

WILLIAM OF OCKHAM

DIALOGUS

Vol. 1

Edited by

John Kilcullen and John Scott

CONTENTS

Preface

Introduction

Apparatus and notes

1 DIALOGUS 1-5

Prologus

Liber 1 Ad quos, theologos videlicet vel canonistas, pertinet principaliter diffinire que assertiones catholice, que heretice, qui heretici et qui catholici, debeant reputari

Liber 2 Que assertiones heretice, que catholice, sunt censende

Liber 3 Quis errans est inter hereticos computandus

Liber 4 Quomodo de pertinacia et pravitate heretica debeat quis convinci

Liber 5 Qui possunt pravitate heretica maculari

Manuscripts and early editions

Publications referred to

Index

Contents of the related web site

URL: <https://www.thebritishacademy.ac.uk/pubs/dialogus/1Dial1to5.html>

Linked to that page are the following:

the Latin text;

an English translation;

comments on the text;

a study of the additions/omissions;

a survey of significant omissions;

an analysis of the argument;

a catalogue of witnesses to the text;

the *Tabula* (index) contained in the manuscript Vc;

the chapter summaries contained in manuscript Ox;

the chapter summaries in Ly;

witness files and collations.

PREFACE

*

INTRODUCTION

John Kilcullen

The title of the whole work is *Dialogus*, the title of 1 Dial. is “De hereticis” (p.2).¹ There is no reason to doubt that Ockham is the author; the work is attributed to him by some manuscripts² and by the early editions, and in other works securely attributed to him he mentions that he has been writing a lengthy dialogue.³ Unlike the two tracts of 3 Dial., 1 Dial. is not incomplete; it does not break off in the middle of a topic, no topics have been announced but not dealt with. Since 1 Dial. was written to influence an ongoing controversy, there seems no reason why it would not have been published (i.e. made available to be copied) as soon as it was finished, without waiting for the other Parts of the *Dialogus* to be completed; the different manuscript affinities of the several components (below, p.xiv) suggest that they were put into circulation separately. Ockham could have begun to write 1 Dial. at any time after he left Avignon (May 26th, 1328),⁴ but perhaps it became the main focus of his attention after he completed OND (mid-1332, according to Professor Offler).⁵ The last chapter of OND deals with questions that are pursued in 1 Dial.; sermons that John XXII preached beginning in November 1331⁶ are referred to in various places in the work.⁷ It must have been finished before (or soon after) the death of John XXII in 4 December 1334, since in several places John is referred to as being still

---

1. We refer to the components of the *Dialogus* as 1 Dial., 2 Dial., 3.1 Dial. and 3.2 Dial., meaning respectively Part 1, Part 2, Part 3 Tract 1, and Part 3 Tract 2.

2. **We**: “Incipit primus prologus in primam partem dialogorum a venerabili patre fratre wilhelmo de ocham ordinis minorum professoris sacre pagine editorum”. Incipits of **BaDiEsTo** also name the author, those of **OxAv AnFi** and some others do not. In some there is no incipit. In **WeOxAvToAnFi** and some others the title in the incipit is in the plural, *libri dialogorum*, but in the text of those manuscripts also it is named *Dialogus* (at Prol.2.7, p.2). (The sigla **We**, **Ba**, etc., are explained below, p.319.)

3. Brev. Prol.18 and Prol.23 pp.97, 98; IPP Prol.72, p.282, and 26.31 p.324. Abbreviated names of Ockham’s writings (OND, Brev. etc.) are explained in the publications list below, p.341.

4. L. Baudry, *Guillaume d’Occam. Sa vie, ses oeuvres, ses idées sociales et politiques* (Paris, 1950), p. 114 ff.).

5. On the dates of OND and 1 Dial. see Baudry, *op.cit.*, pp.150-3, 159-63; Jürgen Miethke, *Ockhams Weg zur Sozialphilosophie* (Berlin: De Gruyter, 1969), p.82-5; Offler, OP, vol.1 (edn.2), p.288., and vol.2 p.xvii note 1.

6. M. Dykmans (ed.), *Les sermons de Jean XXII sur la vision béatifique* (Rome: Presses de l’Université Grégorienne, 1973),

7. See 4.11.17-20 (p.150), 5.2.139-41 (p.205), 6.93.9-10, 6.100.484, 7.8.24, 7.67.67. (Such references mean “book.chapter.lines”.)

pope⁸ and his successor is nowhere mentioned. The most likely time of composition is, therefore, 1332-1335.⁹

The *Dialogus* is one of Ockham's "recitative" works, the others being OND and OQ. His "assertive" works include Brev., IPP and EFM.¹⁰ The former are works in which the author does not argue or assert that any doctrine is true but merely recites or reports opinions and arguments that some people assert or might assert.¹¹ It was not considered blameworthy to report heretical or false opinions.¹² Even asserting an opinion actually heretical did not make a person a heretic if he or she was ready to be corrected; hence theologians often made "protestations" stating their willingness to be corrected.¹³ Such safeguards protected not only the author but also copyists, possessors and readers. A recitative work discussing the opinions of some people who asserted, and others who denied, that the current pope was a heretic would have a much better chance of being copied and read than a work that argued directly that the pope was a heretic.

Ockham did believe that the current pope, John XXII, had become a heretic. In 1 Dial. 7.48 the Student asks, "What ought to be done by... learned persons (whether they be masters or students) should the pope become a heretic?" The Master answers: "They must write and compose books, treatises, sermons, and letters, whatever seems expedient,... and publish their works by whatever means are possible to them, concealing or revealing their names as expediency dictates... They have the duty, as far as their talents allow, to effectively condemn the pope's errors and to declare the contrary truth, impressing it on all listeners as much as they can, in public lectures and sermons, in secret conversations also, whenever there might be an opportunity to speak." Like

8. 1 Dial. Prol. 2.30-31 (p.3) refers to John XXII as pope, 1 Dial. 5.3.259 (p.217) says that John "was or now is a heretic", and 1 Dial.7.10 says that John now sits on the throne of St. Peter.

9. We cannot be certain of the date. References to John as now pope could have been left unchanged even after John's death, perhaps Ockham did not mention Benedict because there was no occasion to do so. See Offler's remarks on the dating of Ockham's works, OP, vol. 1 (edn.2) p.223, and vol.4, pp.89-90.

10. For Ockham's "assertive" treatment of some of the topics of 1 Dial. see CI, and (assuming its authenticity) 2.1 Dial. 11, pp. 51-73. On the difference between "assertive" and "recitative" modes see CI c.2 p.35.8-36.2.**

11. On the recitative procedure of the *Dialogus* see 1 Dial. Prol.2.12-14, 27-8, 42-5 and Prol.3.2-4 (p.2ff); 1.3.6-13 (p.10); 5.35.1-9 (p.311); the last speech of 1 Dial.7.73; 3.2 Dial. Prol.46-56, O.P. vol.9, p.5-6; and see next note.

12. Cf. 3.1 Dial. Prol.40ff, OP vol.8 p.116-7.

13. See Brev. Prol.24-35, p.98; IPP Prol.57-70, p.281. In his academic writings Ockham made such protestations: De quant. q.1, OTh vol. 10 p.5-6/36; De corp. Christi cap.1, OTh vol.10 p.90/122, cap.17, OTh vol.10 p.125/156; Expos.Phys. prologus §1, OPh vol. 4, p.3-4/16.

fighters trying “to defeat their enemies directly or by ambushes (*insidias*) and all licit methods they can think of, preachers and doctors or masters must destroy the treachery of a heretic pope directly or by ambushes, publicly as well as secretly, by methods they find convenient.”¹⁴

In the text of *Dialogus* Ockham does not give his own name. Was it originally intended to be anonymous? “In some instances many feel hatred towards the author, and in that situation it is expedient to conceal the author’s name from them”.¹⁵ Ockham did believe that some people hated him,¹⁶ but mostly his works against Pope John and his successors do not seem to have been anonymous. Incipits attribute these works to him, though his name is generally¹⁷ not mentioned in the text even when he writes in the first person.¹⁸ In the *Dialogus* the names of certain persons are reduced to initials, but their identity is not concealed, the key to the initials being given in the Prologue.¹⁹ The Student asks the Master to “hide your own opinion and even your name”, but this may not mean that the author will hide his name — Ockham was not the Master, no real person was the Student, the dialogue is a fiction.

Two manuscripts, however, include a preliminary note (p.1 below) that says that the *Dialogus* was originally meant to be anonymous. In **Fr**²⁰ the note seems to have been inserted as a late addition (see below, p.xxv). **Fr** is a late manuscript and it contains other probably inauthentic material, and this note, which is not as well-written as Ockham’s work usually is, could be dismissed as also inauthentic.²¹ **We**, however, contains it as an integral part of the manuscript, which is early and generally reliable. If the note is authentic then the *Dialogus* was originally intended to be anonymous.

14. Translation G.Knysh, modified. <http://www.britac.ac.uk/pubs/dialogus/t1d742.html>

15. *Ibid.*, trans. Knysh.

16. “I do not believe that anyone would adhere to the truth more firmly because of my approval, but I fear that, from the malice of hatred, envy and rancor, many would attack it more sharply and more wickedly by both words and deeds — which I am not ignorant is done in connection with other matters by some, prompted by envy against me”; 3.2 Dial. Prol.

17. With the exception of EFM p.6.3 and IPP Prol.2, p.279.

18. E.g. “doleo enim et gemo”, Brev. Prol.2-3.

19. Prol.2.30-2 (p.3).

20. For the sigla we use to refer to these witnesses see “Manuscripts and Early Editions”, below, p.319.

21. For these observations see George D. Knysh, *Fragments of Ockham Hermeneutics* (Winnipeg: WCU Council of Learned Societies, 1997), pp. 15-17, 60-1 (written before it was realised that **We** is an early manuscript). Jürgen Miethke accepts the *Prologus primus* as authentic: “Ein neues Selbstzeugnis Ockhams zu seinem *Dialogus*” in Anne Hudson and Michael Wilks (eds.), *From Ockham to Wyclif* (Oxford: Blackwell, 1987), pp. 19-30, at pp.26, 28.

Editing the text

The text of Part 1 of the *Dialogus* exists in 32 manuscripts and three early printed editions. The text of 1 Dial. 1-5 amounts to over 80,000 words. To read and transcribe all the witnesses right through would have been a heavy labour not justified by likely improvement in the text. We therefore tried to get a sense of the quality and affinities of the witnesses by making a thorough collation of some sample sections, viz. 1 Dial. 1 (the whole), 1 Dial. 3.1-5, 1 Dial. 4.1-5 and 1 Dial. 7.1-3.²² Our colleague, George Knysh, drew our attention to certain passages in 1 Dial. 5 that contain placenames that differ from one set of manuscripts to another; analysis of these passages was consistent with the conclusions drawn from the sample collations.²³ On the basis of these studies we chose a selection of witnesses representing various strands of the manuscript tradition to transcribe completely and a sub-set of these to report in the apparatus. For many passages we have read all the witnesses.

The witnesses to 1 Dial. 1-5 seem to us to form five families, which we call A, B, C, D, and E:

A: We ((OxAv) (VfVc)) Br

B: ToEs (BaDi) Bi

C: Bb (AnFiCe)

D: CaKo (UnVd) (LcNa) LaAxFr

E: PaVgVaPc(PbAr) VbLbSa Ko (PzLmLyGs)

Brackets indicate special closeness. Evidence for our grouping will be presented below (p.xviii ff). There are also collations and some studies posted on the project website.

The alphabetical order of the group names does not reflect any particular theory of the transmission history but rather our assessment of the quality of their text: the readings of group *A* seem to us more likely than those of group *E* to be what Ockham wrote. However, the grouping is based not on reliability but on the

²². For studies based on these samplings see MSRIns1d1.html, ms1d3frm.html, w1d4acl.html and ms1d7frm.html. (References without a full URL are to the project website, <https://www.britac.ac.uk/pubs/dialogus/>.)

²³. Knysh points out that **OxAvVcVf** use Ancona placenames, **AnFiCe** mention Tours and Nantes, **Vd** mentions Troyes and Reims. The extant manuscripts may have no connection with the places mentioned but perhaps their ancestors did.

sharing of variants.²⁴ Individual manuscripts belonging to a generally reliable group may be less reliable than others belonging to generally less reliable groups (for example, **To**, **Ce** and **Ax** are much inferior to **Pa**). Each family contains manuscripts dating from various times through the second half of the 14th century to the end of the 15th. There does not seem to be a good correlation between date and reliability.

The traditional idea of a stemma cannot easily be applied to this manuscript tradition. There is evidence of “contamination”²⁵ even at the level of the lost group-ancestors of the five families.²⁶ Contamination happened because medieval scholars regarded it as important to correct their text and to check against other witnesses if possible.²⁷ The editorial efforts of medieval scholars resulted sometimes in considerable improvements.²⁸ They made amendments sometimes by consulting other manuscripts, sometimes by consulting a manuscript of Gratian or Aristotle or some other source quoted, sometimes by

---

24. Groups are distinguished by variants found only in the group that are not likely to have happened by coincidence (e.g. omissions due to homoioteleuton). It has been argued that the “stemmatic” method is question-begging since grouping is based on shared errors. Compare the argument (not his own) reported by D.C. Greetham: “The problem is that this evidence (employed to determine which are ‘good’ manuscripts and which ‘bad’) is then used to disallow readings from the ‘bad’ manuscripts and to welcome those from the ‘good’ in a perfect exemplification of circular reasoning”; David C. Greetham, *Textual Scholarship: An Introduction* (New York: Garland, 1992), p.323. This objection is mistaken. Grouping is based on shared variants; deciding which variants are errors comes later.

25. That is, the incorporation into a manuscript of readings taken from some witness other than its exemplar. Medieval scholars who tried to improve their text were doing what a modern editor does, except that they did not say which amendments came from which manuscripts and which were conjectures.

26. Often **AB** agree against **CDE**, but sometimes **ABC** agree against **DE** or **ABD** against **CE**. For examples see [MSRlnsId1.html#contam](#).

27. See Mary A. and Richard H. Rouse, *Authentic Witnesses* (Notre Dame, 1991), p.304-5, 317-8, 428-30.

28. “Among the MSS from which our MSS of the ninth and following centuries are derived, some were perhaps even more corrupt than these are, and our ninth-century MSS are revisions, which have improved on their sources by the comparison of one with another. For, viewed comprehensively, the transmission of MSS has, after all, depended not only on ignorant monkish scribes, who merely multiplied mistakes from generation to generation, but also at certain periods — and the Carolingian revival was one of them — on scholars of considerable learning and ability who were able in great measure to correct the errors of the past. No doubt they have thereby made it impossible for us to arrange the MSS in neat families, but they have preserved many a correct reading and eliminated perhaps the majority of the errors which had come to them”; Maurice Bévenot, *The Tradition of Manuscripts: A Study in the Transmission of St. Cyprian’s Treatises* (Oxford: Oxford University Press, 1961), p.130-1. Bévenot’s book is a study of a highly contaminated manuscript tradition.

conjecture. In some cases the author himself may have amended, or had someone amend, some copy or copies of a work already in circulation.²⁹

Many of our manuscripts show marginal or interlinear emendations; **Es**, **Pa**, **Lb**, and **Vg** have been amended thoroughly. None of our manuscripts is a copy of **Es**, **Pa**, **Lb**, or **Vg**, but some (we can't know which) may descend from some heavily amended manuscripts no longer extant. In some places there are “double” readings,³⁰ where a manuscript has the reading of one tradition together with the reading of another, because a scribe copied both the text of his exemplar and a marginal or interlinear amendment. Amendment may leave no such indication. If a manuscript has been amended from a manuscript of another family, a clean copy made from the amended manuscript might seem to have descended through the family from which the corrections were drawn, perhaps with puzzling minor agreements with another family — the minor variants would be readings the corrector overlooked or did not bother to correct. If the revision was of only part of a manuscript, or if amendments were at first drawn from one manuscript but then later from another (for example, because the manuscript being used as a source of corrections had to be returned to its owner, or because another corrector took over, perhaps some time later, using a different source), a copy of the corrected manuscript might seem to wander from one family to another.³¹ George Knysh has suggested that the common ancestor of **OxAvVcVf** was a manuscript of the **E** family that had been thoroughly corrected against a manuscript resembling **We**; the evidence for this is that toward the end of Book 7 these manuscripts seem to belong to the **E** family, as if the corrector did not finish the job. If a great deal of contamination had taken place, it might not have been possible to classify the witnesses into families. As it is, however, the family groups listed above are discernible, though some manuscripts (for example, **Fr** and **Ko**) are difficult to classify.

Within the five main families there are also sub-groups of witnesses that seem especially close. Some witnesses are so close that the question arises whether one is a copy of the other. One way to answer this question is to look for

²⁹ Ockham made various additions to his *Ordinatio*, which the editors have marked by “|§... §|”, e.g. OTh vol.2, p.19.3-20.9/52.

³⁰ E.g. 1.3.19 (p.10) “eruditissimi”, 1.8.43 (p.19) “sed”, 1.9.4 (p.19) “universalibus”, 2.4.51 (p.45) “conclusio” and “quam... nituntur” (**D** has both versions), 1.6.17 (p.15) “actionum”, 1.14.50 (p.30) “certius”, 2.13.79 (p.61) “veritates”, 5.3.190 (p.215) “preponendus”, 5.4.75 (p.222) “sufficiunt”, 5.13.7 (p.287) “rationibus”.

³¹ “We may notice a little group of two or three repeated a number of times, and think we can safely assert interdependence for those two or three MSS; and then we find them parting company and each becoming equally friendly with some other MS or MSS, which are in turn mostly independent of each other”; Bévenot, *Tradition*, p.124.

omissions they do not share. Omissions they *do* share do not tell us much, since such omissions can easily happen by coincidence (especially when due to homoioteleuton, i.e. when the copyist skips forward to a similar word), but omissions not shared suggests that the manuscript from which the passage is omitted is not the sole exemplar or ancestor of any manuscript in which the passage is found. To justify this inference, the passage must be long enough that a copyist is unlikely to have been able to guess it word for word, it must not be a quotation from a commonly accessible source, and it must be an omission and not an addition (because a copy could contain additional text invented by a copyist or reader). That the passage is an omission and not an addition is more likely if it is found also in other witnesses, especially witnesses of several different families, and if its omission can easily be explained (e.g. as caused by homoioteleuton). The more examples there are of omissions not shared the surer the inference becomes that the one manuscript is not a copy of the other. It seems that our witnesses are not copies of any of the others, with a few exceptions: **Fi** may be a copy of **An**, **Ly** is based on **Pz** (sometimes amended from another source), **Gs** is a copy of **Ly**, and **Lm** is a copy of **Pz**.

One hypothesis to explain the apparent superiority of the **A** and **B** groups over **C**, **D** and **E** is that the former descended from the original through fewer intermediaries, whereas the latter are copies of copies of copies. The later date of a manuscript does not necessarily mean that it is more distant from the original; since manuscripts are durable, a later manuscript may be a copy of an early exemplar. On the other hand, if in some centres the work was in great demand, even an early manuscript might be a copy of a copy of a copy. The early date of **Bb**, **Fi** and **Pa**, which in our opinion are only moderately good representations of the text, suggests that deterioration might happen quickly.

Another hypothesis is that, on the contrary, manuscripts of group **E** represent the earliest version of the text, the one closest to Ockham's original publication, while the **A** and **B** families represent conjectural improvements made by editors working after Ockham's time.

Or, a third hypothesis, the improvements may have been made by Ockham himself when he realised that a faulty text was in circulation, or because he had had afterthoughts. Perhaps the earliest circulated version was prepared by a scribe who made many mistakes later noticed and corrected by the author.

On the first hypothesis, many of the significant differences between the **AB** and **CDE** groups would be explained as omissions in the latter groups due to

homoioteleuton.³² The second hypothesis would assume “a reviser who took unusual care to see that his additions to the text [of the *AB* groups] ended with the same word or phrase as the passage immediately preceding”,³³ which would be an odd game. On the third hypothesis — that the *AB* manuscripts include the author’s own revisions — the *AB* text would be authentic and the author’s preferred version.

My suggestion is this. The manuscripts **We** (group *A*) and **Ba** (group *B*) represent Ockham’s intended text well though not perfectly. The other members of group *A* (viz. **OxAvVcVf**) may descend from some less accurate copy of a manuscript like **We**, or perhaps from a manuscript belonging to another family that had been corrected against a manuscript like **We**. The older members of group *B*, viz. **To** and **Es**, descend from an ancestor in which the text was very faulty; **Ba** has (in 1 Dial.) an ancestor derived from the faulty group *B* ancestor but well-corrected against a manuscript like **We**. Group *C* manuscripts come from an ancestor that was better than the ancestors of **To** and **Es** but less accurate than manuscripts of the *A* family. Group *C* manuscripts contain many errors found also in groups *D* and *E*, whose ancestors may descend from a manuscript of type *C*. Group *D* manuscripts descend from an *E*-family ancestor partially corrected against some better manuscript(s).³⁴ For a more detailed discussion of the manuscript families see below (p.xvii).

Combinations of Components

Codices belonging to groups *A* and *C* contain only 1 Dial., but many codices of groups *B*, *D* and *E* include both 1 Dial. and 2 Dial., some include also 3.2 Dial., **Fr**, **Pz** and **Ly** contain also 3.1 Dial.; some codices have other combinations. Let us call the various parts and tractates the “components” of the *Dialogus*. For 1 Dial. there are five families that we have called *A-E*. The witnesses to 2 Dial. fall into two families we may call *A'* and *B'*.³⁵ The witnesses to 3.2 Dial. fall

³². See Scott, Omissions-Additions.html.

³³. *Ibid.*

³⁴. Or perhaps group *E* manuscripts descend from a *D* ancestor that did not (yet) have the amendments noted in Omissions-Additions.html passages 1, 2, 3 and 4.

³⁵. We use prime (') to distinguish the two families in 2 Dial. from the *A* and *B* families in 1 Dial. For an analysis of the families of the 2. Dial. witnesses see Jan Ballweg’s analysis, Wit2DialBallwegTr.html, and 2Relationships.html. There is no indication that the two tractates of 2 Dial. ever circulated separately.

into three families,³⁶ which we may call *P*, *Q* and *R*. For Part 3.1 there are too few witnesses to form families, but there are three versions of the text (found in *Mz*, *Fr* and *PzLy*) that we may call *L*, *M* and *N*.³⁷ Codices containing several components combine these families in various ways. For example, the codices *Ca* and *Un* both belong to the *D* family for 1 Dial., but for 2 Dial. *Ca* belongs to the *A'* group and *Un* to the *B'* group; we can represent *Ca* and *Un* respectively as *DA'* and *DB'*. If two codices containing two or more components had been copied from beginning to end from the same exemplar, we would expect them to show the same combination: for example, a *DA'* exemplar would beget *DA'* copies. It is harder to understand how there could be mixed combinations (e.g. one manuscript *DA'*, another *DB'*).

It seems that the various components of the *Dialogus* were first put into circulation separately from one other; this is shown by the fact that their manuscript affiliations are different. No one who had a separate copy of what has come to be 2 Dial. (before someone added it to other parts of the *Dialogus*) would have had any indication in its text that it was part of the *Dialogus*, but the Prologue to 1 Dial. would have alerted a copyist or reader to the likely existence of Parts 2 and 3, and the prologue to either tractate of 3 Dial. would have indicated that it belonged to the third part of the work and that Part 3 included at least one other tractate.³⁸ Thus anyone who had 1 Dial., 3.1 Dial. or 3.2 Dial. would have searched for, or been ready to notice, other components of the work.

Suppose at some time there was a manuscript containing only 1 Dial. in the version of family *D*. Suppose someone using it realised from the Prologue that there might be a Part 2 somewhere, went looking for it, and happened to find a

---

36. Scott, w32d1acl.html. According to Scott's analysis, what I here call the *P* family comprises *NaVe*, *Q* comprises *MzPzLy*, *R* the rest. According to our analysis of the end of the *Dialogus*, sigla.html#last, *Ar* and *Vd* belong to *R* but include material from some other tradition; *Di* and *Fr* belong to *R* but have additional material added at the end. Ubl and Heinen (OP vol.9, p. xvi ff.) also distinguish three main families (which they call α , μ and ω) but locate *PzLy* between the first and second families, as being akin to both *Mz* and *Ar*.

37. The manuscripts that contain 3.1 Dial. are (except for *Fr*) members of the *Q* family in 3.2 Dial.1

38. Prologue to 1 Dial.: "I want it [this work] to be divided into three tractates, the first of which I want to be called, 'On heretics', the second, 'On the teachings of John XXII', and the third 'On the deeds of those disputing about the orthodox faith'." Prologue to 3.1 Dial.: "Let us therefore turn our attention... to the third part of our dialogue, which from the beginning I have wanted to be entitled, 'Of the deeds of those disputing about the orthodox faith'." Prologue to 3.2 Dial.: "After the tract about the power of the pope and clergy, therefore, let there be added a tract on the rights of the Roman Empire."

copy of (what he wrongly³⁹ assumed was) Part 2, in the version of family *A'*.⁴⁰ Suppose another possessor of 1 Dial. in version *D* made a search and found 2 Dial. this time in version *B'*. The outcome would be two combinations, one *DA'*, the other *DB'*. If the possessors of these manuscripts also went looking for Part 3, the outcome might be the combinations *DA'P* and *DB'Q*.

If an additional component found was already part of another codex, the scholar who found it might copy it into his own manuscript in his own hand; or he might arrange for another copyist to add to his codex a copy of the additional component, which would be in a new hand. If the additional components found were separately existing manuscripts, the components might be bound together into a codex in which there was a change of handwriting (cf. *Pc*, which contains 1 Dial., 3.2 Dial. and 2 Dial., in that order, in different hands).⁴¹ Some scholars may not have made a search for other components or may not have found all of them. Some codices contain only 1 Dial.; some of these (or their ancestors) may have been made before the other parts were in circulation. Only *Fr*, *Mz*, *Pz* and *Ly* contain 3.1 Dial., many do not contain 3.2 Dial., some contain only 3.2 Dial. Some codices include the *Compendium errorum* (*Ce*), a more plausible candidate for inclusion as Part 2 than the existing 2 Dial.; for example, *Mz* has the combination *LQCe*. One manuscript and one early printing contain both 2 Dial. and *Ce*. *Fr* has the combination *DB'CeMR*, *Pz* has in some copies *EA'CeNQ* and in other copies *EA'NQCe*.⁴²

The hypothesised activities of scholars seeking to complete their copy of the *Dialogus* is of a piece with their attempts to correct their manuscripts, as shown for example in the marginal and interlinear additions to *Es*, *Pa* and *Lb*. It is also of a piece with attempts (e.g. by Simon de Plumetot) to gather together into their libraries, sometimes bound into single codices, several related works (e.g. *Mz*, *Ve*). We can also see such research in attempts to continue the text of 3.2 Dial.

39. We suspect that 2 Dial. is not by Ockham; at any rate it was not written to be part of the *Dialogus*. See OP vol. 8, pp.8-13.

40. If 2 Dial. never circulated separately, the searcher would have found 2 Dial. associated with a copy of 1 Dial. and would have added to his own copy of 1 Dial. a copy of 2 Dial. in the version he had just found.

41. *Fi* may consist of two originally separate manuscripts, *Pc* of three. *Na*, *Pb* and *Un* may have been manuscripts containing 1 Dial. and 2 Dial. to which an originally separate 3.2 Dial. has been added. See the descriptions of these manuscripts, p.319ff.

42. The codices that combine Part 1 with some other component(s) can be represented as follows: *Ar* EA'R, *Ax* DB', *Ba* BB'R, *Ca* DA'R, *Di* BA'R, *Es* BB'R, *Fi* CB', *Fr* DA'CeMR, *Ko* DA', *La* DB', *Lb* EB', *Lc* DB', *Ly* EA'NR, *Na* DB'P, *Pa* EA', *Pb* EA'R, *Pc* EA'R, *Pz* EA'CeNR, *Sa* EB', *To* BB'R, *Un* DB'R, *Va* EB', *Vb* EB', *Vd* DA'Q. (Ubl and Heinen indicate that *PzLy* draw material from both the *R* and *Mz* traditions).

beyond the word “antistitem” (e.g. **Es**, **Di**, **Fr**). The attempts of scholars to find more of the *Dialogus* are attested also by copyist’s remark at the end of **Es**, “non reperitur plus parisius”,⁴³ and by d’Ailly’s remark at the end of his *Abbreviatio*, “Et non plus de hoc notabili opere potui reperire”.⁴⁴

Another hypothesis has been suggested to account for the way the components are variously combined. Perhaps Ockham issued the whole *Dialogus* (i.e. 1 Dial., 2 Dial., 3.1 Dial. and 3.2 Dial.) in several “editions”, of which the later editions are both more accurate and longer — that is, in a later edition Ockham corrected errors in the earliest edition (e.g. by supplying passages that had been left out by accident), and at the same time added material to the end of 3.2 Dial. Against this hypothesis, it seems unlikely that Ockham would have included 2 Dial. in earlier releases, since in IPP, written not long before end of his life, his references to a projected 2 Dial. imply a work very different from the one we have.⁴⁵ Also, two of the versions of 3.2 Dial. end in mid-sentence;⁴⁶ it seems unlikely that Ockham would have put into circulation a text that broke off in mid-sentence. It seems more likely that a longer text of 3.2 Dial. became shorter by losing pages from the end and that the combination of components came about through the process described above.

Manuscript families

Group A

The members of group *A* contain 1 Dial. only. **Br** contains only the first two books. The *A* group is distinguished from groups *C*, *D* and *E* by many readings that seem likely to be authentic. Many of these are found also in the *B* group, which however have other readings that distinguish them as a separate group (see below, p.xx). Some *A* group readings are found also in a few members of the *D* and *E* groups (sometimes in the margin or between the lines), namely **Fr**, **Pa**, **Lb** and **Va**; we conjecture that these manuscripts or their ancestors were amended from *A* or *B* group manuscripts.⁴⁷

43. See below, p.324.

44. Ian Murdoch, *Critical Edition of Pierre d’Ailly’s Abbreviatio dyalogi Okan*, thesis Monash University, 1981, p. 127.

45. IPP 27.223-4 (p.333), 27.476-7 (p.342), 27.648-9 (p.349).

46. See sigla.html#last.

47. For evidence for these statements see Scott, Omissions-Additions.html.

Matthias Eifler dates **We** to about 1340-45.⁴⁸ This would make it the earliest of the extant *Dialogus* manuscripts, a copy made while Ockham was still alive. **We** is generally close to what we believe is Ockham's intended text. However, it is not infallible. It may have been made in haste; the gatherings are written in different hands, presumably because its exemplar was shared out among many copyists working simultaneously; even if Ockham was himself involved in making the manuscript, he may not have had time to supervise the copying closely or proofread it carefully. We follow **We** other things being equal; often, but not always, we follow **We** even against all or most other manuscripts.⁴⁹

The **OxAvVcVf** sub-group all contain an alphabetical *tabula* or index not found in other witnesses.⁵⁰ **OxAvVcVf** (but not **We**) often withhold titles of respect from John XXII.⁵¹ **Ox** existed in 1444, **Av** seems to date from the first half of the 15th century.⁵² Textually and in presentation **Ox** and **Av** are close.⁵³ **Ox** has a brief summary at the top of each chapter,⁵⁴ **Av** has the same summaries in 1 Dial. 1-3 inclusive and from then onwards leaves space for a summary; these chapter summaries are not found in any other manuscript.

48. See Matthias Eifler, *Katalog der lateinischen mittelalterlichen Handschriften der Herzogin Anna Amalia Bibliothek*, <http://bilder.manuscripta-mediaevalia.de/hs/projekt-Weimar-pdfs/Q-23.pdf>. Knysh does not accept this dating, Preliminary%20comment%20%283%29.pdf

49. Places where we do not follow **We** include: Prol.2.27 (p.3) "etiam", 1.2.72 (p.9) "prophetia scripture", 1.3.28 (p.11) "ad... accedas", 1.3.42 (p.11) "principaliter", 1.9.22 (p.20) "respectu", 1.9.81 (p.22) "theologie", 1.12.26 (p.26) "aut... respondentis", 1.15.19 (p.31) "consideratione", 2.2.14 (p.37) "revelatione", 2.4.107 (p.47) "omnem... approbare", 2.13.16 (p.58) "sententia", 2.17.20 (p.68) "eorum", 2.28.104 (p.90) "unde", 3.4.8 (p.111) "illi... iudicandi", 4.2.2 (p.136) "difficultate", 4.2.15 (p.137) "tripliciter", 4.17.14 (p.162) "eis patenter", 4.25.6 (p.177) "artare", 5.2.164 (p.206) "occurrit", 5.3.271 (p.218) "Quorundam exigit", 5.4.28-9 (p.219) "non... sunt", 5.4.39 (p.220) "firmitatis fidei", 5.8.39 (p.237) "est subiectus", 5.9.4 (p.239) "inductas", 5.31.33 (p.301) "maior", 5.31.61 (p.302) "ita esse", 5.35.34 (p.312) "speciali Iudeorum", 5.36.54 (p.317) "quam... fideles".

50. A transcript of the *Tabula alphabetica* will be found on the project website at VcTabula.pdf.

51. See 2.12.36 (p.56) "sanctissimi" (where **OxAv** have "iniquissimi"), 2.12.38 (p.56) "sanctissimi patris", 3.11.72 (p.133) "sanctissimi patris domini", 4.9.2 (p.146) "sanctissimo patri", 4.11.16 (p.150) "sanctissimum patrem", 4.11.23 (p.150) "nostri summi pontificis", 5.3.2 (p.207) "sanctissimum patrem", 5.4.2 (p.218) "sanctissimum patrem nostrum dominum papam", 5.28.3 (p.287) "nostri pape" and "domini nostri pape".

52. For the dates of manuscripts see p.319ff.

53. Variants distinctive of **OxAv** include those found at: 1.2.58 (p.8) "cedit", 2.12.36 (p.56) "sanctissimi", 2.13.82 (p.61) "pertinere", 2.24.40 (p.81) "interdixit", 2.33.13 (p.104) "nescimus", 4.3.33 (p.140) "scienter", 4.23.14 (p.172) "repugnare", 4.23.50 (p.173) "timeat", 4.32.26 (p.193) "imminentium", 5.18.23 (p.259) "Alexandrie", 5.31.6 (p.300) "ecclesia... potest", 5.31.15 (p.300) "monstraverit". A mistake at 3.6.123 (p.120) "falsam" may reflect the state of their common ancestor.

54. A transcription of the chapter summaries of **Ox** will be found at OxCapitula.html

Vf and **Vc** are also very close to one another textually and in presentation.⁵⁵ **Vc** has impressive artwork at the beginning of each Book, but the corresponding folios of **Vf** were long ago removed; presumably they were taken because they also showed impressive artwork. Various features suggest that the both manuscripts were made by the same copyist, or at least in the same scriptorium, at about the same time (see below, p.338). **Vf** and **Vc** seem to date from the 1470s, which makes them about contemporary with **Fr** and the first printed edition. Although **Vf** and **Vc** are close textually they do sometimes differ. **Vc** often goes with one or all of **CDE**.⁵⁶

Omissions not shared show that no member of group *A* is a copy of any of the others.⁵⁷ There must have been an ancestor no longer extant for the whole group, another for the **OxAvVcVf** sub-group and another for each of the pairs **OxAv** and **VfVc**.

We report all variants of **We** (except for a few that are trivial or clearly wrong). We use the group siglum *A* in reporting variants found in at least three of **WeOxAvVcVf**. We report **Br** only occasionally.

Group B

To dates from the late 14th century, **Es** from the 14th or 15th, **Ba** and **Di** from the 15th. They all contain 1 Dial., 2 Dial. and 3.2 Dial. **Bi** is a fragment containing only a few chapters (from 1 Dial. 2.4.119 to 2.7.13).⁵⁸

55. Variants distinctive of **VfVc** include those found at: 2.4.4 (p.43) “consequenter”, 2.23.20 (p.79) “quod”, 2.27.10 (p.86) “placitum”, 3.8.14 (p.123) “quamdiu”, 3.10.3 (p.127) “adduxi”, 3.11.47 (p.132) “soli”, 4.13.11 (p.154) “docuerat”, 4.25.17 (p.177) “alius”, 4.28.5 (p.182) “enim”, 4.30.52 (p.190) “sapientibus”, 4.32.26 (p.193) “presule”, 5.3.17 (p.208) “pueri”, 5.3.68 (p.210) “dominus”, 5.8.14 (p.236) “collegio”, 5.8.31 (p.237) “alias”, 5.15.142 (p.254) “tradiderit”, 5.17.23 (p.259) “Alexandrie”, 5.19.22 (p.261) “fuerint”, 5.21.25 (p.263) “habuit”, 5.26.58 (p.284) “mendicantium”, 5.31.30 (p.301) “tota tali”. In one passage **Vc** agrees with **We** against the other members of group *A*: 5.25.160 (p.276) “Pisana”.

56. E.g. 1.1.6 (p.1) “nescio”, “componam”, 1.1.39 (p.34) “scriptorum”, 1.1.46 (p.34) “abhorreant”, 2.3.65 (p.41) “episcopi”, 2.13.78 (p.61) “assertionem”, 2.16.25 (p.67) “obviant”, 2.17.18 (p.68) “istam secundam”, 2.18.23 (p.69) “expositam”, 2.19.26 (p.71) “propria”, 2.29.79 (p.94) “unitate minori”, 3.3.17 (p.111) “qui”, 4.28.68 (p.184) “missionem”, 5.15.183 (p.256) “hoc”.

57. Of group *A*, **We** alone omits 3.4.8-10 (p.111) “illi... iudicandi”, 5.4.29 (p.219) “non... sunt” and 5.36.54 (p.317) “quam... fideles”; **Ox** alone omits 1.11.25-7 (p.25) “ab... hereticus”, 2.19.31-2 (p.71) “est... invisibilium”; **Av** alone omits 2.2.24-5 (p.38) “ad... apostolis”, 2.4.103-6 (p.47) “que... omnia”, 3.6.123-5 (p.120) “ex... falsam”, 4.13.90-2 (p.157) “ergo... corrigi”; **Vf** alone omits 3.9.69-71 (p.127) “absque... pravitate”, 4.9.11-12 (p.147) “reputandus... hereticus”; **Vc** alone omits 4.24.11-12 (p.175) “sed... orthodoxe”. For more examples see [SignifOmissions.html#gpa](#).

58. Since the text is short, we cannot be sure of its affinities. That **Bi** belongs to group *B* is suggested by variants found at 2.4.122 (p.48) “videar”, 2.5.8 (p.48) “argumento”, 2.5.11 (p.48) “argumento”, 2.5.18 (p.49) “intenderim”, 2.5.18 (p.49) “istis”, 2.5.18 (p.49) “amplius”, 2.5.22 (p.49) “illis veritatibus”, 2.5.28 (p.49) “comprehendi”, 2.5.31 (p.49) “aliorum”, 2.5.31 (p.49) “que”.

In 1 Dial. 1-5 the members of this group are close textually to the manuscripts of group *A*.⁵⁹ Perhaps the *B* ancestor was a somewhat inaccurate copy of an *A* manuscript, or perhaps it descended from a manuscript of another family that had been corrected from a manuscript of the *A* group. But in some places the *B* manuscripts have their own distinctive text.⁶⁰

To is a very faulty manuscript; *Es* in its original state was also faulty but was then thoroughly amended and in its corrected state is close to *Ba*; *Di* seems close to *Ba*. One might think that *Es* was copied from *To*⁶¹ and then corrected from a better manuscript, that *Ba* was either that better manuscript or a fair copy made from *Es* after correction, and that *Di* was a copy of *Ba* or vice versa. However, these hypotheses are all ruled out by omission in each manuscript of passages found in some or all of the others. *Es* before correction contains passages not found in *To*,⁶² and *To* contains passages not found in *Es*,⁶³ so one cannot be a copy of the other. Likewise *Ba* has passages not found (or found only incompletely or in a disordered state) in *Es*,⁶⁴ so *Ba* is not a copy made from *Es* before or after correction; at least one passage added by correction in *Es* is not found in *Ba*,⁶⁵ so *Es* was probably not corrected from *Ba* (at least, not

59. See for example Omissions-Additions.html passages 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38. See also 2.23.15 (p.79) “Catholicam”, 3.5.18 (p.113) “papa”. *B* are sometimes close to *We* but not to other *A* manuscripts, viz. passage 24, 26, 39. See also 4.25.4 (p.177) “octavo”.

60. Variants characteristic of group *B* are found at Prol.2.31 (p.3) “generalem”, Prol.2.32 (p.3) “Othonis”, 1.11.26 (p.25) “igitur”, 1.13.22 (p.28) “dicat”, 1.15.2 (p.31) “istos assertores”, 2.1.103 (p.37) “fides”, 2.1.106 (p.37) “et manifesta”, 2.2.19 (p.38) “humani generis”, 5.2.67 (p.202) “manifeste”, 5.26.58 (p.284) “mendicantium”. All manuscripts of group *B*, and no others, refer to Gerard Odonis as “now” general of the Franciscan order. This may suggest that their ancestor already existed before 1342 (when Gerard ceased to be Minister General) and that whoever introduced this remark did not share the dissident Franciscans’ view that Gerard was never legitimately head of the Order. More likely, as George Knysh has suggested, whoever inserted this remark intended to suggest that the Student is a supporter of John XXII (cf. Prol.2.39, p.3) and nothing can be inferred about its date.

61. *Es* and *To* agree in a strange error at 3.4.19 (p.112) “acceperunt”.

62. See 1.5.7-12 (p.14) “symbolum... ideo”, 3.9.25-7 (p.125) “non... hoc”, 5.5.78-80 (p.226) “precepit... iactari”.

63. See Prol.2.48-50 (p.3) “heretice... censende”, 4.25.76 (p.179) “ipsum... cogit”, 5.13.31-2 (p.245) “ius... ecclesie”, 5.6.53-4 (p.229) “Sed .... hereticaretur”, 5.15.110 (p.253) “et... persone”.

64. See Comments.html on 1.12.12 (p.26) “Ad... spectat”, 4.9.51-3 (p.148) “veritatem... credere”, 5.9.17-8 (p.240) “non... errare”.

65. See 5.26.28-9 (p.283) “quod concilium generale non potest”.

from **Ba** alone). **Di** and **Ba** each omits passages found in the other,⁶⁶ so neither is a copy of the other.

In short, in 1 Dial. no member of the **B** family is a copy of any of the others.⁶⁷ They independently represent an ancestor no longer extant. As the fragment **Bi** illustrates, there may have been other manuscripts of this family that have not survived; indeed relationships among the survivors imply that several others did exist (the source of the corrections to **Es**, the intermediaries that explain similarities and differences between **Ba** and **Di**, **Es** and **To**).

Ba sometimes agrees with the **A** group against other members of its own group,⁶⁸ and it shares with **We** some significant variants not found in other members of the **A** and **B** families.⁶⁹ These facts suggest that an ancestor of **Ba** may have been corrected (or corrected additionally) from a manuscript similar to **We**. In one place a reading found only in **Ba** may be the authentic text.⁷⁰

Whereas the **A** and **C** families contain only 1 Dial., manuscripts of the **B** family also contain 2 Dial. and 3.2 Dial. Textually the manuscripts of this group are akin in all three components. Each of the two earliest members of this family, **To** and **Es**, neither of which is a copy of the other, is written in one hand throughout, which suggests that the three components had been combined in some early member of this family before any of its extant examples was made.

In 2 Dial. (though not, as we have argued above, in 1 Dial.) **Ba** may have been copied from **Es** after **Es** had been corrected against some no-longer-extant manuscript.⁷¹ Or perhaps **Ba** is a copy of the manuscript against which **Es** was

66. **Ba** omits, **Di** has: 2.4.47-49 (p.45) “absque... veritatem”, 3.6.113-5 (p.120) “ex... heresim”, 5.15.62-64 (p.251) “nec... alios”, 5.6.53-4 (p.229) “Sed .... hereticaretur”. **Di** omits, **Ba** has: 4.1.26-7 (p.136) “accipitur... pertinax”, 4.2.25-5 (p.137) “adhesisset... exitisset”, 4.30.41-44 (p.190) “numeratur... dampnabiliter”, 5.3.141-2 (p.213) “depositione... postea”. **ToDi** agree in repeating 4.11.64-8 at 4.11.91 (p.153) “reputandus”. **Es** repeats the passage and deletes it, **Ba** does not repeat it. This suggests that **Di** is not a copy of **Ba**.

67. For more evidence see [SignifOmissions.html#gpb](#).

68. See [Omissions-Additions.html](#) passages 7, 21, 41, 42.

69. For example: 1.6.22 (p.16) “si”, 1.9.71 (p.22) “obiecta”, 1.10.29 (p.23) “sanctiones”, 1.12.9 (p.25) “Reputandus”, 2.1.78 (p.36) “invenerimus”, 2.3.56 (p.41) “credendas”, 2.13.52 (p.59) “debet esse”, 5.3.94 (p.211) “theologice”, 5.8.76 (p.238) “exponerent”, 5.32.60 (p.306) “vocabulum”. They both have two passages not found in any other witness: 2.13.73 (p.60) “vel... simul”, 4.30.34 (p.189) “ergo... censendus”. In several places they share an error not found in any other witness: 1.10.29 (p.23) “sanctiones”, 4.11.4 (p.150) “Quartus”, 5.29.87 (p.293) “plateis”. In several places **Ba** has both the reading of **We** and the reading of other members of the **B** group: 1.8.43 (p.19) “sed”, 5.5.53 (p.225) “predecessorum”, 5.15.38 (p.251) “sic”.

70. See 5.30.11 (p.295) “clericorum”.

71. See “Witnesses to Part 2 of the Dialogus: Ba and Es”, second paragraph, [2dmsr.html#Ba](#).

corrected, the copying being more accurate in 1 Dial. than in 2 Dial. (**Ba** was made by several copyists.)

Es has throughout many marginalia, including content summaries.⁷² The same summaries are found in **Ba** in 2 Dial. only, and not in **To** and **Di**. In 1 Dial. **Es** and **To** have in the text two passages that originated presumably as summaries and one passage that seems to have copied a reader's marginal comment.⁷³ Perhaps an ancestor of the **B** group had summaries and comments that were copied by **Es** and in 2 Dial. by **Ba**, with a few intrusions into the text of **Es** and **To**, but were otherwise not reproduced.

In our apparatus we regularly report **Ba** and **Es**. The group siglum **B** refers to **Ba** and **Es** in agreement.

Group C

Bb, **An**, **Fi** and **Ce** contain Part 1 of the *Dialogus* only (except that **Fi** also contains 2 Dial. written in a different hand — the codex seems to consist of two manuscripts originally separate).⁷⁴ According to notes written into the manuscripts, the part of **Fi** that contains 1 Dial. existed in 1372 and **Bb** existed in 1375. These are among the earliest witnesses. **An** existed in 1409, but it is possible that **An** was made before 1372, since **Fi** may have been copied from it (see below). **Ce** was copied later, between 1452 and 1465, so it cannot be the source of any of the others (and in any case it omits many passages they have).⁷⁵

Manuscripts of the **C** family are distinguished from the **A** and **B** families by a number of characteristic variants.⁷⁶ They have many shared omissions, found also in families **D** and **E**⁷⁷ (which are distinguished by further omissions and

72. For example, in the margin beside 1.2.78 (p.9) there is: “Nota quod divine scripture nichil est addendum seu auferendum” (fol.2b).

73. See 4.24.3 (p.175) “obtinere”, 4.26.13 (p.180) “hereticalis”, 2.25.8 (p.82) “predicit”. **Ba** and **Di** do not have these variants.

74. See below, p.325.

75. E.g. 1.1.31 (p.6) “Tertia censenda”, 4.9.16 (p.147) “absque... credere”, 4.12.19 (p.153) “tamen... crucifixum”, 4.17.18 (p.162) “erronea... tanquam”, 4.26.4 (p.180) “aut... abiurare”.

76. Variants characteristic of the **C** group are found at: Prol.1.8 (p.1) “fuerim”, 4.29.11 (p.186) “refugit”, 5.2.56 (p.202) “sepulture”, 5.3.54 (p.209) “intra”, 5.3.159 (p.213) “in quo”, 5.4.47 (p.220) “generis”, 5.15.181 (p.256) “apostoli”, 5.22.47 (p.265) “concludunt”.

77. See Omissions-Additions.html (in passages 1-4 not shared by **D**).

other variants).⁷⁸ It may be that *C* group manuscripts were ancestors of groups *D* and *E*.

Textually *Bb* stands somewhat apart from the other members of the group.⁷⁹ It is not a copy of any of them⁸⁰ and none of them is a copy of it.⁸¹ *Fi* and *An* are very close and *Ce* resembles them. Neither *An* nor *Ce* can be a copy of *Fi*,⁸² but we have found nothing to rule out the possibility that *Fi* and *Ce* may be copies of *An*, and there are some indications that this may be so.⁸³

In our apparatus we regularly report *Bb*, *Fi* and *An*. We use the group siglum *C* in reporting variants found in at least two of these three.

Group D

La, *Lc*, *Ko* and *Ax* contain 1 Dial. and 2 Dial. only; *Ca*, *Vd*, *Un*, and *Na* contain 1 Dial, 2 Dial. and 3.2 Dial. Each component of *Na* was written by a different copyist; in *Un* 3.2 Dial. was written in a new hand. *Ca*, *Na* and *Ax* were made in the late 14th century and the others in the 15th century.

⁷⁸ See below, notes 84 and 98. The *C* manuscripts in some places agree with *AB* against *DE*: 2.19.32 (p.71) “credo... invisibilium”, 2.27.73 (p.88) “et... credendum”.

. *C(-Bb)*: 1.2.3 (p.6) “authentice”, 1.2.44 (p.8) “assertiones”, 1.3.54 (p.11) “catholicas”, 2.1.48 (p.34) “adhibere”, 2.3.27 (p.40) “sanctionibus”, 2.3.40 (p.40) “adhibere”, 2.3.86 (p.40) “Petri”, 2.33.20 (p.104) “periculum”, 3.5.22 (p.113) “manifestum”, 3.6.107 (p.120) “errantes”, 3.11.40 (p.132) “Magister”, 4.15.14 (p.158) “Quantum”, 4.23.47 (p.173) “De facto”, 4.25.21 (p.177) “non”, 5.3.39 (p.208) “stante”, 5.3.153 (p.213) “illegitime”, 5.3.157 (p.213) “perfectis”, 5.24.151 (p.275) “infidelium”, 5.25.147 (p.281) “Lucensis”, 5.25.155 (p.282) “Pisana”, 5.25.162 (p.282) “Eugubii”, 5.29.99 (p.294) “tali”, 5.32.19 (p.304) “Archippus”.

⁸⁰ *Bb* has some passages the others omit: 2.12.18-20 (p.55) “condempnate... pontificem”, 4.11.71-4 (p.152) “tenetur... credere”.

⁸¹ *Bb* omits passages the others have: 1.8.9 (p.17) “propter... licet”, 1.12.31 (p.27) “alicuius... spectat”, 1.15.4 (p.31) “solum... canonica”, 2.1.14 (p.33) “veritates... sunt”, 2.12.30 (p.56) “esse... Christum”, 4.24.38 (p.176) “explicite... dampnatas”, 4.25.51 (p.178) “ut... alium”, 5.5.76 (p.225) “qui... precepit”, 5.15.180 (p.255) “a... potestatem”, 5.26.38 (p.284) “quia... convenirent”.

⁸² *Fi* omits, *An* and *Ce* do not omit: 5.29.54-6 (p.292) “est... scissa”, 5.32.104-5 (p.308) “Magister... ordinabit”.

⁸³ A marginal correction in *An* is found in the text of *FiCe* at 5.1.73 (p.199) “dispensare”, where *AnmFiCe* add “non potest”. At 5.2.144 (p.205), instead of “exemplum de isto” *AnmFiCe* have “de”. At 5.8.55 (p.237) “remanebant” *Fi* supplies “erant”, seemingly by conjecture, for a word omitted in *AnCe*. At 5.14.3 (p.248) “confert” *Fi* corrects the reading “cum sunt” which is found in *AnCe*.

Manuscripts of group **D** agree on a number of variants not found in other groups.⁸⁴ There are four significant variants in which they agree with groups **A** and **B**,⁸⁵ which suggests that their ancestor had been partly amended against an **A** or **B** manuscript. (These amendments are in book 1 and chapter 4 of book 2: perhaps the corrector got some distance and lost access to the better text or gave up.) Manuscripts of group **D** often agree with manuscripts of group **E**;⁸⁶ perhaps **D** and **E** had a common ancestor, or perhaps the **D** ancestor had an **E** ancestor, or vice versa, or perhaps there was extensive contamination.

The members of group **D** often disagree with one another. **LcNa** are close,⁸⁷ **CaLa** sometimes agree against the others,⁸⁸ otherwise there do not seem to be any sub-groups.

None of these manuscripts is a copy of any of the others.⁸⁹ Some manuscripts of this group contain material not found in others of the group, suggesting

84. For variants characteristic of **D** see 1.3.49 (p.11) “licet... quedam”, 1.9.20 (p.20) “contra... reprobati”, 1.11.9 (p.24) “Quamobrem”, 1.14.50 (p.30) “certius”, 1.15.22 (p.31) “eosdem”, 5.1.48 (p.198) “specialiter”, 5.1.48 (p.198) “quia etsi”, 5.2.22 (p.200) “allegationi”, 5.16.4 (p.256) “alias... diligenter”. **Ly** occasionally goes with **D**, we think because it includes variants taken from a **D** manuscript.

85. See Omissions-Additions.html, passages 1-4.

86. E.g. 1.2.26 (p.6) “Augustino”, 1.4.8 (p.12) “intellectum”, 2.15.3 (p.64) “interrogationem habebat”, 2.17.37 (p.68) “negari”, 2.20.41 (p.74) “vitandos”, 2.26.23 (p.84) “Anglicis”.

87. Neither is a copy of the other. **Lc** is not a copy of **Na**: 2.3.79 (p.42) “tanquam... docuerunt”, 2.13.65 (p.60) “sed diffinit”, 2.22.22 (p.78) “tertia... ligat”, 2.27.49 (p.87) “ad... approbanda”, 2.32.36 (p.98) “licet... ecclesie”, 2.33.5 (p.103) “differentia... fidem”, 5.12.17 (p.244) “potest... fidelium”, 5.30.98 (p.298) “succenseam... verecundia”, 5.32.41 (p.305) “Apostolica... §”, 5.36.36 (p.316) “tertia... errare”. **Na** is not a copy of **Lc**: 3.2.10 (p.109) “excommunicatus... notat”. Except for this omission **Lc** might be a copy of **Na**, as is suggested by the following puzzling feature. At 3.1.48 (p.108) “Christi” **Lc** adds in the text “magister istius nominis hereticus plures”, words found in the margin of **Na** at 3.2.5 (p.109) “Magister... plures”. Thus a correction in **Na** has been misplaced in **Lc**. If **Lc** is not a copy of **Na**, we must suppose a lost manuscript containing that marginal correction, which **Na** has reproduced also as a marginal correction. Another disagreement between **Lc** and **Na** at 5.1.48 (p.198) “quia etsi” suggests that they had different exemplars.

88. See 2.24.19 (p.80) “asserens”, 2.27.45 (p.87) “sibimet”, 2.32.114 (p.101) “responsio”, 2.34.31 (p.106) “revocata”, 3.6.51 (p.118) “hereticorum”, 4.1.9 (p.135) “ille... tenax”, 4.30.54 (p.190) “obscurus”, 5.24.117 (p.274) “in trieribus”.

89. Of the members of this group, **Ca** omits, others do not: 4.9.64 (p.149) “fidem... explicite”, 4.28.33 (p.183) “qui... iniquitati”. **La** omits, others do not: 2.1.103 (p.37) “ergo... veteri”, 2.25.28 (p.82) “et... continet”, 5.30.51 (p.296) “clericorum... multitudo”, 5.32.18 (p.304) “in... erat”, 5.32.73 (p.306) “et... laicorum”. **Vd** omits, others do not: 1.3.18 (p.10) “intellectum... canonum”, 2.12.69 (p.57) “sua... diffinitio”, 2.13.94 (p.61) “ita... illo”, 2.27.95 (p.89) “Magister... miracula”. **Lc** omits, others do not: 2.3.79 (p.42) “tanquam... docuerunt”, 2.22.22 (p.78) “tertia... ligat”, 2.27.49 (p.87) “ad... approbanda”, 2.33.5 (p.103) “differentia... fidem”, 5.12.17 (p.244) “potest... fidelium”. **Fr** omits, others do not: 3.6.110 (p.120) “a... perversam”. **Na** omits, others do not: 3.2.10 (p.109) “excommunicatus... notat”. **Un** omits, others do not: 4.19.27 (p.164) “suam... statim”, 5.3.213 (p.216) “vobiscum... solum”. **Ax** substitutes something unique: 2.26.26 (p.84) “discipulus... quod”.

borrowing from other families.⁹⁰ We regard **Ca** and **Vd** as reasonably good witnesses to the text. **Un** has lost folios from the beginning and from the end; textually it seems close to **Vd**. **La** and **Lc** have many omissions; we regard **Lc** as a poor witness. **Na** is damaged and in places illegible. **Ax** has many omissions and implausible readings. **Ax** and **Ko** seem to belong mainly to group **D**, but they have readings drawn from other traditions.⁹¹

The Frankfurt manuscript

Fr is not a typical member of any of the families, but it seems closest to group **D**. Perhaps it descends from a group **D** manuscript that was corrected from a manuscript of group **A** or **B**.⁹² It contains 1 Dial., 2 Dial., *Compendium errorum*, 3.1 Dial., 3.2 Dial. and *Octo questiones*. **Fr** was made in the late 15th century, at about the time of the first printed edition.

Fr contains a prologue otherwise found only in **We**. In **Fr** this prologue occupies the second column of the reverse of a folio (12v) the first column of which is blank. The previous seven pages are blank. It is at the very end of the first gathering. This gathering, which contains a detailed table of contents (which includes the other prologue but not this one), was probably made after the main text, since otherwise there would have been no reason why it should contain blank pages — the text would have continued at the end of the table of contents. The extra prologue seems, then, to have been added after the main text had been copied.

Fr contains material not found not found in other witnesses: extra questions and arguments, different arguments or a different way of putting the argument,

⁹⁰ **Ca** has, others omit: 1.10.16 (p.23) “quam... subalterne”. **CaFr** have, others omit: 2.20.45 (p.74) “infra... fideliter”, 2.24.7 (p.80) “dampnatio... quidam”. **Vd** has, others omit: 2.4.15 (p.44) “de... sancta”. **Fr** has, others omit: 4.1.34 (p.136) “appropriatur... fidem”, 4.2.48 (p.138) “si... contradictionem”, 5.31.37 (p.302) “sed... solvendi”.

⁹¹ **Ko** and **Ax** have almost all the readings characteristic of family **D** listed above, note 84. See also the passages studied in Omissions-Additions.html. However, sometimes **Ko** or **Ax** agree with other families against **D**: 1.2.25 (p.2) “rectioribus” (**Ko** with **E**), 1.3.19 (p.10) “eruditissimi” (**Ko** and **Ax** with **CE**), 1.3.49 (p.11) “licet... quedam” (neither with **D**), 1.4.65 (p.14) “multitudo” (**KoAx** with **E**), 2.12.64 (p.57) “patet... computantur” (**Ax** not with **D**), 2.18.15 (p.69) “excommunicata... est” (**Ko** not with **D**), 5.2.101 (p.204) “monstrandum” (**Ko** with **E**), 5.3.70 (p.210) “ordinum” (**Ko** with **Ar**), 5.3.73-5 (p.210) “sed... augeatur” (**Ko** with **Ar**), 5.16.4 (p.256) “alias... diligenter” (**Ko** not with **D**), 5.30.110 (p.299) “non... errante” (**Ko** with **E**).

⁹² See Omissions-Additions.html passages 5, 6, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 20, 33, 39. In passage 39 **We** is the only **A** group manuscript with the same reading, which is also in the **B** group.

explanatory comments or words to fill out the logic.⁹³ In our opinion these variants are not authentic, since they are not found in other manuscripts most of which pre-date **Fr**; perhaps they were composed by an owner of some ancestor of **Fr**. The text also includes material that may have originated as marginal comment.⁹⁴ **Fr** often quotes more of the canon law text⁹⁵ (sometimes thereby obscuring the point), and sometimes gives more authorities,⁹⁶ as if some scribe or editor wished to exercise expertise in canon law. On the other hand, its Bible references often have the wrong numbers. The text is in many ways idiosyncratic. There are changes of word order, substitutions of synonyms (e.g. “vero” for “autem”), simplification of formulae for introducing references (“ut habetur” or “ait enim” and the like often omitted or replaced by “dicit sic”).

We do not regard **Fr** as a reliable witness to the text, but it seems worth reporting since it may preserve readings coming from earlier and more reliable witnesses. It is in any case an interesting manuscript because of the additions and modifications to Ockham’s text made by unknown medieval users.

In our apparatus we regularly report **Ca**, **Vd**, **La**, **Lc** and **Fr**. We use the group siglum **D** in reporting a variant found in at least three of these five.

Group E

Vg contains 1 Dial. only; **Pa**, **Lb**, **Va**, **Vb** and **Sa** contain 1 Dial. and 2 Dial. only; **Ar**, **Pb** and **Pc**⁹⁷ contain 1 Dial., 2 Dial. and 3.2 Dial.; **Pz**, **Ly** and **Gs** contain 1 Dial., 2 Dial., 3.1 Dial. and 3.2 Dial.; **Pz** also contains *Compendium errorum*; **Lm** contains 2 Dial., 3.1 Dial., 3.2 Dial. and *Compendium errorum*. **Pz** was printed in 1476 and **Ly** in 1495. According to notes found in the manuscripts, **Pa** was completed on 11 May 1389 (which makes it one of the earliest of the *Dialogus* manuscripts), **Vb** already existed in 1413, **Va** in 1437

⁹³ See 2.27.63-5 (p.88) “nullo... ostendere”, 4.28.83 (p.185) “iudicandi”, 4.28.96 (p.186) “esset... computandus”, 4.29.96 (p.186) “esset... computandus”, 4.30.18-20 (p.189) “videtur... veritatem”, 4.30.21 (p.189) “Ad... quia”, 4.30.60-6 (p.191) “Qui... censendus”, 5.24.13-18 (p.270) “post... alia”, 5.36.68 (p.318) “errabit”. Some of these passages show a special interest in technicalities of logic, which in the *Dialogus* Ockham usually avoids; see below, 1.10.30-5 (p.23).

⁹⁴ E.g. 4.28.52 (p.184) “censendi”, 4.29.47 (p.187) “tenetur”, 4.29.48 (p.188) “Et... iudicandus”, 5.3.189 (p.215) “veraci”, 5.24.113 (p.274) “subiecta”.

⁹⁵ See 4.25.17 (p.177) “consentit”, 4.28.69 (p.184) “verba”, 4.30.56 (p.190) “recurrunt”, 4.34.13 (p.196) “emendare”, 5.3.59 (p.209) “ait... dist.”, 5.4.90 (p.222) “precepta”, 5.13.75 (p.247) “obedientia... pastores”, 5.21.29 (p.263) “institutis”, 5.22.22 (p.264) “ditioni”, 5.30.55 (p.297) “Et infra”, 5.30.98 (p.298) “conticescam”, 5.31.19 (p.300) “et cetera”, 5.31.62 (p.302) “Et... post”.

⁹⁶ See extra authorities at 5.5.121 (p.227) “casu” and “homine”, 5.20.11 (p.262) “potestatem”, 5.32.42 (p.305) “Antiquos”. Quotation from the canon at 5.29.51-2 (p.292) “illis temporibus” and “unum”.

⁹⁷ **Pc** could have been three separate manuscripts originally. See below, p.331.

and **Lb** in 1444. **Pb**, **Pc** and **Vg** have been dated by experts to the 14th century, **Ar** and **Sa** to the 15th.

There are many variants found in all or most members of group **E** and not generally in other witnesses.⁹⁸ Omissions not shared show that many of the members of this group cannot be the sole source of any of the others.⁹⁹

The leading members of this group are, in our opinion, **PaVgVaPz**. **PcPbAr** are fairly close to the leading members, **VbLbSa** less so.

Va and **Vg** seem close to one another.¹⁰⁰ Both include readings from **C** or **D** manuscripts.¹⁰¹ **Va** (or an ancestor) was corrected against an **A** or **B** manuscript.¹⁰² **Vg** has many marginal corrections, which could well come from an **E** source.¹⁰³ Both **Pa** and **Lb** have many interlinear and marginal corrections from some **A** or **B** source.¹⁰⁴

98. Variants characteristic of group **E** will be found at: 1.4.65 (p.14) “multitudo”, 1.14.20 (p.29) “officii”, 1.14.50 (p.30) “certius”, 2.1.111 (p.37) “veritas”, 2.9.34 (p.53) “actus”, 2.13.78-9 (p.61) “veritates”, 2.22.21 (p.78) “consequens”, 2.32.124 (p.101) “qua... talem”, 2.33.157 (p.102) “generali”, 3.2.18 (p.109) “iudeus”, 3.9.37 (p.125) “adhesionem”, 4.4.23 (p.141) “Manichei”, 4.13.59 (p.156) “non... credendum”, 5.2.101 (p.204) “monstrandum”, 5.6.84 (p.231) “et... potest”. At 5.3.55 (p.209) “sibi” repetition is found in many **E** group manuscripts viz. **PaVgVaPcPbVbSa**, but not in **ArLbKoPzLy** — perhaps because some scholars recognised the error and eliminated it. **VgPzLy** share a repetition at 4.3.5 (p.139) “pertinax... et”. **PaArPb** add a passage not found in other manuscripts at 2.13.126 (p.62) “sententiam... qui”.

99. Other **E** manuscripts have, but: **Ar** omits 4.2.56-65 (p.138) “quemadmodum... Christiane” (to the end of chapter 2: see Comments.html); **Lb** omits 1.8.18-21 (p.18) “et... pontificum”, 5.32.46 (p.305) “sed... errare”; **Pa** omits 3.6.121-2 (p.120) “suam... errantes”; **Pb** omits 1.6.26 (p.16) “secundum... pertinere”; **Pc** omits 3.5.24-5 (p.114) “aliquis... cito”; **Va** omits 4.19.47-8 (p.165) “et nullo... censendus”, 4.7.25 (p.146) “sicut... desperandum”; **Vg** omits 2.8.9-11 (p.51) “debent... orthodoxe”.

100. E.g. 2.17.8 (p.67) “fideliū”, 2.19.31 (p.71) “invisibiliū”, 5.3.133 (p.212) “acquiritur”.

101. E.g. 4.17.39 (p.163) “universalis”: **Vg** with **CD** reads “talis”, **Va** reads “talis universalis”, suggesting that **Vg** and **Va** borrowed from **CD**.

102. See Omissions-Additions.html passages 12, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 28, 31, 32, 33, 36, 37, 41, 42; in the other passages **Va** agrees with other members of group **E**. In passages 41 and 42 only the **A** manuscripts and **Ba** of the **B** group has the same reading. **Va** has the same two lines of material both before and after passage 19 (see 4.25.57, p.179), suggesting that in an ancestor this passage was omitted and then inserted in the wrong place. For other places where **Va** agrees with **AB** witnesses see 2.13.65 (p.60) “esse... veritatem” (**Pc** also agrees), 5.14.16 (p.249) “sex”, 5.36.51 (p.317) “quod... secundo”, 5.18.48 (p.260) “regere”, 5.20.9 (p.262) “potestatem”, 5.22.22 (p.264) “ditioni”. The **A** manuscript to which **Va** seems closest is **Vc**: Prol.1.6 (p.1) “nescio”, 5.15.194 (p.256) “ergo... petro”.

103. See for example: 5.3.127-8 (p.212) “Si... depositionem”, 5.8.65-6 (p.238) “tamen... fidem”, 5.24.55-6 (p.272) “Aut... ecclesiam”, 5.26.36-7 (p.284) “convenerint... locum”, 5.35.63-4 (p.313) “tempore... infidelium”.

104. See for example Omissions-Additions.html passages 1, 2, 3, 4, 5, 6, 10, 12, 13, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31 and 32. There are others.

PbAr seem to form a sub-group in 1 Dial.; they show no special closeness in Parts 2 and 3.2.¹⁰⁵ **Ar** was made perhaps a century after **Pb**.¹⁰⁶ Neither is a copy of the other, as various omissions, additions and confusions show.¹⁰⁷

VbLbSa also seem to form a sub-group.¹⁰⁸ Neither **Lb** nor **Sa** can be a source of the other or of **Vb**;¹⁰⁹ but **Vb** may be a source of the others (probably not the direct source of **Lb**¹¹⁰), or the three may have a common ancestor. **Lb** includes some material that appears in **Vb** in the margin.¹¹¹ Some marginal additions in **Lb** may supply material (from the source of its corrections, a manuscript like group **B**) that may already have been omitted from the **VbLbSa** exemplar (or from earlier ancestors),¹¹² others supply material that may have been present in its exemplar (since it is present in **VbSa**) but was omitted when **Lb** was copied.¹¹³ **Sa** has omissions that correspond to omissions in **Vb**;¹¹⁴ it does not seem to have been corrected against any other manuscript.¹¹⁵ Although **Vb** seems to have been the ancestor of a number of manuscripts of 2 Dial.,¹¹⁶ **Lb** and **Sa** seem to be its only possible descendants in 1 Dial.; this is consistent with

105. In **Ar** there is a change of writer part-way through 1 Dial.5, and apparently also a change of exemplar. This may explain why **Ar** ceases to be close to **Pb**.

106. See Ballweg, Wit2DialBallwegTr.html#Ar.

107. **Pb** has, **Ar** omits: 1.7.7 (p.17) “de... illorum”, 1.9.15 (p.19) “theologie... subordinata”, 2.32.83 (p.100) “sed... humane”. **Ar** has, **Pb** omits: 1.2.20 (p.7) “secunda... censenda” (**Pb** adds in the wrong place), 1.2.44 (p.3) “quia... tacere”, 1.2.67 (p.9) “sed... ingenio”, 5.2.61 (p.202) “magister... mente”. At 5.3.70 (p.210) and the paragraph following, most of which **Pb** omits, **Ar** and **Ko** include probably conjectural material. At 1.6.15 (p.15) “Discipulus... putanda” **Ar** has authentic text omitted by **VbLbSa** while **Pb** has something probably conjectural. At 5.7.55-8 (p.233) **Ar** and **Pb** both omit a passage which **Ar** adds a few lines down in the wrong place: “in... errare”, “mores”. Both **Ar** and **Pb** borrow some material from a **D** group manuscript; see Comments.html on 1.2.20.

108. See Comments.html on: 1.2.20, 1.3.60, 2.19.30. Also 2.31.40 (p.97) “Discipulus... quod”.

109. **Sa** omits and **LbVb** do not: 1.10.14 (p.23) “inferiores... scientie”, 1.12.31 (p.27) “punitio... criminis”. **Lb** omits and **SaVb** do not: 1.8.18-21 (p.18) “et... pontificum”, 5.32.46 (p.305) “sed... errare”.

110. At 5.3.55 (p.209) “sibi” there is a passage repeated in **Vb** but not in **Lb**: if the writer of **Lb** had copied from **Vb** directly but recognised and omitted the repetition, he would probably have marked it for deletion in **Vb**.

111. At 1.2.20 (p.7) “secunda... censenda” **Lb** seems to include corrections from **Vbm** along with corrections drawn from another source.

112. See 1.2.67 (p.9) “sed... ingenio”, 1.3.60 (p.12) “canonistarum ... a”, 1.6.12 (p.15) “oportet... canonistas”, 1.6.15 (p.15) “Discipulus... putanda”, 1.9.47 (p.21) “postponitur... iuri”.

113. See 1.5.7 (p.14) “recte... distinguendo”, 1.15.12 (p.31) “quomodo... tractatus”, 2.2.57 (p.39) “quas veritates”, 2.4.68 (p.46) “inter... christi”, 5.2.140 (p.205) “docet... constet”

114. See above, note 112. In those places **Sa** makes the same omissions as **Vb**.

115. At 3.2.6 (p.109) “magister... plures” the reading in **Sa** may be a conjecture to supply an omission from **Vb**. (The relevant page is missing from **Lb**.)

116. See OP vol.8, p.14.

the suggestion made above (p.xv) that in some codices the two parts may be copies of different exemplars.

PzLmLyGs form another sub-group. It is almost certain that **Lm** is a copy of **Pz**.¹¹⁷ **Ly** seems to be mainly a copy of **Pz**, but its publisher claims to have had the text revised by scholars¹¹⁸ and they seem to have borrowed from some manuscript of group **D**, one like **Fr**;¹¹⁹ we have not noticed any such borrowings after 1 Dial. 3.4. **Pz** (or an ancestor) seems to have taken some variants from a manuscript akin to **PbAr**.¹²⁰

In our apparatus we regularly report **Pa**, **Vg**, **Va**, **Pz** and **Ly**. We use the group siglum **E** in reporting a variant found in at least three of these five.

Analysis of the relationships among the witnesses shows that from the time when Ockham put 1 Dial. into circulation and the end of the 15th century many scholars devoted much effort to copying and amending the text. It seems that many more copies were made than have survived, including the ancestors of the groups and sub-groups and the various intermediaries we need to postulate to explain the resemblances between similar manuscripts that were not copied from one another. Some amendments seem to be conjectural, but many may have been made by consulting other manuscripts. Emendation was not merely sporadic; some manuscripts were thoroughly re-worked from beginning to end (cf. **Es**, **Pa**, **Lb**), and some lost ancestors may also have been thoroughly revised. Some codices also contain tables of contents, summaries, chapter headings and marginal comments that show how closely the *Dialogus* was studied. It seems clear that the work was highly valued by many scholars in the fourteenth and fifteenth centuries.

¹¹⁷ See 31d1msr.html#PzLyLm

¹¹⁸ See OP vol.8, p.x.

¹¹⁹ MSRlns1d1.html#LyFr. Cf. 1.8.41 (p.19) “dispensationem”, 1.8.43 (p.19) “alios”, 1.9.20 (p.20) “contra... reprobari”, 1.9.23 (p.20) “noscitur... moralis”, 1.9.26 (p.20) “maioris”, 1.9.32 (p.20) “probata... dampnanda”, 1.9.37 (p.20) “veritate”, 1.9.42 (p.21) “postponenda”, 1.9.59 (p.21) “reprobanda”.

¹²⁰ E.g. 1.2.25 (p.2) “rectioribus”, 2.19.32 (p.71) “credo... invisibilium”, 5.3.70 (p.210) “ordinum”.

Reporting of variants

There are about 30 witnesses showing a very large number of variants. Most of these variants are “noise”, but others represent text traditions going back to Ockham’s original or to sources close to it, such as the ancestors of the five manuscript families.

To eliminate the noise we have applied a filter. Generally we report only significant variants (for an illustrative list of insignificant variants see OP vol.8 p.xviii), and only those that represent one or more of the five manuscript families, i.e. only variants found in all or most of the regularly-reported members of a family. We do, however, also report variants referred to in the Introduction and also variants found in **Ly** or **We**, which are witnesses of special interest.

All variants, even trivial variants found only in a single witness, are reported in collations and witness files posted on the website.

Sigla used in the apparatus

For sigla for individual witnesses, see “Manuscripts and early editions”, p.319.

S: The edition of a quoted text referred to in the note on the passage.

Tx: The text in the upper part of the page.

Ww: All (or almost all) the witnesses we have collated, except any explicitly mentioned elsewhere in the same entry.

Group sigla:

A: We, Ox, Av, Vc and Vf.

B: Ba and Es.

C: Bb, Fi and An.

D: Ca, Vd, La, Lc.

E: Pa, Vg, Va, Pz and Ly.

Ed: Pz and Ly.

When we report a witness not normally reported, its individual siglum is added to the siglum of its group. Thus “BDi” would mean “Ba and Es, and also Di”.

When a witness differs from others covered by the same group siglum, this is indicated by adding in parentheses its individual siglum preceded by a minus sign. Thus “A(-Vc)” means “A except for Vc”.

Emendations in the manuscripts

“m” added to the individual siglum indicates something written in the margin; e.g. “Esm” refers to something written in the margin of the manuscript **Es**.

“b” added to the individual siglum indicates something written between the lines, e.g. “Esb”.

“s” added to the individual siglum indicates something inserted into the line of text, e.g. over an erasure, e.g. “Ess”.

Also, deletions and marginal or interlinear additions may be indicated respectively by “[d]... [/d]”, “[m]... [/m]” and “[b]... [/b]”

Note: The conventions explained in OP vol.8 p.xvff are followed also in this volume.

Footnotes

Besides the apparatus, there are at the foot of the page —

references to sources explicitly mentioned in the text, and

numbered footnotes containing references and other information supplied by the editors.

**DIALOGUS
PARS PRIMA
DE HERETICIS**

Prologus¹

Capitulum 1

Magister: In omnibus curiosus existis, nec me desinis infestare. Quamvis enim ob multos editos laboriose tractatus scias me non modicum fatigatum, quoddam tamen opus insolitum fieri postulas importune. Nam ut de controversia que
5 super fide catholica et multis incidentalibus inter Christianos nunc vertitur nescio quam summam tibi componam impudenter exposcis, et audacter formam procedendi modumque loquendi michi, ut dicis, intendis imponere. Sane cum fuerim tuam importunitatem frequenter expertus, non eo quod amicus meus es sed propter improbitatem tuam voluntati tue parere curabo. Quale igitur opus et
10 quomodo edi desideras manifesta.

Capitulum 2

Discipulus: Vehementer exulto quod meis supplicationibus acquiescis. Teneo enim firmissime quod opus futurum occasionem inveniendi veritates quampluri-

---

Capitulum 1.2 enim] *omitted B* | 4 fieri] *omitted CDE* (-Va) | ut] nec CVg | 5 super] de Ed, de *added Vgb* | multis] aliis *added D* | incidentalibus] incidentibus VcCDE | 6 nescio] *questio D* (-LcFr)E (-PaVa), quero Lc, *questio nescio VcVa* | componam] *exponam VcCD* (-Fr)E (-Pa), *consonam Fr, componam Pa* | 7 loquendi] *omitted C* (-Bb) | 8 fuerim] *scierim C* | 9 improbitatem] *importunitatem ToEsCaKoLb* | curabo] We: conabor Ww | et quomodo edi] See Comments.html | 10 quomodo] *cuiusmodi et/vel qualiter D* (-Fr), *qualiter Fr, cuiusmodi E* | edi] *editum BaD*; *omitted E* | 2.2 quod] tu *added Ed* | 3 enim] *igitur/ergo CD* (-Fr)E (-Va)

---

1. We and Fr (but not other witnesses) include a preliminary note as follows (text as in We):

“Venerandorum virorum vestigia non relinquens, duas personas, discipuli scilicet et magistri, finxi seu suscepi, inter quas sequens dialogus verteretur, in persona discipuli verbis utens quampluribus ex quibus posse colligi videretur quod idem discipulus de parte [parte: omitted Fr] esset omnino michi contraria [contraria: occultari Fr] mecumque communionem habere penitus non auderet: tali modo quod ego sequentis operis essem auctor omnibus hominibus, duobus exceptis, putans et gestiens occultare. Sed contra estimationem et intentionem meam accidit, nescio per quem, contrarium. Nam communicata prima parte operis huius, statim quod ego feceram quamplures non latuit. Nec tamen propter hoc inceptum procedendi modum et loquendi dimisi, sed continuavi et usque ad [ad: in Fr] finem continuare propono. Quamobrem nemo michi debet quancunque opinionem qualitercunque hic discussam vel recitatam imponere, nisi quam a me alias vel in aliis operibus scriptam vel dictam assertive vel opinative cognoverit. Nichil enim in persona mea sed aliorum hic dico. Quid autem de omnibus sentio in quodam alio opere intendo concedente Domino explicare.” In We this note is headed “Prologus primus” (the Prologue “In omnibus” being headed “Prologus secundus”). In Fr the first prologue has no heading, the second is headed “Prologus”.

This was written after the completion and publication of 1 Dial.: “communicata prima parte”. It does not imply that anything more was being published with the copy of 1 Dial. for which it was written, or that anything more than 1 Dial. had already been published, but it does imply that the author has written more and plans to write more: “continuavi et usque ad finem continuare propono”. It may have been written for the publication of We or of some earlier manuscript; Miethke, “Selbstzeugnis”, suggests it was written before 1338.

mas toti Christianitati perutiles ministrabit. Quod opto in tres distingui partes,
 quarum prima “De hereticis”, secunda “De dogmatibus Iohannis vicessimi- 5
 secundi”, tertia “De gestis circa fidem altercantium orthodoxam” volo vocari.
 Totum vero opus “Dialogum” censeo appellandum; peto enim ut per interroga-
 tionem et responsionem fiat. Volo namque te interrogare et tu michi
 respondebis. Persona autem mea nomine Discipuli, tua vero nomine Magistri 10
 notetur, in quo personam recitantis assumas. Nec tantum unam sed plures,
 quando tibi videbitur, ad eandem interrogationem narra sententias.

Sed quid tua sapientia sentit michi velis nullatenus indicare. Quamvis enim
 velim omnino ut cum diversas et adversas assertiones fueris discussurus tuam
 quoque minime pretermittas, que tamen sit tua nullatenus manifestes. Ad quod 15
 petendum moveor ex duobus. Primum est quod tantam de tua doctrina estima-
 tionem obtineo quod propter sententiam quam te omnino scirem asserere intel-
 lectum proprium cogerer captivare. In hiis autem que modo gestio indagare tua
 nolo auctoritate moveri, sed quid in me possint rationes et auctoritates quas
 adduces ac meditatio propria experiri.

Secundum est quia, cum amor et odium, superbia, ira et invidia ac nonnullae alie 20
 anime passiones in inquisitione veritatis humanum impediunt, immo pervertant,
 iudicium, si sententiam tuam et etiam nomen occultare volueris, nec amici opus
 futurum plus quam debeant amplectentur, nec plus quam oporteat despicient
 inimici, sed hii et illi, non quis fuerit alicuius sententie auctor sed quid dicitur
 attendentes,² rectoribus oculis scribenda respicient et insistent sincerius indagini 25
 veritatis.

Capitulum 2.4 partes... 6 tertia] WeLy: tractatus... partes quorum primum... secundum... tertium
 Ww | 6 circa] contra D (-Fr)E (-Pa) | 7 enim] te added D | 9 autem] omitted D | 10 notetur] vocetur
 BCDE | assumas] assumes D | 12 quid] quod OxBaDE (-Pa) | 13 discussurus] discursurus
 D (-La)E | 14 quoque] conclusionem LbmE (-Va) | manifestes] manifesta VcC (-Bb) | 17 cogerer]
 cogens C (-Bb), cogere D (-LcFr) | tua] omitted E (-Va); added Pab | 18 sed... 19 experiri] See
 Comments.html | possint] possent WeBa | 19 adduces] advertere Ca, adducere VdVgVb, quis
 adduceret solvere PaLb, quis adduceret Ed | ac] aut CaVdE (-Va) | 20 ac nonnullae] necnon Ed
 alie] omitted BFiLa | 21 in] ab Ed | pervertant] pervertunt VdE (-Ed) | 22 sententiam] scientiam
 E (-PaLy), scientiam vel sententiam D (-Fr) | 23 despicient] We: decipiant LaVd, despiciant Ww
 | 24 non... 26 veritatis] See Comments.html | fuerit] est E (-PaVa), fuerit Pab; omitted We
 alicuius] LcE (-PaVa): aut cuius WeVcBD (-VdLc)Pa, aut eius OxAv, actus CVa, amicus Vd
 | 25 rectoribus] WeVcBCVdVaLb: rectoribus OxAv, remotioribus D (-VdFr)PaVg, remotis
 zeli/zelus/zelis KoEdArPbSa | respicient] respiciant CCaLcVgVa | indagini] indagare
 CaE (-VgVa), indagari D (-CaFr)Vg | 26 veritatis] veritatem D (-Fr)E (-Va)

---

2. Cf. “ut emuli non quis dicat sed quid dicatur intendant”, “so that enemies concentrate not on who
 is speaking but on what is being said”, 1 Dial.7.48, ed. and tr. Knysht.

Propter quam etiam rationem in hoc opere quid de domino summo pontifice ac doctrina eius suisque emulis sentias nequaquam aperias. Quod ut magis abscondas, cum de personis loqueris eorum nomina supprimas officiorum et
 30 primis literis nominum propriorum appella. Unde dominum papam “dominum I”, Bavarum “dominum L”, fratrem Michaellem de Cesena generalem fratrum minorum “fratrem M”, et fratrem Giraldum Othonis “fratrem G” cura vocare.

A te autem specialiter hoc opus efflagito non solum quia te reputo pre aliis eruditum, sed etiam quia te video circa contingentia controversiam prefatam
 35 singulariter occupatum. Omnes enim libellos et opera adversariorum contra dominum summum pontificem niteris congregare, in quibus sine intermissione studes, ita ut aliquando occasionem habeam suspicandi quod aliqua dubitatio in corde tuo de summo pontifice eiusque doctrina nascatur. Quia tamen a me — quem scis eiusdem summi pontificis sincerissimum zelatorem, et quod adversarios complicesque eorum valde detestor — de predictis nichil abscondis, michi
 40 prebes materiam opinandi quod ad reprobandum tempore opportuno omnia opera colligis emulorum. Verumptamen propter motiva prescripta ante huius operis consummationem michi mentem tuam minime pandas, nec propter hoc putes te culpam aliquam incursum, quia, ut melius nosti, nonnunquam licet
 45 veritatem ex causa tacere.

Tractatum igitur primum de hereticis acceleres inchoare. Quem in septem divide libros: quorum primus investiget ad quos, theologos videlicet vel canonistas, pertinet principaliter diffinire que assertiones catholice, que heretice, qui heretici et qui catholici, debeant reputari; secundus inquiret que assertiones heretice, que
 50 catholice, sunt censende; tertius principaliter consideret quis errans est inter hereticos computandus, quartus quomodo de pertinacia et pravitate heretica debeat quis convinci, quintus qui possunt pravitate heretica maculari; sextus agat de punitione hereticorum, et maxime pape si efficiatur hereticus; septimus tractet de credentibus, fautoribus, defensoribus et receptatoribus hereticorum.

Capitulum 2.27 etiam] *omitted* We | 28 nequaquam] nunquam E (-Pa) | 29 personis] eorum *added* D | 30 Unde... 32 vocare] See Comments.html | 31 Bavarum] bavarie Ed | L] WeBaC: vero D (-VdFr)Pa, vel VgVa, b VcEd | de Cesena] WeBab: *omitted* Ww | generalem] quondam generalem BToDi | 32 fratrem] *omitted* Ed | Othonis] nunc generalem dictorum fratrum BToDi | 34 contingentia] *omitted* Ed | 37 suspicandi] supplicandi D (-CaFr) | 38 tamen] vero D (-VdFr) | 39 eiusdem] domini *added* A (-We)C (-An)D (-Ca)E | 44 quia... 45 tacere] *omitted* CCeEPcPbVbLbSa. See Omissions-Additions.html, passage 1 (Ar does not omit) | 46 Tractatum igitur primum] primam ergo partem Ly | Quem] materiam E (-Va) | 48 diffinire] distinguere D (-Fr)PaVa, et distinguere *added* Fr | que²] autem *added* D (-VdFr) | heretice... 50 censende] *omitted* Es; qui etiam heretici et qui catholici debeant reputari secundus inquiret Esm | qui] etiam *added* OxVcBaEsmCDE | 49 inquiret] inquit D (-CaFr) | 50 consideret] considerat D (-Ca)Pz | 51 pertinacia] pertinacitate D (-LaFr)E (-Va) | 53 efficiatur] fiat D (-Fr)

Capitulum 3

Magister: Affectas ut video quatenus ex serie dicendorum nemo possit colligere quam partem dissentientium circa catholicam fidem reputem iustiore, quod tue satisfaciens voluntati, una cum aliis que efflagitas, servare curabo. Porro cum opus futurum per interrogationem et responsionem fieri roges, responsionem autem interrogatio antecedit, tuum erit incipere. Quod ergo tibi placet interroga. 5

LIBER 1

Capitulum 1

Discipulus: Quoniam occasione dissensionis quam in Christianitate conspicio de assertionibus hereticalibus et catholicis ac etiam de personis hereticis et orthodoxis sum indagaturus quamplurima, in primis duxi querendum: Ad quos, theologos videlicet vel canonistas, pertinet principaliter diffinire que assertio catholica, que heretica, est censenda?³

Magister: Ad interrogationem propositam respondetur quod verbum “diffiniendi” plures habet significationes, de quibus due videntur ad propositum pertinere. Contingit enim aliquid diffinire auctoritate officii, et sic diffinire que assertio heretica et que catholica est censenda ad summum spectat pontificem et concilium generale. Aliter contingit diffinire per modum doctrine, quomodo magistri in scolis questiones diffiniunt et determinant, et sic accepto vocabulo “diffiniendi” circa propositam questionem diversimode sentiunt literati.

Discipulus: Ad presens accipio verbum “diffiniendi” secundo modo, et sic accepto vocabulo, diversas sententias cum motivis earum audire desidero.

Magister: Quorundam est opinio quod ad canonistas principaliter spectat que assertio est catholica, que heretica, iudicare. Pro qua tribus rationibus videntur posse moveri, quarum prima est hec. Ad illam scientiam principaliter spectat discernere que assertio catholica, que heretica, est censenda que principaliter tractat de approbatione veritatum catholicarum et reprobatione heresum dampnatarum. Huiusmodi est scientia canonistarum et non theologia. Ergo et cetera.

Secunda ratio est hec. Ad illam scientiam pertinet diffinire que assertio catholica et que heretica est censenda cui fides quantum ad credibilia principaliter adhibetur. Sed quantum ad ea que sunt fidei magis credendum est canonistarum scientie quam theologie, quia magis credendum est ecclesie, per quam edita est

---

Capitulum 1.3 hereticalibus] hereticis BaDE | ac etiam] et We | 7 interrogationem] tuam added CD (-Vd)E | propositam] factam B | quod] hoc added Ed | diffiniendi] diffinire Ed | 9 que] est added E | 11 Aliter] aliquando E (-PaVa) | 12 vocabulo] WePa: secundo modo Ed, verbo Ww | 15 earum] eorum BD (-LaLc) | 17 iudicare] omitted D (-Vd) | qua] quo B | 18 hec] omitted BC (-Bb) | 19 discernere] diffinire et discernere [decernere La] CDE | 20 approbatione] veritatis seu added D | 22 pertinet] spectat DPa | 25 theologie] ergo/igitur probo minorem added DE (-VgVa)

---

3. See Scott, “Theologians vs Canonists on Heresy”, frmIntro1d1.html.

canonistarum scientia, quam evangelio, testante Augustino, qui videtur asserere maiorem esse auctoritatem ecclesie quam evangelii, quia “nec evangelio” inquit “crederem nisi auctoritas ecclesie compulisset.” Ergo ad scientiam canonistarum magis pertinet diffinire que assertio catholica, que heretica, est censenda quam ad theologiam. 30

Tertia ratio est hec. Ad illam scientiam principaliter spectat discernere que assertio catholica, que heretica, est censenda cuius auctor habet symbolum fidei ordinare et articulos fidei rite distinguere. Sed hoc spectat ad summum pontificem, qui est auctor scientie canonistarum. Ergo ad scientiam canonistarum, et per consequens ad ipsos canonistas principaliter quam ad theologos, pertinet diffinire que assertio catholica, que heretica, debeat reputari. 35

Capitulum 2

Porro alii indubitanter tenent quod ad theologos spectat, non per modum diffinitionis authentice sed per modum doctrine, principaliter diffinire que assertio catholica et que heretica sit censenda, et quod ad canonistas non pertinet nisi in quantum eorum scientia aliqua ad fidem spectantia a theologia dinoscitur mendicare. 5

Hanc autem suam assertionem rationibus nituntur confirmare, quarum prima est hec. Ad illius scientie tractatores propter quam solummodo dicitur quecunque assertio catholica vel heretica principaliter pertinet diffinire per modum doctrine que assertio catholica, que heretica, est reputanda. Sed propter theologiam solummodo est quecunque assertio catholica vel heretica nuncupanda. Illa enim assertio sola que est consona theologie est vere catholica, illa vero assertio sola que theologie noscitur adversari heretica est censenda; si enim aliqua assertio quibuscunque decretis summorum pontificum, vel etiam generalium conciliorum, aut etiam legibus imperatorum, inveniretur adversa, si theologie nullatenus obviaret, quamvis pro falsa, erronea vel iniqua posset haberi, non 10 15

Capitulum 1.26 Augustino] contra epistolam fundamenti *added* DE | 27 ecclesie] *omitted* C | 28 ecclesie] *me added* B | 30 theologiam] et cetera *added* E | 31 Tertia...32 censenda] *omitted* Ce | est hec] *omitted* CD (-Fr)E | 32 catholica...censenda] et cetera C (-Bb) | censenda] et cetera *added* BbE | 33 distinguere] diffinire DE | 35 ipsos] *omitted* D | canonistas] WeD: *omitted* Ww | 2.3 authentice] aut auctoritatis C (-Bb) | 4 sit] est B | 5 eorum scientia] *omitted* D | spectantia] pertinentia DE | 6 mendicare] iudicare D (-CaFr)PaVa | 8 tractatores] doctores CD (-Vd)E (-Va) | 10 que heretica] *omitted* CLcE (-Va) | 11 vel heretica] *omitted* CCaE | Illa] illius Ed | 12 catholica] theologica Ed | assertio³] We: *omitted* Ww | 13 est censenda] We: esse dinoscitur Ww | 14 quibuscunque] aliquibus E (-PaVa) | 15 aut] ac CD (-Fr)E | si] et B

Capitulum 1.26 Augustino...28 compulisset] *Contra epistolam Manichaei* V.5, CSEL vol. 25/1 p.197; or PL. vol. 42 col. 176. Not the exact words. “ego uero euangelio non crederem, nisi me catholicae ecclesiae conuoueret auctoritas”.

tamen deberet inter hereses computari. Ergo ad theologie tractatores principaliter pertinet diffinire per modum doctrine que assertio catholica, que heretica, est censenda.

- 20 Secunda ratio est hec. Ad illius scientie tractatores in qua explicite et complete traditur regula fidei orthodoxe principaliter pertinet diffinire per modum doctrine que assertio catholica, que heretica, est censenda. Huiusmodi autem est scientia theologie, non canonistarum. Multa enim ad fidem nostram spectantia in theologia reperiuntur explicite de quibus in scientia canonistarum mentio non
- 25 habetur; nichil autem spectans ad regulam fidei in eorum scientia poterit reperiri nisi quod a theologia recipiunt. Ergo ad theologos talis diffinitio principaliter noscitur pertinere, ad canonistas autem non spectat nisi in quantum aliqua theologica noscuntur a theologis mendicare.

- Tertia ratio est hec. De assertionibus quas scientia superior et inferior noscuntur
- 30 tractare habet scientia superior principaliter iudicare. Sed de quibusdam assertionibus catholicis et hereticalibus theologia, que est superior, et scientia canonistarum, que est inferior, aliquo modo pertractant. Ergo ad theologiam principaliter pertinet de assertionibus catholicis et hereticalibus iudicare, et per consequens ad theologos principaliter pertinet diffinire per modum doctrine que
- 35 assertio catholica, que heretica, est censenda.

Quarta ratio est hec. Ad illius scientie tractatores per quam plures assertiones catholice explicite sub forma propria pertractate approbantur principaliter spectat discernere que assertio catholica, que heretica, est habenda, non ad illam in qua pauce veritates catholice explicite approbantur. Huiusmodi est theologia, non

---

Capitulum 2.20 Secunda...22 censenda] secunda ratio ad illius scientie doctores pertinet diffinire et cetera que tractat regulas fidei que tractantur in alia scientia et plures alias et non econtra **E** (-Va)Vbm; *omitted* PbVb (Ar does not omit); secunda ratio [b] est hec [b] ad illius scientie doctores [m] in qua explicite tractatur regula fidei orthodoxe principaliter [m] pertinet diffinire [m] per modum doctrine que assertio catholica que heretica est censenda [m] et cetera que tractat regulas fidei que tractantur in alia scientia et plures alias et non econtra Lb; secunda ratio est hec ad illam scientiam spectat et cetera que omnium veritatum ?fidei est huius est et cetera Sa. ("Secunda ratio..." *added* Pb at end of paragraph; see below, "mendicare". Ar does not omit.) See Comments.html | est hec] *omitted* **CE** | **22** catholica... autem] et cetera sed huiusmodi **D** | autem] *omitted* **CE** | **25** eorum] earum **B** | **26** principaliter] poterit et *added* We | **27** in] *omitted* **CE** (-PaVa) | **28** a theologis] ad theologos **D** (-CaFr) | mendicare] iudicare secunda ratio est hec ad illius scientie tractoratores in qua explicite et complete traditur regula fidei orthodoxe pertinet principaliter diffinire per modum doctrine que assertio et cetera Pb | **30** principaliter] principaliter Fr**E** (-PaVa) | **31** hereticalibus] hereticis Ba**DE** | **32** pertractant] tractant **E** | **33** hereticalibus] hereticis Ba**DE** | **34** diffinire] et *added* **E** | **37** pertractate] We**BC** (-Bb): pertractare **A** (-We)BbVdFr, pertractantur Ca**E** (-Pa) | approbantur...39 approbantur] pertinet et cetera **E** (-Va); *omitted* Vb, pertinet et cetera *added* Vbm; principaliter spectat discernere que assertio catholica que heretica est habenda non ad illam in qua pauce veritates catholice explicite *added* PamLbm | **39** catholice] theologice **D** (- Fr)

scientia canonistarum, quia in scientia canonistarum pauce veritates catholice 40
sub forma propria pertractantur. Ergo talis diffinitio ad theologos principalius
pertinere dinoscitur.

Quinta ratio est hec. Ad tractatores illius scientie per quam, antequam esset
scientia canonistarum, viri catholici et fideles assertiones catholicas approbave- 45
runt et hereses dampnaverunt principalissime pertinet diffinire que assertio
catholica, que heretica, est censenda. Huiusmodi autem est theologia. Nam
antequam canones ederentur apostoli aliique discipuli Christi tanquam veri
theologi veritates catholicas approbaverunt, predicaverunt ac occulte et publice
docuerunt doctrinasque hereticales et auctores earum confutaverunt, reproba- 50
verunt et etiam dampnaverunt. Unde et beatus Paulus, sicut legitur ad Titum 3°,
hereticum hominem post primam et secundam correctionem docuit devitandum.
Prima etiam ad Timotheum 4° asserit manifeste doctrinam “prohibentium
nubere, abstinere a cibis quos Deus creavit ad percipiendum cum gratiarum
actione fidelibus” ad spiritum “erroris” et doctrinam “demoniorum”, et per
consequens ad pravitatem hereticam, pertinere. Ergo ad theologiam, et per 55
consequens ad theologos, principaliter pertinet diffinitio talis.

Sexta ratio est hec. Ad tractatores illius scientie cui, quantum ad illa que fidei
sunt, omnis alia scientia cedit, principaliter per modum doctrine pertinet 60
diffinire que assertio catholica, que heretica, est censenda. Huiusmodi est sci-
entia scripture divine, que theologia vocatur, ut ex decretis, dist. 9^a, per totum, et
specialiter c. *Noli* et c. *Negare* et c. *Ego solis* et c. *Quis nesciat* et c. *Noli* et c.
Neque, colligitur evidenter. Ergo ad theologos principaliter talis diffinitio
spectat.

Septima ratio est hec. Ad tractatores illius scientie cuius auctor immediatus est
Deus, a quo est tota fides nostra, principaliter pertinet diffinitio antedicta. Talis 65
autem est theologia, quia scriptores scripture divine nichil penitus con-

---

Capitulum 2.40 quia... canonistarum³] in qua Va, in quibus E (-Va) | 41 principalis] WeOx:
principaliter Ww | 43 Quinta... 50 dampnaverunt] See Comments.html | 44 viri] veri D (-CaLe)
et fideles] omitted E (-Va) | assertiones] veritates CE; occultas added C (-Bb) | 45 et hereses]
predicaverunt [putaverunt La] ac occulte et publice docuerunt doctrinasque hereticales [sive
hereticas added D] et auctores earum confutaverunt, reprobaverunt [reputaverunt La] et etiam CDE
| 46 autem] omitted BD | 47 ederentur] conderentur C (-Bb)DE, considerentur Bb | veri]
WeBaCaFr: viri A (-We)CVdE | 48 theologi] catholici OxAvD (-Lc) | catholicas] theologicas
D (-CaVd) | 52 asserit] docuit CDE | 58 omnis... cedit] omnes alii cedunt Ed | cedit] tendit OxAv
| 60 ut] patet added Ed | 62 Ergo] quod FrE (-Pa)

Capitulum 2.50 Titum] 3:10 52 Timotheum] 1 Tim 4:3 61 Noli¹] D.9 c.3, vol.1 col. 35 | Negare]
D.9 c. 4, vol.1 col. 35 | Ego solis] D.9 c.5, vol.1 col. 35 | Quis nesciat] D.9 c.8, vol.1 col. 37 | Noli²]
D.9 c. 9, vol.1 col. 37 62 Neque] D.9 c.10, vol.1 col. 37

- scripserunt ex humano ingenio sed ex inspiratione divina solummodo, teste beato Petro, qui in canonica sua secunda, c. 1°, ait, “Spiritu Sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines.” Propter quod docet beatus Petrus, ut patet
70 ibidem, quod prophetia scripture divine, per quam totam sacram scripturam intelligit, nequaquam est interpretanda humano ingenio, dicens: “Omnis prophetia scripture propria interpretatione non fit. Non enim voluntate humana allata est aliquando prophetia.” Ergo ad theologos principaliter pertinet diffinitio sepe dicta.
- 75 Octava ratio est hec. Ad tractatores illius scientie principaliter pertinet diffinitio sepe dicta cui non licet aliquid addere nec auferre. Huiusmodi autem est theologia, Moysae in persona Dei dicente, Deuteronomii 4° c., “Non addetis ad verbum quod vobis loquor, neque auferetis ex eo.” Cui concordat Salomon, Proverbiorum 30°, qui de sermone Dei loquens ait, “Ne addas quicquam verbis
80 illius, et arguaris inveniarisque mendax.” Hinc addentibus et auferentibus aliquid ex scriptura divina Spiritus Sanctus per beatum Iohannem evangelistam, Apocalypsis ultimo, terribiliter comminatur, dicens: “Si quis apposuerit ad hec, apponet super illum Deus plagas scriptas <que sunt> in libro isto. Et si quis
85 diminuerit de verbis prophetie libri huius, auferet Deus partem eius de libro vite et de civitate sancta et de hiis que sunt scripta in libro isto.” Ex quibus omnibus evidenter colligitur quod ad sacram scripturam nichil est addendum nec aliquid auferendum ex ea. Ergo ad theologos, tractatores scripture divine, principaliter pertinet diffinire per modum doctrine que assertio catholica, queve heretica, est censenda.
- 90 Ecce ad interrogationem tuam assertiones contrarias recitavi et in fulcimentum utriusque partis rationes tetigi fortiores. Nunc ergo considera que probabilior tibi videtur.

Capitulum 2.67 sed... 71 ingenio] *omitted* PaVgPcPbVbLbSa, *added* LbmPam. (KoVaPzLyAr do not omit.) See Comments.html | ex²... solummodo] solum divina inspiratione **Ed** | 68 in] *omitted* ABVgVa | 69 homines] omnes **Ed** | 72 prophetia scripture] scriptura We | propria interpretatione] propter interpretationem **D** (-Fr) | 74 sepe dicta] antedicta **CDE** | 77 Dei] domini **C** (-Bb)**D** | 78 concordat] correspondet **Ed** | 79 qui] *omitted* **Ed** | 82 ad hec] adhuc super hoc **Ed** | 83 apponet] apponat WeEsBb**D** (-CaLa)PaVa | scriptas] *omitted* **CD** (-VdLc)**E** | que sunt] *omitted* Kilcullen; que sunt Ww | 84 libri] *omitted* Ox**D** (-Ca) | 85 et... isto] *omitted* **E** (-PaVa) | 88 catholica... 89 censenda] etc **C** (-Bb) | 91 Nunc] vero *added* Vd**Ed**

Capitulum 2.68 canonica sua] 2 Peter 1:21 **71** dicens] 2 Peter 1:20, 21 **77** Deuteronomii] 4:2 **79** Proverbiorum] 30:6 **82** Apocalypsis] 22:18, 19

Capitulum 3

Discipulus: Quamvis ex rationibus pro assertione secunda adductis michi tribueris occasionem multa querendi, fateor tamen quod ipsa videtur michi consona veritati, licet ad rationes pro prima assertione nesciam michimet ipsi satisfacere. Unde peto ut tu ad eas respondeas. 5

Magister: Tu videris tibi ipsi contrarius. In principio enim petisti ut quid de interrogationibus tuis sentirem nullatenus indicarem, nunc autem poscis ut ad aliquas rationes respondeam, ex quo conici potest quod desideras quatenus quid teneam in corde aperiā.

Discipulus: Quicquid petitio mea ex vi vocis insinuet, nullo modo volebam quod quid in mente habeas intimares, sed petere intendebam ut responsiones aliorum, vel que cogitari possunt ab aliis, recitares, nullatenus exprimendo an eas rationabiles vel irrationabiles putes esse censendas. 10

Magister: Ex quo tuam intentionem concipio, faciam quod hortaris. In primis autem volo te scire quod aliquos cognosco theologos qui moderni temporis canonistas tanquam non intelligentes, presumptuosos, temerarios, fallaces, deceptores, cavillatores et ignaros in cordibus suis valde despiciunt, reputantes quod sacrorum canonum intellectum ignorant. Pro quo tali ratione moventur. Sacrorum canonum dictatores viri eruditissimi in scientia rationali, morali et theologia fuerunt, nec per naturam absque predictis scientiis canones tam certe 15
tamque profunde veritatis aliquantulum conscripsissent. Cum ergo canoniste moderni scientias antedictas ignorent, quamvis valeant canonum sacrorum retinere memoriam, ad intellectum tamen eorum nequeunt pervenire. 20

Discipulus: Nostri temporis canonistas non reputo contempnendos, licet forte scire sacrorum canonum intellectum, illorum precipue qui ex theologia vel 25
ratione naturali accipiuntur et non sunt pure positivi, magis ad theologos quam

---

Capitulum 3.3 tribueris] tribuas **DE** | 4 assertione] parte **D** (-Lc) | 5 satisfacere] respondere **CE** (-Va), respondere nec satisfacere **D** (-Fr) | 6 ipsi] *omitted* **EsC** (-Bb) | quid] quod **BaD** (-Fr) | 8 conici] **Bb**: conici **A** (-Ox), convinci **Ww** | quod] scire *added* **ABD** (-Ca)PaVa | 10 insinuet] insinuat **A** (-WeVc)**D** (-Lc) | 11 in] *omitted* **CE** (-Pa) | intimares] indices **LaLcE** (-Va), determinares **VdFr**, indices determinate **Ca** | 12 aliorum] aliorum **BFr** | vel] *omitted* **BaFrE** (-PaVa) | recitares] rectiores **E** (-PaVa) | 14 intentionem] petitionem **CE** (-Va) | faciam] facio **CPaVg** | 15 aliquos] alios **We** | aliquos...qui] auctores theologi **E** (-Va) | 16 tanquam] *omitted* **B** | 18 intellectum...19 canonum] *omitted* **Vd** | ignorant] ignorent **C** (-Bb)LcE (-Vg) | 19 eruditissimi] acutissimi **CKoAxE** (-Va)PcArPbVbLbSa, eruditissimi **Lbm**, et acutissimi *added* **Fr**; acutissimi *added* **D** (-Fr)Na | rationali] naturali **DE** | 20 naturam] nullam **E** (-PaVa); *omitted* **C** (-Bb) | 25 qui] que **BD** (-CaFr)

Capitulum 3.2 secunda] Above, 2.2, p.6 6 principio] Above, Prol. 2, p.2

ad canonistas pertineat. Sed circa hoc queso hic nullatenus immoreris, quia forte postea de ista materia questionem habebō. Ad rationes ergo prefatas accedas.

Magister: Quia in hoc opere non sensum meum sed tuam voluntatem sequi promisi, rationes predictas incipiam pertractare. Unde ad primam nonnulli respondēt theologī dicentes quod ad theologiam, non ad scientiam canonistarum, principaliter spectat de approbatione veritatum catholicarum et reprobatione heresum dampnatarum tractare. Cuius rationem assignant, dicentes quod assertio veritatis est approbatio veritatis; qui enim aliquod dictum asserit esse verum approbat idem dictum tanquam verum. Assertio ergo veritatis est approbatio veritatis. Approbatio autem veritatis est reprobatio contrarie falsitatis, quia qui aliquam approbat veritatem per consequens reprobat contrariam falsitatem, sicut qui precipit unum contrariorum per consequens prohibet aliud, ut notat glossa in decretis § 1°. Assertio igitur veritatum catholicarum per quandam consequentiam est reprobatio omnium heresum contrariarum. Cum ergo per theologiam principaliter veritates catholice asserantur, sequitur quod approbatio veritatum catholicarum et dampnatio heresum principaliter ad theologiam pertineant.

Discipulus: Ista responsio videtur michi probabilis. Vellem tamen scire quare dicunt isti quod talis approbatio et dampnatio “principaliter” pertineant ad theologiam, ex quo insinuare videntur quod non tantum ad eam pertineant.

Magister: Ad istam tuam questionem respondēt isti dicentes quod ad scientiam canonistarum pertinent libri decretorum et decretalium, ac alie constitutiones et epistole summorum pontificum licet in predictis libris minime sint inserte. In predictis autem libris et in nonnullis constitutionibus et epistolis summorum pontificum quedam veritates catholice asseruntur et nonnullae hereses reprobantur, licet tam ille veritates quam hereses sint pauca respectu illarum que in theologia habentur. Et ideo non tantum ad theologiam sed etiam ad scientiam canonistarum spectat aliquas veritates catholicas approbare et aliquas hereses reprobare, licet paucas. Ad theologiam autem spectat omnes

Capitulum 3.28 postea] *omitted* DE (-Va) | Ad...accedas] *omitted* We | accedas] accede CE | 32 catholicarum] theologiarum catholicarum CVdE (-Pa) | 35 ergo] enim E; *omitted* C | 38 contrariorum] et *added* E (-PaVa) | 40 reprobatio] improbatio B | 42 dampnatio] reprobatio seu dampnatio CE | principaliter] *omitted* We | 43 pertineant] pertineat A (-We)BC (-Fi)VdFrVa, pertinet FiE (-Va) | 44 responsio] ratio E (-PaVa) | michi] satis *added* DE | 45 pertineant] pertinent A (-WeAv)BCCaE | 46 pertineant] pertinent C (-Bb)D (-VdFr)E, pertinet VdFr | 48 pertinent] isti *added* We | 49 licet... 51 quedam] per que/quem D (not KoAx) | 50 inserte] insite VgEd | 51 catholice] VfD (-Fr): theologice A (-WeVf)BCFrE; *omitted* We | 53 etiam] *omitted* OxAvD (-VdFr) | 54 spectat] *omitted* D (-VdFr) | catholicas] theologicas catholicas C (-Bb)

Capitulum 3.30 primam] Above, 1.18, p.5 39 glossa] s.v. prohibetur, vol.1 col. 2

veritates catholicas approbare et omnes hereses reprobare. Quare, licet principaliter talis approbatio et reprobatio ad theologiam pertineant, pertinent tamen secundo nichilominus ad scientiam canonistarum.

Aliam autem rationem adducunt dicentes quod theologia veritates catholicas approbando et hereses reprobando a canonistarum scientia nichil omnino recipit vel mendicat, canonistarum autem scientia veritates catholicas approbando et hereses reprobando a theologia omnia mendicando procedit. Quare hec ad theologiam principaliter et universaliter, ad canonistarum vero scientiam secundo quodammodo et particulariter pertinere noscuntur. 60

Capitulum 4

Discipulus: Hec responsio michi videtur probabilis. Quare rationem secundam pertracta.

Magister: Ad secundam rationem respondetur quod, quantum ad ea que fidei sunt, magis credendum est theologie quam cuicumque scientie alii, nullisque scriptoribus quarumcunque scientiarum oportet ita credere sicut scriptoribus sacre theologie. 5

Auctoritas vero beati Augustini — que adducitur, ut nonnulli dicunt, frequenter a multis contra intellectum beati Augustini — pessime allegatur. Ad cuius intellectum dicunt esse sciendum quod nomen “ecclesie” equivoce in locis variis accipitur: aliquando enim accipitur pro loco corporali divinis officiis deputato, aliquando pro aliquo speciali collegio clericorum, aliquando pro toto collegio omnium clericorum, aliquando pro aliqua multitudine speciali cleri et populi, aliquando pro tota congregatione fidelium simul in hac vita mortali degentium; aliquando vero nomen “ecclesie” non solum totam congregationem catholicorum viventium sed etiam fideles mortuos comprehendit. 10 15

Et isto ultimo modo accipit “ecclesiam” beatus Augustinus in libro contra Manicheos, et recitatur 11^a dist., c. *Palam*, qui ait, “Palam est quod in re dubia

---

Capitulum 3.57 talis] We: tales A (-We)CFr; omitted Ww | 60 canonistarum... 62 a] omitted ArPbVbLbSa, added Lbm. See Comments.html | 61 vel] nichil EsVgEd | 63 universaliter] pertinere noscitur [dinoscitur Fr] D (-Vd); pertinere noscuntur added CE | 64 quodammodo] omitted CDE | pertinere noscuntur] tantum CDE | 4.5 alii] alteri BLcFrEd | 6 scriptoribus] aliarum added D (-Lc) | 8 vero] omitted CFrE | 9 intellectum] textus added DE | pessime] omitted E | 10 variis] WeBa: scripturarum added Ww | 11 enim] autem D (-Fr) | 13 populi] pape CaE (-Pa) | 15 congregationem] fidelium added BLc | 18 quod] quantum Ed

---

Capitulum 4.4 secundam] Above, 1.22, p.5 8 Auctoritas] Above, 1.26, p.6 18 Palam¹] D.11 c. 9, vol.1 col. 51. See Augustine, *Contra Faustum Manichaeum* XI.2, CSEL 25/1 p.315; or PL vol.42 col.246.

ad fidem” et certitudinem “valeat catholice ecclesie auctoritas, que ab ipsis
 20 fundatissimis sedibus apostolorum usque ad hodiernum diem succedentium
 sibimet episcoporum serie et tot populorum consensione firmatur”, ubi “ecclesia
 catholica” episcopos et populos a tempore apostolorum usque ad hodiernum
 diem sibimet succedentes importat. Et sic accipit nomen “ecclesie” Augustinus
 25 cum asserit quod non crederet evangelio nisi auctoritas ecclesie eum
 compelleret. Ista enim ecclesia scriptores evangelii et omnes apostolos
 comprehendit, sicut probatum est. Quare ex auctoritate Augustini sane intellecta
 inferri non potest quod magis sit credendum romano pontifici, canonum
 conditori, quam evangelio, et per consequens probari non potest per eam quod
 30 maior fides adhibenda sit sacris canonibus quam sancto evangelio. Concedunt
 tamen quod magis credendum est ecclesie que est multitudo catholicorum
 omnium qui fuerunt a temporibus prophetarum et apostolorum usque modo
 quam evangelio, non quia de evangelio sit aliquo dubitandum, sed quia
 totum maius est sua parte. Ecclesia igitur que maioris est auctoritatis quam
 evangelium est illa ecclesia cuius auctor evangelii pars esse dinoscitur. Non est
 35 autem mirum si maior est auctoritas totius quam partis. Et ideo maior est
 auctoritas totius congregationis comprehendentis evangelistas et omnes alios
 orthodoxos usque ad hec tempora quam unius, vel etiam plurium, personarum
 congregationis eiusdem.

Quod autem conditor canonum non sit maioris auctoritatis quam evangelium sed
 40 multo minoris ipsimet canonum conditores testantur aperte. Urbanus enim papa,
 ut habetur 25^a, q. 1^a, c. *Sunt quidam*, ait: “Sciendum vero summopere est quia
 inde novas leges potest condere”, pontifex supple Romanus, “unde evangeliste
 aliquid nequaquam dixerunt. Ubi vero aperte Dominus vel eius apostoli et eos
 sequentes sancti patres aliquid sententialiter diffinierunt, ibi non novam legem
 45 Romanus pontifex dare potest, sed potius quod predicatum est usque ad animam
 et sanguinem confirmare debet. Si enim quod docuerunt apostoli et prophete
 destruere (quod absit) niteretur, non sententiam dare sed magis errare
 convinceretur.” Ex hiis verbis colligitur evidenter quod conditor canonum multo

Capitulum 4.20 succedentium] succedentibus CE | 21 consensione] A (-WeVc)EsC (-Bb)D (-Ca)S:
 confessione WeVcBa, consertione Bb, assertione CaPaVa, vel consertionis assertionem Vg,
 concessione et assertionem Ed | firmatur] confirmatur We | 24 evangelio] evangelium Ed
 | 27 romano] summo BaCFrE | 28 per eam] We: omitted Ww | 29 adhibenda] WeDPa: exhibenda
 Ww | Concedunt] concedit D (-LcFr), conceditur E | 34 evangelium] We: evangelista Ww
 | 39 canonum] canonis E (-Vg) | 41 ut] et E | quia] quod WeBaFr | 43 aliquid] omitted CE, added
 Pab | apostoli] discipuli apostoli D (-Fr), discipuli Ed | et eos sequentes] et eius sequaces C, vel
 eius sequaces E (-PaVa) | 44 diffinierunt] dixerunt [et added Pa] diffinierunt CPaVg
 | 45 predicatum] predictum C (-Fi)CaE (-PaVa) | 48 multo] omitted B

Capitulum 4.24 asserit] Above, 1.27, p.6 41 Sunt quidam] C.25 q.1 c.6, vol.1 col. 1897

minoris auctoritatis est quam evangelium sacrosanctum, contra quod novam legem nequaquam condere potest, sed ipsum defendere usque ad animam et sanguinem obligatur; contra quod si novam legem dare presumeret, esset de errore per catholicos convincendus. 50

Hiis Fabianus papa concordat, qui, ut habetur 11^a, q. 3^a, c. *Qui omnipotentem*, ait, “Qui omnipotentem Deum metuit nec contra evangelium Christi nec contra apostolos nec prophetas vel sanctorum patrum instituta agere aliquid ullo modo consentit.” Ex quibus verbis patenter habetur quod conditor canonum si omnipotentem Deum metuit nichil contra evangelium presumit statuere, et ita non maioris sed minoris auctoritatis quam evangelium esse dinoscitur. 55

Quod ex plurimis capitulis in libro decretorum insertis clarius luce constat, sicut ex dist. 9^a, c. *Noli* et c. *Ego solis* et c. *Quis nesciat* et c. *Noli* et c. *Neque*, et ex dist. 11^a, c. *Consuetudinem*, et ex dist. 14^a, c. *Sicut*, et ex causa 11^a, q. 3^a, c. *Si is qui preest*. Alie auctoritates quamplurime quas longum esset recitare hoc idem asserunt manifeste, et propter easdem rationes dicunt quod tota multitudo Christianorum nunc vita mortali viventium non est maioris auctoritatis quam sit sanctum evangelium, quia multitudo viventium evangelium debet usque ad animam et sanguinem defensare. 60 65

Capitulum 5

Discipulus: Ad istam secundam rationem michi videtur quod responsionem rationabilem recitasti. Nunc autem referas michi queso qualiter ad rationem tertiam responderetur.

Magister: Ad rationem tertiam respondent nonnulli dicentes quod summus pontifex debet sacrarum literarum habere notitiam et etiam in sacris canonibus debet esse peritus, et ideo symbolum ordinare et articulos fidei recte distinguere spectat ad ipsum precipue, cum consilio et consensu concilii generalis. Sed in symbolum ordinando et articulos fidei distinguendo, et eadem ratione in diffi- 5

Capitulum 4.51 sanguinem] sane *added* D (-Lc)E (-Va) | 55 instituta] constituta We | 57 Deum] We: *omitted* Ww | 59 capitulis] regulis Ed | 61 ex causa] *omitted* CDE | 62 esset] enarrare seu *added* E | 63 propter] per We | quod] hec *added* E (-PaVa) | 65 multitudo] gentium *added* KoEPcArPbVbLbSa; viventium gentium *added* Ax; sanctum *added* Na | 5.2 secundam] *omitted* BVdFrPa | 3 rationabilem] rationalem CVdLc, totalem E (-Va) | qualiter] We: quomodo Ww | 6 etiam] *omitted* E | canonibus] *omitted* C (-Bb) | 7 symbolum... 12 ideo] *omitted* To | recte...9 distinguendo] *omitted* Lb, *added* Lbm (VbSa do not omit) | 8 Sed] et/etiam D (-La)E

Capitulum 4.53 Qui omnipotentem] C.11 q.3 c.95, vol.1 col. 1263 60 Noli¹] D.9 c.3, vol.1 col. 35 | Ego solis] D.9 c.5, vol.1 col. 35 | Quis nesciat] D.9 c.8, vol.1 col. 37 | Noli²] D.9 c. 9, vol.1 col. 37 | Neque] D.9 c.10, vol.1 col. 37 61 Consuetudinem] D.11 c.6, vol.1 col. 51 | Sicut] D.14 c.2, vol.1 col. 67 | Si is qui preest] C.11 q.3 c.101, vol.1 col. 1265 5.5 tertiam] Above, 1.31, p.6

- 10 niendo authentice que assertio est catholica et que heretica reputanda, theologie principaliter debet inniti; secundo autem in sacris canonibus poterit se fundare. Et ideo ex ista ratione concludi potest quod ad theologos principaliter spectat diffinire docendo, non legem aliis imponendo, que assertio inter catholicas, queve inter hereticas, debeat numerari.
- 15 **Discipulus:** Puto quod quicumque intelligens hec que scripsisti perlegerit tenebit indubie quod ad canonistas non pertinet de multis assertionibus iudicare an catholice vel heretice sint censende, et de quibuscunque assertionibus canoniste discernunt an inter catholicas vel hereticas debeant numerari, necesse est eos ad theologiam recurrere si voluerint ad profunda resolvere, presertim cum nulla
- 20 assertio vere catholica vel heretica sit habenda nisi quia theologie consonat vel repugnat. Quare non arbitror quod aliquis litteratus aliquo modo opinetur quod ad canonistas qui non sunt theologi pertineat principaliter diffinitio sepe dicta.

Capitulum 6

- Magister:** Multa nimis ignoras. Scio enim quosdam canonistas qui theologos deridere presumunt cum investigare nituntur de multis assertionibus an debeant inter hereses computari, dicentes quod talis investigatio ad canonistas, non ad
- 5 theologos, noscitur pertinere.

Discipulus: De hoc quod dicis vehementer admiror, quia dictum huiusmodi nullam videtur habere probabilitatem. Narra tamen si pro se aliquam rationem huiusmodi assertores allegant.

- Magister:** Audivi quod ex hoc moventur tantummodo, quod theologi, cum ipsi
- 10 vel alii de heresi accusantur vel alios accusare conantur, libellos accusationis, responsionis, appellationis et huiusmodi componere nesciunt nec formare, sed ad canonistas oportet eos habere recursum. Quare dicunt quod ad canonistas, non ad theologos, spectat discernere que assertio catholica, que heretica est censenda.
- 15 **Discipulus:** Ista ratio michi apparet tam frivola quod responsione non indiget. Aliud est enim discernere que assertio catholica queve heretica est putanda, aliud est scire formulas actionum et modum agendi contra hereticos in iudicio,

---

Capitulum 5.13 non] vel C (-Bb)E, aliter vel *added* Vcm | **18** discernunt] diffiniunt E (-Ed), diffiniant Ed | **19** voluerint] volunt WeB | ad] *omitted* C (-Bb) | **20** vere] *omitted* D (-Vd) | **21** aliquo modo] qualitercunque DE | **6.10** alios] aliquos EsLcE (-Pa) | **12** oportet... canonistas²] *omitted* ArPbVbLbSa, *added* Lbm. | **13** est] sit D (-Vd)VaLy | **15** Discipulus... 16 putanda] Discipulus aliud enim scire est quis est hereticus censendus Pb; *omitted* VbLbSa, *added* Lbm (Ar does not omit) | indiget] indigeat Ly | **16** discernere] diffinire E (-Ed) | **17** actionum] accusationum CD (-Lc)E, actionum accusationum Lc | in iudicio] *omitted* DEd

ac etiam modum defendendi in iudicio de heresi accusatos — primum ad theologos, secundum ad iuristas noscitur pertinere: quemadmodum aliud est cognoscere denarios veros a falsis, aurum ab auricalco, equos sanos ab egris, arma fortia et fabrefacta ab aliis, et aliud est scire, si aliquis de aliquo predictorum voluerit in iudicio aliquem accusare et si accusatus se voluerit defensare, quomodo libelli accusationis, responsionis, appellationis, et huiusmodi quibus uti in iudicio fuerit oportuna confici debeant et formari — primum ad monetarios, aurifabros, fabros ferri et fabricatores armorum spectare dinoscitur, secundum vero ad iuristas non est dubium pertinere. Unde per istam rationem probare contingeret quod ad iuristas pertineret discernere quod aurum est verum, quod falsum, qui panni sunt artificialiter facti, qui aliter, que edificia sunt utilia quibuscunque, que inutilia, et, ut concludam breviter, de omnibus mechanicis et rebus naturalibus universis que in usum veniunt hominum haberent principaliter iuriste discernere qualia essent secundum naturam suam vel artem, cum de omnibus huiusmodi contingat in iudicio litigare. In quo casu necesse est litigatores pro libellis accusationis, responsionis, appellationis et huiusmodi ad iuristas habere recursum. Constat autem quod sepe iuriste periti de rebus minimis an sint tales quales debeant esse, secundum naturam vel artem a qua fiunt, nesciunt iudicare; quomodo tamen de talibus rebus recuperandis vel defendendis in iudicio oporteat formare libellos, et alia que spectant ad formam agendi et defendendi coram iudice, non ignorant.

Magister: Ecce interrogationem tuam primam iuxta formam quam michi prefixisti breviter pertractavi. Nunc autem propone aliam, vel me quiescere permittas.

Capitulum 7

Discipulus: Quia aliqui canoniste putant, ut dicis, quod ad ipsos spectat principaliter inter assertionem catholicam et hereticalem discernere, cum tamen michi videantur falcem suam mittere in messem alienam⁴ si hoc absque theologia

Capitulum 6.21 fabrefacta] tabefacta Ly | aliquis] aliquid Ly | 22 si] WeBa: omitted Ww voluerit³] WePz: visus fuerit OxAv, nisus fuerit Ww; excusare et added BbCaE (-Ed) | 24 monetarios] monetarius We | 25 secundum...26 pertinere] omitted Pb | 26 rationem] probationem Ly | 27 iuristas] iuristam BD (-Fr)VgLy | pertineret] pertinet A (-We)BLaVdPa est] esset We | 28 sunt¹] sint Ly | qui aliter] et qui non Ly | quibuscunque que inutilia] et que non Ly | 31 cum] quoniam Ed | 32 contingat] contingit BaLy | 34 autem] omitted WeCVg | sepe] omitted FrLy | 35 debeant] debent CDE | esse] etiam We | 36 quomodo] qui Ly | 37 oporteat] oportet CLcE (-Ly) | oporteat formare] ordinant et formant Ly | et²] vel DEd | 39 primam] omitted FrLy | 7.3 hereticalem] hereticam BDE | 4 videantur] ut videtur FrLy | mittere] mittant Ly | hoc] omitted B

4. "Falcem suam mittere in messem alienam": cf. Deuteronomy 23:25.

5 attemptare presumpserint, eo quod nec absque theologia capitula in decretis inserta que de heresibus loquuntur intelligere valeant, dic michi, obsecro, parum a principali proposito disgreduendo, quid sentiunt literati de intellectu illorum que in decretis habentur, ad quos videlicet profundius et principalius pertinet illorum intellectum cognoscere.

10 **Magister:** Circa questionem tuam inveniuntur opiniones contrarie. Canoniste enim sentire videntur quod ipsi non solum habent memoriam maiorem eorum que in libris canonici iuris inseruntur, sed etiam illa clarius et magis profunde intelligunt, et quod quis sit intellectus ipsorum ad ipsos spectat principaliter iudicare, saltem per modum doctrine. Pro hac autem opinione videntur posse tali
15 ratione moveri. Iuxta sententiam Sapientis, unusquisque bene iudicat de hiis que novit et horum bonus est iudex.⁵ Canoniste autem magis noscunt illa que in libris eorum traduntur quam alii. Ergo ad ipsos magis principaliter pertinet iudicare de intellectu eorum.

Iterum pro ista opinione alia ratio potest adduci. Quia ad nullos alios magis
20 spectat notitia aliquorum quam ad tractatores illius scientie que ipsa considerat. Ergo ad nullos magis spectat notitia illorum que in iure traduntur canonico quam ad tractatores canonici iuris, cuiusmodi sunt canoniste. Ad ipsos ergo principaliter spectat de intellectu illorum discernere.

Capitulum 8

Magister: Sed aliis ista opinio minime placet. Dicunt enim quod ad canonistas spectat de multis que reperiuntur in libris eorum maiorem habere memoriam; de pluribus autem et tenaciorem memoriam et profundiorum intellectum theologos,
5 si perfecti fuerint, oportet habere; nonnulla autem secularium legum periti et profundius intelligunt et non minori commendant memorie; quedam vero naturali prediti ratione et in philosophia eruditi morali ac scientie rationalis nequaquam ignari et plenius intelligunt et non minus memorie noscuntur imprimere. Nulla vero canoniste intelligunt profundius, licet propter maiorem

Capitulum 7.5 presumpserint] presumunt We | 6 intelligere] intelligi D | valeant] WeLy: queant Ww | 7 de... 9 illorum] ad eorum Ar (Pb does not omit) | 9 cognoscere] agnoscere B | 10 tuam] propositam FrLy | 13 intelligunt] omitted D (-Fr)Ly | quod] We: omitted Ww | 14 posse] omitted FrLy | 17 traduntur] habentur FrLy | magis] We: omitted Ww | 19 potest] posset D (-VdFr)Ly | 21 traduntur] habentur FrLy | 8.2 Magister Sed] Discipulus Narra aliam opinionem Magister Ly | 3 de²... 4 et¹] sed KoArPbSa | 4 et¹] omitted C (-Bb)FrE | intellectum] et maiorem [memoriam added PbSa, evidentiam added Ar] de multis added KoArPbSa | 5 nonnulla] nonnulli DE (-VgVa) | 6 quedam] quidam VcBaC (-Bb)D (-CaLa)E | 7 rationalis] naturalis CDE (-Va) | 9 Nulla] nulli BbD (-Vd)Pz, nonnulli VdLy | licet] non added Ly | propter... 11 licet] omitted Bb

5. Cf. Aristotle, *Nicomachean Ethics* I.4, 1094b 28-9.

multorum memoriam quis sit aliquotiens intellectus quorundam promptius 10
 valeant explicare, ad quem alii tardius, licet profundius, cum magno labore et
 studio pervenirent. Si autem aliqui canoniste in scientia rationali, philosophia
 morali, iure civili et theologia plene essent instructi, ad illos principalissime
 pertineret ea que in libris habentur eorum et tenaciori memoria retinere et de
 ipsorum intelligentia promptius et perfectius iudicare. 15

Ad evidentiam autem predictorum dicunt isti esse notandum quod libri
 canonistarum non sunt nisi quedam collectiones ex auctoritatibus Bible et
 originalium theologorum sanctorum, et ex quibusdam legibus imperialibus, et ex
 constitutionibus et diffinitionibus sive determinationibus conciliorum et sum-
 morum pontificum: in quibus quedam pure theologica explicantur et 20
 declarantur, sicut in illis quibus hereses condempnantur et veritates catholice
 approbantur, ut patet Extra, De summa trinitate et fide catholica, c. 1°, et c.
Dampnamus, et Extra, De hereticis, *Cum Christus*, et in pluribus aliis capitulis
 in decretis insertis; quedam vero pure moralia traduntur in eis que nulla possunt
 ratione convelli, sicut in capitulis decretorum et decretalium patet innumeris; 25
 quedam autem precipiuntur in eis et prohibentur que sunt pure positiva ex
 humana dependentia voluntate, que pro necessitate et utilitate possunt
 rationabiliter variari seu penitus abrogari, ut patet Extra, De consanguinitate et
 affinitate, c. *Non debet*, et dist. 14^a, c. *Sicut quedam*.

Ex hiis dicunt quod de theologis in libris canonistarum inventis tam quantum 30
 ad memoriam quam quantum ad intellectum theologi, si sunt perfecti, canonistas
 excedunt, licet nonnunquam non oporteat theologum illorum verborum habere
 memoriam sub quibus sententia pure theologica in capitulo determinationis
 ecclesie explicatur. Quoad leges autem imperiales que in libris reperiuntur
 prefatis, sicut patet 2^a, q. 6^a, c. *Propter superfluum*, et in aliis capitulis multis 35
 sequentibus et alibi in multis locis, nec quantum ad memoriam nec quantum ad
 intellectum sunt canoniste preferendi civilis iuris peritis. Quantum vero ad pure

Capitulum 8.10 sit] sicut Ly | 11 valeant] valet Ly | alii] theologi CaE (-VaLy) | 12 pervenirent]
 perveniunt Ly | rationali] naturali DE (-VgVa) | 13 plene] plenius Ly | 15 iudicare] iudicarent Ly
 | 18 originalium] originalibus FrLy | et...20 pontificum] omitted Lb | 19 sive determinationibus]
 omitted We | conciliorum] generalium added FrLy | 25 convelli] divelli BFr, muni Ly | patet
 innumeris] omitted FrLy | 26 pure] mere Ly | 27 que] hec autem E (-Ly) | 28 seu] et FrLy | 30 de] in
 Ba; omitted We | 31 sunt] sint DE (-Pa), fuerint Pa | 32 nonnunquam] nunquam DE | non] omitted
 A (-We)DE | theologum] theologos CDE | 33 sententia] omitted C (-Bb)E (-Ed) | capitulo
 determinationis] determinatione FrLy | 34 explicatur] explicantur CVg | 35 aliis] multis FrLy
 | 36 multis] aliis added BFrLy | 37 vero] omitted OxAvEsCD (-Fr)E (-Ly) | pure] omitted FrLy

Capitulum 8.22 c. 1] X 1.1.1, vol.2 col. 5 23 *Dampnamus*] X 1.1.2, vol.2 col. 11 | *Cum Christus*] X
 5.7.7, vol.2 col. 1671 29 *Non debet*] X 4.14.8, vol.2 col. 1514 | *Sicut quedam*] D.14 c.2, vol.1 col.
 67 35 *Propter superfluum*] C.2 q.6 c.22, vol.1 col. 877

40 moralia que nulla possunt ratione mutari, si universalia sunt, nec in memoria nec
 in intellectu possunt canoniste naturali preditos ratione et in philosophia
 instructos morali et perfectos in scientia rationali excedere quoquomodo. De illis
 vero que particularia sunt et tamen nequaquam dispensationem recipiunt
 canoniste maiorem possunt habere memoriam ac etiam de intellectu eorum
 promptius iudicare, sed ad alios profundius, quia per priora principia, licet
 tardius et cum maiori labore, pertinet de intellectu discernere eorundem. Illa
 45 autem que pure positiva sunt et ex causa poterunt variari canoniste magis
 memoriter retinent; sed non habent profundius iudicare.

Capitulum 9

Discipulus: Istam secundam opinionem pro parte libenter attendo, quia quan-
 tum ad illa que dicit de theologicis et legibus imperialibus ac pure moralibus
 universalibus videtur omnino rationabilis estimanda. Sed quantum ad moralia
 5 particularia et pure positiva que in libris solummodo canonistarum tradita sunt
 non apparet probabilitatem habere. Nullus enim, non dico profundius sed nec
 aliquo modo, potest iudicare de illis que non novit. Cum igitur talia ad notitiam
 tractatorum aliarum scientiarum nequaquam pertineant, ad ipsos nullo modo
 pertinet iudicare de illis. Verumptamen vellem scire si pro illa assertionem ratio-
 nes alique apparentes valeant cogitari.
 10

Magister: Assertionem prefatam nonnulli ratione et exemplo probare nituntur,
 ratione sic. Scientia superior de traditis in scientia inferiori subordinata sibi
 certius et profundius potest iudicare quam scientia inferior. Sed scientia canoni-
 starum, quantum ad multa moralia particularia et que valent variationem reci-
 15 pere, est scientia inferior subordinata theologie, et quantum ad multa talia
 subordinata est philosophie morali, sicut particularia subordinantur universa-
 libus. Ergo de talibus potest theologia et philosophia moralis certius quam
 canonistarum scientia iudicare.

Capitulum 8.38 mutari] munit Ly | 40 rationali] naturali DE | 41 dispensationem] seu mutationem
 added FrLy | 43 sed] licet We, sed licet Ba | alios] added scilicet theologos D (-Ca)Ly
 | 44 eorundem] eorum WeFrLy | 45 sunt] omitted E (-Ly) | poterunt] potuerunt D (-CaFr)Pa,
 possent FrLy | 46 retinent] retinere We | 9.3 pure] puris DLy | 4 universalibus] ac naturalibus
 D (-Fr)NaKoAxLyAr, naturalibus PaVbLbSa, naturalibus naturalibus Pb, et naturalibus utique Pz,
 utique EsVgVaPc, univalibus Esm. (For "moralibus universalibus" Fr has "naturalibus et
 moralibus") | rationabilis] rationalis CLcE (-PaPz) | 6 habere] unde posset argui tali ratione added
 Ly | 10 cogitari] cogitare C (-Bb) | 12 de traditis] tradita We | 14 recipere] retinere E (-PaLy)
 | 15 theologie... 16 subordinata] omitted Ar (Pb does not omit) | et] etiam Ly | talia] omitted FrLy
 | 16 est] omitted B

Capitulum 9.2 Istam secundam] Above, 8.2, p.17

Secundo sic. De illis agibilibus particularibus que variari possunt illa scientia certissime potest iudicare contra quam nichil valet in particulari ordinari vel statui et per quam si aliquid fuerit inique statutum debet omnimode reprobari. Huiusmodi autem respectu agibilium particularium et que mutari possunt in iure canonico repertorum noscitur esse tam theologia quam vera philosophia moralis. Ergo de illis vel theologia vel philosophia vera moralis habet certissime iudicare. Maior evidentiam apertam videtur habere. Minor tali ratione probatur. Constitutio ecclesiastica non est maioris dignitatis aut firmitatis quam ecclesiastica consuetudo. Sed omnis consuetudo tam veritati scripture divine quam iuri naturali (quod non solum “in lege et in evangelio”⁶ sed etiam in vera philosophia morali habetur) cedit si ei inveniatur adversa, et per consequens si aliqua consuetudo fuerit theologie vel vere philosophie morali contraria est omnimode reprobanda. Ergo si quecunque constitutio ecclesiastica alteri predicatarum scientiarum probata fuerit adversari est dampnanda. Ex quo infertur quod de omnibus talibus habet theologia et philosophia vera moralis certissime iudicare.

Hec ratio confirmatur auctoritate sancti Cypriani qui, ut habetur dist. 8^a, c. 35 *Consuetudo*, ait: “Consuetudo que apud quosdam irrepserat impedire non debet quominus veritas prevaleat et vincat. Nam consuetudo sine veritate vetustas erroris est.” Ex qua auctoritate et aliis que in eadem distinctione ponuntur — scilicet c. *Veritate* et c. *Si consuetudinem* et c. *Qui contempta veritate* et c. *Frustra* et c. *Si solus* — colligitur quod omnis consuetudo contraria veritati 40

Capitulum 9.19 De...21 reprobari] See Comments.html | 20 contra...21 reprobari] per quam si fuerit aliquid inique statutum debet omnimode reprobari et contra quam [si added LaVdNa, sed added Ax] nichil valet in particulari ordinari vel statui DNaKoAxLy | nichil...21 quam] omitted PaArPbVbLbSa | 22 autem] est theologia et philosophia moralis added FrLy | respectu] omitted We | mutari] numerari CaE (-Ly) | 23 noscitur...moralis] omitted FrLy | 24 vel theologia vel theologia et FrLy | vera] vere D (-CaFr); omitted CaFrLy | 25 apertam] omitted DE, added Pab | 26 ecclesiastica¹] canonica BaEsbPabLbm | maioris] minoris VeCDE, auctoritatis added FrLy | 27 quam] etiam added DLy | 29 ei] enim LaE (-Ed) | inveniatur] videtur et inveniatur We | 30 vel] et FrLy | vere] omitted B | 31 constitutio] consuetudo CDE | 32 probata...dampnanda] probetur adversa dampnanda [damnata Ly] est FrLy | 35 Hec ratio] omitted Ly | ratio] auctoritas E (-PaLy) | sancti] We: beati Ww | 37 sine veritate vetustas] et vetustas veritati contraria VgVaPcArPbLb. See Comments.html | veritate] que/sive/seu/vel/aut veritati contraria added DLy | 38 auctoritate] veritate CE (-Ly) | 39 scilicet] in FrLy; omitted D (-Fr) | 40 contraria] omitted A (-We)EsC

Capitulum 9.36 Consuetudo¹] D.8 c.8, vol.1 col. 31 39 Veritate] D.8 c.4, vol.1 col. 29 | Si consuetudinem] D.8 c.5, vol.1 col. 31 | Qui contempta veritate] D.8 c.6, vol.1 col. 31 40 Frustra] D.8 c.7, vol.1 col. 31 | Si solus] D.8 c.9, vol.1 col. 33

6. Cf. Gratian, dictum ante dist. 1, c. 1, vol.1 col. 1 1.

ubicunque reperiat, sive in theologia sive in philosophia morali, est penitus postponenda.

Ex quo sequitur quod etiam omnis constitutio ecclesiastica si veritati fuerit inimica debet respui et dampnari. Hinc Gratianus dist. 8^a, § *Dignitate*, ait:
 45 “Dignitate vero ius nature similiter prevalet consuetudini et constitutioni. Quecunque enim moribus accepta sunt vel scriptis comprehensa, si naturali iuri fuerint adversa, vana et irrita sunt censenda.” Et dist. 9^a, § 1°, ait, “Liquido igitur apparet quod consuetudo naturali iuri postponitur.” “Quod autem constitutio naturali iuri cedat multiplici auctoritate probatur.” Et § ultimo ait: “Cum ergo in
 50 naturali iure nichil aliud precipiatur quam quod Deus vult fieri, nichilque vetetur quam quod Deus prohibet fieri, denique cum in canonica scriptura nichil aliud quam quod in divinis legibus inveniatur, divine vero leges natura consistant: patet quod quecunque divine voluntati seu canonicè scripture contraria probantur, eadem et iuri naturali inveniuntur adversa. Unde quecunque divine
 55 voluntati seu canonicè scripture seu divinis legibus postponenda censentur, eisdem naturale ius preferre oportet.” Ex hiis patenter habetur, ut apparet istis, quod quecunque in iure canonico theologie vel iuri naturali — quod non solum in theologia sed etiam in philosophia morali (eo quod incepit “ab exordio rationalis creature”, ut habetur dist. 6^a, § *Hiis*) continetur — invenirentur
 60 contraria per alteram scientiarum dictarum essent penitus reprobanda. Ergo utraque de talibus habet certissime iudicare, et eo certius scientiarum huiusmodi tractatores haberent de talibus iudicare quam canoniste, quo principiis certioribus, dignioribus, prioribus et universalioribus uti noscuntur.

Secundo principaliter isti assertionem suam exemplo moliuntur ostendere, referentes quod cum commentator librorum beati Dionysii de multis capitulis a suis emulis, qui papam et cardinales suis muneribus corrumperant, accusatus cogeretur in consistorio respondere, ipse tanquam purus philosophus et theologus omnino iuris ignarus a papa petiit advocatum. Cui papa respondit,

Capitulum 9.42 postponenda] contempnenda DLy | 43 etiam] omitted A (-We)E (-Ly) | 44 inimica] contraria E (-Ly) | 46 moribus] moralibus D (-CaFr)PaLy | scriptis] in scripturis DPaLy | 48 postponitur...49 iuri] omitted E (-Ed)ArPbVbLbSa, added PamLbm (Pc does not omit) constitutio] consuetudo D (-Fr)LyFrm | 49 ultimo] ubi added D (-Fr) | ergo] omitted WeBa | 52 quod] omitted A (-VfVc)C (-An)E (-Ly) | natura] in illa DE (-PaPz) | consistant] consistent D (-CaVd)Ly | 56 preferre] preferri EsEd | 58 eo...59 continetur] omitted Ly | 60 essent] esset BbDE (-Ed) | reprobanda] cum inceperit ab exordio rationalis creature ut habetur dist hiis continetur added FrLy | 61 scientiarum] omitted We | 62 haberent] habere A (-We) | 65 capitulis] articulis FrLy | 66 suis] We: omitted Ww | 68 omnino] omnis D (-Fr)Ly

Capitulum 9.44 Dignitate] D.8 d.p.c.1, vol.1 col. 29 47 § 1] D.9 d.p.c.9, vol.1 col. 33 48 Quod...49 probatur] D.9 d.a.c.1, vol.1 col. 33 49 ultimo] D.8 d.p.c.11, vol.1 col. 39 59 Hiis] D.8 d.p.c.3, vol.1 col. 25

“Absit ut tibi, qui inter omnes mundi clericos literatior reputaris, hanc confusionem faciamus ut alius pro te loquatur. Pro te ipso loqueris.” Qui, cernens malitiam, recepta copia obiectorum, et acceptis ad deliberandum trium dierum indutiis, quarto die respondit ad omnia obiecta legum civilium et iurium canonicorum quamplurium contra ipsum allegatorum, in quibus adversarii suam intentionem insolubiliter, ut putabant, fundaverant, per theologiam et rationem naturalem, ita patenter pro se intellectum assignans quod iudicio omnium intelligentium cuncte leges et iura que contra ipsum fuerant allegata pro ipso liquido concludebant. Unde, ut fertur, cardinales sibi contrarii postmodum eius emulos arguentes dixerunt, “Vos dixistis istum episcopum nescire leges et iura. Ipse scit principia, radices et causas omnium legum et iurium.” Ex quibus isti concludunt quod iste theologus, qui et magnus philosophus, multo certius, clarius et profundius iudicavit de intellectu iurium, quorum antea omnino nullam habuerat memoriam, quam theologie et rationis naturalis ignari, qui tamen ab infantia in illis fuerant enutriti.⁷

Capitulum 10

Discipulus: Nunc adverto quod assertiones que apparent prima facie false non sunt penitus contempnende. Assertionem enim pro qua fortiter allegasti in principio omnino irrationabilem reputabam, nunc autem non videtur michi omni probabilitate carere. Unde ad rationem contra eam quam tetigi qualiter ipsius respondeant defensores enarra. 5

Magister: Rationem illam valde despiciunt, dicentes quod est illorum qui naturam, originem et ordinem scientiarum ignorant.⁸ Aiunt enim quod quemad-

---

Capitulum 9.70 faciamus] facias Ly | loqueris] loquaris A (-We)EsDPaLy | 72 indutiis] indiciis OxAvBbCaVdE (-Ed) | omnia] omnium FrLy | obiecta] WeBa: omitted Ww | 73 in] obiecta Ly | 74 intentionem] sententiam B | 76 fuerant] fuerunt BD (-Fr) | 77 fertur] fere D (-Fr)E (-PaPz) | 78 episcopum] philosophum CaLy | 80 et] est DE | multo] multa C (-Fi)FimPaVa | 81 omnino] omitted CE | 82 habuerat] ante sententiam et added Pa; sententiam et added Pz; scientiam et added Ly | theologie] canoniste We | 83 fuerant] erant WeFr | 10.3 contempnende] contempnande BaVdE (-Vg) | in principio] non puto D (-CaFr)Pa | 4 reputabam] We: arbitror LaVdVa, arbitrabar Ww | 5 tetigi] tetigisti D (-Fr) | 8 naturam] nullam CE, veram D (-Fr) | ignorant] noverunt CE

Capitulum 10.3 Assertionem] Above, 8.2, p.17 5 rationem] Above, 9.6, p.19

---

7. As suggested by Murdoch (Ian Murdoch, *Critical Edition of Pierre d'Ailly's Abbreviatio dyalogi Okan*, thesis Monash University, 1981, p. 3), the story is probably about Grosseteste. See David Luscombe, “William of Ockham and the Michaelists on Robert Grosseteste and Denis the Areopagite”, in *The Medieval Church: Universities, Heresy and the Religious Life*, ed. P. Biller and B. Dobson (Woodbridge, 1999). 8. See J.A. Weisheipl, “Classification of the Sciences in Medieval Thought”, *Medieval Studies*, 27 1965, pp. 54-90.

modum aliquis optime iudicat de mechanicis et aliis que tamen facere nescit,
 10 sicut multi qui pingere, scribere, arma et naves ac alia artificialia fabricare
 ignorant melius quam ipsi artifices iudicare noscuntur, ita scientie superiores,
 tractantes causas et principia illorum que in scientiis inferioribus considerantur,
 certius et clarius valent iudicare de illis, si eis proponantur, quam ille scientie
 inferiores. Unde et habentes perfectam notitiam scientie subalternantis que
 15 cognoscit principia scientie subalterate certius iudicant de conclusionibus
 scientie subalterate, et etiam principiis, quam habens tantummodo notitiam sci-
 entie subalterate. Ita theologi et veri philosophi, propositis illis que in iure
 traduntur canonico, profundius et certius poterunt iudicare de illis, quamvis sepe
 cum maiori labore.

20 **Discipulus:** Video quod ratio mea concludit de scientia solummodo que non est
 alteri subalternata nec subordinata,⁹ nam, ut evidenter aspicio, de scientia cui
 alia scientia superior precipit, sicut est de frenefactiva respectu equestris et de
 illis que architectonice subiciuntur, de quibus in libro ethicorum et in libro
 25 politicorum fit mentio,¹⁰ et de scientia cuius principia in scientia superiori
 traduntur, apparentiam non videtur habere. Et ideo de theologia et scientia
 canonistarum dinoscitur colore carere, quia scientia canonistarum a theologia
 recipit sua principia, teste Innocentio 3° qui, ut habetur Extra, De
 accusationibus, c. *Qualiter et quando*, asserit manifeste quod “ex auctoritatibus
 novi et veteris testamenti [. . .] processerunt postea canonice sanctiones”.
 30 Quamvis igitur de istis possem querere multa, quia tamen canoniste, aliarum
 scientiarum terminos ignorantes, eorum intellectum non caperent, cupio autem

Capitulum 10.9 mechanicis] metaphysicis Ed | facere] fere CE (-Pa) | 11 superiores] superioris
 ABaD (-CaLc)Pa | 12 tractantes] tractatores A (-Av)BaFr (“scientie superioris tractatores” would
 make good sense but is not parallel to what is soon said about scientie inferiores) | scientiis] istis E
 | inferioribus] noscuntur et added We | 13 ille] alie D | 14 inferiores... 15 scientie] omitted Sa
 subalternantis] superalternantis VcmC (-Fi)Ce, alternantis VgVaPcVb | que... 15 subalterate]
 omitted D (-Fr)NaKoAxEPcArPbVbLb, added PamLbm | 16 quam habens] omitted AvBaCCa
 quam... 17 subalterate] omitted OxD (-Ca)E (-VgVa). See Comments.html | 17 Ita] item A (-VfVc)
 | 18 traduntur] We: tractantur Ww | sepe] omitted We; tamen added Ed | 19 labore] hic deficit
 added Wem | 20 ratio mea concludit] responsio querit Ed | 21 aspicio] conspicio D | 22 precipit]
 principatur E (-VgVa) | est] omitted E | 24 politicorum] physicorum ABaC (-Fi)D (-VdFr)VgVa
 | 29 sanctiones] discipulus added WeBa; hic deficit multum added Wem | 30 igitur] omitted We
 possem] posses E (-Ed) | 31 autem] omitted D

Capitulum 10.28 Qualiter et quando] X 5.1.24, vol.2 col. 1596

9. On subalternation see SL 3.2.21, OPh vol.1 pp. 539-42/616, and S.J. Livesey, “William of Ockham, the Subalternate Sciences and Aristotle’s theory of metabasis”, *British Journal for the History of Science*, 18 1985, pp. 127-45. 10. Cf. Aristotle, *Nicomachean Ethics*, I.1, 1094 a10 and *Politics*, III.11, 1282 a5-6, 17-24; see also *Posterior Analytics*, I.13, 78 b35-79 a13 and *Physics* II.2, 194 a7-12, 33-194 b8.

ut in hoc opere quantum poteris sic terminos proprios aliarum scientiarum a theologia et scientia canonistarum evites, quod omnia canoniste intelligant. Idcirco illa que dicta sunt de ista materia sufficiant, nec curo quod ad rationes pro prima opinione respondeas, quia modo valde debiles michi videntur et qualiter responderi potest ad eas per predicta satis apparet. 35

Magister: Considero quod si predictam materiam exquisitius indagares ad multas assertiones quas aliquando falsissimas reputasti posses faciliter inclinari. Unde si aliquid circa predicta adhuc animum tuum angit, si placet tibi propone.

Capitulum 11

Discipulus: Si circa predicta omnia que volvo in animo tibi proponerem et tu ad omnia responderes sicut incepisti, librum maximum faceremus. Ideo omissis illis ad aliam interrogationem memoratis annexam accedo. Sepe audivi quod assertio alicuius catholica est, ipse tamen non est catholicus, et nonnunquam assertio alicuius hereticalis ostenditur, et tamen ipse inter hereticos minime computatur. Ex quo videtur quod ad alios poterit pertinere que assertio est catholica et que heretica iudicare et ad alios quis hereticus et quis catholicus est censendus discernere. Quamobrem interrogo an ad theologos vel canonistas spectet inter hereticos et orthodoxos discernere. 5 10

Magister: Aliqui canoniste sentire videntur quod ad ipsos principaliter spectat inter hereticos et catholicos iudicare. Pro qua opinione potest sic argui. Ad illos principaliter spectat diiudicare hereticos, et per consequens inter catholicos et hereticos iudicare, qui de hereticis exquisitius et magis ex intentione considerant; huiusmodi sunt canoniste. Unde et in libro decretalium specialis titulus satis prolixus de hereticis est insertus; in decretis etiam de hereticis sepe diffuse 15

Capitulum 10.32 ut] *omitted* E (-Pa) | poteris] potueris A (-We)C, potero VgVa | 35 opinione] ratione C (-Bb) | modo] *omitted* We | 36 eas] ea We | 37 exquisitius] exquirentius D (-Fr)E | 38 falsissimas] facillimas E (-Pa) | 39 angit] anxit CaE (-Pa) | 11.2 circa predicta omnia] omnia illa E | volvo] volvero C (-Bb), vellem Ed | proponerem] proponere VfEd | 3 incepisti] WeFr: fecisti VgVa, cepisti Ww | 4 memoratis annexam] prememorata Ed | accedo] accede Ed | 5 assertio] hereticalis *added* PaArPb | catholica...6 alicuius] *omitted* E (-Pa)PcVbLbSa, *added* Lbm | 6 ostenditur] dicitur BE | 7 quo] quibus D | 9 censendus] et que assertio catholica et que hereticalis *added* CE | Quamobrem] quare breviter DNaKo, qualiter breviter Ax | interrogo] *omitted* C (-Bb) | 10 spectet] spectat OxBCD (-LcFr)E | 11 sentire] tenere CE | principaliter] *omitted* E | 13 principaliter] principaliter OxAvBE | diiudicare...consequens] *omitted* Ed | 15 et] *omitted* CFrE | 16 sepe diffuse] satis diffuse sepe D (-Vd)

Capitulum 10.34 rationes] Above, 8.14, p.17 11.15 titulus] X 5.7 De hereticis, vol.2 col. 1669ff

tractatur.¹¹ In theologia autem de hereticis raro fit mentio. Unde et nomen “heretici” in uno loco solummodo Bible, scilicet ad Titum 3° invenitur. Quare ad canonistas principaliter pertinet hereticos secernere ab orthodoxis.

- 20 Sed alii opinionem predictam reputant omnino falsam, dicentes quod ad theologos spectat principaliter quis reputari debeat catholicus, quis hereticus, iudicare, sed canoniste habent ostendere qua pena, postquam aliquis fuerit factus hereticus, debet secundum canonica iura puniri, quemadmodum iudex secularis, licet nesciat aliquem convincere esse hereticum, postquam tamen fuerit sibi
- 25 tanquam hereticus ab ecclesia derelictus, non ignorat qua pena secundum iura civilia sit plectendus. Iudex igitur ecclesiasticus, si aliquis coram eo fuerit tanquam hereticus accusatus, habet primo consulere theologos quomodo oportet talem convincere et postmodum per canones debet eum condigne pene subicere. Quod autem theologi principaliter inter hereticos et orthodoxos discernant isti
- 30 ostendunt, dicentes quod nullus est habendus hereticus nisi quia heresi pertinaci animositate adheret. Sed ad theologos non solum que assertio est inter hereses numeranda, sed etiam que adhesio pertinax debet estimari principaliter spectat discernere. Ergo et cetera.

Capitulum 12

- Discipulus:** Licet michi videatur probabile quod ad theologos pertinet principaliter iudicare que assertio catholica, que heretica, est censenda, adhuc tamen ignoro an ad eos principaliter spectet quis pertinaciter, quis non pertinaciter,
- 5 adheret pravitati heretice diffinire. Et ideo nescio an ad eos principaliter pertineat inter hereticos et orthodoxos distinguere, quia error absque pertinacia errantem non reddit hereticum. De hoc ergo velis disserere.

Magister: De hoc quidem canoniste a theologis discordare videntur, dicentes quod ad canonistas principaliter pertinet iudicare quis est pertinax reputandus,

Capitulum 11.18 scilicet] *omitted* B | 19 secernere] A (-OxAv): sescernere OxAv, discernere Ww | 20 dicentes] dicunt enim D | 21 principaliter] We: *omitted* Ww | 23 debet] debeat DE (-VgVa) | 25 ab... 27 hereticus] *omitted* Ox | 26 igitur] vero B | 28 debet] habet CE | 29 inter] super E discernant] discernere habent We | 30 quia] qui VcBaCLcE | 31 Sed] quia *added* D (-Ca) | 32 que adhesio] qui [quis La, quia Lc] auctor eius D (-Vd)E | 33 discernere] distinguere DPa | 12.2 pertinet] pertineat D (-Fr)E | 3 iudicare] considerare We | 6 distinguere] discernere D, diffinire E | 8 quidem] WeVdLc: quidam Ww | 9 canonistas principaliter] theologiam principaliter non E | pertinet] spectat BFr | reputandus] WeBa: iudicandus Ww; et non ad theologiam/theologos *added* D

Capitulum 11.18 Titum] 3:10

11. See Hageneder, Othmar, “Der Häresiebegriff bei den Juristen des 12. und 13. Jahrhunderts”, in W. Lourdaux and D. Verhelst (eds.), *The Concept of Heresy in the Middle Ages (11th-13th C.)* (Leuven: University Press, 1976).

ad quod ponendum rationibus infra scriptis videntur posse moveri, quarum 10
 prima talis est. Nullus errans contra fidem catholicam est pertinax iudicandus
 nisi qui correctus a suo prelato suum defendit errorem. Ad quos ergo spectat
 considerare quomodo errantes corripi debeant a prelatis, ad illos spectat princi-
 paliter discernere quis est pertinax iudicandus. Sed canoniste principaliter
 tractant quomodo errantes corripi debeant a prelatis, quia ipsorum est scire 15
 quando et quomodo prelati debeant contra errantes procedere, quod ad theologos
 minime spectat. Canoniste enim, non theologi, de accusationibus, denuntiatio-
 nibus, inquisitionibus heretice pravitate et etiam de citationibus, interrogatio-
 nibus et examinationibus hereticorum et aliis que spectant ad iudicarium
 ordinem circa errantes servandum cognoscunt. Ergo ad canonistas pertinet 20
 principaliter scire quis est pertinax et hereticus iudicandus.

Secunda ratio est hec. Pertinacia est quedam contumacia, secundum quod
 Gregorius innuit, ut habetur dist. 15^a, c. *Non licuit*, et beatus Augustinus, ut
 legitur 24^a, q. 3^a, c. *Qui in ecclesia*. De contumacia autem principaliter tractant
 canoniste, cum contumacia attendatur vel respectu non venientis, vel respectu 25
 non restituentis, vel respectu non respondentis aut obscure respondentis, vel
 respectu recedentis vel respectu non exhibentis, que omnia citationem presuppo-
 nunt ad hoc quod quis contumax reputetur.¹² De citationibus autem et hiis que ad
 iudicarium ordinem pertinere noscuntur non theologi sed canoniste considerant.
 Ergo principaliter ad ipsos spectat scire quis est pertinax et hereticus iudicandus. 30

Capitulum 12.12 correctus] corrigendus E (-VgVa) | Ad... 17 spectat] ad quos ergo spectat
 considerare quomodo errantes procedere quod ad theologos minime spectat To; [m] ad illos ergo [b]
 ad quos [b] spectat considerare quomodo errantes corripi debeant a prelatis quorum est scire quando
 et quomodo prelati contra [m] [d] Ad quos ergo spectat considerare quomodo [d] errantes [m]
 debeant [m] procedere, quod ad theologos minime spectat Es; omitted Di. See Comments.html.
 | 13 considerare] determinare E (-VgVa) | 14 canoniste] ad canonistas Ly | 15 tractant] spectant Pz,
 spectat determinare Ly | 17 enim] autem B | 18 citationibus] accusationibus We | 20 servandum]
 debent added Ed | cognoscunt] cognoscere E | 22 quod] omitted CCaE | 23 Gregorius] gregorium
 CCaE (-Va) | innuit ut] ut innuit et CE (-Pa) | et] per added D (-Fr)E (-VgVa) | beatus
 Augustinus] beatum augustinum CD (-Fr)E (-VgVa) | 24 De... 28 reputetur] See Comments.html
 | 25 attendatur] vel respectu respondentis vel respectu recedentis added A (-We) | vel'... 26
 restituentis] omitted D | 26 aut obscure respondentis] omitted WeCE | 27 non] omitted Ed
 exhibentis] vel respectu non venientis added D | 28 et] in CE | 30 pertinax] contumax E | et]
 omitted We

Capitulum 12.23 Non licuit] Wrong reference. Perhaps D.17 c.4, *Nec licuit*, vol.1 col. 89 24 Qui in
 ecclesia] C.24 q.3 c.31, vol.1 col. 1887

---

12. Cf. X 2.14.2 s.v. *contumaciter* vol.2 col.649.

Tertia ratio est hec. Ad quem spectat alicuius criminis punitio, ad eundem spectat eiusdem criminis cognitio, quia crimen incognitum puniri non debet. Sed ad canonistas principaliter spectat quomodo pro pertinacia debeat quis puniri. Ergo ad eosdem spectat principaliter scire quis est pertinax iudicandus.

Capitulum 13

Discipulus: Narra assertionem contrariam cum motivis eiusdem.

Magister: Alii dicunt quod ad theologos spectat scire principaliter quis pertinax est habendus. Primum autem motivum eorum est tale. Ad theologos principaliter
5 pertinet tractare de illis criminibus que directe committuntur in Deum, quia, cum theologia sit de Deo sicut de principali subiecto, ipsa habet considerare crimina que committuntur in ipsum. Pertinacia autem pravitatis heretice directe in Deum committitur. Ergo ad theologos principaliter pertinet de pertinacia perscrutari.

Secundum motivum est tale. “Eadem est scientia contrariorum”,¹³ nam “idem est
10 iudex sui et obliqui.”¹⁴ Fides autem et heretica pravitas sunt contraria. Ad theologos vero pertinet principaliter considerare de fide. Ergo ad eosdem spectat considerare de pravitate heretica, et per consequens de pertinacia sine qua heretica pravitas minime reperitur.

Tertium motivum est hoc. Quando scientia superior et inferior considerant de
15 eodem, notitia illius principaliter spectat ad scientiam superiorem quam ad inferiorem, quia superior cognoscit per causas superiores et per priora principia.

Capitulum 12.31 alicuius...32 spectat] *omitted* Bb | punitio...32 criminis] *omitted* ToSa | 32 criminis] puniendi *added* E (-VgVa) | 33 debeat] debet CLa | 34 scire] *omitted* E | iudicandus] iudicare **Ed** | 13.3 principaliter] *omitted* C (-Bb) | 4 motivum] *omitted* We | principaliter] *omitted* C (-Bb) | 6 ipsa] principaliter *added* E (-Pa) | 7 que] immediate *added* D | 10 sui] veri **CaE** (-VgVa) | contraria] igitur *added* E (-VgVa) | 11 vero] *omitted* FrE | 12 considerare] principaliter *added* BaDiToD | 14 hoc] *omitted* FrE | 15 principaliter] principaliter OxAvD (-La) | 16 superior] *omitted* E | priora] prima **E**

---

13. Cf. note by Knysh to 1 Dial.7.48; Jacqueline Hamesse, *Les Auctoritates Aristotelis* (Louvain: Publications Universitaires, 1974), pp.134, 183. See Aristotle *Phys.* VIII.1 251a31 (“scientia autem videtur contrariorum esse una”); *De Anima* III.3 427b 5-6 (“videtur autem et deceptio et scientia contrariorum eadem esse”); *Metaphys.* IV.2, 1004a 10 (“unius est opposita speculari”); *Metaphys.* IX.2 1046b 10-11 (“necesse et tales scientias esse quidem contrariorum”). Quotations from *Phys.*, *Metaphys.*, are from *Aristoteles Latinus*, from *De Anima* are from *In Aristotelis Librum De Anima Commentarium*, ed. A.M. Pirotta (Turin: Marietti, 1948). 14. Cf. note by Knysh to 1 Dial.7.48; Hamesse, *Les Auctoritates*, p.176. See Aristotle, *De Anima* I.5, 411a 5 (“Recto enim et ipsum et obliquum cognoscimus”).

Sed de pertinacia heresis considerat tam theologia quam scientia canonistarum, ergo ad theologiam principalius spectat de pertinacia considerare. Maior est certa, ut videtur; minor ostenditur. Nam quod de pertinacia consideret scientia canonistarum est notum et ipsi concedunt. Quod vero theologia consideret de eadem patet aperte, cum Apostolus ad Titum 3° dicat hereticum devitandum, et in evangelio pertinaciam Iudeorum nolentium credere Christo ipsamet veritas reprehendat. 20

Discipulus: In toto evangelio de pertinacia mentio non habetur. Quomodo ergo dicunt isti quod Christus Iudeorum pertinaciam in evangelio reprehendit? 25

Magister: Ad hoc respondent quod licet de hoc nomine “pertinacia” vel “pertinax” nulla in evangelio mentio fiat, tamen de re significata sepe fecit Christus sermonem.

Discipulus: Ubi?

Magister: Ioannis 15°, ubi ait de Iudeis, “Si non venissem et locutus non fuisset eis, peccatum non haberent. Nunc autem excusationem non habent de peccato suo”, ubi Christus declarat Iudeos fuisse in suis erroribus pertinaces quia sibi credere noluerunt. Unde subdit, “Si opera non fecissem in eis que nemo alius fecit, peccatum non haberent. Nunc autem et viderunt et oderunt me et patrem meum”, ubi eos pertinaces ostendit quia operibus credere noluerunt. Malitiam etiam pertinacie Iudeorum indicat manifeste cum, ut habetur Matthei 11°, exprobrat civitatibus que sibi credere renuerunt. 30 35

Capitulum 13.17 heresis] heresum **D** | canonistarum] iuristarum **CE**; igitur adth et theologia sicut superior scientia vero canonistarum sicut inferior *added* **Bb**; igitur et theologia sicut superior scientia vero canonistarum sicut inferior *added* **C** (-**Bb**); igitur cum theologia sit scientia superior scientia vero canonistarum sit scientia inferior *added* **D**; igitur cum theologia sit scientia superior scientia vero canonistarum sit inferior *added* **E** (-**VgVa**); ergo et theologia sicut scientia superior scientia vero canonistarum sicut inferior *added* **VgVa**. See Comments.html | **18** ergo] sequitur quod **D** | de pertinacia considerare] etc **CE** | **19** scientia] notitia **D** (-**CaFr**) | **20** canonistarum] canonum **E**; hoc *added* **D** | **21** eadem] eodem **BbE** | dicat] **We**: docebat **B**, doceat **Ww** | hereticum] hominem *added* **D** | devitandum] diiudicandum **CVgVa** | **23** reprehendat] reprehendit **DE** (-**Va**) | **24** toto] *omitted* **B** | ergo] *omitted* **Ed** | **25** in evangelio] *omitted* **C** (-**Bb**)**CaE** | **27** sepe] *omitted* **C** (-**Bb**)**D** (-**Fr**); mentionem vel *added* **PaEd** | **31** eis] *omitted* **E** | **32** fuisse] *omitted* **B** | **36** etiam] et **VcCE**; et *added* **D** | pertinacie] pertinaciam **VcCDE** | indicat] indicans **E** | manifeste] in communitate **E** (-**PaVa**) | cum] tamen **E** (-**PaVa**) | **37** renuerunt] noluerunt **BCCaLcE**; vel renuerunt *added* **B**

Capitulum 13.21 Titum] 3:10 **30** Ioannis] 15:22 **33** subdit] John 15:24 **36** Matthei] 11:21-4

Capitulum 14

Discipulus: Quantum adhuc intelligo plus michi placet assertio ista secunda, et ideo indica quomodo isti ad rationes contrarias respondere nituntur.

Magister: Ad primam respondent nonnulli dicentes quod, licet in genere theologi principaliter debeant scire quis est pertinax iudicandus, tamen aliquem modum specialem errantem de pertinacia convincendi magis ex intentione propter aliquas circumstantias considerant canoniste (licet de tali modo, si inter canonistas dubitatio et dissensio oriretur, ad theologos, applicando theologica et universalia ad particularia, spectaret profundius et certius iudicare, licet forte cum investigatione et deliberatione prolixa et magna). Unde dicunt quod multi sunt modi deveniendi in notitiam pertinacie alicuius errantis contra fidem, quorum aliqui respiciunt ordinem iudiciarium, puta si errans citatus ad iudicium venire recusat, si veniens renuit respondere, si subterfugere iudicium et examinationem malitiose molitur; tales autem modos convincendi hereticos quantum ad circumstantias multas ordinem iudiciarium respicientes magis explicite tractant canoniste quam theologi. In genere, tamen, et quantum ad multos alios modos convincendi de pertinacia, magis spectat ad theologos de pertinacia pertractare.

Discipulus: Potest aliquis convinci de pertinacia extra iudicium?

Magister: Nemo convincitur auctoritate officii extra iudicium vel sine iudicis auctoritate. Aliquis tamen extra iudicium convincitur quantum ad hoc, quod eius malitia per evidentiam rei ad notitiam pervenit aliorum in tantum ut liceat absque temeritate ipsum pertinacem hereticum reputare.

Discipulus: Dic ad formam rationis illius prime.

Magister: Ad formam dicitur quod cum accipitur quod nullus errans contra fidem est pertinax iudicandus nisi qui correctus a suo prelato suum defendit

---

Capitulum 14.2 intelligo] vel *added* **Ed** | **3** ideo] michi *added* **D** | rationes] duas *added* **E** (-VaLy); tres *added* Ly | **4** in genere] *omitted* **C** (-Bb)Ca | **7** de...si] etiam si de tali modo **CDE** | **8** et dissensio] *omitted* **CE** | theologos] videretur *added* **D** (-LaFr)**E** (-Va) | applicando] applicanda **D**, applicandum **Ed** | theologica] *omitted* **BbDE** (-**Ed**) | theologica...9 particularia] qui sciunt universalia ac particularia **Ed** | **9** ad] ac **D** (-CaFr) | **11** in] ad **FrE** (-PaVa) | **12** ordinem iudiciarium] iudicem ordinarium **D** (-LaFr) | **13** recusat] recusaret **D** | renuit] respuerit Ca, respueret Vd, respuit LaLc, renuerit **E** (-PaVa) | si] et **E** (-Vg) | **14** tales] similes **CE**, aliter tales Pab | **17** de pertinacia] *omitted* **D** (-Vd)**E** | **20** officii] iudicii **EPcArPbVbLbSa**, officii **Lbm** | **22** per] propter **E** | **24** illius] *omitted* **D** | prime] opinionis **Ed** | **26** correctus] corrigendus **Ed** | defendit] defenderit **C** (-Bb)

Capitulum 14.2 ista] Above, 13.3, p. 27 **4** primam] Above, 12.11, p.26

errorem, hoc est manifeste falsum, quia sunt alii modi extra omne iudicium
deprehendendi errantem in pertinacia manifesta. Nam qui iuraret se in perpetuum
aliquam heresim defensurum, de qua in decretis et tota scientia canonistarum
nulla fit mentio sed in theologia duntaxat, theologi non canoniste talem
deprehenderent in pertinacia manifesta. 30

Ad secundam rationem dicitur quod omnis contumacia est pertinacia, sed non
omnis pertinacia est contumacia (stricte accepto vocabulo “contumacie”) reputanda,
et ideo licet canoniste de contumacia principaliter considerent, non sequitur
quod de pertinacia principaliter perscrutentur, quia sepe scientia superior
de universalibus et inferior de particularibus tractat. Nec Gregorius et
Augustinus dicunt quod omnis pertinacia est contumacia, licet intelligant quod
sepe heretici pro contumacia sint iudicialiter condemnandi. 35

Ad tertiam rationem dicunt quod ad quem spectat alicuius criminis punitio ad
eundem spectat eiusdem criminis aliqualis cognitio, saltem generalis et confusa
vel accepta ab alio, sed non oportet quod ad ipsum principaliter spectet eiusdem
criminis perscrutatio scientialis vel subtilis cognitio et profunda. Ad iudicem
namque secularem spectat ultima punitio heretici a suo errore resilire nolentis
postquam fuerit seculari relictus iudicio, et tamen ad secularem iudicem non
spectat principaliter scire profunde quis est hereticus reputandus. Iudices etiam
seculares falsarios monetarum et mechanicos contra artes suas falsa opera
facientes condigna pena plectere debent, et tamen monetarii et mechanici
falsitatem monete et operum aliorum acutius quam iudices deprehendunt. Sic,
licet canoniste considerent quomodo pertinaces in errore contra fidem oportet
iuste puniri, theologi tamen multo certius errantes in pertinacia deprehendunt, 40
45
50

Capitulum 14.27 errorem] dicitur quod *added* OxAvEsD, quod *added* CE | 28 manifesta] manifeste
WeBa | 29 defensurum] defensare C (-Bb), defensare/defendere vel/seu defensurum E | 32 non]
econtra nec *added* E (-VgVa) | 33 contumacia stricte accepto] sub E (-VgVa) | accepto] *omitted*
CVg | 34 considerent] WeFiD (-CaVd): considerant CaVd, considerarent Ww | 35 pertinacia]
contumacia D (-VdFr) | perscrutentur] perscrutarentur E (-VgVa) | 36 et inferior] inferior vero D
tractat] tractant D (-Fr)E (-VgVa) | 37 licet] sed C (-Bb)E | intelligant] intelligunt C (-Bb),
intellexerunt Ed | 38 sint] sunt CaLaEd | condemnandi] contempnendi C (-Bb) | 39 dicunt] We:
respondent Ww | spectat] *omitted* Ly | alicuius... 40 spectat] *omitted* VgPcVbSa | 40 criminis]
omitted C | et] vel C (-Bb) | 41 ad ipsum] *omitted* C (-Bb) | 42 subtilis] et specialis *added* Ed
| 45 profunde] *omitted* OxAvB | est] sit E (-VgVa) | etiam] enim D (-Fr) | 48 et] *omitted* B
operum] opera E | 49 errore] errorem OxB | 50 certius] fortius BaDNaKoAx, fortius et certius
EPcArPbVbLbSa | in pertinacia] pertinaciter E

Capitulum 14.32 secundam] Above, 12.22, p.26 36 Gregorius] Above, 12.23, p.26 37 Augustinus]
Above, 12.23, p.26 39 tertiam] Above, 12.31, p.27

quemadmodum suspensores furum melius sciunt quam iudices quomodo debent suspendi latrones, gravitatem tamen latrocinii minus cognoscunt.

Capitulum 15

Discipulus: Dic breviter que sunt illa secundum istos assertores que habent canoniste de hereticis indagare.

Magister: Dicunt isti quod canoniste non solum habent disserere qua pena
 5 secundum iura canonica oporteat hereticos castigare, sed qualiter sit contra
 hereticos iudicialiter procedendum (quomodo scilicet formandi sunt libelli
 accusatorii et alii, et quomodo producendi sunt testes, et alia que ad iudicium
 ordinem spectant) oportet eos cognoscere. Propter multas etiam hereses que in
 10 libris eorum reperiuntur dampnate possunt de multis discernere an sint heretici
 iudicandi, licet de hoc valeant theologi profundius iudicare. Licet enim in Biblia
 de hereticis sub nomine isto raro mentio habeatur, sancti tamen Biblie tractatores
 de hereticis sepe per principia in scriptura sacra tradita quomodo sit aliquis
 hereticus cognoscendus magnos tractatus efficiunt, de quibus in libris canonistarum
 plurima inseruntur. Preter que et determinationes ecclesie in scriptura
 15 sacra fundatas, fere omnia alia de hereticis in libris eorum inventa non quis sit
 hereticus habendus sed quomodo sit contra hereticos in iudicio procedendum et
 qua debeant pena ferri declarant, quod in titulo de hereticis qui in libro decretalium
 est insertus patenter apparet. Predicta autem, quia sunt positiva particularia
 et ex inventionem pendent humana, non sunt de consideratione theologorum, qui
 20 principaliter talia non considerant. Per regulas tamen universales ad ipsos
 pertinet iudicare, ubi deficeret canonistarum prudentia, an leges ecclesiastice de
 hereticis certis modis plectendis et modo procedendi contra eosdem scripturis
 sint adverse divinis, quia si leges huiusmodi contrariarentur scripture sacre non
 essent aliquantulum tollerande.

Capitulum 14.51 suspensores] suspensuri CVg | suspensores furum] tortores Ed | debent] debeant D (-Ca)E (-Pa) | **15.2** istos assertores] istas assertiones B | **4** canoniste non solum] non solum canoniste FiFrE | solum...5 canonica] omitted Bb | disserere] discernere WeFr | **5** oporteat] oportet CE | castigare] castigari We | **6** scilicet] omitted We, contra hereticos added CE | **12** sepe] semper E (-Pa) | quomodo...13 tractatus] omitted Lb, added Lbm (VbSa do not omit) | **13** tractatus] tractatos We | **14** ecclesie] que added B | **19** consideratione] consuetudine We | **20** regulas] rationes E (-PaVa) | **22** eosdem] eos si DNa, eos KoAx | **24** aliquantulum] aliter E (-Pa)

Capitulum 15.2 istos assertores] Above, 13.3, p.27 **17** de hereticis] X 5.7, vol.2 col. 1669ff

LIBER 2

Capitulum 1

Discipulus: Que recitasti circa quesita ad presens michi sufficiunt, et ideo ad alia que magis habeo cordi festino. Volo enim de heresibus multa inquirere, sed, quia nonnunquam cognitio unius contrariorum ad cognitionem alterius conferre dinoscitur, quero primo que veritates catholice sunt computande.

Magister: Questio tua unum videtur supponere et aliud querere. Videtur enim supponere quod non omnes veritates sunt catholice iudicande, quod beatus Augustinus in *Enchiridion* expresse determinat.¹⁵ Querit autem que sunt ille veritates que catholice sunt censende.

Discipulus: Cum beato Augustino illud quod supponit questio firmiter teneamus, et circa quesitum unam sententiam vel plures enarra.

Magister: Circa quesitum sunt diverse et adverse sententie, quarum una est quod ille sole veritates sunt reputande catholice de necessitate salutis credende que in canone Bible explicite vel implicite asseruntur, ita quod, si aliquae veritates in Biblia sub forma propria minime continentur, ex solis contentis tamen in ea consequentia necessaria et formali possunt inferri, sunt inter catholicas veritates numerande.¹⁶ Sicut hec veritas, “Christus est verus Deus et verus homo”, in tota scriptura divina sub hac serie verborum nullatenus invenitur; quia tamen ex contentis in scriptura sacra consequentia necessaria et formali concluditur, catholica est censenda et eam credere est necessarium ad salutem. Omnes autem alie veritates que nec in Biblia sunt inserte nec ex contentis in ea consequentia necessaria et formali possunt inferri, licet in scripturis sanctorum vel in diffinitionibus summorum pontificum asserantur aut etiam ab omnibus fidelibus teneantur, non sunt catholice reputande nec est necessarium ad salutem eis per fidem firmiter adherere vel propter eas rationem et humanum ingenium captivare.¹⁷

Capitulum 1.3 alia] ea B, aliud E (-Va) | que] quod E (-VgVa) | inquirere] querere We | 5 sunt] sint C | computande] censende VcCDE | 8 autem] enim D (-Ca) | 10 beato Augustino] beatus augustinus D (-Ca)Pa | supponit] supponat D (-Ca)Pa | questio] omitted DE | 13 catholice] et added Ed | 14 veritates... 16 sunt] omitted Bb | 15 continentur] si added D | 16 possunt] possint A (-We)EsC (-Bb) | catholicas veritates] We: catholicas Ww | 25 et] vel CE | ingenium] intellectum CLcE

---

¹⁵. *Enchiridion* c.9, CCSL, vol.46; or PL, vol. 40, col. 235. ¹⁶. Ockham discusses this matter again, “propter dicta quorundam que tunc non habuimus”, in 3.1 Dial. 3.1, OP vol.8 p.237ff, p.361. ¹⁷. “humanum ingenium captivare”: Cf. 2 Corinthians 10:5.

Hanc suam sententiam auctoritatibus et rationibus confirmare conantur. Auctoritas prima est Salomonis Proverbiorum 30° c., qui ait, “Omnis sermo Dei ignitus clipeus est sperantibus in se; ne addas quicquam verbis illius et arguaris inveniariisque mendax.” Ex quibus verbis colligitur quod verbis divinis que in scriptura divina habentur nichil penitus est addendum tanquam necessarium ad credendum. Hoc etiam testari videtur Moyses Deuteronomii 4° c. et beatus Iohannes Apocalypsis ultimo, quorum verba supra libro precedenti c. 2° sunt adducta. Ex quibus datur intelligi quod sicut de scriptura sacra nichil est penitus auferendum, ita ei nichil est penitus addendum tanquam necessarium ad salutem.

Hanc etiam sententiam auctoritatibus beati Augustini nituntur ostendere. Augustinus enim in quadam epistola ad Ieronimum, et recitatur in decretis, dist. 9^a, c. *Ego*, ait: “Ego solis eis scriptorum qui iam canonici appellantur didici hunc timorem honoremque deferre ut eorum nullum scribendo errasse audeam credere, ac si aliquid in eis offendero quod videatur contrarium veritati, nichil aliud quam vel mendosum esse codicem, vel non esse assecutum interpretem quod dictum est, vel minime me intelligere non ambigam. Alios autem ita lego ut quantalibet sanctitate quantave doctrina polleant non ideo verum putem quia ita ipsi senserunt, sed quia michi per alios auctores vel canonicas vel probabiles rationes quod a vero non abhorreant persuadere potuerunt.” Ex quibus verbis colligitur quod solis libris canonicis qui in Biblia continentur necesse est fidem certissimam adhibere et quod assertionibus aliorum non est necessarium ad salutem firmiter adherere.

Capitulum 1.28 c. qui ait] *omitted* C (-Bb)E | 29 est] omnibus *added* E (-Va)Vab | 30 verbis] *omitted* CE | 31 tanquam... 32 credendum] *omitted* C (-Bb) | 32 etiam] autem D (-Fr) | 33 supra] *omitted* EsCE | libro precedenti] We: in priori libro Ba; *omitted* Ww | 34 adducta] primi libri *added* EsCE (-Va) | de] ex D (-Fr) | 35 penitus] omnino A (-We)BD (-Fr) | 37 etiam] *omitted* E auctoritatibus] auctoritate Ed | ostendere] unde *added* E (-VgVa) | 38 enim] autem D (-LaFr); *omitted* Ed; autem *added* La | recitatur] etiam *added* A (-We)Es | 39 eis] *omitted* VcDE, *added* Vcm | scriptorum] scriptorum libris VfPa, scripturarum libris VcCDE (-Pa) | 40 eorum] earum CE | nullum] auctorem *added* VcCCaE | scribendo] aliquid CaE; aliquid *added* C | audeam credere] firmissime credam CCaE | 41 ac] S: aut A (-Vc)BD (-Ca); *omitted* VcCE | aliquid] autem Pa; autem *added* VcCE (-Pa) | offendero] S: ostendero ABaD (-CaLc), ostensero Es, invenero CCaLcE (-Pa) | 42 quam] quod *added* D | vel¹] *omitted* CCaFrE | esse²] *omitted* BbE (-Ed) | 43 me] *omitted* OxAvBCaVd | intelligere] intellexisse Ed | 45 senserunt] senserint Ed | michi] *omitted* Ed | alios] istos canonicos CCaPaVg | canonicas] canonistas A (-WeVf)LaVdVa canonicas vel] *omitted* CPaVg | 46 abhorreant] aberrant EsCE (-PaPz), aberrant VcD (-Ca)PaPz; aliter abhorreant *added* Vcm; michi *added* CD (-Fr)E | potuerunt] poterunt D | Ex] *omitted* CE | 47 libris] *omitted* CE (-Va) | canonicis] canonibus Ly | 48 adhibere] adherere C (-Bb)

Capitulum 1.28 Proverbiorum] 30:5-6 32 Deuteronomii] 4:2 33 Apocalypsis] 22:18, 19 | supra] Above, 1.2.77 ff, p.9 39 Ego¹] D.9 c.5, vol.1 col. 35

50 Item, hoc idem Augustinus in libro *De unico baptismo*, ut recitatur eadem dist.
9^a, c. *Quis nesciat*, aperte sentire videtur. Ait enim: “Quis nesciat sanctam
scripturam canonicam tam veteris quam novi testamenti certis terminis suis
55 contineri, eamque posterioribus omnibus episcoporum literis ita preponi ut de
illa omnino dubitari et disceptari non possit utrum verum vel utrum rectum sit
quicquid in ea scriptum esse constiterit? Episcoporum autem literas que post
confirmatum canonem vel scripte sunt vel scribentur et per sermonem forte
sapienterem cuiuslibet in ea re peritioris, et per aliorum episcoporum gravio-
60 auctoritatem doctioremque prudentiam, et per concilia, licere reprehendi si quid
in eis forte a veritate deviatum est?” Ex quibus verbis colligitur quod de sola
scriptura novi et veteris testamenti est illicitum dubitare utrum sit verum vel
rectum quicquid in ea scriptum esse constiterit. Ergo de omnibus generalium
conciliorum scriptis, et quorumcunque aliorum expositorum scripture divine, ac
etiam Romanorum pontificum, et quorumlibet historiographorum, post canonem
65 editis confirmatum, non est illicitum dubitare et disceptare an a veritate exorbi-
tent quecunque scripta in eis constiterint, antequam scripture sacre novi et
veteris testamenti consona demonstrentur.

Item, Augustinus in epistola ad Vincentium, et allegatur in dist. predicta c. *Noli*,
loquens de scripturis posterioribus novo et veteri testamento, ait: “Hoc genus
litterarum ab auctoritate canonis distinguendum est. Non enim sic leguntur
70 tanquam ex eis ita testimonium proferatur ut contra sentire non liceat, sicubi
forte aliter sapuerint quam veritas postulat.” Ex quibus colligitur quod contra
omne genus litterarum post canonem Bible licet sentire.

Hiis concordare videtur Augustinus in epistola ad Fortunatum, et habetur dist.
prefata c. *Neque*, qui ait: “Neque quorumlibet disputationes”, id est exposi-
75 tiones, secundum glossam, “quamvis catholicorum et laudatorum hominum
velut scripturas catholicas habere debemus, ut nobis non liceat, salva

Capitulum 1.50 ut] et We | eadem] omitted EsE | 52 certis terminis] certis certa CVgVb | suis] WemEd: omitted Ww | 53 omnibus] WeEdLb: omnium Ww | ita] omitted D (-LaFr) | 54 disceptari] discrepari D (-Fr) | vel] et C (-Bb) | 55 literas] litere CE (-Ed) | 56 vel] omitted D | scribentur] A (-Av)Esm: scribuntur Ww | 58 doctioremque] doctorumque C (-Bb)CaPa | 59 sola] sacra Pa, sola sacra Ed | 60 sit] est D | 62 scriptis] WeVf: scripturis Ww | et] consimilium et added E | 64 editis] editum D | disceptare] discrepare D (-La)E (-Va) | 65 scripta] scriptura EsE sacre] omitted E | 66 demonstrentur] demonstratur FrVgLy | 67 in] omitted A (-WeOx)Ed | 69 canonis] canonum D | leguntur] legantur E (-Ed) | 70 ita] in D (-CaFr) | sicubi] ubi Ly | 71 sapuerint] sapiunt D | quibus colligitur] We: quibus sequitur Fr, hiis sequitur D (-Fr), hiis habetur Ww. | 73 Hiis] dictis added D | 76 velut] valde D (-CaFr) | catholicas] canonicas VfVcBD (-Lc)Ed

Capitulum 1.51 Quis nesciat¹] D.9 c.8, vol.1 col. 37 67 Noli] D.9 c. 9, vol.1 col. 37 74 Neque¹] D.9 c.10, vol.1 col. 37

honorificentia que illis debetur hominibus, aliquid in eorum scriptis improbare atque respuere, si forte invenerimus quod aliter senserint quam veritas habet, divino adiutorio vel ab aliis intellecta vel a nobis.” Ex quibus concluditur quod nullus assertionibus quorumcunque que in scripturis canonicis non habentur firmiter assentire constringitur. 80

Item, de veritatibus quas docuit Augustinus, quod nullus teneatur eas de necessitate salutis recipere nisi in scripturis canonicis habeantur, per eundem Augustinum ostendunt. Nam in libro *De trinitate*, ut in dist. 9^a recitatur, c. *Noli*, ait, “Noli meis literis quasi canonicis scripturis inservire; sed in illis que non credebas cum inveneris incunctanter crede, in hiis autem quod certum non habebas nisi certum intellexeris noli firmiter tenere.” Et in epistola ad Vincen- 85
tium Victorem libro 2°, ut habetur dist. eadem, c. *Negare*, ait, “Negare non possum nec debeo, sicut in ipsis maioribus, ita esse multa in tam multis opusculis meis que possunt iusto iudicio et nulla temeritate culpari.” Ex hiis concluditur quod scriptis beati Augustini non est necesse incunctanter herere; ergo eadem ratione nec scriptis aliorum quorumcunque qui inter scriptores Biblie non habentur. 90

Sententiam etiam memoratam rationibus moliuntur ostendere, quarum prima est hec. Extra illam scripturam nulla catholica veritas invenitur in qua omnis veritas utilis ad salutem habetur et omnis falsitas inimica saluti dampnatur. Sed secundum Augustinum¹⁸ in scriptura divina quicquid utile est invenitur, quicquid noxium est dampnatur. Ergo extra sacram scripturam nulla veritas catholica reperitur. 95

Secunda ratio est hec. Non minus sufficiens pro fidelibus Christianis est novum testamentum una cum veteri quam fuit solummodo vetus testamentum pro Hebreis. Sed tota fides ad quam astringebantur Hebrei fuit expressa in veteri 100

Capitulum 1.77 scriptis] scripturis OxAvE (-Ed) | 78 invenerimus] WeBaEd: invenimus Ww | 79 vel ab aliis] non ab illis D (-CaFr) | 80 nullus] nullis OxAvEsCCaE | scripturis] scriptis C | 81 assentire] quis added EsmCCaE | 84 ostendunt] ostenditur D | 85 que] quia Bb, quod C (-Bb) | 87 habebas] habeas CD (-LaFr)E | firmiter] firmum Ed | in epistola] deleted We | 88 ait] idem augustinus added We | 89 maioribus] est added Ed | in tam] tam in A (-We)EsCD (-LcFr)VgVa | 90 iusto] dei added D (-Fr) | 91 scriptis] scripturis BCDE | 92 scriptis] scripturis BD (-VdFr)E | 94 etiam] omitted CD (-Fr)E (-Ly) | est... 95 hec] talis est D | 96 utilis] necessarium Fr; omitted D (-Fr) | salutis] omitted D (-Fr) | 97 quicquid] vero added D | 98 noxium] noxivum PaPz, vel nocivum added Ly

---

Capitulum 1.84 Noli] D.9 c.3, vol.1 col. 35; *De Trinitate* III.ii 88 Negare¹] D.9 c. 4, vol.1 col. 35

---

18. Augustine, *De doctrina Christiana* 2.42.63, CCSL vol.32 p76; or PL vol.34 col.65.

testamento. Ergo et tota fides ad quam de necessitate salutis Christiani artantur
 in novo testamento et veteri continetur. Ergo Christianus de necessitate salutis
 105 non tenetur aliquid credere quod nec in Biblia continetur nec ex solis contentis
 in Biblia consequentia necessaria et manifesta potest inferri.

Tertio sic. Illud quod eadem facilitate contempnitur qua probatur ad fidem
 catholicam minime spectat et, esto quod sit verum, non debet inter veritates
 catholicas numerari. Sed secundum beatum Ieronimum, de scripturis divinis
 110 loquentem, quod de scripturis non habet auctoritatem eadem facilitate con-
 tempnitur qua probatur.¹⁹ Ergo nulla veritas que ex scripturis divinis
 auctoritatem non habet est inter veritates catholicas computanda.

Capitulum 2

Sed alii sententiae isti nequaquam consentiunt, dicentes quod multe sunt veritates
 catholice et fidem sapientes catholicam que nec in scripturis divinis habentur
 explicite, nec ex solis contentis in eis possunt inferri, quibus tamen fidem indu-
 5 biam explicitam vel implicitam adhibere est necessarium ad salutem.

Ad cuius evidentiam dicunt esse sciendum quod, preter veritates circa quas
 licitum est sic et aliter opinari, veritates quas quilibet catholicus certa credulitate
 explicite vel implicite tenere astringitur possunt in triplici differentia reperiri.

Quedam enim sunt de Deo et Christo secundum humanitatem, ex quibus
 10 principaliter salus nostra dependet, sicut quod unus est Deus et tres sunt per-
 sone, quod Christus est verus Deus et verus homo, passus, mortuus, et quod
 resurrexit etiam a mortuis.

Alie sunt veritates ex quibus non ita principaliter dependet salus humana, eas
 tamen oportet fide firma tenere quia ex revelatione vel approbatione Dei, cui
 15 nullus debet catholicus dissentire, ad orthodoxorum notitiam pervenerunt,
 quibus mediantibus ipsas fideles posterius susceperunt. Huiusmodi veritates sunt
 quamplures in canone confirmato contente, in quo etiam multe habentur de

---

Capitulum 1.103 Ergo... 104 veteri] *omitted* La | fides] *omitted* B | Christiani] tenentur et
added CE | artantur] artentur VgVa, arcentur CaEd | 105 aliquid credere] ad credendum nec
 credere Ed, credere seu ad credendum D (-Ca) | nec] non D (-Ca) | solis] illis D (-Fr); *omitted* Fr
 | 106 et manifesta] *omitted* B | 107 Tertio] tertia ratio D | 108 et] sed C (-Bb)E (-PaLy); *omitted* Ly
 | 110 scripturis] divinis *added* VcC (-Bb)D (-Lc) | 111 veritas] auctoritas EPcArPbVbLbSa, veritas
 Lbb | divinis] *omitted* E | 2.7 et] vel E (-PaVg) | opinari] similiter *added* E (-Ed) | quilibet]
 christianus *added* B | 10 sunt] *omitted* B | 12 etiam a mortuis] We: et ascendit et cetera Ww
 | 14 revelatione] voluntate We | approbatione] assertione B | 15 orthodoxorum] orthodoxam D (-Fr)

---

19. Jerome, *Commentariorum in evangelium Matthaei*, IV.23 vers.35, CCSL vol.77, p.220; or PL vol.26 col.173B.

creaturis et etiam de infidelibus hominibus que non directe sed indirecte quodammodo ad salutem humani generis pertinere noscuntur, sicut quod Pharao, Madianite, Cananei et alii infideles quamplurimi multas terras occupaverunt et filios Israel multipliciter afflixerunt. 20

Nonnulle etiam veritates huiusmodi extra predictum canonem continentur que tamen per revelationem vel approbationem divinam mediantibus apostolis ad catholicos pervenerunt, quia Christus dum viveret in carne mortali cum apostolis multa docuit eos et fecit coram eis que tamen in Biblia non habentur. Ex revelatione etiam Spiritus Sancti, qui secundum promissionem Christi docturus erat apostolos omnem veritatem, multa que non habentur in sacris literis didicerunt que postea catholicos docuerunt. 25

Omnes veritates predictas et que ex eis consequentia necessaria omni tempore necessitatem habente possunt inferri dicunt isti catholicas esse tenendas. 30

Preter veritates vero predictas dicunt esse quasdam alias veritates que ex solis contentis in scriptura sacra et veritatibus que ad nos per apostolos pervenerunt concludi non possunt, que tamen ex predictis veritatibus, vel aliqua earum, et quibusdam aliis veris que in facto consistunt que vera negari non possunt, manifeste sequuntur. Et de talibus veritatibus exemplificare nituntur, dicentes quod talis veritas est ista: regule a sanctis patribus, scilicet Basilio, Benedicto, Augustino, et Francisco, institute sunt licite, meritorie, et perfecte; quia, licet ista veritas ex solis contentis in scriptura sacra et veritatibus quas ab apostolis ecclesia universalis accepit inferri non possit (cum de istis sanctis et gestis ac regulis institutis ab eis nulla in predictis veritatibus mentio habeatur), ista tamen veritas simul ex scripturis divinis ac gestis et actibus predictorum sanctorum, de quibus gestis et actibus Christiano rationali sufficienter potest fieri fides, concluditur evidenter. Tales etiam veritates sunt iste: fides quam tenuit Augustinus est catholica reputanda; symbolum Athanasii est catholicum et fidele; sancta quatuor concilia generalia rite celebrata veritatem catholicam diffinierunt, et huiusmodi multe que ex solis contentis in scriptura divina et doctrina apostolica inferri non possunt (cum Augustinus et Athanasius tunc non 35 40 45

Capitulum 2.18 etiam] *omitted* We | 19 humani generis] humanam B | 23 vel] et E | ad...24 apostolis] *omitted* Av | 24 quia] et D | dum] cum We | 27 literis] scripturis B | 29 Omnes] etiam *added* We | 34 vera] vere VfVcD (-Fr) | 35 veritatibus] que ad notitiam apostolorum pervenerunt *added* Pa; notitiam pervenerunt *added* Vg; que ad notitiam pervenerunt Ed | 36 scilicet] *omitted* We | 39 universalis] *omitted* D | possit] possint C (-Bb), possunt D | 40 veritatibus] *omitted* C (-Bb) | 42 rationali] rationabiliter BVd, rationali Esm, rationabili WeD (-VdFr) | 43 concluditur] videtur Ed | 44 Augustinus] fuit et *added* CE | reputanda] *omitted* We, putanda Ed | catholicum] reputandum *added* E (-Pa)Pam | 45 sancta quatuor] sacra quoque B

fuerint in rerum natura nec tunc illa concilia fuerint celebrata), ex contentis tamen in illis et aliis veris possunt concludi patenter. Tales veritates dicunt esse
 50 quamplurimas, quarum aliquae doctrinis authenticis sunt insertae, nonnullae vero in scriptis non habentur. Ista veritates non dicunt catholice esse accipiendae vocabulum catholice stricte sed dicunt eas sapere catholicam veritatem, quia videlicet ex veritate catholice stricte accipiendae catholicam veritatem et veris aliis inferuntur. Et ideo dicunt quod large accipiendae veritates catholice possunt
 55 veritates catholice nunciari. Et istas veritates quas dicunt sapere catholicam veritatem existimant ab omni fidei tenendas saltem implicite.

Adhuc sunt aliae veritates quas dicunt solummodo in facto existere. Cuiusmodi sunt veritates de gestis ecclesiae et sanctorum quae in gestis, chronicis, et historiis fide dignis habentur, quas asserunt etiam a fidelibus minime respondendas.

60 Ex hiis omnibus isti concludunt quod multae sunt veritates catholice quae nec in scriptura sacra continentur explicite nec ex solis contentis in ea possunt inferri. Multae etiam sunt veritates aliae quas oportet certa credulitate tenere.

Capitulum 3

Discipulus: Satis diffuse narrasti istam secundam sententiam, sed vellem scire an pro ipsa aliqua rationes vel auctoritates valeant allegari, ad probandum scilicet quod oporteat ad salutem firma credulitate aliquibus veritatibus adherere
 5 quae nec in literis sacris habentur nec ex solis contentis in eis necessario argumento possunt inferri. Utrum autem tales veritates stricte loquendo catholice debeant reputari non curo quod investiges.

Magister: Assertio de qua interrogas multis auctoritatibus et rationibus videtur posse probari. Hoc enim Innocentius 3us, ut habetur Extra, De celebratione
 10 missarum, c. *Cum Marthe*, testari videtur. Ait enim: “Multa tam de verbis quam de factis dominicis invenimus ab evangelistis omissa, quae apostoli vel supplevisse verbo vel facto expressisse leguntur.” Et infra: “Credimus igitur quod formam verborum, sicut in canone reperitur, et a Christo apostoli et ab ipsis

Capitulum 2.48 fuerint¹ fuerunt **BD** (-Lc)**Ed** | fuerint² fuerunt **BD** (-CaLc)**Ed** | **49** patenter] evidenter **E** | dicunt] etiam **added D** | esse] *omitted* We | **50** vero] tales **added D** (-Fr) | **51** scriptis] scripturis WeCaE; divinis **added D** (-Ca) | non dicunt] dicunt non **E** (-VgVa) | **52** catholici] catholice **Ed** | quia... 53 et] etiamsi ex **Ed** | **54** inferuntur] inferantur FrPaLy ideo] ut **added E** | quod] *omitted E* | **57** sunt] etiam **B** | quas... 58 veritates] *omitted* Lb, **added** Lbm (VbSa do not omit) | existere] consistere AvBVdFr**Ed** | **62** credulitate] fide **CE** (-Va) | **3.2** vellem] bene **added D** | **4** firma credulitate] *omitted CE* (-Va), **added** Pab | **5** ex] in **C** (-Fi), *ex deleted* Fi, in **added** Fim | **11** dominicis] *omitted D* (-Vd) | invenimus] invenerimus We | **12** infra] idem **added Ed** | quod] per **added D** (-CaFr)Pa

Capitulum 3.10 Cum Marthe] X 3.41.6, vol.2 col. 1368

eorum acceperunt successores.” Ex quibus verbis colligitur quod quamvis forma
conficiendi sacramentum eucharistie nequaquam reperiatur secundum se totam 15
in scriptura divina, tamen quod illam formam Christus tradiderit est credendum.

Hoc etiam beatus Augustinus, sicut allegatum est supra, expresse sentire videtur
cum dicit, “Palam est quod in re dubia ad fidem” et certitudinem “valeat
ecclesie catholice auctoritas, que ab ipsis fundatissimis sedibus apostolorum
usque ad hodiernum diem succedentium sibimet episcoporum serie et tot popu- 20
lorum consensione firmatur.” Hiis verbis datur intelligi, ut videtur, quod ad
fidem faciendam sufficit auctoritas ecclesie absque scriptura divina.

Item, Agatho papa, ut legitur dist. 19^a, c. *Sic omnes*, ait, “Sic omnes Apostolice
Sedis sanctiones accipiende sunt tanquam ipsius voce divina Petri firmate.” Ex
quibus verbis datur intelligi quod omnes sanctiones Apostolice Sedis sunt 25
eiusdem auctoritatis cum scripturis beati Petri, que inter scripturas divinas
censentur. Ergo eis fides equaliter est prebenda. Sed in sanctionibus Apostolice
Sedis veritates plures habentur que in scripturis divinis minime sunt inserte.
Ergo pluribus aliis veritatibus est firmiter adherendum.

Item, Nicolaus papa, ut habetur dist. 22^a, c. 1°, ait: “Qui autem ecclesie Romane 30
privilegium ab ipso summo omnium ecclesiarum capite traditum auferre
conatur, hic proculdubio in heresim labitur.” Et parum post: “Hic est dicendus
hereticus.” Ex quo datur intelligi quod qui non vult hereticus reputari necessario
credere debet quod Romana ecclesia super omnes alias ab ipso Christo
primatum accepit, de quo tamen in scriptura divina nulla fit mentio. Ergo 35
veritates alique sunt credende licet ex scripturis sacris inferri non possint.

In fulcimentum autem assertionis eiusdem isti rationes adducunt, quarum prima
ducens ad inconveniens est hec. Si solis scripturis divinis et hiis que ex solis
contentis in eis inferri possunt astringerentur Christiani fidem indubiam 40
adhibere, sequeretur quod negare liceret apostolos symbolum condidisse,
beatum Petrum Romanum pontificem fuisse, sedem beati Petri de Anthiochia
Romam fuisse translata, Romanos pontifices beato Petro successisse, cum de

---

Capitulum 3.14 acceperunt] ceperunt D (-Fr) | 16 tradiderit] dederit We | 17 supra] prius C (-Bb);
omitted D (-Fr) | expresse] omitted D | 19 fundatissimis] fundamus E (-Ed) | 20 ad] in DE (-Pa)
| 21 consensione] assertionem CaE (-Va) | 22 sufficit] sufficeret Ed | 23 legitur] habetur VcCE
| 27 equaliter] aliquid A (-WeOx), omitted Ox | sanctionibus] institutionibus C (-Bb)
| 38 ducens...hec] We: ducit ad inconveniens quia Ww | solis] solum in AvC (-Bb)
| 39 astringerentur] constringerentur D (-Ca) | 40 adhibere] adherere C (-Bb)

Capitulum 3.17 supra] Above, 1.4.18, p.12 18 Palam] D.11 c. 9, vol.1 col. 51. See Augustine,
Contra Faustum Manichaeum XI.2, CSEL 25/1 p.315; or PL vol.42 col.246. 23 Sic omnes!] D.19
c.2, vol.1 col. 105

hiis in scripturis divinis nichil legatur. Has tamen veritates universalis ecclesia hactenus tenuit, predicavit, et docuit, et per consequens ecclesia universalis errasset, quod omnis catholicus pro inconvenienti debet habere.

Secunda ratio est hec. Non minus tenentur catholici determinationibus et diffinitionibus Romanorum pontificum, cum nichil contra fidem diffiniunt orthodoxam, credulitate indubia assentire quam astringantur eorum statutis quando nichil contra Dei voluntatem precipiunt obedire. Sed omnibus statutis Romanorum pontificum, quando nichil contra Dei precipiunt voluntatem, oportet cum omni humilitate et reverentia obedire, sicut per sacros canones (ut habetur dist. 12^a c.1°, et c. *Preceptis*, et alibi in decretis capitulis innumeris) constat aperte. Ergo determinationibus et diffinitionibus Romanorum pontificum, quando constat eos nichil contra fidem diffinire catholicam, oportet certissime adherere. Sed Romani pontifices multas veritates que ex solo canone confirmato probari non possunt diffiniunt firmiter esse credendas. Ergo de necessitate salutis oportet nonnullis veritatibus que ex solis scripturis divinis probari non possunt fidem indubiam adhibere.

Discipulus: Affecto scire an isti assertores ponant exemplum de aliqua veritate que firmiter sit tenenda que tamen nec in scripturis divinis habetur nec ex solis scripturis illis potest aperte probari.

Magister: Multa exempla eorum iam tibi monstravi, videlicet quod apostoli symbolum condiderunt, quod beatus Petrus fuit Romanus episcopus, quod sedes beati Petri de Anthiochia translata fuit Romam, quod beato Petro Romani episcopi successerunt. Aliud etiam ponunt exemplum de primatu Romane ecclesie, de quo in scriptura divina nulla fit mentio. Quia licet de primatu beati Petri scriptura sacra expresse loquatur, quod tamen beatus Petrus Romanam rexerit ecclesiam in eadem scriptura minime reperitur, et ita de primatu Romane ecclesie nichil per solam eandem scripturam potest ostendi. Et tamen firmiter tenere debemus quod Romana ecclesia primatum habet super alias ecclesias universas.

Capitulum 3.44 predicavit] probavit **Ed** | **45** catholicus] ecclesiasticus *added E* (-Va) | **47** Romanorum] summorum **We** | **48** orthodoxam] catholicam **CE** (-Pa) | assentire] adherere **CE** | astringantur] *omitted* **Ly** | **51** ut] *omitted* **WeLy** | **52** et] etiam *added EsEd* | **56** diffiniunt... 58 possunt] *omitted* **VbLbSa**, *added* **Lbm** | credendas] **WeBa**: tenendas **Ww** | **58** indubiam] *omitted* **We** | adhibere] adherere **C** (-Bb)**D** (-CaVd)**Pz** | **60** ex... 61 illis] ex eis solis **D** (-Fr) | **61** scripturis] divinis *added E* (-Vg)**Vgm** | **63** episcopus] et *added* **We**, pontifex **BCE** | **65** episcopi] pontifices **VcEsCDE** | primatu] principatu **E** | **66** primatu] papatu **CE**, primatu vel papatu **D** | **68** primatu] papatu **E** | **70** primatum] papatum **E** (-Pa), principatum **Pa**; *omitted* **C** (-Bb)

Capitulum 3.52 dist.12 c.1] vol.1 col.53 | *Preceptis*] D.12 c.2 vol.1 col.55

Discipulus: De isto primatu Romane ecclesie supersede, quia postea de ipso tibi aliquas questiones movebo. Sed si isti assertores in aliqua alia ratione se fundant enarra.

Magister: Adhuc aliis rationibus satagunt se munire. Unde tertia ratio eorundem 75 est ista. Non in minori reverentia et honore debet haberi apostolorum doctrina quam eorum canones et statuta; sed canones et statuta apostolorum, sive ea in scriptis redegerint sive solo verbo ipsa servari mandaverint, firmiter sunt servanda; ergo et omnes veritates quas scripto vel verbo apostoli docuerunt tanquam verissime sunt habende. Apostoli autem quamplurima docuerunt que in 80 scripturis minime reliquerunt; ergo aliquae veritates que in scripturis canonicis non habentur verissime sunt censende, quibus per consequens oportet adhesionem certissima consentire.

Quarta ratio est hec. Universalis ecclesia non potest errare, ipsa veritate testante, que ait apostolis Matthei ultimo, “Vobiscum sum usque ad consummationem 85 seculi,” que etiam pro fide Petri rogavit ne unquam deficeret. Immo quicumque diceret ecclesiam universalem errare in articulum fidei “sanctam ecclesiam catholicam” vehementer impingeret. Ecclesia autem universalis multas predicat veritates que nec in scripturis divinis habentur nec ex eis solis possunt inferri, sicut per exempla priora patet. Ergo et huiusmodi veritates firmiter sunt 90 credende.

Quinta ratio est hec. Non minoris auctoritatis sunt scripta summorum pontificum et sanctorum doctorum qui pro sanis dogmatibus conscripserunt quam sint quecunque cronice et historie, sive fidelium sive infidelium, que extra sacram scripturam habentur. Sed omnino fatuus censeretur qui omnes cronicas et 95 historias extra canonem Bible reprobaret vel eas diceret minime approbandas; tunc enim liceret omnia que narrantur de summis pontificibus, imperatoribus, regibus, regnis et aliis quibuscunque que non inveniuntur in Biblia respuere et

---

Capitulum 3.72 primatu] principatu Pa, papatu E (-Pa) | supersede] supersedeo D (-Fr) | tibi] omitted VcEsD | 75 satagunt] satagant FrLy | eorundem] eorum BaD (-Lc)E | 77 ea] que added BFrE | 78 scriptis] scripturis FrE (-PaVg) | redegerint] redegerunt BFrE (-VgPz) | ipsa] que ipsi E (-VgVa) | servari] servare OxAvB | mandaverint] mandaverunt BaD (-LaVd)E (-Pz) | 79 tanquam...80 docuerunt] omitted OxLc (Na does not omit) | 81 scripturis] scriptis A (-We)BCD (-LaFr)Pa | reliquerunt] rediguntur D (-Fr), sunt redacte Fr | scripturis] scriptis OxAvBCLc | canonicis] canonicis Pz | 82 non] minime We | 84 ratio] eorum added A (-We)CD (-La)VgVa | 86 Petri] christi C (-Bb) | 87 articulum] articulo D (-Lc)E | fidei] in added EsmFiCaFrE | 90 priora] peracta Vg, pretacta Ed | 91 credende] tenende FrEd | 93 qui] WeAv: que Ww | sanis] suis E (-PaVa), sanctis BbVaPam | 95 censeretur] censetur AvVcVdE | 97 omnia] ea C (-Bb)E

Capitulum 3.85 Matthei] 28:20 86 rogavit] Luke 22:32

negare, quod inconueniens est censendum. Ergo multo magis scriptis
 100 summorum pontificum et sanctorum que pro sanis dogmatibus conscripserunt
 est firmiter inherendum; in scriptis autem eorum plures veritates que non re-
 periuntur in Biblia inseruntur; ergo et tales veritates firmiter sunt credende.

Discipulus: Rationes et auctoritates quas pro ista secunda sententia adduxisti
 fortes michi videntur. Et quamvis nolim quod in toto hoc opere manifestes que
 105 est tua assertio quando contrarias recitas et adversas, unum tamen in generali
 cupio scire, an scilicet, quando illam assertionem que tua est rationibus et aucto-
 ritatibus munire conaris, existimes omnes rationes et auctoritates quas allegas
 tuam conclusionem demonstrative probare.

Magister: Pro sententia quam reputo veram motiva quandoque demonstrativa,
 110 interdum probabilia tantum, nonnunquam vero solummodo apparentia propter
 alios exercitandos aut probandos seu tentandos allego.

Capitulum 4

Discipulus: Modus iste valde michi placet quia per hoc sepe scientiam inflato-
 rum experiar. Porro, cum quesierim quibus veritatibus oporteat firmiter assen-
 tire, super quo diversas sententias retulisti, quarum prima habet consequenter
 5 dicere quod solummodo sacrarum scriptoribus literarum est fides firmissima
 adhibenda, secunda vero, que magis michi placet, concedere debet quod etiam
 aliis est credendum, ideo nunc interrogo quibus auctoribus preter scriptores
 Bible est credendum.

Magister: Ad interrogationem tuam a diversis diversimode respondetur. Qui-
 10 dam enim dicunt quod universis conciliis generalibus et omnibus summis
 pontificibus in hiis que diffiniunt esse credenda et omnibus sanctis scripture
 sacre tractatoribus credere est necesse, licet ea que dicunt per sacram scripturam
 nequeant demonstrare. Pro hac assertionem videtur facere quod legitur dist. 15^a

---

Capitulum 3.100 sanctorum] doctorum *added* **D** | sanis] suis **E** (-PaVa) | conscripserunt] que
 non inveniuntur in biblia [sacra scriptura Vd] *added* CVdE | **101** inherendum] adherendum **DEd**
 in... 102 credende] *omitted* **CE**. See Omissions-Additions.html, passage 2 | scriptis] scripturis
 WeLa | **103** ista] WeBa: *omitted* Ww | **105** est] sit **E** (-Pa) | contrarias] contraria **A** (-We);
 opiniones *added* EsmBbE (-Vg) | adversas] adversa **A** (-We) | unum tamen] verumptamen
 EsC (-Bb)**D** (-VdLc)**E** (-Pa) | **110** nonnunquam] nunquam **CD** (-VdFr) | vero] dico Vg; *omitted*
E (-PaVg) | **111** alios] aliquos **E** (-Vg), aliquas Vg | aut] ac **D** (-La) | **4.3** experiar] experior **D**
 firmiter] adherere vel *added* **B** | **4** sententias retulisti] opiniones recitasti duas Bb, opiniones
 diversorum reserasti **E** (-VgVa); *omitted* **C** (-Bb) | consequenter] convenienter VfVc | **7** aliis]
 aliquid aliud **E** (-VgVa) | ideo... 8 credendum] *omitted* **CE**. See Omissions-Additions.html,
 passage 3. | **10** quod] *omitted* **E** (-Va) | **11** credenda] credendum **C** (-Fi)**D** (-LaFr)**E** | **12** est] esse **Ed**
 | dicunt] dicant CPa, dicantur **E** (-Pa) | **13** facere] fore **C** (-Bb), esse **E**; illud *added* **D**

c.1°, ubi de conciliis generalibus recipiendis habetur aperte, et etiam c. *Sicut* et c. *Sancta Romana*. De assertionibus vero summorum pontificum recipiendis habetur dist. 19^a, c. *Si Romanorum* et in pluribus aliis. De traditionibus autem sanctorum habetur dist. 15^a, c. *Sancta*. 15

Alii vero predictae assertioni non usquequaque consentiunt, asserentes quod licet assertionibus generalium conciliorum sit universaliter adherendum, licet etiam multis decretis seu decretalibus ac diffinitionibus Romanorum pontificum ac pluribus opusculis sanctorum doctorum pro eo quod omnia que inveniuntur in eis constat esse consona catholice veritati, oporteat catholicos consentire, non tamen eo ipso quod Romani pontifices vel sancti tradunt aliquid esse credendum est hoc tanquam consonum veritati necesse accipere. 20

Discipulus: De generalibus conciliis et summis pontificibus intendo postea aliqua ad materiam istam spectantia indagare, et ideo hic nichil loquaris de ipsis. Sed de sanctis obsecro resera quid predicti sentiunt assertores. 25

Magister: De sanctis duas conclusiones affirmant, quarum prima est quod non eo ipso quod aliquis sanctus aliquid opinatur esse credendum est a cunctis fidelibus tanquam consonum veritati approbandum. Secunda est quod non omnibus sententiis que inveniuntur in sanctorum opusculis iam per ecclesiam divulgatis est firmiter adherendum. 30

Prima conclusio probatur auctoritatibus sancti Augustini que ponuntur dist. 9^a, c. *Noli* et c. *Negare* et c. *Ego* et c. *Quis nesciat* et c. *Noli* et c. *Neque*, in quibus manifeste asserit Augustinus quod nonnulla in opusculis sanctorum et suis inserta licet fidelibus iusto iudicio absque omni temeritate culpate. 35

Hoc etiam ratione moliuntur ostendere. Nam non est necesse putare aliquid esse verum propter hoc quod illi qui possunt errare hoc sentiunt. Nam propter solam estimationem illorum qui possunt approbare falsum pro vero non est eo ipso

---

Capitulum 4.14 etiam] in OxAv; omitted D (-Fr); in added B | Sicut] spiritus D (-LcFr) | 15 De... 17 Sancta] vide infra Fr; omitted D (-VdFr) | vero] omitted E | 16 autem] omitted We | 20 seu] etiam added EsE (-PaVa) | diffinitionibus] summorum added BE (-VgVa) | 23 credendum] tenendum E (-Va); vel tenendum added D | 24 hoc] huius/huiusmodi CDE (-Pa) | 27 sentiunt] sentiant AvD (-La)Pa | 28 quod] omitted D | 30 est] conclusio D (-LaFr)E, conclusio est Fr | 34 Quis nesciat] omitted CE, added Pam | Noli¹] noli frater A (-WeOx)D, noli fieri BPab; omitted C (-Bb)E | 36 iusto] dei added D (-Fr) | iudicio] modo E (-Pa) | 38 propter] per WeD (-Fr) | 39 approbare] asserere CE

Capitulum 4.14 c. 1] D.15 c.1, vol.1 col. 69 | Sicut] D.15 c.2, vol.1 col. 71 15 Sancta Romana] D.15 c.3, vol.1 col. 71 16 Si Romanorum] D.19 c.1, vol.1 col. 103 17 Sancta] D.15 c.3, vol.1 col. 71 34 Noli¹] D.9 c.3, vol.1 col. 35 | Negare] D.9 c. 4, vol.1 col. 35 | Ego] D.9 c.5, vol.1 col. 35 | Quis nesciat] D.9 c.8, vol.1 col. 37 | Noli²] D.9 c. 9, vol.1 col. 37 | Neque] D.9 c.10, vol.1 col. 37

40 aliquid approbandum pro vero quod tales sic sentiunt. Sed sancti, stante
 sanctitate, possunt errare etiam contra catholicam veritatem. Ergo propter hoc
 quod sancti aliquid sentiunt esse verum non est necesse putare illud idem esse
 verum. Maior est aperta; minor exemplo et ratione probatur. Exemplo, inquam,
 45 catholicam veritatem, que et postmodum revocavit. Hoc etiam ratione probatur.
 Nam error qui pertinaciam non habet annexam non obviat sanctitati. Sed
 contingit aliquem errare contra catholicam veritatem absque pertinacia. Ergo
 non est inconueniens affirmare sanctos, stante sanctitate, posse errare contra
 catholicam veritatem. Et ita non est necesse omnibus que sancti dicunt firmiter
 50 adherere.

Secunda conclusio quam isti ponunt est quod nec etiam omnibus sententiis que
 in sanctorum libris iam per ecclesiam divulgatis reperiuntur est firmiter
 adherendum, quod sic probare nituntur. Nemo debet contrariis assentire; sed
 sancti in suis operibus iam per ecclesiam divulgatis inter se inveniuntur con-
 55 trarii, etiam in hiis que ad fidem et doctrinam apostolicam pertinere noscuntur.
 Nam, ut habetur dist. 26^a, circa doctrinam beati Pauli dicentis quod oportet
 episcopum esse unius uxoris virum (id est non plurium), Ieronimus et Augusti-
 nus sententias contrarias protulerunt. Hinc est quod glossa, dist. predicta, c. 1°,
 dicit: “Male sensit hic Ieronimus; unde Augustinus eum corrigit in proximo
 60 capitulo.”

Isti etiam sancti, sicut patet in eorum epistolis et recitat glossa ad Galatas 2°, de
 reprehensione qua beatus Paulus dicit beatum Petrum fuisse reprehensibilem
 contraria sentiebant.

Capitulum 4.40 approbandum] asserendum **E** (-VgVa) | Sed] isti *added* **D** (-Fr) | **41** veritatem]
 fidem **C** (-Bb)Fr | Ergo... 43 verum] ergo et cetera **D**; non est necesse putare illud idem esse
 verum ergo propter hoc quod sancti aliquid sentiunt esse verum Vg. See Comments.html | propter]
omitted **Ed** | **42** necesse... 43 verum] efficaciter adherendum **E** (-VgVa), necesse *added* Pab
 idem] *omitted* We | **43** inquam] quidem **CE** | **44** conscripsit] We: scripsit Ww | **45** que et] quorum
 aliqua **E** | **47** absque] omni *added* **A** (-We)EsFrPa | absque... 49 veritatem] *omitted* Ba. (Not
omitted EsDiTo.) | **49** veritatem] absque pertinacia *added* **E** (-PaVa) | que] qui OxAvDPa
 dicunt] dicuntur **D** | **51** conclusio] sic probatur *added* **D** (-Ca)Na, probatur *added* CaKo, probatur sic
 Ax | quam... 53 nituntur] sic probatur CAxE (-Ed)PcArPbVbLbSa, probatur **Ed**. See Omissions-
 Additions.html, passage 4. | ponunt] We: tenent Ww | est] scilicet **D** | **52** libris] We: opusculis
 Ww | **53** debet] tenetur **B** | **54** operibus] opusculis **CE** | **57** id est] et OxAvD (-Fr)E; *omitted* Fr; et
added **C** | **58** glossa] glossator **B** | **59** dicit] dixit **E** (-Ed); quod *added* **D** | sensit] sensit Vfe
 | **60** capitulo] *omitted* CD (-Fr)E (-PaVa) | **61** sancti] multi *added* **E** (-VgVa) | eorum] suis **B**
 epistolis] opusculis **D** | glossa] glossator **B** | **62** dicit] dixit **Ed** | fuisse] esse **E**; *omitted* **B**

Capitulum 4.58 glossa] D.26 c.1, s.v. post baptismum, vol.1 col. 166-7 **61** glossa] Bible with gloss,
 tom. 6, cols 479-89

Beatus etiam Cyprianus de baptismo hereticorum aliter quam beatus Augustinus sensit; unde et beatus Augustinus eundem sanctum Cyprianum redarguit. 65
 Loquens enim de sancto Cypriano et aliis, ut habetur De consecratione, dist. 4^a, c. *Quomodo*, ait: “Non ob aliud visum est quibusdam etiam egregiis viris et antistibus Christi, inter quos precipue beatus Cyprianus eminebat, non esse posse apud hereticos vel scismaticos baptismum Christi nisi quia non distinguebant sacramentum ab effectu vel usu sacramenti, et quia eius 70
 sacramenti effectum atque usum in liberatione a peccatis et cordis rectitudine apud hereticos non inveniabant, ipsum sacramentum quoque illic esse non putabant.” Hec est sententia Cypriani de sacramentis hereticorum cuius contrarium asserit Augustinus ibidem.

Manifeste ergo sancti circa sacramenta ecclesie contraria dogmatizant. Hinc 75
 dist. 32^a § *verum* sic legitur: “Sciendum vero est quod canones apostolorum, quorum omnium auctoritate orientalis et ex parte romana utitur ecclesia, etiam insignis martyr Cyprianus et octoginta episcopi cum eodem, baptisma hereticorum lavacrum diaboli appellabant. Stephanus vero et Cornelius, martyres et pontifices Romani, et venerabilis Augustinus in libro *De baptismo*, 80
 eundem Cyprianum et prefatos episcopos ob hanc causam vehementer redarguunt, affirmantes baptisma sive ab heretico sive a scismatico ecclesiastico more traditum vel celebratum esse ratum.” Ex hiis colligitur quod Cyprianus et Augustinus de sacramentis ecclesie contraria tradiderunt, que etiam reperiuntur in scriptis eorum, sicut ex predictis et capitulo eiusdem Cypriani quod habetur 85
 1^a, q. 1^a, c. *Si quis* patet aperte. Non igitur omnibus assertionibus in operibus sanctorum inventis debet catholicus adherere.

Discipulus: De sanctorum libris tam aperte probasti quod non sunt in omnibus approbandi quod nequeo dissentire. Ex quo sequi videtur quod nichil auctoritatis

Capitulum 4.65 sensit] scripsit CE (-Pa) | redarguit] reprehendit D | 68 inter...69 Christi] omitted Lb, added Lbm (VbSa do not omit) | 69 nisi] ubi Ed | 70 distinguebant] distinguebat CE (-Pa) vel] et C (-Bb) | 71 sacramenti] sacramentum CD (-Fr)E (-Pa) | effectum] omitted CD (-Fr)E, added Pam | 72 inveniabant] inveniabat E (-PaVa) | 73 putabant] putabat Ed | Hec] autem added DPaEd | 74 contrarium] dicit et added PaEd | 76 verum sic] adhuc sciendum E (-VgVa) | est] omitted EsE (-Pa) | apostolorum] apostolicorum A (-We)CD (-LaFr) | 77 omnium] omitted We | 78 octoginta] omnes Ed | octoginta episcopi] sancti pontifices romani B, quasi vere episcopatum D (-CaFr) | baptisma] baptismo B, baptismum CD (-Vd)E | 79 appellabant] appellant OxAvBCPa, appellat Ed | 82 redarguunt] redarguerunt CaLaE (-Vg), redarguit D (-CaLa) | 83 quod] quam EsEd | 84 sacramentis] sacramento DE | ecclesie] ecclesiasticis B | 85 scriptis] scripturis BaLaFrE | 87 debet] fidem added D | adherere] adhibere D | 89 sequi videtur] sequitur E (-Pa)

Capitulum 4.67 Quomodo] De consecratione D.4 c. 41, vol.1 col. 2611, from Augustine, *De baptismo contra Donatistas* VI.1, CSEL vol. 51; PL vol.43 col.197. 76 § verum] D.32 d.p.c.6, vol.1 col. 209-211 86 Si quis] C.1 q.1 c.70, vol.1 col. 699

90 remansit in eis quia, sicut instrumenta²⁰ ita etiam scripture, quecunque que in parte inveniuntur false in totum reprobantur, vel saltem suspecte redduntur. Unde et de scripturis sacris, ut habetur dist. 9^a, c. *Si ad scripturas*, asserit Augustinus quod si ad eas admissa fuerint vel officiosa mendacia nichil auctoritatis remanebit in eis. Dic ergo quomodo respondent illi ad illud quod de approbatione opusculorum sanctorum, inter que etiam opuscula Cypriani et Augustini et Ieronimi numerantur, dist. 15^a legitur manifeste.

Magister: Dicunt isti quod non omnia opuscula sanctorum quantum ad omnia contenta in eis sunt per ecclesiam approbata. Constat enim quod in libris beati Augustini multa inveniuntur contraria veritati, que etiam ipse postmodum retractavit, et ita illa minime approbantur. Et sicut est de libris beati Augustini ita est de libris multorum aliorum sanctorum, quod nequaquam quoad omnia approbantur. Omnes tamen libri sanctorum de quibus in distinctione predicta fit mentio approbantur quoad omnia que nec per auctorem nec per alios sunt correcta.

105 **Discipulus:** Isto modo liceret approbare libros quorumlibet hereticorum, quia liceret approbare libros eorum quoad omnia que per catholicos minime sunt correcta. Omnem enim veritatem est licitum approbare.

Magister: Dicunt isti quod non est simile de libris hereticorum et de libris sanctorum, quia in libris hereticorum falsa principaliter pertractantur et asseruntur; pauca autem vera inveniuntur inserta. In libris vero sanctorum vera principaliter intenduntur et pauca reperiuntur contraria veritati; et ideo propter pauca inutilia non sunt tanta utilia respuenda.

Discipulus: Adhuc explica michi an isti putent omnes veritates in libris sanctorum inventas catholicas esse censendas.

Capitulum 4.90 que] *omitted* EsCE, *added* Fim | 91 totum] toto D (-La) | 94 remanebit] retinebit D (-CaFr) | illud quod] hoc We | 96 numerantur] inveniuntur D (-Ca); sicut *added* We, ut *added* VfVc | 100 retractavit] revocavit E | 101 quod] qui VdFrEd | 103 que ... 106 omnia] *omitted* Av auctorem] auctoritatem OxEsD (-CaLc)E (-PaVa) | 105 liceret ... 106 eorum] liceret libros hereticorum approbare PaVa, libros hereticorum approbare Vg, libros hereticorum approbares Ed quorumlibet] omnium D (-Vd), omnes Vd | 106 liceret] licet D | 107 Omnem ... approbare] *omitted* We | 112 tanta] VfVcEd: omnia We, ita OxAv, tam BCCaE (-Ed) | tanta utilia] vera Vd; *omitted* D (-CaVd) | 113 Adhuc] *omitted* CE | putent] A (-OxAv): putant Ww

---

Capitulum 4.92 Si ad scripturas] D.9 c.7, vol.1 col. 37 96 dist. 15] D.15 c. 3, vol.1 col. 71

---

20. Cf. D.9 c.7 s.v. *quid in eis*, vol.1 col.37.

Magister: Nullatenus arbitrantur omnes veritates tractatas in libris sanctorum 115
 esse catholicas. Unde dicunt quod sancti aliqua tanquam catholica, quedam
 autem tanquam necessaria non ad fidem spectantia, nonnulla vero tanquam
 probabilia tradiderunt; et hoc ultimum ex auctoritatibus Augustini que dist. 9^a
 ponuntur, scilicet c. *Noli* et c. *Negare* et c. *Neque*, probatur aperte. Cui etiam 120
 concordat Anselmus, lib. 1°, *Cur Deus homo*, dicens, “Eo pacto quo omnia que
 dico sic volo accipi, videlicet ut si quid dixero quod maior non confirmet auc-
 toritas, quamvis illud ratione probare videar, non alia certitudine accipiatur, nisi
 quod interim ita michi videtur donec Deus michi melius aliquo modo revelet.”
 Ex quibus verbis colligitur quod Anselmus nonnulla tanquam solummodo 125
 probabilia dicere intendebat.

Capitulum 5

Discipulus: Ex hiis que narrasti magnam occasionem cogitandi michi dedisti de
 ipsis, tamen plura querere nunc nequaquam intendo. Sed quot generibus verita-
 tum oporteat Christianos catholicos assentire, secundum sententiam predicto-
 rum, absque omni probatione tibi placeat indicare. 5

Magister: Tenent isti quod quinque sunt genera veritatum quibus non licet
 christianis aliquantulum dissentire. Primum est earum que in scriptura sacra tra-
 duntur vel ex eis argumento necessario possunt inferri. Secundum est earum que
 ab apostolis ad nos per succedentium relationem vel scripturas fidelium per-
 venerunt, licet in scripturis sacris non inveniuntur inserte nec ex solis eis possint 10
 necessario argumento concludi. Tertium est earum que in fide dignis cronicis et
 historiis vel relationibus fidelium inveniuntur. Quartum est earum que ex verita-

---

Capitulum 4.116 catholica] theologica **D** (-CaFr) | **117** non] *omitted* WeVd | **118** probabilia] probata
Ed | et hoc ultimum] hoc ulterius **E** | **119** probatur] etiam *added* **E** | **120** Eo pacto] de peccato
E (-Pa) | quo] quod **E** (-PaVa) | **121** videlicet] *omitted* AvBToDiBiEd | maior] maiorum **D** (-La)
 | confirmet] confirmat WeVcCVdE | **122** videar] videatur ToEsDiBi | alia] aliqua **C** (-Bb) | nisi]
 nec DiBi | **123** ita] *omitted* BToDiBiCE | aliquo modo] eo modo Va; *omitted* CE (-Va)
 | **125** intendebat] intendat **D** (-LaFr) | **5.2** hiis] verbis istis **DE** (-VgVa) | **3** veritatum] veritatis
 BbE (-Pa) | **4** oporteat] oportet **CE** | assentire] asserere **D** (-LaFr)E (-PaLy) | **7** christianis]
 christianos **A** (-WeOx) | aliquantulum] aliter **E** (-Pa); *omitted* WeVd | earum] eorum **CD** (-La)PaVa
 | traduntur] dicuntur **E** (-PaVg), dicunt Vg; *omitted* Pa | **8** argumento] arguendo EsDiBi | earum]
 eorum **D** (-La)Pa | **10** inserte] inserta CCaE (-Ed) | possint] possunt **A** (-We)DE (-VgVa)
 | **11** necessario argumento concludi] inferri argumento necessario vel concludi **D** | argumento]
 arguendo EsDiBi | earum] eorum **D** (-LaLc); *omitted* BDiBi | que] WeCCaFr: quas Ww
 | **12** inveniuntur] WeD: invenimus Ww | earum] eorum **D** (-LaLc)

Capitulum 4.119 Noli] D.9 c.3, vol.1 col. 35 | Negare] D.9 c. 4, vol.1 col. 35 | Neque] D.9 c.10,
 vol.1 col. 37 **120** dicens] *Cur Deus homo* 1.2, Anselm, *Opera*, vol.2 p.50; or PL vol. 158, col.
 363. **5.4** predictorum] Above, 2.2, p.37

tibus primi generis et secundi tantummodo, vel ex eis, aut alterutris earum, una cum veritatibus tertii generis possunt manifeste concludi. Quintum est earum
 15 quas Deus preter veritates revelatas apostolis aliis revelavit, vel etiam inspiravit, aut noviter revelaret, vel etiam inspiraret, que revelatio vel inspiratio ad universalem ecclesiam absque dubitatione pervenit, vel etiam perveniret.

Discipulus: Quamvis non intenderim de istis te amplius molestare, quia tamen unum genus veritatum de quibus nullus dubitat catholicus omisisti, edissere
 20 quare isti inter alias veritates illas que in determinationibus et diffinitionibus ecclesie reperiuntur nequaquam enumerant?

Magister: Ideo de illis veritatibus mentionem non faciunt specialem, quia putant quod ecclesia rite procedens nullam veritatem determinat aut diffinit nisi in scriptura sacra, aut traditionibus apostolorum aut cronicis, historiis vel
 25 relationibus indubitabilibus fidelium, vel in hiis que sequuntur ex predictis vel aliquo predictorum, vel in revelatione seu inspiratione divina modo debito manifestata valeat se fundare. Et ideo omnes veritates quas determinat aut diffinit ecclesia sub aliquo quinque generum prefatorum comprehendi noscuntur.

Discipulus: Illa que refers urgent me, contra propositum preconceptum, interrogare quid de approbatione canonis Biblie et aliorum librorum postea scriptorum ac omnium aliorum que ecclesia noscitur approbare assertores sentiant memorati?

Magister: Hoc pro certissimo tenent quod non est in potestate ecclesie quecumque ad placitum approbare vel etiam reprobare, sed ecclesia rite approbando quecumque in aliquo predictorum quinque generum veritatum se fundavit. Unde et approbationem quantum ad rem, licet quantum ad nomen, a determinatione vel diffinitione in proposito non discernunt.

Capitulum 5.13 vel] que added E (-VgVa) | alterutris] alterius VcBToDiBiLcE | 14 tertii generis] tertiis We | est] omitted BaDiBi | 15 aliis] omitted ToEsDiBi | etiam ... 16 vel] omitted DiBi | 16 aut] ac E (-Pa) | revelaret... 17 perveniret] This might make better sense if “revelaret”, “inspiraret”, “perveniret” were future perfect, “revelarit”, “inspirarit”, “pervenerit”; but this has no manuscript support. | etiam] omitted D | 18 intenderim] perpenderim ToEsDiBi | istis] de quibus added BaDiBi | amplius] nolo added BaBi; volo added Di | 19 veritatum] veritatis BbE (-Pa) quibus] quo Ed | edissere] ediscere BaBiVd, edicere D (-VdLc)E | 20 quare] qualiter OxAvD (-CaFr) | alias] aliquas E (-Pa) | illas] illa We | 22 Ideo] idcirco D (-La); omitted E illis veritatibus] aliis ToEsDiBi, illis Ba | 25 relationibus] WeToBaBi: revelationibus Ww | ex predictis] omitted C (-Bb) | 26 debito] debita We | 27 manifestata] manifesta BbCaVdE (-Vg) valeat] valeant VcCE | 28 comprehendi] comprehendende ToBaDiBi | 31 scriptorum] WeCaFr: prescriptorum LaLc, conscriptorum Ww | 32 omnium] omitted BToDiBi | aliorum] librorum added BToDiBi | que] quos BToDiBi | sentiant] We: sentiunt Ww | 35 vel etiam reprobare] omitted BToDi | reprobare] improbare A (-We)Fr, approbare D (-Fr) | 36 generum] omitted C (-Bb)

Capitulum 6

Discipulus: De veritatibus catholicis nonnulla quesivi. Nunc vero ad hereses eis contrarias transeamus. In primis vero affecto scire si diffinitionem heresis datam ab aliquo invenisti.

Magister: Quidam diffiniunt vel describunt heresim dicentes quod heresis est 5
dogma falsum fidei contrarium orthodoxe. In qua descriptione loco generis
ponitur “dogma falsum”, quia omnis heresis est dogma falsum sed non omne
dogma falsum heresis debet reputari. Quod enim omnis heresis sit dogma
falsum beatus Ieronimus, ut habetur 24^a, q. 3^a, c. *Inter scisma*, testatur aperte 10
dicens, “Heresis perversum dogma habet”; dogma autem perversum est falsum
dogma; heresis ergo est dogma falsum. Sed non omne falsum dogma est heresis.
Nam secundum Augustinum in *Enchiridion* in multis rebus errare nullum aut
minimum est peccatum,²¹ sed heresis, sicut et infidelitas, gravissimum est
peccatum; ergo non omnis error est heresis; ex quo concluditur quod non omne 15
dogma falsum est heresis, cum omnis error dogma falsum sit censendus.
“Dogma” ergo “falsum” in descriptione heresis loco generis non incongrue
ponitur secundum istos. “Fidei” autem “contrarium orthodoxe” ponitur loco
differentie. Per hoc enim ab aliis falsis que non sunt hereses convenienter
heresis est distincta; nam alia dogmata falsa non sunt contraria fidei orthodoxe
et ideo hereses minime nuncupantur. 20

Capitulum 7

Discipulus: Ex verbis beati Ieronimi allegatis moveor ad querendum an beatus Ieronimus, cum dicit “heresis perversum dogma habet,” intenderit diffinitionem aut descriptionem heresis assignare.

Magister: Dicunt illi quorum ad precedentem interrogationem sententiam 5
recitavi quod large accipiendo “perversum” pro omni qualitercunque pernicioso

Capitulum 6.2 vero] modo *added* **D** (-Fr) | **3** vero] We: *omitted* **OxA****V****B**, autem **Ww** | **7** quia... 8
falsum] *omitted* **PaArPbVbLbSa**, *added* **PamLbm** | sed... 8 heresis] et **LaLc**; *omitted* **D** (-LaLc),
added **Frm** | **8** enim] autem **Ed** | omnis] *omitted* **D** (-Fr)**Pa** | **9** scisma] heresim **FrEd** | **11** est]
omitted **DiBi** | **13** et] *omitted* **WeBbE** (-VgVa) | **15** error] *omitted* **C** (-Bb) | censendus] censendum
A (-We)**DPa** | **16** loco generis] pro genere **CDE** | non incongrue] *omitted* **CDE** | **17** secundum
istos] *omitted* **B** | **19** alia] aliqua **C** (-Bb)**VdFrE** (-Pa) | orthodoxe] catholice **CE** | **7.2** allegatis]
omitted **D** | **3** heresis] heresim **D** | habet] *omitted* **D** | intenderit] intenderit hic **D** (-LcFr), intenderit
hic **Lc** | **4** heresis] *omitted* **E** | **5** illi] nonnulli **We** | **6** omni] *omitted* **E** | qualitercunque] qualicunque
VcEsE

Capitulum 6.9 Inter scisma] Rather, Inter heresim, C.24 q.3 c.26, vol.1 col. 1885

²¹. *Enchiridion* c.21, CCSL, vol.46 p.61; or PL, vol. 40, col. 243.

seu nocivo beatus Ieronimus non intendit ibi heresim diffinire. Multa enim sunt dogmata pernicioosa que hereses nullatenus sunt censende. Si autem “perversum” accipiatur magis stricte pro illo quod est perniciosum in doctrina religionis, quemadmodum secundum beatum Augustinum²² unum genus mendacii est quod invenitur in doctrina religionis, sic potest concedi quod beatus Ieronimus ibi intendit descriptionem heresis assignare, quia sic “dogma perversum” accipitur pro dogmate falso fidei contrario orthodoxe.

Capitulum 8

Discipulus: Libenter scirem an omnes concorditer reputent heresim predicto modo describi debere.

Magister: Sunt quidam qui non putant heresim taliter describendam, qui tali rationi inniti videntur. Multa dogmata falsa fidei contraria orthodoxe fiunt noviter hereses quamvis non de novo incipiant esse falsa fidei contraria orthodoxe; ergo priusquam debeant hereses reputari sunt dogmata falsa fidei contraria orthodoxe; ex quo evidenter concluditur quod non omnia dogmata falsa fidei contraria orthodoxe debent hereses reputari. Antecedens videtur evidens, quia multe sunt nove hereses quamvis prius fuerint falsa dogmata fidei contraria orthodoxe. Urbanus enim papa, ut habetur 24^a, q. 3^a, c. *Notandum*, ait, “Sanctus Augustinus, cum legatis sancte Romane ecclesie et cum sanctis episcopis suis, Pelagium et Celestinum novam heresim in sanctam Dei ecclesiam introducentes excommunicavit.” Ex quibus verbis colligitur quod Pelagius et Celestinus opinionem que erat tunc nova heresis in ecclesiam induxerunt, et tamen illa opinio prius fuit contraria fidei orthodoxe. Ergo illa opinio seu assertio priusquam esset heresis fuit dogma falsum fidei contrarium orthodoxe, et ita illa non est descriptio convertibilis cum heresi. Hinc Gratianus 24^a, q. 1^a, § 1° ait, “Omnis hereticus aut iam dampnatam heresim sequitur aut novam confingit.” Et

---

Capitulum 7.8 censende] censenda BC (-Bb)FrVaLy | 12 quia] et E (-Pa) | perversum] falsum D (-La) | 13 fidei] catholice added Ed | 8.2 reputent] reputant D (-Fr)PaEd | 3 describi] scribi A (-We), describi Vcb | 6 fidei] dogmata added D | orthodoxe] ex quo evidenter concluditur quod non omnia dogmata falsa fidei contraria orthodoxe debent hereses reputari added Va | 7 ergo...11 orthodoxe] See Comments.html | sunt...9 reputari] omitted VbLbSa, added Lbm | 8 ex...9 reputari] omitted Va | evidenter] omitted We | falsa] omitted We | 9 orthodoxe] omitted D debent] deberent Ly | debent...11 orthodoxe] omitted Vg | 14 excommunicavit] excommunicant We | 17 esset] fuit We | orthodoxe] omitted B | 18 Hinc] sicut B | 19 confingit] fingit WeVd

---

Capitulum 8.11 Notandum] C.24 q.3 c.37, vol.1 col. 1889 18 § 1] C.24 q.1 d.a.c.1, vol.1 col. 1827

---

22. *De mendacio*, 14.25, CSEL vol.41 p.444; or PL vol. 40 col. 505.

glossa ibidem dicit, “Tu dic indistincte quod sive veterem”, scilicet heresim, 20
 “sive novam sequatur, excommunicatus est, licet sit occultus.” Glossa etiam
 ibidem ait, “Si scirem prelatum meum esse hereticum quia novam heresim
 fingit, nec tamen predicaret, si me excommunicaret celebrarem in occulto.” Ex
 hiis habetur aperte quod fuerunt et possunt esse nove hereses, que tamen non
 sunt nova falsa fidei contraria orthodoxe, et per consequens non omne falsum 25
 fidei contrarium orthodoxe debet inter hereses computari.

Capitulum 9

Discipulus: Hiis non obstantibus diffinitio seu descriptio heresis supradicta
 congrua michi videtur, et ideo qualiter predictis obiectionibus respondetur
 indicare digneris.

Magister: Qui predictam descriptionem assignant dupliciter respondere conan- 5
 tur. Primo enim dicunt quod aliqua heresis dicitur “nova” non quia in rei veritate
 incipiat esse noviter heresis, sed quia noviter est asserta, illo modo loquendi quo
 alique veritates, etiam necessarie, dicuntur esse nove non quin prius fuerint
 veritates, sed dicuntur nove quia sunt noviter publice dogmatizate. Tali etiam
 modo aliqui errores dicuntur esse novi non quin prius fuerint in rei veritate 10
 errores, sed dicuntur novi quia noviter sunt asserti. Et iste modus loquendi ex
 verbis Gelasii pape, ut habetur 24^a, q. 1^a, c. 1°, colligitur evidenter. Ait enim,
 “Achatius non est factus inventor novi erroris, sed veteris imitator.” Cui concordat
 Felix papa, eisdem causa et questione c. *Achatius 2°*, dicens, “Achatius non 15
 fuit novi vel proprii inventor erroris”. Ex quibus verbis datur intelligi quod si
 Achatius fuisset primus sui erroris assertor fuisset novi erroris reputatus
 inventor, et tamen idem error antea fuisset error censendus. Multi enim errores
 antequam asserantur ab aliquo ab aliis non errantibus reprobantur, et per
 consequens antequam habeant assertorem seu defensorem sunt errores censendi;
 et tamen, secundum unum modum loquendi, si aliquis inciperet eos defendere, 20
 dicerentur novi errores. Consimili etiam modo loquendi quidam Athenienses, ut

Capitulum 8.20 quod] S: *omitted* Ww | 22 ibidem] *omitted* Ly | 23 fingit] confingit **D**
 | 9.3 obiectionibus] *omitted* We | 5 predictam] diffinitionem vel *added* **Ed** | dupliciter] sic **B**
 | 6 dicitur] esse *added* **D**, noviter esse *added* **E** (-Va) | 7 noviter] *omitted* **D** | illo] primo **E** (-PaVa)
 | quo] quibus **E** (-Va) | 8 etiam] *omitted* **E** (-Va) | necessarie] necesse **E** (-PaVa) | esse] et
C (-Bb) | 9 publice] publicate seu publice Lc, publicate **E** (-Ed), publicate et **Ed** | Tali etiam] in tali
 ecclesia **D** (-CaFr) | 10 rei] *omitted* **D** | 11 dicuntur novi] *omitted* **D** (-La) | 14 eisdem] eadem
 VfVcLc, in eisdem **CE** | 15 verbis] *omitted* **C** (-Bb) | 16 primus] *omitted* **CE** | sui] *omitted* **Ed**
 assertor] inventor vel assertor **D** (-LaFr) | 17 error] *omitted* **D** (-CaFr) | fuisset] fuit **CE** | 20 unum]
 istum **CaE** (-Pa)

Capitulum 8.20 glossa] s.v. quod autem, vol.1 col. 1828 **21** Glossa] s.v. qui vero, vol.1 col.
 1828 **9.12** c. 1] C.24 q.1 c.1, vol.1 col. 1827 **14** Achatius] C.24 q.1 c. 3, vol.1 col. 1829

habetur Actuum 17°, dicebant de beato Paulo, “Novorum demoniorum videtur
annuntiator esse,” appellantes “nova demonia” non quia putabant quod antea
non fuissent demonia, sed quia putabant antiqua demonia a Paulo noviter
25 predicari. Ita dicunt aliqui aliquas hereses vocari “novas” propter novitatem
assertionis vel defensionis qua aliquis eas noviter asserit vel defendit, que tamen
prius in rei veritate fuerunt hereses reputande.

Aliter respondent predictis, ut dicunt minime obviando, quod quemadmodum, ut
notatur in glossa, Extra, De summa trinitate et fide catholica, c. 1°, fides
30 aliquando “dicitur credulitas secundum quam credimus quod non videmus”, et
“alio modo dicitur collectio articulorum” fidei — licet etiam dicatur aliis sex
modis, ut habetur ibidem — sic tam error quam heresis potest dupliciter dici.
Potest enim error uno modo dici actus vel habitus quo quis errat, alio modo
ipsum obiectum talis habitus vel actus errandi vocatur error. Heresis etiam
35 potest accipi uno modo pro actu vel habitu heresis, alio modo dicitur obiectum
talis actus vel habitus. Primo modo accipiendo heresim, et similiter errorem,
multe possunt esse nove hereses et novi errores que vel qui antea hereses vel
errores non fuerunt. Secundo modo accipiendo heresim non dicuntur nove
hereses nisi quia noviter sunt asserite, sicut dictum est in responsione priori, et
40 consimiliter de multis erroribus potest dici.

Capitulum 10

Discipulus: Ut michi videtur pertractata difficultas de heresibus novis magis est
vocalis quam realis, et ideo circa ipsam non amplius immoreris. Sed an aliter
obiatur contra descriptionem heresis supradictam noli celare.

5 **Magister:** Per verba beati Ieronimi que ponuntur 24^a, q. 3^a, c. *Heresis* dicta
descriptio improbari videtur. Ait enim, “Heresis autem Grece ab electione
dicitur, quod scilicet eam sibi unusquisque eligat disciplinam quam putat esse
meliorem.” Ex quibus verbis duo dantur intelligi, quorum primum est quod ex
quo heresis ab electione dicitur nullum falsum antequam quis ipsum elegerit

Capitulum 9.23 putabant quod] *omitted* D | 24 a Paulo] *omitted* We | 25 predicari] et *added* Ed
aliquas] antiquas B | 26 que] qui C (-Bb) | 28 ut] *omitted* CE | 30 aliquando] aliter E (-PaVa)
quod] que D (-La) | 31 sex] *omitted* D (-Fr)Pa | 34 actus] errandi non error *added* PabLbm (cf. To,
next entry); primo modo *added* EsEPcArPbVbLbSa | vocatur] non To | etiam] enim A (-WeAv)
| 35 uno modo] *omitted* D | 36 et similiter] WeD (-Fr): consimiliter Ww | 39 hereses] hereses et novi
errores D | asserite] asserti D | 10.3 an aliter] qualiter D | 5 dicta] heresis *added* E (-VgVa) | 6 enim]
omitted D (-Fr) | 7 quod] quasi D | sibi] A (-VfVc)B: *omitted* Ww | 8 quorum] *omitted* CE | 9 quis]
omitted CE

Capitulum 9.22 Actuum] Acts 17:18 29 c. 1] Proemium to gloss on Liber Extra, § Quoniam omne,
vol.2 col. 5 10.4 supradictam] Above, 6.5, p.50 5 Heresis] C.24 q.3 c.27, vol.1 col. 1885

opinari vel dogmatizare aut asserere debet inter hereses computari. Secundum 10
est quod cum non solum infideles sed etiam catholici et fideles eligant discipli-
nam quam putant esse meliorem, non solum assertiones infidelium sed etiam
assertiones catholicorum et fidelium debent hereses appellari. Et ex utroque
istorum concluditur quod descriptio heresis sepe dicta est incongrue assignata.

Capitulum 11

Discipulus: Ista obiectio fortis michi videtur, sed qualiter respondeatur ad ipsam
non differas explicare.

Magister: Dicunt quod verba sanctorum sane intelligenda sunt, quorum intel- 5
lectus sepe ex diversis dictis eorum accipi debet, et ideo non sunt semper intelli-
genda sicut in superficie sonant. Et ideo dicunt quod licet predicta verba Ieroni-
mi prima facie videantur pretendere quod ante electionem actualem nullum
falsum debeat heresis appellari, et quod omnis disciplina quam quis putat melio-
rem, sive sit vera sive falsa, possit ad heresim pertinere, non tamen sic intelligit 10
Ieronimus. Nam Ieronimus scribens predicta verba super epistolam ad Galatas,²³ 10
inter scisma et heresim differentiam nititur assignare, dicens, “Inter scisma et
heresim hoc interesse arbitror, quod heresis perversum dogma habet, scisma
post episcopalem discessionem ab ecclesia pariter separat.” Et parum post,
“Ceterum nullum est scisma nisi sibi aliquam heresim confingat, ut recte ab 15
ecclesia recessisse videatur.” Ex quibus verbis datur intelligi quod secundum 15
beatum Ieronimum heresis sine perverso dogmate contrario doctrine ecclesie
minime invenitur. Quare verba Ieronimi cum dicit, “Heresis autem Grece ab
electione dicitur” et cetera, de electione non cuiuscunque discipline sed disci-
pline false contrarie discipline ecclesie debent intelligi, et non debent intelligi de 20
electione actuali sed magis potentiali qua quis potest disciplinam falsam contra-
riam discipline ecclesie eligere quam putat meliorem.

Capitulum 10.12 esse] *omitted* CD (-CaFr)E (-Va) | 13 utroque istorum] utraque istarum D (-CaFr),
utraque istarum rationum Fr | 14 sepe dicta] *omitted* D | 11.1] No chapter division B | 4 Dicunt]
quidam dicunt D; illi *added* Ed | 5 debet] debent CaLaE (-Va) | 8 debeat] debet DVa | 10 Ieronimus²]
ipse D | 11 et²... 12 arbitror] hoc interesse arbitrandum D (-CaFr) | 12 arbitror] arbitratu Ed
| 13 post] *omitted* D (-LaFr), per La | episcopalem] principalem D (-Fr)E (-Pa); vel principalem
added Esm | discessionem] WeC: discensionem E (-VaLy), dissensionem Ww, also PL; aliter
discessionem *added* Vcm; | pariter separat] separatur PL | 18 sed discipline] *omitted* E (-Va)
| 19 false] sed *added* Ed | debent] debet CCaFrE (-Pa) | debent] debet CE | debent intelligi]
omitted D | de] ab We | 20 sed] etiam *added* E | 21 eligere] elicere D (-LaFr)

Capitulum 11.10 predicta] Above, 6.10, p.50 11 dicens] Inter heresim, C.24 q.3 c.26, vol.1 col.
1885 17 dicit] C.24 q.3 c.27, vol.1 col. 1885

23. Rather, ad Titum: Jerome, *In epistolam beati Pauli ad Titum*, 3, 10-11, CCSL vol.77C, p.70; or
PL vol. 26, col. 597-598.

Capitulum 12

Discipulus: Video quod verba Ieronimi sic intellecta predicte descriptioni heresis non repugnant. Ex qua sequi videtur quod omnes assertiones que scripture divine quomodolibet adversantur sunt inter hereses computande, sed an
5 omnes Christiani hoc sentiant et affirmant ignoro. Quare si aliqui hoc non sentiunt nequaquam occultes.

Magister: Fuerunt Manichei qui vetus testamentum minime receperunt. Aliqui etiam heretici multa in novo testamento respuerunt.

Discipulus: Illi de quibus nunc loqueris fuerunt heretici ab ecclesia condempnati, de quibus non curo audire. Sed libenter cognoscerem an sint aliqui catholici vel aliqui ab ecclesia nullatenus condempnati qui non reputent omnes assertiones hereticas que sacre scripture quomodolibet adversantur.
10

Magister: Sunt quidam moderni dicentes quod multe sunt assertiones que in re veritate adversantur scripture divine, quia tamen ab ecclesia minime sunt condempnate non sunt inter hereses numerande, quemadmodum multe sunt veritates consone scripture divine, quia tamen non sunt per ecclesiam diffinite vel determinate non sunt inter veritates catholicas numerande, sed postquam assertiones scripture divine contrarie fuerint per summum pontificem condempnate pro heresibus sunt habende, et veritates consone scripture divine postquam fuerint per summum pontificem diffinite vel determinate catholice sunt habende.
15
20 Propter quod dicunt quod papa potest facere novum articulum fidei,²⁴ et eadem ratione potest facere quod assertio que prius non erat hereticalis postea per condempnationem suam hereticalis esse incipiat.

Discipulus: Hec opinio multis prioribus assertionibus que michi videbantur probabiles apparet omnino repugnans. Ideo si in rationibus vel auctoritatibus satagat se fundare declara.
25

Capitulum 12.3 qua] quo **D** | 5 sentiant] sentiant **C** (-Fi)VgVa | affirmant] affirmant **BaD** (-La), hoc added **D** | 6 sentiunt] sentiant **D** | nequaquam occultes] enarra **E** | 10 curo] nunc added **D** audire] omitted **Ly** | 11 aliqui] alii **WeCD** (-Lc)**E** | reputant] putant **We**, reputant **BaCaFrPa** | 14 quia] que **VdE** (-VgVa) | condempnate] dampnande **E** (-PaVa) | 17 numerande] **We**: computande **Ww** | 18 contrarie] sunt et added **E** (-VgVa) | fuerint] fuerunt **A** (-We)**BCaLaE** (-VgVa) | condempnate... 20 pontificem] omitted **C** (-Bb)VgVa | 20 habende] **We**: censende **Ww** | 22 quod] eadem added **E** (-VgVa) | 23 suam] omitted **E** | 24 que] prius added **D** (-LaLc), primo added **LaLc** | 25 in] omitted **CE** | 26 fundare] defendere **E** (-Pa)

---

24. Michael "Appellatio in Forma Maiore" (NM, p.415) attributes this to Jesselinus de Cassagnes. John XXII himself rejected it. See Brian Tierney, *Origins of Papal Infallibility* (Leiden: Brill, 1972), pp.194-5. (Salerno, p.106n.)

Magister: In duobus, ut audio, predicti se fundant, primo in capitulo Alexandri 3ⁱⁱ, Extra, De hereticis, *Cum Christus* ubi, ut dicunt,²⁵ fecit novum articulum, scilicet Christus est Deus et homo, quia ante tempora Alexandri predicti licebat, ut dicunt, non credere Christum esse Deum et hominem. Secundo fundant se²⁶ in constitutione Domini Iohannis *Cum inter nonnullos* in qua diffinitur deinceps esse hereticum dicere Christum et eius apostolos non habuisse aliquid nec in speciali nec in communi, et per consequens antea non fuit hereticum. Ex quibus sequitur quod papa potest novos articulos fidei facere et potest facere quod assertiones que non fuerunt heretice esse heretice de novo incipiant.

Discipulus: Exemplum adductum de constitutione sanctissimi patris domini Iohannis pape 22ⁱ peto quod nullatenus hic pertractes, quia, ut dixi, postea de tota doctrina eiusdem sanctissimi patris questiones tibi movebo. Sed si pro predicta opinione aliquas rationes alias cogitasti profer easdem.

Magister: Aliter potest opinio memorata muniri, primo sic. Pro assertione heresis est quis tanquam hereticus condemnandus; sed multe fuerunt assertiones false de quibus assertores earum, antequam fuerunt ab ecclesia condemnate, non fuerunt tanquam heretici condemnandi; postquam autem dicte assertiones fuerunt ab ecclesia condemnate fuerunt assertores earum tanquam heretici condemnandi. Ergo tales assertiones ante dampnationem ecclesie non fuerunt inter hereses computande, que tamen post dampnationem fuerunt pro heresibus habende; et per consequens eadem assertio que primo non est heresis per dampnationem ecclesie cum heresibus numeratur. Quare eadem ratione eadem assertio que primo non est catholica postea per approbationem ecclesie fit catholica. Huiusmodi autem approbatio et dampnatio spectat ad summum pontificem; ergo summus pontifex de assertione non catholica potest facere

Capitulum 12.28 fecit] facit CE | 29 tempora] tempus D | 30 esse... 32 Christum] omitted Bb | 33 quibus] verbis added D (-La) | 34 potest facere] omitted D (-Ca)Pa | 36 sanctissimi] iniquissimi OxAv | domini] omitted A (-WeVc) | 38 sanctissimi] summi E | sanctissimi patris] omitted A (-We) | questiones] sermones et questiones D (-Vd), sermones et conclusiones Vd | 39 predicta] questione predicta vel E (-Va) | aliquas] alias D (-La) | alias] A (-Vc)BLaVg: omitted Ww | 41 quis] aliquis We | 42 false] facte D (-CaFr) | earum] omitted D (-Ca) | fuerunt] fuerint EsCaVdE (-Pa) | 43 condemnandi] et added D (-LaFr), sed added FrE (-VgVa) | autem] omitted CDE | dicte assertiones] omitted D | 44 earum] omitted D | 47 et per consequens] quare D | est] erat A (-We) | 48 dampnationem] condemnationem A (-We)D | cum] omitted A (-Vc)B | Quare] et D (-Vd) | 50 dampnatio] condemnation D (-Fr)

Capitulum 12.28 Cum Christus] X 5.7.7, vol.2 col. 1671 31 Cum inter nonnullos] Extravagantes Ioannis 22ⁱ, 14.4, vol.3 col. 144

25. Attributed to Jesselinus, NM, p.415. 26. Jesselinus, NM, p.415

catholicam et de assertionem non heretica potest facere hereticam; et ita novum articulum fidei facere potest.

55 Maior istius rationis est manifesta, minor exemplis probatur apertis. Nam Greci
negantes Spiritum Sanctum procedere a Filio ante dampnationem assertionis
eorum non fuerunt heretici reputati, qui tamen post dampnationem eiusdem inter
hereticos deputantur. Assertores etiam opinionis Ioachim a concilio generali
dampnate post dampnationem heretici iudicantur, ipse tamen Abbas Ioachim,
quamvis ante dampnationem assertionem eandem tenuerit, non fuit hereticus, ut
60 habetur Extra, De summa trinitate et fide catholica, c. *Dampnamus*. Similiter qui
post constitutionem Alexandri 3ⁱⁱ, que habetur Extra, De hereticis, c. *Cum
Christus*, tenuerunt quod Christus non est aliquid secundum quod homo fuerunt
heretici iudicandi,²⁷ secundum quod glossa notat ibidem, qui tamen antea pro
hereticis minime habebantur. Patet igitur quod pro nonnullis assertionibus non
65 sunt assertores ante dampnationem heretici reputandi qui tamen post
dampnationem inter hereticos computantur.

Secundo sic. Ille ad quem pertinet autentice diffinire que assertio catholica, que
heretica, est censenda de assertionem non catholica catholicam et de assertionem
non heretica hereticam facere potest, quia aliter diffinitio sua nichil videretur
70 penitus operari plus quam diffinitio vel determinatio doctoris qui per aucto-
ritates vel rationes declarat et probat que assertio catholica est in rei veritate et
que heretica est censenda. Sed ad summum pontificem, non solum per modum
docentis vel doctrine sed etiam autentice, pertinet diffinire que assertio catholica
queve heretica est censenda. Ergo summus pontifex de assertionem non catholica
75 catholicam et de assertionem non heretica hereticam facere potest.

Capitulum 12.52 assertionem...facere] non heretica **D** (-LaFr), heretica La, heretica non Fr
| **54** apertis] aperte Ba**D** (-VdFr)**E** (-Va) | **56** reputati] reputandi WeFi**D** (-Fr) | **57** deputantur]
reputantur **D** (-Fr)Pa | **58** ipse... Abbas] abbas tamen **D** | **59** quamvis] *omitted* **D** | assertionem
eandem] quamvis eam **D** | non] tamen *added* **Ed** | **62** tenuerunt] tenerint VfVcEsBb**E** (-**Ed**)
fuerunt] sunt Es**E** | **64** Patet...66 computantur] *omitted* **D**NaKo (Ax does not omit) | **67** assertio] sit
added **D** (-Ca) | catholica] et *added* **DE** (-VgVa) | **69** sua...70 diffinitio] *omitted* Vd | **70** doctoris]
doctorum Es**D** (-Vd)**Ed** | **71** vel] et **BD** (-La) | declarat et probat] declarant et probant Es**DEd**
| **72** est censenda] We: estimanda Ww | **73** etiam] *omitted* **C** (-Bb) | autentice] auctoritate **Ed**
assertio] est *added* **D** | **74** queve] que **E**, et que **D** | assertionem] *omitted* **E** (-Va) | **75** assertionem]
omitted **D**

Capitulum 12.60 Dampnamus] X 1.1.2, vol.2 col.11 **61** Cum...62 Christus¹] X 5.7.7, vol.2
col.1671 **63** glossa] s.v. sub anathemate, vol.2 col.1671

27. See Lauge Olaf Nielsen, "Logic and the Hypostatic Union: Two Late Twelfth-Century Responses to the Papal Condemnation of 1177", in Sten Ebbesen and Russell L.Friedman (eds.), *Medieval Analyses in Language and Cognition. Acts of the symposium "The Copenhagen School of Medieval Philosophy"* (Copenhagen, 1999)

Capitulum 13

Discipulus: Iste due rationes apparentiam videntur habere, tamen conclusio est michi difficilis ad tenendum. Unde si aliqui asserunt contrarium tibi placeat explicare.

Magister: Sunt nonnulli dicentes quod, sicut quantum ad ea que spectant ad fidem nostram et nequaquam ex voluntate humana dependent non potest summus pontifex, nec etiam tota ecclesia Dei, de assertione non vera facere veram nec de assertione non falsa facere falsam, ita non potest de assertione non catholica facere catholicam nec de assertione non heretica facere hereticam, et ideo non potest novum articulum fidei facere nec de non heresi potest facere heresim quoquomodo. Quia sicut veritates catholice absque omni approbatione ecclesie ex natura rei sunt immutabiles et immutabiliter vere, ita immutabiliter catholice sunt censende; et consimiliter sicut hereses absque omni dampnatione ecclesie sunt false, ita absque omni dampnatione ecclesie sunt hereses reputande. 15

Discipulus: Ista sententia magis me allicit, et ideo si potest rationibus confirmari eas non differas allegare.

Magister: Ista sententia rationibus paucis ostenditur, quarum prima est hec. Si aliqua veritas est catholica, aut est dicenda catholica quia a Deo revelata, vel quia in scripturis divinis contenta, vel quia ab ecclesia universali recepta, vel quia sequitur ex illis, aut ex aliquo illorum, que sunt divinitus revelata et in scripturis divinis inventa et ab ecclesia universali recepta, vel quia a summo pontifice approbata. 20

Si aliqua veritas ideo est catholica quia est a Deo revelata, et revelatio divina nullatenus dependet ex approbatione summi pontificis nec ex approbatione totius ecclesie, ergo approbatio summi pontificis nichil facit ad hoc quod talis veritas sit vere catholica. 25

Capitulum 13.3 asserunt] asserant LcEd | 4 explicare] indicare D (-Lc) | 5 nonnulli] multi DE | 7 etiam] omitted WeC (-Bb) | 8 nec... falsam] nec de falsa non falsam D (-LaFr), nec de falsa falsam La, nec de non falsa facere falsam Fr | 9 assertionem... facere] non heretica D | 10 fidei] omitted D | potest] omitted C (-Bb)VdLcVa | 11 quoquomodo] quocumque modo Ed | 12 natura rei] natura E (-VgVa), nulla re VgVa | ita] et added B | 13 censende] We: reputande Ww | omni] reprobatione et added D (-Lc); improbatione et added Lc | 14 false... sunt] immutabiliter D (-CaFr) | 15 reputande] WeBaFr: omitted Ww | 16 Ista] cum ista E | sententia] materia We | allicit] allicit E | et] omitted E (-VgVa) | 19 Deo] divinitus added D | 21 aliquo] aliqua E (-VaLy) sunt... 22 recepta] et cetera D (-Fr) | 24 aliqua] primo modo D | 25 ex... pontificis] a summo pontificis approbatione C (-Bb), a summo pontifice nec ex approbatione eius D (-LaFr), a summo pontifice LaFr, a summo pontifice approbative E (-Pa), a summo pontifice approbatione Pa | 26 totius] omitted B

Si detur secundum, scilicet quod aliqua veritas est catholica quia in scripturis
divinis inserta, et constat quod talem veritatem inseri in scripturis divinis ex
30 nulla approbatione ecclesie vel pape dependet, ergo talis veritas absque omni
approbatione tali est inter veritates catholicas numeranda.

Si detur tertium, scilicet quod aliqua veritas est catholica quia est ab universali
ecclesia recepta, querendum est quare universalis ecclesia recipit talem
veritatem: aut quia sibi divinitus revelatur vel etiam inspiratur, et tunc absque
35 tali receptione ecclesie vere est catholica quia divinitus revelatur vel etiam
inspiratur; aut eam recipit universalis ecclesia quia eam reperit in scripturis
divinis, et tunc adhuc absque tali receptione est catholica iudicanda; aut recipit
eam universalis ecclesia quia per experientiam vel per rationem naturalem eam
cognoscit, quod de multis veritatibus catholicis nullatenus dici potest, et tunc
40 etiam ecclesia in faciendo aliquam veritatem catholicam rationi vel experientie
inniteretur, quod dici non potest: sequeretur enim quod ecclesia universalis
omnem veritatem geometricam et omnes alias quarumcunque scientiarum
demonstrative probatas posset veritatibus catholicis aggregare; ex quo sequere-
tur quod omnes assertiones falsas huiusmodi veritatibus naturaliter notis contra-
45 rias posset ecclesia universalis inter hereses computare, et omnem assertorem
cuiuscunque assertionis false veritati naturaliter note contrarie tanquam hereti-
cum condemnare, quod est inconueniens reputandum. Aut talem veritatem
recipit universalis ecclesia quia sibi placet, quod dici non potest, quia tunc
ecclesia universalis in recipiendo aliquam veritatem et faciendo eam catholicam
50 inniteretur solummodo humane voluntati, et ita fides nostra esset in voluntate
hominum. Cum tamen asserat Apostolus quod fides nostra non debet esse in
sapientia hominum (1^a ad Corinthios 2°), et multo fortius non debet esse in

---

Capitulum 13.28 scilicet] *omitted* We | 29 inseri] contineri D | 30 nulla... dependet] approbatione summi pontificis nullatenus dependet sequitur idem quod prius D (-Fr) | 32 est] WeD (-Fr): in scripturis divinis inserta et Ed, in scripturis divinis inserta BbPaVg; *omitted* Ww | 33 recepta] accepta vel recepta CPaVg, acceptata vel recepta Ed | recipit] recipit VcBC (-Bb)CaVdVgVa | 34 sibi] sic E (-VgVa) | divinitus] approbatur *added* E (-Va) | vel etiam inspiratur] *omitted* D (-Vd) | etiam] *omitted* CVdE | absque] omni *added* WeLc | 35 catholica] scilicet *added* D (-Vd) | 36 reperit] We: *omitted* Ww | 37 divinis] invenit *added* Ww | absque] omni *added* C (-Bb) | 38 vel per] et C (-Bb)Fr | 39 cognoscit] cognoscat D (-Lc)E (-Ly) | et] quia D | 40 etiam ecclesia] ecclesia C (-Bb)E (-Va), ecclesia universalis D, etiam We | faciendo] etiam *added* DE (-Va) | aliquam] aliam CaE (-Va) | experientie] innititur vel *added* E | 41 dici non] nullatenus dici D (-Lc), nullatenus Lc | quod] tota *added* We | 43 demonstrative] demonstratione VcBaE (-Pa), demonstrationes Es | quo] quibus E | 45 posset] etiam *added* D (-Fr)Pa assertorem] assertionem OxAvD (-Ca) | 46 false] et *added* CD (-La)E | hereticum] hereticam D (-La) | 48 recipit] recipit Ed | 51 debet esse] We: est Ww | 52 debet esse] WeBa: est Ww

---

Capitulum 13.52 1 ad Corinthios] 2:5

voluntate hominum. Ecclesia igitur universalis nullam recipit veritatem tanquam catholicam nisi quia divinitus revelatur vel quia in sacris literis invenitur. Talis autem veritas etiam si nulla esset ecclesia vere esset catholica. 55

Si detur quartum, scilicet quod aliqua veritas est catholica quia sequitur ex illis, vel ex aliquo illorum, que sunt divinitus revelata vel in scripturis divinis inserta et ab ecclesia universali recepta, et palam est quod propter approbationem ecclesie non magis potest ex eis inferri. Ergo per talem approbationem non fit catholica, sed ante fuit catholica. 60

Si detur quintum, scilicet quod ideo aliqua veritas est catholica quia est a summo pontifice approbata, tunc querendum est: aut summus pontifex veritatem aliquam approbando innititur revelationi divine, aut scripturis sacris, vel doctrine ecclesie universalis. Et quodcunque istorum detur sequitur quod summus pontifex per approbationem suam non facit talem veritatem esse catholicam, sed talem veritatem fuisse et esse catholicam determinat et diffinit. Vel summus pontifex approbando aliquam veritatem proprie prudentie vel voluntati innititur, et si hoc dicatur sequitur quod propter talem approbationem summi pontificis non est aliqua veritas pro catholica acceptanda, quia fides nostra nec in sapientia nec in voluntate hominis potest consistere. 70

Patet igitur quod nulla veritas est catholica nisi quia divinitus revelata vel quia in scripturis divinis inserta vel quia per certitudinem ecclesie universali innotuit, vel quia ex aliquo illorum vel aliquibus vel omnibus simul necessario argumento concluditur. Nullum autem predictorum ex approbatione summi pontificis vel etiam ecclesie noscitur dependere. Ergo per approbationem talem nulla veritas catholica fieri potest, sed per talem approbationem aliqua veritas fuisse et esse 75

Capitulum 13.53 tanquam] *omitted* We | 55 autem] etiam **D** (-Ca), *omitted* CCaE | 56 Si] vero *added* **D** (-Fr) | veritas] ideo *added* **D** (-Lc) | 57 vel²] WeBa: et Ww | 58 et²] id est etiam VgVa, *omitted* BaEd | 59 ecclesie] pape **D** (-Vd)NaKoAxPaArPbLbSa, ecclesie PabLbb; vel ecclesie *added* Fr; *omitted* Vb, pape *added* Vbm | ex] ab **Ed** | 60 sed... catholica²] *omitted* VcCD (-Fr)E. See Omissions-Additions.html, passage 5. | 62 aut] an CaFrEd | 63 innititur] alicui *added* E (-VgVa) aut] etiam *added* E | 64 Et] *omitted* Ed | 65 veritatem] fuisse et *added* **D** (-CaFr) | esse... 66 veritatem] *omitted* E (-Va)ArPbVbLbSa, *added* PamLbm. (Pc does not omit.) | sed... 66 diffinit] fuisse diffinit Fr, veritatem talem esse et fuisse catholicam determinate et diffinit La, eo quod ipsam determinat et diffinit Vd, vel hereticam esse determinate diffinit Ax, quando eam determinat et diffinit Ko, *gap* determinate diffinit Na; *omitted* Lc | 66 catholicam] quam *added* EdVgm | 67 vel] et **B** | 68 dicatur] datur VcCD (-Fr)E (-Pa) | propter] per WeFr | 69 acceptanda] accipienda BaBbDE | 70 hominis] nostra **D** (-Ca) | 72 quia] *omitted* **D** (-Ca)Pa | 73 quia] *omitted* VcCDE vel²... simul] WeBa: *omitted* Ww | 74 Nullum] nichil **D** (-Vd)E (-Vg) | 76 aliqua veritas] aliquam veritatem **D** (-La)E (-VgVa)

Capitulum 13.69 1 ad Corinthios] 2:5

catholica diffinitur. Et ita summus pontifex non facit aliquam assertionem esse catholicam vel hereticam, sed per approbationem suam determinat et diffinit veritates quas approbat esse et fuisse catholicas, et per condemnationem suam
80 determinat et diffinit assertiones quas reprobat esse et fuisse hereticas. Et ita non facit novum articulum fidei sed noviter diffinit aliquem articulum pertinere, et pertinuisse, ad catholicam veritatem; et ita talis veritas, quamvis noviter diffiniatur esse catholica, prius tamen fuit catholica.

Secunda ratio est hec. Si aliqua veritas est catholica solummodo quia est a
85 Romano pontifice approbata, aut ergo est catholica quia est a Romano pontifice sive explicite sive implicite approbata, aut est tantummodo catholica quia est a Romano pontifice explicite approbata. Si detur primum, sequitur quod Romanus pontifex non potest facere novum articulum fidei de aliqua veritate que antea necessaria existebat, quia omnes veritates divinitus revelate et in scripturis sacris
90 inserte et quas ecclesia universalis recipit et que sequuntur ex aliqua vel aliquibus predictarum fuerunt antea explicite vel implicite per Romanos pontifices approbate. Ipsi enim totam fidem ecclesie approbaverunt, et per consequens approbaverunt omnia que sequuntur, quia, sicut “qui unum dicit, dicit omnia que sequuntur ex illo”,²⁸ ita qui unum approbat, approbat omnia que sequuntur ex
95 illo. Si detur secundum, scilicet quod ideo aliqua veritas solummodo dicitur catholica quia est a Romano pontifice explicite approbata, ergo tales veritates “Christus mortuos suscitavit”, “Christus fuit Deus et homo”, “Deus omnia prescit”, et huiusmodi non essent catholice reputande nisi essent a Romano pontifice explicite approbate, quod pro inconvenienti videtur habendum.

100 Per istas itaque rationes ostenditur quod summus pontifex non potest facere novum articulum fidei nec de veritate non catholica potest facere catholicam, ex quo concludunt isti quod Romanus pontifex de assertionem non heretica non potest facere hereticam, quia omni assertioni catholice contradicit assertio

Capitulum 13.77 catholica diffinitur] catholicam dinoscitur et diffinitur **DE** (-VgVa) assertionem] veritatem **VcCD** (-Fr)**E** | esse] *omitted* **D** (-Vd)Pa | **78** hereticam] assertionem **CD** (-VdFr)**E** | **79** veritates] assertiones **D** (-VdFr)NaKoAxVbLbSa, veritates et assertiones **E** (-PaVa), veritates assertiones VaPc | **81** pertinere] particulare OxAv | et] non *added* LaLc**E** (-Va) | **83** diffiniatur] diffinitur **D** (-LcFr)PaVa | catholica¹] ea *added* **Ed** | catholica²] et ita de [de *omitted* La] assertionem heretica est dicendum [censendum Ca] *added* **D** | **85** Romano³] summo We | **88** de] ex We | **89** et] *omitted* **VcCD** (-VdLc)**E** (-Va) | **90** recipit] recepit WeBa | sequuntur] sequitur **D** (-CaFr) | **91** antea] enim **D** (-VdFr)Vg, sive **C** (-An)Anb | **92** Ipsi enim] cum ipsi **D** consequens] implicite *added* **A** (-WeVc)**B** | **93** omnia⁴] ea **DE** | sequuntur] ex eis *added* **D** omnia⁵] et ea **Ed**, ea **D** (-LaFr)PaVg | **94** ita...95 illo] *omitted* **Vd** | **95** Si] autem *added* **DE** solummodo] *omitted* We | **98** prescit] prescivit **D** (-La)**E** | **99** videtur] hic *added* **D** (-CaFr)**E** | **100** itaque] iam dictas **D** (-Fr)

28. Cf. OND 62.291, p.570. Source not identified.

heretica et econverso, quia, sicut si una contradictoriarum est vera altera est
falsa et econverso, ita si una contradictoriarum est catholica altera est heretica; 105
sed sicut probatum est Romanus pontifex non potest de assertione non catholica
facere catholicam, ergo nec de assertione non heretica potest facere hereticam.

Tertia ratio est hec. Si ideo solummodo aliqua assertio est inter hereses
computanda quia est a Romano pontifice vel ab universali ecclesia condemp-
nata, aut ergo quia dampnata sive explicite sive implicite, aut solum quia 110
dampnata explicite. Si detur primum, sequitur quod omnis assertio que potest
licite dampnari est modo heresis, quia omnis talis est iam per ecclesiam et
Romanos pontifices, qui totam fidem approbando omnem falsitatem contrariam
dampnaverunt, explicite vel implicite condempnata. Si detur secundum, scilicet
quod aliqua assertio ideo est heretica solummodo quia explicite condempnata, 115
ergo ista assertio, “Christus non est homo”, non erat heretica antequam esset per
ecclesiam condempnata, quod isti pro manifesto inconvenienti habent.

Quarta ratio, que eis demonstrativa videtur, est hec. Omnis assertio cuius
pertinax defensor est vere hereticus vere est heresis; sed omnes pertinaces
defensores assertionum que possunt per ecclesiam rite et legitime tanquam 120
hereses condempnari sunt vere heretici, licet eorum assertiones non sint de facto
explicite et sub forma propria ab ecclesia condempnate; ergo tales assertiones
ante dampnationem huiusmodi vere sunt inter hereses numerande. Maior est
manifesta, quia nemo est hereticus nisi propter heresim cui adheret. Minor
auctoritatibus beati Augustini probatur, qui, ut habetur 24^a, q. 3^a, c. *Dixit* 125
Apostolus, et c. *Qui in ecclesia*, asserit manifeste quod qui “sententiam falsam
ac perversam” et qui “morbidum aliquid et pravum” sapiunt, et corrigi nolunt,
sunt heretici; sed omnis assertio que potest per ecclesiam rite dampnari est falsa,
perversa, morbida et prava; ergo omnis pertinax defensor talis assertionis, licet
non sit de facto explicite per ecclesiam condempnata, est vere hereticus. Ex hiis 130

Capitulum 13.104 sicut] *omitted B* | est²] erit We | **105** est²] erit We | **106** assertione] We: veritate
Ww | **107** non ... facere²] heretica potest facere non **D** (-Fr)**E** | **109** vel] etiam *added A* (-WeVc)**B**
universali] WeBaLa: *omitted Ww* | **112** omnis] *omitted D* (-Lc) | **113** falsitatem] infidelitatem **Ed**
| **115** assertio] non *added Ed* | **117** condempnata] WeVfBa: approbata OxAvEs, condempnata seu
reprobata Ca, reprobata Ww | manifesto] maximo Es**Ed**; *omitted DPa* | **121** sint] sunt CLa
| **122** sub] in We | **123** ante] aut PaVg, vel **Ed** | dampnationem] dampnationes **D** (-Vd)**E** (-Va)
| **126** Qui] queritur **D** (-Lc) | qui] suam *added E* (-Va) | sententiam... 127 qui] suam sententiam
quamvis falsam atque perversam nulla pertinaci animositate defendit nequaquam sunt inter hereticis
computandus et infra c qui idem augustinus dicit qui in ecclesia christi PaArPb (cf. *Dixit Apostolus*,
quoted p.116 3.6.7), sententiam primam aliter quam perversam et qui Va | **127** qui] que **D** (-LcFr)
pravum sapiunt] *omitted D* | **129** perversa] *omitted VcC* (-Bb)

Capitulum 13.125 Dixit Apostolus] C.24 q.3 c.29, vol.1 col. 1885 **126** Qui in ecclesia] C.24 q.3
c.31, vol.1 col. 1887

concludunt isti quod ecclesia non potest facere de assertione non heretica hereticam, sed ecclesia aliquam heresim condempnando determinat et diffinit eam fuisse et esse hereticam.

Capitulum 14

Discipulus: Iste ultime rationes apparent michi fortes, et tamen rationes pro prima sententia videntur difficiles. Et ideo refer quomodo respondetur ad eas.

Magister: Ad primam illarum respondent secunde sententie assertores dicentes
 5 quod, sicut sepe aliquis est hereticus et tamen, quia est tantummodo occultus hereticus, non debet tanquam hereticus iudicari, ita sepe aliquis est hereticus quia heresi pertinaciter adheret et tamen, quia non est certum explicite quod assertio sua est et fuit heretica antequam explicite innotuerit ecclesie quod assertio sua est et fuit heretica, non debet tanquam hereticus condempnari.
 10 Postquam autem per diligentem considerationem innotuerit ecclesie quod assertio sua est heretica, si pertinax invenitur debet tanquam hereticus condempnari.

Discipulus: Ista responsio michi videtur apparens, nisi quod dubito de qua ecclesia isti loquuntur.

Magister: Ipsi loquuntur de ecclesia que est concilium generale vel papa, quia
 15 non sufficit in hoc casu ad dampnationem alicuius quod innotescat alicui alteri quam concilio generali vel pape quod talis assertio fuerit et sit heretica.

Discipulus: Dic quomodo respondent ad exempla de Grecis et Ioachim et illis qui dixerunt Christum non esse aliquid secundum quod homo.

Magister: Dicunt quod assertiones ille antea fuerunt heretice, et pertinaces
 20 etiam assertores earum fuerunt heretici; quia tamen antea non innotuerat ecclesie quod eorum assertiones essent heretice non debuerunt tanquam heretici condempnari, sed postea debuerunt tanquam heretici dampnari.

Discipulus: Intellego responsionem eorum ad rationem illam. Dicas ergo quomodo respondam.

Capitulum 13.132 condempnando] bene *added* **D** | **14.2** rationes¹] assertiones **Ed** | **3** refer] restat **D** (-Ca) | **4** respondent] istius *added* **Ly** | secunde sententie] heresum **D** (-CaFr), primi PaPz | **5** sicut] *omitted* **C** (-Bb) | est²] *omitted* **We** | **8** heretica... 9 fuit] *omitted* **Lc** | **9** fuit] fuerit **EsCaE** (-PaVg)Vgm | **10** autem] aliquis *added* **Ed** | **11** si] talis *added* **Ed** | **16** fuerit] fuit **D** (-CaFr) | et sit] *omitted* **D** (-Ca)**E** | sit] est **VcC** | **17** et¹] *omitted* **BCE** (-Pa) | illis] illorum **DE** | **18** dixerunt] dicunt **D** (-Ca) | **19** fuerunt] fuerint **VaLy** | et] **We**: *omitted* **Ww** | **21** essent] erant **A** (-WeVc)**BLc**, fuerunt **FrEd** | **22** tanquam] sicut **D** (-Fr)**E** (-Vg)

Capitulum 14.3 prima] Above, 12.13, p.55 **4** primam] Above, 12.40, p.56 | secunde sententie] Above, 13.5, p.58 **17** exempla] Above, 12.54, p.57 **24** secundam] Above, 12.67, p.57

Magister: Respondent quod licet ad summum pontificem non solum per modum doctrine sed etiam autentice pertineat diffinire que assertio catholica et que heretica est censenda, non tamen potest facere de veritate non catholica veritatem catholicam, nec de assertione non heretica hereticam valet efficere. Quo tamen non obstante, diffinitio sua plus operatur quam determinatio doctoris, quia post determinationem doctoris licet cuilibet sicut prius contrarium opinari et publice opinando tenere; hoc autem non licet post determinationem summi pontificis. Aliud etiam operatur, quia post diffinitionem rectam summi pontificis, licet cuilibet episcopo et inquisitori heretice pravitatis contra tenentes contrarium illius quod rite per summum pontificem diffinitum existit procedere iuxta canonicas sanctiones, nisi tales offerrent se ad probandum summum pontificem erronee diffinisse, in quo casu esset ad generale concilium recurrendum. Post determinationem autem cuiuscunque doctoris non licet episcopis et inquisitoribus pravitatis heretice contra tenentes contrarium procedere magis quam ante.

Capitulum 15

Discipulus: Licet quedam retuleris de quibus admiror (unde et de eis postea interrogationem habebō), tamen conclusio principalis secunde sententie videtur michi probabilis, et miror quod aliquis tenet quod papa potest facere novum articulum fidei. Tamen qualiter respondetur ad c. Extra, De hereticis, *Cum Christus*, indica michi.

Magister: Volo te scire quod illa allegatio est quorundam canonistarum, de quibus nonnulli theologi scandalizantur quando vident eos de theologicis difficultatibus se intromittere ultra verba theologorum que in scriptis suis inveniunt, aliquid ex suo ingenio proferendo. Quia enim in theologia sunt minime eruditi, ideo auctoritates theologie quas in suis libris reperiunt non debent exponere ultra sensum grammaticalem, nec ex eis debent alias conclusiones inferre nisi sequantur tam patenter quod quilibet illiteratus utens ratione

---

Capitulum 14.26 et] WeBaLcFrVa: *omitted* Ww | **28** efficere] facere D (-LaFr), facere vel efficere LaFr | **29** doctoris] doctorum D (-La)E (-Ed) | **30** doctoris] doctorum D (-Lc)Pa | **31** et] *omitted* Ly | **36** erronee] errorem DE (-Vg) | **37** et] nec We | **15.2** quedam] quidam DE (-PaPz), quidem Pz retuleris] retulissent D (-Fr)E (-Pa) | unde et] bene D (-CaFr) | eis] hiis Ed | **3** interrogationem habebō] interrogare reservo DE | habebō] habeo Ba, habeo facere Es | **4** potest] possit D (-La)E (-VgVa), posset VgVa | **5** qualiter] quomodo BFILc | **6** michi] si placet *added* D | **9** difficultatibus] diffinitionibus B, facultatibus D (-CaFr)Pa | scriptis] scripturis BDEd | **12** grammaticalem] generalem BLcVa | eis] eisdem E | debent²] *omitted* DE | alias] aliquas VcEsDE | **13** tam] eam C (-Bb)Va

---

Capitulum 15.7 illa allegatio] Above, 12.60, p.57

possit advertere; quia cum sepe verum auctoritatum theologie non habeant
 15 intellectum, si ex eis voluerint alias conclusiones inferre, facile incident in
 errores. Quod in istis canonistis qui ex predicto capitulo Alexandri 3ⁱⁱ *Cum*
Christus volebant inferre quod papa potest facere novum articulum fidei sine
 difficultate potest adverti. Nam ex illo capitulo credebant posse concludi quod
 ante illam constitutionem licebat dicere Christum non esse Deum et hominem,
 20 cum tamen hoc non dicat, nec ibi inhibeat dicere Christum non esse Deum et
 hominem. Sed inhibet dicere Christum non esse aliquid secundum quod homo,
 cuius causam assignat quia Christus est verus Deus et verus homo. Iste autem
 sunt assertiones distincte, “Christus est verus Deus et verus homo” et “Christus
 est aliquid secundum quod homo”; una tamen sequitur ex alia.

25 **Discipulus:** Clare video quod predicti canoniste dictum capitulum *Cum Christus*
 male allegabant ad probandum quod ante tempora Alexandri licebat dicere
 Christum non esse Deum et hominem. Sed videtur quod bene allegaverunt ad
 probandum papam posse facere novum articulum fidei, quia quod Christus est
 aliquid secundum quod homo ante tempora Alexandri 3ⁱⁱ non fuit articulus fidei,
 30 immo licebat contrarium opinari. Ipse autem fecit quod esset articulus fidei et
 quod non licet dicere contrarium; ergo ipse fecit novum articulum fidei.

Magister: Ad istam tuam obiectionem respondent secunde sententie assertores
 dicentes quod “articulus fidei” accipitur stricte pro veritate catholica in symbolo
 autentico sub propria forma inserta, et sic non loquimur nunc de articulo fidei.
 35 Aliter potest accipi “articulus fidei” large pro omni catholica veritate, et isto
 modo est nunc sermo de articulo fidei. Et sic non potest papa facere novum
 articulum fidei, nec Alexander fecit talem novum articulum fidei, quia non fecit
 novam catholicam veritatem, sed fecit quod nec asserendo nec opinando liceret
 dicere contrarium illius quod ante fuit catholica veritas, et quod dicentes contra-
 40 rium excommunicationis sententie subderentur. Et ita ista, “Christus secundum

---

Capitulum 15.14 cum] *omitted* **D** (-Ca) | verum] unum **D** (-CaFr), talium **E** (-VgVa)
 auctoritatum] autenticum **VcCD** (-LaFr)VgVa | theologie non habeant] non habet theologie **D** (-Fr)
 | 15 alias] aliquas **VcDE** | incident] incideret **D** (-Ca) | 16 canonistis] accidit *added* **E** (-VgVa)
 | 17 sine ... 18 adverti] *omitted* **Ed** | 20 hoc] *omitted* **VcCD** (-Fr)**E** (-Va) | non¹ ... ibi] non dicat
 istud ibi nec Ca, dicat *gap* ibi La, dicat istud ibi Vd, dicebat ibi Lc | ibi] etiam *added*
EsmE (-PaVa) | 21 Sed inhibet] licet non prohibebat [prohibeat **VdPa**] **D** (-LaFr)Pa, licet non
 prohiberet **E** (-PaVa) | inhibet] inhibeat **We** | 26 allegabant] allegant **A** (-We)BaFr | 27 esse] est **Bb**;
omitted **C** (-Bb) | allegaverunt] allegare **We**, allegabant **D** (-Lc) | 28 quod] *omitted* **WeBa**
 | 30 quod] ut **Ed** | 33 accipitur] sumitur uno modo **B** | 37 Alexander] papa **D** (-VdFr)Pa, papa
 alexander **E** (-Pa) | novum] *omitted* **BD** (-LaFr)**E** (-VgVa) | fidei²] *omitted* **E** (-VgVa) | quia]
 sicut nec Pa; nunc *added* **D** (-Fr), tunc *added* **E** (-Pa) | 38 liceret] licet **BaD** (-LaFr)Pa | liceret ... 39
 dicere] diceretur **E** (-PaVa) | 40 excommunicationis sententie] excommunicationi **DPa** | ista]
omitted **D** (-CaFr)

quod homo est aliquid”, ante Alexandrum 3^m fuit vere catholica veritas, sed ante tempora Alexandri non innotuit ecclesie quod esset catholica. Ex illis enim que in scripturis divinis habentur veritates multe sequuntur que tamen latent ecclesiam, et ideo catholice sunt, licet ecclesia nondum discussisset an catholicam sapiant veritatem.

45

Capitulum 16

Discipulus: Quia diffinitio heresis de qua disseruisti plura conveniens michi videtur, nec tamen ex ea intelligo an heresis sit species specialissima vel sub se plures species habens, de hoc quid sentiant literati non postponas exprimere.

Magister: De distinctione specifica sunt plures opiniones. Quidam enim dicunt quod eadem res sub diversis speciebus collocari non potest, quidam dicunt contrarium.

5

Discipulus: De talibus difficultatibus te nullatenus intromittas, nam ad philosophicas scientias spectant, quarum difficultates proprias quantum potes evita. Sed dic michi nunc quid tenetur de heresibus, an omnes sub uno modo vel nomine aut specie continentur vel sub pluribus.

10

Magister: Intentionem tuam adverto, et ideo ad mentem tuam volo tibi opiniones contrarias recitare. Si recolis, de veritatibus catholicis opiniones narraui, quia quidam dicunt quod ille sole veritates sunt catholice reputande que explicitate vel implicite in scripturis divinis habentur, alii autem asserunt quod preter illas veritates sunt nonnullae alie inter catholicas veritates numerande. Iuxta istas opiniones sunt etiam de heresibus opiniones contrarie. Quidam enim tradunt quod heresis habet solummodo sub se tres species sive tres modos heresum diversarum propter quas solummodo debet quis puniri. Prima species vel primus modus heresum est illarum que veritatibus sub forma propria in scriptura divina repertis non solum quomodolibet adversantur sed etiam in eisdem terminis contradicunt. Tales sunt iste: “Verbum non est caro factum”, “Deus non creavit in principio celum et terram”, “Christus non est assumptus in celum”, et

15

20

Capitulum 15.41 est] et fuit *added* **D** (-CaFr)**E** (-VgVa) | vere] vera **Ed**; *omitted* **D** (-LaLc) | **44** et... discussisset] *omitted* **D** (-Ca) | discussisset] dissenserit Ba, diffinierit EsCa**E** (-Pa); *omitted* Pa, diffinierit *added* Pam | **16.2** conveniens] inconveniens **D** (-Fr)**E** (-Pa), inconvenientia Pa | **5** distinctione] WeBa: diffinitione Ww | **6** quidam] autem *added* Vc**CDE** | **8** difficultatibus] diffinitionibus **D** (-La) | **9** spectant] spectat OxAvBa**Ed** | proprias] *omitted* VfEsDPa | **10** michi] tamen **Ed** | nomine aut] pluribus aut una **D** (-Fr), genere aut VgVa, nomine vel pluribus aut una Pa, nomine vel genere aut **Ed** | **11** sub] *omitted* Vc**C** (-Bb) | **12** et ideo] estimo **D** (-CaFr) | **13** recolis] recolas **D** (-Fr)Pa | **18** sub se] *omitted* Vc**CDE** | **20** illarum] *omitted* **DE** (-**Ed**); videlicet *added* **Ed** | **22** Tales] enim *added* **E** (-PaVa) | **23** celum] christus non resurrexit a mortuis *added* **D**

Capitulum 16.13 narraui] Above, c.1, p.33.13, and c.2, p.37

huiusmodi. Alie sunt hereses que patenter omni intelligenti etiam illiterato hiis
 25 que in scripturis divinis habentur obviant et repugnant. Quales sunt tales:
 “Christus non fuit natus pro salute nostra”, “Nulla est vita beata”, et consimiles.
 Alie sunt hereses que non patenter omnibus sed solummodo literatis et sapientibus
 eruditis in scripturis divinis per magnam et subtilem considerationem patent
 sacris literis adversari, cuiusmodi sunt tales: “Christus non est aliquid secundum
 30 quod homo”, “Due persone sunt in Christo”, et huiusmodi multe.

Alii autem sunt qui predictos modos heresum asserentes dicunt quod preter
 hereses iam dictas sunt alie, ille videlicet que doctrine apostolice, que doctrina
 absque scriptis apostolicis per relationem fidelium sibi succedentium vel per
 scripturas fidelium ad nos pervenit, quomodolibet adversantur. Si etiam aliqui
 35 errores alicui veritati post tempora apostolorum ecclesie revelate repugnant,
 omnes illi sunt inter hereses computandi.

Capitulum 17

Discipulus: Ista secunda sententia magis michi apparet consona veritati, sed dic
 michi an isti assertores omnes errores pestiferos quos nulli licet Christiano fidei
 asserere sub istis modis heresum comprehendant.

5 **Magister:** Preter hereses supradictas affirmant esse quosdam alios errores
 mortiferos qui tamen non debent stricte hereses appellari. Tales errores dicunt
 esse illos qui cronicis et historiis ecclesiasticis fide dignis ac probatis gestis
 fidelium obviare noscuntur. Alii adhuc sunt errores qui veritatibus catholicis et
 cronicis vel historiis ecclesiasticis fide dignis ac gestis que rationabiliter negari
 10 non possunt impossibiles demonstrantur. Cuiusmodi sunt tales: “Regule
 religiosorum non sunt catholice”, “Fides beati Augustini non fuit vera nec
 fidelis”, et huiusmodi, et istos errores, quamvis stricte accipiendo vocabulum
 “heresis” non reputent inter hereses computandos, dicunt tamen quod sapiunt
 heresim manifestam, quod non est aliud quam dicere quod ex eis et aliis veris

Capitulum 16.24 etiam] et **D** (-CaFr)PaVa, et etiam **Ed** | illiterato] etiam *added* **E** (-PaVa)
 | **25** obviant] adversantur **VcCDE** | **27** patenter] patent **EsD** (-LaFr)**E** | **28** considerationem]
 indagationem **D** | patent] possunt **D** (-Fr)**E** (-Va); in *added* **B** | **31** Alii] alie **EsD** (-LaFr)**E** (-Va)
 autem] *omitted* **D** (-Fr)Pa | qui] que **EsD** (-LaFr)**E** (-Va) | dicunt] videlicet *added* **Ed** | **32** ille] due
DE (-VgVa) | que] quod **OxAv** | que doctrine apostolice] *omitted* **D** (-Ca) | que'... doctrina]
 doctrina que **Ed** | **33** scriptis] scripturis **EsLaE** (-PaVg) | relationem] **WeCE** (-VaLy)Lb:
 revelationem **A** (-We)**BDLyPabLbb**, talem **Va** | fidelium] *omitted* **DPa** | vel] et **B** | **34** Si] et sunt
We, sed **BEd** | aliqui] illi **Ed** | **35** errores] qui *added* **WeBaEd** | ecclesie] *omitted* **Ed**
 repugnant] repugnans **D** (-CaFr) | **36** inter] *omitted* **D** (-Ca)PaVa, *added* **Pab** | **17.4** comprehendant]
 apprehendant **D** (-LaFr) | **5** affirmant] asserunt **Ed** | **7** ecclesiasticis] *omitted* **D** (-Ca) | **8** fidelium] que
 rationabiliter negari non possunt *added* **DE** (-VgVa) | obviare] obviari **Ly** | **9** ac] aut **WeVcAn**
 | **13** reputent] reputant **D** (-La)**E** (-Pz) | computandos] computandas **OxAvBLaLc**

que negari non possunt sequuntur hereses proprie dicte. Et ideo dicunt quod isti 15
errores possunt large hereses appellari.

Discipulus: Enumera generales modos pestiferorum errorum quos, secundum
istam secundam sententiam, nulli licet catholico et fideli pertinaciter defensare.

Magister: Tales modi generales, quorum aliqui sub se plures modos continent
speciales, sunt quinque. Quorum primus est eorum qui solis contentis in scrip- 20
tura divina repugnant, et iste plures modos continet speciales, sicut ex predictis
apparet; et omnes isti errores debent hereses appellari. Secundus est eorum qui
doctrine apostolice extra scripta eorum quoquomodo repugnant, et iste etiam
continet plures modos. Tertius est eorum qui revelatis vel inspiratis ecclesie post
apostolos quomodolibet obviant. Quartus est eorum quironicis, historiis et 25
gestis ab ecclesia approbatis contrariantur. Quintus est eorum qui scripture
divine, vel doctrine apostolice extra scripta eorum, vel inspiratis seu revelatis
ecclesie, et aliis veris que negari non possunt impossibiles demonstrantur,
licet ex forma propositionum solis contentis in scriptura divina et doctrina
apostolica et revelatis seu inspiratis ecclesie impossibiles nequaquam 30
appareant, et isti errores proprie possunt dici sapere heresim manifestam, licet
stricte sumendo nomen “heresis” non sint hereses nuncupande. Talis est iste
error, “Castitas monachorum castitati non preeminet coniugali”. Nam iste error
ex forma propositionis non repugnat alicui contento in scriptura divina vel
doctrina apostolica (si tunc non fuerunt tales monachi quales modo sunt), nec 35
etiam repugnat, ut videtur, alicui revelato vel inspirato ecclesie. Contentis tamen
in scriptura divina et isti vero quod nulla potest tergiversatione negari,
“Monachi vovent et servant perpetuam continentiam propter Deum”,
impossibilis esse dinoscitur. Et ideo iste error, licet non videatur stricte

---

Capitulum 17.15 sequuntur] sequuntur C (-Fi)Vd, sequantur E (-VgVa), sequatur LaVgVa
| 17 Enumera] enarra DE | pestiferorum] pestiferos D | 18 istam secundam] illam
VcCD (-LcFr)E (-Pa) | 19 modi] modos D (-Ca)Pa | 20 eorum] BFiCeFr: errorum WeC (-Fi), error
A (-We)E (-PaVg), quod error CaLaVg, quod errores VdLcPa | qui] que B | 21 repugnant]
repugnat A (-OxAv)CE (-Pa) | 22 debent] deberent Ly | Secundus] modus added B | est] error
added Ed | eorum] omitted D (-Fr)VgVa | qui] que B | 24 Tertius] modus added B | qui] que
BC (-An)D (-CaFr)Pa | 25 obviant] WeEd: obviarent Ww | qui] que OxBCFrPa | 26 contrariantur]
contrariarentur BFiFr | qui] que BCvG | 27 scripta] scripturam CaE (-Pa) | 29 doctrina apostolica]
omitted VcC (-Bb) | 32 nomen heresis] heresim DPa | sint] sunt VcBaCD (-Lc)E | hereses]
heretice DPa | 35 si...sunt] omitted Ly | tunc] omitted D (-Fr)E (-Pa) | fuerunt] fuerint VdE
| 36 ecclesie] nec universaliter added D | tamen] omitted DPa | 37 negari] stricte capiendo
vocabulum heresis added EsD (-Fr)Pa; stricte sumpto vocabulo heresis added E (-Pa) | 38 Monachi]
omitted D (-Ca) | vovent] fovent C (-Bb)Vg

40 sumpto vocabulo heresis appellanda, sapit tamen heresim manifestam, quia ex ipso et quodam vero aperto sequitur heresis manifesta.

Capitulum 18

Discipulus: Nunc adverto quam utile fuit inquirere que veritates debeant catholice iudicari, quia ex solutione questionis illius potest intelligenti patere qui errores debent hereses reputari. Ex investigatis etiam circa catholicas veritates
5 sequi videtur quod omnis heresis sit dampnata quia, si omnis veritas catholica est per ecclesiam approbata, videtur quod per eandem ecclesiam omnis heresis sit dampnata, cum omnis heresis alicui veritati catholice adversetur. Approbato autem uno contrariorum constat aliud reprobari et dampnari. An ergo aliqui literati teneant omnem heresim esse dampnatam nequaquam occultes.

10 **Magister:** Multi tenent et probare conantur quod omnis heresis est dampnata. Hoc enim concilium generale sub Innocentio 3° celebratum, de quo habetur Extra, De hereticis, c. *Excommunicamus*, sentire videtur. Ait enim, “Excommunicamus et anathematizamus omnem heresim extollentem se adversus hanc sanctam fidem catholicam et orthodoxam quam superius exposuimus.” Ex
15 quibus verbis patenter habetur quod omnis heresis est excommunicata et anathematizata, et per consequens omnis heresis est dampnata.

Discipulus: Ex hac auctoritate non videtur quod omnis heresis sit dampnata, sed solummodo quod omnis heresis extollens se adversus fidem quam supra generale concilium exposuit in capitulo quod habetur Extra, De summa trinitate et fide
20 catholica, c. *Firmiter*, sit dampnata.

Magister: Isti probant quod per dictum c. *Excommunicamus* omnis heresis simpliciter sit dampnata ex hoc ipso, quod omnis heresis extollens se adversus fidem expositam in dicto capitulo *Firmiter* est dampnata. Nam in dicto capitulo *Firmiter* tota fides catholica approbatur. Ergo omnis heresis simpliciter per
25 capitulum *Excommunicamus* quod dampnat omnem heresim extollentem se

Capitulum 17.40 sumpto] capiendo D (-CaFr)Pa, accipiendo Ca, sumendo Fr | vocabulo] vocabulum D (-Vd)Pa | appellanda] appellandus BaCa, approbanda LcPa, approbandi Vd | 41 ipso] ipsa A (-Vc)B | aperto] aperte VcCDE | 18.2 adverto] omitted DE (-PaVa) | 4 debent] debeant VfVcEsCDE | 5 si] cum Ly; omitted VgPz | catholica] omitted D (-Fr) | 6 est] sit D (-Fr)E | 7 sit] est CD (-Fr)E | 10 et] quod D (-VdFr)E | 11 enim] omitted DPa | celebratum] celebrato D (-CaFr)PaVg | 14 fidem] veritatem D | 15 patenter] omitted DPa | excommunicata... 16 est] omitted DNaAx (Ko does not omit) | 21 Isti probant] dicunt isti D (-Fr)E (-Va) | per] omitted AvVfEsD (-CaFr)PaVg, added VfmEsmPamVgm | 22 sit] sic [si La] fit D (-CaFr)Pa | 23 fidem] catholicam added B | expositam] catholicam VcCDE | est] sit A (-WeAv) | 24 catholica] omitted DPa

Capitulum 18.12 Excommunicamus¹] X 5.7.13, vol.2 col. 1670 20 Firmiter] X 1.1.1, vol.2 col. 7

adversus fidem quam exposuit et approbavit in c. *Firmiter* reprobatur et dampnatur. Quod autem c. *Firmiter* approbet simpliciter totam fidem catholicam patet expresse, cum asserendo et approbando dicat: “Hec sancta Trinitas, secundum communem essentiam individua et secundum personales proprietates distincta, per Moysen et sanctos prophetas aliosque famulos suos iuxta ordinatissimam dispositionem temporum humano generi doctrinam tribuit salutarem. Et tandem unigenitus Dei filius Iesus Christus, a tota Trinitate communiter incarnatus, ex Maria semper virgine Spiritu Sancto cooperante conceptus, verus homo factus et ex anima rationali et humana carne compositus, una in duabus naturis persona, viam vite manifestius demonstravit.” Ex hiis verbis datur intelligi quod totam doctrinam Christi et famulorum suorum qui veritates catholicas humano generi tradiderunt predictum concilium approbat manifeste. Ergo et per capitulum *Excommunicamus* simpliciter omnis heresis est dampnata. Et hoc glossa 24^a, q. 1^a, § 1°, notat aperte, dicens, “Omnis heresis est dampnata, et omnis hereticus est excommunicatus quantumcunque sit occultus.”

Capitulum 19

Discipulus: Apparenter ostenditur quod omnis heresis est dampnata, de quo tamen miror, eo quod sepe audierim literatos distinguere inter illos qui incidunt in heresim iam dampnatam et illos qui incidunt in heresim non dampnatam. Unde et Gratianus, ut habetur 24^a, q. 1^a, § 1°, eandem distinctionem approbare videtur dicens, “Omnis enim hereticus aut iam dampnatam heresim sequitur aut novam confingit”, cuius distinctionis primum membrum statim prosequitur. Secundum vero membrum prosequitur eisdem causa et questione § *Si autem*: “[Si autem] ex corde suo novam heresim confingit” et cetera. Quocirca dic an predicti assertores eandem distinctionem simpliciter negent.

Magister: Non omnino negant dictam distinctionem sed cum distinctione concedunt, dicentes quod quedam hereses sunt dampnate explicite, quedam vero sunt dampnate solum implicite. Et ideo concedunt dictam distinctionem sub isto

---

Capitulum 18.26 reprobatur et] reprobatione **D** (-Fr)**E** (-Pa) | **28** approbando] probando **D** (-Fr)**E** | **29** communem] omnem **VcD** (-CaFr) | distincta] discreta **BC** (-Bb)**E** (-Pa) | **31** doctrinam] *omitted* **EsD** (-CaFr), *added* **Esm** | **32** unigenitus] unicus **Ly** | Iesus] *omitted* **AvVcCDE** | communiter] convenienter **Ed** | **34** ex] humana *added* **D** (-Fr)**E** | **37** predictum] post dictum **B** | **39** lo... et] *omitted* **VdLc**, dicit quod **Fr**, et **LaPa**, notat aperte dicens omnis heresis est dampnata *added* **Pam** | **19.1**] No chapter division **D** (-VdFr)**E** | **3** audierim] audivi **DE** | illos] fideles *added* **Ed** | **4** heresim] iam *added* **Ed** | **5** et] *omitted* **D** | **9** Si autem] Kilcullen: *omitted* **Ww** | novam] *omitted* **DPa** Quocirca] *omitted* **Ed** | **10** assertores] asserentes **E** (-Pa) | **11** sed cum distinctione] *omitted* **D** (-VdFr)

Capitulum 18.38 glossa] s.v. qui vero, vol. 1 col. 1828 **19.5** § 1] C.24 q.1 d.a.c.1, vol.1 col. 1827 **8** Si autem] C.24 q.1 d.p.c.4, vol.1 col. 1829

15 intellectu: quedam hereses sunt dampnate explicite et quedam non sunt dampnate explicite.

Discipulus: Quas vocant hereses dampnatas explicite?

Magister: Heresum dampnatarum explicite ponunt quatuor modos. Primus est earum que dampnatione speciali, in qua de ipsis heresibus sub forma propria fit mentio specialis, condempnantur. Isto modo hereses Arii, Nestorii, Macedonii, 20 Euticis, et Dioscori dampnate fuerunt, sicut ex dist. 15^a, c. 1° et c. *Sicut sancti* et c. *Sancta Romana* patenter habetur. Sic etiam dampnatus est error Ioachim, Extra, De summa trinitate et fide Catholica, c. *Dampnamus*, et error dicentium Christum non esse aliquid secundum quod homo, Extra, De hereticis, c. *Cum Christus*.

25 Secundus modus heresum dampnatarum explicite est earum quarum contradictorie sub forma propria approbantur, quia una contradictoriarum approbata explicite altera explicite intelligitur reprobata. Tales sunt omnes hereses que contradicunt veritatibus catholicis que in symbolis, conciliis generalibus ac decretis et decretalibus epistolis summorum pontificum tanquam catholice 30 approbantur. Unde ista heresis, “Deus non est factor omnium visibilium et invisibilium”, est heresis explicite condempnata, pro eo quod per symbolum, “Credo in unum Deum”, explicite approbatur Deum esse factorem omnium visibilium et invisibilium.

Capitulum 19.14 explicite... 15 explicite] explicite La, implicite quedam [sunt *omitted* Pa] dampnate explicite VdLcPa, explicite et quedam tantummodo implicite Fr | **18** dampnatione] dampnationem C (-Bb), dampnantur **Ed** | speciali] in speciali C (-Bb)E (-Pa) | qua] dampnatione *added* **Ed** | **19** condempnantur] *omitted* **Ed** | **20** sancti] sunt **CD** (-LcFr)E (-Va) | **21** Sic] sicut EsBb**DE** | **23** homo] ut habetur *added* **B** | **25** contradictorie] contrarie **CD** (-Fr)E (-Pa) | **26** propria] asseruntur seu *added* Vc**CDE** | quia] ex *added* **E** (-Pa) | **27** explicite] implicite **D** (-VdFr)Pa reprobata] et *added* We | **29** epistolis] opusculis **Ed**; *omitted* Fr | summorum] etiam *added* CaVdE | **30** ista] etiam *added* **Ed** | **31** invisibilium] credo in unum deum approbatur deum esse factorem visibilium et invisibilium *added* VaVgPc, *deleted* Va | est...33 invisibilium] *omitted* OxLa quod] explicite *added* VcCCaVdE | symbolum] credo in unum deum explicite scilicet deum esse factorum omnium visibilium et invisibilium *added* Lbm. | **32** Credo...33 invisibilium] *omitted* LcNaVgPcVbSa, et cetera Ca, approbatur VdPc, eius contradictoria explicite approbata sit in symbolo Fr, condempnatur **Ed**ArPb, eius oppositum asseritur Ko; condempnatur *deleted* Pa, est eius contradictoria approbata scilicet deum esse factorem visibilium et invisibilium *added* Pam; est eius contradictoria approbata Lb, credo in unum deum explicite scilicet deum esse factorum omnium visibilium et invisibilium *added* Lbm. See Comments.html. | explicite] *omitted* VcCVa omnium] *omitted* A (-WeOx)C

Capitulum 19.20 c. 1] D.15 c.1, vol.1 col. 69 | Sicut sancti] D.15 c.2, vol.1 col. 71 **21** Sancta Romana] D.15 c.3, vol.1 col. 71 **22** Dampnamus] X 1.1.2, vol.2 col. 11 **23** Cum Christus] X 5.7.7, vol.2 col. 1671

Tertius est earum quarum contradictorie in aliquo volumine vel libro aut tractatu specialiter approbato tanquam catholico sub forma propria continentur. Et isto modo omnes hereses quarum contradictorie in canone Biblie confirmato sub forma propria continentur hereses dampnate explicite sunt censende, quia, eo ipso quod canon Biblie explicite approbatur, omnes veritates in ipso asserte explicite approbantur, et per consequens earum contradictorie explicite reprobantur et dampnantur.

Quartus est earum ex quibus patenter omnibus etiam laicis usum habentibus rationis sequitur aliqua heresis sub aliquo trium modorum primorum comprehensa.

Discipulus: Contra aliqua predictorum possem dubia multa movere, sed forsitan non essent multum ad rem, quia voces sunt ad placitum, et ideo possunt vocare hereses dampnatas explicite stricte et large sicut placet eis, dummodo hoc auctoritatibus non inveniatur expresse contrarium. Idcirco dic quas hereses vocant dampnatas solummodo implicite.

Magister: Hereses de quibus solummodo viris literatis in sacris literis eruditus per subtilem considerationem patet quomodo catholice veritati contente in scripturis sacris vel doctrina expressa universalis ecclesie adversantur, et quod ex eis sequitur aliqua heresis aliquo predictorum modorum dampnata explicite, dicunt esse dampnatas implicite et non explicite. Talis heresis fuit heresis Grecorum dicentium Spiritum Sanctum non procedere a Filio, antequam dampnaretur explicite. Multe etiam hereses de quibus habetur in decretis aliquando fuerunt huiusmodi, que post explicite dampnate fuerunt. Tales sunt hereses nonnullorum doctorum modernorum. Est enim notorium quod moderni theologi circa divina opiniones tenent contrarias quas putant in scripturis divinis fundari, quarum altera in rei veritate scripture divine repugnat, sicut et tenent contrarium opinantes; unde et eam per scripturam divinam improbare nituntur, sicut in scriptis eorum patet aperte; et ita in rei veritate altera earum est dampnata implicite, cum veritas contraria sit implicite approbata ex hoc quod doctrina ecclesie ex qua infertur noscitur approbata.

Capitulum 19.38 asserte] inserte A (-WeVc)D | 39 explicite¹] omitted VcC (-Bb)E (-Pa) | 41 Quartus] modus added BFrPa | 42 primorum] predictorum VcC (-Bb)Fr, priorum D (-Fr)E; ambiguous WeEsBb | 44 movere] moveri B | sed] et WeVcCDE | 45 essent] esset D (-Fr)Pa | et] omitted D | vocare] vocari B | 46 hoc] in VcCDE | 47 dic] dicas Ed | 49 Hereses] implicite dampnatas vocant added Fr; implicite dampnate dicuntur ille added Ly | 52 sequitur] sequatur DVgVa | 53 dampnatas] dampnandas D (-Fr)Vg | 56 fuerunt²] sunt D (-Fr)Pa | 57 notorium] notissimum D | 59 et] omitted We | 61 scriptis] scripturis EsLaFrE (-VgVa)

Capitulum 20

Discipulus: Sive isti deviant a proprio modo loquendi sive non, video quod inter hereses quas dicunt esse dampnatas explicite et quas dicunt dampnatas solum implicite est aperta distinctio. Sed ad quam utilitatem istam distinctionem assignant ignoro, et tamen desidero scire.

Magister: Putant istam distinctionem esse summe necessariam episcopis et inquisitoribus heretice pravitate, ut sciant contra quos accusatos de heresi debeant procedere et contra quos potestatem procedendi non habent. Nam omnes tenentes pertinaciter heresim aliquo predictorum modorum dampnatam explicite possunt legitime iudicare. Tenentes vero dampnatas hereses tantummodo implicite iudicare non possunt, nec de talibus heresibus. Licet eas valeant ventilare et investigando discutere, de eis tamen nequeunt diffinitivam proferre sententiam, sed huiusmodi heresim asserens vel defendens summi pontificis vel generalis concilii est reservandus examini.

Discipulus: Si isti suam sententiam auctoritate vel ratione valeant confirmare, non tardes ostendere.

Magister: Possunt se fundare in una ratione, que talis est. Ad illum solum spectat asserentem dampnatam heresim implicite, de qua nondum innotuit ecclesie an debeat heresis reputari, tanquam hereticum condemnare ad quem spectat huiusmodi hereses solempniter condemnare, quod videtur maxime veritatem habere quando inter catholicos literatos in sacra pagina eruditos de tali assertionem an debeat censi heretica opiniones habentur contrarie. Sed assertionem que est in rei veritate heretica, de qua tamen an sit heretica inter doctos opiniones reperiuntur contrarie, solempniter et explicite condemnare pertinet ad solum summum pontificem et concilium generale et universalem ecclesiam. Ergo ad nullum inferiorem summo pontifice nec ad aliquod collegium inferius

---

Capitulum 20.4 Sed] *omitted* DVg | 5 assignant] assignent VcCCaE; *omitted* D (-Ca) | 9 tenentes] ponentes C (-Bb) | pertinaciter] pertinacem D (-CaFr)E (-Ly) | dampnatam] dampnatorum D (-CaFr)PaLy | 11 heresibus] causam Ly | Licet eas] *omitted* D (-Fr)E (-Va) | eas] *omitted* Va | valeant] valent D (-Lc)E (-Va) | 12 de...nequeunt] nec de eisdem Ly | 13 sed] et D (-Fr)E (-Ly) heresim] hereses C (-Bb)CaE (-PaLy) | 15 valeant] valent VcCD (-CaFr)E (-Ed) | 18 asserentem] assertionem D (-Ca)PaLy | heresim] vel heresim dampnatam FrLy | nondum] nunquam DE (-Pa), non nunquam Pa | 19 hereticum] hereticam EsDLy | 21 veritatem habere] veritati inherere DE literatos] et *added* FrLy | de] in D (-Fr)Ly | 22 assertionem] assertio DPaLy | 23 doctos] doctores VcBCDE (-Pa) | 25 solum] *omitted* VcEsC (-Bb)FrLy | pontificem...universalem] pontificem vel concilium generale vel ad universalem FrLy | 26 aliquod] *omitted* BaDE | inferius] summo *added* Ly

generali concilio spectat assertorem huiusmodi heresis tanquam hereticum condemnare.

Maiores istius rationis videtur certa, quia qui iudicialiter pronuntiat aliquem esse hereticum potest pronuntiare solempniter assertionem pro qua iudicat eum hereticum esse inter hereses computandam. 30

Minorem ostendunt²⁹ auctoritate et ratione, auctoritate primo Innocentii pape, qui, ut habetur 24^a, q. 1^a, c. *Quotiens*, ait, “Quotiens fidei ratio ventilatur, arbitror omnes fratres et coepiscopos non nisi ad Petrum, id est sui nominis et honoris auctoritatem, referre debere.” Ex quibus verbis datur intelligi quod questio fidei ad inferiorem summo pontifice referri non debet. Hinc glossa dicit ibidem, “Aliud est questionem de fide motam terminare, quod nulli preterquam Romane sedi permittitur, sicut hic dicitur, aliud est ipsam sine diffinitione ventilare, quod patriarche facere possunt.” Et infra glossa, obiciens, ait, “Videtur contra Extra, De hereticis, *Ad abolendam*: nam ibi innuitur quod illi vitandi sunt tanquam heretici quos episcopi vitandos duxerint.” Et respondens ait, “Sed dic quod illud intelligendum est quando tale quid dicunt quod certum est esse heresim, hic vero ubi dubium est.” 35 40

Istis concordare videtur glossa dist. 80^a, c. 2° que super verbo “in fide” ait, “In fide, id est fideliter”: “Infra 24^a, q. 1^a, *Quotiens*[...], ubi dicitur quod tantum ad Petrum referenda est questio fidei. Sed expone hic ‘in fide, id est fideliter’. Vel possunt agitare causas fidei sed non procedere ad sententiam, vel distingue qui 45

Capitulum 20.27 assertorem] assertionem AvDE (-Pz) | heresis] omitted FrLy | hereticum] hereticam DE (- Pz); explicite added FrLy | 29 videtur] esse added FrLy | esse] omitted VcCDE | 31 hereticum esse] esse hereticam et Ed | 34 et] omitted VcCD (- Fr)E | coepiscopos] episcopos BaD (-Fr)Ly | sui] sue Ly | nominis] rationis D (-LcFr)Ly | et honoris] omitted CD (-Fr)E (-PaVa) | 36 Hinc] est quod added FrLy | 37 nulli] non D (-Fr)E (-Va) | 38 sedi] fidei D (-CaFr)VgLy | sicut hic dicitur,] omitted Ly | 39 quod patriarche] omitted D (-LcFr) patriarche] inferiores FrLy | 40 vitandi] iudicandi D (-Fr)E | 41 episcopi] ipsi VcCD (-Fr)E vitandos] iudicandos D (-Fr)E | duxerint] duxerunt BE (-Ly), dixerunt DLY | dic] dico B | 42 quando] quod D (-CaFr)Pa | quid dicunt quod] quod dicunt B | est] dictum eorum added FrLy | 43 hic] nec DPaLy | vero] omitted DPaLy | ubi] ulli DLY | 44 Istis] item DPaLy; ad idem added FrLy | dist... que] predicti capituli Ly | fide] que added Ly | 45 Infra... 46 fideliter] omitted D (-CaFr)NaXLYVbLbSa, added Lbm | Infra... 47 possunt] omitted Ly | 47 possunt] S: omitted Ww | sed] et Ly; omitted D (-CaFr)Pa | distingue] SA (- Vc)Es: distinguere VcCCaFrVgVa, distinguendum Ba, diffinire PaPz, determinationem Ly, distinctionem D (-CaFr); diffinitionem added VdmLcm

Capitulum 20.33 Quotiens¹] C.24 q.1 c.12, vol.1 col. 1835 37 ibidem] s.v. fidei, vol.1 col. 1836 39 glossa] s.v. nisi ad Petrum, vol.1 col. 1836 44 glossa] D.80 c.2, s.v. in fide, vol.1 col. 507

29. Cf. Ockham, De corp. Christi c.37, OTh vol. 10 p.206ff/238.

sunt qui dubitant — nam si laici, videtur quod episcopi possunt determinare, Extra, De hereticis, *Ad abolendam*, si clerici, papa, Extra, eodem titulo, *Cum Christus*.” Ex hiis colligitur quod nullus inferior summo pontifice potest terminare questionem motam de fide, precipue quando literati dubitant et contrarie opinantur.

Quod etiam Innocentius 3us, Extra, De baptismo et eius effectu, c. *Maiores*, sentire videtur. Ait enim, “Maiores ecclesie causas, presertim articulos fidei contingentes, ad Petri sedem referendas intelligit, qui eum querenti Domino quem discipuli dicerent ipsum esse respondisse notabit, ‘Tu es Christus filius Dei vivi.’” Ex quibus verbis patenter habetur quod ad sedem beati Petri est questio fidei referenda, et ita nec collegium inferius concilio generali nec aliquis episcopus inferior papa potest aliquam heresim de qua est dubium an sit heresis condempnare, et per consequens nullum talem heresim asserentem valet tanquam hereticum condempnare. Irrationabile enim omnino videtur³⁰ quod episcopus vel inquisitor heretice pravitatis, qui sepe sacre pagine imperitus existit, opiniones doctorum theologie posset tanquam hereticas condempnare.

Capitulum 21

Discipulus: Quamvis ista sententia videatur fortiter esse probata, tamen contra ipsam urgentes instantias in mente revolve, quarum prima est de Universitate Parisiensi, que multas opiniones etiam Thome de Aquino, ipso vivente, tanquam erroneas excommunicavit et dampnavit. Secunda est de duobus archiepiscopis Cantuariensibus, quorum primus erat doctor theologie in ordine Predicatorum et

Capitulum 20.48 sunt] sint Ly | si laici] si aliqui D (-CaFr), aliquibus Ly | possunt] possint E (-Ed) | determinare] ut habetur *added* B | 49 *abolendam*] de iudiciis *added* Fr, et de iudiciis *added* Ly | si] vero *added* BFr | clerici] et aliquando *added* Ly | papa] ut habetur *added* B eodem titulo] c. D (-Fr)E (-Ly), de hereticis FrLy | 50 terminare] determinare A (-WeVc)DE, declarare B | 55 contingentes] continentes D (-VdFr)E (-PaLy) | referendas] referentes C (-Fi)D (-Fr)E | intelligit] intelliget CVg, intelligi D (-Fr)E (-VaPz), intelligitur Pz | eum] cum BCE (-Va) | eum querenti] conquirenti D (-LaFr), conquirente La | 56 notabit] notavit DPz, notatur Ly | 58 fidei] *omitted* D (-CaFr)Pa; *added* Pam | concilio] collegio D (-LaLc)Ly, collegio consilio La | concilio generali] generalis concilii FrLy | 60 nullum] nullam WeEsCaVd | 62 sacre pagine] sacra pagina We | 21.3 urgentes] negantes Ly, ingentes Pz | revolve] volvo C | 4 opiniones] multorum et *added* FrLy | de Aquino] *omitted* D (-CaFr)Ed | 5 erroneas] errores FrLy | 6 primus] unus DPaLy | in] de VfBFrLy | ordine] fratrum *added* FrLy | et] qui fuit FrLy

Capitulum 20.53 *Maiores*] X 3.42.3, vol.2 col. 1382

30. “Cum enim officium inquisitionis de haeretica pravitate aliquando simplicibus vel non magnis doctoribus committatur, absurdum videretur quod ad talem inquisitorem pertineret quancumque quaestionem difficilem et profundam de articulis quibuscumque pertinentibus ad theologiam auctoritate propria terminare...”; Ockham, De corp. Christi c.37, OTh vol. 10 p.209/240.

postea cardinalis,³¹ secundus erat etiam doctor theologie de ordine Fratrum Minorum,³² qui plures opiniones Thome excommunicaverunt et dampnaverunt.³³ Tertia est de ordine Fratrum Minorum, qui doctrinam Fratris Petri Iohannis dampnavit.³⁴ Et ita videtur quod tam ad collegium inferius concilio generali quam ad alias personas inferiores summo pontifice spectat errores a theologis opinatos dampnare. Quamobrem qualiter respondetur ad predictas instantias manifesta.

Magister: Ad primam instantiam de universitate Parisiensi multipliciter respondetur, uno modo quod multas assertiones temerarie condemnavit, veritates scilicet condempnando. Nullo enim modo potest solempniter veritas absque temeritate dampnari. Licet namque absque temeritate dampnabili valeat quis veritati contrarium opinari et de veritate dubitare, nunquam tamen veritas solempniter et publice absque dampnabili temeritate dampnatur. Cum igitur multorum iudicio inter articulos dampnatos Parisius contineantur veritates quamplures, sequitur quod eadem universitas plures assertiones temerarie condempnavit. Istius sententie fuerunt et sunt omnes illi qui extra Universitatem Parisiensem opiniones dampnatas Parisius tenuerunt et tenent. Eiusdem etiam sententie sunt omnes illi qui post revocationem dicte sententie quantum ad

Capitulum 21.7 secundus] autem *added* A (-WeVc)BBb | etiam] *omitted* BLy | de] in VcCD (-Fr)E (-Ly) | de ordine] *omitted* Ly | 8 Thome excommunicaverunt] theologie exquisiverunt CaE (-PaLy) | 9 de ordine] *omitted* We | 11 alias] aliquas VcC (-Bb)E (-PaLy) | a theologis opinatos] theologorum D (-Ca)PaLy | 12 opinatos] opinatas B, appropriatos LaLc predictas] *omitted* D (-Fr)Pa | instantias] ista FrLy | 15 condempnavit... 16 condempnando] dampnavit dampnando veritatem FrLy | veritates] veritatem D (-Fr) | 17 namque] quandoque B, quis possit et valeat FrLy | valeat quis veritati] veritatis FrLy | 18 veritas] *omitted* VcC (-Bb) | 20 articulos] fidei *added* D (-Fr)E (-Ed) | 22 condempnavit] et *added* Ly | et... 24 omnes] *omitted* D (-CaFr)NaKoPaLyArPbVbLbSa, *added* Lbm | illi] *omitted* BFr | 24 omnes] *omitted* C (-Bb)CaE (-PaLy) | quantum ad] quoad DE

31. Robert Kilwardby. 32. John Peckham. 33. On the condemnation made by Stephen Tempier, Archbishop of Paris (acting at the behest of the University of Paris), Robert Kilwardby and John Peckham see Étienne Gilson, *History of Christian philosophy in the Middle Ages* (London, Sheed and Ward, [1955]), pp. 359, 406. The text of Tempier's condemnation is in CUP vol.1 p.543-58, Kilwardby's in CUP vol. 1 p.558-560, Peckham's in CUP vol. 1 pp.624-6. 34 On Franciscan condemnations of Olivi see Leo Amorós, "Series condemnationum et processuum contra doctrinam et sequaces Petri Ioannis Olivi", *Archivum franciscanum historicum*, 24 1931, pp. 399-45. (Amorós suggests (p.500) that the author of the document he edits was Ockham's associate Bonagratia of Bergamo.) A general chapter of the Franciscan order at Marseilles in 1319 condemned certain of Olivi's doctrines and excommunicated brothers who knowingly kept and used Olivi's writings (Amorós p.509). See also Sylvain Piron, "Censures et condamnation de Pierre de Jean Olivi: enquête dans les marges du Vatican, *Mélanges de l'école française de Rome*, vol. 118-2 (2006), pp.313-73, at pp.353-8; David Burr, *The spiritual Franciscans: from protest to persecution in the century after Saint Francis* (University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press, 2003), pp.207-12.

25 opiniones Thome,³⁵ easdem opiniones Thome prius dampnatas nunc Parisius tenent et approbant publice vel occulte.

Discipulus: Miror quod dicis aliquos ante revocationem sententie Parisiensis assertiones dampnatas Parisius tenuisse, nisi forsitan ignoranter nescientes tales assertiones fuisse dampnatas ibidem.

30 **Magister:** Volo te scire quod multi scienter nonnullas assertiones dampnatas Parisius occulte et publice docuerunt. Unde et per certitudinem scio quemdam doctorem de ordine Predicatorum assertionem dampnatam Parisius publice ante dictam revocationem determinasse, et cum contra se ipsum obiceret quod dicta assertio quam tenuit erat excommunicata Parisius respondit illam excommunicationem nequaquam mare transisse.³⁶ Istius etiam sententie Magister Godfridus de Fontibus fuisse videtur, determinans et in scriptis relinquens quod articuli dampnati erant corrigendi.³⁷

Capitulum 22

Discipulus: Verba que refers cogunt me incidentaliter interrogare, si alique veritates cum assertoribus earundem fuerunt Parisius excommunicate, an tenen-

---

Capitulum 21.25 opiniones¹ opinionem **D** (-Fr)Ly | **26** vel] et **BFrE** (-Pa) | **27** dicis] dicunt ut refers FrLy | aliquos] *omitted* WeLa | Parisiensis] thome Fr, sancti thome Ly | **28** nisi forsitan] forte BaC (-Bb)**D** (-Fr)E (-VaLy), forte quod hoc fecerunt FrLy | ignoranter] ignorant **D** (-Fr)E (-Ly) tales] *omitted* A (- We) | **31** et² *omitted* **CDE** | per certitudinem] certitudinaliter Fr, *omitted* Ly | **32** publice] *omitted* FrLy | **33** ipsum obiceret] obiceretur FrLy | **34** erat] esset Vc**CDE** excommunicata] condemnata Fr, dampnata Ly | excommunicationem] dampnationem FrLy | **35** etiam] enim **D** (-Fr)E (- Ly) | Magister... 36 et] fuit magister godfridus de fontibus et hoc determinasse videtur [videt Ly] et [ut Ly] FrLy | **36** scriptis] scripturis BaLaFrLy; suis *added* FrLy | relinquens] reliquit CaVdVaLy, relinquit LaE (-VaLy) | **37** corrigendi] et etiam emendandi *added* **BFr** | **22.2** refers] faris FrLy | alique] aliqui tenentes huiusmodi Ly | alique veritates] aliqua veritas We | **3** assertoribus] assertionibus OxAv**BFr**Ly | excommunicate] condemnate C (-Bb)CaVgVa

---

35. On the 1225 revocation of the Tempier's condemnation insofar as it might touch opinions of Thomas Aquinas see CUP vol.2 p.280-2, and Jean-Pierre Torrell, *Saint Thomas Aquinas: vol. 1 The Person and his Work*, tr. R. Royal (Washington: Catholic University of America, 1996), pp.323-4. **36.** We do not know who the Dominican was that Ockham refers to. Girard J. Etzkorn, "The Codex Paris Nat.Lat. 15805", *Archivum Franciscanum Historicum*, 80 (1987), pp.321-333, at p.326 note 3, quotes from Walter Chatton (Ockham's confrere): "You may say that that decision [1277 condemnation] has not crossed the sea, therefore we should not care about it here. I say that what is suspect and excommunicated there should be regarded as suspect here" (our translation). See Jürgen Miethke, *Studieren an mittelalterlichen Universitäten Chancen und Risiken: Gesammelte Aufsätze*. (Leiden: Brill, 2004), pp.80-1, note 61. **37.** See Godfrey of Fontaines, *Les Quatres Premiers Quodlibets*, ed. M. De Wulf and A. Pelzer, vol. 2 (Louvain: Institut Supérieur de Philosophie de l'Université, 1904), pp. 207-208.

tes Parisius veritates easdem in excommunicationis sententiam inciderunt, cum sententia lata ex causa iniqua neminem videatur involvere.

5

Magister: Nonnulli putant quod si dicta sententia excommunicationis aliquae assertiones catholice excommunicate fuerunt, ipsa nullum tenentem veritatem dampnatam de facto potuit quoquomodo ligare, nec talis debuit se reputare ligatum, licet alii credentes dictam sententiam non esse iniquam ipsum tanquam excommunicatum vitare debuerint.

10

Et hanc assertionem triplici ratione probare nituntur, quarum prima est hec. Secundum Innocentium 3^m, ut habetur Extra, De sententia excommunicationis, c. *Per tuas*, sententia excommunicationis continens intollerabilem errorem non ligat; sed excommunicare assertionem catholicam est intollerabilis error; ergo talis sententia nullum ligat.

15

Secunda ratio est hec. Nullus potest cogi ad malum; negare autem assertionem catholicam est de se malum; ergo ad hoc per nullam sententiam potest quis cogi, et per consequens sententia ad hoc cogens est nulla. Sententia autem excommunicationis qua excommunicatur catholica veritas, quantum est ex forma sententiae, cogit negare catholicam veritatem; ergo talis sententia nulla est, et per consequens neminem ligat.

20

Tertia ratio est hec. Sententia heretici neminem ligat, ut habetur 24^a, q. 1^a, c. *Audivimus*; sed si dicta sententia excommunicationis se extendebat ad catholicas veritates, ferentes eandem sententiam fuerunt heretici, quia, si “dubius in fide est infidelis”,³⁸ multo fortius dampnans sententialiter veritatem catholicam hereticus est censendus; si autem ferentes dictam sententiam fuerunt heretici, ipsa nullum omnino ligavit.

25

Capitulum 22.4 in excommunicationis sententiam] excommunicationem FrLy | inciderunt] incurrerint FrLy | 6 aliquae... 7 fuerunt] fuerit iniqua E (-VgVa); omitted D (-CaFr) | 9 licet alii] sed aliqui B | 10 debuerint] WeC: debuerunt Ww | 11 et] We: omitted Ww | hanc... nituntur] omitted D (-CaFr) | probare nituntur] probant C (-Bb) | 15 nullum] nullam OxAv, non B | 18 autem] omitted D (-Ca) | 21 consequens] sententia ad hoc cogens est nulla ergo non meretur dici [ergo... dici omitted VbLbSa] sententia excommunicationis qua excommunicatur catholica veritas quantum est ex forma sententiae quia cogit negare catholicam veritatem igitur talis sententia nulla est et per consequens added E (-VgVa)ArPbVbLbSa. (Repetition triggered by two occurrences of “per consequens”. Perhaps “ergo non meretur dici sententia” came from a marginal comment.) | 22 Tertia... ligat] omitted Lc (Na does not omit) | 23 Audivimus] audiamus D (-Lc)E (-Va) extendebat] extendit D (-VdLc), extendat VdLcE | 24 eandem sententiam fuerunt] easdem sententias sunt D (-Fr)Pa | si] omitted E (-Pa) | 25 infidelis] et hereticus ergo added Ed

Capitulum 22.13 Per tuas] X 5.39.40, vol.2 col. 1910. See gloss, s.v. intollerabilem errorem, vol.2 col. 1912 23 Audivimus] C.24 q.1 c.4, vol.1 col. 1829

38. X 5.7.1, vol.2 col. 1669.

Capitulum 23

Discipulus: An excommunicantes ignoranter assertionem catholicam sint censendi heretici postea diligenter inquiram, et ideo ad propositum revertaris et quomodo ad prefatam instantiam de Universitate Parisiensi aliter respondetur enarra.

Magister: Sunt quidam dicentes quod dicta Universitas multas assertiones temerarie excommunicavit, non quia illas assertiones putant sapere catholicam veritatem sed quia quomodo repugnant fidei orthodoxe non apparet. Alii dicunt quod ideo dicta excommunicatio fuit temeraria reputanda quia excommunicantes potestatem quam non habebant indebite usurparunt, et ideo iuste fuit postea eadem sententia revocata. Adhuc est quarta responsio, quod episcopus Parisiensis auctoritate Apostolice Sedis rite eandem tulit sententiam; dampnare autem assertionem hereticam auctoritate Apostolice Sedis ad inferiorem summo pontifice potest licite pertinere.

Discipulus: Si tam dampnans solempniter assertionem catholicam quam revocans ritam et iustam dampnationem heretice pravitatis sit iudicandus hereticus, de quo inferius interrogationes tibi proponam, videtur necessario concedendum quod vel ferentes dictam sententiam excommunicationis contra opiniones Thome vel postea revocantes eandem sunt inter hereticos computandi.

Magister: Quibusdam videtur quod ferentes, aliis quod revocantes, sunt heretici reputandi, sed qui verius dicant sciri non potest nisi precognito an assertiones dampnate et postea revocate heretice vel catholice sint censende.

Capitulum 23.2 ignoranter] ignorantes **D** (-Fr)**E** (-PaVa) | **3** revertaris] veritatis **D** (-CaFr), revertar CaE (-Pa) | **4** prefatam] sententiam seu *added* **DE** | aliter] qualiter Es**Ed** | **6** dicta Universitas] universitas parisiensis **CDE** | **7** excommunicavit] et ideo *added* CaVd**E** (-Va) | catholicam] orthodoxam **Ed** | **8** quia] *omitted* **D** (-LaFr) | quomodo] quoquomodo CaVd**E** | repugnant] repugnent **A** (-We)**B**, repugnet **C**, repugnare **D** (-Fr)Pa | **9** excommunicantes] excommunicatores **B**Fr | **11** responsio] ratio **C** (-Bb)**D** (-CaFr) | **12** Apostolice Sedis] apostolica **B** | **13** hereticam] catholicam **A** (-We) | **14** potest] licet **D** (-CaFr) | **15** solempniter] *omitted* We**D** (-Fr) | catholicam] hereticam **AB**, aliter catholicam Vcm | **17** proponam videtur] proponentur **Ed** | concedendum] est *added* Ly | **18** vel] *omitted* **DE** | **19** Thome] theologie VdLc**E** (-PaVa) | sunt] sint **Ed** | **20** quod] tam *added* **A** (-VfVc)**B** (*deleted* Es)**D** (-Ca)Pab, tantum *added* VfVc | aliis quod] aliique **E** (-PaVa), aliisque CaVa | quod] quam **A** (-VfVc)**BD** (-Ca)Pa, *changed to* quod Es | **21** precognito] precognoscendo **D** (-LaFr)**E** (-Va), prius cognoscendo Va

Capitulum 24

Discipulus: De ista instantia ad presens te non amplius intromittas, sed dic quomodo ad secundam instantiam respondetur.

Magister: Instantia illa comprehendit duas, quarum prima est de primo archiepiscopo, qui fuit ordinis Predicatorum, secunda est de secundo archiepiscopo, qui fuit ordinis Minorum. De primo diversimode dicitur a diversis. Dicunt enim quidam quod dampnatio sua temeraria existebat, eo quod veritates, ut dicunt, condempnavit; unde et quidam alius archiepiscopus ipsum de dicta dampnatione acriter reprehendit, scribens eidem epistolam in qua manifeste asseruit quod veritates dampnaverat.³⁹ Multi tamen putantes ipsum veritates plures temere condempnasse quod fuerit hereticus nequaquam affirmant, quia, ut dicunt, nullam veritatem catholicam sed plures veritates philosophicas condempnavit. De assertionibus enim grammaticalibus, logicalibus et pure philosophicis in eadem dampnatione se, ut asserunt, temere intromisit.

Discipulus: An iste propter dictam dampnationem fuerit hereticus reputandus vel non sciri non posset nisi assertiones discuterentur quas dampnavit, quod ad presens non intendo. Sed posito quod dampnasset aliquam assertionem que in rei veritate est pure philosophica tanquam hereticam, nunquid fuisset hereticus?

Magister: Quidam dicunt quod sic, quia pertinaciter asserens aliquid esse de substantia fidei quod ad fidem non pertinet est hereticus iudicandus.

Discipulus: De hoc postea perscrutabor. Ideo ad propositum revertere principale, et dic an aliqui alii preter archiepiscopum de quo dixisti censuerint fuisse temerariam dampnationem predictam.

Capitulum 24.2 ad presens] *omitted* CE | amplius] *omitted* D | 3 instantiam] rationem D (-LaLc) | 7 dampnatio... 8 quidam] *omitted* D (-CaFr)NaAx | 9 eidem] ei C (-Bb)DE | in] *omitted* D (-Fr)Pa | 10 tamen] enim D (-Fr)E (-Va) | plures temere] *omitted* CD (-Fr)E | 13 enim] autem BEd | pure] *omitted* EsC (-Bb) | 14 asserunt] sentiunt D (-CaFr) | 15 propter] illam *added* CE (-Pa) dictam] *omitted* Ed | 16 vel non] *omitted* BaCDE | posset] potest DEd | discuterentur] distinguerentur D (-CaFr) | 18 pure] precise D (-Fr)E (-Ed), precipue Ed | 19 asserens] tenens CaLaPa, dicens Ed; *omitted* CVdLcVg | 20 substantia] veritate Ed | 22 archiepiscopum] archiepiscopos D (-Fr)Ed | quo] quibus D (-Fr)E | censuerint] censuerunt C (-Bb), senserunt D (-VdFr)Ed, censerunt VdE (-Ed)

Capitulum 24.3 secundam] Above, 21.5, p.75

39. Peter of Conflans. His letter does not survive. For Kilwardby's reply to Peter's letter see F. Ehrle, "Der Augustinismus und der Aristotelismus in der Scholastik gegen Ende des 13. Jahrhunderts", *Archiv für Literatur und Kirchengeschichte des Mittelalters*, 5 (1889), pp.603-35, at pp.614-32. "Dampnatio ibi facta non fuit talis, quomodo solebat esse expressarum heresum, sed fuit prohibitio in scolis determinando vel legendo vel alias dogmatizando talia asserendo"; p.614.

25 **Magister:** Plures alii ipsam fuisse temerariam reputarunt. Plures enim Parisius doctores et scolares assertiones dampnatas a dicto archiepiscopo publice tenuerunt. Nam opinionem Thome de unitate forme in homine inter alias condempnavit, et tamen tu scis quod plures Parisius ipsam publice tenent et defendunt ac docent. Et ita est de multis aliis.

Discipulus: Dic aliam responsionem ad instantiam secundam.

30 **Magister:** Alii dicunt quod dictus archiepiscopus articulos illos temere condempnavit, non quia inter illos veritates aliquae sint dampnatae, sed quia sibi potestatem dampnandi quam non habuit usurpavit.

35 **Discipulus:** Isti reprehendendo dictam dampnationem primo fundamento solummodo, scilicet quod nullus inferior summo pontifice habet potestatem aliquam assertionem tanquam hereticam condempnandi, inniti videntur.

Magister: Non est ut dicis, quia isti non solum innituntur fundamento prefato, sed etiam asserunt quod assertiones pure philosophice quae ad theologiam non pertinent non sunt ab aliquo solempniter condempnandae seu interdicendae, quia in talibus quilibet debet esse liber ut libere dicat quid sibi placet. Et ideo, quia
40 dictus archiepiscopus dampnavit et interdixit opiniones grammaticales, logicales et pure philosophicas, sua sententia fuit temeraria reputanda.

Discipulus: An liceat alicui tales assertiones dampnare nolo ad presens inquirere, sed indica si ad sepe dictam instantiam aliter respondetur.

45 **Magister:** Sunt quidam dicentes quod quilibet episcopus habet potestatem dampnandi hereses ex quo sibi patenter innotescit quod fidei obviat orthodoxe.

Discipulus: Isti negant quod prius probasti, scilicet quod sola Apostolica Sedes potest terminare questionem motam de fide. Unde non curo quod plus loquaris de isto archiepiscopo, sed dic quid dicitur de alio.

Capitulum 24.24 Parisius] parisienses **CD** (-CaLc)E | **29** secundam] supradictam **BCD** (-CaLc)E, predictam CaLc | **30** articulos illos] dictos articulos illos **E** (-Ed), dictos articulos **Ed** | **31** illos] illas/alias/istas OxAvBBbDE (-Va) | sint] sunt **D** (-CaVd) | **32** dampnandi] *omitted* **CDE** | **33** dampnationem] disputationem **D** (-LcFr) | fundamento] sumpto **D** (-CaFr), fundando **A** (-We), fundamento Oxb; aliter fundamento *added* Vcm | **37** pure] precise **D** (-Lc)E (-Ed), precipue **Ed** | **38** seu interdicende] seu interdicte **E** (-Pa); *omitted* DPa | **39** quid] quod **BCDE** | **40** interdixit] interdum OxAv | **41** pure] *omitted* C (-Bb) | **42** An] si **D** (-Fr)Pa | liceat] licet **D** (-Fr)E (-VgVa) | **44** dicentes] tenentes **CDE** | **45** hereses] *omitted* **D** (-Fr)Pa | obviat] obviat VcBaD (-LcFr) | **48** dicitur] etiam *added* E (-PaVa) | alio] secundo EsDE

Capitulum 24.46 probasti] Above, 20.17, p.73 **48** alio] Above, 21.7, p.76

Magister: Quidam putant ipsum temerarie condempnasse opiniones Thome quia continent veritatem, quidam autem quia ad eum quamcunque assertionem dampnare minime pertinebat. Quidam vero dicunt quod rite dampnavit quia ille opiniones fidei obviant orthodoxe, eo quod tota opinio de unitate forme in homine doctrine ecclesie manifeste repugnat, que docet quod idem fuit corpus Christi vivum et mortuum, et quilibet episcopus habet potestatem dampnandi assertiones doctrine ecclesie repugnantes.

Capitulum 25

Discipulus: Narra quomodo respondetur ad tertiam instantiam, de ordine Minorum qui dampnavit doctrinam Petri Iohannis.

Magister: Ad illam multipliciter respondetur. Ad cuius evidentiam debes scire quod de doctrina Petri Iohannis diversi diversimode sentiunt. Quidam enim putant totam doctrinam suam esse catholicam. Quidam affirmant quod nichil in ea invenitur quod heresim sapiat manifestam; multa tamen falsa et fantastica continet, et precipue cum futura predicat. Alii reputant quod hereses continet manifestas.

Primi et secundi tenent quod ordo Minorum dictam doctrinam temerarie condempnavit. Immo nonnulli putant quod dampnantes incurrerint hereticam pravitatem, quia dampnare sententialiter catholicam veritatem efficit dampnantem hereticum pertinacem. Tertii variantur; quidam enim, licet reputent doctrinam Petri Iohannis esse hereticam, tamen [dicunt quod] ordo antedictus temere condempnavit eandem, potestatem quam non habuit usurpando. Alii dicunt quod condempnantes nequaquam temere processerunt, quia processerunt auctoritate pape; dicunt enim quod Nicolaus 4us eandem doctrinam mandaverit condempnari.⁴⁰ Tertii dicunt specialiter de capitulo Massiliensi quod non temere condempnavit pefatam doctrinam, quia solum dampnavit — vel potius damp-

Capitulum 24.50 quia³] dicunt quod **D** | quamcunque] quantumcumque **D** (-CaFr)PaVg assertionem] *omitted* **D** (-CaFr) | **51** vero] autem **D** (-Fr)Pa, enim **E** (-PaLy) | **52** eo] et **D** (-Fr)E tota] illa **DE** | **25.2** tertiam] istam **B** | **5** diversi] *omitted* **BDVgVa** | **6** doctrinam] vel sententiam *added* **D** (-Fr) | affirmant] We: estimant Ww | **7** tamen] enim **D** (-Fr) | **8** et... continet²] *omitted* La | predicat] dicit **D** (-CaLa); non dicit verum, quia sola postilla super apocalypsim fuit condempnata et nichil plus *added* EsTo | **11** nonnulli] multi **D** | putant] *omitted* We | incurrerint] incurrerunt BaCLaLcE, inciderunt in [in *omitted*Vd] **D** (-LaLc) | **13** variantur] variant **Ed**, narrat **D** (-Ca) reputant] reputant **D** (-LaLc)Pa | **14** Iohannis] *omitted* **CE** (-Ed) | dicunt quod] Kilcullen: *omitted* Ww | **15** habuit] habent **BFr** | **17** dicunt enim] et dicunt **Ed** | enim] *omitted* **CD** (-Fr)VgVa mandaverit] mandavit Bb**DEd** | **18** de] illo *added* **Ed** | **19** dampnatam] dampnata **Ed**

Capitulum 25.2 instantiam] Above, 21.9, p.76

40. Cf. Amorós, “Series condemnationum”, p.504.

20 natam declaravit seu pronuntiavit — illa que prius per concilium generale vel
per aliquem Romanum pontificem⁴¹ dampnata fuerunt vel que aperte contradice-
bant scripture divine.

Discipulus: Ista ultima sententia magis michi placet, pro eo precipue quod nec
25 ordini antedicto attribuit usurpasse potestatem quam non habuit nec dampnationi
sanctissimi patris domini Iohannis pape 22ⁱ noscitur obviare, et ideo ipsam
quantum potes fulcire nitaris.

Magister: Istam sententiam declarare non possem nisi articulos condempnatos
et acta ordinis sepe dicti ac etiam doctrinam prefati Petri de qua dicti articuli
30 sunt accepti haberem. Tu autem scis quod nullum habeo predictorum, et forte
illi de ordine nollent michi communicare eadem.

Capitulum 26

Discipulus: Ex quo istam ultimam sententiam declarare non potes declaratio-
nem eiusdem usque ad aliud tempus, si forte predicta ab eodem ordine habere
potueris differamus. Et dic an aliqui teneant quod aliquis inferior summo ponti-
5 fice possit interdicare et precipere assertiones aliquas non teneri, licet eas
dampnare non possit.

Magister: Sunt nonnulli putantes quod, licet nec aliquod collegium inferius
concilio generali nec aliquis inferior summo pontifice valeat licite quamcunque
assertionem non dampnatam explicite tanquam hereticam excommunicare vel
10 dampnare, licet tamen collegiis aliis et prelatis inferioribus papa assertiones
erroneas ex causa rationabili interdicare et precipere quod nullatenus publice
defendantur. Et ideo dicunt quod si Universitas Parisiensis et Cantuarienses
archiepiscopi sepe fati ex causa rationabili opiniones Thome interdixissent,

Capitulum 25.24 potestatem] antedictam *added* E (-VgVa) | **25** sanctissimi patris] *omitted* A (-We)
| patris] *omitted* B | **26** quantum] quam D (-Vd)Vg | potes] poteris D (-CaFr)E (-VgVa) | fulcire]
fugiens La, ?sigies Lc, fugere Vd, fugiens fulcisse CaVg | nitaris] vitare D (-VdFr)Vg, nitare Pz,
nitere Ly | **28** doctrinam] *omitted* B | prefati] fratris CDE | **30** nollent] nolunt E | **26.2** istam] itaque
BPa | **3** predicta] *omitted* DPa | **4** Et] sed FrEd | aliqui] qui *added* D (-CaFr)E (-Ed); sint qui *added*
Ed | **5** possit...6 possit] valeat licite quamcunque assertionem non dampnatam explicite tanquam
hereticam excommunicare vel dampnare CD (-Fr)AxE. See Omissions-Additions.html, passage 6.
| **7** Sunt...10 dampnare] ad hoc respondent quidam dicentes quod licet non liceat alicui inferiori
papa dampnare et cetera CD (-Fr)AxE, ad hoc respondent quidam dicentes quod quamvis non liceat
collegio inferiori concilio generali nec alicui inferiori papa dampnare assercionem non dampnatam
explicite tanquam hereticam excommunicare Fr. See Omissions-Additions.html, passage 6. | licet]
WeB: *omitted* Ww | **8** valeat] valeant B | **11** interdicare] prohibere *added* D | publice] *omitted*
C (-Bb)

41. The Council of Vienne, Popes Clement V and John XXII; Amorós, “Series condemnationum”,
pp.506-8.

tantummodo precipiendo quod publice eas nullus defenderet aut doceret Parisius, et ad sententiam excommunicationis et dampnationis opinionum earundem nullatenus processissent, nil temerarium commisissent. 15

Discipulus: Que potest esse causa rationabilis precipiendi opiniones aliquas publice non teneri?

Magister: Dicunt quod pro scandalo et scismate aliisque malis et periculis evitandis possunt opiniones aliquae, etiam quandoque vere, rationabiliter interdici. 20

Discipulus: Nunquid fuit unquam aliquod scandalum de opinionibus Thome?

Magister: Sepe audivi a multis Anglicis enarrari quod de opinione Thome de unitate forme, quando conclusiones que sequuntur ex ipsa explicabantur, scandalum fuit in Anglicano populo infinitum. 25

Discipulus: Que fuerunt ille conclusiones sequentes ex opinione de unitate forme que expresse scandalizabant populum?

Magister: Secundum istos subscripte sunt: Quod corpus Christi non fuit idem numero vivum et mortuum; quod corpus quod iacuit in sepulchro Christi in triduo nunquam fuit corpus Christi dum viveret; quod corpora et reliquie que a fidelibus pro corporibus sanctorum et reliquiis venerantur nunquam fuerunt corpora nec partes sanctorum dum viverent; quod corpora mortua nunquam fuerunt corpora viventium; quod caro mortua nunquam fuit viva. 30

Discipulus: Satis exemplificasti de conclusionibus sequentibus ex opinione de unitate forme substantialis, et ideo ad propositum redeundo explica rationes si que sunt pro assertione predicta. 35

Capitulum 26.14 nullus] non **D**(-Fr)**E** | defenderet] defenderent **LcEd** | aut] ac **D**(-Fr)**E** doceret] docerent **LcE** (-VgVa) | **16** nil temerarium commisissent] *omitted* **D**(-Ca) | temerarium] temerarie **Ed** | **17** Que] an **Ed** | **20** etiam... vere] et questiones/conclusiones vere **D**(-Fr)**E** (-VgVa), et conclusiones bene Fr, etiam questiones vere Vg | **23** Sepe] et sepe **WeB** | Anglicis] et britonibus *added* **DE** | enarrari] enarrare **A** (-We)**D**(-Fr)**E** (-VgVa) | opinione] opinionibus **D** | de unitate forme] *omitted* **D**(-La) | **25** Anglicano] anglia **DE** | populo] prope **Ed** | **26** Discipulus... 28 Quod] isti enim qui per thomam ponebantur unitate forme sequebantur propositiones subscripte **Ax** opinione] thome *added* **E** (-VgVa) | **29** quod... Christi] christi quod iacuit in sepulchro **CCaEd** quod... 30 triduo] christi non iacuit in sepulchro in sancto triduo quod **Vd**, christi non iacuit in sepulchro [in christi **Lcm**] in triduo **Lc**, christi non iacuit in sepulchro quod **Fr** | in] ipso *added* **E** (-Pa) | **30** corpora] corpus **VcD** (-La)**E** (-Va) | **32** corpora] *omitted* **D**(-Ca)**Pa** | quod] nec **DE** nunquam] unquam **DEd** | **34** exemplificasti] certificasti **DE** (-PaVa), certificastis **Pa** | **35** si] scilicet **D**(-CaLc) | **36** pro] de **B**

Capitulum 26.36 predicta] Above, 26.7, p.83

Magister: Assertionem suam probant isti tali ratione. Omne illud quod potest licite pretermitti a subditis potest ex causa rationabili a prelati et iurisdictionem habentibus super subditos interdicti. Nam qui preest potest et debet in omnibus
40 utilitati omnium providere et periculis obviare, et in talibus licitis et honestis oportet subditos obedire, ut colligitur ex sacris canonibus 11^a, q. 3^a, c. *Si autem* et c. *Si quis* et c. *Absit*. Sed opiniones aliquas non defendere nec docere est licitum, immo quandoque necessarium et expediens. Ergo et potest a prelati et collegiis iurisdictionem habentibus ex causa rationabili interdicti.

45 **Discipulus:** Secundum hanc rationem liceret quandoque prelati interdicere veritates. Nam quandoque tacere veritatem est expediens.

Magister: Interdicere veritatem omnibus et pro omni tempore nemini licet, secundum istos. Aliquibus tamen et pro aliquo tempore imperare ne veritates aliquas docere presumant licet. Sic dixit Apostolus, “Mulieri docere non
50 permitto”, et Dominus in evangelio ait, “Nolite sanctum dare canibus, neque mittatis margaritas ante porcos”. Ex quibus colligitur quod nec omnibus nec omni tempore veritatem expedit predicare aut docere vel defensare.

Discipulus: Ex hoc videtur quod nulli licet opiniones seu assertiones quas dampnare nequit omnibus et pro omni tempore interdicere, licet aliquibus et pro
55 aliquo tempore ipsas licite interdicere possit.

Magister: Hanc conclusionem ipsi concedunt. Et ideo signanter dicunt quod “ex causa rationabili” licet inferioribus aliquas assertiones interdicere, per hoc insinuantes quod cessante causa cesset interdictum.

Capitulum 26.37 suam **D** (-CaFr)PaVg | probant] probasti **D** (-CaFr)Vg | isti] *omitted* **DE** | Omne] quod **C** (-Bb) | **38** licite] *omitted* **D** | et] *omitted* **B** | **39** subditos] subditum **D** (-Fr) preest] *omitted* **DE** | potest] *omitted* **C** | debet in] de **D** (-CaFr) | in] *omitted* CaFr**E**, *added* Pab | **40** utilitati] utilitatibus **D** (-Lc)**E** (-PaVa) | omnium] intendere (et) *added* Bb**DE** | et¹] potest et Ca**E** (-VgVa) | et²] sed **D** (-CaFr) | **42** nec] non **D** (-CaFr)**E** | docere] eis *added* **B**, dicere **D** (-Fr) | **43** et²] *omitted* Vc**CDE** | **45** prelati] prelatum **D** | **47** nemini] non **CDE** | **48** istos] sed *added* Vgb**Ed** | tamen] tantum **Ed** | imperare] interdicere La, interdicere (et) imperare LcFr, interdicere et impetrare Ca, interdicere et impedire Vd, impedire **E** (-PaVa), impetrare PaVa, imperare Pab | **49** docere¹] doceri Ly | Sic] **A** (-Vc)Es: sicut Ww | **51** quibus] verbis *added* **DE** | **52** expedit] vel *added* **Ed** | predicare] probare **D** (-CaFr)Va | **53** quas] aliquas **D** (-Fr)**E** (-PaVg), aliquas Vgb | **54** nequit] nec **D** (-Fr)Pa, neque **E** (-PaVa) | **55** possit] possint Bb**D** (-Fr)**E** | **58** cesset] cessat AvBaVdFr**E** (-Pa)

Capitulum 26.41 Si autem] C.11 q.3 c.11, vol.1 col. 1223 **42** Si quis] C.11 q.3 c.13, vol.1 col. 1223 | Absit] C.11 q.3 c.14, vol.1 col. 1223 **49** dixit] 1 Tim 2:12 **50** ait] Matt. 7:6

Capitulum 27

Discipulus: Licet circa predicta michi multe dubitationes occurrant, illis tamen omissis ad intentum principale revertor. Michi autem videtur probabile quod nullus inferior papa potest aliquam assertionem non dampnatam explicite tanquam hereticam excommunicare vel dampnare explicite, sed adhuc ignoro cui fundamento papa vel concilium generale in dampnando explicite aliquam assertionem tanquam hereticam debet inniti. Unde de hoc quid sentiunt literati dicere non postponas. 5

Magister: Circa interrogationem tuam opiniones contrarias recitabo. Sunt enim quidam dicentes quod tante auctoritatis est papa quod ad placitum potest quamcunque assertionem tanquam hereticam condemnare. Et isti videntur esse imitatores sequacium Sergii pape, persecutoris pape Formosi, qui, ut in quodam libro⁴² de antiquissima litera legi, in tantum volebant papam extollere quod asserebant papam non posse dampnari sed quod quicquid faceret salvaretur. Ita isti dicunt quod quicquid papa diffinit esse tenendum omnes catholicos oportet credere et tenere. Hinc dicit glossa dist. 19^a, c. *Si Romanorum*, “Illud quod papa approbat vel reprobatur, nos approbare vel reprobare debemus.” 10 15

Discipulus: Ista assertio sonat quod papa hereticari non potest, de quo postea interrogationem specialem habebo. Ideo de hoc pro nunc pertranseas et narra ut promisisti assertionem contrariam. 20

Magister: Alii asserunt manifeste quod papa et concilium generale, ac etiam universalis ecclesia, si recte dampnet aliquam assertionem tanquam hereticam stricte loquendo, de assertionem heretica uni vel pluribus de tribus fundamentis debet inniti et se patenter fundare.

Capitulum 27.3 omissis] pretermissis **DE** | videtur] apparet super La, semper fuit Ca, super VdLc | **5** dampnare] poterit *added* **B** | **6** cui] quo **DE** | **7** assertionem] non dampnatam *added* **D** (-Fr)EFrm | tanquam hereticam] *omitted* **D** | debet inniti] inniti La, innititur VdLc, inniti videtur Fr | **9** Sunt] dicunt **E** (-Pa) | **10** dicentes] tenentes **E** (-Pa) | placitum] populum VfVc | **11** videntur] dicuntur **DE** | **12** sequacium] *omitted* **Ed** | ut] *omitted* **B** | **13** legi] legitur **B** | extollere] ostendere **D** (-CaFr) | **14** quod] *omitted* **AD** (-LaLc) | **15** papa] *omitted* EsC (-Bb) | omnes catholicos] **ABa**: *omitted* Ww | **16** Si] qui **CD** (-Fr)VgVa | **17** vel¹] et OxAvCCaLcPaVa | **19** specialem] *omitted* **D** | pertranseas] transeas **B**, transeamus VdEd, pertranseamus **D** (-Vd)E (-Ed) | narra] monstra **E** (-PaVa) | **21** et] aut **DPa** | etiam] *omitted* OxAvB | **22** dampnet] dampnat VfCD (-Fr)E

Capitulum 27.16 glossa] D.19 c.1, s.v. reprobantur, vol.1 col. 104

---

42. Not identified. Ockham refers to this book also in 1 Dial. 7.28 and 7.70.

25 Primum est scriptura sacra, et isti fundamento innitebantur concilia generalia
 principalia hereses Arii, Macedonii, Nestorii, Euticis et Dioscori condemp-
 nando. Sicut enim aliqua illorum conciliorum condendo symbola in auctoritate
 scripture divine se fundabant, testante Isidoro, qui, ut habetur dist. 15^a, c. 1°, ait,
 30 “Sancti patres in concilio Niceno, de omni orbe terrarum convenientes iuxta
 fidem evangelicam et apostolicam secundum post apostolos symbolum tradi-
 derunt”; ita hereses condempnando pro fundamento sacras literas posuerunt. Sic
 etiam Alexander tertius, dampnando assertionem dicentem quod Christus non
 est aliquid secundum quod homo, in hac veritate a scriptura divina accepta,
 “Christus est verus Deus et verus homo”, se fundavit. Sic etiam sancti doctores
 35 hereses reprobando ipsas per scripturas sacras convincere conabantur, sicut ex
 libris eorum patenter habetur. Unde et Isidorus, ut habetur 24^a, q. 3^a, c. *Quidam
 autem*, plures hereses per scripturas sacras arguit evidenter.

Secundum fundamentum est doctrina apostolica in scriptis apostolicis non
 redacta sed que relatione succedentium fidelium vel scripturis fide dignis ad nos
 40 pervenit. Et isti fundamento innititur Nicolaus papa, qui, ut <habetur> ex
 capitulo eius in decretis dist. 22^a inserto patenter colligitur, diffinivit hereticum
 fore censendum dicere Romanam ecclesiam non esse caput omnium
 ecclesiarum. Cum tamen de hoc in scripturis sacris mentio minime habeatur sed
 hoc apostoli tradiderunt et docuere fideles, que doctrina relatione fidelium
 45 sibimet succedentium et scripturis sanctorum patrum ad nos pervenit. Pro hoc
 faciunt rationes et auctoritates quas supra cum tractarem interrogationem tuam
 que veritates sunt catholice reputande adduxi.

Tertium fundamentum est revelatio vel inspiratio nova divina. Si enim aliqua
 veritas eterna de hiis que pertinent ad salutem de novo revelaretur ecclesie, illa
 50 esset tanquam catholica approbanda et omnem falsitatem ei contrariam posset

Capitulum 27.25 scriptura sacra] super/supra scripturam sacram **DE** (-Va) | **27** aliqua] aliqui **Ed**
 symbola] tria *added* **D** (-Ca) | **28** se fundabant testante] sensum dabant [dabunt **VdLc**] teste **D** (-Ca)
 | **30** evangelicam] catholicam **CDE** | secundum] sedem **EsD** (-Fr)Pa; *omitted* **FrEd** | tradiderunt]
 condiderunt **D** | **34** verus] *omitted* **E** (-PaVa) | **35** hereses] *omitted* **CaE** (-PaVa) | sacras] *omitted*
Ed | ex] in **CaLaE** (-Pa) | **36** patenter] *omitted* **BFr** | Quidam autem] notandum
E (-VgVa), *omitted* **VgVa** | **38** scriptis] scripturis **BLaE** (-Pa) | **39** que] **OxbEsmPa**: *omitted* **Ww**
 scripturis] scriptis **CPa** | **40** ut] **Kilcullen**: ut habetur **Ww** | ex] *omitted* **DE** (-Va) | **41** eius] cuius
D (-Fr), omnes **Ed** | inserto] ubi **D** (-VdLc)**E** (-VgVa) | diffinivit] diffiniens **E** (-VgVa), diffinit
OxAvEsCD (-CaVd)**VgVa**, et diffinitur **CaVd** | **44** doctrina] doctrine **Ed** | **45** sibimet] suorum
CaLaPa, sibi **E** (-PaVa), fuit **VdLc** | pervenit] pervenerunt **Ed** | **46** rationes] voces **D** (-CaFr)
 | **48** nova] *omitted* **D** (-Ca)Pa | **49** de hiis] *omitted* **Ed** | pertinent] pertinet **LaLcEd** | ad...50
 approbanda] asserenda **Lc** (Na does not omit)

Capitulum 27.28 c. 1] **D.15** c.1, vol.1 col. 69 **36** Quidam...37 autem] **C.24** q.3 c.39, vol.1 col.
 1891 **41** dist. 22] **D.22** c.1, vol.1 col. 129 **46** supra] Above, 3.8, p.39

ecclesia et etiam papa tanquam hereticam condemnare. Et quamvis isti nesciant exemplum invenire, quod unquam ecclesia aliquam heresim condemnando se in tali revelatione vel inspiratione fundaverit, tamen dicunt quod hoc non est impossibile quia posset Deus, si sibi placeret, multas veritates catholicas noviter revelare vel etiam inspirare.

55

Discipulus: Quid si papa vel etiam concilium generale dicat sibi aliquam veritatem esse revelatam a Deo vel etiam inspiratam? Nunquid alii fideles credere astringuntur?

Magister: Dicunt isti quod absque miraculo manifesto non est credendum eis, quia non sufficit nude asserere quod eis est veritas revelata vel etiam inspirata, sed oportet quod talem revelationem seu inspirationem miraculi operatione confirmant aperta.

60

Discipulus: Quid dicerent isti si omnes christiani nullo excepto aliquam veritatem tanquam catholicam firmiter acceptarent quam tamen nec ex scripturis divinis nec ex aliqua doctrina ecclesie precedenti possent ostendere?

65

Magister: Dicunt quod talis veritas esset tanquam catholica acceptanda, quia talis concors adhesio omnium christianorum nullo excepto alicui assertioni huiusmodi sine miraculo non posset contingere. Cum enim omnes fideles firmissime teneant quod iuxta promissionem Salvatoris Matthei ultimo, “Vobiscum sum usque ad consummationem seculi”, ecclesia universalis nunquam errabit, constat quod sine speciali inspiratione divina nunquam ecclesia universalis assertioni que non dependet ex doctrina ecclesie precedenti firmiter adherebit. Et ita si unquam tali veritati adherebit, miraculose adherebit, et ideo tunc miraculum fieri esset credendum.

70

Discipulus: Quid sentiunt si omnes christiani preter paucos vel unum assertioni tali que ex doctrina ecclesie precedenti probari non posset noviter adhererent?

75

Capitulum 27.51 etiam] *omitted* **D** (-Fr)Pa | **52** quod] cum **D** (-Lc) | unquam] nunquam **BDE** (-Ed) | **53** in] *omitted* **C** (-Bb) | **55** etiam] WeEsC: *omitted* Ww | **57** etiam] *omitted* WeFr | **60** etiam] *omitted* WeFr | **61** miraculi] mirabili **D** (-Fr) | **63** nullo... 65 doctrina] *omitted* VdLcNaUnVbLbSa, *added* Lbm | nullo... 65 ostendere] ecclesie militantis possint ostendere aliquam veritatem eis noviter fuisse revelatam Fr (perhaps a conjecture to repair the omission reported in last entry). veritatem] assertionem Ly | **64** tanquam catholicam] *omitted* **D** (-VdLc)VgVa | catholicam] hereticam **EdAr** | **65** ecclesie precedenti] ab ecclesia procedente **E** (-VgVa) | possent] possint **D** (-CaLc)Pa | **66** esset] est **DPa** | **67** excepto] extrinseco **D** (-CaFr) | **68** possent] potest **LcEd** | **70** ad] *omitted* We | **71** speciali] spirituali **D** (-Fr) | **73** Et... 74 credendum] *omitted* **DNaKoUnPaVgArPbVbLbSa**, *added* LbmPamVgm | **76** doctrina ecclesie] ecclesia **D** (-LcFr), causa Lc | noviter] *omitted* **CDE** | adhererent] VfVcLaFrmE (-Pa): adherent **B**, adhereret Ww

---

Capitulum 27.69 Matthei] 28:20

Magister: Dicunt quod si unus solus dissentiret non esset talis veritas acceptanda, quia in uno solo potest stare tota fides ecclesie, quemadmodum tempore mortis Christi tota fides catholica in sola Beata Virgine remanebat, nec est
80 credendum quod omni tempore post tempora apostolorum sint aliqui magis accepti Deo quam fuerunt apostoli ante mortem Christi. Si igitur Christus post crucifixionem suam permisit cunctos apostolos a fide catholica deviare et solam beatam Virginem firmiter permanere in fide, temerarium est asserere quod
85 nunquam ante finem mundi Deus permetteret totam multitudinem christianorum preter unum a fide recedere orthodoxa.

Discipulus: Ista nescio improbare, sed videtur quod ad hoc ut omnes catholici teneantur alicui veritati noviter revelate firmiter adherere non sufficit eam operatione miraculi confirmare, cum per malos et infideles fiant miracula, sicut ex verbis evangelii Matthei 7° colligitur, ut apparet, Christo dicente, “Multi
90 dicent michi in illa die, ‘Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus, et in nomine tuo demonia eiecimus, et in nomine tuo virtutes multas fecimus?’ Et tunc confitebor illis, ‘Quia nunquam novi vos,’” hoc est nunquam approbavi vos. Huic etiam concordat glossa Extra, De hereticis, *Cum ex iniuncto*, dicens “Quandoque miracula fiunt per malos.”

Magister: Ad istam obiectionem respondent, dicentes quod, licet per malos fiant miracula, nunquam tamen fit verum miraculum ad confirmationem falsitatis asserte per malos; et ideo quando docent aliquem errorem ad confirmationem illius erroris nunquam fit verum miraculum; sed si predicant veritatem quamvis sint mali fiunt aliquando miracula ad confirmationem
100 veritatis. Sic Iudas proditor, quamvis fuerit malus, quia tamen docuit veritatem miracula faciebat. Quando ergo fit verum miraculum ad assertionem aliquam confirmandam, tenendum est indubie quod talis assertio pro vera debet haberi, sive illi quibus revelata fuerit inter bonos sive inter malos fuerint computandi.

Capitulum 27.77 Dicunt quod] *omitted* D (-Ca) | unus] *omitted* D (-CaFr) | 78 uno] subiecto D (-Ca); *deleted* Frb; uno *added* Frm | ecclesie] *omitted* D | 79 catholica] ecclesie CDE | est] etiam E (-Ed), est etiam EdPab | 80 sint] fuerint Ed | 81 fuerunt] fuerint BLcEd | 82 cunctos] omnes B | 83 beatam] mariam *added* C (-Bb) | 84 permetteret] permittet BFr, permittat CD (-Fr)E | 86 improbare] reprobare VfB | ut] quod A (-We)BaD (-Lc)VgVa | omnes] aliqui D | 88 miracula] mirabilia D (-Fr)E (-Pa) | 89 ut] et Ed | 90 Domine] *omitted* VfVcCD (-Ca)Pa | 91 virtutes] veritates C (-Bb) | 92 Et tunc] *omitted* VdEd | Quia] *omitted* D | nunquam] *omitted* A (-We) | 93 dicens] ubi habet quod Ly; *omitted* DE (-Ly), *added* Pab | 94 miracula] mirabilia D (-Fr)E (-Pa) | 95 Magister...96 miracula] et infideles Vd | 96 miracula] mirabilia D (-VdFr)E (-Pa) | verum] unum VcD (-VdFr)PaVa | 98 verum] unum D (-Fr)PaVa | 99 miracula] mirabilia E (-PaVa) | 100 Sic] sicut DE | 101 miracula] mirabilia D (-CaLa) | verum] unum D (-Fr)PaVa | 102 haberi] et hoc *added* Ed | 103 fuerint computandi] computentur Ed

Capitulum 27.89 Matthei] 7:22-3 93 glossa] X 5.7.12, s.v. miraculi, vol.2 col. 1678

Discipulus: Ista responsio est apparens. Unde que dixisti de ista sententia secunda sufficiant; sed si nosti alios aliter dicere non differas indicare. 105

Magister: Nonnulli putant quod tam concilium generale quam etiam papa in dampnando aliquam assertionem tanquam hereticam in sola scriptura sacra debet se fundare quia sole veritates in scriptura sacra contente et que sequuntur ex eis catholice sunt censende. De hac sententia tractatus precedens te poterit informare. 110

Capitulum 28

Discipulus: Satis adverto ex precedentibus quomodo ista sententia fulciri poterit et quomodo etiam poterit improbari, et ideo ad questionem aliam me converto. Adhuc enim nescio an ad hoc quod catholici aliquam assertionem habere debeant pro dampnata explicite, oporteat in dampnatione talem vel equipollentem modificationem seu specificationem vel determinationem “tanquam hereticam” vel “contrariam catholice veritati” adiungere, taliter vel equipollenter proferendo sententiam, “Talem assertionem tanquam hereticam vel veritati catholice inimicam dampnamus.” Unde circa hoc unam vel plures narras sententias. 10

Magister: Ad hoc dupliciter respondetur. Quidam enim dicunt quod talis determinatio vel modificatio seu specificatio in sententia est ponenda ad hoc ut assertio improbata pro heresi dampnata explicite habeatur, quia dicunt quod assertio que non est dampnata tanquam heretica pro heretica haberi non debet. Alii dicunt quod ad hoc quod aliqua assertio pro heretica habeatur sufficit absque tali determinatione vocali quod ipsa falsa assertio reprobetur, vel veritas contraria explicite approbetur, et quod talis reprobatio vel approbatio fundetur in catholica veritate. Sic Alexander tertius, reprobans et interdicens ne aliquis dicat Christum non esse aliquid secundum quod homo, suam reprobationem fundavit in catholica veritate ista, videlicet “Christus est verus Deus et verus homo,” et 20

Capitulum 27.104 Unde] tamen We | 105 alios] aliquos OxAvBCDE (-Va) | non] ne D (-Fr)E (-Ed) | 108 in...sequuntur] que D (-CaFr) | 28.2 poterit] potest E (-PaVa) | 4 enim] autem B | ad] de EsCE (-Ed) | 5 dampnatione] dampnationem D (-Fr)E | 6 modificationem... determinationem] modificatione vel specificatione vel determinatione LaLcE (-Va), modificative vel specificative vel determinative D (-LaLc) | 7 contrariam] inimicam CaE | veritati] dampnamus added D (-CaFr), dampnamus Fr | 8 assertionem] omitted C (-Bb) | vel...9 inimicam] omitted D (-Ca) | 9 narra] monstra E (-PaVa) | 11 dupliciter respondetur] dicunt seu respondent dupliciter D (-Fr)E | enim] omitted CFr | 12 determinatio...specificatio] modificatio seu determinatio DE seu] se We | 14 pro] vel C (-Fi), vel added Fi | pro heretica] omitted OxAvDE, added Pam | 15 aliqua assertio] assertio que non est dampnata tanquam Ed | 16 tali] omitted CCaVd | vocali] omitted D (-CaVd)E | 18 aliquis] aliquid E (-Ed)

Capitulum 27.109 tractatus precedens] c. 1 ff, p.33ff

ideo voluit quod dicta assertio pro heretica haberetur, licet talem determinationem “tanquam hereticam condemnamus” vocaliter in sua prohibitione nequam expresserit.

25 Hoc etiam ratione probatur. Nam veritas explicite approbata et in veritate catholica fundata pro catholica debet haberi; ergo et falsitas contraria debet heretica iudicari. Sed sive approbetur veritas sive dampnetur contraria falsitas semper veritas approbatur, quia reprobatio unius contradictoriarum est alterius approbatio et e converso. Ergo talis assertio, contraria veritati in fide fundate catholica, heretica est censenda et pro dampnata explicite est habenda.

Capitulum 29

Discipulus: Adhuc habeo quod de heresum dampnatione interrogem. Michi enim apparet quod omnis error qualitercunque sive patenter sive latenter scripture divine obvians et repugnans numero heresum aggregatur. Constat
5 autem quod theologi de hiis que spectant ad scripturam sacram contrarie opinantur, qui tamen omnes opiniones suas scriptura divina fulcire nituntur et per eandem scripturam sacram opiniones contrarias reprobare moluntur. Ergo aliquae dictarum opinionum contrariarum numero heresum aggregantur. Nunquid ergo papa dampnabiliter peccat negligendo huiusmodi hereses condemnare?

10 **Magister:** Quidam dicunt quod papa in nullo peccat permittendo theologos huiusmodi assertiones que sunt in rei veritate hereticas opinando tenere, quod tali ratione videtur posse probari. Permittere licita non est peccatum, cum quandoque absque peccato illicita permittantur; sed huiusmodi errores qui non sunt dampnati explicite opinando tenere est licitum, quia talis opinio, quamdiu
15 opinans paratus est corrigi, opinantem non reddit hereticum; ergo absque peccato papa permittit theologos huiusmodi errores, qui in rei veritate sunt hereses, opinando tenere.

Alii sentiunt quod plures summi pontifices dampnabiliter peccaverunt permittendo hereses huiusmodi etiam opinando teneri, quod probant primo sic. Non

Capitulum 28.21 voluit] voluerit We | **22** condemnamus] condemnare Ed, dampnamus et condemnamus D (-Fr)Pab | prohibitionem] probationem Ed | **23** expresserit] expressit BaD | **24** Hoc] hac E (-PaVa) | veritas] catholica added A (-We) | et] etiam added D (-VdFr) | **27** semper] omitted CDE | **28** fundate] Fr: fundata Ww | **29** est habenda] omitted CD (-Fr)E (-Va); habenda added Pam | **29.2** heresum] heresis D (-VdFr) | **4** repugnans] sit de added D (-Ca) | aggregatur] aggregetur A (-We)CaVd; omitted D (-CaVd) | **5** sacram] omitted We | contrarie] contraria VcCD (-LaLc)E, omitted LaLc | **7** sacram] omitted A (-WeVc) | **12** cum] etiam added CDE | **14** licitum] illicitum Ly | quamdiu] quando D (-LcFr)Ed, quamvis C (-Bb)E (-Ed) | **16** theologos] omitted CDE | qui] que Ed | rei] omitted CVdE | **17** tenere] teneri CD (-LcFr)E | **18** summi] romani CDE | peccaverunt ... 19 teneri] ABa: in hoc peccaverunt Ww. See Omissions-Additions.html, passage 7. | **19** primo] omitted VcCDE | sic] per hoc quod Ed

solum heretici sed etiam hereses sunt de ecclesia extirpande, teste concilio 20
 generali, quod, prout habetur Extra, De hereticis, c. *Excommunicamus*, episco-
 pos iudicat deponendos qui super expurgando de suis diocesibus heretice
 pravitatis fermento negligentes fuerint vel remissi; ille ergo ad quem spectat ex
 officio sibi iniuncto hereses extirpare, si negligens fuerit vel remissus de
 dampnabili remissione vel negligentia excusari non potest; sed ad summum 25
 pontificem spectat totam ecclesiam de heresibus, non solum iam dampnatis
 explicite sed etiam aliis quibuscunque, purgare; ergo qui tales hereses sustin-
 uerunt teneri vel doceri dampnabiliter peccaverunt.

Discipulus: Non videtur quod papa teneatur de novis heresibus que non sunt
 dampnate explicite purgare ecclesiam, sed sufficit sibi quod eam purget vel 30
 purgatam conservet ab omni pravitate heretica explicite iam dampnata.

Magister: Hoc improbant isti, dicentes quod papa qui hereses insurgentes de
 novo negligit improbare et dampnare apostolos et sanctos patres, qui hereses
 pulantes celerrime dampnaverunt, nullatenus imitatur, quorum tamen vestigiis
 inherere oportet Romanum pontificem si eis vult in celesti patria aggregari. 35
 Peccaverunt ergo summi pontifices qui dampnare huiusmodi hereses neglexe-
 runt.

Discipulus: Apostoli et sancti patres ideo hereses dampnaverunt quia invenerunt
 pertinaces huiusmodi heresum assertores. Cum ergo theologi heresum, quas
 putant veritati catholice minime obviare, pertinaces non fuerunt assertores, non 40
 fuerunt hereses quas opinando solummodo docuerunt per Romanos pontifices
 condemnande.

Magister: Istam excusationem Romanorum pontificum isti dupliciter impug-
 nare nituntur. Primo quia nescierunt an theologi suis opinionibus hereticalibus
 pertinaciter adhererent ex quo de hoc nullam inquisitionem omnino fecerunt; 45
 ergo in inquirendo veritatem ut periculis fidei obviarent negligentes vel remissi
 fuerunt. Secundo sic: Maiori periculo est fortius ac diligentius et celerius
 obviandum. Sed ex heresibus publice opinatis et dogmatizatis maius imminet
 periculum religioni Christiane quam ex consuetudinibus onerosis et pravis, quia

Capitulum 29.22 iudicat] indicat AvLaE | qui] *omitted* Ly | expurgando] extirpando LaLcE
 | 23 fermento] fermentum E (- Ed) | fuerint] fuerunt A (-WeVf)CaFrE (-VgVa) | vel] et D (- Fr)
 | ex] de D (-Fr)E | 25 remissione vel negligentia] negligentia vel regimine EPc | 27 sustinuerunt]
 sustinent CD (-LaLc)E | 28 vel] et A (-WeVc) | 29 novis] omnibus Ed | 30 vel] et BaC (-Bb)
 | 36 huiusmodi] *omitted* CD (-Fr)E | 40 fuerunt] fuerint BCEd | 41 quas] quorum CPa
 | 44 hereticalibus] hereticis LaLcE | 45 adhererent] adhererunt LaLcE | de hoc] *omitted* B | 46 in]
omitted WeBaD (-CaVd)E, *added* Wem | vel] et CDE

Capitulum 29.21 Excommunicamus] X 5.7.13, vol.2 col. 1685

- 50 esto quod dogmatizantes suis opinionibus minime pertinaciter adhererent tamen
 timendum est ne simplices discipuli, audientes assertiones huiusmodi a magnis
 doctoribus edoceri et pro eis fortiter allegari et a catholicis nullatenus
 condemnari, ex apparentia rationum quas nesciunt solvere in adhesionem
 pertinacem eisdem heresibus inducantur, et ne errores pestiferi pro veritatibus
 55 catholicis incipiant venerari et pertinaciter defensari. Sed consuetudines onerose
 et prave sunt celerrime comprimende ne “in privilegiorum ius ab impiis assu-
 mantur”, ut asserit Nicolaus papa, prout habetur dist. 8^a, c. *Mala*. Ergo multo
 fortius hereses qualitercunque pululaverint sunt evellende radicitus et damp-
 nande ne a simplicibus et seducibilibus pro veritatibus catholicis approbentur.
- 60 **Discipulus:** Ista ultima ratio est apparens, sed prima omni apparentia carere
 videtur, quia secundum sacros canones non est de aliquo inquisitio facienda nisi
 prius fuerit diffamatus, ut habetur Extra, De accusationibus, c. *Qualiter et*
quando, et in multis aliis locis; sed theologi de heresibus nullatenus diffamati
 fuerunt; ergo de eis summi pontifices non debuerunt inquirere.
- 65 **Magister:** Dicunt isti quod ista excusatio non est sufficiens, quia licet theologi
 non fuerint diffamati quod essent heretici, diffamabantur tamen quod hereses
 docuerunt. Unde et multi theologi nunc putant quod alii theologi hereses dogma-
 tizent, quamvis nolint asserere quod sint inter hereticos computandi. Multi enim
 etiam forte cum assertionem putant quod omnes opiniones Thome que quondam
 70 fuerunt dampnate Parisius sunt heretice iudicande. Nonnulli etiam credunt
 omnes opiniones suas quas Cantuarienses archiepiscopi dampnaverunt inter
 hereses computandas. Quidam enim firmissime credunt quod dicere voluntatem
 nichil posse velle contra actuale iudicium rationis sapiat heresim manifestam
 quia, ut dicunt, omne demeritum tollit et meritum.⁴³ Quidam etiam credunt quod

Capitulum 29.51 ne] ut BbD (-Fr) | 54 heresibus] omitted C (-Bb) | errores] hereses E (-PaVa)
 pestiferi] pestifere Ed | 56 impiis] ipsis CD (-Fr)E | 60 omni] omnino CCaVdPaVa, opinio
 E (-PaVa); omnino added La | 61 de aliquo] aliqua EsLaE | 66 fuerint] fuerunt BaLaFrEd | 67 et]
 etiam CaLaE | nunc] non OxEsCLaVd | dogmatizent] dogmatizant AvCaEd, dogmatizarent
 CE (-Ed) | 68 nolint] nollent A (-We) | enim] omitted Ed | 70 sunt] sint E (-Va) | iudicande] item
 added Ed; discipulus added PaVg | etiam] omitted B | credunt] quod added OxAvE (-Ed)
 | 71 suas] omitted Ed | 74 dicunt] hoc added Ed | etiam] certitudinaliter added LaNaAxE (-
 Vg)PcArPbVbLbSa

Capitulum 29.57 Mala] D.8 c.3, vol.1 col. 29 62 Qualiter et quando] X 5.1.24, vol.2 col. 1596

43. See Expos. Phys. lib.2 c.8, OPh vol.4 p.319-321/332 line 107ff. For Thomas's attempt to reconcile freedom and moral responsibility with the doctrine that one cannot will against the actual judgment of reason see ST 1 q.83 a.1. See Robert Pasnau, *Thomas Aquinas on Human Nature* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), pp.226ff.

dicere in homine non esse nisi unam formam substantialem⁴⁴ veritati obviat 75
 orthodoxe. Quidam etiam putant quod multe opiniones Scoti sint inter hereses
 numerande. Dicere enim quod sapientia Dei ab essentia Dei ex natura rei quo-
 modolibet distinguatur⁴⁵ putant simplicitati divine et per consequens veritati
 catholice repugnare. Idem sentiunt de unitate minori,⁴⁶ et prioritatibus⁴⁷ quas
 ponit in Deo et de aliis que opinatur quasi innumeris. Hoc idem de multis 80
 opinionibus Egidii⁴⁸ multi existimant. Est ergo notorium quod theologi hereses
 dogmatizare notantur quamvis heretici minime reputentur. Propter talem ergo
 famam debuerunt summi pontifices pro inquisitione facienda moveri.

Discipulus: Forte talis fama ad summos pontifices non pervenit.

Magister: Dicunt isti quod hoc omni probabilitate caret, quia nullam verisimili- 85
 tudinem habet quod dampnationes opinionum Thome et aliorum que solemp-
 niter et publice pluries facte fuerunt Parisius et in Anglia summos pontifices
 latuissent, presertim cum quidam de ordine Predicatorum contra dampnationem
 latam in Anglia ab archiepiscopo Cantuariensi contra quasdam opiniones Thome
 ad curiam Romanam appellaverint et illa de causa accesserint ad eandem. 90
 Dicunt ergo quod quamvis fama quod opinantes essent heretici non pervenerit
 ad Romanos pontifices, ipsos tamen non latuit quod opiniones eorum dampnate
 fuerunt Parisius et in Anglia. Quare ad inquisitionem faciendam procedere
 debuerunt, exemplo sanctorum patrum qui, antequam Arius, Eunomius, Mace- 95
 donius, Nestorius et alii multi pertinaces convincerentur heresum defensores, de
 ipsis et eorum dogmatibus inquisitionem fecere solertem, exemplo etiam Inno-

Capitulum 29.76 sint] sunt EsCD (-La)E | **78** distinguatur] contradicere added Ly | **79** unitate
 minori] formalitatibus BaFr; unitate numerali added VcCD (-Fr)E | **80** ponit] ponunt VcCCaVdE
 opinatur] opinantur D (-Fr)E | **81** existimant] et added LaE (-Va) | **82** reputentur] reputantur LaEd
 | **83** moveri] moneri Ed | **85** hoc... caret] hec... carent C | quia nullam] nec LaE | **90** appellaverint]
 appellaverit CFrVa, appellaverunt BaD (-Fr)Pa | accesserint] accesserit C (-Bb)VdFrVa
 | **93** fuerunt] fuerint E (-PaVa) | **96** fecere] facere BCaE (- Ed)

44. Qdl.2 q.11, OTh vol.9 p.163-4/202. See above, p. 84. 45. Ord.1 d.2 q.1, OTh vol. 2 p.4ff/38, 14ff/48. 46. Scotus, Ord.2 d. 3 pars 1 q.1, *Opera omnia*, vol.7, pp.395-405 (Paul V. Spade, (tr.), *Five Texts on the Mediaeval Problem of Universals: Porphyry, Boethius, Abelard, Duns Scotus, Ockham* (Indianapolis: Hackett, 1994, pp.59-65). For Ockham's criticism of Scotus on this topic see Ord.1 d.2 q.6, OTh vol.2 p.177-81/210 (Spade, pp.158-61). 47. Scotus sometimes represents God's activities in terms of a sequence of "signa" or "instants of nature"; see e.g. Scotus Ord.1 d.35 q.un. para.32, vol.6, p.258. Ockham rejects these "instants", d.9 q.3, OTh vol.3 p.295/316, p.311-2/332; Expos. Praed. c.18, OPh vol.2 p.327-8/358. 48. Ockham makes an extended criticism of Giles of Rome at Rep.2 q.11, OTh vol.5 p.237-50/264. It is not clear what he may have considered heretical. Some of Giles's opinions were censured by Stephen Tempier (separately from the 1277 condemnation), and Giles later retracted them, but there is little information about what they were. E. Hocedez, "La condamnation de Gilles de Rome", *Recherches de théologie ancienne et médiévale* 4 (1932), pp.34-58, at pp.57-8.

centii 3ⁱⁱ, qui, ut habetur Extra, De summa trinitate et fide catholica, c. *Dampnamus*, quamvis Ioachim sui erroris nunquam fuerit pertinax defensator, et licet eidem errori solempnissimus tunc temporis doctor Ricardus de sancto Victore
 100 adhererit quamvis non pertinaciter, ad inquisitionem et dampnationem faciendas processit.

Capitulum 30

Discipulus: Ista exempla animum meum fortiter angunt, unde cupio scire si aliqui aliter dictos summos pontifices excusare nitantur.

Magister: Quidam per simplicitatem et imperitiam scripturarum eos excusant,
 5 dicentes quod a tempore Innocentii 3ⁱⁱ non fuerunt aliqui summi pontifices in sacrarum literarum peritia excellentes, et ideo de intricatis et difficilibus questionibus se intromittere nullatenus voluerunt sed talia discutienda theologis reliquerunt, contenti hiis que explicite approbata noscuntur. De opinionibus vero novis magis voluerunt, iuxta consilium beati Ieronimi, pie dubitare quam aliquid
 10 temere diffinire.

Discipulus: Ista sententia concordare videtur cum illis qui dicunt quod non ad canonistas sed ad theologos principaliter pertinet inter assertiones hereticales et catholicas iudicare. Plures enim post tempora Innocentii 3ⁱⁱ fuerunt summi pontifices qui peritissimi in iure canonico extiterunt, licet in theologia non
 15 fuerint excellentes. Quare, si ad canonistas principaliter pertineret inter veritates catholicas et hereses iudicare, ipsi de non dampnando hereses inter theologos dogmatizatas modo predicto excusari nequirent. Sed nunquid si fuissent magistri in theologia excusari valerent?

Magister: Dicunt isti quod sic, quia multi, ut asserunt, sunt in theologia doctoris
 20 nomen habentes per favores humanos et procuraciones indebitas ac ambitiones diabolicas ad magisterium exaltati qui sacrarum literarum sunt penitus imperiti.

Capitulum 29.97 habetur] *omitted* BbLaE | 98 fuerit] fuit E (-PaVa) | 100 pertinaciter] tamen *added* Ed | 30.4 excusant] excusare We | 6 intricatis] *intrinsicis* E (-PaVa) | 7 voluerunt] debuerunt CDE (-Va) | 11 concordare] correspondere E | 12 assertiones... 13 catholicas] veritates catholicas et hereses CDE | 15 fuerint] fuerunt BCaFrE (-PaVg) | pertineret] pertinet E | 16 de] *omitted* E | 17 dogmatizatas] dampnatas E (-PaVa) | nunquid] nunquam VgLy | 19 doctoris] doctores VfVcBaCCaVdE (-Va) | 20 ac] aut E (-Va)

Capitulum 29.97 Dampnamus] X 1.1.2, vol.2 col. 11 **30.9** consilium] Rather, Peter Comestor, *Historia scholastica*, PL vol. 198 col. 1643. 11 illis] Above, lib. 1 c. 2, p.6

Capitulum 31

Discipulus: Licet summi pontifices scripture sacre notitiam non habuerint excellentem, tamen per hoc non videntur aliqualiter excusandi, quia poterant doctos consulere et peritos. Qui autem potest habere copiam peritorum non potest per ignorantiam excusari. Talis ergo ignorantia scripture divine eos nequaquam excusat, nisi forte dicatur quod, quia in theologia et in philosophia antequam ad papatum essent assumpti nequaquam exercitati fuerunt, non poterant ad intelligendum tam subtiles difficultates theologie etiam per informationem peritorum attingere. Sed et hoc sufficere non videtur, quia quamvis non potuissent intelligere informationes circa huiusmodi debebant tamen credere informationibus aliorum, ut apparet, et per consequens iuxta informationem peritorum quamvis eas per intellectum non caperent ad condemnationem heresum procedere debuerunt. Unde et de hoc ultimo — an scilicet, si summus pontifex sacrarum scripturarum ignarus aliquam heresim promulgatam quamvis videre nequeat quomodo veritati catholice adversatur de consilio peritorum debeat condemnare? — quid teneant homines manifesta.

Magister: Quidam dicunt quod summus pontifex in hoc casu debet credere eruditis in scriptura sacra et iuxta eorum consilium, quamvis non videat quomodo heresis dogmatizata veritati repugnat, ad dampnationem eiusdem procedere. Alii vero astruunt manifeste quod a quibuscunque et quotcunque pape dicatur aliquam assertionem hereticam esse censendam, ipse ad dampnationem solemnem eiusdem nullo modo debet procedere nisi ipsemet aperte consideret — vel divina inspiratione vel propria meditatione vel librorum inspectione aut aliorum informatione vel aliquo alio modo — quod talis assertio veritati obviet orthodoxe. Dicunt etiam quod si omnes in generali concilio congregati preter ipsum assererent talem assertionem esse hereticam, nisi suam sententiam miraculo confirmarent vel per informationes suas facerent ipsum advertere quomodo catholice obviet veritati, non deberet eam quantumcunque omnes instarent solempniter condemnare, sed expectare teneretur, quousque vel per revelationem divinam, vel per miraculi operationem facti ad talem heresim reprobendam,

Capitulum 31.2 scripture sacre] *omitted* C (-Bb) | sacre] *omitted* BbD (-Fr)E | habuerint] habuerunt BbCaFrE (-PaVa) | 6 dicatur] dicant Ed | 8 tam] eam C | 9 et] etiam EsFrE (-PaVa), *omitted* WeLaPaVa | 10 tamen] *omitted* CD (-La)E (-Va) | 12 caperent] saperent E (-Va), saperet Va | 13 si] *omitted* C (-Bb)Fr | 16 debeat] valeat CD (-LcFr)E | quid] de hoc *added* Ed | homines] docti *added* Ed | 19 repugnat] repugnet VcC (-Bb)Lc | 20 astruunt] asserunt DE (-Ly), assumpserunt Ly | quibuscunque et quotcunque] quocumque et quocumque Ca, quocumque et quotcunque La, quocumque et quodcumque Vd, quocumque Fr | quotcunque] quocumque AvBaC (-Bb), cuicumque EsE | pape] *omitted* E | 22 consideret] consideraret E | 24 obviet] WeBaLc: obviet Ww | 27 quomodo] quo Ly | 30 miraculi] mirabilem CaE (-Pa) | reprobendam] condemnandam D (-Lc)

vel propria meditatione, vel aliena informatione, aut quovis modo, sibi innotesceret manifeste quod talis assertio catholice veritati repugnat.

Discipulus: Miror quomodo isti dogmatizare presumunt quod unus homo mortalis, quacunq[ue] p[re]ditus dignitate, magis debet adherere proprie fantasie quam omnibus viris literatis et sanctis ad generale concilium convocatis.

Magister: Sententiam predictam non capis, ut video. Non enim dicunt quod debet papa fantasie proprie adherere, sed dicunt quod non debet propter verba hominum aliquam assertionem contra conscientiam vel preter conscientiam propriam condemnare.

Discipulus: Videtur quod papa in hoc casu tenetur conscientiam suam secundum conscientiam tot et tantorum virorum formare.

Magister: Dicunt quod in hiis que fidei sunt non debet papa inniti conscientiis hominum, sed soli auctoritati divine.

Capitulum 32

Discipulus: Incipio magis advertere sententiam memoratam. Unde ipsam auctoritatibus vel rationibus munire coneris.

Magister: Pro ista sententia plures rationes auctoritatibus communitate possunt adduci, quarum prima est hec. Omnes preter papam in generali concilio congregati non sunt maioris auctoritatis quam Christus, nec omnibus illis magis est credendum quam Christo; sed si Christus venisset et veritatem catholicam inauditam predicasset et ad confirmandum doctrinam suam nullum fecisset miraculum, Iudei, licet sue predicationi minime credidissent, peccatum nullatenus habuissent; ergo multo fortius potest papa absque peccato sententie omnium aliorum in generali concilio existentium, si per eos nullum fit miraculum ad suam sententiam confirmandam nec ipsi faciunt eum intelligere quomodo sua sententia in veritate catholica est fundata, minime adherere; et per consequens non tenetur eos in eadem sententia sequi. Maior istius rationis est omni catholico manifesta. Minor auctoritate ipsius Christi probatur qui, ut

---

Capitulum 31.34 debet] deberet **B** | **37** proprie] sue **CD** (-Lc)**E**; omitted Lc | non] omitted FrE (-VgVa) | debet] omitted **CDE** (-Va) | **38** aliquam] nullam debet **Ed** | **39** condemnare] debet added CaVd; non debet added LaFrPam | **40** Discipulus ... 42 quod] non tenentur quia Sa, discipulus quia Vb, magister quod Lb, discipulus... quod added Lbm | in] omitted **E** | conscientiam... 41 conscientiam] se conscientiis **Ed** | **41** formare] conformare CaFrE (-Ed), confirmare **Ed** | **43** divine] sue **C** (-Bb) | **32.2** magis] nunc **D** (-Lc) | **9** credidissent] credendo **Ed** | **10** sententie] suo et **E** (-Ed), sue sententie et **Ed** | **11** fit] fiat FrEd | **15** qui] quia BFrE

legitur Iohannis 15°, loquens de Iudeis, ait, “Si opera non fecissem in eis que nemo alius fecit, peccatum non haberent”, michi scilicet non credendo. “Nunc autem et viderunt” miracula manifesta que feci “et oderunt me et patrem meum.” Ex quibus verbis colligitur quod si Christus miracula non fecisset, Iudei non credendo peccatum minime habuissent.

20

Discipulus: Si ista ratio concluderet sequeretur quod toti ecclesie universali fides minime esset adhibenda; immo posset aliquis absque peccato assertionem quam hactenus predicavit universalis ecclesia, si non videret quomodo esset consona scripture divine, negare, cum tota congregatio quorumcunque mortali-
um non sit tante auctoritatis quante solus Christus, et ita si Christo non fuit
credendum absque miraculo nec toti ecclesie est credendum nisi sententia
ecclesie aperto miraculo confirmetur.

25

Magister: Ad istam obiectionem tuam dicerent illi qui predictam tenent sententiam quod adherendo sententie universalis ecclesie nemine discrepante quando eadem sententia aliquo miraculo minime confirmatur principaliter creditur
Christo, cuius doctrina tota est miraculis innumeris confirmata. Invenitur enim
expresse quod Christus promisit fidem suam usque ad finem seculi duraturam.
Ex quo sequitur quod nunquam ecclesia universalis errabit contra catholicam
fidem. Quare si ecclesia universalis nemine discrepante docet aliquid esse
tenendum tanquam catholicum, hoc firmiter est tenendum propter auctoritatem
Christi, et non principaliter propter auctoritatem ecclesie (licet quodammodo
etiam propter auctoritatem ecclesie sit tenendum), inquantum firma fide tenetur
quod Christus docuit ecclesiam nunquam a fide catholica recessuram.

30

35

Discipulus: Hic possem multa querere de ecclesia que errare non potest et de concilio generali sed illa omnia duxi ad tempus aliud differenda. Et ideo ad principale propositum revertaris et rationes compleas in quibus potest predicta sententia se fundare.

40

Magister: Secunda ratio pro predicta opinione est hec. Qui non propter miraculum aliquod nec propter auctoritatem scripture divine nec propter aliquam aliam auctoritatem quam videat sed ad instantiam hominum aliquam assertionem

45

Capitulum 32.16 de] *omitted* E | 17 michi] *omitted* FrEd | 18 viderunt] scilicet *added* CD (-Fr)E
miracula] mirabilia E (-PaVa) | 25 fuit] fuisset E | 30 aliquo] alio A (-VfVc)BaBbLaVd | 31 enim]
autem B | 34 fidem] WeBBbD (-CaLa): *omitted* LaE (-PaVa); veritatem Ww | 36 licet...37 ecclesie]
omitted ToEsDiLc, *added* Esm (Ba and Na do not omit) | 39 Hic] *omitted* E | 43 Qui] quia si papa
Ly, quod E (-PaLy) | 44 aliquam aliam] aliam LcPa, aliquam D (-Lc)E (-Pa) | 45 ad] propter Ed,
propter aliquam LcE (-Ed)

Capitulum 32.16 Iohannis] 15:24

dampnat solempniter, eandem dampnationem in sapientia aut voluntate hominum vel instantia fundare videtur; dampnatio autem pravitatis heretice et approbatio catholice veritatis eidem fundamento debent inniti; ergo licet pape approbando aliquam catholicam veritatem in sapientia hominum vel voluntate aut
 50 instantia se fundare — quod doctrine apostolice manifeste repugnat. Ait enim Apostolus, 1^a ad Corinthios 2°, “Predicatio mea non in persuasibilibus humane sapientie verbis sed in ostensione spiritus et virtutis, ut fides vestra non sit in sapientia hominum sed in virtute Dei.” Ex quibus verbis patenter habetur quod fides pape non in sapientia hominum, et per consequens multo magis nec in
 55 voluntate seu instantia hominum debet consistere. Quare nec approbatio catholice veritatis in sapientia hominum vel voluntate aut instantia debet fundari. Et eadem ratione dampnatio heretice pravitatis non debet fundari in aliquo predicatorum. Papa igitur ad hoc quod rite dampnet hereticam falsitatem debet ad hoc vel per miraculum apertum induci, vel oportet eum cognoscere manifeste quomodo talis falsitas veritati catholice adversatur, ne fidem suam in sapientia
 60 hominum vel voluntate constituat.

Tertia ratio est hec. Propter illos qui possunt contra fidem errare non est aliqua assertio neque tanquam catholica approbanda neque tanquam heretica
 65 condemnanda. Sed omnes magistri in theologia et etiam omnes alii a papa in concilio generali congregati possunt contra fidem errare, quia nec magistri in theologia nec omnes alii a papa in generali concilio congregati sunt tota illa ecclesia pro qua Christus oravit ne fides eius deficeret (licet si sint catholici sint pars eiusdem ecclesie, sicut quilibet Christianus est pars illius ecclesie). Ergo propter illos omnes non debet papa aliquam assertionem neque tanquam catholicam
 70 approbare neque tanquam hereticam condemnare, nisi aperte ostendatur pape vel per operationem miraculi vel per testimonium catholice veritatis quod a veritate nequaquam exorbitant.

Capitulum 32.46 solempniter] in *added* BbD (-Fr), et *added* E (-VaLy) | aut] et D (-LcFr) | 47 videtur] videretur si Ly | dampnatio autem] et dampnatio B | 48 debent] debet C (-Bb)LcFrE (-Ed), deberent Ed | licet] licitum est Bam; liceret Ly | 49 aut] et LcFrE | 51 non] est *added* WeC (-An)E (-VgVa) | persuasibilibus] persuasionibus A (-WeVc)D (-Fr) | 52 virtutis] veritatis E, aliter veritatis *added* Vcm | vestra] nostra OxAvBLcFrE | 53 virtute] veritate E | 54 hominum] *omitted* D (-Fr) | 55 debet] fundari et *added* Ed | 56 vel] nec in A (-WeOx), nec B | 58 quod] ut BEd | hereticam] pravitatem vel *added* VcCDE (-Pa) | falsitatem] pravitatem vel Pa | 59 induci] *omitted* C (-Bb) | 60 fidem suam] fides sua FrEd | 61 constituat] consistat CaFrEd | 62 aliqua] alia E (-Ed) | 65 congregati... 66 sunt] congregati non sunt Ba, congregati sunt huiusmodi sed Es, non sunt CDE, congregati *added* (before “non”) Pab. See Omissions-Additions.html, passage 8. | 68 sicut... ecclesie] *omitted* CDE. See Omissions-Additions.html, passage 9. | 70 approbare] *omitted* E | condemnare] reprobare D (-LcFr) | 72 exorbitant] exorbitet Ed

---

Capitulum 32.51 1 ad Corinthios] 2:4-5

Quarta ratio est hec. Papa non debet aliquam assertionem tanquam hereticam
solempniter condemnare nisi quam scit demonstrative vel firmissime credit
esse hereticam. Qui autem scit demonstrative aliquam assertionem esse hereti- 75
cam rationi innititur, qui vero credit innititur auctoritati. Papa ergo in dampnan-
do aliquam assertionem tanquam hereticam vel innititur rationi vel auctoritati.
Sed papa qui non videt quomodo dampnanda assertio fidei obviat orthodoxe
rationi inniti non potest, sicut omni intelligenti constat. Ergo oportet quod
innitatur auctoritati. Aut ergo innititur auctoritati divine aut humane; non divine, 80
quia non videt quomodo talis assertio auctoritati divine repugnat. Ergo papa si
dampnaret predicto modo aliquam assertionem tanquam hereticam inniteretur
auctoritati humane. Sed auctoritati humane in hiis que fidei sunt est minime
innitendum, quia fides nostra est supra intellectum humanum. Ergo humano
intellectui in huiusmodi est nullatenus inherendum. 85

Quinta ratio est hec. Omnes alii a papa in generali concilio congregati non sunt
maioris auctoritatis quam fuerunt apostoli, et Moyses in veteri lege. Sed apostoli
et Moyses doctrinam suam miraculis vel testimoniis autenticis ab auditoribus
iam receptis ut redderetur credibilis confirmaverunt, nec aliter eis populi
credidissent. Ergo papa non tenetur illis adhibere fidem qui nec miraculo nec 90
testimonio catholice veritatis sibi note faciunt eum de sua sententia certum. Si
igitur omnes alii in generali concilio nec miraculo nec auctoritate catholica
ostenderent pape assertionem dampnandam esse hereticam, non deberet papa
ipsam tanquam hereticam condemnare. Maior istius rationis videtur aperta.
Minor ostenditur manifeste per exemplum de beato Paulo, qui doctrinam suam 95
tam miraculis quam scripturarum testimoniis confirmavit. Unde ad Romanos
15° ait, “Non enim audeo aliquid loqui eorum que per me non efficit Christus in
obedientiam gentium verbo et factis, in virtute signorum et prodigiorum.” Ex
quibus verbis colligitur quod beatus Paulus doctrinam suam signis et prodigiis
confirmavit. De scripturarum testimoniis etiam que adduxit beatus Paulus patet 100
ad Romanos 9° et 10° et 11° et 1^a ad Corinthios 2° et 3°, ad Hebreos 1° 2° et 3° et

---

Capitulum 32.74 scit] sit CaFrPa | 75 esse¹] falsam et added D (-Lc) | demonstrative]
demonstratam D (-LaLc), demonstrare E | esse²] tanquam Ed | 76 vero] autem OxbEd
auctoritati] pape Vd, pape added E (-Va) | 81 repugnat] repugnet BaCLaVdE (-Ed) | 83 Sed
auctoritati humane] omitted LaLcNaAr (Pb does not omit) | 85 huiusmodi] hoc B, hiis que fidei
sunt/est CD (-LcFr)E | 86 a papa] omitted D (-LcFr) | 87 fuerunt] fuerint VcBaLaVdE | 88 vel] et
BaFrE | 89 redderetur] redderentur BD (-Vd), reddatur E (-Pa), reddantur Pa | credibilis] credibiles
BD (-VdLc) | populi] populus Ed, papa LcVg | 90 credidissent] credisset LcE (-Va) | qui] que
CD (-CaLc)Ed | 91 sententia] scientia E | 97 efficit] effecit B | 100 etiam] et E (-Va) | adduxit]
adducit E

Capitulum 32.96 Romanos] 15:18-19

in multis aliis locis epistolarum suarum. Quod etiam omnes apostoli miraculis confirmaverint predicationem suam testatur Marcus in evangelio suo, capitulo ultimo, dicens, “Illi autem profecti predicaverunt ubique Domino cooperante et sermonem confirmante sequentibus signis.” Beatus etiam Petrus, ut patet Actuum 1, auctoritatibus scripturarum receptorum a Iudeis coram ipsis suam doctrinam confirmavit. Moysi quoque dixit Dominus, ut legitur Exodi 4°, “Si nec duobus quidem signis hiis crediderint neque audierint vocem tuam, sume aquam fluminis et funde eam super aridam et quicquid hauseris de fluvio vertetur in sanguinem.” Ex hiis aliisque quampluribus patet aperte quod illi per quos Deus docuit populum catholicam veritatem ad confirmationem sue doctrine vel scripturarum testimonia adduxerunt vel operatione miraculi veritatem ostenderunt, nec eis aliter populi credere artabantur.

Discipulus: Ista responsio videtur probare tantummodo quod papa non tenetur sequi alios in dampnando heresim quando nec miraculum faciunt nec pro se scripturam adducunt. Sed si probant assertionem quam petunt dampnari esse hereticam, videtur quod papa dampnare debet eandem, nec per hoc quod non intelligit valet aliquando excusari. Sic enim possent multi heretici excusari qui videre non possunt quomodo hereses sue fidei obviant orthodoxe.

Magister: Ad hoc alii respondent quod si papa informationi catholicorum per scripturam probantium manifeste aliquam assertionem veritati obviare catholice pertinaci animositate, quia scilicet alicui errori irrevocabiliter adhereret, nollet acquiescere, esset hereticus vel fautor pravitatis heretice iudicandus; sed si ex sola simplicitate, quia non esset capax informationis qua ostenditur talem assertionem esse hereticam, minime consentiret, non esset reprehensibilis iudicandus nisi recusaret de veritate informari.

Discipulus: Quis sit censendus hereticus postea indagabo. Ideo alias rationes si quas cogitasti pro proposito principali adducas.

Capitulum 32.102 Quod... 103 suam] et [quod Lc, quod *added* PabEd] etiam [*omitted* LcE (-Pa)] apostoli doctrinam suam [miraculis *added* Pab] confirmaverunt LcE | **103** confirmaverint] confirmaverunt AvBaCDE | predicationem] doctrinam CD (-Lc) | **108** crediderint] crediderunt EsCaVdEd | audierint] audiverunt CaEd | **109** hauseris] auserit We | de fluvio] *omitted* D (-VdLc) | **112** scripturarum] scripture D (-Lc) | operatione] cooperatione A (-We), opere Ca | **114** responsio] ratio VdFr, modo Lc, non CaLa | **115** alios] aliquos D (-VdLc) | **118** possent] possunt LcE | qui] quia D (-Lc) | **119** obviant] obviarent CD (-LcFr)E, obviaret Lc, obviant Fr | **120** hoc] hec OxAvBED | respondent] responderent CLaVdE (-Va) | informationi] VfVcBLy: informationem Ww | **121** catholice] orthodoxe D (-Lc) | **122** irrevocabiliter] irrationabiliter Ed adhereret] adheret BCD (-LaVd)E | **123** si] *omitted* EsC (-Bb) | **124** qua ostenditur talem] que ostendit EPcArPbVbSa | **127** Quis] quomodo E | **128** pro] *omitted* BaD

Capitulum 32.103 Marcus] 16:20 **105** Actuum] 1:16-20; cf. 2:17ff. **107** Exodi] 4:9

Magister: Sexta ratio pro predicta sententia est hec. Non minus debet intelligere sententiam suam seu diffinitionem summus pontifex qua dampnat hereticam pravitatem quam debet iudex intelligere sententiam qua dampnat aliquem de crimine qualicumque; sed iudici dampnanti quemcumque de crimine non sufficit credere consiliariis suis, sed debet videre et considerare per seipsum quomodo sententia sua iustitiam et equitatem contineat. Ergo similiter papa in dampnando hereticam pravitatem non debet solummodo credere aliis, sed etiam oportet eum intelligere quomodo dampnanda assertio repugnat catholice veritati. Maior est manifesta, quia in maioribus causis maior est adhibenda cautela. Minor probatur, quia nisi iudex deberet intelligere quam dictat sententiam non requireretur sapientia in iudicante, sed sufficeret quod esset bone fidei sapientum acquiescens consiliis. Sed hoc est contra illud Apostoli 1^a ad Corinthios 6°, “Non est inter vos sapiens quisquam qui possit iudicare inter fratrem suum et fratrem?”. Ex quibus verbis datur intelligi quod nullus nisi sapiens debet iudicare inter fratrem et fratrem. Et ita qui iudicat debet habere saltem iudicandi peritiam ut sententiam quam dictat intelligat. Aliter enim posset simplex et fatuus quicumque esse iudex.

Septima ratio est hec. Qui potest contradicere congregatis in concilio generali non tenetur acquiescere eorum sententiae; sed unus etiam inferior papa potest contradicere omnibus aliis in generali concilio congregatis; ergo non tenetur acquiescere eorum sententiae; ergo multo magis papa, si omnium aliorum in generali concilio existentium videret erroneam esse sententiam, vel non intelligeret ipsam esse catholicam atque sanam, eos sequi non deberet. Maior est manifesta. Minor ostenditur exemplo Pannutii, qui aliis in Nicena Synodo contradixit et ad partem suam traxit, ut habetur dist. 31^a, c. *Nicena Synodus*, ubi glossa super verbo “sententiam” ait, “Unus ergo potest contradicere toti universitati si habeat causam rationabilem.” Et sequitur: “Nam unus potest trahere alios ad partem suam.” Unus igitur potest omnibus aliis in concilio generali contradicere et eos trahere ad partem suam. Ergo papa non debet omnes alios sequi nisi cognoverit eos a iustitia et veritate nullatenus aberrare. Ex

Capitulum 32.131 sententiam] suam seu/et diffinitionem added D (-Lc) | 133 consiliariis] consiliis D (-Fr)E | 134 dampnando] aliquam added BCaFr | 136 veritati] et added E (-PaVa) | est manifesta] manifesta B, patet CDE | 137 probatur] patet EdPab; omitted E (-Ed) | 138 dictat] dat E (-VgVa), det VgVa | sententiam] omitted Ed | 139 iudicante] iudice E | 141 vos] nos Ed suum] omitted FrEd | 144 dictat] dicat C (-Bb)VdFr, iudicat E | 151 atque] vel E | deberet] debet BaC (-Bb)D (-LaFr)E (-Ed) | est manifesta] patet CDE | 153 Nicena Synodus] nicenam [nicena Pz] synodum Ed | 154 ait] omitted E | 156 aliis] illis E | 157 generali] existentibus added EPcArPbVbSa | omnes] omitted EsLcE

Capitulum 32.140 1 ad Corinthios] 6:5 153 Nicena Synodus] D.31 c.12, vol.1 col. 201 154 glossa] D.31 c.12, vol.1 col. 202

160 predictis concludunt isti quod si papa omnes alios in generali concilio
 congregatos sequi non debet ut aliquam assertionem condempnet tanquam
 hereticam nisi viderit quomodo dicta assertio catholice obviat veritati, multo
 magis, si papa cognoverit aliquos theologos aliquam assertionem non reputare
 hereticam, non debet propter informationem vel instantiam omnium aliorum
 165 talem assertionem tanquam hereticam condempnare nisi aperte cognoverit
 quomodo fidei obviat orthodoxe.

Discipulus: Rationes predictae videntur difficiles ad solvendum, quas tamen nolo
 nunc amplius pertractari, quia postquam totum presens opus compleveris et ego
 cum summo studio cogitavero, volo tecum istas rationes et omnia alia retractare
 et mentem tuam de omnibus perscrutari. Sed dic an isti sentiant quod liceat pape
 170 aliquam assertionem de qua non constat sibi an catholica vel heretica sit censen-
 da interdiceret et precipere quod minime publice dogmatizetur.

Magister: Dicunt quod in casu, si ex dogmatizatione alicuius assertionis
 magnum scandalum esset exortum vel timeretur quod multitudo pertinaciter
 adhereret, liceret pape precipere a tali assertionem cessare quousque innotesceret
 175 an inter veritates vel hereses computari deberet.

Capitulum 33

Discipulus: Multa de dampnatione heresum retulisti. Nunc peto quatenus de
 dampnatione aliorum errorum aliqua narrare digneris. Cupio enim scire an
 literati putent quod liceat pape alios errores quam hereses dampnare.

5 **Magister:** Errores alii sunt in triplici differentia. Quidam enim nec contrariantur
 hiis que pertinent ad fidem et bonos mores, nec eos tenere aliquod anime affert
 periculum. Tales sunt errores in puris philosophicis, et etiam errores aliqui circa
 aliqua dicta divina de quibus inveniri non potest quid indubie sit tenendum. De
 talibus loquitur Augustinus in *Enchiridion*, dicens, “In rebus in quibus nichil
 10 interest ad capescendum Dei regnum[...], errare[...] nullum aut minimum est

---

Capitulum 32.161 viderit] videret **Ed** | obviat] obviet **BaCD** (-Fr)**E** (-Va) | **162** papa] *omitted* **B**
 aliquos] alios **WeB** | non reputare hereticam] **C** (-Bb)**Vg**: non repugnare catholicam **LaLc**, non
 repugnare hereticam **Va**, reputare hereticam **Ed**, non reputare catholicam **Ww**. (“Catholicam” is
 well-attested but it seems not to fit the argument.) | **163** propter] papa propter **Vc**, papa **Ed**
 instantiam] hominum *added* **CDE** | **167** pertractari] pertractare **E** | **168** retractare] recitare
LcE (-PaVa) | **169** de] *omitted* **B** | omnibus] aliquibus **D** (-Lc) | sentiant] censeant **E**
 | **173** exortum] *omitted* **CD** (-Fr)**E**, *added* **Pab** | **175** deberet] debeat **E** | **33.2** quatenus] quod
C (-Bb)**E** | **3** aliqua] *omitted* **C** (-Bb) | **4** putent] putant **E** | **5** differentia... 6 fidem] *omitted* **Lc** (**Na**
 does not omit) | **6** ad] bonam *added* **E** | **8** aliqua] *omitted* **D** (-Lc)

Capitulum 33.9 *Enchiridion*] CCSL vol.46, p.61; or PL vol.40, col. 243.

peccatum.” De huiusmodi etiam intelligit Anselmus lib. 1° *Cur Deus homo*, c. 18°, dicens: “... in illis rebus de quibus diversa sentiri possunt sine periculo, sicuti est istud unde nunc agimus; si enim nescimus utrum plures homines eligendi sunt quam sint angeli perdit an non, alterum horum existimamus quam alterum, nullum puto esse anime periculum. Si, inquam, in huiusmodi rebus sic exposuimus divina dicta ut diversis sententiis favere videantur, nec alicubi invenitur ut quid indubitanter tenendum sit determinetur, non arbitror reprehendi debere.” Tales errores secundum multos non licet pape dampnare, quia dampnando animas laquearet, obligando fideles ad credendum aliqua forte contra conscientiam vel negandum quod tenere vel negare nullum parit periculum.

Alii sunt errores repugnantes hiis que in gestis fidelium, cronicis vel historiis fide dignis habentur, et de istis dicunt nonnulli quod ipsos potest papa dampnare, non tanquam hereticos sed tanquam periculosos et ecclesie perniciosos. Dampna enim permaxima et pericula tam corporalia quam spiritualia possent fideles incurrere si quecunque contenta in gestis, historiis et cronicis cuilibet negare liceret. Cum ergo papa dampnis et periculis fidelium debeat obviare, potest tales errores dampnare et errantes debite subdere ultioni.

Alii sunt errores, de quibus dictum est prius, ex quibus et aliis veris que negari non possunt contingit aliquam hereticam pravitatem inferre, qui proprie dicuntur sapere heresim manifestam et large possunt hereses appellari. Et tales errores, non tanquam hereticos stricte loquendo sed tanquam sapientes heresim manifestam, licet pape dampnare. Unde si quis diceret castitatem quam moniales vovent non esse altiore castitate coniugali, deberet papa tam asserentem pertinaciter quam assertionem dampnare. Sic quidam errores negantes Fratres Predicatores et Minores posse audire confessiones sunt

---

Capitulum 33.11 huiusmodi] hoc **D** (-Lc), hiis **E** | **13** si] sed **B** | nescimus] noscimus OxAv | **14** sint] sunt VcBPavG | angeli] plures *added* **E** (- **Ed**) | non] et *added* **S** | existimamus] estimamus **S** | quam] plusquam VcLy | **15** Si inquam] sic inquantum **Ed** | **16** exposuimus] exposuerimus **Ed**, exponimus **S** | **17** quid] nec **E**, ubi **S** | determinetur] determinatur **Ed**, determinent **S** | **19** laquearet] illa quearet **Ed** | aliqua] aliquid **Ed** | **20** quod] non *added* **E** | parit] parere **We** | **21** periculum] peccatum **C** (-Bb) | **26** possent] possunt VdLcE | fideles] infideles **E** (-Ly) | **29** negari] negare **Ed** | **30** contingit] convenit **Ed** | inferre] etiam *added* **E** (-PaVg)Vgb | **33** pape] proprie Ox**D** (-CaFr)**E** (-Va) | Unde] *omitted* Lc**E** (-Pa), sicut Pa | **34** vovent] voverint **Ed** | coniugali] coniugii **D** (-Fr)**E** | deberet] debet **C** (-Bb)

Capitulum 33.11 Cur deus homo] Anselm, *Opera*, vol.2 p.82; or PL vol. 158 col. 388. **29** prius] Above, 17.8, p.67, and 17.26, p.68

dampnati.⁴⁹ Sic summi pontifices Alexander 4us et Innocentius 4us quosdam magistros Parisienses et errores eorum contra statum et vitam Predicatorum et Minorum solempniter dampnaverunt.⁵⁰

Capitulum 34

Discipulus: Hec probabilia michi videntur. Sed videturne aliquibus quod liceat alicui alii inferiori papa errores huiusmodi condemnare?

Magister: Sunt quidam dicentes quod hoc inferiori papa non licet, quia ex quo
5 non licet eis dampnare hereses que magis quam quicunque alii errores religioni
adversantur et nocent Christiane, multo fortius non licet eis errores alios con-
dempnare. Et hec ratio videtur confirmari. Nam maiori periculo est fortius
resistendum; sed hereses sunt magis periculose fidei Christiane quam alii erro-
res; cui ergo non licet hereses condemnare de aliis erroribus se intromittere
10 minime debet.

Alii autem dicunt quod inferioribus prelati licet errores huiusmodi con-
dempnare. Pro hac assertione sic arguitur. Quod aliquando licuit prelati inferio-
ribus et non est per summum pontificem nec per generale concilium revocatum
adhuc licet eisdem; sed dampnare errores huiusmodi licuit aliquando prelati
15 aliis et non est revocatum; ergo et cetera. Maior est patens. Minor probatur.
Nam cui licet veritates aliquas approbare, eidem licet assertiones falsas contra-
rias reprobare. Sed quondam licuit prelati inferioribus veritatem asserentem
aliquem esse sanctum et tanquam sanctum venerandum a fidelibus approbare,
quia licuit eis sanctos novos catalogo sanctorum ascribere. Ergo licuit eis asser-
20 tionem falsam quod tales non essent sancti nec venerandi a fidelibus reprobare
et solempniter condemnare. Ergo adhuc licet eis errores aliquos condemnare.

Discipulus: Ista ratio [non] videtur concludere contra istos, quia probat
tantummodo quod aliquando licuit eis errorem dicentem talem non esse sanctum
condempnare. Sed modo non licet eis talem errorem dampnare, sicut nec modo
25 licet eis aliquem catalogo sanctorum ascribere.

Capitulum 33.37 Sic] sicut FrE | 4us] tertius OxBCaE | 34.2 liceat] placeat B | 4 quia] omitted E,
added Pab | 5 eis] ei Ly | 18 sanctum²] esse added CD (-LcFr)E | 20 essent] ut added B | nec] vel
Ed; omitted B | 22 non] Scott Frb: omitted Ww | quia] qui LcE (-Vg) | probat] probant
CD (-LcFr)E | 24 modo²] omitted D

49. See *Quoniam abundavit iniquitas*, BF i.214-5, and *Ad fructos uberes* BF iii.480. See also J.R.H. Moorman, *A History of the Franciscan Order: From Its Origins to the Year 1517* (Chicago: Franciscan Herald Press, 1988), pp.182-4. 50. Cf. OND 23.77-106ff. See Innocent IV, *Ordinem vestrum*, BF I, n.114, p.400-2; Alexander IV, *Non sine multa*, BF vol.2 pp.209-10. (*Ordinem vestrum* endorses the Franciscan rule, but it does not explicitly condemn the Paris masters.)

Magister: Non plene intelligis rationem eorum. Non enim intendunt probare quod modo liceat inferioribus papa asserentem vel assertionem eius quod aliquis pro quo dicitur Deus facere miracula non est sanctus dampnare, sed intendunt arguere quod qua ratione licuit eis talem errorem dampnare licuit etiam eis alios errores ex quibus et aliis veris manifestis potest concludi heresis manifesta dampnare. Potestas autem super alios errores non est revocata. Ergo adhuc possunt errores alios condemnare, licet modo asserentem aliquem pro quo dicunt miracula fieri non esse sanctum nequeant condemnare. 30

Discipulus: Dictam rationem magis adverto, et ideo quomodo ad motivum aliorum respondetur expone. 35

Magister: Dicitur quod licet non valeant hereses condemnare, possunt tamen alios errores multos minores heresibus condemnare, quia inferiores possunt minora quibus tamen maiora negocia interdicta noscuntur, quia, ut ex lege divina Deuteronomii 1ⁱ colligitur, maiora negocia ad maiores oportet referre. Nec tamen est dicendum quin prelati heresibus resistere teneantur, sed non debent eis resistere condemnando sed eas summo pontifici vel generali concilio nuntiando. 40

Capitulum 34.27 quod modo] quomodo E | 29 licuit²] licet E | alios] aliquos D (-LcFr) | 30 veris] et added BE | heresis manifesta] quod possunt hereses manifestas Ly | 31 dampnare] omitted EsD (-Lc) | revocata] remota CaLa | 32 alios] aliquos C (-Bb)LaVd | 33 miracula] miraculum E | 34 motivum] motiva Ed | 37 alios] aliquos LaVdE | multos] multo CDE | possunt] multa added Ed | 39 colligitur] legitur seu colligitur LcE | 40 quin] quod C (-Bb)CaE | resistere] non added FibCaEd

---

Capitulum 34.39 Deuteronomii] 1:17

LIBER 3

Capitulum 1

Discipulus: De veritatibus catholicis sufficit predicta quesisse. Nunc vero de catholicis et hereticis conabor nonnulla inquirere. Primo autem quero, quis debet catholicus reputari?

- 5 **Magister:** Ille est censendus catholicus qui integram et inviolatam servat catholicam fidem.

Discipulus: Quomodo potest simplex laicus integram fidem servare qui de multis que ad fidem catholicam spectant nunquam cogitavit? Talis igitur laicus catholicus esse non potest, si omnis catholicus integram tenet catholicam fidem.

- 10 **Magister:** Respondent theologi quod servare vel tenere integram fidem contingit omnia que ad fidem pertinent orthodoxam explicite vel implicite fideliter et absque ulla dubitatione credendo.

Discipulus: Quid est credere aliquid implicite?

- 15 **Magister:** Respondetur quod credere implicite est alicui universali ex quo multa sequuntur firmiter assentire et nulli contrario pertinaciter adherere. Et ideo qui firmiter tenet omnia tradita in scriptura divina et doctrina universalis ecclesie esse vera et sana et non adheret pertinaciter alicui assertioni veritati contrarie orthodoxe fidem catholicam inviolatam tenet et integram et catholicus est censendus.

- 20 **Discipulus:** Videtur quod sufficiat credere omnia que tradit universalis ecclesia esse vera ad hoc quod aliquis sit reputandus catholicus, et ita superflue additur quod nulli contrario pertinaciter adhereat.

- 25 **Magister:** Dicunt literati nonnulli quod non sufficit credere omnia esse vera que universalis tradit ecclesia, nisi simul cum hoc nulli contrario in particulari pertinaciter adhereatur. Multi enim sunt heretici condemnati per concilia generalia qui tamen firmiter tenuerunt omnia tradita in scriptura sacra esse vera. Quia

---

Capitulum 1.2 sufficit] sufficiat E | 3 debet] debeat BaD (-VdLc) | 5 est censendus catholicus] debet catholicus reputari D (-Lc) | 9 tenet] teneat Ed | catholicam] veritatem vel added E | 10 tenere] catholicam et added CaE | contingit] continet Ed | 12 credendo] credere EsE (-PaVa) | 14 Respondetur] respondent LaLy | est] credere added Ly | 15 firmiter] firmissime B | adherere] omitted D (-LcFr) | 16 tenet] tenent Ly | divina] omitted D (-VdLc)Ly | 17 adheret] adherent Ly | 18 tenet] tenent Ly | catholicus est censendus] sunt catholici censendi Ly | 20 tradit] A (-Vc): tradidit Vc, credit Ww | 24 tradit] credit LcFrLy | in] omitted CDE | 25 adhereatur] adhereat VcBaC (-Bb)Ly | sunt] omitted C (-Bb) | condemnati] damnati FrLy | 26 omnia] omitted FrLy | Quia] qui E (-Ed)

tamen pertinaciter adhererunt alicui assertioni in rei veritate contrarie assertioni scripture divine (quamvis hoc non viderent), non fuerunt catholici sed heretici iudicati.

Discipulus: Apparet michi quod non potest perfecte cognosci quis est reputandus catholicus nisi sciatur quis est hereticus iudicandus, et ideo ad querendum de hereticis me convertam. Dic tamen prius qualiter declaratur quod aliquis potest credere quod omnia que continet scriptura divina vel ecclesia universalis sunt vera, et tamen pertinaciter adherere alicui assertioni que contrariatur alicui veritati que in scriptura sacra vel doctrina universalis ecclesie continetur. 30 35

Magister: Hoc declaratur sic. Sicut contingit aliquid scire in universali et ignorare in particulari (secundum sententiam Sapientis),⁵¹ quod non est aliud quam scire propositionem universalem et ignorare aliquam eius singularem (sicut possum scire quod omnis homo est rationalis ignorando hanc singularem, “Iste est rationalis”, demonstrato aliquo quem video a remotis de quo ignoro an sit homo vel animal brutum), ita contingit scire aliquam universalem et putare aliquam eius singularem esse falsam (sicut possum scire quod omnis homo est risibilis et tamen, demonstrato aliquo homine quem video a remotis quem puto esse asinum vel aliud animal, sicut sepe contingit, possum credere quod iste non est risibilis, quia puto quod iste non est homo) — sic possibile est quod aliquis credat hanc universalem, “Omnia contenta in scriptura divina sunt catholica et vera”, et tamen credat hanc esse falsam, “Beatus Andreas fuit apostolus Christi”, quia ignorat hanc veritatem “Beatus Andreas fuit apostolus Christi” contineri vel posse inferri ex scriptura divina. Quo posito, si pertinaciter adheret quacunque ex causa huic, “Beatus Andreas non fuit apostolus Christi”, non catholicus sed hereticus est iudicandus quantumcunque firmiter teneat hanc universalem, “Omnia que docet scriptura divina sunt catholica et vera.” 40 45 50

Capitulum 1.27 assertioni²] et *added* B | 28 viderent] videretur D (-CaLc)PaLy; nichilominus *added* Ly | 29 iudicati] iudicandi CDE | 30 est] sit Ly | 34 sunt] sint VcCDE | et] *omitted* WeBa adherere] adheret Ly | 36 declaratur] declarant D (-Lc)Ly | 37 ignorare] ignorari CLcFrVgVa Sapientis] aristotelis Pz, philosophi Ly | 39 ignorando] ignorans EsLy | 40 Iste] homo *added* BaE demonstrato] demonstrando LaFrLy | aliquo] aliquem LaFrLy | 41 ita] etiam *added* D (-Lc)Ly putare] reputare Ly | 48 fuit apostolus Christi] *omitted* Na, *added* Nam | Christi] magister istius nominis hereticus plures *added* Lc | 49 ex] aliquo in *added* E (-Ly) | adheret] adhereret Ly | 51 est] esset Ly | 52 que] quecunque CDE (-Va)

---

51. Aristotle, *Anal. Post.* A.13 79 a4-6.

Capitulum 2

Discipulus: Nunc magis quam ante perpendo quod ad cognoscendum quis est censendus catholicus oportet scire quis sit inter hereticos computandus, et ideo de hereticis volo aliqua perscrutari. Ne tamen per equivocationem decipiar, dic 5 primo si hoc nomen “hereticus” habeat significationem unam vel plures.⁵²

Magister: Istius nominis “hereticus” plures significationes assignantur. Uno enim modo omnis excommunicatus vocatur hereticus. Unde 4^a, q. 1^a, c. 2°, dicit Nicolaus papa: “Hereticos autem’ inquit ‘dicimus tam eos qui ab ecclesia olim proiecti sunt quam qui post hec a nobis anathematizati sunt.” Et in eodem 10 capitulo notat glossa dicens, “Nota quod omnis excommunicatus dicitur hereticus.” Et hoc idem notat glossa, 24^a, q. 1^a, § *Quia vero*.

Secundo modo dicitur hereticus perversor sacramentorum. Et sic simoniacus dicitur hereticus. Unde Gregorius, ut habetur 1^a, q. 1^a, c. *Quisquis*, ait, “Quisquis per pecuniam ordinatur ad hoc, quod fiat hereticus, promovetur.”

15 Tertio modo dicitur hereticus quicumque dubitat vel putat fidem Christianam esse falsam vel fictam, et sic omnes Iudei, Saraceni et pagani sunt censendi heretici. Hinc dicit glossa, 24^a, q. 3^a, § *Quia vero*, “Quandoque large dicitur ‘hereticus’ omnis qui non tenet articulos fidei.” Et secundum hoc Iudeus et gentilis sunt heretici, et secundum hoc non omnis hereticus est excommunicatus.

20 Isto etiam modo dubii in fide sunt heretici, quia sunt infideles, ut habetur *Extra*, De hereticis, c. 1°. Sic etiam qui primo sunt catholici et postea reputant fidem Christianam esse falsam sunt heretici, et sic qui apostatant ore et mente a fide sunt censendi heretici. (Si quis autem apostataret tantummodo ore non esset

Capitulum 2.2 est] sit BaLy | 3 inter hereticos computandus] hereticus reputandus FrLy | 4 perscrutari] pertractari LaFrLy | 6 Magister... plures] magister diversi varias Sa; *omitted* LcNaArPbVb, *added* Nam | 8 inquit] WeAvLa: inquit VcBCD (-Fr)E (-Ly); *omitted* FrLy; nunc *added* B | 9 olim] universali CD (-LaFr)E (-Pz) | hec] A (-Vc)Ly: hoc Ww | in] *omitted* BDi | 10 excommunicatus... 11 notat] *omitted* NaArPbVbSa (Lc does not omit) | 13 Gregorius] glossa CD (-Vd)E | 17 dicit] dicitur E (-Ly) | 18 secundum] per CD (-Fr)E | Iudeus] iudei BaD (-Ca)NaAxEdArPb, videmus E (-Ed)PcVbSa | et] quod E (-Ed) | 19 gentilis] gentiles BaD (-Ca)E | 20 sunt^t] etiam *added* E (-Ed) | 22 Christianam] catholicam BLy | 23 autem] ipsorum *added* LaFrLy | apostataret] apostata B

Capitulum 2.7 c. 2] C.4 q.1 c.2, vol.1 col. 1013 10 glossa] s.v. ab ecclesia, vol.1 col. 1014 11 glossa 24 q.1] Rather, C.24 q.3, d.a.c.26, s.v. heresim, vol.1 col. 1885 13 Quisquis¹] C.1 q.1 c.5, vol.1 col. 651 17 glossa] s.v. heresim, vol.1 col. 1885 21 c. 1] “Dubius in fide infidelis est”, X 5.7.1, vol.2 col. 1669

52. See John Kilcullen, “Heresy”, in *Encyclopedia of Medieval Philosophy*, ed. Henrik Lagerlund (Springer, 2011), pp. 466-470.

apud Deum hereticus, quamvis ecclesia ipsum deberet hereticum reputare nisi constaret eum apostatasse timore mortis.) 25

Quarto modo dicitur hereticus omnis Christianus, vel qui putat aut putaverit se Christianum, errans pertinaciter contra catholicam veritatem.

Discipulus: Quare dicitur “qui putat aut putaverit” se fuisse Christianum?

Magister: Dicitur propter illos qui extra formam ecclesie baptizantur, qui Christiani non sunt sed putaverunt vel putant se esse Christianos; et tamen sunt heretici aliter quam Iudei vel pagani, et aliter sunt puniendi. 30

Discipulus: Dic si habet alias significationes hoc nomen “hereticus”.

Magister: Quinto modo dicitur hereticus omnis pertinaciter adherens errori qui sapit hereticam pravitatem.

Capitulum 3

Discipulus: Clare intueor plures significationes huius nominis “hereticus”; in quibusdam tamen earum raro accipitur, licet sepe de hereticis mentio fiat. Dic ergo si audisti vel vidisti descriptionem huius nominis “hereticus” in illa significatione in qua communius accipitur. 5

Magister: Forte tu intendis loqui de heretico qui est excommunicatus, et, si fuerit convictus legitime et non se correxerit secundum formam ecclesie, est tradendus curie seculari.

Discipulus: Illum describe si potes.

Magister: Quidam describunt sic dicentes: Hereticus est serio baptizatus, vel pro baptizato se gerens, pertinaciter dubitans vel errans contra catholicam veritatem. 10

Discipulus: Declara particulas, et expone quas personas intendunt includere et quas excludere.

Magister: Per primam particulam, cum dicunt “serio baptizatus”, excludunt baptizatos iocose, qui pro non baptizatis censentur. Comprehendunt autem per eandem particulam non solum Christianos a catholicis baptizatos, sed etiam 15

Capitulum 2.25 apostatasse] apostatare WeCDE | 27 catholicam] omitted CaLaLy | 31 aliter¹] tamen added LaFrLy | vel] et LcE (-VaLy) | puniendi] putandi B | 3.2 in] omitted LaLy | 3 raro accipitur] notificatis Ly | 8 curie] iudici FrLy | 10 serio] seriose EsCaLcE (-Ly), vere D (-CaLc)Ly | 13 expone] omitted Ly | et quas excludere] omitted LaLy | 15 serio] seriose EsCaLcE (-Ly), vere D (-CaLc)Ly | 16 pro non] non pro LaLy | censentur] omitted C (-Bb) | 17 eandem] eam E (-VgLy)Vgm

baptizatos ab hereticis in forma ecclesie, et extra formam ecclesie (qui sacramentum baptismi nec quoad gratiam nec quoad characterem quoquomodo
 20 suscipiunt). Per eandem etiam particulam excludunt Iudeos, Saracenos et paganos, qui nunquam baptizati fuerunt nec pro baptizatis se gesserunt, qui pena hereticorum de quibus loqueris sunt minime feriendi.

Per secundam autem particulam, cum dicitur “pro baptizato se gerens”, comprehendunt illos qui putant vel fingunt se baptizatos et tanquam baptizati
 25 inter Christianos conversantur, qui si a fide recesserint ac si fuissent vere baptizati sunt plectendi.

Per tertiam vero particulam, cum dicitur “pertinaciter dubitans vel errans contra catholicam veritatem”, excluduntur omnes qui ex simplicitate vel ignorantia sola, absque omni pertinacia, dubitant vel errant contra fidem. Tales enim non
 30 sunt censendi heretici, sed sunt de fide cum diligentia informandi; qui si postea pertinaciter dubitaverint vel erraverint sunt heretici iudicandi.

Capitulum 4

Discipulus: Ut materiam de hereticis magis intelligam, contra predictam descriptionem multis modis obiciam. Prima enim particula, que ponitur loco generis, cum dicitur “serio baptizatus”, non videtur convenienter poni. Quia
 5 multi sunt serio baptizati extra formam ecclesie qui, quantumcunque erraverint pertinaciter, non sunt heretici iudicandi secundum quod nunc loquimur de hereticis. Quia nunc loquimur solummodo de hereticis qui sunt de foro ecclesie et per ecclesiam iudicandi. Illi autem qui sunt extra ecclesiam et nunquam fuerunt de ecclesia nec unquam fuerunt Christiani non sunt per ecclesiam
 10 iudicandi, teste Apostolo, qui 1^a ad Corinthios, 5° cap., ait: “Quid enim michi de hiis qui foris sunt iudicare?”. Sed baptizati extra formam ecclesie semper fuerunt foris et nunquam fuerunt Christiani; ergo non sunt per ecclesiam iudicandi, et per consequens non sunt heretici reputandi.

Capitulum 3.18 in... 19 nec¹] See Comments.html and fuller.html. | et] etiam illos qui *added* Ly | qui] A (-Vc)Ba: baptizati BbVdKoUnPaArPb; baptizati *added* Ca; scilicet extra formam ecclesie *added* Cam; scilicet *added* Vcb; extra formam ecclesie baptizati *added* Vc; scilicet extra formam ecclesie baptizati [baptizanti La] *added* EsmC (-Bb)CeLaLcNaAxE (-PaLy)PcVbSa; scilicet extra formam ecclesie puta *added* Ly. | 20 suscipiunt] et pro baptizatis se gerunt *added* Ly | 21 nec] ne C | gesserunt] gerunt LaFrLy | 22 quibus] nunc *added* B; tu *added* E (-Ly) | 25 inter] catholicos *added* B | qui] *omitted* C (-Bb) | si¹] autem *added* C (-Bb) | 29 pertinacia] dubitaverunt vel *added* E | 4.3 modis] rationibus D (-Lc) | 4 serio] seriose CaLcE, vere Fr | 5 serio] seriose CaLcE | 8 Illi... 10 iudicandi] *omitted* We | 10 enim] *omitted* CDE

Magister: Obiectio tua in equivocacione fundatur, nam variis modis dicuntur aliqui esse foris. Quidam enim sunt foris quia nunquam, nec vero nec falso baptismo, baptizati fuerunt nec pro baptizatis qualitercunque se gesserunt; et de hiis intendit Apostolus, quia isti, quantumcunque pertinaciter erraverint contra catholicam veritatem, non sunt per ecclesiam, sicut heretici baptizati, plectendi. 15

Alii sunt foris qui nunquam verum baptismum acceperunt; habuerunt tamen falsum baptismum, vel se pro baptizatis gesserunt, et isti, sicut illi qui fuerunt intus, iudicio ecclesie sunt subiecti. 20

Alii sunt foris qui aliquando intus fuerunt sed per censuram ecclesie sunt ab eadem ecclesia separati; et tamen aliquando manent intus. Et sic omnes excommunicati dicuntur foris. Hinc Ieronimus, ut habetur 24^a, q. 3^a, c. *Si quis*, ait, “Fit interdum ut ille qui foris mittitur intus sit, et ille foris qui intus videtur retineri.” Isti etiam, quantumcunque sint foris, a iudicio ecclesie minime sunt exempti. 25

Discipulus: Ista obiectio probabiliter soluta videtur, sed adhuc alia michi occurrit. Quia amentes, dormientes et penitus contradicentes, quamvis baptizentur, si postea pertinaciter erraverint vel in errore pertinaci permanserint non videntur heretici reputandi, quia nec ad iurisdictionem ecclesiasticam pertinebunt. 30

Magister: Dicunt isti describentes predicto modo hereticum quod taliter baptizati, si in contradictione persistunt nec vero baptismo nec falso intelliguntur baptizati: non falso constat; nec vero, quia quicumque baptizatur vero baptismo characterem suscipit sacramenti. 35

Discipulus: Quid dicunt de catechumenis et experimentibus se habere propositum baptizandi, si antequam baptizentur inciderint in hereticam pravitatem vel ad ritum priorem reddierint?

Magister: Dicunt quidam eorum quod tales sunt velut heretici puniendi pro eo quod se pro catholicis habuerunt, quare si postea pertinaciter erraverint pro hereticis sunt habendi. Iterum, omnes adulti catechumeni, et asserentes se 40

Capitulum 4.15 foris²] *omitted* CDE, *added* Frm | quia] qui OxC (-Bb)VdFrE | 17 intendit] intelligit LaLcE | erraverint] erraverunt C (-Bb)D (-LaFr)E (-Va) | 19 acceperunt] habuerunt falsum baptismum acceperunt *added* ToEs | 21 intus] intra CDE | 22 ecclesie] ecclesiasticam CD (-Fr)E | 23 eadem] *omitted* E | 24 Fit] sicut Ed | 26 etiam] *omitted* B | 28 occurrit] occurrunt LcE | dormientes] deridentes E (-Va) | 29 erraverint] erraverunt E (-Ed) | errore] errorem C (-Bb) pertinaci] pertinaciter Ed | 30 quia] immo E (-VgVa) | 32 hereticum] hereticam pravitatem B | 33 persistunt] persistant E (-Pa) | intelliguntur] intelligantur B | 36 et] *omitted* E | 37 baptizentur] baptizantur CaLc, baptizarentur BaE | inciderint] inciderent CaLcE | 41 catechumeni] catholici E

Capitulum 4.24 Si quis] C.24 q.3 c.4, vol.1 col. 1873

habere propositum baptizandi, pro baptizatis baptismo flaminis se gerunt; ergo
 tanquam baptizati iudicio ecclesie sunt subiecti, et per consequens si ad vomitum reddierint vel in errorem pertinacem inciderint sunt per ecclesiam pena
 45 debita percellendi. Alii autem dicunt quod tales antequam baptizentur ad ecclesiasticam iurisdictionem non pertinent, quare absque metu pene ecclesie et ad priorem possunt reverti ritum et in aliis pertinaciter errare.

Capitulum 5

Discipulus: Licet de ista materia possem querere plura, quia tamen modo pauci vel nulli inveniuntur catechumeni et non baptizati se pro baptizatis gerentes, et presens opus volui fieri principaliter ut melius controversias inter Christianos
 5 nostris temporibus ventilatas intelligerem, ad ultimam particulam descriptionis premissae me transfero. Videtur enim quod superflue sit positum “pertinaciter” eo quod omnis Christianus si simpliciter dubitat vel errat contra catholicam veritatem est hereticorum numero aggregandus.

Quod primo videtur posse probari auctoritate Innocentii 3ⁱⁱ, qui, ut habetur
 10 Extra, De verborum significatione, c. *Super quibusdam*, scribens Comiti Tholosano, ait: “Tua devotio postulavit a nobis qui sint dicendi heretici manifesti. Super quo tibi duximus respondendum illos intelligendos manifestos esse hereticos qui contra catholicam fidem publice predicant aut profitentur seu defendunt errorem, vel qui coram prelati-
 15 s suis convicti sunt vel confessi, vel ab eis sententialiter condemnati super heretica pravitate.” In quibus verbis de pertinacia nulla fit mentio. Quicumque ergo predicat publice contra fidem catholicam, licet non pertinaciter erret, hereticus est censendus.

Hoc idem Celestinus papa, ut recitat Nicolaus papa, sentire videtur, qui, ut habetur 24^a, q. 1^a, c. *Ait Celestinus*, ait: “Si quis ab episcopo Nestorio aut ab
 20 aliis qui eum sequuntur, ex quo talia predicare ceperunt, vel excommunicatus vel exutus est seu antistitis seu clerici dignitate, hunc in nostra communione et durare et durasse manifestum est, nec iudicamus eum esse remotum, quia non

---

Capitulum 4.42 baptizandi] vel *added* CDE (-Pa) | 45 percellendi] plectendi CaVaLy, puniendi LcPa, procellendi LaFr | autem] A (-We): *omitted* Ww | baptizentur] baptizarentur E (-Pz) ecclesiasticam] ecclesie E (-Ed) | 5.11 postulavit] postulat D (-Lc) | sint] sunt CaFrE (-Va) | 13 profitentur] confitentur LcE | 14 ab eis] *omitted* CDE (-Ed), *added* Vgm | 17 censendus] dicendus CD (-Fr)E | 18 papa] qui *added* AB | 19 ait] dicit VcCDE | 20 qui] quia C | sequuntur] sequantur E (-PaVg) | 21 dignitate] dignitatem VfVcC (-Bb)D (-LaLc)VgVa | hunc] habent A (-WeOx)C (-Bb)D (-La)E (-Ed); *omitted* Ed | 22 manifestum] malum C (-Bb) | iudicamus] vidimus D (-LaLc)

Capitulum 5.10 Super quibusdam] X 5.40.26, vol.2 col. 1952 19 Ait Celestinus] C.24 q.1 c.35, vol.1 col. 1855

poterat quemquam eius remove sententia qui iam se prebuerat ipse removen-
dum.” Ex hiis verbis datur intelligi quod quam cito aliquis incipit predicare
contra catholicam veritatem, tam cito excommunicandi alios potestatem amittit. 25
Ex quo sequitur quod talis est hereticus reputandus. Et tamen absque pertinacia
potest quis predicare contraria catholice veritati. Ergo ad hoc quod aliquis sit
censendus hereticus non requiritur quod pertinaciter dubitet aut erret.

Hoc etiam Beatus Ieronimus, ut habetur 24^a, q. 1^a, c. *Hec est fides*, testari
videtur, cum ait, scribens pape, “Si autem hec nostra confessio Apostolatus tui 30
iudicio comprobatur, quicumque me culpate voluerit se imperitum aut malivo-
lum vel etiam non catholicum sed hereticum comprobabit.” Hic etiam de perti-
nacia nulla fit mentio. Ergo superflue ponitur “pertinaciter” in diffinitione
predicta.

Item, nullus nisi hereticus involvitur dampnatione hereticorum. Sed teste 35
Gelasio, ut habetur 24^a, q. 1^a, c. 1°, “Quicumque in heresim semel dampnatam
labitur eius dampnatione seipsum involuit”, ubi papa inter labentem pertinaciter
vel non pertinaciter in heresim semel dampnatam non distinguit, et per conse-
quens nec nos debemus distinguere. Ergo quicumque sive pertinaciter sive non
pertinaciter labitur in heresim semel dampnatam hereticus est censendus. 40

Hoc idem Gelasius, ut habetur eisdem causa et questione, c. *Maiiores*, aperte
videtur asserere, dicens, “Auctore cuiuslibet insanie ac pariter errore dampnato,
sufficere iudicarunt ut quisquis huius erroris aliquando communicator existeret
principali sententia dampnationis eius esset obstrictus.”

Cui Felix papa, ut habetur eisdem causa et questione, c. *Achatius 2°*, concordare 45
videtur, dicens, “Itaque necesse est ut in illam recideret iusta lance sententiam
quam cum suis successoribus per convenientiam synodalem susceperat auctor
erroris.”

Capitulum 5.23 quemquam] quamquam C (-Bb)VdLcVg | removendum] removendus OxE (-Pa)
| 24 aliquis incipit] quis intendit LcE (-Va) | aliquis...25 cito] omitted Pc | 25 excommunicandi]
excludendi CCaLaE | 27 quis] aliqua Ed | 29 etiam] vult added D (-LcFr) | 35 Sed] omitted E | 36 ut
habetur] omitted LcE | 39 nec nos debemus] nos non debemus LcE | 41 habetur] in added CDE
| 42 Auctore] auctoritate CD (-Vd), auctoritatem Vd | cuiuslibet] cuilibet E (-Ed) | insanie]
infamie Ed | 43 erroris] errorum E (-VgVa) | aliquando] omitted Ed | 44 dampnationis] dampnatus
E (-Ed) | obstrictus] astrictus EsD (-VdLc)Ed | 45 habetur] ex added C (-Bb)E (-Ed) | et] 2 Ed
| 46 videtur] dicitur E | recideret] incideret BFr | 48 erroris] errorum E (-VgVa)

Capitulum 5.29 Hec est fides] C.24 q.1 c.14, vol.1 col. 1835 36 c. 1] C.24 q.1 c.1, vol.1 col.
1827 41 Maiores] C.24 q.1 c.2, vol.1 col. 1827 45 Achatius 2] C.24 q.1 c.3, vol.1 col. 1829

50 In hiis auctoritatibus inter incidentem in heresim pertinaciter et non pertinaciter isti summi pontifices non distinguunt, et tamen indiffinite vel universaliter dicunt sectatores hereticorum simili sententiae subiacerent. Ergo superflue ponitur in diffinitione predicta “pertinaciter”.

55 Item, Ieronimus super Epistolam ad Galatas, et ponitur 24^a, q. 3^a, c. *Heresis*, ait, “Quicumque igitur aliter scripturam intelligit quam sensus Spiritus Sancti flagitat (a quo scripta est), licet ab ecclesia non recesserit, tamen hereticus appellari potest, et de carnis operibus est eligens quae peiora sunt.” Ex hiis verbis patet quod omnis intelligens sive pertinaciter sive non pertinaciter scripturam aliter quam sensus Spiritus Sancti flagitat est hereticus. Ergo “pertinaciter” inconvenienter ponitur in diffinitione predicta.

60 Item, Stephanus papa, inter dubium pertinacem et non pertinacem non distinguens, indiffinite dicit, ut habetur Extra, De hereticis, c. 1°, “Dubius in fide infidelis est.” Ergo omnis dubitans de fide sive pertinaciter sive non pertinaciter infidelis, et per consequens hereticus, est censendus. Magis autem est errare quam dubitare. Ergo omnis errans contra fidem, sive pertinaciter sive non
65 pertinaciter, hereticus est censendus.

Item, Nicolaus papa, ut habetur 24^a, q. 1^a, c. *Aperte*, indiffinite dicit, “Neminem deicere vel remove potest qui talia predicans in fide titubabat.” Ex quibus verbis colligitur quod omnis titubans in fide omni potestate ecclesiastica est privatus; sed non nisi quia hereticus; ergo omnis talis titubans seu dubitans in
70 fide sive pertinaciter sive non pertinaciter hereticus est censendus. Ex quo sequitur quod omnis errans contra fidem, etiam non pertinaciter, hereticus est censendus.

Hiis concordat Gratianus, 24^a, q. 1^a, § *Hiis auctoritatibus*, dicens, “Hiis auctoritatibus perspicue monstratur quod ex quo aliquis contra fidem cepit
75 aliqua docere nec deicere aliquem valet nec dampnare.” Et per consequens talis docens contra fidem, quamvis non fuerit convictus, est hereticus reputandus.

Capitulum 5.50 tamen] cum C (-Bb)D (-VdFr)PaVa, tamen cum E (-PaVa) | vel] et BaCDE | 51 dicunt] dicant CCaVdE (-Va) | simili] similis CaFrLy | sententia] sententia We | 55 scripta] scriptura VfVcD (-VdFr)E (-Ed) | 56 sunt] et added LcE | 60 non¹] omitted E (-VgVa), added Pam | 61 indiffinite] incidentaliter LcE (-PaVg), incidenter Vg | 62 pertinaciter²] est added VfBaEsbVdFrE (-VgVa) | 63 Magis... 70 censendus] omitted CD (-Fr)E, added Pam. See Omissions-Additions.html, passage 10. | 67 titubabat] SEs: titubat Ww | 74 cepit] A (-We): cupit B, cepit Ww

---

Capitulum 5.53 Heresis] C.24 q.3 c.27, vol.1 col. 1885 61 c. 1] X 5.7.1, vol.2 col. 1669 66 Aperte] C.24 q.1 c.36, vol.1 col. 1855 73 Hiis auctoritatibus¹] c.24 q.1 d.p.c.37, vol.1 col. 1855

Item, fides que non est firma non est vera fides. Hinc dicit concilium generale, ut habetur Extra, De summa trinitate et fide Catholica, c. 1°, “Firmiter credimus”, aperte insinuans quod omnis catholicus firmiter credere debet. Hinc etiam in symbolo Athanasii continetur, “Hec est fides catholica; quam nisi quisque fideliter firmiterque crediderit, salvus esse non poterit.” Fides ergo debet esse firma. Sed dubitans in fide, quamvis non pertinaciter, non habet fidem firmam sed infirmam, teste Bernardo, qui, li^o 5° ad Eugenium papam, ait, “Fides, si habet hesitationem, infirma est.” Ergo dubitans de fide non habet veram fidem, et per consequens non catholicus sed hereticus est censendus.

Iste sunt obiectiones que mentem meam pulsant contra descriptionem heretici memoratam. Quia tamen predicta descriptio videtur apparens, dic quomodo ad predicta respondent hereticum taliter describentes.

Capitulum 6

Magister: Si tibi exponerem quomodo dictam particulam probare nituntur, eorum responsiones ad predicta melius fortassis intelligeres.

Discipulus: Expone.

Magister: Quod pertinacia requiratur tam in dubitante quam etiam in errante ad hoc quod quis sit iudicandus hereticus, multipliciter probare conantur. Primo auctoritate Augustini que ponitur 24^a, q. 3^a, c. *Dixit Apostolus*, qui ait: “Qui sententiam suam, quamvis falsam atque perversam, nulla pertinaci animositate defendunt, presertim quam non audacia sue presumptionis pepererunt sed a seductis atque in errorem lapsis parentibus acceperunt, querunt autem cauta sollicitudine veritatem, corrigi parati cum invenerint, nequaquam sunt inter hereticos deputandi.” Ex hiis verbis, ut isti dicunt, colligitur evidenter quod potest quis falsam et perversam tenere sententiam et inter hereticos minime computari.

Capitulum 5.79 debet] et *added* CLcE (-Va) | Hinc etiam] et **D** (-LcFr), et hinc CLc | **80** symbolo] etiam *added* **D** (-LcFr) | **83** sed infirmam] *omitted* **B** | **88** taliter] aliter OxAvCD (-CaFr)E (-Ly) describentes] ac de eo tractantes *added* **B** | **6.3** eorum] earum **B** | responsiones] rationes C (-An)LcE | **5** pertinacia] pertinaciter C (-Bb) | etiam] WeC: *omitted* Ww | **7** ait] nam *added* E (-VgVa) | **10** cauta] MSS sometimes have “tanta” for “cauta”; instances not reported. | **12** deputandi] computandi WeVfBaC (-Bb)LaFrVa, deputandi Web | **14** computari] reputari **B**

Capitulum 5.78 c. 1] X 1.1.1, vol.2 col. 7 **83** Bernardo] Bernard of Clairvaux, *De Consideratione* V.3, *Opera*, ed. Jean Leclercq et al. (Rome: Editiones Cistercienses, 1957-77), vol.3 pp.470-1; or PL vol.182 col.790. **6.7** Dixit Apostolus] C.24 q.3 c.29, vol.1 col. 1885; Augustine, *Epistola XLIII*, PL vol. 33 col. 160.

15 **Discipulus:** Clare videtur michi probatum quod non omnis dubitans vel errans
 contra fidem est hereticus reputandus, sed non est probatum quod omnis hereti-
 cus pertinaciter dubitat vel errat contra fidem, et ideo illam ultimam particulam
 diffinitionis predicte isti per premissa verba Augustini minime probare possunt.
 Quia omnis particula descriptionis cuiuscunque convenienter date predicari
 20 debet de descripto universaliter sumpto. Quod autem non probent omnem hereti-
 cum pertinaciter dubitare vel errare contra fidem ex verbis beati Augustini
 patenter apparet. Nam secundum beatum Augustinum ad hoc quod aliquis
 tenens sententiam falsam atque perversam non debeat reputari hereticus quatuor
 requiruntur: primo quod sententiam falsam atque perversam nulla pertinaci
 25 animositate defendat; secundo quod talem sententiam non audacia sue presump-
 tionis invenerit sed a seductis parentibus atque in errorem lapsis acceperit; tertio
 quod querat cauta sollicitudine veritatem; quarto quod paratus sit corrigi si
 invenerit. Cuicunque ergo defecerit aliquod istorum quattuor est inter hereticos
 computandus. Quamvis igitur quis non sit pertinax, si tamen audacia sue
 30 presumptionis aliquam falsam et perversam sententiam invenerit, vel non querat
 cauta sollicitudine veritatem, aut non sit paratus corrigi cum invenerit, est inter
 hereticos computandus, iuxta sententiam Augustini.

Magister: Ad istam obiectionem faciliter respondetur. Ad cuius evidentiam
 dicunt isti esse sciendum quod inter dubitantem et errantem pertinaciter et inter
 35 errorem pertinaciter defendentem, differentia invenitur, quia multi heretici
 dubitant vel errant pertinaciter, eo quod intus in mente in sua dubitatione vel
 errore persistunt pertinaciter, qui tamen errorem suum vel dubitationem neque
 pertinaciter neque alio modo defendunt; immo aliquando vel timore vel
 ambitione aut cupiditate vel ex alia causa negant exterius quod in mente irrevocabiliter tenent. Multi etiam econverso falsam sententiam atque perversam
 40 exterius pertinaci animositate defendunt, vel defendere possunt, cui tamen nec
 pertinaciter nec alio modo in corde adherent. Nam contingit aliquem scienter
 defendere falsum, quemadmodum sepe falsi et pessimi advocati cupiditate ducti
 scienter falsas causas et iniquas pertinacissima animositate defendunt. Et ita non
 45 omnis pertinaciter dubitans vel errans falsam sententiam pertinaci animositate
 defendit nec econverso.

Capitulum 6.19 descriptionis] descriptionis vel diffinitionis Vc, diffinitionis vel descriptionis CDE
 | predicari] probari CD (-VdFr)E (-PaVa) | 20 universaliter] vel CCaVdE, universaliter Pab | 27 si]
 cum CDE | 28 defecerit] defuerit CD (-Lc), deficit LcE | quattuor] omitted CaLcE
 | 29 computandus] reputandus LcE (-Va) | si tamen] sed cum LcE (-Pa) | 30 querat] querit
 A (-WeAv) | 31 aut] si added E (-PaVa) | 34 pertinaciter] pertinacem LcE (-Va) | 36 in³] omitted
 CD (-Fr)E | 38 alio] aliquo LcE (-Pa) | 39 ex alia] alia CD, aliqua E (-Ed), aliqua de Ed | 41 tamen]
 omitted C (-Bb) | 42 alio] aliquo CaE | aliquem] aliquando VcCDE | scienter] scientem CaLcE
 | 44 scienter] omitted CDE

Discipulus: Hoc quod nunc declaratum est probabile puto, et ideo ad propositum applica. Dimittamus tamen loqui de dubitante, solummodo de errante loquendo, quia forte dicunt isti quod illa que de errante dicuntur etiam de dubitante debent intelligi, pro eo quod dubitantes de fide, sicut errantes contra fidem, inter hereticos computantur vel ab hereticorum numero minime excluduntur. 50

Magister: Sicut tibi placet solummodo de errante faciam mentionem, et qualiter sepe dicto modo describentes hereticum ad obiectionem tuam per premissum notabile, quod tu approbare videris, respondeant declarabo. Dicunt itaque quod beatus Augustinus quatuor condiciones enumerat que requiruntur ad hoc quod aliquis tenens falsam sententiam atque perversam contra catholicam veritatem non sit per ecclesiam inter hereticos computandus, volens quod cuicumque deficit aliqua predictarum conditionum est hereticus, et etiam pertinax, per ecclesiam iudicandus, quamvis non omnis sit reputandus pertinax defensor heretice pravitatis. Prima est quod taliter errans errorem suum nulla pertinaci animositate defendat. Si enim errorem suum pertinaci animositate defendit, catholici, qui de exterioribus non de interioribus motibus anime iudicant, debent eum inter hereticos computare, saltem presumptione violenta⁵³ contra quam nulla est probatio in contrarium admittenda. Esto enim quod aliquis scienter contra conscientiam heresim pertinaciter defensaret, et ita in rei veritate apud Deum non esset hereticus (quamvis mortalissime peccaret), hoc tamen probare non posset, et ideo ecclesia deberet eum inter hereticos computare. 55 60 65

Discipulus: Magis et magis intelligo differentiam inter hereticum pertinacem et pertinaci animositate heresim defendentem. Unde videtur quod etiam potest quis aliquam heresim pertinaci animositate defendere licet non debeant catholici ipsum hereticum reputare, sicut si quis metu mortis coactus ab infidelibus eorum errores contra fideles pertinaci animositate defenderet, non esset hereticus iudicandus, quemadmodum beatus Marcellinus, qui metu mortis actum hereticalem commisit,⁵⁴ fuit hereticus minime iudicatus. 70 75

Capitulum 6.50 debent] possunt **D** (-Lc) | pro eo] prout **CD** (-Fr)**E** (-Va), pro eo Pab | quod] omitted CaLc**Ed** | **51** computantur] reputantur **B** | hereticorum] hereticis CaLa | minime] non AvVf; omitted WeOxBPa | **54** per] omitted We | **56** quod] ut **E** | **59** deficit] desit Lc**E** (-**Ed**), defuerit Es**Ed** | **61** nulla] omitted **A** (-We)Vg, added VfmVgm | **62** defendit] defenderet **CDE** | **66** et] ut **Ed** | **68** posset] potest **D** (-CaLa)Pa | deberet] debet **D** (-La)**E** | **70** defendentem] defensorem LaLc**E** | **73** defenderet] heresim defenderet et tamen added **Ed** | **75** iudicatus] iudicandus VfVc**BD** (-Vd)**E**

53. A “violent” presumption (stronger than a “probable” presumption) may suffice for definitive judgment, even though it may be mistaken. See gloss. Extra, De presumptionibus, c. *Afferte*, s.v. *date huic*, X 2.23.2, vol.2 col. 786. See 3.1 Dial. 3.9.76 (OP vol. 8 p.254) and 3.23.26ff (p. 286). **54.** See below, p.201.

Magister: Dicunt isti quod non bene intelligis quis debeat reputari errorem pertinaci animositate defendere, quia ille solus qui absque metu mortis sponte et voluntarie errorem defendit errorem pertinaci animositate defendit. Et ideo ille de quo tu ponis exemplum, quamdiu nullum errorem defendit nisi metu mortis, nullum errorem pertinaci animositate defendit.

Discipulus: Istud non videtur bene dictum. Nam pertinax dicitur quasi impudenter tenax et qui in sententia sua nimis persistit.⁵⁵ Sed qui metu mortis defendit errorem est impudenter tenax et in sententia sua nimis persistit. Aliter enim nequaquam peccaret mortaliter errorem contra conscientiam defendendo. Ergo talis est erroris pertinax defensor, licet propter talem pertinacem defensionem non sit hereticus iudicandus si constat fidelibus quod solummodo pro morte vitanda defendit errorem.

Magister: Argumentum forte facis contra ipsos, et ideo forte dicerent quod talis esset pertinax reputandus. Sed tamen non esset dicendum quod errorem pertinaci animositate defenderet, quia animositas voluntatem spontaneam nullo metu coactam signare videtur. Et ita talis esset pertinax heresis defensor, sed tamen non esset hereticus, nec etiam heresim pertinaci animositate defenderet, propter metum mortis illatum. Aliter dicerent quod, sicut animositas, ita etiam pertinacia voluntatem spontaneam nullo mortis metu coactam importat, et ideo talis nec etiam pertinax est dicendus.

Discipulus: Nunc dicas quid sentiunt isti de secundo quod ponit Augustinus.

Magister: Dicunt quod secundum Augustinum qui audacia sue presumptionis sententiam falsam atque perversam contra fidem inveniunt, licet quandoque talem sententiam nulla pertinaci animositate defendant, sunt pertinaces et heretici iudicandi. Si autem non audacia sue presumptionis sed ex simplicitate vel ignorantia aliquam heresim invenirent, et factum eorum nichil aliud aggravaret nec per aliquid aliud possent convinci, non essent pertinaces nec heretici iudicandi. Qualiter autem innotescere possit quod quis non ex audacia sue presump-

Capitulum 6.78 defendit errorem] *omitted* Ed | 79 nullum] illum CaLcE | defendit] et non *added* Ed | 81 impudenter] imprudenter OxAvEsBbLaLcE (-Ly) | 82 Sed... 83 persistit] A (-Av)EsFr: *omitted* Ww. See Omissions-Additions.html, passage 11. | 84 mortaliter] *omitted* D (-Lc) | 89 Sed] licet D (-Lc) | 90 defenderet] defendit D (-Lc) | animositas voluntatem] voluntas [vocans VaVg] animositatem E (-Pa) | 94 importat] signare videtur D (-Lc) | 95 dicendus] censendus A (-We) | 97 quod] *omitted* CCaVd | 98 contra fidem] *omitted* CD (-Fr)E | inveniunt] invenerit FiCaVdE (-PaVa), invenerint PaVa | 101 aliquam heresim invenirent] errorem invenirent/invenerint/inveniret seu heresim D (-Lc) | 102 aliquid] aliquod OxAvEsVdLcE (-Pa) possent] possunt LcE | convinci] ita *added* E (-PaVa)

55. Isidore, *Etymologiae*, PL vol.82 col.390.

tionis sed ex simplicitate vel ignorantia errorem invenerit seu pepererit non potest breviter explicari.

105

Discipulus: De hoc postea diligenter inquiram. Nunc autem isti ab intentione Augustini deviare videntur. Nam in illa particula Augustinus duo simul iungit ut aliquos errantes a numero hereticorum excludat, videlicet quod sententiam suam falsam non audacia sue presumptionis pepererint, et quod eam a parentibus seductis atque in errorem lapsis acceperint. Ergo quicumque sententiam suam perversam a seductis et in errorem lapsis parentibus non acceperit est hereticus iudicandus, sicut quicumque sententiam perversam audacia sue presumptionis pepererit est, secundum istos, hereticus reputandus. Confirmatur hec conclusio, quia omnis qui non accipit sententiam suam perversam ab alio ipsam ex audacia sue presumptionis parit, quia aut habet eam a se aut ab alio. Sed secundum istos quicumque heresim ex audacia sue presumptionis pepererit hereticus est censendus. Ergo omnis errans contra fidem qui errorem ab alio non acceperit est inter hereticos computandus. Et ita videtur quod Augustinus ponit quinque ut errantes a numero hereticorum excludat.

110

115

Magister: Dicunt quod Augustinus illa duo simul iungit non ut secundum eorum, scilicet quod a seductis atque in errorem lapsis parentibus errantes suam sententiam perversam acceperint, necessario requiratur ad hoc quod errantes de numero hereticorum minime sint censendi; sed illud secundum ponit volens per ipsum assignare unum modum probandi aliquos sententiam suam falsam ex audacia sue presumptionis minime peperisse: quia si a parentibus suis vel aliis quibuscunque sententiam suam falsam acceperunt, constat quod eam ex audacia sue presumptionis nullatenus pepererunt. Addit etiam illud secundum volens innuere quod pluribus modis possunt errantes errorem a suis accipientes parentibus se excusare quam alii. Et ideo Augustinus non ponit ibi quinque sed quatuor, per quorum quodlibet potest quis probari et convinci hereticus, et quod quatuor eis contraria requiruntur ad hoc quod aliquis errans non sit inter hereti-

120

125

130

Capitulum 6.104 vel] et **CD** (-Fr)**E** | **106** Discipulus] *omitted* **D** (-LaLc)Un | inquiram] discipulus *added* CaVdUn | Nunc] sicut BbD (-CaFr)Pa | **107** iungit] coniungit **A** (-We)Va | **108** errantes] errores **C** (-Bb) | **111** a...112 perversam] *omitted* Fr | acceperit] accepit **E** | **113** pepererit] peperit **BD** (-VdLc)**E** | reputandus] iudicandus AvCCaVd**E** | conclusio] ratio VcC (-Bb) | **114** accipit] acceperit **B** | alio] aliquo **D** (-Vd)**E**; et *added* **E** | ex...116 heresim] *omitted* Ba. (Not omitted EsDiTo.) | **115** aut] autem **D** (-LaFr) | eam] *omitted* EsLy, causa Pz | **116** ex] de **E** | pepererit] peperit BbD (-Vd)**E** | **118** quinque] differentias *added* Ly | **120** ut] *omitted* **E** (-Ed), quod **Ed** | **121** suam...122 errantes] *omitted* Pa | **122** requiratur] requiritur Ly | **123** secundum] etiam *added* **E** (-PaVa) | **124** ex...126 falsam] *omitted* Av; Ox writes "acceperunt constat quod eam" after "falsam" (at 123), deletes it, and continues with the common text. | **126** acceperunt] acceperint **D** (-Lc)**E** | **127** nullatenus] minime **CD** (-Vd)**E** | pepererunt] pepererint **Ed** | **131** requiruntur] requirantur Lc**E**

cos computandus. Cum autem dicis quod omnis qui non accipit sententiam suam perversam ab alio ipsam ex audacia sue presumptionis parit et invenit, respondent quod hoc non continet veritatem. Quidam enim absque presumptionis
 135 audacia ex ignorantia sola errores a seipsis inveniunt; quia tamen non sunt pertinaces, inter hereticos minime numerantur.

Discipulus: Expone quomodo declarant tertium quod ponit Augustinus.

Magister: Secundum eos Augustinus intendit quod ad hoc quod aliquis errans contra fidem non sit hereticus requiritur quod querat cauta sollicitudine veritatem. Non est autem intelligendum oportere errantem omni tempore cauta sollicitudine querere veritatem si velit catholicus reputari, sed tunc oportet eum cauta sollicitudine querere veritatem, si cupit a numero hereticorum excludi, quando sibi a catholicis cum debitis circumstantiis nuntiatur quod errat contra catholicam veritatem, et ipse non habet impedimentum legitimum quare tunc non
 140 possit vel non debeat querere veritatem. Alias enim haberetur contra ipsum presumptio violenta quod non ex simplicitate vel ignorantia sed ex pertinacia suo adhereret errori.

Discipulus: Dic de quarto.

Magister: Quartum quidem, et sufficit ad hoc ut errans non sit numero hereticorum aggregandus, est quod paratus sit corrigi cum invenerit veritatem. Qui enim
 150 non est paratus corrigi cum invenerit veritatem pertinax et per consequens hereticus est censendus.

Discipulus: Ista sola particula quarta reddit errantem pertinacem et hereticum. Alie ergo precedentes videntur esse superflue.

Magister: Licet secundum istos ista ultima particula reddat errantem pertinacem et non alie, tamen ex aliis habetur violenta presumptio quod errans pertinaciter suo adheret errori, quia ex eis habetur presumptio cuius contrarium probari non potest quod talis errans non est paratus corrigi, et per consequens inter pertinaces et hereticos est habendus.

Capitulum 6.132 dicis] dicit **DE** | **133** parit] peperit **E** | **138** intendit] intelligit **D**(-CaVd) | **139** cauta] quanta **D**(-LaFr)VgVa, tanta Vgm | **140** cauta] quanta **D**(-LaFr) | **143** nuntiatur] nominatur LcVg, notatur Pz, monstratur Ly | **145** non] *omitted* **C**(-Bb)CaVa | **147** suo] sua EsLcE | adhereret] adheret **BD**(-LaVd)**E** | **149** quidem] WeBDi: quod **A**(-We)**CD**(-LaFr)**E**, scilicet quod LaFr | et] etiam CaLcE | ut] quod **BE**d | **151** consequens] nec *added* **Ed** | **154** ergo] vero **A**(-We) | precedentes] *omitted* CaLcE | esse] et cetera **E**(-Ed); *omitted* CaLcE | **155** Licet secundum istos] *omitted* **B** | reddat] reddit OxAv**B** | pertinacem] et hereticum *added* CaLcE | **157** adheret] adhereat **E** | eis] eo **CD**(-LaFr)**E** | **159** est] *omitted* CLcE

Capitulum 7

Discipulus: Ad probandum nullum errantem contra fidem esse hereticum nisi pertinaciter suo errori adhereat verba premissa beati Augustini satis prolixè tractasti. Nunc ad eandem conclusionem alias probationes adducas, si quas alias cogitasti.

5

Magister: Hec eadem conclusio auctoritate Augustini *Contra Manicheos* que recitatur 24^a, q. 3^a, c. *Qui in ecclesia Christi* probatur. Ait enim, “Qui in ecclesia Christi morbidum aliquid pravumque quid sapiunt, si correcti ut sanum rectumque sapiant, resistant contumaciter suaque pestifera ac mortifera dogmata emendare nolunt sed defendere persistunt, heretici sunt.” Ex quibus verbis datur intelligi non omnes qui in ecclesia Christi morbidum aliquid pravumque quid sapiunt esse statim hereticos iudicandos, sed antea sunt de pertinacia convincendi, secundum quod in verbis prescriptis innuit Augustinus.

10

Discipulus: In verbis predictis Augustinus insinuare videtur quod non omnes errantes in ecclesia Christi pertinaciter pro hereticis sunt habendi, cum videatur innuere quod tria requiruntur ad hoc ut illi qui in ecclesia Christi morbidum aliquid pravumque quid sapiunt sint heretici. Primum est quod correcti ut rectum sanumque quid sapiant, resistant contumaciter — propter quod solummodo, absque omni alio, pro pertinacibus sunt habendi. Secundum est quod suos errores emendare nolint. Tertium est quod eosdem errores persistent defendere. Si autem ista tria requiruntur ad hoc quod aliquis sit hereticus, ut Augustinus insinuare videtur, et multi suis erroribus adherent pertinaciter qui tamen eos non defendunt, immo quandoque negant, sequitur quod non omnes suis erroribus pertinaciter adherentes hereticorum numero aggregantur.

15

20

Magister: Dicunt isti quod Augustinum male intelligis. Non enim vult Augustinus quod illa tria requirantur ad hoc quod aliquis sit hereticus; immo vult quod quodlibet illorum hereticum facit errantem. Illa autem tria sic distinguuntur.

25

Capitulum 7.4 alias¹ aliquas E (-PaVa) | 8 quid] omitted EsCDE | sapiunt] sapuerunt VgVa, sapuerint E (-VgVa) | rectumque] aliquid added Ed | 9 resistant] resistunt Ed | 11 intelligi] quod added C (-Bb)D (-Ca)E (-Ed) | aliquid] omitted CD (-Ca)E | 13 prescriptis] scriptis E (-Va) | 14 insinuare] innuere E | 15 pro hereticis] heretici E (-PaVg)Pab | habendi] censendi D (-LaFr)E (-Va) | 16 ut] quod BaCaFrE | 17 quid] omitted EsLcE (-PaVa) | 18 quid] omitted A (-We) | propter... 19 habendi] ABVaPam: omitted Ww. On the authenticity of this passage see Scott, Omissions-Additions.html, passage 12. | 19 quod] si added Ly | 20 nolint] noluerint E | 21 requiruntur] requirantur VdLcE

Capitulum 7.7 Qui in Ecclesia Christi] C.24 q.3 c.31, vol.1 col. 1887. The passage comes not from *Contra Manicheos* (as Gratian says) but from Augustine *De civitate Dei* XVIII.51. CCSL vol.48 p.649, or PL vol.41 col.613.

Primum est quasi commune et duo sunt quasi minus communia exponentia quodammodo primum. Nam quod correcti ut rectum sanumque quid sapiant
 30 contumaciter resistant dupliciter potest contingere: vel quia emendare, id est revocare, nolunt, vel quia defendere persistunt. Et ita quodlibet illorum trium errantem reddit hereticum et etiam pertinacem. Quare omnis pertinax hereticus est censendus.

Capitulum 8

Discipulus: Si adhuc sunt alie auctoritates vel rationes ad probandum quod nullus errans nisi pertinax est censendus hereticus libenter ascultabo.

Magister: Adhuc rationes alique allegantur, quarum prima est hec. Illi qui non
 5 sunt a catholicis repellendi non sunt inter hereticos computandi. Sed errantes et non pertinaciter non sunt a catholicis repellendi. Ergo qui non sunt pertinaces non sunt inter hereticos computandi. Maior posset per sacros canones aperte probari, cum omnes heretici sint excommunicationis sententia innodati. Minor etiam clare probatur, quia errantes qui querunt veritatem non sunt a catholicis repellendi, teste Pelagio papa, qui, ut habetur 24^a, q. 1^a, c. *Scisma*, loquens de abundantibus in suo sensu, et per consequens de errantibus, ait, “Si etiam ipsi licet in suo sensu abundantes, intra materna tamen positi viscera quererent veritatem, a nobis repellendi non erant.” Ex quibus verbis datur intelligi quod
 10 quamdiu errantes in suo sensu abundantes querunt veritatem, pretendentes se velle corrigi si veritatem invenerint, non sunt a catholicis repellendi. Et per consequens quicumque non sunt pertinaces non sunt a catholicis repellendi, quia quicumque non est pertinax querit veritatem pro loco et tempore quibus tenetur querere veritatem. Aliter enim pertinax est censendus.

Secunda ratio est hec. Quicumque paratus est corrigi non est censendus
 20 hereticus. Sed quicumque non est pertinax paratus est corrigi. Ergo quicumque non est pertinax non est censendus hereticus. Minor est evidens de se. Maior probatur per glossam 24^a, q. 3^a, c. *Dixit Apostolus*, que ait, “Licet ergo teneat aliquis ea que sunt contra fidem, dummodo paratus sit corrigi non est habendus

---

Capitulum 8.2 alie] alique **CD** (-LaFr)**E** | **4** Adhuc] ad hoc **We** | **6** Ergo] illi *added* **E** | **8** sint] sunt **CaFrE** | **11** de] *omitted* **C** (-Bb)**E** | **12** tamen positi] transpositi **D** (-Lc)Un | **13** erant] erunt **E** (-**Ed**), essent **LcEd** | verbis] *omitted* **Ed** | **14** quamdiu] quamvis **VfVc**, quemadmodum **VgVa** | in] etiam **Ed** | querunt] quererent **Ed** | **16** quia] *omitted* **Ed** | **17** tempore] et a *added* **Ed** | **18** est] esset **Ed** | **22** que] qui **BLcFrPa** | Licet] liceat **We** | **23** dummodo] dum **E** (-Pa), *omitted* **Pa**

Capitulum 8.10 *Scisma*] C.24 q.1 c.34, vol.1 col. 1853 **22** glossam] C.24 q.3 c.29, s.v. pertinaci, vol.1 col. 1887

hereticus.” Et glossa eadem causa q. 1^a, super c. *A recta*, ait, “Licet quis erret, si tamen paratus est corrigi non est hereticus.”

25

Tertia ratio est hec. Qui firmiter credit omnia que docet universalis ecclesia esse catholica, sana et vera, et nulli errori adheret pertinaciter est catholicus reputandus, et per consequens non est habendus hereticus. Sed qui errat et non est pertinax credit firmiter omnia que docet universalis ecclesia esse catholica, vera et sana, et nulli errori adheret pertinaciter. Ergo talis non est censendus hereticus.

30

Quarta ratio est hec. Non est maior ratio quod unus errans contra fidem non pertinaciter sit hereticus quam alius, quia de similibus simile est iudicium. Sed multi contra fidem erraverunt qui tamen, quia nequaquam pertinaciter erraverunt, non fuerunt heretici reputati. Ergo nec aliquis errans contra fidem si non est pertinax debet inter hereticos computari. Maior est manifesta. Minor multis probatur exemplis. Augustinus enim in multis erravit, que postea retractavit, et per hoc se non fuisse pertinacem patenter ostendit. Et ideo non fuit hereticus iudicatus. Idem patet de Ieronimo et beato Cypriano, de quibus constabat quod pertinaces nullatenus extiterunt; et propter hoc quamvis erraverint pro hereticis habiti non fuerunt.

35

40

Capitulum 9

Discipulus: Ad probandum quod solus errans pertinaciter est censendus hereticus nolo ad presens plures rationes audire, quia tecum post opus presens iterum omnia perscrutabor. Et ideo quomodo respondetur ad illa que adduxi in contrarium manifesta.

5

Magister: Prima auctoritas quam in contrarium allegasti est Innocentii 3ⁱⁱ, Extra, De verborum significatione, c. *Super quibusdam*, ubi Innocentius 3us enumerat sex genera hominum quos asserit esse hereticos manifestos, videlicet contra fidem publice predicantes, profitentes errorem, defendentes errorem, coram prelati convictos, confessos, et ab eis condemnatos de heretica pravi-

10

Capitulum 8.24 recta] re certa E (-Pa) | 26 credit] tenet We | docet] dicit CDE | 29 docet] dicit D (-Lc)E | 30 censendus] We: habendus Lc, *omitted* B; iudicandus Ww | 36 computari] reputari D (-LcFr) | 39 iudicatus] iudicandus VfVcBD (-Lc)Pa | 40 erraverint] erraverunt OxAvVdLcE (-PaVg) | pro hereticis habiti] heretici Ed | 9.3 plures... 4 omnia] narrare [narrare *omitted* Lc] plures rationes quia post omnia iterum LcNa | 4 respondetur] respondeatur E | 7 ubi] verbis Ed | 9 errorem] *omitted* E (-Va)

Capitulum 8.24 A recta] Rather, C.24 q.3 c. 14, *Hec est fides*, s.v. emendari, vol.1 col. 1836 9.6 allegasti] Above, 5.9, p.113 7 Super quibusdam] X 5.40.26, vol.2 col. 1952

tate. Verba autem Innocentii sane debent intelligi quia aliter ex eis labetur quis faciliter in errores.

De predicantibus itaque publice contra fidem oportet distinguere, quia quod aliquis publice predicat contra fidem quadrupliciter potest contingere. Uno modo quia publice predicat fidem christianam esse falsam, dubiam, vanam vel incertam. Et talis indubitabiliter est hereticus manifestus, quia talis sine pertinacia inveniri non potest (nam talis non est paratus corrigi per fidem christianam si non reputat eam veram, certam et sanam); ergo pertinax et manifestus hereticus est habendus. Aliter contingit aliquem predicare publice contra fidem predicando aliquem errorem qui fidei obviat christiane protestando quod nunquam ab assertione sua desistet. Et talis est pertinax, quia non est paratus corrigi, et ideo est hereticis sociandus. Tertio contingit aliquem predicare publice contra fidem protestando quod nichil intendit contra fidem temere defendere vel tenere. Et talis, quia ostendit se esse minime pertinacem et quod non errat ex malitia seu pertinacia sed ex simplicitate vel ignorantia, non est hereticus manifestus nec ex sola tali predicatione debet hereticus reputari. Et propter hoc tales protestationes faciunt hiis temporibus (quibus quamplurimi ex odio, rancore, invidia et malitia moliuntur meliores et sapientiores se de heresi diffamare) quamplures docentes, predicantes et scribentes, ut coram omnibus se ostendant nullatenus pertinaces. Quarto contingit aliquem contra fidem publice predicare simpliciter, absque omni protestatione quod non intendit, vel intendit, aliquid contra fidem temere defendere vel tenere. Et talis non est censendus hereticus manifestus sed examinandus est diligenter an pertinaciter adhereat errori quem publice predicavit. Et si inventus fuerit pertinax debet hereticus iudicari. Ante examinationem autem est catholicus reputandus, quia quilibet reputandus est bonus antequam contrarium sit aperte probatum, et ideo talis predicans, cum de adhesionem eius mentali constare non possit, est catholicus iudicandus quousque probetur contrarium. Sicut enim ea facta que dubium est quo animo fiant in meliorem partem interpretari debemus, ut habetur Extra, De

Capitulum 9.11 debent] deberent E | labetur] laberetur VcCDE, labitur OxAv, laberentur B | 13 predicantibus] predicatoribus E (-Pa) | quia] omitted CD (-LaFr)E (-VaLy), nam LaFr | 14 publice] omitted BLc | quadrupliciter] dupliciter B | 15 predicat] predicet Ed | vel] et VfBaCDE | 16 incertam] insanam CaE | indubitabiliter] A (-Vc): indubitanter Ww | talis²] omitted E (-Ed) | 19 habendus] WeLc: censendus Ww | Aliter] secundo OxE (-PaVa) | publice] omitted CDE | 22 hereticis sociandus] hereticus censendus EsLcE (-PaVa) | 23 fidem²] orthodoxam added Ed | 24 talis quia] quia talis non Ed; non added Pab | minime] manifestum LcE (-Va) | 25 seu] et CD (-LaFr)E | vel] et A (-We) | non²...27 hoc] omitted To | 26 tali] publica added A (-WeVf)BCD (-Lc)E | 28 se] sic E (-Va) | 31 simpliciter] et added Ed | intendit¹] intendat BaE | vel intendit] omitted WeVfD (-Lc) | 32 fidem] et added CCa | 34 predicavit] predicaverit E | 37 adhesionem] assertione LcNaEPcArPbVbSa | possit] non added EdPab | catholicus] hereticus E (-Va) | 38 enim] omitted B | ea] omitted E

Regulis iuris, c. *Estote*, ita cum nescimus quo animo predicat quis contra fidem, 40
 animo scilicet pertinaciter adherendi vel animo corrigendi se si erraverit, in
 meliorem partem interpretari debemus, suspicando videlicet quod paratus est
 corrigi cum veritas sibi fuerit manifestata.

De secundo genere hominum, scilicet de profitentibus errorem, dicunt quod 45
 pertinaces sunt censendi et ideo sunt heretici manifesti. Professio enim a volun-
 tate firmata solet procedere, et ideo qui profitentur errorem contrarium catholice
 veritati sunt reputandi firmati in errore, quare pro pertinacibus sunt habendi. Et
 ex hoc sequitur quod omnes iurantes se errorem aliquem fidei christiane contra-
 rium servaturos et abiurantes quamcunque catholicam veritatem inter pertinaces
 et manifestos hereticos sunt censendi. Sicut enim professio, ita iuramentum et 50
 abiuratio voluntatem supponunt firmatam.

De tertio genere hominum, scilicet qui defendunt errorem, distinguunt, dicentes
 quod defendere errorem contingit dupliciter: uno modo absque assertionem
 temeraria eo quod tunc ita apparet, et tales defendentes errorem sive verbo sive 55
 scripto non sunt heretici manifesti, quia parati sunt corrigi cum invenerint
 veritatem; alio modo defendit quis errorem cum assertionem temeraria, et talis est
 pertinax et hereticus manifestus.

De quarto et quinto genere, scilicet de convictis et confessis coram prelati de
 heretica pravitate, distinguunt, quia ista pravitas potest attendi vel ex parte 60
 ipsorum convictorum vel confessorum, vel solummodo ex parte erroris de quo
 sunt convicti vel confessi. Si primo modo sint convicti vel confessi de heretica
 pravitate sunt heretici manifesti, quia tales de pertinacia sunt convicti vel
 confessi. Si autem sit pravitas solummodo ex parte errorum, non ex parte
 convictorum vel confessorum, sic non sunt heretici manifesti. Errores enim quos 65
 tenuerunt Augustinus, Ieronimus et Cyprianus, de quibus tactum est supra et de
 quibus poterant convinci, pravi fuerunt, ipsi tamen non fuerunt pravi. Et ideo
 quamvis de illis erroribus coram prelati convicti fuissent vel confessi, heretici
 nullatenus extitissent.

Capitulum 9.40 quis] aliquid *added* EdPab | 43 manifestata] We: manifesta Ww | 45 et ideo sunt] *omitted* LcE (-Va) | sunt] tenendi *added* Bb, censendi *added* C (-Bb) | 49 abiurantes] obiurantes LcE | 50 ita] est E (-Ed), et Ed | et] ita iuratio et E | 54 sive] suum E (-Vg)Vgm | 56 defendit quis] defendunt E (-Ed) | quis] *omitted* C (-Bb)VgVa | 58 et quinto] *omitted* C (-Bb) | genere] generibus BaEd; hominum *added* B | 61 Si... 63 confessi] *omitted* CD (-Fr)E, *added* Pam. See Omissions-Additions.html, passage 13. | sint] sunt WeBPam | 63 errorum] erroris AvD (-Vd)Ed

---

Capitulum 9.40 Estote] X 5.41.2, vol.2 col. 1962 65 supra] Above, 2.4.54 ff, p.45

De sexto genere, scilicet de condempnatis de heretica pravitate absque
70 distinctione, dicunt quod sunt heretici manifesti si rite et iuste fuerunt condemp-
nati, quia nullus est sententialiter condempnandus de heretica pravitate nisi
inveniatur pravitas non solum in errore sed etiam in errante. Ista autem pravitas
in errante est pertinacia, et ideo soli pertinaces sunt de pravitate heretica con-
dempnandi.

75 **Discipulus:** Ista probabilia michi videntur, sed miror quare Innocentius predicto
modo non distinxit.

Magister: Respondetur quod ideo causa brevitatis hic non distinxit, quia quod
taliter oportet distinguere ex aliis sacris canonibus evidenter apparet.

Capitulum 10

Discipulus: Quamvis ex predictis colligi possit quomodo ad plures auctoritates
quas adduxi isti modo sepe tacto describentes hereticum responderent, volo
tamen ut discurras per singulas.

5 **Magister:** Ad auctoritatem Nicolai pape recitantis verba Celestini respondent
quod illa verba intelligenda sunt de publice predicantibus scienter contra
determinata a concilio generali, et etiam de publice predicantibus errores ipsos,
eosdem errores temere asserendo, vel protestando se nunquam revocatu-
ros eosdem, vel pertinaces quomodolibet se monstrando.

10 Auctoritas autem Ieronimi in oppositum allegatur, quia idem Ieronimus in verbis
adductis insinuare videtur quod reprobans confessionem ab apostolico
approbatam non est ex hoc ipso hereticus reputandus, quia poterit esse imperi-
tus, et ita si ex sola imperitia dixerit contra veritatem non est inter hereticos
computandus.

15 Gelasius etiam, ut dicunt, intelligit de eo qui scienter labitur in heresim
condempnatam. Talis enim est hereticus iudicandus. Et cum dicitur, “Gelasius
inter labentem in heresim pertinaciter et non pertinaciter non distinguit, ergo nec

---

Capitulum 9.69 genere] hominum *added* **BD** (-LaLc) | absque... 71 pravitate] *omitted* VfToEsDi
| 70 fuerunt] fuerint AvVc**CD** (-La)**E** (-Pa) | 77 ideo] quia *added* Ly | hic] hoc **BVdE** (-Pa) | quia]
sed **Ed** | 78 oportet] oporteat Ly | 10.3 adduxi] adduxisti VfVcFrVa | tacto] fato VfVc, facto
OxAv, tacito **E** | responderent] respondent **A** (-We)CaLa**E** (-Ed) | 7 etiam] *omitted* OxAvLc**E**
| 8 temere] tenere **Ed** | revocatu-] revocare **E** | 10 autem] enim Lc**E** (-Ly), vero Ly | 11 ab
apostolico] a baptizato **D** (-Fr) | 12 approbatam] confirmatam **C** (-Bb) | 13 inter hereticos] hereticus
E | 14 computandus] reputandus **C** (-Fi)Fib**D** (-Fr)**E** | 15 Gelasius... dicunt] ad auctoritatem gelasii
dicunt quod gelasius Ly | etiam] enim VfVcLc**E** (-Ly)

Capitulum 10.5 Nicolai] Above, 5.18, p.113 **10** Ieronimi] Above, 5.29, p.114 **15** Gelasius] Above,
5.36, p.114

nos debemus distinguere”, isti respondent quod ubi papa vel canon non distinguunt, nec aliqua distinctio neque ex aliis canonibus neque ex sacra scriptura neque ex dictis autenticis neque ex ratione evidenti patenter colligi potest, nos non debemus distinguere. Ubi autem ex aliquibus vel aliquo predictorum distinctio manifeste accipitur, et nos debemus distinguere. Sic est in proposito, quia ex aliis sacris canonibus et ratione aperta colligitur luculenter quod inter labentem in heresim condempnatam pertinaciter et non pertinaciter est distinctio manifesta. 20 25

Dicunt etiam quod Gelasius in c. *Maiores* loquitur de scienter communicatore erroris dampnati, et etiam de pertinaci, sive sciat errorem suum esse dampnatum sive ignoret.

Ad auctoritatem Felicis pape respondent quod loquitur de Achatio, qui scienter dampnato communicavit facinori, et ideo fuit pertinax iudicandus quia non erat paratus corrigi per doctrinam ecclesie. 30

Ad auctoritatem beati Ieronimi que ponitur 24^a, q. 3^a, c. *Heresis* respondetur quod sicut recessus a malis est duplex, scilicet corporalis et spiritualis, prout asserit Augustinus secundum quod legitur 23^a, q. 4^a, c. 1°, sic recessus ab ecclesia duplex est, scilicet corporalis et spiritualis. Corporalis autem recessus ex multis causis fieri potest. Potest enim quis recedere corporaliter ab ecclesia et ad hereticos corporaliter accedere quia doctrine sue vel opinioni ecclesia non consentit aut reprobatur; et de isto recessu corporali ad presens loquimur, non de alio recessu corporali qui ex bona causa potest accidere. Alius est recessus ab ecclesia spiritualis, et iste est duplex, manifestus scilicet et occultus, secundum quod hereticus est duplex, scilicet manifestus et occultus. Similiter aliter intelligere scripturam quam sensus Spiritus Sancti flagitat contingit dupliciter, scilicet cum pertinaci adhesionem et absque pertinaci adhesionem. Quicumque igitur cum pertinaci adhesionem aliter scripturam intelligit quam sensus Spiritus Sancti flagitat, licet ab ecclesia non recesserit neque corporaliter, propter hoc quod suo sensui ecclesia non consentit vel reprobatur eundem, neque spiritualiter manifeste, quia se esse pertinacem nequaquam ostendit aperte, tamen hereticus appellari 35 40 45

Capitulum 10.20 nos] *omitted* BbEd | 23 aperta] aperte EsCD (-Ca)E | 26 scienter] scita LcE (-Va), scientifica Va | communicatore] communicatione BbE (-PaVa), gap C (-Bb) | 27 suum] *omitted* BCDE | 34 secundum quod] prout BbCaVdE, ut C (-Bb) | 38 loquimur] loquitur CaLcE (-Pa) | 39 alio] aliquo LcE | potest] We: possit BaLy; posset Ww | accidere] fieri CD (-Lc)E | ab ecclesia] *omitted* B | 43 pertinaci adhesionem] hoc Ed | 45 recesserit] propter hoc added LcE propter hoc] *omitted* LcE | 46 neque] vel E | 47 se] *omitted* CD (-LcFr)PaVg

---

Capitulum 10.26 Gelasius] Above, 5.41, p.114 29 Felicis] Above, 5.45, p.114 32 ponitur] Above, 115, p.115

potest, immo vere est hereticus quia ab ecclesia recessit spiritualiter licet occulte.

- 50 Ad auctoritatem Stephani pape respondent dicentes quod Stephanus papa vocat illum dubium in fide qui dubitat fidem Christianam esse veram vel sanam, non illum qui dubitat de aliqua veritate catholica in speciali. Talis autem dubius in fide est pertinax seu pertinaciter dubitans quia talis non est paratus corrigi per fidem Christianam; nullus enim paratus est corrigi per doctrinam quam dubitat
- 55 esse veram, cum nullus nisi per veritatem corrigi velit. Ille autem qui dubitat de aliquo articulo speciali potest esse paratus corrigi per fidem Christianam, quia per scripturam sacram quam totam credit esse veram, licet dubitet de aliquo speciali nesciens illud in sacris literis inveniri, et ideo non est statim pertinax reputandus. Aliter est de illo qui in genere vel in universali dubitat fidem esse
- 60 veram. Et de tali dubio in fide loquuntur glose, quarum una 24^a, q. 3^a, super § *Quia vero* ait, “Uno modo” dicitur hereticus “quicumque est dubius in fide.” Et alia eisdem causa et questione super c. *Aperte* ait, “Nota hereticum esse titubantem in fide.” Et post, “Nam et heretici vocabulo continentur qui levi etiam argumento a fide deviant.” Omnes enim loquuntur de illo qui dubitat
- 65 fidem christianam esse veram.

Discipulus: Miror quod plus oportet dubitantem de fide esse pertinacem quam dubitantem de aliquo articulo speciali, presertim cum ita possit quis absque pertinacia dubitare de universali sicut de singulari.

- Magister:** De hoc non reputant isti mirandum. Sicut enim inter propositiones est
- 70 ordo, quia una est prior et alia posterior, una etiam fit nota per aliam et sepe non econverso. Et ideo qui de propositione simpliciter prima in aliquo ordine, que nullo modo posset fieri nota per aliam dubitaret, non esset presumendum quod unquam ad illius notitiam esset venturus, licet si dubitaret de propositione posteriori esset presumendum quod ad eius notitiam per propositiones priores
- 75 posset attingere. Sic quia primum quod oportet fidelem credere est quod fides christiana est vera, si de hoc quis dubitat nichil remanet per quod ad firmiter credendum valeat revocari, et ideo taliter dubitans tanquam pertinax et nolens corrigi est censendus. Si autem nullatenus dubitat fidem Christianam esse veram, licet dubitet de aliquo articulo speciali, presumendum est, nisi contra-

Capitulum 10.56 articulo] in *added* CLcE | 57 credit] *omitted* C (-Bb)Vd | aliquo] in *added* E | 59 in universali] universaliter E | fidem] christianam *added* C (-Bb)LaFrE | 61 Quia] qui VcAnE (-Va) | 63 et] *omitted* A (-We)D (-VdLc), *added* Cab | 66 de] in CDE | 67 articulo] in *added* Ed | 72 posset] potest CDE | 76 ad] aliquid *added* E (-VgVa) | 79 aliquo] *omitted* CCaVdE (-Ed)

Capitulum 10.50 Stephani] Above, 5.60, p.115 61 Quia vero] C.24 q. 3, d.a.c.26, s.v. heresim, vol.1 col. 1885 62 Aperte] C.24 q.1 c.36, s.v. titubabant, vol.1 col. 1856

rium manifeste appareat, quod si sibi ostensum fuerit articulum de quo dubitat ad fidem pertinere catholicam absque mora se corriget. 80

Discipulus: Quid si nullus potest sibi patenter ostendere quod talis articulus ad fidem pertinet Christianam?

Magister: Dicunt quod quousque sibi fuerit evidenter ostensum dictum articulum ad fidem pertinere catholicam, sufficit sibi credere eum implicite, paratus credere explicite cum sibi monstratum fuerit quod ad fidem pertinet Christianam. 85

Discipulus: Procede ad alias auctoritates.

Magister: Ad capitulum *Aperte* respondent quod loquitur de predicante et titubante in fide quia dubitat fidem Christianam esse veram. 90

Ad verba Gratiani eodem modo respondent quod loquitur de predicante fidem esse falsam vel incertam, vel de pertinaci docente aliqua contra fidem. Non autem loquitur de illo qui ex simplicitate vel ignorantia docet aliqua que fidei obviant orthodoxe.

Ad rationem que innuitur [quod fides debet esse firma] dicunt quod fides debet esse firma in universali, ut cuilibet veritati catholice “firmiter”, hoc est per fidem firmam, explicite vel implicite, fidelis adhereat, sed non est necesse quod cuilibet adhereat firmiter explicite. Et sic intelligende sunt auctoritates adducte de concilio generali et de symbolo Athanasii. “Dubitans” autem “in fide”, hoc est dubitans fidem esse veram, “non habet fidem firmam” (et sic loquitur Bernardus), et ideo “non catholicus sed hereticus est censendus”. Dubitans autem de articulo aliquo speciali habet fidem firmam quod tota fides Christiana est vera et certa. Habet etiam fidem firmam implicitam de eodem articulo de quo dubitat, et ideo est catholicus, licet de tali articulo non habeat fidem firmam explicitam. 95
100
105

Capitulum 10.80 ostensum] ostensus **Ed** | articulum] articulus **EsEd** | **86** monstratum] manifestum **CD** (-Lc)**E**, manifestatum Lc | **90** dubitat] dubitant **E** (-Va) | **95** que] qua VcVfPa | innuitur... firma] Kilcullen: innuitur Ww | **97** explicite] *omitted* **E** (- Va) | **98** firmiter] *omitted* **D** (-Lc) | **102** autem] *omitted* **Ed** | **103** certa] recta **E** (-PaVa) | implicitam] implicite LcE

Capitulum 10.89 capitulum] Above, 5.66, p.115 **91** Gratiani] Above, 5.73, p.115 **95** rationem] Above, 5.77, p.116 **98** auctoritates] Above, 5.77 ff, p.116 **101** Bernardus] Above, 5.83, p.116

Capitulum 11

Discipulus: Adhuc ad unam instantiam que totam descriptionem heretici memoratam videtur elidere cupio responderi. Beatus enim Augustinus, ut habetur 24^a, q. 3^a, c. *Hereticus*, diffinit hereticum in hunc modum: “Hereticus est qui alicuius temporalis commodi, et maxime vane glorie principatusque sui gratia, falsas ac novas opiniones vel gignit vel sequitur.” Ex qua diffinitione colligitur quod qui tantummodo veteres hereses imitantur, quamvis sint pertinaces, non sunt heretici reputandi. Et ita prior descriptio heretici non est congrue assignata, quia competit multis, scilicet illis qui tantummodo veteres hereses imitantur, qui tamen non sunt heretici iudicandi secundum diffinitionem Augustini, eo quod novas opiniones neque gignunt nec sequuntur.

Item, multi baptizati pertinaciter errant ex sola credulitate vel deceptione, non alicuius temporalis commodi nec vane glorie nec principatus sui gratia, et per consequens secundum diffinitionem Augustini non sunt heretici iudicandi. Et tamen illis competit descriptio sepe fata. Ergo non est vera descriptio.

Item, aliquis certus de fide et in nullo dubitans, alicuius temporalis commodi et maxime vane glorie principatusque sui gratia, contra conscientiam potest novas ac falsas opiniones gignere atque sequi. Ergo certus de fide et in nullo dubitans potest esse hereticus, secundum diffinitionem Augustini. Male ergo describitur hereticus cum asseritur quod omnis hereticus est pertinaciter dubitans vel errans contra catholicam veritatem.

Magister: Ad ista isti respondent dicentes quod Augustinus non intendit in verbis prescriptis hereticum diffinire, sed intendit assignare unum modum cognoscendi hereticum, ut scilicet quicumque alicuius temporalis commodi, et maxime vane glorie principatusque sui gratia, falsas ac novas opiniones gignit vel sequitur censeatur hereticus. Unde licet in propositione quam ponit Augustinus, si intelligatur universaliter, primo ponatur vocaliter “hereticus” ante copulam, et ex hoc possit quis opinari quod hereticus sit subiectum, tamen secundum rei veritatem, ut isti dicunt, “hereticus” debet esse predicatum et illud

Capitulum 11.3 enim] *omitted* BLc | 4 c Hereticus] EsEdFrm: *omitted* Ww | qui] *omitted* E (-Ed), *added* Pam | 5 temporalis] corporalis CD (-Vd)VgVa | 7 quamvis] licet CDE; non *added* Pab | 12 non] gratia *added* Ed; *omitted* LcE (-Ed) | 13 principatus] nec *added* EdPab | 14 diffinitionem Augustini] augustinum E | 15 descriptio¹] diffinitio D (-VdLc) | sepe fata] *omitted* B | vera] vere CLaVd | 19 diffinitionem] intentionem CD (-Lc)E | 22 respondent dicentes] dicunt E (-Va) | 27 si] *omitted* Ed | universaliter] vel CaE (-PaVa); vel *added* Va | 28 possit] posset CaVdE (-Pa) | 29 illud] id Ed

Capitulum 11.2 memoratam] Above, 3.10, p.110 4 Hereticus¹] C.24 q.3 c.28, vol.1 col. 1885. From Augustine, *De utilitate credendi* c. 1. CSEL vol.25/1 p.3; or PL vol.42 col.65.

quod sequitur debet esse subiectum. Et isto modo sub bono intellectu 30
concedenda est universalis formata ex verbis Augustini ista, videlicet:
“Quicumque alicuius temporalis commodi et maxime vane glorie principatusque
sui gratia animo pertinaciter defendendi novas ac falsas opiniones contra fidem
gignit vel sequitur est reputandus hereticus,” licet si contra conscientiam et in
35 corde de aliquo pertinente ad fidem nullatenus dubitans predicto modo hereses
gigneret vel sequeretur non esset apud Deum (qui cor intuetur) hereticus,
quamvis mortalissime coram Deo peccaret.

Discipulus: Quomodo debet quis reputari hereticus si non est coram Deo
hereticus?

Magister: Ad hoc respondetur faciliter, quia de exterioribus habemus tantum- 40
modo iudicare, occulta autem ad iudicium spectant divinum. Et ideo talis a
nobis est censendus hereticus propter illa que nobis apparent exterius licet apud
Deum non sit hereticus, quemadmodum sepe multos bonos arbitrari debemus
quia nullum malum in ipsis nobis apparet qui tamen apud Deum sunt pessimi.

Discipulus: Discurre per obiectiones quas feci. 45

Magister: Ad primam earum respondetur quod qui veteres hereses pertinaciter
imitantur sunt censendi heretici, et ideo non soli qui quacunquē ex causa novas
ac falsas opiniones gignunt vel sequuntur sunt heretici, sed etiam alii. Nam qui
modo heresim Arii ab antiquo dampnatam pertinaciter defensaret esset hereticus
iudicandus. Nec obstant verba Augustini quia, ut dictum est, non intendit per illa 50
verba neque diffinitionem neque descriptionem heretici assignare. Unde dicunt
quod multi sepe falluntur de enuntiationibus sanctorum et auctorum, putantes
eos velle diffinitiones vel descriptiones aliquarum rerum vel nominum assignare
cum tamen nonnunquam intendant solummodo propositiones particulariter veras
asserere. 55

Ad secundam respondetur quod pertinaciter errantes ex sola credulitate vel
deceptione sunt heretici iudicandi, quia non soli illi de quibus loquitur Augusti-
nus in verbis premissis sed etiam alii sunt censendi heretici.

Capitulum 11.33 gratia] et added **B** | animo] non **E** (-PaVa) | **34** licet] sed VcCDE (-Va)
| **40** Magister] omitted C (-Bb) | **43** quemadmodum] quamvis **E** (-Va) | **44** apparet] apparuit **B**
| **46** hereses] omitted C (-Bb) | **47** soli] solum illi VfVc, solum CaLcPa | **48** alii] alii multi **Ed**
| **49** Arii] omitted **D** (-LcFr) | defensaret] defenderet **D** | **50** quia] qui **A** (-We)Lc | **53** eos] omitted
CDE (-Pa) | **54** nonnunquam] nunquam **CD** (-CaFr)**E** (-Va); nonnunquam added Pam; hoc added **Ed**
| intendant] sed added **Ed** | particulariter] particulares LcFr**Ed**

Capitulum 11.46 primam] Above, line 4, p.131 **56** secundam] Above, line 12, p.131

Ad tertiam dicunt quod illi qui in corde non dubitant, et tamen alicuius
 60 temporalis commodi gratia vel etiam pro temporali periculo citra mortem
 vitando assertiones hereticales sequuntur (quales dicunt esse multos hiis diebus,
 et maxime de ordine Fratrum Minorum, qui opiniones novas de paupertate
 Christi et apostolorum, ac etiam de animabus dampnatorum et sanctorum, quas
 65 in cordibus suis putant hereticas, et tamen ipsas pertinaci animositate
 sequuntur), non sunt in rei veritate heretici, et tamen a fidelibus (qui non habent
 de occultis motibus anime iudicare) sunt heretici reputandi et in omnibus
 tanquam heretici feriendi. Et si postea dicerent se dictas hereses in mente
 minime tenuisse sed pro assequendo aliquo commodo temporali vel pro vitando
 periculo se finxisse tenere, non esset eis fides aliqua adhibenda, sed essent ab
 70 omni assertionem et testimonio tanquam falsi et duplices repellendi.

Discipulus: De illis quos isti adducunt in exemplum alias te interrogabo
 sollicite, et ad probandum quod isti qui sunt sectatores sanctissimi patris domini
 Iohannis pape 22ⁱ non sunt heretici nec errantes sed catholici et fideles fortiter
 allegabo.

Magister: Vis ergo quod istius operis hic sit finis?

Capitulum 11.59 quod] *omitted* E (-Va) | 60 etiam] forte LaFrEd | 66 in omnibus] *omitted* A (-We)
 | 67 feriendi] fugiendi LaFrE (-VgVa) | 71 quos] que DE | 72 sanctissimi patris domini] *omitted*
 A (-We) | 73 et] *omitted* B | 75 quod] *omitted* CD (-CaFr)E (-Pz)

Capitulum 11.59 tertiam] Above, line 16, p.131

LIBER 4

Capitulum 1

Discipulus: Volo istum tertium hic finiri et ad quartum me transferre. Intendo enim inquirere quomodo de pertinacia valeat quis convinci. Ante omnia tamen cupio scire quomodo “pertinax” diffinitione exprimente quid nominis diffinitur.

5 Ex tali namque diffinitione, ut puto, multe difficultates debent solvi, nec sine ipsius notitia potest sciri qualiter de pertinacia debeat quis convinci.

Magister: “Pertinax” a quibusdam diffinitur sic: Pertinax est qui persistit in eo quod debet dimittere. Istam diffinitionem declarant dupliciter, primo auctoritate Isidori dicentis quod pertinax dicitur quasi impudenter tenax. Ille autem est
10 impudenter tenax qui tenet quod debet dimittere. Ergo et pertinax est ille qui tenet et persistit in illo quod debet dimittere. Secundo sic: perseverantia et pertinacia opponuntur et contrarias debent diffinitiones habere. Sed perseverans dicitur ille qui persistit in illo quod debet. Ergo pertinax dicitur ille qui persistit in illo quod debet dimittere.

15 **Discipulus:** Miror quod isti volunt probare diffinitionem pertinacis de pertinace, cum diffinitio de diffinito probari non possit.⁵⁶

Magister: Non intendunt probare proprie loquendo diffinitionem pertinacis de pertinace sed volunt declarare et per declarationes manifestare quodammodo diffinitionem pertinacis.

20 **Discipulus:** De talibus difficultatibus nolo me intromittere multum ad presens, sed aliud movet me contra diffinitionem predictam. Quia secundum eam omnis errans est pertinax. Omnis enim errans aliquamdiu est in errore. Sed nullus unquam debet esse in errore; immo omnis errans debet errorem dimittere. Ergo omnis errans est pertinax.

Capitulum 1.2 tertium] librum CDE | transferre] transferam Ed | 3 valeat] WeB: debeat Ww | 4 quid] pertinacia CD (-Fr)Ed | 8 primo] modo added Ed | 9 impudenter] imprudenter BbD (-Ca)E (-VaLy) | Ille... 10 tenax] omitted D (-CaLa)Pa, added Frm | 10 impudenter] imprudenter BbCaLaE (-VaLy)Frm | et] omitted VdE | 13 dicitur¹] est Ed | debet] non debet dimittere CaFrPaVa | dicitur²] est CD (-Fr)E | 15 pertinacis] pertinacitatis Ed | de pertinace] BaCLaVdE (-Va): added and deleted We; omitted Ww | 18 pertinace] pertinacitate Ed | 20 difficultatibus] diffinitionibus OxAvD (-LcFr)E (-PaVg) | 22 aliquamdiu] quamdiu E (-Va) errore] est pertinax added LcEd

---

Capitulum 1.9 Isidori] *Etymologiae* X; PL vol.82 col.390.

---

56. Cf. SL 3.2 c.31, OPh vol.1 p.562/640.

Magister: Dicunt per equivocationem te decipi. Est enim debitum necessitatis et est debitum congruitatis. In predicta autem diffinitione accipitur “debet” secundum quod importat debitum necessitatis, ut iste sit sensus: pertinax est ille qui persistit in aliquo quod de necessitate debet dimittere. Esto ergo quod omnis errans debito congruitatis deberet omnem errorem dimittere (quod non est verum), non tamen omnis errans de necessitate salutis omni tempore debet errorem suum dimittere. 25 30

Discipulus: Video quod isti diffiniunt pertinacem communius quam competat erranti in fide. Ideo propria diffinitionem predictam erranti in fide.

Magister: Appropriatur sic: Pertinaciter errans in fide est qui persistit in heresi quam debet de necessitate salutis dimittere. 35

Discipulus: Propria eandem dubitanti pertinaciter contra fidem.

Magister: Appropriatur sic: Pertinaciter dubitans contra fidem est qui persistit in dubitatione circa ea que fidei sunt quam debet de necessitate salutis dimittere.

Discipulus: Secundum predicta omnes Iudei et gentiles essent pertinaces, quia omnes tenentur errorem suum dimittere. 40

Magister: Ista est difficultas que longum tractatum requireret propter illos qui nunquam de fide vera informati fuerunt; nec est defectus illorum quod informationem minime habuerunt si qui sunt tales. De aliis autem gentilibus et Iudeis isti dicunt aperte quod debent in numero pertinacium reputari.

Capitulum 2

Discipulus: De ista difficultate nolo tecum ad presens collationem habere, sed volo te interrogare de proposito principali, scilicet quomodo de pertinacia valeat quis convinci.

Magister: Circa illa que fidei sunt duplex potest pertinacia inveniri, una mentalis, quando scilicet quis pertinaciter corde adheret heretice pravitati vel pertinaciter dubitat de catholica veritate. Alia est pertinacia exterior, que in facto vel verbo exteriori consistit. Prima pertinacia aliter quam per presumptionem proba- 5

Capitulum 1.25 debitum] debitor LcE | **26** debitum] debitor LcE | accipitur] accipi A (-We)VdLcE (-PaVg) | accipitur...27 pertinax] omitted Di | **29** congruitatis deberet] quod congruitatis dicunt oportet E (-PaVa) | omnem] omitted E (-Pa) | **32** competat] expectat We | **33** fide] et added E | **34** Appropriatur...37 Magister] omitted CD (-Fr)E. See Omissions-Additions.html, passage 14. | **41** Magister] omitted Ly | **42** quod] qui LaLcE (-Pa) | **2.2** difficultate] diffinite We, diffinitione Ox, distinctione Ca | collationem] collocationem LaFrEd, colloquium CaVd | **5** pertinacia] pertinacitas Ed | **6** vel] etiam added D (-Lc) | **7** pertinacia] pertinacitas Ed | in] omitted A (-We) | **8** verbo] in voce E

10 bilem vel violentam convinci non potest a nobis, quia in talibus non necessario
interioribus exteriora correspondent; immo unum sepe tenetur interius et aliud
exterior simulatur.

Discipulus: Quamvis intentio mea fuerit interrogare de pertinacia exteriori
solummodo, causa tamen exercitii dicas aliqua de pertinacia interiori et mentali:
quis videlicet pertinaciter errat in mente?

15 **Magister:** Sunt quidam dicentes quod tripliciter potest quis errare pertinaciter in
mente. Primo quidem si quis, non obstantibus miraculis que audivit fuisse facta
pro fide confirmanda, putat fidem esse falsam vel incertam. Secundo si in
20 genere credit totam fidem esse veram, alicui tamen errori in speciali quem nescit
explicite ad fidem pertinere adheret tam fortiter quod, quantumcunque sibi
evidenter ostenderetur pertinere ad fidem, dictum errorem nullo modo dimitteret
sed ante putaret fidem esse falsam: sicut si in veteri testamento, quando fideles
credere trinitatem personarum cum unitate deitatis explicite minime tenebantur,
aliquis, credens totam doctrinam Moysi et fidelium esse veram, in speciali
putasset quod tres persone non sunt unus Deus, et suo errori tam fortiter
25 adhesisset quod ante doctrinam Moysi et prophetarum credidisset esse falsam
quam tenuisset tres personas esse unum Deum — iste, licet in genere credidisset
totam fidem Moysi et prophetarum esse veram, pertinax extitisset. Tertio potest
quis esse mentaliter pertinax in errore si alicui errori adheret et negligit (quando
et quomodo debet) querere veritatem, quia talis non est paratus corrigi, sed
30 persistit in errore quem debet de necessitate salutis dimittere.

Capitulum 2.9 convinci] probari **D** (-LaFr) | **10** correspondent] respondent **A** (-Vc)**B**
| **12** interrogare] incohare **D** (-Lc) | **13** mentali] qua *added* **BAn** | **14** errat] erret **CDE** | **15** tripliciter]
dupliciter **We** | **16** mente] et *added* **CD** (-Fr)**E** | miraculis] *omitted* **D** (-LcFr) | audivit] audiunt
Av**E** (-**Ed**), audiuntur **Ed** | **17** fide] christiana *added* **D** (-Lc) | confirmanda] firmanda **CDE**
| **18** genere] generali **Ed** | quem] quam **BbE** (-Va) | **20** evidenter] *omitted* **CDE** | ostenderetur]
particulariter *added* **B** | dictum] *omitted* **CDE** | dimitteret] huiusmodi *added* **CDE** | **21** si] *omitted*
D (-LaVd) | **22** deitatis] divinitatis **OxAvBCD** (-Lc)**E** | **24** persone] *omitted* **E** (-Ly), *added* **Pab**
| **25** adhesisset... 27 extitisset] adhesisset quod ante doctrinam moysi et prophetarum esse **veram**
pertinax extitisset **To**; adhesisset quod ante [m] quam ipsum dimitteret putaret [/m] doctrinam moysi
et prophetarum esse **falsam** pertinax extitisset **Es**; adhesisset quod ante doctrinam moysi et
prophetarum credidisset esse falsam quam tenuisset tres personas unum esse deum isti licet in
genere credidissent totam fidem moysi et prophetarum esse veram si tamen veritatem trinitatis
omnino non esse veram assereret pertinax extitisset **Ba** ("si... assereret" may remain from a earlier
attempt to supply the omission found in **ToEs**); adhesisset [d] Magister potest quis esse [/d] quod
ante doctrinam moysi et prophetarum non esse veram assereret [d] sunt alicui [/d] pertinax extitisset
Di | **26** quam] que **Ly** | tenuisset] credidisset **D** (-Lc) | iste] ista **We** | credidisset] tenuisset **D** (-
Lc) | **28** adheret] inheret **E** | **29** sed] si **Ed** | **30** persistit] persistere **We** | de] *omitted* **We**

Discipulus: Inter negligentiam et pertinaciam differentia reperitur. Sed iste ultimus est negligens. Ergo non est pertinax.

Magister: Respondetur quod quamvis negligentia et pertinacia distinguantur, tamen aliquis negligens est etiam pertinax, nec est inconueniens quod aliqua negligentia sit pertinacia reputanda. 35

Discipulus: Potestne aliquis pertinaciter dubitare contra fidem?

Magister: Dicitur quod tot modis potest quis pertinaciter dubitare contra fidem quot modis potest errare pertinaciter contra fidem.

Discipulus: Nunquid potest alio modo distingui de pertinaci propter pertinaciam interiorem? 40

Magister: Aliter distinguitur de tali pertinaci saltem quantum ad verba. Quia, sicut secundum beatum Augustinum⁵⁷ quidam est hereticus scienter et quidam est hereticus nescienter, ita quidam est pertinax scienter, ille scilicet qui putat fidem Christianam pro aliqua sui parte esse falsam, et quidam est pertinax nescienter, qui scilicet credit in genere totam fidem Christianam esse veram in speciali tamen alicui errori pertinaciter contra fidem adheret. 45

Discipulus: Quomodo potest quis esse scienter pertinax? Videtur enim quod hoc contradictionem includit. Si enim est scienter pertinax, scit se esse pertinacem. Sed hoc includit contradictionem. Quia qui errat putat esse verum circa quod errat, eo quod errare est approbare falsum pro vero; nullus ergo scit se errare. Et ita nullus est scienter pertinax, quia nullus scit se esse pertinacem in errore. 50

Magister: Ista clausula “pertinacis scienter” non debet referri ad pertinaciam errantis, ut aliquis sciat se pertinaciter errare, sed debet referri ad contrarietatem sue pertinacie vel erroris ad fidem Christianam, ut dicatur scienter pertinax quia scit assertionem circa quam errat esse contrariam fidei Christiane, quemad- 55

Capitulum 2.31 reperitur] invenitur CDE | 34 etiam] omitted CDE | 35 sit] est CD (-Lc)E | 38 pertinaciter] omitted D (-Ca) | 39 alio] aliquo E | 43 est hereticus] vero CD (-Fr)E; omitted Fr nescienter] inscienter CD (-Fr)E (-Va) | 48 includit] includat VcCDE | Si... 49 contradictionem] omitted CD (-Fr)E. See Omissions-Additions.html, passage 15. | 50 approbare] comprobare WeE (-Ed) | 51 ita] omitted BLa | 53 clausula] E: scientia ABCLaLc, sententia D (-LaLc); aliter scientia added Pab | scienter] cum dicitur scienter CD (-LaFr)E, qua dicitur scienter La, qua quis dicitur scienter pertinax Fr | 54 ut] scilicet added Ed | se pertinaciter errare] omitted D (-LcFr) | 55 quia] qui CD (-Fr)E (-Va) | 56 quemadmodum... 58 Christiane] omitted VdKoUnArPbVbSa. quemadmodum... 65 Christiane] omitted Ar See Comments.html

---

57. Cf. 2.1 Dial. 11.113-5, OP vol.8 p.55, referring to C.6 q.1 c.21, col.1061, from Augustine, *De baptismo contra Donatistas*, 4.5.7, CSEL, vol. 51, pp. 229-30; or PL vol.43 col.158.

modum dicitur quis scienter hereticus, non quia sciat se esse hereticum, sed quia scit assertionem suam esse contrariam fidei Christiane. Sicut igitur ille vocatur scienter hereticus qui scit assertionem suam, que in rei veritate est heresis, esse
 60 contrariam fidei Christiane, et ille dicitur ignoranter sive nescienter hereticus qui assertionem suam nescit esse contrariam fidei Christiane sed putat esse consonam fidei Christiane, sic ille dicitur scienter pertinax in errore hereticali qui scit assertionem quam putat veram esse contrariam fidei Christiane; ille autem dicitur ignoranter sive nescienter pertinax in errore hereticali qui nescit assertionem suam esse contrariam fidei Christiane.
 65

Capitulum 3

Discipulus: Distinctionem inter scienter pertinacem et nescienter pertinacem et similiter inter scienter hereticum et nescienter hereticum, modo aliter quam prius intelligo. Et ideo, quamvis prius putaverim nullum esse scienter
 5 pertinacem aut scienter hereticum, nunc michi videtur quod omnis pertinax in errore et omnis hereticus est scienter pertinax et scienter hereticus et nullus penitus nescienter, quod potest tali ratione probari. Ad hoc quod aliquis sit catholicus et fidelis sufficit fides implicita. Hoc per exemplum de Cornelio centurione, de quo habetur Actuum 10° c., patere videtur, qui antequam de
 10 Christo fidem haberet explicitam fuit fidelis, quia iustus et timens Deum, et per consequens fidem habuit saltem implicitam; et ita fides implicita sufficit ad hoc quod aliquis sit catholicus et fidelis. Sed quicumque non est scienter pertinax neque scienter hereticus modo preexposito habet fidem implicitam, quia ex hoc ipso quod non putat se errare contra fidem Christianam credit totam fidem
 15 Christianam esse veram, licet in aliquo speciali erret. Qui autem credit totam fidem Christianam esse veram habet fidem implicitam; ergo est catholicus et fidelis, et per consequens non est pertinax neque hereticus.

Capitulum 2.57 sciat] A: scit Ww | 58 Sicut] sic VcCaLcE (-Va) | 59 scienter... 60 hereticus] scienter hereticus Vb, nescienter hereticus PbSa | est] pertinax added E (-PaVa) | 60 ille] ita AnD (-VdFr)E (-Pa) | 61 sed... 65 Christiane] omitted PbVbSa | 3.5 pertinax... 6 et] hereticus qui scit assertionem suam, que in rei veritate est pertinax heresis, esse contrariam fidei christiane, et ita dicitur ignoranter sive nescienter hereticus qui assertionem suam nescit esse contrariam fidei christiane sed putat esse consonam fidei christiane, sic ille dicitur esse scienter pertinax in errore hereticali qui scit assertionem quam putat veram esse contrariam fidei christiane, ille autem dicitur ignoranter sive nescienter pertinax in errore hereticali E (-PaVa) (repetition from 4.2.59ff, p.139).
 Ly continues: qui assertionem quam putat esse veram nescit sive ignorat contrariam esse fidei. Et sic quilibet talis esset fidelis et catholicus quia | 7 penitus] omitted D (-Lc) | probari] nam added Ly | 9 patere videtur] patet CDE | 11 ad hoc] omitted Ed | 13 preexposito] prius exposito E

Capitulum 3.9 Actuum] 10:2

Confirmatur hec ratio. Quia qui credit totam fidem Christianam esse veram
habet fidem de omni veritate pertinente ad fidem Christianam; qui autem habet
fidem de omni veritate pertinente ad fidem christianam non est hereticus, et per
consequens non est pertinax; sed quicumque non est scienter pertinax nec scienter
hereticus credit totam fidem Christianam esse veram; ergo habet fidem de
omni veritate pertinente ad fidem Christianam, et per consequens nullo modo est
hereticus neque pertinax.

Magister: Iste obiectiones principaliter inducuntur ad probandum quod nullus
est nescienter hereticus.

Discipulus: Ita est.

Magister: Dimittamus ergo loqui de pertinace et sufficiat de heretico facere
mentionem.

Discipulus: Placet, quia qui potest videre quomodo quis potest esse nescienter
hereticus non dubitabit quin valebit quis esse pertinax nescienter.

Magister: De nescienter heretico distinguitur. Quidam enim sunt vel esse
possunt nescienter heretici quia scienter et explicite arbitrantur aliquas assertio-
nes sub forma propria scriptas in scriptura divina ad fidem Christianam nulla-
tenus pertinere. Tales fuerunt Manichei qui, secundum Isidorum, prout recitatur
24^a, q. 3^a, c. *Quidam autem*, testamentum vetus respuerunt et novum ex parte
tantummodo receperunt, et ita putabant se catholicos et fideles Christianos; et
ideo fuerunt nescienter heretici quia assertiones contentas in veteri testamento
asseruerunt ad fidem Christianam minime pertinere. Quidam autem sunt nesci-
enter heretici qui nullam assertionem pertinentem ad fidem Christianam sub
forma propria in scriptura divina repertam dubitant esse veram, quia totam
scripturam divinam recipiunt; sed tamen aliquas assertiones sequentes ex illis
non credunt esse veras, quia non putant quod sequuntur ex illis, propter hoc
quod aliter intelligunt scripturas divinas quam sensus Spiritus Sancti flagitat a
quo scripte sunt.⁵⁸ Quidam autem credunt irrevocabiliter contrarias assertiones

Capitulum 3.18 veram] et *added* VdE | 25 quod] *omitted* We | 26 nescienter] scienter WeFr,
nescienter Wem | 28 pertinace] pertinacitate Ed | 30 quia] *omitted* LcE (-Va) | 31 valebit] valeat
CDE, videre *added* BaFr, videre quomodo potest *added* Esm, scire *added* Vd | pertinax] hereticus
CD (-Fr)E (-Va), pertinax Pab | 32 nescienter] nesciente D (-LaVd)E | 33 scienter] nescienter OxAv
| 38 assertiones contentas] assertionem contentam E | 41 propria] scriptam *added* E | 43 sequuntur]
sequantur VfVcEsCDE | 45 scripte] scripture B, sumpte CD (-LaFr)E, sumpta LaFr | Quidam]
quia EsCDE

Capitulum 3.36 Quidam autem] C.24 q.3 c.39, vol.1 col. 1891

58. Cf. C.24 q.3 c.27, vol.1 col. 1885.

esse veras; ideo heretici sunt censendi, qui tamen in genere credunt totam fidem Christianam esse veram.

Capitulum 4

Discipulus: Ad quid valet ista distinctio?

Magister: Per istam distinctionem putant nonnulli demonstrative probare quod obiectiones tue non concludunt.

5 **Discipulus:** Quomodo?

Magister: Ex primo membro probant quod aliqui possunt esse nescienter heretici sic. Qui credit in genere quod tota fides Christiana est vera et tamen credit vetus testamentum vel evangelium Luce multa continere erronea, eo quod vetus testamentum vel evangelium Luce putat ad fidem Christianam nullatenus
10 pertinere, vere est hereticus, presertim si est pertinax; aliter enim posset quis absque heretica pravitate dicere quod omnia evangelia ad fidem non pertinent Christianam. Sed talis non est scienter hereticus, quia non credit se in aliquo contrariari fidei Christiane. Ergo aliquis potest esse hereticus nescienter quemadmodum Manichei fuerunt heretici nescienter, quia putaverunt se esse
15 veraciter Christianos et omnes alios Christianos qui vetus testamentum receperunt arbitrabantur hereticos contra fidem Christianam errantes.

Discipulus: Dic quomodo ad obiectiones superius tactas respondetur.

Magister: Obiectiones ille fundantur in equivocatione de fide implicita. Est enim una fides implicita vera omnem assertionem pertinacem respectu cuiuscun-
20 que heretice pravitatis excludens, et ista fides implicita sufficit ad hoc quod habens eam sit catholicus et fidelis. Alia est fides implicita falsa qua scilicet creditur hec esse vera, “Fides Christiana est vera”, sed alia fides quam illa que est vere Christiana pro Christiana habetur. Et talem fidem habuerunt Manichei quia credebant fidem Christianam esse veram, sed illam fidem vocaverunt
25 Christianam que in rei veritate non est Christiana, immo est contraria fidei Christiane. Et sic est de omnibus hereticis nescienter, quod licet credant hanc esse veram, “Fides Christiana vel fides ecclesie universalis est vera”, tamen

---

Capitulum 3.46 tamen] *omitted* B | 4.3 quod] *omitted* C | 4 obiectiones] rationes D (-CaVd)EdPam; *omitted* CCaVdPaVg | 7 credit^t] credunt D (-La)E | credit^t] credunt D (-LaLc)E (-Vg) | 9 putat] putant multa CaVgVa, multa ponit que Lc, putant multas Pa, putant multa continere que Ed | 10 pertinere] pertinent LcEd | est hereticus] sunt heretici Ed | est pertinax] sint pertinaces Ed | 18 Magister] sic *added* E (-Ly); dicunt enim quod *added* Ly | 23 Manichei] christiani E (-Ed)PcVbSa, manichei Pab | 26 omnibus] aliis *added* B | 27 universalis] *omitted* CDE (-Va)

Capitulum 4.4 obiectiones] Above, 3.7, p.139

fidem reputant Christianam que in rei veritate non est Christiana, licet credant eam esse Christianam. Et ideo, quamvis nescienter, heretici sunt.⁵⁹

Discipulus: Nunquid aliqui credentes fidem Christianam esse veram habent falsam fidem? 30

Magister: Nullus propter hoc quod credit fidem Christianam esse veram habet falsam fidem, sed credens quandam fidem esse Christianam que in rei veritate non est Christiana habet falsam fidem; sicut Arius in hoc quod credidit quod fides Christiana est vera et quod evangelium continet veritatem non habuit falsam fidem, sed credendo quod Filius Dei non est equalis Patri et quod hoc pertinet ad catholicam fidem habuit falsam fidem. 35

Discipulus: Adhuc non sunt illa argumenta soluta, quia fundantur in hac propositione, “Omnis fides implicita vera sufficit ad hoc quod habens eam sit catholicus et fidelis.” 40

Magister: De fide distinguitur⁶⁰ quia quedam ponitur fides infusa quam etiam parvuli baptizati habere dicuntur, et de hac posset concedi propositio quam assumis; sed illam nullus habet hereticus nescienter. Alia est fides acquisita, que est credulitas quedam qua quis absque dubitatione alicui assertioni adheret. Et sic est propositio falsa, quia non omnis talis fides implicita vera sufficit ad hoc quod habens eam sit catholicus et fidelis. Quamvis enim nullus sit infidelis propter quamcunque fidem veram, poterit tamen habens unam fidem veram esse infidelis propter aliam fidem falsam. 45

Discipulus: Tantummodo quantum ad istam materiam indica quid dicitur ad istam propositionem, “Qui credit totam fidem Christianam esse veram habet fidem de omni veritate pertinente ad fidem Christianam.” 50

Magister: Hoc negatur de fide que reddit aliquem catholicum, nisi credens totam fidem Christianam esse veram nullam fidem reputat Christianam nisi illam solam que vere est Christiana.

Capitulum 4.29 nescienter] tamen *added* Ly | 34 credidit] credit FrEd | 35 quod] *omitted* E
 continet] contineret B | continet veritatem] est verum D (-Lc) | 36 est] esset B | 38 quia] que LcFrE
 | 44 Et] *omitted* CD (-LaFr)E (-Va) | 45 sic] sicut CaE (-Va) | 48 propter] aliquam *added* Ed
 | 49 Tantummodo] omnia modo LcPaVg, nichil modo EdPab; *omitted* Fi; *deleted* An | materiam]
 sed *added* EdPab | indica] michi *added* C (-Bb)E | 50 istam] aliam E (-PaVa); *omitted* A (-WeVc)
 | 53 esse veram] *omitted* CD (-LaFr)E | reputat] WeEs: reputet Ww | 54 illam solam] *omitted*
 CD (-LaFr)E | solam] *omitted* BaLaFr

---

59. Ly adds: “idem patet de bohemis”, referring to the followers of Jan Hus. 60. Ockham discusses infused and acquired faith in Rep.3 q.9, OTh vol.6 p.276/298ff.

Capitulum 5

Discipulus: Postquam tecum collationem habui de pertinacia interiori volo aliqua interrogare de pertinacia exteriori: quando scilicet propter ea que apparent exterius debent catholici aliquem errantem contra fidem tanquam pertinacem habere, et quomodo de pertinacia in iudicio debeat quis convinci. In primis autem cupio scire an uno modo tantum vel pluribus possit constare aliquem errantem contra fidem esse pertinacem.

Magister: Plures modi ponuntur quibus possunt catholici presumptionem accipere violentam de aliquo quod est pertinax in errore.

10 **Discipulus:** Primo tractemus unum modum, postea alium.⁶¹

Magister: Primus modus quo potest quis de pertinacia deprehendi est si facto vel verbo monstrat se non firmiter credere fidem Christianam esse veram et sanam, puta si dicit fidem Christianam esse falsam vel dubiam, vel ad sectam aliam se convertit, utpote si facit se circumcidi vel Machometum adorat. De tali enim licet cuilibet iudicare quod pertinaciter errat vel dubitat contra veritatem et quod est scienter hereticus manifestus, et si convictus fuerit vel confessus in iudicio quod tale quid dixerit vel fecerit sine ulteriori examinatione est tanquam pertinax et hereticus condemnandus.

20 **Discipulus:** Potestne inveniri casus in quo talis possit de pravitate heretica excusari?

Magister: Unus solus casus quantum ad fidei abnegationem excipitur, scilicet si metu mortis fidem negaverit dicendo fidem Christianam esse falsam vel dubiam. Duo vero excipiuntur quantum ad factum hereticale. Primus est si quis metu mortis actum hereticalem commiserit, puta si pro morte vitanda quis adoraverit Machometum. Et isto modo excusatur beatus Marcellinus, quod immolando idolis non fuit effectus hereticus, licet mortale peccatum commiserit.⁶² Secundus

Capitulum 5.3 aliqua interrogare] aliquam recipere E (-PaVa) | propter] preter E (-PaVa) | 6 tantum] omitted BD (-CaVd) | 10 modum] et added BFr | alium] modum added Ed | 11 si] cum in Ed; in added E (-Ed) | 12 monstrat] quis added Ed | 13 Christianam] omitted EsEd | 14 utpote] ut puta D (-CaVd)Ed, ut Va | 15 contra] omitted E, added Pam | 16 manifestus] machometus B | 17 quid] aliquid E | examinatione] examine E | 19 talis possit de] possit hereticus de tali E | 22 negaverit] negavit CDE | 23 hereticale] hereticalem We | 25 excusatur] excusabatur CDE (-Va) | quod] qui BCDE | 26 effectus] factus CLcE; omitted D (-Lc)

61. There are twenty modes. (We, Ba and some others count 19, misnumbering at c.11). Modes 3, 6 and 20 are rejected by some (probably including Ockham): 4.8.9 (p.146), 4.14.6(p.158), 4.34.17(p.196). Some of the modes are discussed in OND 124.145ff (viz. 3, 4, 5, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 17). Some are listed in 2.1 Dial. 11.179-91 (viz. 5, 7, 8, 9, 11, 12, 13), some in CI c.8 p.51.38-52.19 (viz. 7, 8, 11, 13, 14, 17). 62. See below, p.201.

casus est si absoluta coactione quis coactus fuerit actum hereticalem committere, in quo casu etiam ab omni peccato excusatur.

Discipulus: Vellem scire rationem quare talis [non] debet statim hereticus et pertinax reputari, cum ita possit quis ambitione vel cupiditate tractus verbo vel facto ostendere se non tenere firmiter fidem Christianam esse veram, quam tamen in mente tenet esse veram, sicut potest quis hoc simulare metu mortis. 30

Magister: Ratio assignatur, quia cum quis extra metum mortis aliquid dicit aut facit, plus habet de voluntario quam cum quis aliquid dicit aut facit metu mortis inductus. Et ideo nulla cupiditas vel ambitio excusat de pertinacia in licito iudicio hominum quemcunque facto vel verbo monstrantem se fidem Christianam firmiter non tenere. Et eodem modo dicitur quod nec amor nec odium, nec aliquid preter timorem mortis, potest quemcunque in hoc casu excusare quin sit hereticus reputandus (nisi dicatur quod per gravia illata tormenta vel metum eorum in hoc casu quis valeat excusari). 35 40

Discipulus: Nunquid modo predicto est dicendum de omni scienter heretico?

Magister: De omni scienter heretico sunt intelligenda predicta.

Capitulum 6

Discipulus: Sufficiat dixisse predicta de primo modo. Dic nunc secundum modum quo valeat de pertinacia quis convinci.

Magister: Qui dicit aliquam partem novi aut veteris testamenti aliquod falsum asserere, aut non esse recipiendam a catholicis, est pertinax et hereticus reputandus. Unde et propter hoc fuerunt Manichei heretici iudicati quia vetus testamentum respuerunt et novum testamentum pro parte solummodo receperunt. 5

Discipulus: Nunquid si aliquis laicus, qui de libro forte Iosue nunquam audivit fieri mentionem, diceret eundem librum Iosue ad vetus testamentum minime pertinere, esset censendus hereticus? 10

Magister: Differentia est inter dicentem aliquam scripturam ad vetus vel novum testamentum minime pertinere et dicentem aliquam partem novi vel veteris testamenti non esse recipiendam.

Capitulum 5.29 talis non] Scott: talis Ww | 30 vel'] et CCaVdE | 33 aut] et LcE (-Va) | 34 plus] magis Ed; omitted PaVg, plus added Pab | 36 quemcunque] quantumcunque D (-VdLc)E (-PaVa), quodcumque LcPa | monstrantem] monstrante OxBCaLcE (-Ed), monstrative Vd, monstraret Ed | 37 non] omitted Ly | 39 metum] metu CLaVd | 6.3 modum] omitted Ly | 4 aut] ac B | 6 et] omitted A (-We) | heretici] et added Ed | 9 nunquam] non D (-Lc) | 13 dicentem] dicere CD (-Lc)E | 14 recipiendam] tenendam Ed

15 Primus, si est laicus vel illiteratus non est statim censendus hereticus sed est diligenter examinandus et etiam instruendus. Et si post informationem convenientem non se corrigeret esset pertinax reputandus. Si vero est literatus sciens quos libros ecclesia reputat esse de integritate novi et veteris testamenti, et tamen hoc non obstante diceret librum Iosue vel alium ad vetus testamentum
20 minime pertinere, esset statim hereticus et pertinax iudicandus, nec esset expectandus ut se correptus corrigeret sed statim pro incorrigibili esset habendus.

Secundus autem, qui scilicet dicit aliquam partem novi vel veteris testamenti non esse recipiendam vel aliquod falsum asserere, sive literatus sive illiteratus extiterit, est statim pertinax iudicandus — nisi forte fuerit adeo simplex quod
25 nesciat quid per “novum et vetus testamentum” importetur, et seductus ab aliis dicat novum vel vetus testamentum aut aliquam partem recipi non debere, firmiter tamen credens totam fidem ecclesie esse recipiendam. Talis enim non est inter hereticos computandus sed per simplicitatem et ignorantiam excusandus. Et de talibus simplicibus dicit Augustinus, ut habetur 24^a, q. 3^a, c.
30 *Hereticus*, “Ille autem qui huiusmodi hominibus”, scilicet hereticis, “credit imaginatione quadam veritatis est illusus.” Et ideo non videtur quod debeat pertinax iudicari nisi credat fidem ecclesie esse falsam vel alio modo pertinax convincatur.

Capitulum 7

Discipulus: Circa istum modum de pertinacia convincendi nolo multum insistere, quia non audio quod illi inter quos modo controversia vertitur aliquid tale mutuo sibi imponant, nec aliquis alteri. Unum tamen retulisti quod peto
5 declarari quia forte utile erit ad multa, eo quod ad multa genera hereticorum applicari poterit, ut videtur. Dixisti namque quod si aliquis sciret quos libros ecclesia reputat de integritate novi et veteris testamenti et tamen, hoc non obstante, diceret aliquem eorum ad novum vel vetus testamentum minime pertinere, esset statim pertinax et hereticus iudicandus nec esset expectandus an
10 correptus paratus esset se corrigere sed statim pro incorrigibili esset habendus. De hoc enim ultimo miror quomodo talis sit statim incorrigibilis reputandus.

Capitulum 6.15 Primus] primo E (-Ly) | est¹] esset Ed | est²] esset Ed | est³] esset Ed | 16 instruendus] informandus CDE | 21 correptus] omitted FrE (-VgVa) | 22 autem] est added WeB | 23 aliquod] aliquid Ed | 24 extiterit] existeret CDE | est] esset CaFrEd | 26 aliquam] aliam E (-Pa) | 29 simplicibus] omitted D (-Lc) | 30 huiusmodi] omitted C (-Bb) | 7.3 audio] audeo E (-Va) | quod] ne Ed | 5 erit] et added E (-Va) | eo...multa] omitted LcEd | 8 aliquem] aliquis PaVa, quod aliquis E (-PaVa) | 9 pertinere] pertineret EdVgb | 11 reputandus] iudicandus D (-Lc)

Capitulum 6.30 Hereticus] C.24 q.3 c.28, vol.1 col. 1885

Qui enim corrigi potest non est incorrigibilis; talis autem corrigi potest; ergo non est incorrigibilis reputandus.

Magister: Multorum iudicio bene dixisti hoc quod petis utile esse ad multa, quia nonnulli ex declaratione ipsius multa probare conantur. Dicitur itaque quod sicut “impenitens” dupliciter accipitur, uno modo pro illo qui penitere non potest, alio modo pro illo qui est in proposito minime penitendi, sic “incorrigibilis” dupliciter dicitur, uno modo ille qui non potest corrigi, et talis non est in hac vita, presertim si non est alienatus a sensu; aliter dicitur ille incorrigibilis qui est in proposito se nullatenus corrigendi, licet possit corrigi, et omnis talis incorrigibilis debet pertinax reputari. Unde talis incorrigibilis vocari potest pertinax, contumax, obstinatus et induratus. Non igitur, sicut accipis, qui corrigi potest non est incorrigibilis; immo multi sunt incorrigibiles qui sunt in proposito se nullatenus corrigendi, qui tamen corrigi possunt; et sepe incorrigibiles corriguntur, quia de nullo incorrigibili in vita presenti est penitus desperandum, sicut nec de aliquo impenitente quamdiu vixerit est desperandum. 15 20 25

Capitulum 8

Discipulus: Dic alium modum quo de pertinacia debeat quis convinci.

Magister: Dicunt nonnulli quod ille debet pertinax iudicari qui tenet ecclesiam universalem errare vel errasse ex quo cepit Christiana ecclesia congregari, licet credat fidem Christianam traditam a Christo et apostolis in nulla sui parte mendacium continere. Talis enim, ut dicunt, non est examinandus an paratus sit corrigi, sed eo ipso quod hoc dicit est pertinax reputandus. 5

Discipulus: Nunquid omnes literati sic sentiunt?

Magister: Quidam tenent contrarium, dicentes quod absque pertinacia et heretica pravitate potest quis ex simplicitate et ignorantia dicere ecclesiam errare vel errasse; et ideo sic dicens est examinandus sollicitate an paratus sit corrigi, et si quidem paratus sit corrigi non est pertinax nec hereticus iudicandus; si autem corrigi nolit est inter pertinaces et hereticos numerandus. 10

Capitulum 9

Discipulus: Quia nonnulli imponunt sanctissimo patri domino Iohanni pape 22° quod ipse habet dicere et asserere ecclesiam universalem errasse, de quo ali-

Capitulum 7.14 esse] est VcDVa | **21** omnis] autem added We; etiam added OxAvBCD (-Lc)E | **26** sicut...desperandum] omitted Va | vixerit] vixit C (-Bb) | **8.7** hoc] omitted BEd | **10** et] vel C (-Bb) | **11** sic dicens] dicunt quod sic Ed | est] esset B | corrigi] an non added Ed | **9.2** sanctissimo patri] omitted A (-We) | **3** universalem] omitted Ed | errasse] errare A (-We) aliquando tecum] tamen aliquando Ed

quando tecum collationem habeo, pro assertionibus contrariis supradictis
5 aliquas allegationes adducas.

Magister: Pro prima assertionem potest taliter allegari. Fides Christiana est fides
universalis ecclesie nec inter fidem Christianam et fidem universalis ecclesie
potest aliqua differentia reperiri. Qui ergo dicit ecclesiam universalem errare vel
errasse dicit fidem Christianam esse erroneam; qui autem dicit fidem Christia-
10 nam esse erroneam est statim absque ulteriori examinatione pertinax et hereticus
reputandus; ergo qui dicit ecclesiam universalem errare vel errasse est statim
absque alia examinatione pertinax et hereticus iudicandus.

Pro assertionem contraria taliter allegatur. Qui dicit vel tenet aliquam assertionem
cuius contrariam non tenetur explicite credere non est statim pertinax nec
15 hereticus iudicandus, quia qua ratione potest quis tenere unam assertionem
hereticalem cuius contrariam non tenetur explicite credere absque hoc quod
pertinax et hereticus iudicetur, eadem ratione et aliam quamcunque assertionem
hereticalem cuius contrariam non tenetur explicite credere potest dicere et tenere
absque hoc quod statim debeat pertinax et hereticus iudicari. Sed non quilibet
20 Christianus tenetur explicite credere quod universalis ecclesia non errat nec
erravit. Ergo quamvis aliquis dixerit quod ecclesia universalis errat vel erravit
non est statim pertinax et hereticus iudicandus, sed examinandus est an paratus
sit corrigi.

Maior istius rationis videtur manifesta. Minor probatur. Quia nullus tenetur
25 explicite credere conclusionem qui non tenetur explicite credere antecedens vel
premissas propter quod vel quas tenetur conclusio. Sed quod ecclesia universalis
non erret nec erravit est conclusio que ideo credenda est quia Christus dixit,
Matthei ultimo, “Vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem
seculi,” et quia rogavit pro Petro ne deficeret fides eius. Ista autem ex quibus
30 infertur quod universalis ecclesia non erravit nec errat multi non tenentur
explicite credere, quia multi sunt illiterati qui verba predicta nunquam audierunt.
Ergo nec tenentur explicite credere quod ecclesia universalis non errat nec
erravit.

Capitulum 9.4 collationem] collocutionem **Ed** | **11** reputandus... 12 hereticus] *omitted* Vf | **12** alia]
aliqua **A** (-WeVf)C (-Bb)E; *omitted* Vf | **14** contrariam] contrarium LcE | nec] et **CD** (-Fr)E
| **16** contrariam] contrarium LcEd | absque... 18 credere] *omitted* Ce | **17** et²] ad LcE (-Ed);
omitted Ed | **18** contrariam] contrarium E | **19** non] *omitted* A (-We), *added* Oxb | **20** nec] vel
FrE (-VgVa) | **24** videtur] esse *added* LaFrEd | **27** erret] **ABVa**: errat Ww | nec] vel **Ed** | dixit]
dicit OxAvC (-Bb)LcFrEd

Capitulum 9.6 prima] Above, 8.3, p.146 **13** contraria] Above, 8.9, p.146 **28** Matthei]
28:20 **29** rogavit] Luke 22:32

Confirmatur hec ratio, quia si quilibet Christianus tenetur explicite credere ecclesiam universalem non errare nec errasse, aut ergo tenetur hoc credere quia in scriptura divina asseritur, aut quia ad doctrinam pertinet universalis ecclesie, aut quia ex doctrina universalis ecclesie vel scriptura divina manifeste concluditur, vel quia est ab ecclesia universali explicite approbatum, vel quia apud omnes Christianos tanquam catholicum divulgatum existit. Non propter primum, quia multa in sacra pagina asseruntur que non quilibet Christianus tenetur explicite credere, nec propter secundum per eandem rationem, nec propter tertium vel quartum propter idem, nec propter quintum quia hec veritas “ecclesia universalis non potest errare” non est apud omnes Christianos simplices et alios divulgata; multi enim sunt qui de ea loqui non audierunt omnino.

Discipulus: Si hec ratio procederet videretur quod divulgatio apud Christianos esset maioris auctoritatis quam scriptura divina, quia propter divulgationem huiusmodi tenerentur omnes Christiani alicui veritati explicite assentire cui tamen non tenentur propter scripturam divinam explicite adherere.

Magister: Ad hoc dicitur quod divulgatio apud omnes Christianos non est maioris auctoritatis quam scriptura divina, sed est pluribus nota quam scriptura divina. Et ideo quod omnes Christiani tenentur explicite credere veritatem apud omnes Christianos etiam simplices divulgatam, et non tenentur omnes explicite credere omnes veritates contentas in scriptura divina, non est propter maiorem auctoritatem talis divulgationis quam scripture divine, sed quia talis divulgatio ad notitiam plurium iam pervenit. Et per hoc assignatur ratio quare quilibet tenetur explicite credere fidem Christianam esse veram, quia ista veritas apud omnes divulgata existit, sicut et ista “Fides quam Christus docuit vera est et sana.”

Discipulus: Dic quomodo respondetur ad rationem pro assertionem contraria.

Magister: Respondetur quod peccat per fallaciam figure dictionis,⁶³ quia licet eadem sit fides Christiana et fides universalis ecclesie, quando ecclesia non errat, tamen secundum istos “universalis ecclesia” consignificat vel signat Chri-

Capitulum 9.37 ex] in **Ed** | manifeste] *omitted* **CDE** | concluditur] continetur **LcE** | **39** Christianos] catholicos **CDE** | existit] extitit **D** (-VdLc)**Ed**, est VdLc | **48** tenentur] tenerentur VVcCD (-LaFr)**E** (-Va) | **51** veritatem ... 53 credere] *omitted* ToEsDi; credere veritatem quamcunque explicite apud omnes christianos et simplices divulgata et non tenentur omnes *added* Esm | **54** quia] *omitted* **BLaFr**, *added* Esb | **56** Christianam] explicite *added* **CD** (-Lc)**E** | **57** existit] extitit **D**

Capitulum 9.59 rationem] Above, line 6, p.147

63. Cf. SL 3.4 c.10, OPh vol.1 p.791ff/868.

stianos in recto quos taliter non significat “fides Christiana”. Et ideo, ut dicunt,
non sequitur: quilibet Christianus tenetur explicite credere fidem Christianam
65 esse veram, ergo tenetur credere explicite ecclesiam universalem non errare nec
errasse.

Discipulus: Non diffundas te circa illa que ad rationalem spectant scientiam,
sed dic quomodo ad rationem in contrarium respondetur.

Magister: Ad rationem illam dicitur quod quandoque magis tenetur quis credere
70 explicite conclusionem quam premissas ex quibus infertur propter hoc, quod
conclusio magis quam premissa apud catholicos divulgatur. Ita est de ista,
“Ecclesia universalis non errat nec erravit.” Hec enim sub istis verbis vel equi-
pollentibus apud omnes catholicos divulgatur. Quilibet enim Christianus putat
illam esse universalem ecclesiam que secum in fide concordat, et ideo, sicut
75 quilibet explicite credit se tenere veram fidem et non falsam, ita quilibet credit
explicite universalem ecclesiam servare veram et catholicam fidem et non
falsam fidem. Quare sicut ista, “Fides Christiana est vera fides,” est apud omnes
Christianos divulgata, et ideo quilibet tenetur eam explicite credere, ita ista,
“Fides universalis ecclesie est vera fides,” est apud omnes Christianos divulgata.
80 Quare quilibet Christianus eam tenetur explicite credere, et ideo quicumque illam
negat est statim sine maiori examinatione pertinax et hereticus reputandus.

Capitulum 10

Discipulus: Isti videntur distinguere inter universalem ecclesiam et multitudi-
nem Christianorum. Nunquid igitur concedunt quod quilibet tenetur credere
explicite quod multitudo vel maior pars Christianorum non errat nec erravit in
5 fide?

Magister: Respondetur quod non est necesse credere, neque implicite neque
explicite, multitudinem Christianorum vel maiorem partem non errare in fide
nec errasse, pro eo quod fides catholica in paucis potest servari; immo nonnulli
dicunt quod in uno solo posset consistere, quia per unum solum posset salvari

---

Capitulum 9.63 ut dicunt] dicunt quod **D** (-Lc), dicuntur Lc | **64** fidem...65 explicite] *omitted* Ca
| **67** circa] ad **E** | spectant] spectat **A** (-OxAv)Es | **75** veram] firmam **D** (-Lc) | **77** Christiana]
omitted LcE (-Ed) | est²] *omitted* LcE (-Ly) | omnes] *omitted* CD (-LaFr)E | **78** ista] *omitted*
LaEd | **79** est²] *omitted* VfVcE (-VgLy) | omnes] *omitted* CD (-Fr)E (-PaVa) | **81** reputandus]
iudicandus **C** (-Bb)D | **10 .1**] No chapter division VdLcEd | **3** Nunquid] nunquam **B** | **4** erravit]
erraverit Ly | **6** necesse] necessarium **E** | **7** vel...8 errasse] non errare nec errasse in fide [in fide
omitted Lc] nec maiorem partem **CDE** | **8** servari] salvari **CD** (-Fr) | **9** per] OxVc: propter Ww
salvari] et *added* E (-Ly); etiam *added* Ly

Capitulum 9.68 rationem in contrarium] Above, line 13, p.147

quicquid Christus promisit apostolis de fide catholica usque ad finem seculi duratura. 10

Capitulum 11

Discipulus: Nunquid est adhuc alius modus quo de pertinacia valeat quis convinci?

Magister: Quartus modus secundum nonnullos quo statim aliquis pertinax et hereticus iudicatur est si quis Christianus capax rationis et maxime intelligens negat quamcunque assertionem catholicam que apud omnes catholicos et fideles cum quibus conversatus est tanquam catholica divulgatur et a predicantibus verbum Dei publice predicatur: sicut apud omnes catholicos publice divulgatur quod Christus fuit crucifixus, unde et in omni ecclesia crucifixus ostenditur, et predicantes verbum Dei hoc publice nuntiant et affirmant; et ideo si quis inter Christianos nutritus negaret Christum fuisse crucifixum esset statim pertinax et hereticus iudicandus. Et quanto magis fuisset inter Christianos conversatus et plures intrasset ecclesias et verbum Dei a pluribus audivisset et maiorem literaturam in sacra pagina et iure canonico haberet, tanto fortius esset statim pertinax et hereticus iudicandus. 15

Discipulus: Quia quidam, ut scis, ista de causa putant sanctissimum patrem dominum papam esse hereticum pro eo scilicet quod negat animas reproborum esse in inferno et animas sanctorum in celo videre Deum et demones nunc puniri, quas dicunt esse veritates catholicas apud omnes catholicos divulgatas, unde et dicunt quod, quamvis sermones suos nequaquam bullaverit, tamen est pertinax et hereticus iudicandus, peto quod predictum modum de pertinacia convincendi fortioribus allegationibus munire coneris, ut materiam habeam cogitandi quomodo ad illas et alias pro defensione domini nostri summi pontificis valeam respondere. 20

Magister: Quod negans aliquam assertionem catholicam apud omnes catholicos divulgatam sit statim, absque alia examinatione vel discussione, inter pertinaces et hereticos computandus ostenditur primo sic. Sicut nulli licet ignorare illa que publice fiunt, secundum quod ex sacris canonibus colligitur evidenter (dist. 16^a, 25

Capitulum 11.2 valeat] valet Ly | 4 Quartus] tertius WeBa, alius Vd | 6 negat] neget CD (-LcFr)E; omitted Lc | catholicos] christianos C (-Bb) | 7 conversatus] conversatur B | conversatus est] conversatur E | divulgatur] divulgata BLaFr | 8 verbum] verba LcE | 9 et] omitted CDE | omni] communi D (-CaLc) | 11 fuisse] esse E | 12 fuisset] esset CDE | 16 sanctissimum patrem] omitted A (-We) | 17 dominum] iohannem added Ly | papam] iohannem A (-We); iohannem xxii added BaD (-CaVd) | 18 celo] et added E (-Ed); non added Ed | nunc] non CaE | 20 et] etiam E | 23 nostri summi pontificis] iohannis A (-We) | 26 sit] ut E (-Va) | alia] aliqua C (-Bb)Lc; omitted E | 27 hereticos] sit added E (-Va) | nulli] nonnulli C (-Bb)PaVg, nulli PabVgb

30 *Quod dicitis* et 12^a, q. 2^a, *Qui humanis*), sic nemini licet ignorare ea que publice
divulgantur, nuntiantur et tanquam catholica predicantur. Qui autem negat
assertionem catholicam quam sibi ignorare non licet est pertinax et hereticus
iudicandus. Ergo qui negat assertionem catholicam, tam publice scilicet apud
omnes catholicos divulgatam, est statim pertinax et hereticus iudicandus.

35 Secundo sic. Negans assertionem catholicam potest per solam simplicitatem vel
ignorantiam de pravitate heretica excusari; sed negans assertionem catholicam
apud omnes catholicos divulgatam non potest per simplicitatem vel ignorantiam
excusari. Quod non per simplicitatem patet, quia positum est quod talis negans
est capax rationis et intelligens; si enim careret usu rationis vel esset alienatus a
sensu bene excusaretur, sed intelligens et industrius per simplicitatem excusari
40 non potest. Nec potest per ignorantiam excusari, quia ignorantia iuris divini
apud omnes promulgati non excusat, sicut nec ignorantia iuris naturalis excusat,
secundum quod legitur in decretis 1^a, q. 4^a, § *Notandum*. Si ergo assertio negata
sit apud omnes catholicos promulgata, negans eam nequit de pertinacia et
pravitate heretica excusari.

45 **Discipulus:** Quid si in rei veritate ignoraret talem assertionem ad fidem
catholicam pertinere? Nunquid apud Deum excusaretur, si absque pertinacia
eam negaret?

Magister: Respondetur quod apud Deum excusaretur, et etiam apud ecclesiam
si probare valeret se ignorasse assertionem negatam apud catholicos esse
50 tanquam catholicam divulgatam. Sicut si quis inter aliquos Christianos in aliqua
una domo semper fuisset a pueritia nutritus, licet postea ex ignorantia diceret
Christum non fuisse crucifixum et non pertinaciter adhereret, eum non deberet
ecclesia pertinacem et hereticum reputare si omnes cum quibus fuerat conver-
satus testimonium perhiberent quod nunquam aliquis eorum de crucifixione
55 Christi fuisset sibi locutus.

Discipulus: Circa tales casus qui forte nunquam evenerunt minime te dilates,
sed loquamur de illis Christianis qui cum Christianis communiter conversantur,

---

Capitulum 11.29 dicitis] dictis Ly | humanis] habuistis LcE (-PaVg) | nemini] non CDE (-Va)
| ea] eam C (-Bb) | 36 vel] et BbFrE | 37 positum est] ponitur LcE (-Pa), ponatur Pa | 38 intelligens]
intellectus D (-VdLc) | careret] caret C | 39 industrius] instructus LcE | 41 naturalis] non added E
| 45 ignoraret] ignoret FrE | 52 adhereret] adhereat LcE | 54 perhiberent] perhibent VfLcE (-PaVa),
perhiberet Va | eorum] omitted C (-Bb) | 56 Circa] contra D (-CaLc) | nunquam] omitted A (-We)

Capitulum 11.29 Quod dicitis] D.16 c.14 (c.f. gloss, s.v. regionibus), vol.1 col. 87 | Qui humanis]
Qui et divinis et humanis, C.12 q.2 c.24 (c.f. gloss, s.v. ignorare), vol.1 col. 1321 42 Notandum] C.1
q.4 d.p.c.12, vol.1 col. 777

ecclesias intrant, et de hiis que ad fidem pertinent Christianam sepe audiunt conferentes. Et de talibus adhuc proba, si vales, quod negantes assertionem catholicam apud omnes catholicos divulgatam statim sunt pertinaces et heretici iudicandi. 60

Magister: Hoc tertio sic probatur. Qui negat assertionem catholicam quam debet et tenetur explicite credere est pertinax et hereticus reputandus. Sed quilibet Christianus tenetur explicite credere omnem assertionem catholicam apud omnes catholicos divulgatam. Ergo quicumque negat talem assertionem est tanquam pertinax et hereticus iudicandus. 65

Maiores ex descriptione pertinacis patet, quia “pertinax est qui persistit in hoc quod debet dimittere.” Talis autem est qui negat assertionem catholicam quam tenetur explicite credere, quia ex quo tenetur eam explicite credere tenetur eiusdem negationem dimittere; ergo si negat est pertinax. 70

Minor probatur, quia si aliquis tenetur aliquam assertionem catholicam explicite credere, aut ad hoc tenetur quia talis assertio est apud omnes catholicos tanquam catholica divulgata, aut quia sibi patenter ostenditur per scripturam divinam vel doctrinam seu determinationem universalis ecclesie⁶⁴ quod catholica est censenda. Si detur primum, habetur intentum, quod quilibet Christianus tenetur explicite credere omnem assertionem catholicam quam scit apud omnes catholicos esse pro catholica divulgatam. Quod si dicat se hoc ignorare oportet eum, si debet apud ecclesiam excusari, hoc probare. Secundum dari non potest, quia tunc nullus teneretur explicite credere Christum natum de virgine vel fuisse crucifixum nec aliquem alium articulum fidei antequam sibi per scripturam divinam probaretur, et ita quilibet laicus posset impune negare omnem articulum fidei quousque sibi per librum ostenderetur talem articulum in Biblia contineri. 75 80

Confirmatur hec ratio: Quia qui negat fidem Christianam esse veram vel sectam Saracenorum esse falsam et malam est statim pertinax et hereticus iudicandus.

Capitulum 11.58 pertinent] pertineant E (-Ly) | 59 vales] valeas Ed | 63 tenetur] simpliciter et added Ed | reputandus] iudicandus D | 64 explicite] omitted C (-Bb) | 69 tenetur³... 72 credere] omitted C (-Bb) | 70 eiusdem] eius BbDE (-Va), eis Va | 71 Minor] maior LcE (-VaLy) | 73 sibi] si VgVa, si amended to “sibi” Pa, sic Ed | 76 omnes] A (-We)LaFrVa: omitted Ww | 77 pro catholica] tanquam catholicam D (-Lc); omitted Lc | hoc] omitted E | 79 vel] et C (-Bb) | fuisse] omitted E | 82 articulum] fidei added E | 84 Saracenorum] non added VdE

Capitulum 11.67 descriptione] Above, 1.7, p.135

64. In CI Ockham says that the rule of faith consists in ‘sacred scripture and the teaching of the whole Church, which cannot err’, CI 15.72.34-5. Cf. 1 Dial at 2.19.51 (p.72), 3.1.16 (p.107), 4.9.36 (p.148), 5.11.25 (p.243). But sometimes he omits mention of the Church, as later in this paragraph, lines 80-2, also at 4.12.3 (p.153).

85 Sed hoc non est nisi quia apud omnes catholicos divulgatur tanquam catholicum
 quod fides Christiana est vera fides et quod fides Saracenorum est falsa fides.
 Ergo per eandem rationem qui negat quamcunque assertionem catholicam apud
 omnes catholicos divulgatam est statim pertinax et hereticus reputandus, nec
 potest apud ecclesiam aliquo modo excusari nisi probet se ignorasse assertionem
 90 negatam esse taliter divulgatam.

Capitulum 12

Discipulus: Allega in contrarium.

Magister: Negans veritatem catholicam de quo nescitur an per regulam fidei,
 scilicet per scripturam sacram, paratus sit corrigi non est pertinax iudicandus.

5 Hoc auctoritate Augustini superius allegata, que ponitur 24^a, q. 3^a, *Dixit Aposto-*
lus, patenter apparet. Hinc dicit glossa, 17^a dist. c. *Nec licuit*, “Eo ipso quod quis
 errat non dicitur hereticus si paratus est corrigi.” Sed possibile est aliquem
 negare assertionem catholicam apud catholicos divulgatam quamvis nesciatur an
 paratus sit corrigi per regulam fidei, scilicet per scripturam sacram. Potest enim
 10 quis talem assertionem negare et tamen offerre se paratum corrigi si sibi
 ostendatur quod dicta assertio in sacra pagina vel in determinatione ecclesie
 contineatur. Ergo talis non est statim pertinax et hereticus iudicandus, sed
 examinandus est an paratus sit corrigi.

Discipulus: Ista allegatio videtur fortis et dominum papam sufficienter excusat
 15 etiam esto quod erraret.

Magister: Alii reputant dictam allegationem nullam quia ex ipsa sequeretur,
 sicut tactum est prius, quod cuilibet Christiano negare liceret Christum esse
 verum hominem vel fuisse crucifixum. Posset enim dicere absque pertinacia per
 allegationem istam, “Nego Christum fuisse crucifixum, tamen paratus sum
 20 corrigi si michi per scripturam sacram vel determinationem ecclesie ostendatur
 Christum fuisse crucifixum.”

Discipulus: Quare non potest talis excusari ex quo paratus est corrigi?

Capitulum 11.88 reputandus] iudicandus LcE, iudicandus seu reputandus CaVd; Hoc tertio...
 iudicandus, above 4.11.64-8, *repeated* ToEsDi, *deleted* Es | **89** aliquo modo] aliquatenus C (-Bb), aliter
 E | **12.3** quo] qua BCD (-VdFr)E | **4** sacram] *omitted* CD (-Ca)E | **5** Hoc] patet *added* CDE
 ponitur] proponitur We | **6** patenter apparet] *omitted* CDE | dist] 1 *added* Ed | quod] quo
 CD (-Ca)E | **12** contineatur] WeBaLa: continetur Ww | **14** papam] iohannem A (-We) | **15** erraret]
 erret A (-We)CaE | **19** allegationem] assertionem WeEd, allegationem Wem | fuisse] esse E (-Ed)
 | tamen...21 crucifixum] *omitted* Ce

Capitulum 12.5 Dixit Apostolus] C.24 q.3 c.29, vol.1 col. 1885 **6** Nec licuit] D.17 c.4, s.v. ad
 recipiendam, vol.1 col. 90

Magister: Ideo secundum multos talis excusari non debet quia, esto quod esset possibile quod aliquis talis paratus esset corrigi, tamen contra talem, quantumcunque dicat se paratum corrigi, est de pertinacia et quod non est paratus corrigi 25
tam violenta presumptio, ex quo non ignorat assertionem negatam esse tam publice predicatam et assertam per ecclesiam, quod non est sibi credendum cum dicit se paratum corrigi. Dictis enim multorum est fides nullatenus adhibenda. Hinc de tali negante assertionem catholicam publice predicatam dicit Stephanus papa, ut habetur Extra, De hereticis, c. 1°, “Nec eis omnino credendum est qui 30
fidem veritatis ignorant”. Talibus enim nec cum contra alios testificari nituntur nec cum testimonium perhibent de seipsis est omnino credendum. Quare quamvis dicant se paratos corrigi sunt pertinaces et heretici reputandi.

Capitulum 13

Discipulus: Si est alius modus errantem contra fidem de pertinacia convincendum paratus audire.

Magister: Dicunt nonnulli quod ille est statim pertinax et hereticus iudicandus de quo est violenta presumptio quod negat aliquam assertionem quam scit in 5
scriptura divina vel determinatione ecclesie contineri, puta si probari potest quod prius assertionem quam negat legerit cum intellectu in scriptura divina vel determinatione ecclesie, aut probari potest quod prius eandem quam negat assertionem ex intentione docuerat vel etiam asseruerat publice vel occulte. De 10
tali enim, si non est probabile quod oblitus fuerit illius quod prius didicerat, est presumptio violenta quod scienter negat catholicam veritatem, et per consequens pertinax et hereticus est censendus.

Discipulus: De isto modo ponas exemplum.

Magister: Sunt nonnulli qui de multis modernis ponunt exemplum, de omnibus videlicet illis qui primo docuerunt Christum et apostolos nullius rei proprietatem 15
habuisse, dicentes quod hec veritas ex scriptura divina et determinatione ecclesie manifeste accipitur, et postea veritatem negaverunt eandem, cum non sit probabile quod scripture divine et eiusdem determinationis ecclesie sint obliti; propter quod dicunt illos pertinaces et hereticos esse censendos.

Capitulum 12.23 debet] potest **D** (-Lc) | 25 et... corrigi²] omitted **Ed** | 26 tam¹] causatur **D** (-Lc) | 28 multorum] talium **Ed**; talium *added* Pab | 31 enim nec] omitted **E** | nec] omitted **CD** (-Fr) cum] tamen **E** (-Ly) | alios] christianos **E** | 13.2 convincendi] convinci **C** (-Bb) | 5 negat] neget **D** (-Vd) | 9 docuerat] decreverat VfVc, aliter docuerat Vcm, docuerit LcFr | 10 est¹] esset **D** (-LcFr) | quod²] que **B** | prius] omitted **CDE** | 15 primo] prius **Ed**

20 **Discipulus:** Istud exemplum tangit doctrinam sanctissimi patris domini Iohannis pape 22ⁱ de qua alias tecum exquisite tractabo. Ideo isto exemplo dimisso, proba si potes quod negantes catholicam veritatem quam prius reputaverunt catholicam statim absque maiori examinatione pertinaces et heretici sunt censendi.

25 **Magister:** Hoc probatur primo sic. Qui scienter negat catholicam veritatem est pertinax et hereticus reputandus. Sed talis scienter negat catholicam veritatem; non enim potest se per ignorantiam excusare cum prius didicerit eandem veritatem ad fidem catholicam pertinere et non est oblitus eorum que didicit. Ergo ex quo negat veritatem quam prius didicerat et tenuerat est pertinax et hereticus
30 reputandus.

Secundo sic. Omnis apostata a catholica veritate est pertinax et hereticus reputandus, quia talis est apostata a fide; apostata autem a fide inter hereticos computatur. Sed negans veritatem catholicam quam prius catholicam reputavit est apostata a catholica veritate, quia talis abicit catholicam veritatem. Ergo est
35 inter pertinaces et hereticos computandus.

Tertio sic. Christianus infidelis inter pertinaces et hereticos computatur; sed Christianus qui negat veritatem catholicam quam prius reputavit catholicam est infidelis; ergo est pertinax et hereticus iudicandus. Maior videtur certa. Minor probatur: Quia qui negat veritatem catholicam quam prius agnovit esse
40 catholicam est peior infideli qui nunquam novit catholicam veritatem, teste Innocentio 3°, qui, ut habetur Extra, De apostatis, c. *Quidam*, ait, “Cum minus malum existat viam Domini non agnoscere quam post agnitam retroire.” Hinc beatus Petrus canonica sua 2^a, c. 2°, ait, “Melius enim erat eis non agnoscere viam iustitie quam post agnitionem retrorsum converti.” Veritas autem catholica
45 est via iustitie. Ergo maius malum est post agnitam veritatem catholicam retroire quam nunquam veritatem catholicam agnovisse. Sed hoc non est maius malum nisi ratione deterioris infidelitatis. Ergo qui negat veritatem catholicam quam prius novit esse catholicam est infidelis, et per consequens pertinax et hereticus est censendus.

Capitulum 13.20 sanctissimi patris] *omitted* A (-We) | 21 pape] *omitted* CLaFrE | qua] quo CDE | 28 et] si Ed; *omitted* E (-Ed) | 34 Ergo...38 infidelis] *omitted* CD (-Fr)E. See Omissions-Additions.html, passage 16. | 42 agnitam] agnitionem Ly | 43 agnoscere] cognoscere BaE (-PaVa) | 44 converti] reverti CD (-LaFr)E, verti LaFr | 45 via] illa *added* CD (-LaFr)E | 46 veritatem catholicam] ipsam CDE | est] esset CD (-Lc)E (-Va)

Capitulum 13.41 Quidam] X 5.9.4, vol.2 col. 1691 43 Petrus] 2 Peter 2:21

Discipulus: Videtur quod iste rationes non concludunt, tum quia potest quis 50
negare veritatem catholicam quam prius putavit catholicam quamvis non
agnoverit eam esse catholicam — rationes autem predictae videntur procedere de
eo qui negat veritatem catholicam quam non solum putavit sed etiam agnovit
esse catholicam; tum quia talis potest esse paratus corrigi, immo potest offerre
se paratum corrigi. Ergo licet erret non est inter hereticos computandus. 55

Magister: Iste due instantie per idem videntur excludi, per hoc scilicet quod non
est tali in hoc casu credendum, sive dicat quod licet prius putaverit non tamen
agnovit veritatem quam modo negat esse catholicam, sive dicat se paratum
corrigi. Quod enim in primo dicto non sit sibi credendum ostenditur, quia qui
invenitur sibi ipsi contrarius non est credendum, saltem secundo dicto ipsius, 60
teste Innocentio 3°, qui, ut habetur Extra, De probationibus, c. *Per tuas*, ait,
“Cum nimis indignum sit iuxta legitimas sanctiones ut quod sua quisque voce
dilucide protestatus est in eundem casum proprio valeat testimonio infirmare.”
Et glossa Extra, De presumptionibus, super c. *Literas* notat, dicens, “Hoc est
notabile, quod semper standum est primo dicto alicuius si postea contrarium 65
dicat etiam in alio iudicio, supra, De testibus, *Cum in tua*, et etiam extra iudi-
cium, supra, De probationibus, *Per tuas*.” Ex hiis aliisque quampluribus patet
quod qui invenitur sibi ipsi contrarius non est credendum secundo dicto ipsius.
Sed qui negat veritatem catholicam quam prius putavit catholicam invenitur sibi
ipsi contrarius, quia dum putavit dictam veritatem esse catholicam dixit vel 70
facto aut verbo innuit se agnoscere illam veritatem esse catholicam; ergo si
postea dicit se non agnovisse dictam veritatem esse catholicam, non est sibi
credendum, et per consequens per hoc excusari non potest quin sit modo per-
tinax et hereticus reputandus.

Quod etiam non sit sibi credendum si dicat se paratum corrigi ostenditur sic. 75
Nulli erranti est credendum quod paratus sit corrigi nisi quando presumitur
ignoranter a veritate catholica deviare. Sed iste non presumitur ignoranter a

Capitulum 13.50 concludunt] concludant LcE | quis] omitted E (-Ed), added Pab | 52 agnovit]
noverit Ed | 53 quam] quamvis E | agnovit] eam added LcFrE | 54 tum] secundo Ly | 57 licet] hoc
E | 59 non ... credendum] sibi non creditur E (-Ed)PcArPbVbSa, sibi non credatur Ed | sibi] ei Fr;
omitted D (-LcFr) | 60 ipsi] esse added CDE | 62 sua ... 63 dilucide] suo quisque voto dilucidum Ed
| 63 in] omitted CD (-Fr)E | 64 Et] omitted Ed | super] omitted CDE | 65 semper] omitted E (-Ed),
added Pab | primo] pro Ed | 67 supra] scilicet A (-VfVc)EsCD (-Lc); omitted Ba | 69 quam ...
catholicam] omitted CD (-Fr)E. See Omissions-Additions.html, passage 17. | 70 putavit] putaverit
CD (-LaFr)E | 72 dicit] dicat CDE | 73 modo] omitted A (-We) | 75 Quod ... sit] erit etiam non VgPz
| Quod ... credendum] secunda vero instantia quod etiam non valeat Ly | etiam] autem
VfVcFiD (-Lc), enim OxAvVa | 76 presumitur] putatur Ed

Capitulum 13.61 Per tuas] X 2.19.10, vol.2 col. 694 64 glossa] X 2.23.14, s.v. purgavit, vol.2 col.
794 66 Cum in tua] X 2.20.44, vol.2 col. 744

veritate que est catholica deviare, sed presumendum est de ipso quod a funda-
 80 mento propter quod assertioni priori adhesit omnino recessit. Fundamentum
 autem propter quod tali assertioni adhesit est sacra scriptura vel doctrina eccle-
 sie. Ergo presumendum est quod nunc reputat scripturam sacram vel doctrinam
 ecclesie esse falsam, sicut illi qui primo propter doctrinam traditam in decretali
 Nicolai 3ⁱⁱ que incipit “Exiit qui seminat” putaverunt et tenuerunt ac docuerunt
 85 quod Christus et apostoli omnem proprietatem temporalium abdicarunt, et modo
 tenent assertionem contrariam, reputant doctrinam traditam in decretali predicta
 “Exiit” esse falsam. Et si dicerent se putare eandem doctrinam esse veram, non
 esset eis credendum, quia sibi ipsis contrarii probarentur. Presumendum est
 igitur quod negans veritatem catholicam quam primo asseruit esse catholicam
 nunc reputat scripturam divinam vel doctrinam ecclesie esse falsam. Tali autem
 90 non est credendum quantumcunque dicat se paratum corrigi. Ergo et neganti
 veritatem catholicam quam primo habuit pro catholica non est credendum
 quamvis dicat se paratum corrigi, et per consequens inter pertinaces et hereticos
 est censendus. Et ita stant insolute rationes priores.

Discipulus: Ista tantummodo probant quod talis presumitur pertinax et hereti-
 95 cus. Propter presumptionem autem non est aliquis dampnandus nec graviter
 puniendus.

Magister: Sepe propter solam presumptionem violentam sententia etiam diffini-
 tiva profertur. Unde et Salomon, ut legitur 3° Regum 3°, contententibus duabus
 mulieribus coram eo pro puero, ex sola presumptione diffinitivam dedit senten-
 100 tiam. Sic dicunt quidam in proposito quod ex presumptione violenta negans
 veritatem catholicam quam prius asseruerat esse catholicam est dampnandus et
 tanquam hereticus puniendus.

Capitulum 14

Discipulus: Ad alios modos convincendi errantes de pertinacia et heretica
 pravitate procede.

Magister: Alius modus de pertinacia convincendi dicitur esse cum quis scienter
 5 negat doctrinam sanctorum. Quidam enim affirmant quod talis est statim per-

---

Capitulum 13.78 veritate] catholica *added* CPa, *deleted* Pab; aliqua *added* E (-PaVa) | de ipso] *omitted* Ed | 79 adhesit] adheserit FrE | 80 propter] *omitted* E (-Ed) | 82 primo propter] postponitur Pz, postponunt Ly | 89 nunc] non OxE (-PaVa) | falsam] veram Ly | 90 Ergo ... 92 corrigi] *omitted* AvLaFr | 97 solam] *omitted* C (-Bb)LcFr | 98 ut] *omitted* FrEd | 99 dedit] dedisse Ed

---

Capitulum 13.83 Exiit qui seminat] X 5.12.3 lib. vi, vol.3 col. 759 98 Regum] 3 Kings 3:27

tinax et hereticus reputandus, aliis dicentibus quod talis, quamvis corrigi nolit, non est pertinax nec hereticus reputandus.

Discipulus: Hec difficultas dependet ex illa quam supra tractavimus, an scilicet tenere assertiones sanctorum sit necessarium ad salutem. Ideo circa eam hic noli insistere, sed ad alium modum de pertinacia quempiam convincendi festina. 10

Capitulum 15

Magister: Ille de pertinacia convincitur manifeste qui correptus legitime se non corrigi nec emendat, suam videlicet heresim revocando. Hoc ex verbis Augustini superius allegatis, que ponuntur 24^a, q. 3^a, c. *Qui in ecclesia*, colligitur evidenter. Quod etiam talis sit pertinax iudicandus probatur aperte: quia qui non 5 est paratus corrigi debet pertinax reputari; qui autem correptus legitime heresim suam non revocat non est paratus corrigi; ergo talis est pertinax reputandus.

Discipulus: Quia istum modum de pertinacia convincendi sepe audivi et alii sunt omnino michi novi⁶⁵ cupio istum modum exquisitius pertractari. Duo autem peto ut circa hunc modum discutias, ad quem videlicet spectat errantem corripere, et qualis debet esse ista correptio que est sufficiens et legitima reputanda. 10

Magister: Videndum primo est de correptione, secundo de corripiente.

Discipulus: Tene ordinem in procedendo quem vis.

Magister: Quantum ad correptionem dicitur quod illa sola correptio est censenda sufficiens et legitima qua aperte erranti ostenditur quod assertio sua catholice obviat veritati, ita quod iudicio intelligentium nulla possit tergiversatione negare quin sit sibi sufficienter et aperte ostensum quod error suus catholice veritati repugnat. Verbi gratia, si quis ex ignorantia evangelii textum ignorans diceret, sicut et quidam in Avinione publice predicavit, ut fertur, quod milites fregerunt crura Christi, et sibi per textum evangelii Iohannis 19° (ubi sic legitur, “Venerunt ergo milites et primi quidem fregerunt crura et alterius qui crucifixus erat 20

Capitulum 14.6 reputandus] iudicandus BCDE | 7 reputandus] iudicandus A (-We)EsCaLc | 8 illa] alia AvEd | 9 hic] ibi CaVd; omitted WeVcLaLc, added Vcb | noli nolo A (-We)BaVdFr | 15.1] No chapter division CD (-Ca)E | 2 manifeste] omitted CDE | 3 Hoc] scilicet added E (-PaVa) | 6 reputari] iudicari LcE | 9 pertractari] percunctari B, pertractare D (-LcFr) | 10 ut] omitted LaFrE | 14 Quantum] quemadmodum C (-Bb) | 15 legitima] reputanda added E | 16 possit] posset Ed negare] negari D (-CaVd) | 19 et] omitted LaFrE | 21 et] omitted E (-Ed) | erat] est CDE

Capitulum 15.4 Qui in ecclesia] C.24 q.3 c.31, col. 1887 20 Iohannis] 19:33

---

65. Perhaps Ockham meant to say the opposite: “Because I have often heard of the others, whereas this mode is altogether new to me...”.

cum eo. Ad Iesum autem cum venissent ut viderunt eum iam mortuum non
 frugerunt eius crura”) ostenderetur contrarium, ista correptio deberet sufficiens
 reputari, quia iudicio cuiuslibet intelligentis talis nulla posset tergiversatione
 25 negare quin esset sibi aperte probatum quod assertio sua evangelice obviat
 veritati.

Si quis etiam ex ignorantia dogmatizaret duas personas sicut duas substantias
 fuisse in Christo et sibi per textum synodi Ephesine⁶⁶ ostenderetur quod hec est
 heresis Nestorii per eandem synodum condempnata, nulla posset tergiversatione
 30 negare quin esset sibi aperte probatum quod assertio sua est heresis condemp-
 nata et per consequens quod veritati catholice adversatur. Et ideo talis correptio
 esset sufficiens et legitima reputanda.

Secundo videndum est de corripiente, de quo sic distinguitur. Quidam corripunt
 increpando et pena debita puniendo, quidam caritative monendo et errorem
 35 tantummodo reprobando. Primo modo pertinet ad prelatos et iurisdictionem
 habentes errantes corripere, secundo modo hoc spectat ad quemlibet
 Christianum.

Capitulum 16

Discipulus: Ex quo intelligo que est correptio sufficiens et legitima reputanda
 secundum multos, et distinctionem de corripiente errantem considero. Cupio
 scire an omnes sentiant literati quod errans correptus a prelato suo, vel habente
 5 iurisdictionem super ipsum, teneatur suum errorem revocare licet non fuerit sibi
 patenter ostensum per eundem quod error suus catholice obviat veritati; utrum
 scilicet ad solam admonitionem vel increpationem prelati sui errorem suum
 debeat revocare.

Magister: De hoc diversi diversimode opinantur. Dicunt enim nonnulli quod
 10 nullus correptus a prelato vel iurisdictionem habente tenetur errorem revocare
 antequam sibi fuerit patenter ostensum modo predicto quod error suus est
 contrarius veritati.

Hoc probant primo sic. Illi qui in expositione scripture divine, et per consequens
 in traditione eorum que ad fidem pertinent orthodoxam, preferuntur prelati et

Capitulum 15.22 ut] et Es**D** (-La) | **24** iudicio] modus **E** (-**Ed**) | posset] evadendo *added* **Ed**
 | **27** etiam] enim **CD** (-Fr)**E** (-**Ed**) | **28** et] *omitted* **CDE** | hec] hoc BaLa**E** (-VgVa) | **30** quin] quod
 non Lc**E** | est] esset LaFr**E** (-PaVa) | **35** Primo modo] primus modus Fr**E** | **36** errantes corripere]
omitted **CDE** | secundo modo] secundus modus Fr**Ed** | hoc] *omitted* **D** (-La)**Ed** | **16.4** sentiant]
 sciant **CD** (-LcFr)**E** (-PaVa) | **7** admonitionem] monitionem **E** | **9** diversi] *omitted* EsLc**E**
 opinantur doctores *added* Ly | **10** vel] *omitted* **Ed** | **14** preferuntur] a *added* **C** (-Bb)Lc

⁶⁶. See the documents at <http://www.papalencyclicals.net/Councils/ecum03.htm>.

iurisdictionem habentibus non tenentur nec debent, si erraverint ignoranter, 15
 opiniones suas tanquam hereticas, licet sint in rei veritate erronee, revocare,
 quamvis correcti fuerint a prelatis vel aliis, nisi eis fuerit patenter ostensum
 quod opiniones sue veritati obviant orthodoxe; quia qui maioris auctoritatis est
 in aliquo nequaquam in hoc minori subicitur. Ergo qui preferuntur prelatis in 20
 expositione scripture divine non subiciuntur eis in hoc. Sed doctores et
 tractatores scripture divine preferuntur prelatis et iurisdictionem habentibus in
 expositione scripture divine, et per consequens in traditione illorum que ad
 fidem pertinent orthodoxam. Ergo doctores non tenentur opiniones suas, licet
 sint erronee, revocare si correpti fuerint a prelatis, nisi probatum eis fuerit
 evidenter quod eorum opiniones obviant veritati. 25

Maiores est certa. Minor probatur primo auctoritate Gratiani in decretis (dist. 20^a,
 § 1°) qui ait, “Aliud est causis terminum imponere, aliud scripturas sacras
 diligenter exponere.” Et infra, “Apparet quod divinarum scripturarum tractato-
 res, et si scientia pontificibus preemineant, tamen, quia dignitatis eorum apicem
 non sunt adepti, in sacrarum scripturarum expositionibus eis preponuntur, in 30
 causis vero diffiniendis secundum post eos locum merentur.” Ex hiis patenter
 habetur quod doctores in expositione scripturarum pontificibus preferuntur.

Quod etiam ratione eiusdem Gratiani ostenditur quam ponit sub hiis verbis:
 “Quo quisque maiori ratione nititur, eo maioris auctoritatis eius verba esse
 videntur. Plurimi autem tractatorum, sicut pleniori gratia Spiritus Sancti, ita 35
 ampliori scientia aliis precellentes, rationi magis adhesisse probantur. Unde
 nonnullorum pontificum constitutis Augustini, Ieronimi atque aliorum tractato-
 rum dicta videntur esse preferenda.” Hiis verbis ostenditur quod in hiis que ad
 fidem pertinent doctores sunt pontificibus preferendi, et ita, nisi fuerint correcti
 ab eis legitime modo preexposito, non tenentur opiniones suas si fuerint erronee 40
 revocare.

Discipulus: Ista ratio dupliciter videtur deficere. Primo quia Gratianus loquitur
 de doctoribus ab ecclesia approbatis, sicut de Augustino, Ieronimo et aliis
 similibus, non de modernis doctoribus. Et ideo licet illi sancti sint in
 expositionibus scripturarum pontificibus preponendi, doctores tamen moderni 45
 episcopis et inquisitoribus heretice pravitatis preferri non debent.

Capitulum 16.26 certa] et *added* CDE (-Pa) | 27 qui] ubi B | 28 infra] ita DE | Apparet] patet E
 | 29 et] *omitted* E | tamen quia] licet Ly | 30 scripturarum] literarum CaEd | 32 expositione]
 expositionibus CaFrE | scripturarum] scripture Ed | 34 nititur] utitur A (-We)CD (-Fr)E
 | 35 tractatorum] tractatores EsC (-Bb)DE | sicut] quia sunt Ed | ita] et E (-PaVa) | 43 ecclesia]
omitted C (-Bb) | 45 moderni] temporis *added* CLcE

Capitulum 16.26 dist. 20 § 1] Rather § 2. D.20 d.a.c.1, col. 113 33 ponit] D.20 d.a.c.1, col. 113

Secundo videtur deficere quia non sequitur: doctores non debent suas opiniones ad correptionem iurisdictionem habentis revocare nisi modo predicto fuerint correpti legitime, ergo alii simplices correpti a prelati non debent revocare suos errores nisi fuerint sepe dicto modo correpti legitime.

Magister: Ad istas instantias, ut apparet predictis, est facile respondere. Unde ad primam dicunt quod Gratianus non loquitur solummodo de doctoribus ab ecclesia approbatis sed etiam loquitur de aliis, sicut et loquitur de aliis pontificibus quam de illis qui fuerunt temporibus doctorum qui nunc sunt ab ecclesia approbati. Comparat enim in genere statum doctorum ad statum pontificum. Et ideo, sicut antiquitus doctores in traditione eorum que spectant ad fidem fuerunt pontificibus preferendi, ita et nunc sunt doctores modernis pontificibus preferendi, dummodo sint doctores propter scientiam excellentem et vitam laudabilem, non propter munera aut preces vel favores humanos, ad magisterium sublimati. Unde, ut suam intentionem aperte declarent, dicunt quod Gratianus non loquitur de doctoribus prout hiis diebus nomen “doctoris” accipitur, sed loquitur de intelligentibus scripture divine tractatoribus, sive magistri sive discipuli appellentur. Multi enim qui vocantur discipuli in expositione scripture divine sunt preferendi magistris, et ideo etiam sunt pontificibus in huiusmodi preponendi. Unde et ratio Gratiani ita concludit de eruditis modernis sicut de antiquis tractatoribus scripturarum, quia eruditi hiis temporibus scientia ampliori precellunt. Ergo in huiusmodi sunt episcopis et inquisitoribus illiteratis et simplicibus preferendi.

Ad secundam tuam instantiam dicunt quod qua ratione periti correpti a prelati vel iurisdictionem habentibus non tenentur suas opiniones erroneas revocare nisi legitime fuerint ab eis modo memorato correpti, eadem ratione nec simplices peritorum sequaces tenentur opiniones quas a peritoribus acceperunt aliquantulum revocare nisi fuerint correpti legitime. Ex quo sequitur quod etiam alii simplices non tenentur nisi correpti legitime suas opiniones erroneas revocare, quia omnes simplices consimili iure censi videntur.

Capitulum 17

Discipulus: Si habes plures rationes pro conclusione prefata illas adducas.

Capitulum 16.48 habentis] habentium LaFrPa, habentibus E (-Pa) | fuerint] fuerunt AvEd | 49 debent] debet C (-Bb) | 51 predictis] ex predictis FrE, ex dictis VcmCD (-LcFr) | Unde] omitted E | 53 et] etiam We | 59 laudabilem] et added E | aut] et A (-We), et violentas E | 61 loquitur] solummodo/solum added B | 65 preponendi] preferendi VcCDE | 67 huiusmodi] hiis D (-Lc) | 70 erroneas] omitted EsCDE | 71 eis] omitted C (-Bb) | 72 a] de Ly | 74 nisi] omitted D (-LcFr)

Magister: Eadem conclusio secundo sic probatur. Qui in hiis que fidei sunt non tenetur alteri fidem indubiam adhibere non tenetur ad solam assertionem eius vel monitionem aut increpationem opinionem erroneam revocare. Quia qui opinionem erroneam revocat debet assertionem contrariam firma fide tenere, et eiusdem rationis videtur esse veritati catholice firmiter adherere et falsitati contrarie dissentire. Sed subditi in hiis que sunt fidei non tenentur prelati suis fidem indubiam adhibere, tum quia tunc fides subditorum in sapientia hominum consisteret, tum quia prelati tam ex simplicitate vel ignorantia quam ex pertinacia possunt contra fidem errare. Ergo ad solam assertionem eorum vel monitionem seu increpationem non tenentur subditi opiniones suas erroneas revocare. Sed si tenentur revocare, oportet quod prelati per regulam fidei eis patenter ostendant quod opiniones sue fidei obviant orthodoxe.

Tertio sic. Ad correptionem illius qui debet esse paratus ad satisfactionem poscenti rationem de fide non tenetur quis opinionem suam erroneam revocare, nisi idem rationem reddiderit quod talis opinio est tanquam erronea revocanda; quia si aliquis absque reddita ratione teneretur opinionem suam tanquam erroneam revocare, alius non teneretur de opinione revocanda reddere rationem. Sed prelati corripientes subditos de erroribus contra fidem debent esse parati ad satisfactionem poscenti rationem de fide, et per consequens debent esse parati ad satisfactionem poscenti rationem de hiis revocandis que dicunt fidei adversari, teste beato Petro, qui, in canonica sua prima c. 3°, scribens prelati singulariter, ait, “Dominum autem Christum sanctificate in cordibus vestris, parati semper ad satisfactionem omni poscenti vos rationem de ea que in vobis est fide.” Ergo subditi non tenentur opiniones suas erroneas contra veritatem catholicam revocare propter correctionem prelatorum quamcunque nisi fuerit legitima correctio modo supradicto.

Quarto sic. Subditi non tenentur in illo casu ad correctionem prelatorum opiniones quas ignorant esse erroneas revocare, in quo casu licitum est eis a prelatorum sententia appellare, quia qui valet licite ab aliqua sententia appellare non tenetur eidem sententie obedire. Sed a prelato corripiente aliquem de errore et non monstrante per regulam fidei quod dictus error veritati repugnat licet

---

Capitulum 17.3 secundo] *omitted* E | 4 tenetur] tenentur A (-We)D (-CaLa)Pa | adhibere] exhibere CD (-Fr)E | tenetur² tenentur VfD (-CaLa) | 7 eiusdem... esse] eadem ratione Ed | 13 tenentur] tenerentur B | eis... 14 patenter] *omitted* We | 17 idem] eidem We | erronea... 18 tanquam] *omitted* Ce | 22 dicunt] dicuntur E (-PaVg) | 23 qui] *omitted* C (-Bb) | in] *omitted* Ed | 24 sanctificate] sentite LcE (-Va) | 26 fide] Ww: spe S | contra veritatem catholicam] *omitted* D (-Lc) | 31 qui valet] cui licet Ed

---

Capitulum 17.24 ait] 1 Peter 3:15

35 appellare. Ergo propter talem correctionem non tenetur quis opinionem quam
 aperte probatur. Ait enim Victor, ut habetur 2^a, q. 6^a, c. *Si quis*, “Si quis
 putaverit se a proprio metropolitano gravari, apud patriarcham vel primatem
 dioceseos aut penes universalis ecclesie iudicetur sedem.” Ex quibus verbis
 40 appellare. Quod etiam multis aliis sacris canonibus posset copiose probari, sed
 causa brevitatis pertranseo.

Discipulus: Per istam rationem probatur quod correptus legitime de errore non
 teneretur suum errorem revocare, quia licet sibi appellare.

45 **Magister:** Ad hoc respondetur quod correptus legitime a prelo de errore si
 appellat frustratorie aut frivole puniri debet per ecclesiam; qui etiam apud Deum
 peccat, qui videt quomodo malitiose, ex quo legitime est correptus, appellat.

Capitulum 18

Discipulus: Una obiectio que totum processum predictum videtur infringere
 michi occurrit. Nam cum dicunt isti quod correptus legitime a prelo tenetur
 errorem revocare, et aliter non, queritur ab eis an errans tenet heresim damp-
 5 natam explicite aut tenet errorem dampnatum duntaxat implicite. Si tenet here-
 sim dampnatam explicite eam statim revocare tenetur; alioquin poterit eum suos
 prelatos debite subdere ultioni. Si autem tenet heresim dampnatam duntaxat
 implicite, non tenetur eam pro quacunque correctione prelati inferioris summo
 pontifice revocare.

10 **Magister:** Ad hoc respondent quod non tenetur quis statim revocare heresim
 dampnatam explicite quando ignorat eam esse dampnatam explicite. Sed si sibi
 ostenditur quod est dampnata explicite, statim eam revocare tenetur. Cum vero
 dicis quod prelatos potest talem errantem debite subdere ultioni, verum est
 ordinem debitum conservando, puta ut primo per regulam fidei ostendat erranti

---

Capitulum 17.35 Maior est manifesta] *omitted* CD (-Fr) | 37 patriarcham vel] *omitted* Ed
 | 38 universalis] talis CD (-LcFr)Vg, tales Lc, talis universalis Va | ecclesie] apostolice *added*
 EdPab | iudicetur] iudicem CD (-Ca)Vg | sedem] sedere BbD | 42 probatur] probaretur
 D (-CaVd) | 43 teneretur] A (-Vc)Ba: tenetur Ww | 45 qui] quin Ed | 46 videt] videlicet LaLy
 quomodo] quoquomodo Ly | 18.1] no chapter division LcE (-Va) | 2 predictum] *omitted* D
 infringere] infligere AvBaVd, infligere C (-Bb)E (-Ed) | 4 eis] quia *added* Ed | an] aut A (-
 We)BCLcE | 13 dicis] dicit D (-LaFr), dicitur LaFr | 14 conservando] servando VcC (-Bb),
 observando AvD (-CaVd)

Capitulum 17.36 Si quis¹] C.2 q.6 c.7, col. 867

quod error suus catholice obviat veritati, et si tunc errorem nequaquam revocaverit, ipsum pena digna percellat. 15

Capitulum 19

Discipulus: Miror quod isti dicunt tenentem heresim dampnatam explicite non debere statim, quamvis correctus fuerit a prelato, eandem heresim revocare. Hoc enim scripture divine, sacris canonibus, consuetudini ecclesie et rationi repugnare videtur. 5

Quod enim hoc scripture divine repugnet probatur. Nam omnis hereticus tenetur suam heresim revocare; qui autem tenet heresim dampnatam explicite est hereticus; ergo talis statim tenetur de necessitate salutis heresim revocare. Maior est manifesta, quia qui non tenetur suam heresim revocare non tenetur eam dimittere, et per consequens non peccat saltem mortaliter tali heresi adherendo; ex quo sequitur quod non est hereticus. Minor probatur, quia magis est hereticus reputandus qui tenet heresim dampnatam explicite quam qui non tenet doctrinam catholicam. Sed qui non tenet doctrinam catholicam est hereticus, quia vitandus, teste beato Iohanne, qui in canonica sua secunda ait, “Si quis venit ad vos et hanc doctrinam non affert, nolite recipere eum in domum, nec ‘ave’ ei dixeritis. Qui enim dicit illi ‘ave’ communicat operibus illius malignis.” Ex quibus verbis patet quod qui non tenet doctrinam catholicam est a fidelibus vitandus. Ergo et qui tenet heresim dampnatam explicite est vitandus. Sed nullus propter heresim antequam sit hereticus est vitandus. Ergo qui tenet heresim dampnatam explicite est hereticus. 10 15 20

Item, quod dicta assertio sacris canonibus adversetur ostenditur. Ait enim Gelasius papa, ut habetur 24^a, q. 1^a, c. 1°, “Quicumque in heresim semel dampnatam labitur eius dampnatione seipsum involuit.” Ex quibus verbis clare colligitur quod lapsus in heresim dampnatam explicite est dampnatus, quod etiam idem Gelasius eisdem causa et questione, c. *Maiores*, et Felix papa c. *Achatius* 2°, testantur aperte. Sed dampnatus propter heresim est hereticus. Ergo lapsus in heresim dampnatam explicite est hereticus. Hereticus autem tenetur statim suam 25

Capitulum 18.15 errorem] suum *added* BLc | 16 percellat] procellat OxBLaLcE (-Ly), propellat Ca, corrigat Vd, compellat Ly | 19.6 hoc] *omitted* WeLc | 8 salutis] similem E (-Ed), sua Pz | 14 in] *omitted* A | secunda] ita BbE (-Va), sic Va | 15 hanc] suam E (-Pa), sanam Pa | affert] afferet We, aufert E | 16 dixeritis] dicatis E | 18 et] *omitted* A (-We)VdFr | 24 lapsus] qui lapsus est LcE (-Ed), qui lapsus fuerit Ed | heresim] semel *added* D (-Lc) | 26 2o] *omitted* EsD (-Ca)Ed | testantur] attestantur EsEd | 27 statim] *omitted* A (-We) | suam...28 statim] *omitted* Un

---

Capitulum 19.14 Iohanne] 2 John 10 22 Gelasius] C.24 q.1 c.1, col. 1827 25 Maiores] C.24 q.1 c.2, col. 1827 | Achatius 2] C.24 q.1 c.3, col. 1829 27 explicite] C.24 q.1 c.2, col. 1827

heresim revocare. Ergo tenens heresim dampnatam explicite tenetur eam statim revocare.

- 30 Hoc etiam per consuetudinem ecclesie declaratur. Nam inquisitores heretice pravitatis, convicto quocunque quod tenuerit heresim dampnatam explicite, statim contra ipsum, sicut contra hereticum manifestum, procedunt, et reputant ipsum hereticum, quamvis paratus sit corrigi. Si autem est hereticus, tenetur suam heresim revocare. Ergo et cetera.
- 35 Hoc etiam ratione probatur. Nam si tenens heresim dampnatam explicite non tenetur statim suam heresim revocare, hoc non est nisi quia valet se per ignorantiam excusare, dicendo quod ignorat talem assertionem esse explicite dampnatam. Sed talis ignorantia non excusat: tum quia ignorantia iuris non excusat, ut habetur 1^a, q. 4^a, § *Notandum*; tum quia constitutio Apostolice Sedis omnes astringit postquam publicata est nec aliquis post duos menses valet se per ignorantiam excusare, ut habetur Extra, De constitutionibus, c. ultimo, et notat glossa eodem titulo super c. *Cognoscentes*, ergo consimiliter dampnatio explicita omnes saltem post duos menses astringit; tum quia in hiis que publice fiunt non potest quis ignorantiam allegare, ut ex sacris canonibus colligitur
- 40 evidenter. Cum ergo explicita dampnatio heresis cuiuscunque publice facta sit,
- 45 non potest quis tenens heresim dampnatam explicite se per ignorantiam excusare, et per consequens eam statim revocare tenetur et nullo modo poterit excusari quin hereticus sit censendus.

- Hec sunt que michi admirationem ingerunt quod viri literati dicunt quod aliquis
- 50 potest tenere heresim dampnatam explicite quamvis non sit hereticus, et quod ideo non statim tenetur talem heresim revocare. Unde qualiter respondent ad ista non differas reserare.

Capitulum 20

Magister: Pro assertionem predicta argutum est supra, libro 3°, quia probatum est ibidem quod non omnis errans contra fidem est hereticus reputandus. Illa autem argumenta ibidem adducta concludunt quod etiam tenens heresim dampnatam

---

Capitulum 19.31 convicto quocunque] convictum quemcunque LcE | quod] qui EsLcE (-VgVa) | 33 ipsum] omitted E | est hereticus] hereticus sit LcE | 35 Hoc] hac We | 40 nec] ut E (-Ed), nec Vgb | valet] valeret E | se] omitted A (-We) | 42 glossa] 4 added Ed | Cognoscentes] cognoscens BLaFr | 45 heresis] omitted E (-PaVa) | 47 eam] omitted BLcE | et...48 censendus] omitted Va | poterit] tenetur LcE (-Va) | 50 quod] omitted AvCaE | 51 respondent] respondeant VcCD (-Lc)E | 20.2 quia] quo E | 3 reputandus] censendus CDE

Capitulum 19.39 Notandum] C.1 q.4 d.p.c.12, col. 777 41 ultimo] X 1.2.13, col. 28 42 Cognoscentes] X 1.2.2, s.v. ante prohibitionem, vol.2 col. 16 20.2 supra] Lib. 3, c. 6, p.116

explicite non est statim hereticus iudicandus. Ex quo sequitur quod non statim 5
tenetur suam heresim revocare.

Discipulus: Si fundant se in aliqua ratione speciali ad probandum quod tenens
heresim dampnatam explicite non sit statim inter hereticos computandus, illum
libenter audirem.

Magister: Una ratio eorum talis est. Nullus est magis reputandus hereticus 10
propter heresim ab ecclesia dampnatam explicite quam propter heresim cuius
contradictio in scriptura divina sententialiter et vocaliter continetur, nisi talis
dampnatio sit magis divulgata inter Christianos quam veritas scripture divine.
Sed multe sunt hereses dampnate explicite a conciliis generalibus que non sunt
magis divulgate quam scriptura divina. Et non semper est aliquis statim repu- 15
tandus hereticus si tenet aliquam heresim cuius contradictoria in sacris literis
reperitur, sed examinandus est an scienter vel nescienter, et si nescienter, an
pertinaciter vel absque pertinacia teneat heresim. Ergo similiter licet quis teneat
heresim dampnatam explicite non est semper statim hereticus reputandus, sed
investigandum est primo an de pertinacia possit convinci per testes vel alia 20
legitima documenta. Et si non potest probari quod fuerit pertinax, examinandus
est an sit paratus se corrigere si sibi ostendatur aperte quod heresis sua est
explicite condempnata.

Secunda ratio eorum est hec. Nullus est statim reputandus hereticus si tenet 25
heresim cuius contradictoriam non tenetur credere explicite; hec enim est causa
quare si aliquis neget aliquam veritatem contentam explicite in scriptura divina
non est propter hoc statim reputandus hereticus. Sed nullus vel pauci tenetur vel
tenentur explicite credere omnes veritates contradictorias heresibus dampnatis
explicite, quia multi non habent libros nec habere possunt in quibus dampnatio- 30
nes explicite continentur. Ergo licet ignoranter teneat quis heresim dampnatam
explicite non est statim hereticus iudicandus.

Discipulus: Quomodo potest quis negare veritatem contentam expresse in
scriptura sacra nisi sit hereticus?

Capitulum 20.5 est] *omitted* We | **10** ratio eorum] earum ratio E | Nullus] non D (-CaLc)
| **11** heresim²] explicite *added* LcE (-Va) | **12** contradictio] WeFiLc: contradictoria Ww | **14** a] ac
We, in E (-PaVa) | **16** hereticus] *omitted* C (-Bb)PaVg, *added* Pam | **17** reperitur] continetur CDE
nescienter²] scienter VdE (-Va) | **21** legitima] similia Ed | fuerit] fuit CD (-Lc)E (-Ed), sit Ed
| **22** se corrigere] corrigi BPa | ostendatur] ostenderetur WeEsE (-Va) | est²] sit E | **24** eorum]
omitted A (-We) | **25** contradictoriam] contradictionem E (-Va) | **26** neget] negat We | **27** tenetur vel]
omitted AvD (-CaVd)E, censentur vel Vd | **31** statim] pertinax *added* LcE

Magister: Sufficit credere omnem veritatem scripture divine implicite. Sic enim
 35 beatus Augustinus aliquas veritates contentas in scriptura nescienter negavit et
 ideo non fuit hereticus. Sic etiam beatus Ieronimus veritatem evangelii negare
 videtur cum, loquens de redemptore nostro in quadam omelia, dicit, “Et
 interrogabat discipulos suos, dicens, ‘Quem dicunt homines esse filium homi-
 nis?’; non dixit, ‘Quem me dicunt esse homines?’, ne iacanter de se querere
 40 videretur.” Et tamen Lucas in evangelio suo c. 9° expresse refert quod Iesus
 interrogavit discipulos suos dicens, “Quem me dicunt esse turbe?” Ecce quod
 Ieronimus dicit quod Christus non dixit, “Quem me dicunt esse homines?”,
 Lucas autem dicit quod dixit, “Quem me dicunt esse turbe?”, ubi inter Ieroni-
 mum et beatum Lucam aperta contrarietas invenitur; et tamen Ieronimus non est
 45 reputandus hereticus, quia non pertinaciter sed quia de textu evangelii Luce tunc
 non recordabatur negavit evangelii veritatem.

Capitulum 21

Discipulus: Per instantias quas feci discurre.

Magister: Ad primam tuam instantiam respondetur quod non omnis tenens
 heresim dampnatam explicite est hereticus reputandus, licet multi tenentes
 5 hereses dampnatas explicite per alia documenta valeant probari heretici, si
 possint videlicet convinci quod pertinaciter tenuerint heresim dampnatam
 explicite.

Cum vero dicis quod magis est reputandus hereticus qui tenet heresim
 dampnatam explicite quam qui non tenet doctrinam catholicam, hoc, si debet
 10 concedi, verum est de illo qui pertinaciter tenet heresim dampnatam explicite. Si
 autem nescienter absque omni pertinacia tenet heresim dampnatam explicite,
 non continet veritatem, loquendo scilicet de illo qui non reputat doctrinam
 Christianam esse veram, de quo loquitur beatus Iohannes in verbis adductis.
 Non enim loquitur beatus Iohannes de illo qui ignoranter aliquam specialem
 15 catholicam veritatem non teneret, quia talis nisi alias de pertinacia convinceretur
 non esset a catholicis evitandus.

Capitulum 20.34 Sic] sicut LcE | 35 scriptura] divina added BD (-VdLc) | 36 hereticus] et added
 E (-VaLy); iudicandus et added Ly | etiam] enim CCaVd | 38 interrogabat] interrogat B | suos]
 scilicet added E (-Ed); sic added Ed | 39 dixit] dicit CD (-Fr)E | 40 videretur] videatur LcE | suo]
 omitted E | 42 dixit] dicit D (-Lc)Vg | 43 quod dixit] omitted CD (-LcFr)VgVa | 21.3 instantiam]
 omitted E | 5 alia] aliqua C (-Bb)D (-Vd)E | 6 possint] possent WeFr | tenuerint] tenuerunt
 BD (-VdFr)E | 13 Iohannes] ieronimus CCaLaE | 14 Iohannes] ieronimus C (-An)LaE (-Pa)

Capitulum 20.37 omelia] *Commentariorum in evangelium Matthaei*, III.16 vers.13, CCSL vol.77
 p.139; or PL vol.26 col.115A. 41 dicens] Luke 9:18 21.3 primam] Above, 19.6, p.164 8 dicit]
 Above, 19.11, p.164

Ad decreta que adducis breviter respondetur quod omnia loquuntur de illis qui scienter labuntur in heresim iam dampnatam.

Ad consuetudinem inquisitorum quam allegas, dicunt quidam quod inquisitores et nonnulli prelati sepe inique procedunt et iniuste. Nam multi, ut dicunt, sunt illiterati et simplices, cupiditate et avaritia excecati, qui ideo de heresi accusatos satagunt condempnare ut bona eorum acquirant. Et ideo in eorum consuetudine nulla assertio est fundanda. 20

Ad rationem, que magis urgere videtur, dicunt quod aliqui tenentes hereses dampnatas explicite possunt se per ignorantiam excusare. Aliqui vero non possunt, quia quidam diversis modis, sicut ex predictis apparet et inferius, si interrogationes de hac materia fueris prosecutus, amplius apparebit, convinci poterunt de pertinacia manifesta: illi videlicet qui prius eandem heresim sciverunt esse dampnatam, et qui alios ad tenendum eandem quomodolibet coegerunt, et qui protestabantur se velle eandem irrevocabiliter defensare, et multi alii de quibus dictum est supra et, si volueris, dicetur inferius. Illi autem qui nullo modo de pertinacia possunt convinci et parati sunt corrigi poterunt se per ignorantiam excusare, dicentes, “Nos ignoravimus tales hereses esse dampnatas; immo ignoravimus eas veritati catholice quomodolibet adversari.” 25 30

Discipulus: Antequam procedas ulterius dicas an in sacra pagina et iure canonico eruditi valeant, si tenent hereses dampnatas explicite, se per ignorantiam excusare. 35

Magister: Dicitur quod sic, quia eruditi non tenentur habere notitiam de omnibus heresibus que explicite sunt dampnate, et ideo si ignoranter teneant eas parati corrigi non sunt heretici reputandi. 40

Discipulus: Quomodo respondetur ad illa per que probavi quod ignorantia non excusat?

Magister: Ad primum dicitur quod ignorantia iuris est duplex. Quedam enim est ignorantia iuris quod oportet scire, et illa non excusat; alia est ignorantia

---

Capitulum 21.17 adducis] adducunt C (- Bb) | omnia] VfVcFr: omnes omnia Ba, omnes Ww | 18 heresim iam dampnatam] errores [hereses La] iam dampnatos CD (-LcFr) | 20 Nam] omitted E | 23 fundanda] fundata VfVcLcE | 24 rationem] tertiam added Ly | urgere] vigere BaE (-Ed) | 28 poterunt] poterint Ed | sciverunt] asseruerunt LcE | 30 irrevocabiliter] irrationabiliter E (-PaVa) | 31 dicetur] dicere E (-Ly) | 32 poterunt] potuerunt Ed | 33 ignoravimus] ignoramus VcCDE | hereses] omitted CD (-LcFr) | 34 ignoravimus] ignoramus VcCD (-Fr)E | 37 excusare] excusari C (-Bb)Fr | 43 enim] omitted LaLcE

Capitulum 21.17 decreta] Above, 19.21, p.164 19 consuetudinem] Above, 19.30, p.165 24 rationem] Above, 19.35, p.165 43 primum] Above, 19.38, p.165

45 iuris quod non oportet scire, et illa excusat a peccato, licet forte in quibusdam
 aliis non excuset. Ille igitur qui tenet hereses quarum contradictorias oportet
 eum explicite credere non potest per ignorantiam excusari. Et ideo quicumque
 inter Christianos communiter enutritus teneret fidem Christianam esse falsam,
 vel Christum non fuisse crucifixum vel non fuisse incarnatum vel aliquid
 50 huiusmodi, cuius nullus Christianus debet esse ignarus, non potest per ignoran-
 tiam excusari, quia explicite tenetur credere quod fides Christiana est vera et
 quod Christus fuit crucifixus et huiusmodi que facile est scire et inter omnes
 catholicos divulgantur. Qui autem teneret hereses quarum contradictorias non
 tenetur credere explicite posset per ignorantiam excusari, dummodo pertinaciam
 55 nullam adiungeret.

Ad secundum, de constitutione Apostolice Sedis, dicitur quod omnes astringit
 postquam est ita publice divulgata quod nemo potest ignorantiam allegare. Si
 autem non fuerit ita publice divulgata, non astringit ignorantes qui non laborant
 ignorantia crassa et supina.⁶⁷ Quod ergo dicitur, quod omnes astringit post duos
 60 menses, verum est omnes scientes et omnes ignorantes dampnabili ignorantia
 laborantes. Alios autem non astringit ut facientes contrarium peccent coram
 Deo, licet forte aliquando astringat eos ad penam per ecclesiam infligendam.
 Durum enim videtur nonnullis dicere quod omnes Christiani tenentur scire
 omnes decretales summorum pontificum, cum nonnulli studentes in eis ali-
 65 quando 20 annis et amplius multas earum ignorent. Multi etiam ad earum
 copiam nullatenus possunt attingere.

Ad tertium dicunt quod etiam in hiis que publice fiunt contingit quandoque
 ignorantiam allegare, secundum quod ex sacris canonibus 9^a, q. 1^a, c. *Ordinatio-*
nes et 1^a, q. 1^a, c. *Si qui a simoniacis* et aliis aperte colligitur. Et nonnunquam

Capitulum 21.46 excuset] excusat WeBaE (-Ly) | 48 communiter] convenienter VcE | teneret]
 tenet C (-Bb)E | 52 omnes] omitted CD (-Fr)E | 53 catholicos] hereticos E (-Ed), christianos LaEd,
 christianos et hereticos Lc | divulgantur] divulgatur WeBPaVa | teneret] tenet VfVcFiE (-VgVa)
 | 57 nemo] nullus Ed | allegare] abnegare E (-Ed) | 61 ut] licet Ed | coram... 62 Deo] contra
 deum Ed | 62 aliquando] omitted LaEd | 63 tenentur] teneantur CD (-VdLc)E (-Ed) | 64 decretales]
 determinationes FrE | 65 20 annis] per 20 annos CD (-LcFr), per duos annos LcFrE | ignorent]
 ignorant AvD (-Ca)E | etiam] enim LaEd | 66 attingere] accedere C (-Bb) | 68 secundum] scilicet
 E (-Ed) | secundum quod] prout Ed

Capitulum 21.56 secundum] Above, 19.39, p.165 67 tertium] Above, 19.43,
 p.165 68 Ordinationes] C.9 q.1 c.5, col. 1143. Gloss s.v. nisi probare, col.1144 69 Si qui a
 simoniacis] C.1 q.1 c.108, col. 731. Gloss s.v. probare, vol.1 col. 732

67. On ignorance “crassa” and “supina” see *Digest* 22.6.6. On kinds of ignorance see C.1 q.4 c.12
 s.v. *omnis ignorantia*, 1 Dial. 7.60. Those labour under crass and supine ignorance “qui nolunt scire
 vel non curant scire” (1 Dial. 7.9); “quia nolunt scire... aut negligunt indagare” (1 Dial. 7.53); “qui
 nolunt... informari... et qui contempnunt scire... et qui facile possent scire” (1 Dial. 7.62).

talem ignorantiam sufficit solo iuramento probare. Et ita dicunt in proposito 70
quod quamvis quondam fuerint aliquae hereses publice condemnatae, tamen
possunt nunc etiam literati ignorantiam allegare dicentes se nescire tales hereses
fuisse damnatas. Et si petatur ab eis probatio quod ignorant, sufficit quod
iurent se ignorare. Et sic a pravitate heretica per ignorantiam excusantur.

Capitulum 22

Discipulus: Adhuc de ista materia unam difficultatem discutias, an videlicet
sciens aliquam heresim esse damnatam, quam putat esse ambiguam, duos
sensus habentem, si teneat eam sub sensu damnato quem non putat esse
damnatum, valeat de pravitate heretica per ignorantiam excusari? 5

Magister: Ad hoc respondetur quod si sciens heresim esse damnatam non
tenetur scire sub quo sensu est damnata, licet tenuerit sensum damnatum, non
est statim hereticus iudicandus. Si autem tenetur scire sub quo sensu est damp-
nata, non potest per ignorantiam excusari.

Primum probatur sic. Damnata aliqua assertionem nullus per illam dampna- 10
tionem astringitur ad negandum aliam assertionem que ex sola assertionem
damnata inferri non potest. Sed ex assertionem ambigua diversos sensus habente
sensus determinatus inferri non potest. Ergo damnata assertionem ambigua non
astringitur quis negare determinatum sensum quia potest probabiliter dubitare in 15
quo sensu sit damnata. Ergo si quis ex ignorantia absque omni pertinacia tenet
heresim ambiguam condemnatam in illo sensu in quo secundum intentionem
damnantium est damnata, si illum sensum minime expresserunt, non est
statim pertinax et hereticus iudicandus, sed antea est sibi ostendendum aperte
quod non solum assertio ambigua est damnata sed etiam quod talis sensus
determinatus veritati obviat orthodoxe. 20

Discipulus: Isti videntur errare cum dicunt assertionem ambiguam esse damp-
natam, cum assertio ambigua dampnari non debeat, presertim si habeat aliquem
sensem catholicum.

Magister: Respondetur tibi quod tu erras aperte. Nam nonnunquam assertio
ambigua habens aliquem sensum catholicum est damnata. Unde et aliquando 25

Capitulum 21.71 fuerint] fuerunt AvCaLy | 72 nunc] omitted BEd | 73 ignorant] ignovent
CLaLcE (-Pa) | 22.2 difficultatem] diffinitionem WeOx | 3 aliquam] omitted Ed | 4 eam] omitted
CD (-LcFr)E (-Ed) | sub] tali WeBa | sub sensu damnato] sensum damnatum LcEd | 7 tenetur]
tenentur We | est] sit CD (-La)E | 13 inferri non potest] haberi non potest seu inferri CD (-LcFr)
| 15 omni] omitted CaEd | 17 si] etiam added C (-Bb)E; deleted Pa | sensum] omitted C (-Bb)
| 19 quod] omitted EsCD (-LcFr) | 20 determinatus] determinate LcE | 24 tu] omitted C (-Bb)
Nam] dicens Pz, dicens quod Ly; omitted Vg | nonnunquam] nunquam BbE (-Pz)

assertiones contradictorie secundum vocem sunt dampnate; ex quo tamen contradictorie sunt secundum vocem, altera illarum vel utraque habet sensum verum.

Discipulus: De isto ponas exemplum, si potes.

- 30 **Magister:** Isidorus, ut habetur 24^a, q. 3^a, c. *Quidam autem*, videtur ad hoc exemplum adducere manifestum, aperte insinuans quod utraque istarum, “Deus creat mala”, “Deus non creat mala”, est heresis condempnata. Unde et assertores utriusque hereticos reputat manifestos, dicens: “Coliciani a quodam Colitio nuncupati, qui econtrario dicunt Deum non creasse mala, contra hoc quod scrip-
- 35 tum est, ‘Ego sum Deus creans malum’. Floriani a Floriano, qui econverso dicunt Deum creasse mala, contra illud quod scriptum est, ‘Fecit Deus omnia bona.’” Ex hiis verbis colligitur quod utraque istarum, “Deus creat mala” et “Deus non creat mala”, est heresis explicite condempnata. Et tamen ista, “Deus creat mala”, est assertio ambigua habens aliquem sensum catholicum, scilicet
- 40 istum, “Deus creat mala pene”. Consimiliter ista, “Deus non creat mala”, habet sensum catholicum, scilicet istum, Deus non creat mala culpe.

Discipulus: Secundum ista videtur quod isti concedunt quod aliquis absque heretica pravitate posset tenere Deum creare mala culpe, quia dicunt quod aliquis potest tenere assertionem ambiguam dampnatam in eo sensu in quo est

45 dampnata absque heretica pravitate.

Magister: Male arguis secundum istos, quia arguis a particulari vel indiffinita equipollente particulari ad singularem determinatam. Non enim dicunt quod semper potest aliquis tenere assertionem ambiguam dampnatam in eo sensu in quo est dampnata absque heretica pravitate, sed quandoque, quia, ut dicunt, si

50 tenetur quis scire sensum in quo est dampnata assertio esse hereticum, si tenet talem assertionem in tali sensu, statim est hereticus iudicandus; si vero non tenetur hoc scire, non est hereticus reputandus.

Discipulus: Quomodo est ergo procedendum circa talem?

Capitulum 22.29 isto] illa/ista **CD** (-Fr)**E** | **34** econtrario] *omitted* LcFr**Ed** | Deum] *omitted* **CD** (-LcFr)**E** (-**Ed**), *added* Pab | creasse] facere Fr**Ed** | mala] malum Lc**E** (-**Ed**) | **36** mala] malum Lc**E** (-PaVg) | **40** mala] malum **D** (-LaVd)**E** (-Pa) | pene] et *added* **CD** (-LaLc)**E** (-Pa) Consimiliter] We: similiter Ww | **43** posset] potest VcLc**E** (-PaVa) | **50** quis] *omitted* C (-Bb) hereticum] heretica **CD** (-Vd)**E** (-Va) | **53** circa] contra **CD** (-Vd)**E**

Capitulum 22.30 Quidam autem] C.24 q.3 c.39, col. 1891 **33** dicens] C.24 q.3 c.39, col. 1893

Magister: Responsum est supra, quia, ut dicunt, non sufficit ostendere tali quod assertio ambigua est dampnata, sed etiam oportet sibi aperte ostendere quod talis sensus catholice veritati repugnat. 55

Capitulum 23

Discipulus: Ut cerno, secundum istos episcopi et inquisitores in vanum errantes corrigunt nisi probaverint eos patenter doctrine catholice adversari. Sed adhuc ignoro quid putant de papa, an scilicet ad simplicem correctionem pape, absque tali correctione quam vocant legitimam, teneantur nescienter errantes suas hereses revocare. 5

Magister: Dicunt quod non: tum quia papa sepe est illiteratus et simplex; tum quia papa potest errare etiam contra fidem; tum quia papa de fide tenetur reddere rationem, quia, sicut notat glossa, Extra, De rescriptis, c. *Si quando*, “De omnibus ratio reddi debet si potest”; tum quia in causa fidei a papa licet appellare; tum quia fides nostra non consistit in sapientia pape. Nullus enim in hiis que fidei sunt tenetur credere pape nisi per regulam fidei dicti sui rationem ostendat. 10

Discipulus: Istud videtur consuetudini ecclesie repugnare. Nam papa aliquando dampnat hereses cuius dampnationis sue nullam reddit rationem. Concilia etiam generalia symbola condiderunt, articulos distinguunt quos tamen per regulam fidei minime probant. Ergo non videtur quod papa semper teneatur rationem reddere dampnationis heretice pravitatis. 15

Magister: Ad ista respondent quod nunquam invenitur quod papa aliquam heresim dampnaverit et dampnationis sue non reddiderit rationem, sed aliquando extra dampnationem, aliquando in eadem dampnatione. Sic enim fecit Alexander 3us, sicut patet Extra, De hereticis, c. *Cum Christus*; sic etiam Innocentius 3us Extra, De summa trinitate et fide catholica, c. *Dampnamus*. Si autem non reddit rationem in dampnatione ipsa, debet in aliis assertionibus suis eiusdem dampnationis sue reddere rationem. 20 25

Capitulum 22.55 sibi] *omitted* C (-Bb) | **23.3** eos] ea LcFrE (-PaVa) | **4** pape] *omitted* C (-Bb) | **7** papa... **8** quia²] **ABVa:** *omitted* Ww. See Omissions-Additions.html, passage 18. | **8** de fide] *omitted* EsCD (-LcFr) | **9** notat] narrat LcFrE | **10** a papa] *omitted* C | **11** tum quia] cum E (-Ed), tum Pz | enim] ergo **BCDE** | **13** ostendat] ostendit E (-Ed) | **14** repugnare] reputare OxAv | **15** Concilia etiam] et concilia FrVgEd | **17** fidei] *omitted* E (-PaVa) | probant] probaverunt Ed | **19** Ad ista] *omitted* LcFrE | respondent] respondetur D (-CaVd)Ly | **21** in] cum Ed | **22** etiam] enim BaE | **24** reddit] reddiderit C (-Bb), reddat Ed

---

Capitulum 22.54 supra] Above, line 10 ff, p.170 **23.9** Si quando] X 1.3.5, gloss casus, and s.v. rationabilem, vol.2 col. 35 **22** Cum Christus] X 5.7.7, col. 1671 **23** Dampnamus] X 1.1.2, col. 11

De generalibus conciliis condentibus symbola respondetur quod licet in ipsis symbolis non probent per regulam fidei articulos symbolorum, tamen extra ipsa symbola manifeste probantur, quia vel condentes symbola ipsos articulos probant vel probationes approbant aliorum tacite vel expresse.

30 **Discipulus:** Quid si aliquis defenderet coram papa heresim quam diceret se putare esse consonam fidei orthodoxe?

Magister: Dicunt quod si millesies defenderet heresim, nescienter cum protestatione expressa vel tacita quod paratus est corrigi cum cognoverit opinionem suam catholice fidei obviare, etiam coram papa non esset hereticus iudicandus
35 nisi per alia legitima documenta hereticus probaretur, quia, sicut prima vice licet sibi nescienter tali modo erroneam opinionem defendere, ita licet secunda vice, et tertia et semper quousque fuerit sibi probatum aperte quod sua opinio est inter hereses computanda.

Discipulus: Forte dicet taliter opinionem suam defendens etiam postquam
40 opinio sua fuerit probata heretica quod non est sibi ostensum quod sua opinio fidei obviat orthodoxe, et ita nunquam posset convinci.

Magister: Non sufficit sibi negare opinionem suam esse probatam hereticam, sed cogetur stare iudicio peritorum, qui si reputaverint sufficienter esse sibi probatum quod opinio sua est heretica, tenetur eam revocare, alioquin inter
45 pertinaces et hereticos est censendus.

Discipulus: Quid si errant periti etiam omnes theologie magistri una cum papa?

Magister: De facto dampnabunt innocentem. Poterit tamen secundum iura causam suam per appellationis remedium sublevare.⁶⁸ Si autem appellationi sue legitime non deferretur, non restat ei nisi ut divine gratie se committat et non
50 timeat de hominum societate iudicio iniquo deleri, quem de libro viventium conscientia non delet iniqua.

Discipulus: Quid si in scriptis heresim manifestam defenderit?

Capitulum 23.27 probent] probant AvCD (-LaFr) | fidei] fides We | 31 esse] omitted CDE | 33 cognoverit] agnoverit Ed | opinionem suam] opiniones suas FrE | 34 etiam] et CD (-Fr)Vg | 38 hereses] hereticas E (-PaVa), hereticos PaVa | 39 dicet] diceret AvCaFrE | taliter] aliquis FrE | 41 nunquam] non CD (-Fr) | 42 sibi] omitted FrE (-Ed) | 43 cogetur] cogitur CD (-LaVd)E, exigitur Vd | sibi] omitted EsCDE | 44 sua] omitted CD (-Fr)E | 46 errant] errent E (-Pa) | etiam] et VcEsD (-VdLc)E | 47 De facto] si de facto Ed; de facto si C (-Bb) | dampnabunt] dampnaverint E (-PaVa) | tamen] omitted CD (-CaVd)E (-PaVa) | 49 deferretur] WeOx: deferatur Fr, defertur Ww | ei] omitted FrE | 50 timeat] teneat OxAv | quem] quia CaE (-PaVa) | 52 defenderit] defendit VfVcVg, defenderet BEd

68. Cf. C.2 q.6 c.1, col.865.

Magister: Dicunt quod propter hoc non est pertinax nec hereticus reputandus, quia quantum ad hoc non refert an verbo vel scripto opinionem erroneam teneat vel defendat. Nam beatus Cyprianus opinionem hereticam in scriptis reliquit; 55 quia tamen eam pertinaciter non defendit non fuit hereticus iudicatus. Sic etiam abbas Ioachim opinionem hereticam scripsit, sicut testatur Innocentius 3us, Extra, De summa trinitate et fide catholica, c. *Dampnamus*, et tamen non fuit hereticus iudicatus, glossa super dicto capitulo *Dampnamus* dicente de eodem Ioachim, “Quia paratus fuit corrigi et se correxit, ut sequitur, non debet dici 60 hereticus licet quandoque errasset in fide.” Sic etiam Petrus Iohannes, licet opiniones sue quas in scriptis reliquit fuerint tanquam heretice condemnate, ipse tamen nec pertinax nec hereticus fuit iudicatus. Sic etiam beatus Ieronimus licet opiniones erroneas scripserit, quas etiam non legitur revocasse, non est hereticus reputatus. 65

Discipulus: Secundum ista videtur quod nullus post mortem posset de heresi accusari, cuius tamen contrarium sacri canones asserunt manifeste.

Magister: Respondetur quod propter hoc solummodo, quod quis heresim tenuerit verbo vel scripto, non esset post mortem de heresi accusandus. Sed si quomodocumque potest probari quod heresim verbo vel scripto tenuerit pertinaciter, 70 post mortem poterit de heresi accusari, quia si per alium modum quam per verba vel scripta solam heresim exprimentia, puta per verba, scripta vel facta declarantia pertinaciam, valuerit ostendi pertinax fuisse, est dampnandus.

Discipulus: De hoc ponas exemplum ut quid dicitur magis intelligam.

Magister: Si de aliquo post mortem probatum extiterit quod verbo vel scripto 75 tenuerit duas personas fuisse in Christo, non est propter hoc solummodo hereticus reputandus, sed per simplicitatem vel ignorantiam poterit excusari. Si autem probatum fuerit quod sciverit dictam assertionem esse dampnatam et quod

---

Capitulum 23.53 Magister] quidam *added* FrE (-VgVa) | reputandus] iudicandus CDE | 55 hereticam] erroneam CD (-Fr) | reliquit] relinquit BbCaE (-Ed) | 56 iudicatus] A (-VfVc): iudicandus Ww (Ba *corrected to* “iudicatus”) | 59 iudicatus] A (-VfVc): iudicandus Ww (Ba *corrected to* “iudicatus”) | 60 se] sequitur C; *omitted* PaVg | 62 reliquit] relinquit OxBbFrE (-Ed) fuerint] fuerunt OxD (-LaVd)E (-VgVa) | 63 iudicatus] A (-Vf)B: iudicandus Ww | 64 scripserit] scripsit CD (-La) | etiam] *omitted* CDE | 65 reputatus] reputandus VfVcC (-An)LaE, iudicandus LcFr | 69 Sed] *omitted* C (-Bb) | 70 scripto] facto E | 72 per] *omitted* Ed | declarantia pertinaciam] declaravit pertinacia Vg, declaravit per que pertinacia Ed | 74 quid] A (-VfVc): quod Ww | 76 fuisse] esse B | 77 simplicitatem] simplicem AvLaE | vel] *omitted* E | 78 sciverit] scivit D (-LaVd)

Capitulum 23.58 Dampnamus] X 1.1.2, col. 11 59 glossa] X 1.1.2, s.v. corrigenda, col. 14

postea eam verbo vel scripto tenuerit, est de pertinacia et pravitate heretica
80 condempnandus.

Discipulus: Ut conicio, secundum istos eodem modo contra vivum et mortuum
de heresi accusatum oportet procedere; inquisitoribus tamen sufficit quod
tantummodo probetur aliquem mortuum verbo vel scripto heresim tenuisse.

Magister: De inquisitoribus dicunt isti quod sepe inique procedunt et quod sunt
85 ecclesie Dei valde nocivi, tanquam lucris temporalibus totaliter inhiantes.

Capitulum 24

Discipulus: Dicas nunc de correpto a socio vel alio qui super ipsum nullam
iurisdictionem penitus noscitur obtinere.

Magister: Dicunt predicti quod correctus legitime de heresi a socio vel a sub-
5 dito vel quocunque alio tenetur statim absque mora heresim suam dimittere, ita
quod, si convincatur post talem correptionem eandem heresim verbo vel scripto
tenere aut veram quomodolibet reputare, est pertinax reputandus.

Hoc probant primo sic. Fides nostra non est in sapientia hominum secundum
Apostolum 1^a ad Corinthios 2°. Ergo ad hoc quod quis heresim suam teneatur
10 dimittere non refert a quo homine sibi per regulam fidei ostendatur quod opinio
sua fidei obviat orthodoxe; sed si alicui a prelado suo patenter ostenditur quod
opinio sua fidei obviat orthodoxe, eam statim tenetur dimittere, alioquin
pertinax est censendus. Ergo tenetur ad idem a quocunque hoc sibi extiterit
demonstratum.

15 Secundo sic. Qui non est paratus corrigi si errat est pertinax. Sed ille qui
correptus legitime a quocunque, hoc est cui patenter est ostensum quod opinio
sua fidei obviat orthodoxe, non statim opinionem suam dimittit non est paratus
corrigi. Ergo talis est pertinax et hereticus iudicandus.

Capitulum 23.80 condempnandus] reputandus CLaVd | **81** conicio] VdLc: ?connicio ABaLaFr,
?convincio EsVg, convinco BbPa, concipio CaEdPab, gap C (-Bb)Va | **83** aliquem] aliquo BbE,
aliquod/aliquid C (-Bb)CaLa | mortuum] modo BbE, ?mere/mero VdLc, sapiens Ca, gap
C (-Bb)La | tenuisse] omitted CD (-Fr) | **24.1**] No chapter division EsCD (-Fr) | **3** obtinere]
nunquid [nunquam To] legitime sive sufficienter correptus a socio vel subdito de errore quem
tenetur [quam tenet tenetur To] dimittere et si non faciat an [aut To] sit pertinax reputandus added
EsTo (This may be a marginal summary that has been taken into the text.) | **5** alio] omitted E
| **7** aut] ac CLcVa | reputare] omitted CD (-CaFr) | **8** Hoc] quod FrE (-Va) | probant] probatur
VcBbD (-Fr) | **10** dimittere] deponere CD (-Fr)E | **11** sed... 12 orthodoxe] omitted VcEsDiPa, added
EsmPam | **13** idem] illud CD (-VdFr)Pa, id VdE (-PaVa) | sibi extiterit] est patenter sibi Ed
extiterit] fuerit CD (-Fr)E (-Ed) | **16** cui] sibi E | est ostensum] ostensum scilicet Ed

---

Capitulum 24.9 Apostolum] 1 Cor. 2:5

Tertio sic. Non minus tenetur quis errorem dimittere si veritatem invenerit per instructionem cuiuscunque alterius quam si veritatem invenerit per se ipsum. 20
 Qui autem per seipsum invenerit veritatem statim tenetur errorem dimittere, exemplo venerabilis Anselmi, libro 1° *Cur Deus homo*, c. 18°, dicentis, “Certus sum si quid dico quod sacre scripture absque dubio contradicat quod falsum est, nec illud tenere volo si cognovero.” Ergo si veritatem invenerit consonam scripture sacre per informationem cuiuscunque alterius, sive socii sive subditi, 25
 errorem contrarium debet absque mora dimittere.

Discipulus: Secundum ista nulla videtur differentia inter correptum a prelato et ab alio non prelato, etiam subdito.

Magister: Respondetur quod quantum ad hoc quod dimittatur error non est differentia, sed quantum ad alia multa magna differentia reperitur. Prelatus enim 30
 et iurisdictionem habens super alium potest ipsum citare ad rationem ponere, et ut suam informationem audiat coartare, et ad publicam revocationem compellere, ipsumque, si in predictis et aliis ad suum pertinentibus officium inventus fuerit contumax et rebellis, animadversione condigna punire. Qui autem super errantem iurisdictionem non optinet, in eum predicta non poterit exercere. 35

Discipulus: Ponunt aliquam differentiam inter papam corripientem et alios prelatos corripientes errantes?

Magister: Quantum ad hereses dampnatas explicite conformiter dicunt de papa et aliis prelati, sed quantum ad hereses dampnatas duntaxat implicite magna differentia invenitur. Quia super tenentes hereses dampnatas solummodo implicite prelati inferiores summo pontifice nullam iurisdictionem habere noscuntur ut eos punire possint vel ad aliquid coartare, sed si in suis conscientiis eos putaverint pertinaces debent eos Apostolico accusare vel denunciare. Apostolicus autem potest eos examinare et si pertinaces invenerit condempnare. 40

Capitulum 25

Discipulus: Gestio scire si modus alius assignatur errantem de pertinacia convincendi.

Capitulum 24.19 errorem] suum *added* CD (-Fr) | 24 invenerit] cognoverit CD (-Fr) | 25 per] propter We | 27 ista] illud CCaLcE, illum Vd, istud LaFr | 30 reperitur] invenitur CD (-LcFr) | 34 contumax] pertinax CD (-Fr)E | rebellis] cum *added* CD (-LaFr)E (-PaVa) | animadversione] adversione CVdLcE (-PaVa), animadversione Lcm | 35 optinet] habet LaE (-PaVa) | eum] eo FrE | 36 aliquam] aliam E (-Ed), aliquam aliam Ed | 38 explicite... 39 dampnatas] *omitted* Bb | 25.2 Gestio] cupio FrE

Capitulum 24.22 Anselmi] Anselm, *Opera*, vol.1 p.82; or PL vol.158 col.388.

Magister: Octavo modo nonnullorum iudicio est quis de pertinacia convin-
 5 cendus, puta si alios ad suum pertinaciter defendendum errorem preceptis,
 comminationibus, penis, promissionibus, iuramentis vel alio quovis modo artare
 molitur. Quod enim talis pertinax et hereticus sit censendus multis rationibus
 probare conantur.

Quarum prima est hec. Non minus delinquit qui alios cogit ad heresim
 10 pertinaciter defendendam quam qui erranti consentit vel non resistit cum possit,
 quia talis non solum est consentiens et non resistens sed etiam cogens et im-
 pellens. Qui autem erranti et heresim pertinaciter defendenti consentit vel non
 resistit cum potest consimili crimine irretitur, et per consequens pertinax et
 15 hereticus est censendus. Ergo cogens seu compellens alios heresim pertinaciter
 defensare est pertinax et hereticus reputandus. Maior est manifesta. Minor sacris
 canonibus manifeste probatur. Ait enim Isidorus, ut habetur 11^a, q. 3^a, c. *Qui
 peccantibus consentit*, “Alius pater ait, ‘Si quis alterius errori consentit sciat se
 cum illo simili modo culpabilem iudicandum.’” Et Leo papa, ut habetur Extra,
 De hereticis, c. *Qui alios*, ait, “Qui alios cum potest ab errore non revocat
 20 seipsum errare demonstrat.” Et Innocentius papa, ut habetur dist. 83^a, c. *Error*,
 ait, “Error cui non resistitur approbatur, et veritas cum minime defensatur
 opprimitur.” Ex hiis aliisque quampluribus aperte colligitur quod qui consentit
 heretice pravitati inter hereticos computatur. Ergo multo magis qui compellit
 25 alios heresim pertinaciter defensare vel heresi pertinaciter adherere est pertinax
 et hereticus iudicandus.

Secunda ratio hec est. Non minus peccant qui alios cogunt minis, terroribus,
 iuramentis vel preceptis aut comminationibus ad peccatum quam qui mandant
 aliis aliquod crimen committere. Sed qui mandant aliis aliquod crimen com-
 mittere consimili crimine involvuntur. Ergo qui cogunt alios ad peccatum

---

Capitulum 25.4 Octavo] septimo WeBly | convincendus] iudicandus Ed | 5 pertinaciter]
 pertinacem E | 6 penis] premiis FrPa, premiis added Ed | iuramentis] iuratis E (-PaVa) | artare]
 errare We | 7 censendus] iudicandus B | 9 hec] omitted A (-We) | 10 pertinaciter] pertinacem E
 defendendam] defendendum CD | resistit] desistit CD (-VdFr) | 11 quia] sed E | et] omitted C
 et² vel C (-Bb) | 12 pertinaciter] pertinacem E | 13 potest] possit C (-Bb) | 14 Ergo] et added
 EsCD (-LaFr)E; etiam added Fr | 17 consentit¹] et defendit alium peccantem maledictus erit apud
 deum et homines et corripietur correctione severissima hinc etiam quidam pater sanctissimus ait si
 quis peccantem defendit acrius quam ille qui peccavit coherceatur hinc etiam added Fr (from *Qui
 peccantibus*) | Alius] alter VfVc, aliter Ox | Alius pater ait] omitted Ed | 20 habetur] extra de
 hereticis added CD (-Fr)E (-Ed); in canone added EdPab | 21 non] omitted C (-Bb)Va, added Fib
 | 27 peccatum] peccandum FrE | 28 mandant... committere³] hoc faciunt CDE | 29 alios] omitted
 WeB

Capitulum 25.16 Qui peccantibus consentit] C.11 q.3 c.100, col. 1265 19 Qui alios¹] X 5.7.2, col.
 1669 20 Error] D.83 c.3, col. 533

quodcunque consimili peccato tenentur et per consequens qui cogunt alios 30
 pravitatem hereticam pertinaciter defensare sunt consimili pertinacia irretiti.
 Maior istius rationis est nota de se. Minor probatur auctoritate Alexandri 3ⁱⁱ, qui,
 ut habetur Extra, De sententia excommunicationis, c. *Mulieres*, ait, “Cum is vere
 committat cuius auctoritate vel mandato delictum committi probatur.” Ergo qui
 mandant aliis ut crimen committant consimili crimine involvuntur. 35

Tertia ratio hec est. Ille dicitur facere qui per alium facit; unde et ille vere dicitur
 occidere qui per alium occidit, teste Clemente 3°, qui, ut habetur Extra, De
 clericis pugnantibus in duello, c. *Henricus*, ait, “Homicidium tam facto quam
 precepto sive consilio aut defensione non est dubium perpetrari.” Ergo consimi-
 liter ille dicitur heresim pertinaciter defensare qui per alium heresim pertinaciter 40
 defendit. Sed qui cogit alios heresim pertinaciter defensare, pertinaciter heresim
 defensat per alios. Ergo et ipse debet dici heresis pertinax defensor.

Quarta ratio est hec. Magis dicitur facere cogens quam consulens. Sed ille de
 cuius consilio aliquod crimen committitur dicitur idem crimen committere, teste
 Augustino, qui, ut habetur De Penitentia, dist. 1^a, c. *Periculose*, ait: “Periculose 45
 se decipiunt qui existimant eos tantum homicidas esse qui manibus hominem
 occidunt, et non potius eos per quorum consilium, fraudem et exhortationem
 homines extinguuntur. Nam Iudei nequaquam Dominum propriis manibus
 interfecerunt, sicut scriptum est, ‘Nobis non licet interficere quenquam.’ Sed
 tamen illis Domini mors imputatur quia ipsi eum lingua interfecerunt dicentes, 50
 ‘Crucifige, crucifige eum.’” Ergo multo magis qui cogit alium ut crimen com-
 mittat idem crimen committit, et ita qui cogit alium heresim pertinaciter defen-
 sare ipse noscitur heresim pertinaciter defensare.

Quinta ratio hec est. Participantes criminosis in crimine eodem crimine
 involvuntur; sed qui cogit alios heresim pertinaciter defensare participat in 55

Capitulum 25.30 peccato] modo CD (-Fr)E | alios] omitted C (-Bb); ad E (-PaVa); ad added Va
 | 32 Alexandri] Innocencii A (-We) | 33 is] hiis WeBaE (-Ly) | 34 committat] communicat Ed
 delictum] delicta Ed | committi probatur Ergo] committuntur patet ergo quod Ed | 35 mandant]
 mandat VcCD (-Fr)Va | involvuntur] involvitur FiD (-LaFr) | 38 Henricus] hereticus
 VFD (-VdLc)E (-Pa) | 40 pertinaciter²] pertinacem E (-Pa) | 41 pertinaciter¹] pertinacem E (-Pa)
 pertinaciter³] omitted WeBa | 42 heresis] omitted CDE | 43 facere cogens] agere agens Ed | de]
 omitted A (-We) | 46 se] omitted EsBbLaE (-PaVa) | 47 exhortationem] D (-LaLc): exhortationes
 Ww | 48 Dominum] deum D (-LcFr) | 50 Domini mors] deo mors We | ipsi] ipsum Ly | eum]
 cum Vfe (-Pz) | 51 ut... 52 alium] omitted OxBb | 52 idem] ille C (-Bb)DE | ita] omitted C (-Bb)
 | 53 defensare] tenere Ed

Capitulum 25.33 Mulieres] X 5.39.6, col. 1880 38 Henricus] X 5.14.2, col. 1719 45 Periculose¹] De
 Pen. D.1 c.23 *Perniciose*, col. 2197

crimine heresim pertinaciter defensanti, quia impendit ei auxilium et favorem; ergo talis est pertinax reputandus.

60 Sexta ratio hec est. Qui non est paratus corrigi de heresi quam tenet est pertinax reputandus; sed qui cogit alios ad suam heresim pertinaciter defendendam non est paratus corrigi; ergo pertinax est censendus.

Septima ratio est hec. Qui cogit alios ad heresim pertinaciter defendendam vult eandem heresim irrevocabiliter defensari et teneri; talis autem est pertinax; ergo et cetera.

Discipulus: Iste rationes procedunt tantummodo de cogente alios heresim suam
65 pertinaciter defensare. Sed contingit heresim defensare absque pertinacia. Ergo licet aliquis cogat alios penis, minis, preceptis et iuramentis heresim aliquam defensare, dummodo non cogat eos pertinaciter defensare non est pertinax nec hereticus reputandus. Quod videtur posse probari tali ratione. Qui cogit alium, et
70 non ad peccatum mortale, non committit peccatum mortale, et per consequens non est propter talem coactionem pertinax et hereticus reputandus, cum omnis hereticus in peccato mortali existat. Sed defensare heresim non est semper peccatum mortale, licet defendere heresim pertinaciter sit peccatum mortale. Ergo propter talem coactionem non est quis pertinax et hereticus reputandus.

Magister: Ad hoc respondetur quod licet posset aliquis heresim absque
75 pertinacia defensare, tamen cogens alium absolute heresim defensare quantum in se est cogit ipsum heresim pertinaciter defensare, sicut qui cogit alium iurare quod aliquam assertionem que est heretica irrevocabiliter et in perpetuum defensabit quantum in eo est cogit ipsum eandem assertionem pertinaciter defensare, licet in potestate ipsius tali modo coacti sit postea eandem heresim
80 minime defensare; et ideo talis cogens debet reputari pertinax heresis defensator, licet coacti iurare nolint postea eandem heresim pertinaciter defensare sed volunt venire contra illicitum iuramentum. Cum vero dicis quod qui cogit alium,

---

Capitulum 25.56 pertinaciter] *omitted* A (-WeVc) | defensanti] defensantis FrEd | 57 reputandus] sed qui cogit alios ad suam heresim pertinaciter defendendam non est paratus corrigi ergo pertinax est censendus *added* Va (these words occur in Va both before and after 4.25.58-9). | 58 Sexta... 59 reputandus] ABVa: *omitted* Ww. See Omissions-Additions.html, passage 19 | 61 Septima] sexta CD (-Fr)E (-Va) | defendendam] *omitted* CD (-LcFr)E (-Va) | 62 heresim] pertinaciter *added* CD | defensari] defensare C (-Fi)CaFrE | teneri] tenere BbVdE (-PaVg) | 65 Sed... defensare²] ABFrVa: *omitted* Ww. See Omissions-Additions.html, passage 20. | 66 aliquam] *omitted* Ed | 69 mortale²] *omitted* Ed | 70 propter] per WeB | 72 licet... mortale²] *omitted* E (-Va) | 73 quis] *omitted* E | 74 respondetur] videtur CVdLc | posset] possit CD (-Vd)E | 76 ipsum... cogit²] *omitted* Es | heresim] *omitted* We | 77 quod] ad Ly | heretica] quod eam *added* Ly | et] etiam CCaVd | 78 assertionem] in perpetuum *added* D (-Fr) | 81 nolint] nolunt We, velint Ed | pertinaciter] minime E | 82 volunt] vult C (-Bb)LaLc | vero] ergo We

et non ad peccatum mortale, non committit peccatum mortale, hoc tibi negatur, quia potest quis peccare mortaliter etiam alium cogendo ad bonum. Nam qui cogit alium vovere castitatem vel paupertatem vel aliquid aliud supererogationis potest peccare mortaliter, quia talia suaderi possunt, imperari non possunt.⁶⁹ De talibus enim loquens dicit Augustinus quod nemo cogitur legibus bene facere sed male facere prohibetur.⁷⁰ 85

Capitulum 26

Discipulus: Estne alius modus aliquem de pertinacia convincendi?

Magister: Nono potest de pertinacia et pravitate heretica quis convinci si cogit aliquem veritatem catholicam abiurare aut penis, minis vel preceptis catholicam veritatem negare compellit. Quod enim cogens alios veritatem quamcunque catholicam abiurare pertinax et hereticus sit censendus ostenditur. Nam qui cogit alium veritatem catholicam abiurare cogit eundem heresi contrarie irrevocabiliter adherere; talis autem, sicut ex capitulo precedenti apparet, est pertinax et hereticus; ergo et cetera. Et per eandem rationem ostenditur quod qui cogit alios minis, penis vel preceptis aliquam veritatem negare catholicam est pertinax et hereticus iudicandus. 5 10

Discipulus: Potestne talis compellens per aliquam ignorantiam excusari, puta si credit quod assertio quam cogit alium abiurare vel negare sit hereticalis?

Magister: Dicitur quod talis per nullam potest ignorantiam excusari, quia nullus valet absque temeritate quomodolibet attemptare cogere alium iuramento, penis, minis vel preceptis aliquam assertionem abiurare vel negare nisi sit certus certitudine sufficienti quod non est consona veritati catholice. De assertionem autem catholica nullus potest certitudinem talem habere quod non est consona 15

Capitulum 25.84 etiam] in We; in *added* Ba | **85** alium] *omitted* FrE | paupertatem vel aliquid] ad B | **26.3** Nono] octavo A (-VfVc)BVdLy | cogit] cogat FrE | **4** aliquem] aliquam A (-WeVf)CD (-Fr)PaPz | aut] ac D (-LaFr) | aut...6 abiurare] *omitted* Ce | minis] *omitted* CDE | **7** alium] aliquem E (-PaPz), aliquam PaPz | cogit] *omitted* We | **8** pertinax et hereticus] hereticus iudicandus D (-Fr) | **9** hereticus] iudicandus *added* CFrE | ostenditur] apparet D (-Fr) | **13** hereticalis] an compellens tenere aliquem errorem vel abiurare aliquam veritatem possit de pertinacia excusari *added* ToEs (originally a marginal comment?) | **16** nisi... 19 negare] A (-Ox)BaVa: *omitted* CD, nisi sit certus certitudine sufficienti quod non est consona catholice veritati ergo temerarie cogit alium abiurare vel negare OxToEsDiFrE. See Omissions-Additions. html, passage 21. | **17** catholice] *omitted* A (-We)

69. Cf. C.32 q.1 c. 13 *Integritas*, col.2103 **70.** “Non eis [i.e. legibus] benefacere cogimini, sed male facere prohibemini”; Augustine, *Contr. litt. Petiliani* ii.83.184, CSEL vol.52, p.112-3, or PL vol.43 col.315. The wording “nemo cogitur legibus bene facere sed male facere prohibetur” is used also in Brev.ii.6.62, attributed to a gloss on D.4 c.2 *Erit autem*; in fact it comes from D.4 c.1 *Facte*, s.v. *coerceatur*.

catholice veritati. Ergo temerarie cogit alium abiurare vel negare eandem.
 20 Temeritas autem in hoc casu pertinacie equipollet. Ergo talis est pertinax et hereticus reputandus.

Capitulum 27

Discipulus: Suntne plures modi de pertinacia quempiam convincendi?

Magister: Decimo de pertinacia et heretica pravitate convincitur qui abiurat catholicam veritatem, vel iurat se quamcunque assertionem que est in rei
 5 veritate heretica tanquam catholicam in perpetuum servaturum. Quod enim talis sit pertinax et hereticus reputandus tali ratione ostenditur. Qui firmat se in proposito negandi assertionem que est catholica vel tenendi assertionem que est heretica pertinax est censendus. Talis autem est ille qui abiurat veritatem que est catholica vel iurat se servaturum assertionem que est heretica. Ergo pertinax est
 10 censendus.

Item, errans contra fidem catholicam qui non est paratus corrigi pertinax et hereticus est censendus. Huiusmodi autem abiurans catholicam veritatem, et qui iurat se heresim defensurum vel quod assertioni que est heretica adherebit, non est paratus corrigi. Ergo pertinax et hereticus est censendus.

15 **Discipulus:** Nonne potest talis aliquo modo de pertinacia excusari?

Magister: Respondetur quod metu mortis vel gravium tormentorum potest a pertinacia et pravitate heretica excusari, sed non a peccato mortali.

Discipulus: Videtur quod ignorantia talem poterit excusare. Ignorantia enim excusat a mendacio illum qui dicit falsum quod putat esse verum, ut assertit
 20 Augustinus, prout habetur 22^a, q. 2^a, c. *Is autem*. Ergo consimiliter ignorantia poterit excusare illum qui abiurat veritatem catholicam quam putat hereticam, et illum qui iurat se tenere assertionem hereticam quam putat catholicam.

Magister: Respondetur tibi quod potest aliquis excusari a mendacio qui tamen a temeritate nullatenus excusatur, teste Augustino, qui, ubi allegas, ait: “Nemo
 25 mentiens iudicandus est qui dicit falsum quod putat verum, quia quantum in ipso

Capitulum 26.21 reputandus] iudicandus BaFrE | **27.2** Suntne] A (-We)LaFr: sunt Ww | modi] aliquem added CD (-Fr)E | quempiam] omitted CD (-Fr)E | **3** Decimo] VffrVa: nono A (-VfVc); nonus modus Esm; ponit ix. modum Ly (chapter summary); omitted Ww | pravitate] ille added VcCDE | convincitur] necessario added VcC (-Bb)DE | **5** enim] est Ox, omnis CDE | **12** autem] est CD (-La)E | **13** quod] WeBfrLy: qui Ww | non] nec Ed | **15** Nonne] LaEd: non Ww | **16** Respondetur] respondeo FrE (-Ly) | **18** enim] autem B | **19** a mendacio] omitted D (-Fr) | **20** c] **18** added Ed | **23** Respondetur] respondeo E | **24** ubi] ut LaFrE (-Ed)

Capitulum 27.20 Is autem] C.22 q.2 c.4, col. 1659

est non fallit ipse sed fallitur. Non itaque mendacii, sed aliquando temeritatis, arguendus est qui falsa incaute credit ac pro veris habet.” Sic abiurans, et similiter iurans modo predicto, a mendacio poterit excusari, sed a temeritate minime excusatur, et ideo nec a pertinacia poterit excusari. Potest enim pertinacia absque mendacio reperiri, sicut in hiis qui sunt nescienter heretici re- 30
peritur. Tales enim cum putant esse vera que dicunt minime mentiuntur, et tamen pertinaces censentur quia nequaquam corrigi sunt parati.

Capitulum 28

Discipulus: Ad alium modum errantem de pertinacia convincendi procede.

Magister: Undecimo est quis de pertinacia convincendus si, errans contra fidem, persequitur vel molestat aut impedit veritatem catholicam defensantes aut pravitatem hereticam impugnantes. Quod enim tales sint pertinaces et heretici 5
reputandi tali ratione probatur. Qui declarationem veritatis catholice et detectionem heretice pravitatis satagit impedire non est paratus corrigi nec querit cauta sollicitudine veritatem, et per consequens pertinax et hereticus est censendus. Sed errans qui persequitur aut molestat vel impedit veritatem catholicam defensantes et pravitatem hereticam impugnantes declarationem veritatis 10
catholice et detectionem heretice pravitatis satagit impedire. Ergo talis est pertinax et hereticus reputandus.

Item, errantes contra fidem qui dampnabiliter veritati resistunt sunt pertinaces et heretici iudicandi, quia reprobi circa fidem sunt inter pertinaces et hereticos computandi. Huiusmodi sunt errantes qui dampnabiliter veritati resistunt, teste 15
Apostolo 2^a ad Timotheum 3°, qui de talibus ait, “Quemadmodum autem Iambres et Mambres restiterunt Moysi, ita et hii resistunt veritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem.” Sed qui persequuntur aut molestant vel impediunt veritatem catholicam defensantes et pravitatem hereticam impugnantes dampnabiliter veritati resistunt. Ergo si errant pertinaces et heretici 20
sunt censendi.

Capitulum 27.26 itaque] ita E (-Va); -que added Pab | 27 ac] aut CDE | et] omitted
CD (-Fr)E (-Va), added Pab | 28 sed... 29 excusari] omitted BTo (Di does not omit.) | 31 cum
putant] WeBLcEd: computant BbLaVgm, computantur Vd, computent Fi, cum putent Ww
| 32 pertinaces] dicuntur seu added CD (-Fr)E; invenitur et added EsFr | 28.3 Undecimo]
VfVcC (-Bb)LcFrE (-Ly): decimo WeOxAvEsBaLy, nono Bb. (Ox chapter summary has “xi”, at
variance with the text following.) | 4 persequitur] prosequitur D (-VdFr)E (-Va) | 5 enim] ut VfVc
| 6 detectionem] deceptionem CD (-LaFr)PaVg, damnationem Ed | 9 persequitur] prosequitur
EsE (-Va) | 11 detectionem] deceptionem CD (-LaFr)PaVg, damnationem Ed | 14 circa] contra
FrE (-Va) | sunt] et added FrE | 16 autem] omitted E (-PaVa)

Capitulum 28.16 Timotheum] 2 Tim. 3:8

Confirmatur hec ratio. Quia magis delinquant qui catholice veritati resistunt quam qui resistunt publice potestati. Sed secundum Apostolum, ad Romanos 13° c.: “Qui resistit potestati Dei ordinationi resistit. Qui autem resistunt ipsi sibi dampnationem acquirunt.” Ergo multo magis qui catholice veritati resistunt sibi dampnationem acquirunt. Qui autem impediunt veritatem catholicam declarari et pravitatem hereticam reprobari catholice veritati resistunt; ergo sibi dampnationem acquirunt; sed non nisi propter pertinaciam, quia non pertinaciter resistere veritati dampnabile non videtur. Ergo tales pertinaces et heretici sunt censendi.

Iterum eadem ratio confirmatur. Quia non minus peccat qui catholice veritati resistit et credit heretice pravitati quam qui non acquiescit veritati et credit iniquitati. Qui autem non acquiescit veritati et credit iniquitati peccat mortaliter, teste Apostolo, ad Romanos 2°, qui ait, “Hiis autem qui sunt ex contentione et qui non acquiescunt veritati credunt autem iniquitati ira et indignatio, tribulatio et angustia.” Ergo qui catholice veritati resistit et credit heretice pravitati peccat mortaliter, sed non sine pertinacia. Ergo talis pertinax et hereticus est censendus.

Amplius, Christiani qui, propter persecutionem quam inferunt defendentibus catholicam veritatem et impugnantibus hereticam pravitatem, sunt peiores hiis qui carnali immunditia sunt infecti, sunt pertinaces et heretici reputandi; quia pravitas peccati eorum ad aliud genus peccati quam infidelitatis, heresis vel pertinacie reduci non potest. Sed Christiani persequentes illos qui veritatem catholicam defensare nituntur et pravitatem hereticam satagunt impugnare sunt peiores peccatis carnalibus maculati. Quia non sunt minus mali quam illi qui predicatoribus veritatis audire recusant; qui tamen recusantes veritatis predicatoribus audire peiores sunt illis qui peccatis carnis sunt infecti, veritate ipsa testante, que ait predicatoribus evangelice veritatis, Matthei 10° c.: “Quicumque non receperit vos nec audierit sermones vestros, exeuntes foras de domo vel de civitate excutite pulverem de pedibus vestris. Amen dico vobis tollerabilius erit terre

Capitulum 28.24 Dei... sibi] *omitted* CD (-Fr) | 25 dampnationem] dampna E (-Pa) | acquirunt] acquirunt CLaLc | 26 Qui... 28 acquirunt] *omitted* DiCDE. On the authenticity of this passage see Scott, Omissions-Additions.html, passage 22. | 28 propter] per A (-We) | 31 Iterum] A (-OxVc)Es: item Ww | peccat] peccant A (-VfVc) | 32 credit] adheret C (-Bb)VdPa, accedit BbCaVg, accedit seu adheret Fr, accedit Lc, acquiescit LaEd | 33 Qui... iniquitati] *omitted* AvCeCaPaVa | peccat] peccant A (-VfVc) | 34 sunt] *omitted* CDE (-Va), added Pab | 35 acquiescunt] acquiescit D (-LaFr) | credunt] credit D (-LaFr) | autem] *omitted* E, added Pab | 37 non] est added E | 40 immunditia] invidia CD (-CaFr) | sunt... 44 maculati] AB: ista patent Fr, illa patet Ww. See Omissions-Additions.html, passage 23. | 42 pertinacie] pertinacia We | 47 predicatoribus] predicantibus B | 48 audierit] audiet BbD (-VdFr)E (-Ly), deleted Pa

Capitulum 28.23 Romanos] Romanos] 13:2 34 Romanos] 2:8-9 47 Matthei] 10:14-15

Sodomorum et Gomorreorum in die iudicii quam illi civitati.” Ergo qui declarationem catholice veritatis et detectionem heretice pravitatis impediunt pertinaces et heretici sunt censendi. 50

Discipulus: Ista ratio non videtur habere apparentiam nisi de apostolis et predicatoribus miracula facientibus, quia veritas ipsa apostolis facturis miracula loquebatur. Et ideo qui impugnaret veritatem catholicam defensantes et pravitatem hereticam impugnantes quorum sermones et assertiones Deus miraculis confirmaret esset peior enormibus peccatoribus iudicandus, non autem qui impugnaret alios miracula minime facientes. 55

Magister: Istam obiectionem sive responsionem alii evacuare conantur, dicentes quod non minoris auctoritatis est confirmatio veritatis catholice per scripturam sacram quam per operationem miraculi, ita ut qui non credit scripture divine nec operationi miraculi per fidem firmiter adhereret, ipso Abraham attestante, qui diviti epuloni petenti operationem miraculi, scilicet mortui resuscitationem, propter fratres suos ad penitentiam inducendos, sicut habetur Luce 16°, ait, “Si Moysen et prophetas non audiunt, neque si quis ex mortuis resurrexerit credent ei.” Hoc etiam Innocentius 3us sentire videtur, qui, ut habetur Extra, De hereticis, c. *Cum ex iniuncto*, affirmat quod sicut ad probandum invisibilem missionem a Deo sufficit operatio miraculi, ita etiam sufficit testimonium scripture, dicens in hec verba, “Oportet quod affirmet illam invisibilem missionem per operationem miraculi vel scripture testimonium speciale.” Ergo consimiliter ut veritatis catholice defensores et impugnatores heretice pravitatis nullatenus molestantur, sufficit eis suas assertiones scripture testimoniis 60 65 70

Capitulum 28.51 catholice] *omitted* CDE | detectionem] deceptionem CD (-LaFr), detestationem La | 52 censendi] quia pravitas peccati eorum ad aliud genus peccati quam infidelitatis [infinite Vd] heresis vel pertinacie non poterit reduci *added* CD (-Fr)E (see above, line 40); et pro tanto verum est quia gravitas peccati eorum non posset ad aliud genus peccati reduci quam infidelitatis seu heresis aut pertinacie *added* Fr (perhaps originally a marginal comment) | 55 et] *omitted* E (-Ed) | 56 impugnantes] reprobantes A (-WeVc)EsFr | assertiones] opiniones Bb, operationes C (-Bb)DE | 58 impugnaret] WeBaLa: impugnarent Fr, impugnant Pa, impugnat Ww | 59 responsionem] rationem CD (-Fr), evasionem Fr | 62 adhereret] adheret A (-We)BbD (-LaFr)E (-Pa) | 63 qui] quasi E (-Ed) | resuscitationem] suscitationem A (-We)Es, resurrectionem E | 64 suos] *omitted* CDE sicut] sic LaFrE (-PaVa) | habetur] *omitted* CDE (-Va) | 65 resurrexerit] resurrexit E (-Pz) | 66 Hoc etiam] hinc CD (-Fr)E | 3us] hoc idem *added* CD; hoc *added* E | 68 missionem] iussionem C, visionem VcD (-LaFr)E, missionem Vdm, aliter missionem Vcm | miraculi] et *added* A (-We) etiam] *omitted* We | 69 scripture] *omitted* CD (-LaFr)E | verba] non sufficit cuiquam tantum asserere quod ipse sit missus a deo cum hoc quilibet hereticus assereret sed *added* Fr (from *Cum ex iniuncto*) | affirmet] affirmaret D (-LaFr), astruat LaFr | 70 missionem] VfVcEsmLaFr: *omitted* Ww | per] *omitted* E (-Va) | miraculi] miraculo Ed | 72 scripture] *omitted* CD (-Fr)E (-Va)

Capitulum 28.64 Luce] 16:31 67 Cum ex iniuncto] X 5.7.12, col. 1677

confirmare absque operatione miraculi. Unde et tempore Antichristi electi miracula minime sunt facturi sed loco miraculorum scripture testimoniis fulcientur.

Discipulus: Alio modo videntur omnes rationes predictae posse infringi. Nam veritatem catholicam defensare et pravitatem hereticam impugnare ad doctorum spectat officium, ut habetur Extra, De hereticis, c. *Cum ex iniuncto*. Sed ut habetur ibidem, “Cum doctorum ordo sit quasi precipuus in ecclesia, non debet sibi quisquam indifferenter predicationis officium usurpare.” Ergo licite contingit veritatem catholicam defensantes et pravitatem impugnantes hereticam impedire, et per consequens tales impediens non sunt propter hoc pertinaces nec heretici iudicandi

Magister: Predictis videtur assertoribus quod rationes eorum nequaquam intelligis. Non enim intendunt aut asserunt quod quilibet possit sibi indifferenter officium doctoris assumere, sed affirmant quod nullus propter hoc quod veritatem confitetur catholicam et hereticam reprobatur pravitate est quomodolibet molestandus, licet posset quis merito molestari si ubi non debet, aut quando non debet, vel coram quibus non debet, aut quovis alio modo quam debet, veritatem confiteretur catholicam vel pravitatem hereticam impugnaret. De illis igitur persequentibus intendunt principaliter qui ideo alios persequuntur quia suis falsis assertionibus adversantur, quia, debitis circumstantiis observatis, quilibet Christianus debet libertatem habere veritatem defendere, id est confiteri catholicam et pravitatem hereticam detestari, nec propter hoc debet

---

Capitulum 28.73 et] *omitted* A (-We) | 74 sed] licet C (-Bb) | miraculorum] miraculi CDE (-Va) | 75 fulcientur] fulciantur WeLa | 77 doctorum] doctoris D (-LcFr) | 79 quasi] *omitted* FrE (-Va) | 80 predicationis] predicatorum CLcFrPa, predicatoris D (-LcFr)E (-Pa) | contingit] convenit E (-PaVa); seu convenit *added* Fr | 83 iudicandi] et potest sic formari ratio. omnis usurpans officium sibi non debitum peccat et est merito reprehensibilis et impediendus. ergo nullus talem impediens peccat aut est hereticus iudicandus. sed omnis non doctor assumens officium predicationis seu defensionis veritatis vel impugnationis heretice pravitatis usurpat officium sibi non debitum. ergo omnis talis non doctor sic peccans est reprehensibilis et impediendus. ergo talem impediens non est hereticus iudicandus *added* Fr | 84 assertoribus] assertionibus OxAvCLcFrVg | 85 aut] WeBa: ut Ww | possit] posset E | 88 posset] possit AEsCLaVdE (-Ed) | si] sed OxAvE (-Ed), scilicet Ed | 89 debet] habet E (-Ed) | 90 confiteretur] confiteri DE | impugnaret] impugnare D (-Lc)E | 91 qui] et E | alios persequuntur quia] sequitur et E (-PaVa) | 93 libertatem] libenter CDE, libertatem Pab | id est] et A (-We)Va

---

Capitulum 28.78 habetur] X 5.7.12, col. 1677

persecutionem aliquam a catholicis sustinere; et qui propter hoc alicui 95
persecutionem inferret esset inter hereticos computandus.

Capitulum 29

Discipulus: Satis audivi de isto modo errantem de pertinacia convincendi, et ideo alium modum expone.

Magister: Duodecimo est quis de pertinacia convincendus si, errans contra 5
fidem catholicam, correctioni et emendationi illius vel illorum cuius vel quorum
interest subicere se recusat. Hoc tali ratione probatur. Ille qui iudicium
subterfugit pro nocente debet haberi, teste Bonifacio papa, qui, ut habetur Extra,
De presumptionibus, c. *Nullus dubitat*, ait, “Nullus dubitat quod ita nocens
iudicium subterfugit, quemadmodum ut absolvatur qui est innocens querit.” Cui
concordat Pelagius papa, qui, ut habetur 11^a, q. 1^a, c. *Christianis*, ait, “Qui 10
iudicium refugit apparet eum de iustitia diffisum.” Hoc etiam ex auctoritate
pape Bonifacii que ponitur 3^a, q. 9^a, c. *Decernimus* et ex verbis Gregorii que
ponuntur dist. 74^a, c. *Honoratus* colligitur evidenter. Errans igitur contra fidem
qui iudicium subterfugit pertinax et hereticus est censendus. Qui autem correc-
tionem et emendationem illius vel illorum cuius vel quorum interest subicere se 15
recusat iudicium subterfugit. Ergo pertinax et hereticus est censendus.

Discipulus: Ista ratio videtur procedere de vocato ad iudicium et se per contumaciam absentante. De aliis nichil probare videtur.

Magister: Non solum de vocato ad iudicium se per contumaciam absentante sed 20
etiam de impediente ne fiat iudicium, ut dicunt isti, concludit ratio supra dicta.

Capitulum 28.95 et] *omitted* E, *added* Pab | **96** inferret] infert A (-WeVf)CCaVdVgVa | esset...
computandus] computandus esset inter hereticos. Unde et in ipsa veritatis predicatione et defensione
vel etiam pravitatis heretice impugnatione possunt duo considerari et attendi. Primum est actus
predicationis seu assertionis vel confessionis ipsius veritatis aut detestationis falsitatis, qui semper in
se bonus est ne unquam de per se potest alicui fore causa mali. Secundum est officium ipsius
predicationis veritatis vel detestationis heretice pravitatis, quod prelationi cuilibet annexum est de
iure et ad doctores pertinet communiter ex dei generali commissione. Ad alios vero nisi in
necessitate non convenit et debitis circumstantiis observatis, quibus omissis tales officii sibi non
debiti potius sunt dicendi presumptores a prelati, quibus congruit merito repellendi. Et per hoc
totaliter tua secunda tollitur obiectio Fr | **29.4** Duodecimo] VfVc**CD** (-Lc)**E** (-Ly): undecimo
A (-VfVc)**BLy** | **8** ita nocens] innocens Bb**D** (-LaFr) | **10** Christianis] christianus A (-WeVf)Fr**E**,
christiano Vf, christus **D** (-Fr) | **11** refugit] refugus C | diffisum] diffi + gap C (-Bb), diffisiret Bb,
diffusum CaFr, divisum **E** | **12** Decernimus] decrevimus WeVf**B**, determinamus **CD** (-Fr)**E**
| **13** Honoratus] honorato A (-We), honoramus **Ed** | **15** illorum] aliorum **B** | **18** absentante] et *added*
E | **19** iudicium] et *added* CaFr**E** | **20** concludit] aut CLc, convincit **Ed** | supra] sua **CD** (-Vd)Vg

Capitulum 29.8 Nullus dubitat¹] X 2.23.4, col. 786 **10** Christianis] C.11 q.1 c.12, col.
1193 **12** Decernimus] C.3 q.9 c.10, col. 999-1001 **13** Honoratus] D.74 c.8, col. 475. See gloss, s.v.
consciis.

Quia sicut ille non est immunis a crimine qui iustitiam fieri nititur impedire, quamvis ad iudicium minime sit vocatus, ut habetur Extra, De officio et potestate iudicis delegati, c. 1°, ita errans contra fidem et ne de errore suo fiat iudicium impediens non potest a crimine excusari. Sed istud crimen non videtur aliud quam pertinacia. Ergo talis est merito pertinax reputandus.

Item, errans contra fidem qui non est paratus corrigi nec querit cauta sollicitudine veritatem est pertinax et hereticus iudicandus, ut ex verbis Augustini que ponuntur 24^a, q. 3^a, c. *Dixit Apostolus* colligitur evidenter. Sed qui correctioni et emendationi illorum quorum interest subdere se recusat, impediens quoquomodo ne error suus rite et legitime examinetur, quamvis non sit vocatus ad iudicium, non est paratus corrigi nec querit cauta sollicitudine veritatem. Ergo pertinax et hereticus est censendus.

Amplius, ipsa veritate testante, ut habetur Iohannis 3° c., “Qui male agit odit lucem et non venit ad lucem ut non arguantur opera eius.” Ex quibus verbis colligitur quod qui non venit ad lucem ut non arguantur opera eius male agit. Nam si non male ageret faceret veritatem. Si autem faceret veritatem veniret ad lucem, ibidem veritate dicente, “Qui autem facit veritatem venit ad lucem.” Errans igitur contra fidem si non venit ad lucem districti et clari examinis illorum quorum interest illuminare errantem, male agit. Ista autem malitia non est nisi pertinacia. Ergo talis pertinax et hereticus est censendus.

Discipulus: Per istam rationem apparet quod omnis errans, nisi statim veniat ad lucem petens suam assertionem per illos quorum interest examinari et discuti, est pertinax reputandus, quod nimis videtur durum, quia multos theologos crimine pertinacie implicaret.

Magister: Sicut scis, precepta affirmativa obligant semper sed non pro semper,⁷¹ et ideo errans quamvis teneatur venire ad lucem iusti iudicii non tamen pro omni tempore ad hoc tenetur. Sed ‘non impedire iudicium fieri’, cum sit negativum

Capitulum 29.24 crimen] tibi CD (-LaFr)Vg; tibi added Va | videtur] tibi added Ed | 25 pertinax] et hereticus added EsD (-Fr) | reputandus] iudicandus A (-We)CDE | 28 Sed] quod VdE (-Va) | 29 illorum] illius vel illorum cuius vel Ed | 30 non] omitted D (-CaFr) | 33 ipsa] omitted D (-VdLc)E | ut] omitted FrE (-Ly) | 34 verbis] omitted CaFrE, added Pab | 38 districti] iudicii added A (-We)Va | 39 interest] sic added C (-Bb)Fr | 43 pertinax] et hereticus added C (-Bb)E | 45 pro] ad A (-WeVc)Ba | 47 tenetur] precepta vero negativa obligant ad semper et pro semper added Fr | sit] preceptum added FrEd

Capitulum 29.23 c. 1] X 1.29.1, col. 327. See gloss, casus. 28 Dixit Apostolus] C.24 q.3 c.29, col. 1885 33 Iohannis] 3:20

71. A commonplace maxim found also in Alexander of Hales, Albert, Bonaventure and Thomas Aquinas. For the reasoning behind it see ST 2-2 q.33 a.2.

pro omni tempore obligat. Et ideo ille dicendus est venire ad lucem qui paratus est venire ad lucem quando expedit et oportet, et ideo, licet non omni tempore veniat ad lucem petendo suam assertionem discuti diligenter, non est pertinax reputandus. Sed quodocunque ne sua assertio arguatur nititur impedire ne ad examen debitum deducatur est dicendus odire lucem et non venire ad lucem ut non arguatur assertio eius, et ideo tunc est merito pertinax iudicandus. Ex predictis isti inferre conantur quod si papa aliquam heresim dogmatizat et impedit generale concilium celebrari ne sua assertio discutiatur pertinax et hereticus est censendus.

Capitulum 30

Discipulus: Si aliter potest errans de pertinacia convinci non differas declarare.

Magister: Tertio decimo potest quis convinci pertinax, ut nonnulli dicunt, si de veritate dampnabiliter renuit informari. Ad cuius evidentiam distinguunt, dicentes quod aut errantis assertio tanquam hereticalis reprehenditur a peritis et de cuius dogmatizatione scandalum est exortum, aut nequaquam reprehenditur a peritis nec de eius dogmatizatione scandalizantur fideles.

In secundo casu, quamvis interdum de veritate renuens informari apud Deum pertinax et hereticus habeatur, tamen in foro ecclesie non videtur quod sit hereticus iudicandus etiam licet postea tanquam heresis eadem assertio dampnaretur.

In primo casu dicunt quod renuens de veritate informari etiam in foro ecclesie est pertinax et hereticus reputandus. Quod multis rationibus probare nituntur, quarum prima est hec. Errans contra fidem qui non est paratus corrigi nec querit cauta sollicitudine veritatem est pertinax et hereticus reputandus, 24^a, q. 3^a, c.

Capitulum 29.48 Et... dicendus] non differendum autem **Ed** | Et...53 iudicandus] cum ergo non sit quis dicendus omni tempore teneri venire ad lucem petendo diligenter assertionem discuti non est pertinax iudicandus si non omni tempore veniat sed quodocunque ne sua assertio arguatur nititur impedire quod non deducatur ad examen debitum dicendus est odire lucem Fr | **52** dicendus] habendus **CD** (-Fr)**E** (-Pa) | et... lucem²] **WeBToDiPamLbm**: *omitted* **Ww** | ut...53 iudicandus] **ABPamLbm**: *omitted* **Ww**. See Omissions-Additions.html, passage 24. | **54** si] ubi **FrE** | et] vel **C** (-Bb)**D** (-Fr)**E** (-Pa) | **30.3** Tertio decimo] **VfCDE** (-**Ed**): duodecimo **A** (-VfVc)**BLy**, tredecimo **Pz**; *omitted* **Vc**. | **6** cuius] eius **CD** (-VdLc) | scandalum est exortum,] scandalizantur fideles **EsCE** (-Ly), scandalizatur fidelis **D** (-LaFr), scandalizantur fideles secundus modus Fr, scandalizentur fideles **Ly** | **7** scandalizantur fideles] aliquod [aliud **C**] scandalum est exortum **EsmCD** (-Fr)**E**, oriebatur scandalum Fr | **8** renuens informari] *omitted* **CDE**, *added* **Pam** | **9** et hereticus] *omitted* **E** (-Va), *added* **Pab** | **10** etiam] **WeBPam**: sed **C** (-An), et **A** (-We); *omitted* **AnD** (-Fr)**E** | **12** reputandus] reprobandus **CaLc**, iudicandus **VdFr** | **14** reputandus] **WeBa**: iudicandus **Ww**

15 *Dixit Apostolus.* Qui autem de veritate renuit informari si eius error reprehenditur a peritis non est paratus corrigi nec querit cauta sollicitudine veritatem; ergo pertinax et hereticus est censendus.

Discipulus: Ista ratio videtur concludere etiam de illo qui de veritate renuit informari cuius opinio non reprehenditur a peritis et de qua opinione nullum scandalum est exortum, quia talis non querit cauta sollicitudine veritatem.

Magister: Ad hoc respondetur quod ratio predicta de tali non concludit, quia ille presumitur paratus corrigi et etiam cauta sollicitudine querere veritatem quando non apparet quod dampnabiliter negligit corrigi nec apparet quod sui erroris amore omittit querere veritatem. Talis autem est ille de cuius opinione nullum est scandalum nec eius opinio tanquam hereticalis reprehenditur a peritis.

De illo autem cuius opinio tanquam hereticalis reprehenditur a peritis et de qua scandalum est exortum, si quando oportet et ubi oportet aut sicut oportet non querit cauta sollicitudine veritatem, est violenta presumptio quod nollet veritatem sue opinioni contrariam declarari sed magis vellet opprimi veritatem.

30 Quia si, teste Innocentio papa, ut habetur dist. 83^a, “Veritas cum minime defensatur opprimitur”, multo magis cum veritas minime queritur quando queri debet opprimitur. Oppressor autem veritatis catholice pertinax et hereticus est censendus. Ergo qui in hoc casu non querit cauta sollicitudine veritatem pertinax et hereticus est censendus.

35 Secunda ratio est hec. Magis, vel non minus, delinquit qui seipsum cum potest et debet ab errore non revocat quam qui alios cum potest et debet ab errore non revocat. Sed qui alios cum potest et debet ab errore non revocat inter errantes

---

Capitulum 30.15 Qui] quia CE (-Ed) | reprehenditur] deprehenditur C (-An)D (-Fr)E, deprehendatur An | 16 peritis] et added FrE | ergo] omitted Ed | 18 videtur... 20 veritatem] tam bene concluderet ut videtur de secundo casu sicut de primo. omnis taliter errans ut dictum est in casu peccat contra fidem et apud deum censetur hereticus. nec apparet unde paratus sit corrigi Fr | 19 opinio] etiam added CD (-Fr) | reprehenditur] reprehenderetur C (-Bb)E (-Va) | 21 Ad... quia] non bene attendisti ad differentiam assignatam inter dictos duos modos. quamvis enim errans secundo modo quandoque censeatur hereticus apud deum non tamen in sinu ecclesie in quo omnis Fr | 23 negligit] velit corrigi vel negligi C, vult [velit VaVg] corrigi vel negligit D (-Fr)VgVa; nolit corrigi vel negligit [negligat Ed] E (-VgVa) | nec] ut CD (-LaFr) | quod] ex CD (-Fr)E; quod added Pab | 24 amore] quod added CD (-Fr) | omittit] omittat CLaVdE (-Va), committat CaLc | 26 et] omitted CCaVdPaVa | 27 ubi] quando Vg, quomodo Ed | aut sicut] et ubi Ed | 28 cauta sollicitudine] sollicite WeB | 29 veritatem] omitted CD (-CaFr) | 33 Ergo... 34 censendus] WeBa: omitted Ww

---

Capitulum 30.15 Dixit Apostolus] C.24 q.3 c.29, col. 1885 30 dist. 83] c. 3, col. 533

dampnabiliter computatur, secundum quod sacri canones testantur aperte.⁷² Ergo qui seipsum cum potest et debet ab errore non revocat inter errantes dampnabiliter numeratur. Sed errans de cuius errore scandalum est exortum et qui tanquam hereticalis reprehenditur a peritis, si de veritate renuit informari seipsum cum potest et debet, ab errore non revocat. Ergo inter errantes dampnabiliter est censendus. Talis autem est pertinaciter errans, quia errare absque pertinacia errantem non reddit dampnabilem. Talis ergo pertinax et hereticus est censendus.

Tertia ratio hec est. Qui inique opiniones hereticales et impias sapit est pertinax reputandus, quia absque pertinacia nemo opiniones impias inique sapit; qui enim absque pertinacia sapit opiniones impias, quamvis sapiat impia, non tamen impia inique sapit. Sed errans contra fidem catholicam qui de veritate renuit informari inique impia sapit, teste Leone papa, qui, ut habetur 24^a, q. 3^a, c. *Quid autem iniquius*, ait: “Quid autem iniquius quam impia sapere et sapientibus doctoribusque non credere? Sed in hanc insipientiam cadunt qui, cum ad veritatem cognoscendam aliquo impediuntur obscuro, nec ad propheticas voces, nec ad apostolicas literas nec ad evangelicas auctoritates, sed ad semetipsos recurrunt.” Ex hiis verbis colligitur quod qui impia sapit et non credit sapientibus nec ad scripturas recurrit autenticas iniquissimus est censendus. Sed qui de veritate renuit informari non credit sapientibus nec ad scripturas recurrit autenticas. Ergo talis iniquissimus, et per consequens pertinax, est censendus.

Capitulum 30.38 computatur secundum quod] numerantur prout Fr, numeratur ut Ed; *omitted* CDPaVg, *added* Pab | 40 numeratur...42 dampnabiliter] *omitted* Di | 41 hereticalis] WeBa: hereticus Ww | 43 pertinaciter] pertinax Ed | 47 pertinacia] impertinacia E (-VaLy) | 50 inique impia] iniqua impie A (-We)Ca, inique impie C (-An), iniqua pie An, inique et impie Vd, inique impie E | Quid] qui CE (-Ed) | 51 iniquius] iniquus OxAvBaFiCaVdLcVgVa | Quid] qui CLcE (-Ed), quid Pab | iniquius] iniquus OxAvBaFiCaVgVa | sapientibus] sapientioribus VfVc | 52 qui] quod BbD (-VdFr)VgVa | cum] nec Ed | 53 cognoscendam] agnoscendam CCaLcE (-Pa) | obscuro] obstaculo EsCaLaE | 55 recurrunt] et ideo magistri erroris existunt quia veritatis discipuli non fuerunt *added* Fr (from *Quid autem iniquius*) | colligitur] evidenter *added* CDE sapit] *omitted* C (-Bb) | 56 autenticas] *omitted* AEs | iniquissimus] nequissimus CD (-LaFr)E | 58 iniquissimus] nequissimus CDE | pertinax] et hereticus *added* D (-Fr)

Capitulum 30.50 Quid autem iniquius] C.24 q.3 c.30, col. 1887

---

72. See above, 4.25.15(p.177), and below, 4.34.3-13 (p.195).

Quarta ratio est hec. Qui ideo “magister erroris” existit quia non vult esse
 60 “discipulus veritatis”⁷³ est pertinax reputandus. In tali enim ultra ignorantiam
 intellectus in voluntate malitia invenitur. Ista autem malitia voluntatis vel est
 pertinacia, vel non est sine pertinacia. Sed errans qui cum potest et debet de
 veritate renuit informari ideo magister erroris existit quia non vult esse discipu-
 65 lus veritatis. Qui enim non vult audire veritatem non vult esse discipulus verita-
 tis. Ergo talis pertinax est censendus.

Capitulum 31

Discipulus: Nunquid est alius modus errantem de pertinacia convincendi?

Capitulum 30.59 Qui ... 65 censendus] Omnis errans qui cum potest et debet renuit informari de veritate est non volens audire veritatem (et omnis non volens audire veritatem *added Frm*) non est discipulus veritatis. Omnis vero non discipulus veritatis est magister erroris, per decretum positum in ratione tertia precedente immediate et 2. q. 7. Nos. Sed si omnis magister erroris est pertinax et hereticus censendus, ergo de primo ad ultimum omnis errans contra fidem qui cum debet et potest renuit informari de veritate pertinax est et hereticus censendus. Consequentia pro tanto valet in proposito, quia ex ea formari possunt plures forme syllogistice in barbara evidentes, iuxta numerum mediorum. Prima forma erit ista. Omnis magister erroris est pertinax et hereticus censendus. Sed omnis non discipulus veritatis est magister erroris. Ergo omnis non discipulus veritatis est pertinax et hereticus censendus. Secunda forma erit ista. Omnis non discipulus veritatis est pertinax et hereticus censendus. Sed omnis non volens audire veritatem est non discipulus veritatis. Ergo omnis non volens audire veritatem est pertinax et hereticus censendus. Tertia forma erit ista. Omnis non volens audire veritatem est pertinax et hereticus censendus. Sed omnis errans contra fidem qui cum debet et potest renuit informari de veritate est non volens audire veritatem. Ergo omnis errans contra fidem qui potest et debet renuit informari de veritate est pertinax et hereticus censendus. Que sit conclusio prima et principaliter intenta bene conclusa et vera si premissis omnes harum trium formarum vere sunt. Quod facillime videbitur et primum potissime de maiore prime forme, si per erroris magistrum intelligamus habituum in errore per depositionem cuiuslibet habitus contrarii. Omnis enim talis est pertinax, sicut ex descriptione habitus et pertinacie deduceretur. Et patet ex alio, quia in omni tali magistro erroris ultra ignorantiam intellectus reperitur malitia in voluntate. Illa autem malitia voluntatis vel est pertinacia vel non est sine pertinacia. In reliquis vero premissis termini omnes vel sunt privativam vel privative oppositi vel convertibiles seu equipollentes, vel modum superiorum vel inferiorum se habentes. Modo quia inter privative opposita, semper supposita constantia subiecti et circa subiectum aptum natum ac in tempore determinato, nullum cadit medium, sicut ab uno privative oppositorum affirmato ad reliquum negatum et econtra, vel ab affirmatione inferioris convertibilis vel equivalentis ad affirmationem superioris convertibilis vel equivalentis, ac a negatione superioris convertibilis vel equivalentis ad negationem inferioris convertibilis vel equivalentis valet semper consequentia. Item alterum privative oppositorum non negatum de reliquo negato, et negatum de non negato, superius quoque aut convertibile seu equivalentens de inferiori convertibili vel equivalenti affirmative atque inferius negatum sicque convertibile aut equivolens (sic) de superiori convertibili seu equivalentis negatis semper vere predicatur Fr (punctuation modified). | 60 veritatis] per consequens *added Ed* | 62 sine] *omitted A* (-We) | 65 talis] *omitted E* | censendus] reputandus **Ed**

---

73. Cf. C.24 q.3 c.30 *Quid autem iniquius*, col.1887.

Magister: Quarto decimo potest de pertinacia quis convinci si verbis vel factis protestatur se assertionem suam, que est hereticalis, minime revocaturum, quia talis non est paratus corrigi et per consequens pertinax est censendus. 5

Discipulus: Dic alium modum.

Magister: Quinto decimo convincitur quis errans de pertinacia et heretica pravitate si in favorem heretice pravitatis prohibet legi scripturas catholicas vel prohibet predicari aut publicari catholicas veritates, quia talis est defensor heretice falsitatis et oppressor catholice veritatis. 10

Discipulus: Estne alius modus convincendi errantem de pertinacia?

Magister: Sexto decimo convincitur quis de pertinacia qui in defensionem heretice pravitatis novos errores fingit et defendit, quia talis non est paratus corrigi nec querit cauta sollicitudine veritatem. Ergo pertinax est censendus.

Capitulum 32

Discipulus: Alium modum vellem audire.

Magister: Dicunt nonnulli quod decimo septimo potest specialiter papa convinci de pertinacia et heretica pravitate si errorem contra fidem diffinit solemniter et a Christianis asserit tanquam catholicum esse tenendum. Quod enim talis Papa sit hereticus reputandus probatur primo sic. Qui artat alios ad errorem pertinaciter defendendum est pertinax reputandus. Hoc ex superioribus colligitur evidenter. Sed papa solemniter aliquem errorem diffiniens esse catholicum artat Christianos, quantum in eo est, ad errorem pertinaciter defendendum et servandum. Quia sicut constitutio Sedis Apostolice legitime facta omnes astringit, ut habetur Extra, De constitutionibus, c. ultimo, ita papa, vel gerens se pro papa, diffinitive pronuntians assertionem hereticam esse tenendam, quantum in ipso est, omnes astringit ad eandem assertionem 5 10

Capitulum 31.3 Quarto decimo] VfCDE (-PaLy): tertio decimo A (-Vf), tredecimo BLy | 4 revocaturum] revocare D (-LcFr) | 7 Quinto decimo] VfCDE (-Ly), quarto decimo A (-Vf)BLy | 8 prohibet] prohiberet E (-VgVa) | catholicas] aliquas C (-Bb) | 9 prohibet] prohiberet Ed | 10 falsitatis] pravitatis FrE | 11 convincendi] aliquem added E | de pertinacia] omitted WeBfr | 12 Sexto decimo] VfCD (-Ca)E (-Ed): quinto decimo A (-Vf)BLy | defensionem] defensione A (-We)LaE | 13 et defendit] omitted CDE | 32.1] No chapter division EsD (-LaVd) | 3 decimo septimo] VfC (-Bb)CaE (-VgLy): sexto decimo A (-Vf)BLy | 4 convinci] scilicet added E (-Va) errorem] errantem C (-Bb); quem added Ed | 5 et] omitted E (-PaVa) | tanquam] omitted C (-Bb) | 6 sic] quia added CE | 7 errorem] errantem C (-Bb) | reputandus] omitted CDE | 8 errorem] errantem C (-Bb)Vg | 9 Christianos] catholicos CD (-Fr)E; omitted Fr | errorem] errantem C (-Bb) | 12 diffinitive] diffiniens C (-Bb)

Capitulum 32.7 superioribus] Above, p.177 11 ultimo] X 1.2.13, col. 28

hereticam irrevocabiliter defendendam et tenendam. Ergo pertinax et hereticus
15 est censendus.

Secundo sic. Ille qui per se vel per alios persequitur, punit vel molestat
veritatem catholicam confitentes et pravitatem hereticam detestantes est pertinax
et hereticus reputandus. Hec in superioribus est fundata. Papa autem qui
solempniter diffinit aliquam assertionem que est heretica esse tenendam per se
20 vel per alios quantum in ipso est persequitur, punit et molestat catholicam
veritatem contrariam defensantes et pravitatem hereticam detestantes, cum
quantum in ipso est per suam constitutionem omnes contradicentes reddat
anathemate dignos, Nicolao papa in universali Synodo residente testante, qui, ut
habetur 25^a, q. 2^a, c. *Si quis*, ait, “Si quis dogmata, mandata, sanctiones, inter-
25 dicta vel pro catholica fide decreta vel ecclesiastica disciplina pro correctione
imminentium vel futurorum malorum a Sedis Apostolice presule salubriter
promulgata contempserit, anathema sit.” Catholicos etiam contradicentes sue
diffinitioni quantum in ipso est subicit multis aliis penis, quia preceptis et
diffinitionibus apostolicis resistentes penis variis puniuntur, secundum quod ex
30 verbis Gregorii, que ponuntur dist. 12^a, c. *Preceptis*, et dist. 19^a, c. *Nulli*, et ex
verbis Adriani pape, que recitantur 25^a, q. 1^a, c. *Generali* et aliis sacris canoni-
bus colligitur evidenter. Per alios etiam contradicentes catholicos quantum in
ipso est punit, persequitur et molestat, quia quantum in ipso est inferiores prela-
tos astringit ut contradicentes sue assertioni omnibus penis quas prelati debent
35 inobedientibus apostolicis mandatis infligere plectant. Ergo talis gerens se pro
papa pertinax et hereticus est censendus.

Tertio sic. Ille errans contra fidem est pertinax et hereticus reputandus qui facto
vel verbo protestatur se nolle corrigi per illos quorum interest, quia talis non est
paratus corrigi et per consequens pertinax et hereticus est censendus. Qui autem
40 gerit se pro papa et solempniter heresim diffinit esse tenendam facto protestatur,

Capitulum 32.16 sic] *omitted* FrE (-Ly) | persequitur] *omitted* A (-We), prosequitur E (-PaVa)
| 17 hereticam] *omitted* B | 20 vel] et A (-OxAv)B | persequitur...22 est] *omitted* CDE (-LbmVa).
See Omissions-Additions.html, passage 25. | 22 reddat] reddit CDE (-Va) | 23 anathemate]
anathematizari Ed | residente] presidente Ed | testante] *omitted* CD (-La)E | qui ut] prout B
| 25 decreta] determinata CD (-Fr)VgVa | ecclesiastica disciplina] ecclesia CD (-Fr)E (-Ed),
ecclesiastica disciplina Pab | disciplina] doctrina Ed | 26 imminentium] viventium OxAv, iuvenum
CD (-Fr)Vg | malorum] VfVcEsmFrEdPab: *omitted* Ww | presule] preside VfVc | salubriter]
FrEdPab: *omitted* Ww | 27 etiam] et A (-We)Lc | 33 ipso¹] se CCaVdE | persequitur] per se
CD (-VdFr) | 37 Ille] *omitted* E | 39 censendus] sed papa [*omitted* Pz] potest esse huiusmodi igitur et
cetera *added* EdPam; minor aperte probatur *added* CLcE (-Va)

Capitulum 32.18 superioribus] Above, p.182 24 Si quis¹] C.25 q.2 c.17, col. 1914 30 Preceptis]
D.12 c.2, col. 56 | Nulli] D.19 c.5, col. 108 31 Generali] C.25 q.1 c.11, col. 1901

et etiam verbis, se nolle corrigi per concilium generale, ad quod tamen spectat etiam papam de heresi emendare. Ergo pertinax et hereticus est censendus. Maior est manifesta. Minor aperte probatur, quia ex quo quantum in ipso est per constitutionem suam omnes Christianos et per consequens concilium generale, cum soli Christiani generali concilio debeant interesse, artat ad suam 45
assertionem tenendam facto protestatur et ostendit quod propter generale concilium non vult suam assertionem revocare. Hoc etiam verbo protestatur cum in fine bulle dicat nulli licere contraire diffinitis per eum. Talia enim verba vel equipollentia in fine constitutionum papalium consueverunt poni, et subintelliguntur licet non ponantur. Ergo talis est pertinax et hereticus censendus. 50

Quarto sic. Qui in aliqua assertionem hereticali se firmaverit ultimate pertinax et hereticus est censendus, quia talis irrevocabiliter assertionem affirmat hereticam et per consequens paratus corrigi non existit; sed gerens se pro papa et solemniter assertionem hereticam diffiniens esse tenendam in eadem assertionem per ultimam deliberationem se firmat. Ergo pertinax et hereticus est 55
censendus.

Quinto sic. Qui nimis in errore persistit est pertinax; sed talis nimis in errore persistit, quia ad diffiniendum errorem esse tenendum nullus potest absque temeritate procedere. Ergo talis pertinax et hereticus est censendus.

Capitulum 33

Discipulus: Tracta alium modum de pertinacia convincendi.

Magister: Decimo octavo de pertinacia et heretica pravitate potest quis convinci si tali diffinitioni pape consentit, consulendo, cooperando, inducendo vel diffiniendum esse taliter asserendo. Hoc tali ratione probatur. Facientes et consen- 5
tientes consimili crimine involvuntur, sicut et eos par pena constringit secundum

---

Capitulum 32.41 etiam] A (-We): in We; *omitted* Ww | per] illos quorum interest puta per *added* CDE | tamen] *omitted* DE | 42 de heresi] *omitted* CDE | 43 est manifesta] patet et CD (-Fr)E | 45 Christiani] in *added* E | 46 propter] WeB: *omitted* Vc; per Ww | 47 etiam] est CVdPaVg | 48 dicat] *omitted* CD (-La)E, *added* Pab | licere] liceat LaFrEd | contraire] etiam *added* CD (-Fr)E (-Va); et *added* Va | diffinitis] diffinitur Ed | Talia enim verba] quia talia verba Ed | 49 equipollentia] equivalentia WeEs | fine] scriptura C (-Bb)CaLaPaVg, literis Ed | 50 censendus] iudicandus B | 51 hereticali] heresi CCaE (-PaVa), heresis LaVd, vel heresi LcFr firmaverit] firmavit CCaFrE (-PaVa), firmat D (-CaFr) | 53 et¹ ... 54 hereticam] WeBPamLbm: sed Ed; *omitted* Ww. See Omissions-Additions.html, passage 26. | 54 diffiniens] eam *added* Ed eadem assertionem] eandem assertionem CD (-CaVd)E | 57 sic] *omitted* CaE (-Va), *added* Pab pertinax] censendus *added* Ed | 33.2 modum] errantem *added* CD (-Fr)E | 3 Decimo octavo] VfCDE (-Ly): decimo septimo A (-Vf)BLy | 4 diffiniendum] diffiniendo OxAvD (-CaLc)E (-PaVa) | 5 asserendo] asserendum D (-CaLc)

quod sacri canones asserunt manifeste. Sed papa taliter diffiniens assertionem hereticam pro catholica esse tenendam pertinax et hereticus est censendus. Ergo et omnes consentientes eidem sunt inter pertinaces et hereticos reputandi.

10 **Discipulus:** Ista ratio pro isto nunc sufficiat. Ideo dic alium modum de pertinacia convincendi.

Magister: Decimo nono est quis pertinax reputandus si, inferior existens summo pontifice, aliquam assertionem hereticam per sententiam diffinitivam determinat esse tenendam, iniungens aliis et imponens quod ipsam sentiant et
15 repudent esse catholicam. Quicumque etiam tali determinationi consenserit pertinax et hereticus est censendus. Hoc ex precedentibus satis apparet, quia si papa taliter determinans et sibi consentientes sunt pertinaces et heretici reputandi, multo magis inferior papa taliter determinans officium usurpando papale et sibi consentientes sunt pertinaces et heretici iudicandi.

Capitulum 34

Discipulus: Describe alium modum errantem de pertinacia convincendi.

Magister: Vicesimo potest de pertinacia quis convinci si potestatem habens pravitati heretice non resistit. Hoc per sacros canones multipliciter videtur posse
5 probari. Ait enim Innocentius papa, ut habetur dist. 83^a, c. *Error*, “Error cui non resistitur approbatur.” Qui autem errorem approbat videtur pertinax iudicandus. Ergo qui errori non resistit si potest pertinax est censendus. Item, Leo papa, ut habetur Extra, De hereticis, c. *Qui alios*, ait, “Qui alios cum potest ab errore non revocat, seipsum errare demonstrat.” Ex quibus verbis datur intelligi quod qui
10 potest hereticos ab errore revocare et non revocat est inter hereticos computandus, et per consequens pertinax est censendus. Item, Iohannes papa, ut habetur dist. 86^a, c. *Facientis*, ait “Facientis proculdubio culpam habet qui quod

---

Capitulum 33.9 et¹] omitted LcFrE | eidem] eisdem E (-Ly) | 12 Decimo nono] VfCDE (-Ly): decimo octavo A (-Vf)BLy | existens] episcopus Ed | 14 esse] omitted CDE (-Ed) | quod] ipsi added CDE | 15 repudent] eam added E (-PaVa) | etiam] enim BFr | consenserit] consentit FrE | 34.2 errantem] omitted WeVdFr | 3 Vicesimo] CDE (-PaLy): decimo nono ABLy | 6 errorem] errantem C (-Bb) | 10 revocare et] omitted A (-Vc) | 11 Iohannes papa] 90 papa C; omitted E (-Ed) | ut habetur] omitted A (-We)CDE | 12 Facientis¹...Facientis²] faciliter ait faciliter C (-Bb)E (-Pa) | quod] cum C (-Bb)La; omitted BbE

Capitulum 33.7 canones] See above, p.177 34.5 Error¹] D.83 c.3, col. 533 8 Qui alios¹] X 5.7.2, col. 1669 12 Facientis¹] D.86 c.3, col. 541

potest corrigere negligit emendare.” Qui itaque pertinaces hereticos quos potest corrigere negligit emendare pertinacium hereticorum culpam habet, et per consequens inter pertinaces hereticos est habendus.

15

Discipulus: Vellem scire an omnes literati sentiant tales esse hereticos.

Magister: Quidam dicunt quod magis proprie debent vocari fautores hereticorum et heretice pravitatis quam heretici; tamen pertinaces, etiam secundum ipsos, poterunt appellari, quia pertinacia ad plura vitia quam ad heresim se extendit.

20

Capitulum 34.13 corrigere] et *added* CaLaEdPab | emendare] scriptum quippe est. non solum qui faciunt sed etiam qui consentiunt facientibus participes iudicantur et liberat prospera qui ab afflictis pellit adversa. et negligere cum possint perturbare adversus nichil est aliud quam favere. nec caret scrupulo consentionis occulte qui manifesto facinori desint obviare. et odisse vitia probat se qui condempnat errantes nec reliquit sibi locum deviandi qui non peperit excedenti. et prius innocentie gradus est odisse nephanda et latum pandit delinquentibus additum qui iungit cum pravitate consensum. et nichil prodest alicui non puniri proprie qui alieno puniendus est peccato *added* Fr (from *Facientis*) | **14** pertinacium] pertinacie et **Ed** | **15** pertinaces] et *added* **D** (-VdLc)**E** | **17** Quidam] *omitted* A (-We) | **18** et] *omitted* We | etiam] *omitted* WeBa

LIBER 5

Capitulum 1

Discipulus: Quia michi videtur quod qui non resistunt pravitati heretice cum possunt sunt potius hereticorum fautores quam heretici nuncupandi, de ipsis hic nolo plus inquirere; sed postea, quando de fautoribus, receptoribus et defensoribus hereticorum interrogabo quamplura, de istis etiam investigare curabo.
5 Nunc autem postquam quesivi quomodo potest quis convinci esse hereticus, indagare propono qui possunt pravitate heretica maculari. Et quia omnes Christiani sentire videntur quod tota multitudo Christianorum hereticari non potest, quidam autem quod nec etiam concilium generale, aliqui vero quod nec Romana
10 ecclesia, nonnulli autem quod nec collegium cardinalium, alii vero quod nec etiam papa potest heretica pollui pravitate, ideo de istis quinque quid sentiant Christiani cupio ut michi reveles. Primo autem dicas an omnes putent papam intrans canonice hereticari non posse.

Magister: De hoc sunt opiniones contrarie. Sunt enim quidam dicentes quod
15 papa intrans canonice errare potest contra catholicam veritatem et pravitati heretice pertinaciter adherere; alii autem dicunt quod papa intrans canonice contra fidem errare non potest.

Discipulus: Quomodo primi opinantes se muniunt non differas explicare.

Magister: Assertionem predictam auctoritatibus et exemplis ac etiam rationibus
20 fulcire nituntur. Primo autem hoc auctoritate beati Pauli conantur ostendere. Nam ad Hebreos 5° sic legitur: “Omnis pontifex ex hominibus assumptus pro hominibus constituitur in hiis que sunt ad Deum, ut offerat dona et sacrificia pro peccatis, qui condolere possit hiis qui ignorant et errant quoniam et ipse circumdatus est infirmitate.” Ex quibus verbis colligitur quod omnis pontifex ex
25 hominibus assumptus, qualis est etiam summus pontifex, sicut condolere potest hiis qui ignorant et errant, ita etiam infirmitate, id est potentia ignorandi et errandi, circumdari dinoscitur.

Capitulum 1.3 hereticorum] *omitted* CDE | nuncupandi] iudicandi D(-CaFr) | 7 Christiani] primo *added* Lb | 9 autem] secundo *added* FrKoELb | etiam] *omitted* VcEsCD(-Fr)E | vero] tertio *added* FrKoELb | nec] *omitted* OxAveD | 10 autem] quarto *added* FrKoELb | alii] aliqui CDE | vero] quinto *added* FrKoELb | 11 quinque] *omitted* CD(-Fr) | 12 putent] putant CD(-Fr) | 16 autem] *omitted* BC(-Bb)D(-Fr) | 21 Nam] enim C(-Fi), qui Pz, quia FrLy; *omitted* FiDE(-Ed) | hominibus] omnibus WeE(-Ly) | 22 hominibus] omnibus Ed | dona] deo CCaLaE(-Va) | 25 etiam] *omitted* CDE | 26 etiam] et C(-Bb)DE(-Vg), in BbVg; in *added* VcC(-Bb)Va ignorandi] ignoscendi C(-Bb)Vd | 27 circumdari] circumdatur C, circumdatus FrE

Capitulum 1.21 Hebreos] 5:1-2

Item, 1^a ad Corinthios, 10° c., Apostolus generaliter admonet omnes in gratia minime confirmatos, dicens, “Qui se existimat stare videat ne cadat.” Ex quibus verbis datur intelligi quod omnis homo in gratia minime confirmatus potest cadere in peccatum et per consequens potest errare contra fidem. Papa igitur, sicut et alii, potest errare contra fidem. 30

Item, Apostolus ad Galatas, c. 6°, universitatem erudiens prelatorum quomodo debeant subditos suos astruere, ait, “Si preoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spirituales estis instruite huiusmodi in spiritu lenitatis, considerans teipsum ne et tu tempteris.” Ex quibus datur intelligi quod de omni delicto in quo preoccupatus fuerit subditus potest prelatum temptari et consimile delictum committere. Cum ergo a predicta admonitione Apostoli papa minime sit exceptus, et subditi possunt errare contra fidem, considerare debet etiam summus pontifex ne de errore contra fidem temptatus in hereticam incidat pravitatem. 40

Item, hoc probant auctoritate Bonifacii martyris que habetur dist. 40^a, c. *Si papa*, qui, loquens de papa, ait, “Huiusmodi culpas redarguere presumit mortalium nullus; qui cunctos ipse iudicaturus a nemine est iudicandus, nisi deprehendatur a fide devius.” Ex quibus verbis evidenter colligitur quod papa potest a fide deviare catholica et hereticam incurrere pravitatem. Quod glossa ibidem asserit manifeste, dicens super verbo “a fide”: “Quod intelligit Huguccio, cum papa non vult corrigi. Si enim paratus esset corrigi non posset accusari.” Et infra: “Hic specialiter fit mentio de heresi ideo quia etsi occulta esset heresis de illa posset accusari.” Et infra querit dicens, “Nunquid papa posset statuere quod non posset accusari de heresi?” Et respondet dicens, “Respondeo quod non, quia ex hoc periclitaretur tota ecclesia.” Ex hiis verbis patenter habetur quod papa potest de heresi accusari, et per consequens potest pravitate heretica irretiri. 50

Capitulum 1.28 generaliter] generali We, ad galatas Vd, galatas CLc | 31 Papa... 32 fidem] omitted CDE. See Omissions-Additions.html, passage 27. | 34 debeant] debent CLaLcE | astruere] instruere CDE | 37 in] de E | fuerit] homo added DE, deleted Va | 39 exceptus] exemptus La, exemptus sive exceptus Vd, exemptus deleted exceptus added An | 42 probant] probatur CDE martyris] omitted E | que] qui BbVa, qui ut BC (-Bb)D (-Fr) | habetur] legitur E (-VgVa), loquitur VgVa | 43 qui] omitted BaC (-Bb)D (-VdLc) | 44 qui] quia FrEd | est] omitted CDE | 47 intelligit] intendit D (-Fr) | 48 esset] sit D (-Fr) | 49 specialiter] semper D (-Fr)UnAx, specialiter Unm | ideo] et added C | quia etsi] 2 q 22 si occulta si La, 2 q 22 si Ax, 2 q 22 c si Lc, q 22 si VdUn (Na has: et quia etsi.) | etsi] si A (-We)C (-Bb)CaE (-Ed) | 50 statuere] constituere BLc | 52 hoc] hac Ed | Ex... 53 irretiri] omitted We, added Wem

---

Capitulum 1.28 1 ad Corinthios] 10:12 33 Galatas] 6:1 42 Si papa] D.40 c.6, col. 259 46 glossa] D.40 c.6, s.v. a fide devius, vol.1 col. 260

Item, eandem assertionem auctoritate Urbani pape que ponitur 25^a, q. 1^a, c. *Sunt*
 55 *quidam* nituntur probare. Ait enim Urbanus papa: “Sciendum summopere est
 quia inde novas leges potest condere, unde evangeliste aliquid nequaquam
 dixerunt. Ubi vero aperte Dominus vel eius apostoli aut eos sequentes sancti
 patres sententialiter aliquid diffinierunt, ibi non novam legem Romanus pontifex
 dare, sed potius quod predicatum est usque ad animam et sanguinem confirmare
 60 debet. Si enim quod docuerunt apostoli et prophete destruere (quod absit) nitere-
 tur, non sententiam dare sed magis errare convinceretur.” Ex hiis insinuatur
 quod, quamvis Romanus pontifex non debeat, tamen potest errare contra aposto-
 los et prophetas et ita potest heretica infici pravitate.

Quod glose multe super decreta sententialiter et vocaliter asserunt et affirmant.
 65 Glossa enim 24^a, q. 1^a, c. 1°, ait: “Hic”, scilicet quando quis incidit in heresim
 iam dampnatam, “est casus in quo papa papam ligare potest, in quo papa in
 canonem late sententie incidit. Nec obstat regula illa quod par parem solvere vel
 ligare non potest, quia si papa hereticus est, in eo quod hereticus est minor est
 quocunque catholico.”

70 Item, eadem causa et questione, c. *A recta*, dicit glossa: “Quero de qua ecclesia
 intelligas quod dicitur quod non possit errare: non de ipso papa qui ecclesia
 dicitur, ut supra eodem *Quicumque* et 7^a, q. 1^a, *Scire debes*, quia certum est quod
 papa potest errare, ut 19^a dist., c. *Anastasius*, et 40^a dist., c. *Si papa*.”

Item, 25^a, q. 1^a, *Que ad perpetuam*, dicit glossa: “Papa non potest contra
 75 generalem statum⁷⁴ ecclesie dispensare nec contra articulos fidei. Nam etsi

---

Capitulum 1.55 probare] We: instruere Vd, astruere Ww | 57 aperte] omitted A (-We)
 | 58 diffinierunt] dixerunt BbD (-LaFr)E (-Pa), dicerent La, dicunt C (-Bb) | 59 dare] potest added
 E (-PaVa) | predicatum] probatum D (-CaFr) | 65 c... ait] omitted CD (-Fr)E (-Ed), added Pam
 l²... scilicet] si Ed | 66 papa] iam added E | in] B: omitted Ww, added WebLbb | 67 regula] ratio
 CD (-CaFr) | illa quod] omitted CaE | par parem] papa CLc, papa papam La | vel] omitted
 E (-Ed), added Pam | 68 est] omitted D (-CaVd)E | 71 intelligas] intelligis B | qui] quia E (-Va)
 | 72 supra] scilicet WeCLaLc | eodem] c We | 73 ut] sicut Ed | 74 glossa] quod added Ed | non
 potest] omitted C (-Fi)Lc, added Ann; non valet Vd | contra] omitted CD (-LaFr)PaVg
 | 75 generalem statum] BCD (-Lc)Va: generale statutum ALcE (-PaVa), generalem statutum Pa

---

Capitulum 1.54 Sunt... 55 quidam] C.25 q.1 c. 6, col. 1897 65 Glossa] C.24 q.1 c.1, s.v. in heresim,
 vol.1 col. 1828 70 glossa] C.24 q.1 c.9, s.v. novitatibus, vol.1 col. 1835 74 glossa] C.25 q.1 c.3, s.v.
 nulla commutatione, vol.1 col. 1897

---

74. See Gaines Post “Copyists errors and the problem of papal dispensations ‘Contra statutum
 generale ecclesiae’ or ‘Contra statum generale ecclesiae’ according to the decretists and decretalists
 circa 1150-1234” in *Studia Gratiana* (1966) pp.357-405.

omnes assentiant ei, non valet statutum, sed omnes heretici essent, ut 15^a dist., *Sicut.*”

Capitulum 2

Discipulus: Iste auctoritates sufficiant pro assertione predicta; ideo adducas exempla.⁷⁵

Magister: Quod papa intrans canonice potest errare contra catholicam veritatem multis exemplis ostenditur. Est autem primum exemplum de apostolorum principe beato Petro, quem ideo, ut videtur, divina providentia postquam fuit ad papatum assumptus errare permisit ne successores eius (ipso fide, constantia et sanctitate longe inferiores) se non posse errare putarent. Quod enim beatus Petrus contra evangelii veritatem erraverit beatus Paulus, ad Galatas, 2°, asserit manifeste dicens, “Cum autem venisset Cephas Anthiociam, in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat.” Et quod reprehensibilis erat quia erravit contra evangelicam veritatem ostendit, subdens, “Cum vidissem quod non recte ambularet ad veritatem evangelii, dixi Cephe coram omnibus, ‘Si tu, cum Iudeus sis, gentiliter vivis et non iudaice, quomodo gentes cogis Iudaizare?’” Ex hiis verbis datur intelligi quod beatus Petrus a veritate evangelii devia- 15
vit. Unde quod a fide exorbitaverit habetur in decretis, 2^a, q. 7^a, § *Ecce*, ubi Gratianus allegat quod subditi valent reprehendere prelatos per exemplum de Paulo qui reprehendit beatum Petrum. Cui allegationi respondet, dicens quod hoc licet quando prelati a fide exorbitant quemadmodum exorbitavit beatus Petrus. Unde dicit ibidem in hec verba: “Paulus Petrum reprehendit, qui princeps apostolorum erat. Unde 20
datur intelligi quod subditi possunt reprehendere prelatos si fuerint reprehensibiles.” Et isti allegationi respondet, dicens: “Sed hoc facile refellitur si unde sit reprehensus advertitur. Petrus cogebat gentes Iudaizare et a veritate evangelii recedere, cum Iudeis gregem faciens et a cibis gentilium latenter se subtrahens. Par autem est in se a fide exorbitare et alios exemplo vel verbo a fide deicere. 25

Capitulum 1.76 statutum] stant C | ut] *omitted* E | 2.2 adducas] addas C (-Bb)VdLc | 5 primum] apertum FrE | 6 quem] quod CVdLcE (-Ed) | fuit] ipsum CDE | 7 assumptus] assumpsit CDE | 8 enim] autem Ed | 10 restiti] resisti E (-Ly) | 11 erat] apparet *added* EsmVdE | 12 veritatem] et quod erravit contra evangelicam veritatem *added* Ed | subdens] dicens C | ambularet] ambulabat CD (-Fr)E, ambularent Fr | 14 vivis] unus CLc | 15 evangelii] *omitted* CD (-Vd)E | fide] christi *added* CD (-Vd)E | 16 exorbitaverit] orbitaverit CLaLcE (-Ed), exorbitaverit Pab | 17 valent] debent CD (-CaFr), valeant Ed | 19 Unde] ut We | ibidem] gratianus *added* B | 22 allegationi] assertioni D (-CaFr)NaKoUnAx | refellitur] repellitur WeBa, reprehenditur CD (-Fr)PaVg

Capitulum 2.9 Galatas] 2:11 12 subdens] Galatians 2:14 16 *Ecce*] C.2 q.7 d.p.c 39, col. 925

75. Cf. Ockham CE c.7, p.65ff, where Ofler’s notes refer to many places in which Ockham and the Michaelists used these examples.

Ergo hoc exemplo non probantur prelati accusandi a subditis nisi forte a fide exorbitaverint vel alios exorbitare coegerint.” Ex quibus verbis patet quod beatus Petrus erravit non recte ad veritatem evangelii ambulando.

30 **Discipulus:** Nunquid doctores moderni tenent quod beatus Petrus erraverit contra fidem?

Magister: Thomas de Aquino hoc tenet aperte. Nam 2^a 2^e, q. 33^a, art. 4°, dicit in hec verba, “In faciem resistere coram omnibus’ excedit modum fraterne correctionis, et ideo sic Paulus Petrum non reprehendisset nisi aliquo modo esset par quantum ad fidei defensionem.” Et subdit: “Sciendum tamen est quod ubi
35 immineret periculum fidei, etiam publice essent prelati a subditis arguendi. Unde et Paulus, qui erat subditus Petro, propter imminens periculum scandali circa fidem Petrum publice arguit.”

Discipulus: Miror quomodo isti presumunt beatum Petrum inter hereticos numerare.

40 **Magister:** Erras, ipsis imponendo falsum quod minime dicunt. Non enim sentiunt quod beatus Petrus fuerit hereticus, licet erraverit, quia suo errori pertinaciter nequaquam adhesit. Nam ad correptionem beati Pauli statim se correxit et reprehensionem eiusdem libenter audivit; nec beatum Paulum predicantem veritatem in aliquo molestavit.

45 **Discipulus:** Ut video, secundum istos si beatus Petrus suo errori pertinaciter adhesisset inter hereticos computandus fuisset. Ideo ad alia exempla te converte.

Magister: Secundum exemplum est de beato Marcellino papa, qui contra fidem erravit idola adorando, de quo Nicolaus papa, ut habetur dist. 21^a, c. *Nunc autem*, ait: “Tempore Diocletiani et Maximiani Augustorum Marcellinus
50 episcopus urbis Rome, qui postea insignis martyr effectus est, adeo compulsus est a paganis ut templum eorum ingressus grana thuris super prunas imponeret.” Et in legenda eiusdem sic legitur: “Marcellinus ad sacrificandum ductus est ut thurificaret, quod et fecit.” Et in cronicis etiam sic habetur: “Hic compulsus a

Capitulum 2.27 exorbitaverint] exorbitaverit We | alios] *omitted* E (-Va) | coegerint] coegerit We | 29 erraverit] erravit A (-We)C (-An)DE | 30 contra fidem] a fide C (-Bb) | 31 aperte] manifeste Ed | 32 faciem] facie A | 33 sic] si Pa, sit Vg; *omitted* A (-We)E (-PaVg) | Paulus] *omitted* We esset] ei *added* VdEd | 35 immineret] imminet VcC (-Bb)CaVdE | 47 est] *omitted* CD (-Fr)E, erit Fr | 50 Rome] romane CLaFrE | 53 et] etiam CCaLaE (-Va); *omitted* Va | Hic] qui FrE

Capitulum 2.48 Nunc autem] D.21 c.7, col. 125 52 legenda] Léo Duchesne, *Le Liber pontificalis*, texte, introduction et commentaire (Paris: Thorin, 1886, 1892), vol 1, p162. Also in Rabanus Maurus, *Martyrologium*, CCCM vol.44 p.50; or PL vol.110 col.1147. 53 cronicis] Martini *Chronicon*, p.414-5.

Diocletiano incensum posuit idolis.” Et infra: “‘Ad scelus’ inquit ‘idolatrie iudico me deponendum, et anathematizo etiam quicumque corpus meum tradiderit sepulture.’ Et flens dixit, ‘Heu me amarum, et non possum in sacerdotio remanere.’” Ex hiis colligitur quod beatus Marcellinus papa contra fidem erravit, scelus idolatrie committendo. 55

Discipulus: Per ista non probatur quod beatus Marcellinus erraverit in mente contra fidem, sed quod actum idolatrie solummodo commisit coactus. 60

Magister: Verum est quod beatus Marcellinus non erravit in mente pravitate heretice adherendo. Ex hoc tamen quod facto negavit Christum dum renuit confiteri se esse Christianum, infertur quod potuit errare in mente et quod potuit effici hereticus, sicut idolatra fuit effectus.

Discipulus: Dic alia exempla. 65

Magister: Tertium exemplum ponitur de Liberio papa, qui consensit perfidie Ariane, sicut in cronicis legitur manifeste.

Discipulus: Non legitur quod Liberius existens verus papa Arianis consenserit, sed solummodo postquam renuntiavit papatui.

Magister: Dicunt isti quod nullus papa manens papa potest errare pertinaciter contra fidem, quia eo ipso quod pertinaciter contra fidem erraret esset papatu privatus de iure, licet de facto gereret se pro papa. Et ideo non intendunt isti quod papa potest fieri hereticus dum manet papa, sed quod verus papa primo postea potest hereticari, quod contigit de Liberio supradicto, qui primo fuit verus papa et postea hereticus est effectus. Quod autem primo renuntiavit papatui, hoc accidit; poterat enim hereticari licet nunquam renuntiasset papatui. 70 75

Capitulum 2.54 posuit] dedit **Ed** | Ad] ob **S** | **55** etiam] *omitted* **CDE**, *added* **Pab** | quicumque] quocumque **CVg** | **56** sepulture] speculetur **C** | amarum] anathematizato **CD** (-CaFr), anathematizatum **Ca**, anathematizatis **Pa**, anathematizare **Vg**, anathematizari **Ed** | **59** probatur] potest probari **D** (-LcFr) | Marcellinus] tunc *added* **Ed** | erraverit] erravit **A** (-We)VdLcLy erraverit ... 61 Marcellinus] See Comments.html. | mente] veritate **CD** (-CaFr) | **60** contra fidem] pravitate heretice adherendo **E** | contra ... coactus] contra fidem in mente pravitate adherendo **Ar**; *omitted* **Pb** | quod] *omitted* **A** (-We) | solummodo] *omitted* **VdEd** | coactus] *omitted* **Ed** | **61** Magister ... mente] *omitted* **Pb** (**Ar** does not omit) | **67** Ariane] arrianorum **CD** (-Fr) manifeste] vide in legenda sancti eusebii *added* **Ba**, unde (vide **To**) in legenda et exemplum sancti eusebii *added* **ToEs**, *deleted* **Es**; vide in legenda ecclesie sancti eusebii *added* **Di**. Cf. Iacobus de Voragine, *Legenda aurea*, CIV “De sancto Eusebio”, p.778-80. | **68** legitur] dicitur **E** | **71** quod] quo **LcE** | erraret esset] errat est **A** (-We) | **72** gereret] geret **VdE** (-**Ed**) | **73** potest] possit **CD** (-VdFr), posset **VdFrE** | dum] **WeBFR**: cum **Ww** | primo] *omitted* **E** | **74** contigit] **OxBaLcLy**: contingebat **Va**, contigit **Ww** | fuit] *omitted* **E**, *added* **Pab** | **75** renuntiavit] **A** (-VfVe)CaFrVa: renuntiaverit **Ww**

Capitulum 2.67 cronicis] Martini *Chronicon*, p.416.

Discipulus: Suntne plura exempla?

Magister: Quartum exemplum ponitur de Anastasio 2°, qui propter hereticam pravitatem fuit a Romana repudiatus ecclesia, de quo in decretis, dist. 19^a, sic
80 legitur: “Anastasius 2us natione Romanus fuit temporibus Theodorici regis. Eodem tempore multi clerici se a communione ipsius abegerunt, eo quod communicasset sine consilio episcoporum vel presbyterorum et [cleri] cuncte ecclesie catholice diacono Thessalonicensi nomine Fotino, qui communicaverat Acacio; et quia voluit occulte revocare Acacium (et non potuit), nutu Dei
85 percussus est,” quia, ut dicit glossa (et accepit a cronicis), “Dum assellaret emisit intestina.” Ex hiis patet quod iste Anastasius pravitate heretica extitit maculatus, propter quam clerici catholici se ab eius communione laudabiliter abegerunt.

Discipulus: Ex hiis non habetur quod Anastasius fuerit hereticus, sed quod
90 communicavit heretico, scilicet Fotino. Multi autem communicant hereticis qui heretici minime sunt censendi.

Magister: Iste communicavit pertinaciter hereticis in crimine. Unde dicit glossa quod “hic communicavit in maleficio,” scilicet in heresi, et ideo fuit hereticus quia scienter communicavit in heresi per ecclesiam condemnata. Quod patet ex
95 hoc quod Acacium, quem scivit propter heresim iam dampnatam ab ecclesia condemnatum, voluit revocare. Et ita iste Anastasius inciderat scienter in assertionem quam scivit esse dampnatam; quare fuit hereticus reputandus.

Discipulus: Ex cronicis et glosis super decreta satis apparet Anastasium fuisse hereticum. Ideo aliud pone exemplum.

Capitulum 2.80 2us] eius CLaLc | fuit] et added D (-CaFr) | 81 ipsius] omitted D (-VdFr) abegerunt] abegerant C (-Bb) | 82 et] omitted CDE (-PaVa), id est Pa | cleri] S: omitted Ww | 83 diacono] ecclesie added A (-WeVf) | qui] in scelere added Ed | 84 quia] qui CD (-Fr)Vg voluit] noluit WeEd | et non potuit] omitted A (-We) | 85 quia] qui D (-Fr) | 86 intestina] viscera CD (-Fr)E (-Va) | 89 quod] omitted A (-We)BbD (-Fr) | 90 communicavit] communicaverit E autem] enim EsVdFrLy | 92 Unde] ut We | 93 quod] omitted CD (-Fr)E | 94 condemnata] WeLcE (-PaVg): dampnata A (-WeVf), condemnatam BCD (-Lc)PaVg | Quod] ut CaE | 96 voluit] noluit WeOxE (-PaVg), voluitque C (-Bb)Vd | ita] WeB: omitted A (-We); ideo Ww | inciderat] ABa: incurrit C (-Bb), incidat Bb, incidit D (-La)E; omitted EsLa, incidit added Esm | 98 decreta] decretis E (-Va), decretum Va

---

Capitulum 2.79 19] c. Anastasius, D.19 c.9, col. 111 85 glossa] D.19 c.9, s.v. divino, vol.1 col. 112 | cronicis] Martini *Chronicon*, p.420 92 glossa] D.19 c.9, s.v. qui communicaverat, vol.1 col. 111 94 condemnata] D.19 c.9, s.v. abegerunt, vol.1 col. 111

Magister: Quintum exemplum adducitur, non ad probandum quod papa de facto 100
erraverit sed ad monstrandum quod papa hereticari potest et de pravitate heretica
accusari. Nam sicut legitur in decretis, 2^a, q. 7^a, § *Item cum Balaam*, Romana
synodus ordinavit quod Symmachus papa accusantium obiectionibus responde-
ret. Unde sic habetur ibidem: “Symmachus papa in Romana synodo, dignitate 105
sua expoliatus, prius statui pristino reddi precipitur ut veniret ad causam, et si ita
recte videretur accusantium propositionibus responderet. Digna res visa est
maximo numero sacerdotum atque meretur effectum, et cum postmodum
ordinaretur quomodo esset accusandus prefatus papa ut causam diceret occurre-
bat, sed ab emulis est impeditus.” Ex hiis verbis colligitur quod Symmachus
papa extitit accusatus et quod iudicio synodi poterat accusari. De quo autem 110
crimine fuit accusatus explicat glossa, dist. 17^a, § *Hinc etiam*, dicens quod
Symmachus papa “primo fuit accusatus de heresi, sed cum appareret calumpnia
accusantis fuit postea absolutus.” Patet igitur ex hiis quod synodus reputavit
Symmachum papam posse de heresi accusari; et per consequens papa potest
hereticari. 115

Sextum exemplum adducitur de Leone, quem convicit beatus Hilarius episcopus
Pictavensis.⁷⁶ De isto tamen sunt opiniones, quibusdam dicentibus quod
nunquam fuit verus papa sed papatus invasor, aliis dicentibus quod fuit verus
papa antequam in heresim laberetur.

Septimum exemplum ad probandum quod papa potest hereticari ponitur de 120
Silvestro 2°, de quo legitur⁷⁷ quod diabolo fecit homagium, quem etiam in
papatu existens consuluit; ex quo arguunt quod potuit hereticari, quia omnis
demonum invocator et cultor habensque cum demoniis societatem pestiferam
potest hereticam incurrere pravitatem.

Capitulum 2.101 erraverit] erravit A (-We)C (-Bb)CaE | monstrandum] verificandum
FrKoEPcArPbVbLbSa | papa] omitted CDE | potest] potuerit BbVd, potuit C (-Bb)D (-Vd)E
| 102 7] c non incompetenter added Ed | 103 papa] accusatus added E (-Va) | obiectionibus]
propositionibus Ed | 104 sic] sicut WeEd | 105 pristino] suo A (-We)Va | precipitur] decernitur
FrEd | ut] tunc expoliatus added Ed | 108 ordinaretur] ordinarent Ed | 110 synodi] synodali CDE
| 111 fuit] fuerit VdEd | 112 papa] omitted B | primo] prius Ed | fuit] fuerat CD (-LaFr)E (-Va)
| 113 igitur] quod added E (-PaVa) | 116 adducitur] ponitur Ed | convicit]
VfVcD (-CaVd)E (-PaVg): convicit Ww | 117 quod] non added Ed | 118 nunquam... quod] omitted
CD (-Fr)E (-Va), added PamLbm. See Omissions-Additions.html, passage 28. | 120 ponitur]
probatur E | 121 quem] quod BbD (-CaFr)

Capitulum 2.102 Item cum Balaam] C.2 q.7 d.p.c.41, col. 931 111 glossa] D.17 d.p.c.6, s.v.
immunis, vol.1 col. 92 121 legitur] Martini *Chronicon*, p.432

76. Martini *Chronicon*, p.416. 77. Martini *Chronicon*, p.432.

125 Octavum exemplum est de pluribus summis pontificibus tenentibus circa ea que
fidei sunt assertiones contrarias, videlicet de Iohanne 22° ex parte una, et de
Nicolao 3° aliisque quampluribus ex alia parte, qui de paupertate Christi et
apostolorum eius concordem sententiam diffinierunt vel approbaverunt ab aliis
diffinitam, quam sententiam predictus Iohannes 22us reprobavit manifeste.⁷⁸ Ex
130 quo infertur quod vel Iohannes 22us vel Nicolaus 3us, ex quo alter eorum erravit
in fide, fuit hereticus reputandus. Nam ille eorum qui erravit, suum errorem
solempniter diffiniendo aliosque ad tenendum artando, pertinaciter suo errori
adhesit; ergo alter eorum est hereticus iudicandus.

Item, ponunt exemplum de Innocentio 3° et eodem Iohanne 22°, quod alter
135 eorum erravit in fide. Nam Innocentius 3us, sicut legitur Extra, De celebratione
missarum, c. *Cum Marthe*, ponit et asserit manifeste quod sancti in celo sunt
perfecte beati, et quod omnia eis ad vota succedunt, et per consequens vident
Deum. Iterum in libro *De contemptu mundi* idem Innocentius dogmatizat quod
anime reproborum sunt nunc in inferno, ubi graviter puniuntur. Iohannes autem
140 22us docet et predicat quod anime sanctorum non vident Deum et quod anime
reproborum non sunt in inferno nec ante diem generalis iudicii punientur.⁷⁹ Cum
ergo contradictorie simul esse vere non possint, constat quod alter istorum
erravit; et ita liquet aperte quod papa potest errare.

Item, ponitur exemplum de isto Iohanne 22° et de beato Gregorio. Nam, sicut ex
145 libro *Dialogorum* beati Gregorii claret, ipse sensit quod anime sanctorum in celo
vident Deum et quod anime reproborum puniuntur in inferno. Iohannes autem
22us negat utrunque. Ergo alter illorum erravit.

Item, ponunt exemplum de eodem Iohanne 22° et multis aliis summis ponti-
ficibus qui sibi circa rerum contingentiam contradicunt. Nam Iohannes 22us

Capitulum 2.125 circa] contra VdEd | 127 alia parte] altera CD (-La)E | 128 concordem]
contrariam Ed | vel] etiam added We | 131 suum errorem] omitted CDE | 133 ergo] omitted Ed
est] erravit in fide et fuit E | 134 ponunt] ponitur FrE | 135 in fide] omitted E | 139 autem] omitted
CD (-LaFr)E | 140 docet... 142 constat] omitted Lb, added Lbm (VbSa do not omit) | predicat]
probat LaFrE | quod] omitted A (-We) | 141 punientur] puniuntur CLcFrE | 142 possint] possunt
OxAvBCFrE | 144 exemplum de isto] exemplum CaVd, de FiCeAnm, exemplum de BbLaFr;
omitted AnLcE (-Va); exemplum de eodem added Pab | ex] in WeBa | 145 claret] clare patet E
sensit] sentit D (-CaVd) | 146 autem] omitted E | 148 ponunt] ponitur FrE

Capitulum 2.136 Cum Marthe] X 3.41.6, col. 1367 138 De contemptu mundi] 3.10, P.L., vol.217,
col.741. 145 Dialogorum] Gregory the Great, *Dialogi*, IV.27-8, ed. Moricca, pp.271-2; or PL vol.77
col.365.

78. See below, p.224. 79. John taught this in a number of sermons; see M. Dykmans (ed.), *Les sermons de Jean XXII sur la vision béatifique* (Rome: Presses de l'Université Grégorienne, 1973). Passages are quoted in "Quoniam ut ait" in NM, p.1018ff.

dogmatizat et predicat quod omnia de necessitate eveniunt; quia omnia preordina- 150
 nata sunt a Deo; ordinatio autem Dei impediri non potest. Unde et propter hoc in
 constitutione sua *Quia vir reprobus* tenet expresse quod Christus in quantum
 homo regno temporali et universali rerum dominio renuntiare non potuit, quia
 contra ordinationem Patris fecisset.⁸⁰ Propter hoc etiam distinctionem theolo- 155
 gorum de potentia Dei absoluta et ordinata reprobatur et impugnat. Propter hoc
 etiam dicit quod Deus necessario predestinavit electis vitam eternam, et minime
 contingenter. Et ita plane tenet quod omnia de necessitate eveniunt.

Cui tamen plures summi pontifices contradicunt. Ait enim Iohannes papa 8us, ut
 habetur dist. 86^a, c. *Facientis*, “Facientis proculdubio culpam habet qui quod
 potest corrigere negligit emendare.” Ex quibus verbis colligitur evidenter quod 160
 quandoque aliquis non corrigit quos potest corrigere et ita potest corrigere et
 potest non corrigere; quare non omnia eveniunt de necessitate.

Item, Gregorius papa, ut habetur dist. 83^a, c. *Consentire*, ait, “Consentire videtur
 erranti qui ad ressecanda que corrigi debent non occurrit.” Ex quibus verbis datur 165
 intelligi quod potest quis non corrigere que tamen debet, et per consequens
 potest corrigere et potest non corrigere.

Item, Leo papa, ut habetur Extra, De hereticis, c. *Qui alios*, ait, “Qui alios cum
 potest ab errore non revocat” et cetera.

Item, Eleutherius papa, ut habetur 2^a, q. 7^a, c. *Negligere*, ait, “Negligere cum
 possis perturbare perversos nichil aliud est quam favere.” 170

Item, Innocentius papa 3us, ut habetur Extra, De sententia excommunicationis, c.
Quante, ait, “Facientes et consentientes pari pena plectendos catholica
 condempnat auctoritas, eos delinquentibus favere interpretans qui cum possint
 manifesto facinori desinunt obviare.”

Capitulum 2.150 predicat] probat D (-VdFr)E | 154 contra] omitted C | 155 reprobatur et] omitted FrE
 | 156 et] omitted CDE (-Ed), added Pab | 157 tenet] petit Pz, putat Ly | 158 plures] omitted C (-Bb)
 | 159 Facientis²] omitted E, added Pab; quoque added CD (-Fr)E | quod] omitted CDE; quod
 added Frm; quas added Pab | 160 corrigere] et added LaE (-PaVa) | 161 quos] quod CDE | et¹...
 corrigere²] omitted We, added Wem | ita] omitted C (-Bb)Pa, added Pab | 162 potest] omitted
 CD (-Fr)E | quare] quia A (-WeOx) | 163 habetur] omitted BbCaVdE (-Ed), dicitur Ed
 Consentire] habetur added CaLcE (-Ed); videtur added VdEd | 164 qui] dum added C (-Bb)CaE
 occurrit] corrigit We | 165 quis] aliquis corrigere et Ed | tamen] tantum CLcVgVa | 166 potest²]
 omitted D (-La) | 169 Negligere²] quippe added VfVcmEd | 170 est] omitted Ed | 173 possint] possit
 LaLcE (-Ly) | 174 desinunt] desinit LaLcE (-Ed), desunt BbEd

Capitulum 2.159 Facientis¹] D.86 c.3, col. 541 163 Consentire] D.83 c.5, col. 533 167 Qui alios] X
 5.7.2, col. 1669 169 Negligere¹] C.2 q.7 c.55, col. 939 172 Quante] X 5.39.47, col. 1918

80. OND 95.12-13, p.715; 95.114ff, p.718

175 Item, Innocentius papa, ut habetur 83^a dist., c. *Error*, eadem verba ponit cum Eleutherio, dicens, “Negligere quippe cum possis perturbare perversos” et cetera.

Item, Symmachus papa, ut habetur eadem dist., c. 1°, ait, “Mortem enim languentibus probatur infligere qui hanc cum possit non excludit.”

180 Ecce quod septem summi pontifices sententialiter et vocaliter asserunt manifeste quod potest quis facere que non facit, quod sententialiter multi alii pape in scriptis suis affirmant; et per consequens secundum eos non omnia de necessitate eveniunt sicut asserit Iohannes 22us; ergo vel iste erravit vel alii erraverunt. Et constat quod hoc tangit fidem. Ergo aliquis summus pontifex
185 contra fidem erravit.

Capitulum 3

Discipulus: Illa que tangunt sanctissimum patrem dominum Iohannem papam 22um volo usque ad tractatum de dogmatibus ipsius differre. Nunc vero rationes pro assertione predicta producas in medium.

5 **Magister:** Quod papa intrans canonice possit postea, ante omnem renuntiationem spontaneam, non solum errare sed etiam heretica pravitate fedari multis rationibus in scripturis fundatis autenticis assertores prefati probare conantur. Est autem prima ratio talis.⁸¹ Omnis purus viator habens usum rationis non confirmatus in gratia⁸² potest contra fidem errare et eidem errori pertinaciter
10 adherere, quia talis potest veritati que non est per se nota nec per experientiam certam accepta nec est sibi demonstrative probata, si voluerit, dissentire et eius contrariam opinari, quia secundum beatum Augustinum credere nullus potest nisi volens.⁸³ Sed papa est purus viator et non comprehensor;⁸⁴ si enim esset comprehensor errare non posset. Papa etiam est habens usum rationis, ut

Capitulum 2.180 septem] *omitted* Ed | 181 que] quod VdFrE (-VgVa) | quod² etiam *added* FrE | 182 scriptis] scripturis LaFrE | 3.2 sanctissimum patrem] *omitted* A (-We) | papam] WeB: *omitted* Ww | 5 possit] potest Ed | postea] *omitted* Ed | 6 etiam] in WeBa | 7 in scripturis] *omitted* C (-Bb) | scripturis] scriptis BbD (-La)PaVa | 8 autem] *omitted* CDE | ratio] A (-OxAv)BFr: *omitted* Ww | 10 quia] que We | veritati] a veritate Ed | per se] *omitted* CDE | experientiam] aliquam *added* B | 11 certam] *omitted* C (-Bb) | voluerit] noluerit WeOxCaPz | dissentire] divertere E (-Va), dissentire Pab | 12 contrariam] contraria We

Capitulum 2.175 Error] D.83 c.3, col. 533 178 c 1] D.83 d.a.c.1, col. 531

81. Compare “Quoniam omnis” in NM, p.952. 82. The good angels and the saints in heaven are “confirmed” in grace in the sense that they are not able to sin; see Sent.2 q.15, OTh vol.5 p.341/368. 83. Augustine *In Iohannis Evang.* 26.2, CCSL vol. 36 p.260; or PL vol.35 col.1607. 84. On the distinction between *viator* and *comprehensor* see Thomas Aquinas, ST 3 q.15 a.10. See Ockham, Qd1.2 q.3,4, OTh vol.9 p.487/526ff.

communiter; si enim per infirmitatem vel senectutem vel aliquam aliam causam 15
 perderet usum rationis, ex tunc quamdiu usu rationis careret hereticari non
 posset, quemadmodum pueri, amentes et etiam dormientes, statu illo durante,
 hereticari non possunt. Papa insuper non est confirmatus in gratia, cum possit
 peccare et dampnari. Ergo papa talis potest veritati que non est per se nota nec
 per experientiam certam accepta nec est sibi demonstrative probata, si voluerit, 20
 dissentire. Multe autem sunt catholice veritates que nec sunt per se note nec per
 experientiam certam accepte nec sunt pape demonstrative probate, cum dicat
 beatus Gregorius quod “fides non habet meritum cui humana ratio prebet experi-
 mentum.”⁸⁵ Ergo huiusmodi veritatibus papa potest si voluerit dissentire, et per
 consequens pravitate heretica poterit irretiri. 25

Secunda ratio est hec. Constitutus in officio per quod non necessario neque
 conferuntur neque augentur necessario gratia et virtutes potest labi in hereticam
 pravitatem, si ante susceptum officium potuit heretica pravitate fedari. Hec est
 nota, quia sine gratia vel virtute non potest aliquis viator a pravitate heretica
 reservari qui prius eandem poterat pravitatem incurrere, nisi perderet usum 30
 rationis. Sed in susceptione papalis officii non necessario conferuntur gratia et
 virtutes, neque etiam necessario tunc augentur; ergo, cum papa ante susceptum
 papale officium potuerit heretica pravitate involvi, sequitur quod etiam post
 susceptum dictum officium, si non perdiderit usum rationis, possit eadem labe
 fedari. 35

Maior est manifesta; minor probatur auctoritatibus et ratione. Ratione quidem,
 quia suscipiens papatus officium poterit esse in peccato mortali; existenti autem
 in peccato mortali gratia et virtutes minime conferuntur, nec etiam, stante
 peccato mortali, augentur in ipso; ergo potest contingere quod in assumpto ad
 papatum neque virtutes et gratia augeantur neque tunc conferantur eidem. 40

Capitulum 3.16 ex] et AvEd | usu] usum BLa | 17 posset] potest Ly | pueri] puri VfVc | etiam]
 omitted EsLaFrE | 19 et dampnari] omitted A (-We) | 22 pape] proprie EsCD (-Fr)E (-Ed) | 23 quod]
 omitted CDE | cui] ubi A (-We) | 26 non necessario neque] non necessario VgVa; [non Pab]
 necessario Pa; neque necessario La; necessario neque CD (-LaFr) | 27 conferuntur] confirmatur
 CD (-Lc)E | 28 si] seu A (-We) | 30 reservari] preservari BaD (-Vd)E | 31 conferuntur] confirmantur
 D (-LcFr) | 32 cum] si LaLeVdm; omitted CVd | 33 potuerit] potuit CDE | 34 dictum] omitted E
 si] omitted C (-Bb), added AnmFim | perdiderit] perdidit C (-Bb)D | 36 est manifesta] patet
 CD (-Fr)E, iam patuit Fr | 38 gratia] gratie CD (-Lc)E | stante] scientia de C (-Bb), stans in PaVg;
 in added EsFrEd | 39 augentur] augetur C (-Bb); virtutes added Ed | potest] posset
 CD (-Lc)E (-Ed) | 40 gratia] gratie BbDE | tunc] etiam C (-Bb)D (-Fr); tunc deleted An

---

85. Gregory, *Homil. in Evangelia*, ii.26, CCSL vol. 141 p.218; or PL vol.76 col.1197.

Quod etiam multis sanctorum testimoniis videtur aperte probari. Beatus enim Gregorius, ut habetur dist. 40^a, c. *Non loca*, ait, “Non loca vel ordines creatori nostro nos proximos faciunt, sed nos aut merita bona ei coniungunt aut mala disiungunt.” Ex quibus verbis datur intelligi quod nulla dignitas ecclesiastica absque bonis meritis facit Deo proximos ad idem officium vel dignitatem assumptos. Ex quo manifeste concluditur quod in susceptione papalis officii gratia et virtutes non necessario conferuntur, neque de necessitate augentur, cum absque bonis meritis — immo cum meritis malis — possit quis ambitiosus vel avarus aut alio crimine irretitus ad officium papatus assumi. Hinc etiam idem Gregorius, ut habetur dist. predicta, c. *Nos*, ait, “Nos qui presumus non ex locorum vel generis dignitate sed morum nobilitate innotescere debemus, nec urbium claritate sed fidei puritate.” Et beatus Ambrosius, ut habetur eadem dist., c. *Illud*, ait, “Illud autem adverte quod extra Paradisum vir factus est, mulier intra Paradisum, ut advertas quod non loci, non generis nobilitate, sed virtute unusquisque gratiam comparat sibi.” Et beatus Ieronimus, ut habetur dist. prefata, c. *Non est facile*, ait: “Non est facile stare in loco Petri et Pauli, scilicet tenere cathedram cum Christo regnantium; quia hinc dicitur, non sanctorum filii sunt qui tenent loca sanctorum, sed qui exercent opera eorum.” Et Iohannes Chrysostomus, ut legitur eadem dist., c. *Multi*, ait: “Non facit cathedra sacerdotem sed sacerdos cathedram, non locus sanctificat hominem sed homo locum.” Et idem,

Capitulum 3.42 ordines] ordine Bb; gap C (-Bb) | 43 aut¹] nostra Bb, ad C (-Bb)PaVg, ac La; omitted EsCaVdVa | merita] nostra added Ed | 47 gratia] gratie D (-Vd) | 48 immo] et E | meritis malis] demeritis E (-Vg)Vgb, meritis Vg | quis] omitted E | vel] omitted A (-We) | 49 avarus] omitted E | alio] aliquo B, aliquo alio E | 50 Nos] nos qui A (-We) | non] omitted C (-Bb)Vd | 51 vel generis] gravi E (-Ed) | generis] gratiis CLaVd, gradus Ca | 53 autem] omitted A | 54 intra] intrans C | ut] et ut E (-Ed) | 55 sibi] nota nec per experienciam... si voluerit dissentire multe (repeated from lines 10–21) added PaVgPbVbSa, deleted Pa; nota nec per experienciam... perderet usum rationis (repeated from lines 10–16) added and deleted Va; vota nec per experienciam certam accepta non est sibi demonstrative probata added and deleted Pc. See Comments.html. | Ieronimus] gregorius deleted ieronimus Fi, gregorius ieronimus AnLc | 57 regnantium] regnas We | hinc] hic We | 58 exercent] exemplificant CD (-Fr)PaVg, exercent Pab | 59 ut legitur] omitted E (-PaVa) | ait... 61 dist] sic declinasse legitur multi sacerdotes et pauci sacerdotes. multi in nomine et pauci in opere. videte ergo fratres quomodo sederitis super cathedram. quia cathedra non facit sacerdotem. sed sacerdos cathedram. non locus sanctificat hominem. sed homo locum sanctificat. non omnis sacerdos sanctus. sed omnis sanctus est sacerdos. qui bene sederit super cathedram honorem accipit cathedre. ideoque malus sacerdos de sacerdocio suo crimen acquirit non dignitatem. iudicio enim tuo sedes si quidem bene vixeris. et bene docueris populum instruis si bene docueris et male vixeris. tui solius condempnator [m] eris [/m]. Nam bene vivendo et bene docendo populum instruis quomodo bene vivere debeant. bene autem docendo et male vivendo deum instruis quomodo te debeat condempnare. et adhuc idem ibidem Fr (from *Multi*).

Capitulum 3.42 Non loca] D.40 c.4, col. 257 50 Nos] D.40 c.3, col. 257 53 Illud] D.40 c.9, col. 261 56 Non est facile] D.40 c.2, col. 257 59 Multi] D.40 c.12, col. 263

prout recitatur eadem dist., c. ult., ait: “Non qui maior fuerit in honore ille est iustior, sed qui fuerit iustior ille maior est.” Ex hiis patet aperte quod in susceptione ecclesiasticae dignitatis neque gratia et virtutes necessario conferuntur neque ipsas necesse est augeri.

Quod etiam per scripturam divinam probari videtur quia, ut habetur 2° 65
Machabeorum, 5° c., “Non propter locum gentem, sed propter gentem locum Dominus elegit.” Ex quibus concluditur quod non propter dignitatem prelatum sed propter merita prelatorum Dominus approbat dignitatem; et ideo in susceptione dignitatis non est necesse gratiam et virtutes infundi vel augeri.

Discipulus: Ex ista ratione sequi videtur quod in susceptione ordinum gratia 70
non confertur nec augetur.

Magister: Ex ista ratione non sequitur quod in collatione ordinum gratia non confertur nec augetur, sed sequitur quod, sicut in collatione baptismi et aliorum sacramentorum, propter indispositionem baptizati, puta si in peccato mortali existit, potest contingere quod gratia neque conferatur neque etiam augeatur, ita 75
potest hoc accidere in ordinum et cuiuscunque dignitatis ecclesiasticae susceptione.

Discipulus: Alias rationes adducas.

Magister: Tertia ratio est hec. Qui non est confirmatus in fide, si usum habeat rationis, potest errare contra fidem. Sed papa non est confirmatus in fide. Quia si 80
esset confirmatus in fide, per aliquod donum supernaturale confirmaretur in fide; sed nullum supernaturale donum apparet collatum pape per quod confirme-

---

Capitulum 3.61 Non] nemo A (-We)Va | 62 iustior¹] maior CD (-Fr)E (-Va) | 65 quia] omitted E | 67 quibus] A (-OxAv): quo Ww | concluditur] sequitur E | 68 Dominus] VfVc: deus CDE; omitted A (-VfVc)B | approbat] approbavit Ed | in] omitted Ed | 69 et] vel Ed | virtutes] virtutem E | 70 Discipulus] omitted PbVbLbSa, added Lbb | sequi videtur] sequitur KoEdArPbSa | quod] nec added ArPbVbbSa | quod... 71 augetur] omitted Lb, added Lbm | ordinum] nec in alicuius [ullius Ko] dignitatis ecclesie susceptione added KoEdAr | gratia... 71 augetur] omitted PbVbSa | 71 non] omitted KoEdAr | nec] vel Ed | 72 Magister... 76 ordinum] omitted PbVbLbSa, added Lbm | non] omitted WeOxAr, added Oxb | quod in] quia ex Ed | ordinum... 73 collatione] omitted To | 73 confertur] conferatur A (-We)C (-Bb)LcKoAr | nec] vel KoAr augetur] augeatur A (-We)KoAr | sed... 75 augeatur] sicut tamen contingit quandoque quod suscipiens baptismum non recipiat gratiam propter indispositionem suscipientis KoAr | quod] omitted CD (-LaFr)E | 75 existit] We: consistat Lc, preexistit Ed, persistit Ww | neque¹] WeBfRLbm: non Ww | neque²] WeOxEsToLbm: non Ww | etiam] omitted BaFrE | augeatur] augetur CcLa; et added E (-PaVg); etiam added PaVg | ita] etiam added KoAr | 76 accidere] contingere Ko, contingit Ar | et] quod nec in susceptione ordinem et Lb (misplacement of Lbm insertion point) | 82 pape] proprie CVd | per] propter B

Capitulum 3.61 c ult] D.40 c.12, col. 263 66 2 Machabeorum] 5:19

tur in fide. Inter omnia enim dona supernaturalia que de communi lege puris viatoribus conferuntur, precipua et maxime stabilientia recipientem in fide sunt gratia et virtutes theologice, scilicet fides, spes et caritas, et dona Spiritus Sancti. Sed per ista purus viator minime confirmatur in fide, cum ista perfectiora et maiora sepe inveniuntur in aliis quam in papa, qui tamen per ipsa minime confirmantur in fide; ergo papa per ista minime confirmatur in fide. Et ita nullum donum supernaturale collatum ipsum confirmat in fide; quare contra fidem potest errare.

Discipulus: Ista ratio non concludit, quia probaretur per ipsam quod concilium generale, immo tota congregatio fidelium, posset errare contra fidem, quia nullum donum supernaturale apparet collatum concilio generali vel congregationi fidelium per quod confirmetur in fide, cum gratia, virtutes theologice et dona Spiritus Sancti viatores non confirmant in fide, que tamen inter omnia dona supernaturalia collata concilio generali et congregationi fidelium noscuntur esse precipua.

Magister: Assertores predicti concedunt quod ratio ista sic nude sumpta non concludit, quia possibile est apud Deum non solum congregationem fidelium sed etiam papam et quemlibet alium viatorem, absque dono supernaturali animam informante, ab errore et heresi preservare; per quem congregatio fidelium usque ad consummationem seculi absque omni heresi permanebit immunis. Hoc tamen non debet neque de persona neque de collegio affirmari nisi de qua vel quo Deus revelavit quod nunquam errabit contra fidem. Deus autem hoc revelavit de congregatione fidelium et non de papa, quare temerarium est dicere quod papa intrans canonice nunquam errabit contra fidem.

Discipulus: Alias rationes allega.

Magister: Quarta ratio eorum est hec.⁸⁶ Non minoris efficacie et virtutis respectu actus fidei sunt ecclesiastica sacramenta quam quecumque dignitas

Capitulum 3.85 et¹ omitted WeAvEs, deleted Ox | **88** per ista] omitted Ed | **92** generale] omitted We | posset] potest Ed | **93** vel] nec E (-PaVa) | **94** confirmetur] confirmatur C (-Bb)CaLc, confirmantur LaVd | gratia] We : gratia et Ww | theologice] WeBa: catholice Es; omitted Ww | **95** confirmant] confirmant D (-LaLc) | que] quare CD (-CaFr)Vg, quia Va; omitted Pa; que added LcmPab | **96** supernaturalia] supernaturaliter Ed | **98** nude] unde OxAvC (-Bb)Lc, universaliter EsD (-LaLc)E | **101** quem] quam VfVcCD (-Fr)E | **102** absque omni heresi] omitted CDE immunis] in vivis CD (-CaFr) | **103** neque¹] omitted CDE | neque²] vel CD (-LcFr), nec LcFrE | **105** quare] quia CD (-CaFr), igitur Ca, et E (-Ed), et ideo Ed | **109** actus] omitted CD (-Fr) sacramenta] latria C | quecumque] alia added We

⁸⁶. Compare “Quoniam omnis” in NM, p.953, secundo.

ecclesiastica. Sed per susceptionem baptismi (qui vocatur “fidei sacramentum”, 110
Extra, De baptismo et eius effectu) nullus confirmatur in fide quin postea possit
errare contra fidem. Ergo per susceptionem cuiuscunque dignitatis ecclesiastice
etiam papalis nullus confirmatur in fide.

Quinta ratio talis est. Non minus repugnant errori fides et gratia quam que- 115
cunque dignitas ecclesiastica. Ergo non magis confirmatur quis per dignitatem
ecclesiasticam contra errorem et heresim quam per fidem et gratiam. Sed nullus
purus viator confirmatur in fide per fidem et gratiam quin postea possit errare et
heretica infici pravitate. Ergo nullus per dignitatem ecclesiasticam, etiam
papalem, confirmatur in fide quin postea possit heretica pravitate fedari.

Sexta ratio hec est. Tam papa iuste depositus quam papa qui sponte renuntiasset 120
papatui potest errare contra fidem; ergo papa etiam ante depositionem et
renuntiationem spontaneam potest errare contra fidem. Antecedens patet; quia si
papa depositus et qui renuntiavit papatui non posset errare contra fidem,
sequeretur quod aliquis purus viator multis involutus peccatis alius a papa non
posset contra fidem errare. Consequentia probatur, quia per actum meritorium 125
non acquiritur viatori potestas errandi contra fidem, sed tam depositio pape
quam renuntiatio spontanea potest esse meritoria. Si enim papa dignus deponi
suam depositionem acceptat vel propter Deum sustinet patienter, in hoc meretur;
unde si Iohannes 12us quando deponeretur de papatu⁸⁷ ex amore Dei patienter
tollerasset, apud Deum meritum habuisset. Probabile est etiam quod tam 130
Syriacus papa, qui renuntians papatui adhesit undecim milibus virginum,⁸⁸ quam
Celestinus 5us renuntiando papatui,⁸⁹ merebatur coram Deo. Ergo neque per
depositionem nec per renuntiationem huiusmodi acquiritur potestas errandi

Capitulum 3.110 baptismi] actus fidei CCaVdE, alicuius fidei LaLc | fidei] *omitted* CDE
| 112 cuiuscunque] *omitted* CaEd | 114 repugnant] We: repugnat Ww | 117 postea] *omitted* Ed
| 120 renuntiasset] renuntiavit Ed | 121 etiam] *omitted* E (-PaVa) | et] vel CD (-Lc)E (-Pa)
| 123 renuntiavit] renuntiat WeBa | posset] potest LaLcEd | 124 sequeretur] sequitur BbD (-VdFr)
| 126 viatori] viatoris CD (-CaFr)E (-Ed) | 127 Si] cum FrE (-Vg)Vgm | Si... 128 depositionem]
omitted Vg, cum enim papa dignus depositione suam depositionem *added* Vgm | deponi]
depositione CDE (-Vg)Vgm | 129 12] A (-Vc)Es: 22 Ww | ex] ABaFr: *omitted* Ww | 130 tam] cum
E (-Ed) | 131 Syriacus] A (-VfVc)BBbFrPaLb: symmachus Ww | undecim] enim We
virginum] ABLaFrPabLbb: *omitted* Ww | 132 Ergo... per] nec ergo OxAv, non ergo per VfVc; per
added Oxb | 133 acquiritur] non *added* VgVa

Capitulum 3.111 De baptismo et eius effectu] X 3.42.4, col. 1388

87. Martini *Chronicon*, p.431. 88. Iacobus de Voragine, *Legenda aurea*, ed. Giovanni Paolo
Maggioni (Firenze: SISMEL 2007), p.1208. 89. Abdicated 1294. J.N.D. Kelly and Michael J.
Walsh (eds.) *A Dictionary of Popes*, 2nd edition (Oxford: Oxford University Press, 2014).

135 contra fidem, et ita papa ante depositionem et renuntiationem habet potestatem
errandi contra fidem sicut et post.

Discipulus: Ista ratio videtur unam assertionem falsam accipere, quod papa scilicet ante depositionem possit contra fidem errare. Nam videtur secundum iura⁹⁰ quod quam cito papa erraret contra fidem tam cito esset depositus.

140 **Magister:** Ad istam instantiam nonnulli respondent dicentes quod est depositio
duplex, scilicet ab homine et a iure. Ante depositionem ab homine potest papa
errare contra fidem et hereticam incurrere pravitatem; et de ista depositione
procedit ratio supradicta, quia papa primo effectus hereticus et postea conversus
et satisfaciens Deo posset deponi ab homine, quam depositionem posset merito-
145 rie acceptare. Ante depositionem autem a iure potest papa ex simplicitate vel
ignorantia contra fidem errare, sed non hereticorum numero aggregari, quia,
licet a fide ex ignorantia vel simplicitate deviaverit, si tamen paratus est corrigi
non est papatu privatus. Sed si pertinaciter errori contra fidem adhererit est ipso
facto depositus de papatu et de iure omni auctoritate nudatus, non ab homine sed
a iure.

150 **Discipulus:** Adde alias rationes.

Magister: Septima ratio eorum est hec. Nullus per dignitatem acceptam indigne,
illegitime et inique confirmatur in fide. Sed contingit aliquem indignum ad
papatum ascendere illicite et inique, quia per ambitionem et simoniam et per
vias alias multas impias et iniquas. Ergo talis per papatum in fide nullatenus
155 confirmatur.

Octava ratio eorum est hec. Ille status per quem assumens ipsum confirmatur in
fide et in quo nullus potest errare non est fugiendus a viris perfectis, sed toto
desiderio appetendus, quia talis status vel est omnino ab omni periculo spirituali
securus, vel est minus periculosus statu in quo non est quis confirmatus in fide,

---

Capitulum 3.134 et²] **AB:** vel **Ww** | **135** sicut...post] *omitted* **Ed** | **136** assertionem] affirmationem **Ed** | **138** papa] *omitted* **CD** (-Fr) | erraret] errat **FrE** | **141** depositione... 142 postea] *omitted* **Di** | **142** papa] **AEs:** *omitted* **Ww** | effectus] factus **A** (-We) | postea] post **C** (-Bb) | **143** satisfaciens] sacrificans **E** (-PaVa) | posset] potest **LaLcEd** | ab homine] *omitted* **C** (-Bb) | quam] et **Ed** posset²] *omitted* **Ed** | **145** quia] quare **FrE** | **146** a] ex **E** (-**Ed**), a **Pab** | deviaverit] deviet **We** tamen] *omitted* **C** (-Bb) | **147** adhererit] adhesit **CD** (-VdLc)**E** (-**Ed**) | **148** depositus] *omitted* **C** (-Bb) | de papatu] *omitted* **CDE** | nudatus] sed *added* **CD** (-Fr)**E** | **152** illegitime] legitime **C** (-Bb), illegitime **Anm** | **154** multas] *omitted* **Ed** | et iniquas] *omitted* **C** (-Bb) | per papatum] pro papatu **E** | **157** viris perfectis] viro perfecto **FrE** | perfectis] sanctis **C** (-Bb) | **158** omnino] *omitted* **B** | **159** in quo] iniquo **C**

---

90. See Brian Tierney, *Foundations of the Conciliar Theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 1955), pp.56-67.

eo quod propter defectum fidei et imperfectior sit quis et ad peccandum pro- 160
clivior. Sed papatus non est appetendus sed fugiendus, nec est minus periculosus
quam alii status in quibus contingit errare contra fidem, propter quod et beatus
Clemens recusavit⁹¹ fieri papa. Ergo propter papatum nemo confirmatur in fide.

Nona ratio eorum est hec. Ille qui contra fidem errare non potest ad diffi- 165
niendum et determinandum dubia que circa fidem emergunt non indiget aliorum
constitutorum in hac vita mortali peritia, sicut qui in geometria vel alia facultate
errare non posset ad diffiniendum dubia in eadem aliorum consilio minime
indigeret. Sic etiam, quia congregatio fidelium contra fidem errare non potest,
aliorum quam Christianorum sapientiam non requirit ad diffiniendum illa que 170
sunt consona catholice veritati. Sed papa ad multa dubia que circa fidem emer-
gunt catholicam declaranda et diffinienda indiget aliorum peritia; aliter enim pro
dubiis declarandis et heresibus extirpandis frustra fuissent generalia concilia
congregata, frustra etiam consuleret in sacra pagina eruditos. Ergo papa potest
contra fidem errare.

Decima ratio eorum est hec.⁹² Omnis purus viator qui potest actuale peccatum et 175
mortale contra legem Dei committere potest hereticam incurrere pravitatem,
quia talis potest dampnabiliter excecari, cum, ut habetur Sapientie 2°, malitia
peccatorum eosdem execat. De impiis enim ibi scribitur, “Excecavit illos
malitia eorum.” Et ita in tantam deduci poterunt cecitatem ut catholicam abne-
gent veritatem. Sed papa potest peccatum actuale et mortale committere, secun- 180
dum quod Bonifacius martyr, prout legitur dist. 40^a, c. *Si papa*, et Symmachus
papa, ut habetur 9^a, q. 3^a, c. *Aliorum*, testantur aperte. Quod etiam ecclesia
catholica insinuat evidenter, cum pro ipsius spirituali salute preces ad Deum
fundere non desistat. Ergo papa potest hereticam incurrere pravitatem.

Undecima ratio eorum est hec. Illi qui in exponendis scripturis sunt preferendi 185
pape possunt errare contra fidem; ergo multo magis papa potest errare contra

---

Capitulum 3.160 quis] *omitted* CDE, *added* Pab | 162 contingit] convenit E (-PaVa) | 163 propter] WeVcBP: per Ww | 165 circa] contra Ed | 167 posset] potest Ed | in eadem] *omitted* B, *added* Esm | aliorum] alio CD (-LcFr), alterius Lc | 168 Sic] sicut AvEd | 169 requirit] requiret We | 173 consuleret] vocaret FrE | 176 Dei] *omitted* CDE | 178 Excecavit] execat CCaVd | 181 Bonifacius] papa et *added* B | 182 etiam] *omitted* We | 184 desistat] WeEd: desistit Ww | 185 in] *omitted* Ed | 186 ergo] *omitted* CVa | papa] ille / ipse C (-Bb)LcE; *omitted* OxBb; papa *added* OxmPam

---

Capitulum 3.177 Sapientie 2] Wisdom 2:21 181 Si papa] D.40 c.6, vol.1 col. 259 182 Aliorum] C.9 q.3 c.14, vol.1 col. 1159

---

91. Martini *Chronicon*, p.410. 92. Compare “Quoniam omnis” in NM, p.953, quarto.

fidem. Consequentia patet: tum quia tenet per locum a minori;⁹³ tum quia ille qui non potest errare contra fidem preferendus est in expositione scripturarum divinarum illi qui potest errare; tum quia sicut mendax est veraci nullatenus preponendus, ita qui circa ea que fidei sunt potest mentiri nullo modo preponendus est illi qui mentiri non potest. Antecedens autem probatur aperte. Nam, sicut allegatum est prius, secundum quod habetur in decretis, dist. 20^a, § 1°, tractatores divinarum scripturarum in expositione scripture sunt summis pontificibus preferendi. Dicti autem tractatores possunt errare contra fidem, secundum quod prius de beatis Cypriano, Augustino et etiam Ieronimo probatum existit. Origenes etiam, tractatorum divine scripture non minimus, erravit aperte et in hereticam incidit pravitatem. Ergo multo magis summi pontifices, qui sepe sunt illiterati et scelerati divinarum scripturarum ignari, possunt in hereticam incidere pravitatem.

200 Duodecima ratio eorum est hec.⁹⁴ Qui potest de heresi accusari et pro heresi condemnari potest contra fidem errare catholicam et pravitate heretica maculari. Hoc patens est de se, quia de crimine quod quis non valet committere, nulla est accusatio. Papa autem potest de heresi accusari et pro heresi condemnari, secundum quod ex superioribus probatur aperte. Ergo papa potest hereticari.

205 Tertia decima ratio eorum est hec. Qui potest actum hereticalem committere potest hereticari. Papa autem potest actum hereticalem committere; patet per exemplum de beato Marcellino et de Silvestro 2°. Ergo papa potest hereticari.

210 Quarta decima ratio eorum est hec. De nulla persona est licitum affirmare ipsam non posse errare contra fidem de qua ipsam non posse errare neque per scripturam sacram, neque per doctrinam ecclesie vel sanctorum, neque per rationem in dicta doctrina fundatam potest ostendi. Sed quod papa non possit errare contra fidem nullo predictorum modorum potest ostendi. Si enim posset

---

Capitulum 3.189 veraci] seu illi qui mentiri non potest *added* Fr | 190 preponendus] preferendus A (-We), preferendus preponendus Fi, preferendus vel preponendus Ca | circa] contra E | 191 autem] *omitted* B | 195 existit] A (-Vc): extitit Ww | 196 etiam] *omitted* E (-PaVa) tractatorum] We: tractator Ww | minimus] WeBa: minime Es, minus Ww | 198 scelerati] sanctarum E | 200 eorum] *omitted* A (-We)FrE | heresi] heretico CDE | 201 errare] *omitted* C (-Bb) | 207 2] *omitted* CD (-Fr) | 208 Quarta decima] tredecima E | eorum] *omitted* EsFrE

Capitulum 3.192 prius] Above, 4.16.26, p.160 | dist. 20 §1] D.20 d.a.c.1, vol.1 col. 113 195 prius] Above, 2.4.51, p.45 204 superioribus] Above, 1.42 ff, p.198 207 Marcellino] Above, 2.47, p.201 | Silvestro] Above, 2.120, p.204

---

93. Cf. OND 121.115ff: “Si illud, quod minus videtur inesse, inest, et illud quod magis”. Cf. Aristotle, *Rhetoric* II.23, 1397b16-18. 94. Compare “Quoniam omnis” in NM, p.953, tertio.

ostendi potissime probaretur per illas auctoritates Salvatoris: “Vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi” (Matthei ultimo), “Simon, ecce Sathanas expetivit vos ut cribraret sicut triticum; ego autem rogavi pro te ut non deficiat fides tua, et tu aliquando conversus confirma fratres tuos.” Sed per istas auctoritates non potest ostendi quod papa non possit errare contra fidem. 215

Non per primam, quia illa auctoritas non potest intelligi de papa cum vacante sede nullus sit papa, et ita non dixit Christus pro papa sed pro ecclesia militante, “Vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi.” Item, Christus non solum intellexit se permansurum cum ecclesia militante usque ad consummationem seculi per fidem solummodo, sed etiam per caritatem et bonam vitam. Constat autem quod Christus sepe non est cum papa per caritatem et bonam vitam, cum sepe papa sit vir nefarius, extra caritatem existens. Ergo de papa non debent verba predicta intelligi. 220 225

Nec secunda auctoritas de papa debet intelligi ut Christus rogaverit quod fides pape non deficeret: tum quia Sedes Apostolica sepe vacat, et tamen tunc non deficit fides pro qua Christus rogavit; tum quia papa potest renuntiare papatui vel deponi et postea contra fidem errare, et tamen nullo tempore deficit fides pro qua Christus rogavit. Verba ergo predicta dixit Christus beato Petro pro persona ipsius Petri: quia fides Petri finaliter non defecit, licet ad tempus defecerit, propter quod dixit sibi Christus, “et tu aliquando conversus”, postquam scilicet fides tua defecerit et tu ad fidem reddieris, “confirma fratres tuos.” Eadem etiam verba, scilicet “Ego pro te rogavi ut non deficiat fides tua”, dixit ergo Christus Petro pro congregatione fidelium: quia fides Petri fuit et est in congregatione fidelium absque interruptione usque ad finem seculi duratura. Nam fides quam beatus Petrus tenuit, predicavit et docuit nequaquam deficiet, sed in aliquibus 230 235

Capitulum 3.213 potissime] optime **E** | Vobiscum...221 solum] *omitted* Un | **214** Matthei ultimo] luce **Ed** (perhaps refers to the words following) | **215** expetivit] petivit **CCaLa** | vos] te **CLa**; *omitted* **CaLcE** (-**Ed**), vos *added* Pam | **218** primam] papam **CVgVa** | potest intelligi] intelligitur **Ed** | **219** dixit] dicit **LaEd** | sed pro] *omitted* **WeB**, *added* **Esb** | ecclesia militante] ecclesie militanti **A** (-**Vc**) | **220** omnibus diebus] *omitted* **C** (-**Bb**) | **222** etiam] *omitted* **A** (-**We**)**FrVa** | **223** sepe] *omitted* **Ed** | **224** sepe] *omitted* **VaLy** | vir] *omitted* **Ed** | **226** debet] potest **BFrE** quod] ut **CDE** | **227** pape] papa **We** | **229** et] *omitted* **FrE** | tamen] cum **CE**, tamen **Fib** | deficit] **WeBa**: deficiat **FrE**, deficeret **Ca**, deficiet **Ww** | **230** ergo] autem **B**, *omitted* **E** (-**Ly**), vero **FrLy**; autem *added* **Pab** | dixit] dicit **Ed** | **231** Petri] eius **FiAnmE**, ipsius **La**; *omitted* **C** (-**Fi**)**D** (-**LaFr**) defecit] deficit **A** (-**We**)**BE** (-**Ed**) | **232** dixit] dixerit **Ba**, dicit **Ed** | **233** et] ergo **Ly** | tu...reddieris] tua fides reddierit **CD** (-**LcFr**) | reddieris] rediens **Ed** | **234** dixit] dicit **Ed** | ergo] **We**: *omitted* **Ww** | **236** absque interruptione] *omitted* **C** (-**Bb**) | finem] consummationem **CDE** | **237** nequaquam] nunquam **CD** (-**Lc**)**E**, non **Lc**

Capitulum 3.214 Matthei] 28:20 | Simon] Luke 22:31-2

Christianis, clericis vel laicis, viris vel mulieribus, usque ad finem seculi remanebit.

- 240 Quinta decima ratio eorum est hec. Qui potest hereticorum et heresis fautor et defensor existere potest heretica pravitate fedari. Immo, talis heresiarcha est censendus, teste Urbano papa qui, ut habetur 24^a, q. 3^a, c. *Qui aliorum*, ait: “Qui aliorum errorem defendit multo est dampnabilior illis qui errant, quia non solum ille errat sed etiam aliis offendicula erroris preparat et confirmat. Unde quia
- 245 magister erroris est, non tantum hereticus sed etiam heresiarcha dicendus est.” Sed papa potest hereticorum et pravitate heretice fautor et defensor existere, secundum quod per duo exempla probatur. Primum est de Anastasio 2°, qui fuit fautor Fotini et Acacii hereticorum, secundum quod habetur dist. 19^a, c. *Anastasius*. Secundum exemplum ponunt aliqui de Iohanne 22°, qui Nicolai 3ⁱⁱ et decretalis sue que incipit *Exiit qui seminat*, necnon et Clementis 5ⁱⁱ et decretalis sue que incipit *Exivi de paradiso*, fautor fuit aliquando et defensor, et tamen in dictis decretalibus *Exiit* et *Exivi* plures hereses de paupertate Christi et apostolorum eius necnon et de voto abdicationis proprietatis omnium temporalium in speciali et etiam in communi liquido continentur, ut nonnulli dicunt et scribunt.⁹⁵
- 255 **Discipulus:** Isti malitiose contra sanctissimum patrem dominum Iohannem papam 22um procedunt. Nituntur enim concludere quod vel fuit, vel est modo, hereticus.

Magister: Volo te scire quod nonnulli putant quod non malitiose sed veraciter et insolubiliter demonstratur quod Iohannes 22us vel fuit vel est modo hereticus, quia, ut asserunt, nulla potest tergiversatione negari quin doctrina sua de paupertate Christi et apostolorum eius, et de abdicatione proprietatis omnium temporalium in speciali et etiam in communi, et de paupertate evangelica,

Capitulum 3.238 viris] *omitted* C (-Bb) | 239 remanebit] permanebit A (-We), manebit C (-Bb) | 240 eorum] *omitted* CDE | hereticorum] hereticari D (-LcFr) | 243 est] *omitted* C (-Bb) | 244 ille] ideo C (-Bb) | 245 etiam] *omitted* E | est] hec ibi *added* A (-We) | 246 et] *omitted* CD (-LcFr)E (-Va); *added* Pam | heretice] *omitted* We | 247 secundum] *omitted* Ed | per] de We | 2] *omitted* E (-PaVa) | 249 et] *omitted* We | 251 Exivi] exivit VfFrE (-Pa) | 252 Exivi] exivit VfBfFrE (-Pa) | 254 liquido] liquide D (-Lc), loquendo Ed | 255 sanctissimum] *omitted* A (-We)Ed | patrem] *omitted* A (-We)E | 256 papam] We: *omitted* Ww | concludere] *omitted* E, *added* Pab | modo hereticus] hereticus monstrare Ly | 258 quod] *omitted* E | 259 insolubiliter] infallibiliter FrE | demonstratur] We: demonstratur Ww | 261 proprietatis] *omitted* C (-Bb) | 262 etiam] *omitted* WeBfFrPa, *added* Pab

Capitulum 3.242 Qui aliorum!] C.24 q.3 c.32, vol.1 col. 1887 248 Anastasius] D.19 c.9, vol.1 col. 111 250 Exiit qui seminat] X 5.12.3 lib. vi, vol.3 col. 759ff 251 Exivi de paradiso] X 5.11.1, vol.3 col. 313 Clem.

95. See below, p.224.

doctrine Nicolai 3ⁱⁱ et aliorum summorum pontificum adversetur. Cum ergo omnia predicta ad fidem pertineant vel ad bonos mores, necesse est quod altera istarum doctrinarum contrariarum contineatur sub heretica pravitate. Aut ergo doctrina Iohannis 22ⁱ est heretica, aut doctrina Nicolai 3ⁱⁱ et aliorum summorum pontificum cum eo concordantium circa predicta est heretica. Si doctrina Iohannis 22ⁱ est heretica, cum eam diffinierit solempniter esse tenendam, sequitur quod ipse pertinax et hereticus est censendus. Si autem doctrina Nicolai 3ⁱⁱ et aliorum summorum pontificum est heretica, ergo Iohannes 22us, quando eam per decretalem suam que incipit *Quorundam exigit* solempniter approbavit et multipliciter commendavit, fuit hereticus reputandus, quia pravitate heretice defensor et fautor.⁹⁶

Unde et nonnulli ex predictis formant sextam decimam rationem sic. Papa qui circa ea que fidei sunt est sibiipsi contrarius potest errare contra fidem. Papa autem potest circa ea que fidei sunt esse sibiipsi contrarius. Hanc probant per exemplum de Iohanne 22°, qui sibiipsi contrarius invenitur, cum prius approbaverit doctrinam Nicolai 3ⁱⁱ de paupertate Christi et apostolorum eius et de abdicatione proprietatis omnium temporalium in speciali et etiam in communi, et postea contradixit eidem.

Capitulum 4

Discipulus: Quamvis rationes que impugnare videntur sanctissimum patrem nostrum dominum papam non putem concludere, licet sint difficiles ad solvendum (de quarum dissolutione sollicitate cogitabo), tamen alie quedam efficaces apparent. Unde et probabile michi videtur quod non est impossibile quod papa

---

Capitulum 3.265 contrariarum] WeBPab: *omitted* Ww | 267 pontificum] *omitted* B | 268 cum] et ipse B | eam] enim E (-Pa) | diffinierit] diffinivit B | solempniter] eam *added* Ed | 269 ipse] *omitted* Ed | 271 decretalem] declarationem CD (-Fr)E, decretalem Pab | que incipit] *omitted* CDE | Quorundam exigit] gloriosam We; *omitted* Ed | exigit] exiit D (-VdLc)E (-Ed) | 272 commendavit] mandavit Ed | heretice] *omitted* B, *added* Esm | 274 et] WeEs: *omitted* Ww Papa] *omitted* CDE | 275 contra] circa CCaLcE | 277 sibiipsi] sibi FrE | approbaverit] approbavit CD (-LcFr), approbat FrE | 279 proprietatis] christi *added* BbD (-LaFr)E | etiam] *omitted* WeBFrE | 280 contradixit] contradicit EsEd | eidem] eisdem B | 4.2 sanctissimum] sacratissimum Ed sanctissimum... 3 papam] iohannem 22 A (-We) | 3 papam] iohannem 22 *added* BLaFr; iohannem *added* CaVd | 4 dissolutione] A (-Vc)B: solutione Ww

---

Capitulum 3.271 Quorundam exigit] Extravagantes Ioannis 22ⁱ, 14.1, vol.3 col. 106ff.

---

96. For *Gloriosam ecclesiam* (referred to by We) see BF, vol. 5, pp. 137-142. Both *Quorundam* and *Gloriosam* are adduced to support the present point in "Appellatio Michaelis in Avenione", NM p.187.

primo intret canonice et postea efficiatur hereticus. Verum, quia veritas exagitata magis splendescit in lucem,⁹⁷ peto ut in contrarium allegare nitaris.

Magister: Pro assertione contraria, quam tenet (ut dicitur) Iohannes 22us et etiam frater G (ut fertur), multis modis arguitur. Primo sic. In illa communitate
 10 non potest esse iudicium certum absque vacillatione de dubiis que emergunt circa⁹⁸ que dubia et fundamenta eorum quilibet in illa communitate existens potest errare. Sed in ecclesia militante est iudicium certum absque vacillatione de dubiis que circa fidem emergunt; aliter enim nulli determinationi seu
 15 diffinitioni vel declarationi ecclesie militantis circa ea que fidei sunt esset firmiter adherendum, quia illi qui potest errare non est indubitata fide credendum. Ergo non quilibet in ecclesia militante potest errare. Ergo est aliquis in ecclesia militante qui errare non potest, et non alius quam papa. Ergo papa circa ea que fidei sunt non potest errare.

Secundo sic arguitur. Ille ad quem sunt omnes cause fidei deferende et per quem
 20 sunt omnes cause fidei diffiniende non potest contra fidem errare nec hereticam incurere pravitatem, quia si quis erraverit contra fidem de hiis que fidei sunt recte diffinire non poterit. Sed ad summum pontificem sunt omnes cause fidei deferende et diffiniende per ipsum (24^a, q. 1^a, c. *Quotiens*, Extra, De baptismo et eius effectum, c. *Maiores*). Ergo papa errare non potest contra fidem.

Tertio sic. Ille cuius scripture inter scripturas canonicas computantur contra
 25 fidem errare non potest, quia qui potest contra fidem errare potest a fidelibus reprobari; auctore autem reprobato etiam reprobantur scripta eius (Extra, De hereticis c. *Cum Celestinus*); scripture autem que reprobari possunt non sunt inter scripturas canonicas numerande; ille igitur cuius scripture sunt censende
 30 canonicæ contra fidem errare non potest. Scripture autem pape et decretales eius

Capitulum 4.6 primo] *omitted* C (-Bb) | 7 peto] puto A (-OxVc), pecto Ox | 9 G] geraldus WeBa | 14 vel] *omitted* E (-Ly), *added* Pab | 15 indubitata fide] indubietate fidei CD (-CaFr) | 19 arguitur] A: arguit Es; *omitted* Ww | deferende] defendende C | 20 diffiniende] defendende OxAvCLaVd | 21 quia] sed E | 23 deferende] defendende C | 25 Ille] *omitted* FiFrE (-Va) | 27 auctore... reprobato] auctoritate... reprobata EsCaE (-Va) | etiam] AB: *omitted* Ww | 28 non... 29 sunt] *omitted* We | 29 canonicas] catholicas FiFrE

Capitulum 4.23 Quotiens] C.24 q.1 c.12, vol.1 col. 1835 24 Maiores] X 3.42.3, vol.2 col. 1382 28 Cum Celestinus] X 5.7.4. (Correct reference is c. *Fraternitatis*.) See gloss, s.v. Celestinus atque Pelagius, vol.2 col. 1670

97. Cf. C.35 q.9 c.7, *Grave*, vol.1 col. 2455. Ockham often invokes the saying “veritas exagitata...”: OND Prol.10; 1 Dial. 5.4.6-7; Brev. 1.5.14, 2.13.45; 3.2 Dial. Prol.52-3. See Jürgen Miethke, “Der ‘Dialogus’ Ockhams als Fiktion eines Lehrgesprächs zwischen Lehrer und Schüler”, in *Schüler und Meister*, ed. Andreas Speer and Thomas Jeschke (Berlin: De Gruyter, 2016), pp.705-20, at p.719 n.46. 98. The structure of this sentence is strange. Perhaps it needs “si” before “circa”.

inter scripturas canonicas computantur, teste Augustino, qui lib. 2°, *De doctrina Christiana*, prout habetur dist. 19^a, c. *In canonicis*, ait, “In canonicis scripturis ecclesiarum catholicarum quam plurimum divinarum scripturarum solertissimus indagator auctoritatem sequatur, inter quas sane ille sunt que Apostolica Sedes habere et alii ab ea accipere meruerunt epistolas.”⁹⁹ Cui etiam concordat Agatho papa, qui, ut habetur eadem dist., c. *Sic omnes*, ait, “Sic omnes Apostolice Sedis sanctiones accipiende sunt tanquam ipsius divina voce Petri firmate.” Ergo papa cuius scripta sunt tam autentica contra fidem errare non potest. 35

Quarto sic. Non minoris auctoritatis, dignitatis, sanctitatis, firmitatis fidei est putandus summus pontifex in nova lege quam fuerit summus sacerdos vel iudex in veteri lege. Sed summus sacerdos aut iudex in veteri lege tante fuit auctoritatis et firmitatis habendus quod nulli licebat de eius diffinitione aut iudicio in quacunque causa ardua dubitare vel ei aliquid contraire, teste ipso Deo qui, ut habetur Deuteronomii 17° c., dixit populo universo: “Si difficile et ambiguum apud te iudicium esse perspexeris et iudicium intra portas tuas videris verba variari, surge et ascende ad locum quem elegerit Dominus Deus tuus, veniesque ad sacerdotes Levitici generis et ad iudicem qui fuerit illo tempore, queresque ab eis, qui indicabunt tibi iudicii veritatem, et facies quodcumque dixerint qui presunt loco quem elegerit Dominus Deus tuus, et docuerint te iuxta legem eius, sequerisque sententiam eorum; nec declinabis ad dextram vel ad sinistram. Qui autem superbierit, nolens obedire sacerdotis imperio qui eo 40 45 50

Capitulum 4.31 computantur] reputantur Ba, nuncupantur CD (-Fr)E | qui] in added A (-We) | 34 sunt] WeBaE (-VgVa): sint Ww | que] S: quas Ww (Scott: all MSS, and the Canon Law text, have “quas”, but grammar requires “que”, which is in the established text of Augustine.) | 35 alii] alia VgVa; omitted Ed | ab ea] omitted S | 36 qui ut] prout E (-PaVa) | 37 firmate] firmata CD (-Fr)E (-Ed) | 38 tam] tamquam VcBVd | 39 firmitatis fidei] fidei et firmitatis WeB | fidei] omitted CDE | 41 sacerdos] pontifex Ed | aut] ac OxAvCD (-LcFr) | 43 aliquid] quasi E (-Va) | 44 et] est CVg, est et Vd | 45 perspexeris] prospexeris CaLaE (-Pa); inter sanguinem et sanguinem causam et causam lepram et non lepram added D (-LaLc) | iudicium] BbE (-Ed): iudicium Ww | 46 verba] omitted WeBa | 47 veniesque] veniensque CLa | generis] geneas C | illo tempore] illius sententiae CLc | 48 indicabunt] A (-OxAv)EsVdPz: iudicabunt BaCCaLaE (-Pz) quodcumque] quecumque We | 49 Deus tuus] omitted Ed | 50 vel] neque EsEd | 51 eo] ex CD (-LaFr)

Capitulum 4.32 In canonicis¹ D.19 c.6, vol.1 col. 107. Augustine *De doctrina Christiana* 2.8.12, CCSL vol.32 p.39; or PL vol.34 col.40. | canonicis¹ 36 Sic omnes¹ D.19 c.2, vol.1 col. 105 44 Deuteronomii] 17:8-13

99. The gloss (*casus*) interprets: “inter quas scripturas preponende erunt scripture sedis Apostolice”. Augustine’s text in *De doctrina Christiana* reads somewhat differently: “In canonicis autem scripturis ecclesiarum catholicarum quam plurimum auctoritatem sequatur, inter quas sane illae sint, quae apostolicas sedes habere et epistolas accipere meruerunt,” i.e. “...merited to have the sees of apostles and to receive [apostolic] epistles”. Augustine did not mean that papal letters have the authority of scripture.

tempore ministrat Domino Deo tuo et decreto iudicis, morietur homo ille, et auferes malum de Israel; cunctusque populus audiens timebit, ut nullus deinceps intumescat superbia.” Ex hiis verbis colligitur quod in veteri lege dignus erat
 55 morte qui in quacunq[ue] questione difficili et ambigua sacerdotis et iudicis imperio minime obedisset. Ex quo sequitur quod nulli dubitare licebat an sacerdos et iudex recte diffinisset. Ergo multo magis, in nova lege, que perfectiores noscitur habere ministros, nulli licet dubitare catholico an papa in questione fidei recte diffiniat, quod non esset verum si papa contra fidem posset
 60 errare.

Discipulus: Auctoritas Deuteronomii allegata non videtur esse ad propositum, quia illa non loquitur de causa fidei sed de causis aliis civilibus et criminalibus.

Magister: Hoc non impedit rationem, quia ille de cuius iudicio in causis criminalibus et civilibus non est aliquantulum dubitandum, de eius etiam iudicio in causa
 65 fidei est nullatenus trepidandum. Nam qui in huiusmodi causis non potest errare etiam in causa fidei errare non poterit, eo quod omnis qui contra fidem potest errare etiam in aliis poterit deviare, cum errantibus in fide etiam in aliis minime sit credendum, quia sicut sacri canones protestantur, infideles et heretici nec iudicare nec testimonium ferre in causis fidelium valent quoquomodo.¹⁰⁰

Discipulus: De hoc postea¹⁰¹ tecum collationem habebō. Ideo transi ad alias rationes.

Magister: Quinto sic arguitur. Constitutus in dignitate que habenti confert innocentie sanctitatem hereticari non potest. Sed papatus confert pape innocentie sanctitatem, teste Symmacho papa, qui, ut habetur dist. 40^a, c. *Non nos*, ait:

Capitulum 4.52 et¹ ex **Ed** | **54** intumescat] in *added* C (-Bb) | superbia] superbiam CCaVd; hec ibi *added* A (-We) | hiis] quibus A (-We) | verbis] *omitted* We | erat] *omitted* C (-Bb) | **55** questione] conclusione E (-Pa) | **56** quo] *omitted* We | **57** et] vel C (-Bb) | **58** in ... 59 questione] inquisitione Pz, de inquisitione Ly | **59** diffiniat] diffinit **CD** (-Lc)E | **62** aliis] *omitted* FrE | **66** etiam] et **CD** (-Fr)E | **67** etiam] et VcCDE | etiam] christi E | **70** collationem] collocutionem Ed | **72** habenti] huic E (-PaVa) | **73** confert] infert BbD (-CaFr), confert Lcm | pape] papa We | **74** qui] *omitted* CaFrE (-Ed)

Capitulum 4.74 Non nos] D.40 c.1, vol.1 col. 257

---

100. “Heretics cannot be judges since they possess neither authority nor right (24 q. 1 c. *Didicimus*) [col.1849], nor can they be witnesses (Extra, *De hereticis*, c. 1) [col. 1669], nor can they be accusers (2 q. 7 c. *Alieni* [col.913], and c. *Pagani* [col.913], and c. *Non potest*) [col.913]”; 1 Dial. 6.19, tr. Knysh. **101.** 1 Dial. 6.79, 80.

“Quis sanctum dubitet esse quem apex tante dignitatis attollit? In quo, si desint 75
bona acquisita per meritum, sufficiunt que a loci predecessore testantur. Aut
enim claros ad hec fastigia erigit, aut qui eriguntur illustrat.” Ex quibus verbis
colligitur quod quem dignitas papatus attollit, etiam si malus prius extiterit,
sanctitate illustrat; quare nisi renuntiaverit papatus hereticari non potest.

Sexto sic. Si papa contra fidem posset errare et heretica infici pravitate, eadem 80
ratione, et multo fortius, quilibet Christianus poterit heresi depravari. Ubi autem
quilibet de aliquo collegio potest hereticari, etiam totum collegium hereticari
valebit; quare sequeretur quod tota congregatio christianorum posset hereticam
incurrere pravitatem, quod doctrine evangelice adversatur aperte.

Septimo sic. Qui potest errare contra fidem potest contra divina precepta aliquid 85
imperare. Ei autem qui potest aliquid contra divina precepta iubere non est
necesse in omnibus obedire, quia secundum sententiam beati Petri, Actuum 5°,
potius obediendum est Deo quam contra Deum iubenti. Si igitur papa potest
errare contra fidem, non est necesse pape in omnibus obedire, quod sacris
canonibus obviare videtur. Gregorius enim, ut habetur dist. 19^a, c. *Nulli*, ait, 90
“Nulli fas est vel velle vel posse transgredi Apostolice Sedis precepta.” Et idem
Gregorius, ut habetur dist. 12^a, c. *Preceptis*, ait, “Preceptis apostolicis non dura
superbia resistatur, sed per obedientiam que a sancta Romana ecclesia et aposto-
lica auctoritate iussa sunt salutifere impleantur.” Ex hiis patet quod preceptis
pape est in omnibus obediendum, et per consequens errare non potest. 95

Capitulum 4.75 Quis] qui VcC (-Bb)LcE (-Ed) | dubitet] dubitat VfVcLaLcE (-Ed) | quem]
quod WeOxCa | dignitatis] potestatis Ed; aut excellentie added La; aut added C; que added
E (-Ed), deleted Pa | attollit] extollit C (-Bb)LcE (-VgVa), aut excellit added and deleted Pa, aut
excellit added Va, excellit aut extollit Vg, excellit BbCa | desint] desinit AvPz, desunt
CD (-VdFr)E (-Ed) | 76 meritum] nunc CLc, etiam nunc Va | sufficiunt] sufficiunt diffiniunt Ox,
diffiniunt VfVcCLcVgVa; fuerit Pa (deleted), sufficiunt Pab | 77 erigit] exigit CD (-VdFr)VgVa;
omitted Pa, erigit added Pab | eriguntur] erigunt EsCD (-VdFr), exiguntur PaVa, exigunt Vg
| 78 colligitur] intelligitur E | attollit] extollit CD (-Fr)E | etiam] et CDE (-Pa) | si] omitted We
| 80 sic] omitted CDE | posset] potest VdEd | 81 depravari] WeBa: dampnari Ww | 83 sequeretur]
sequitur CD (-LaFr) | christianorum] fidelium CDE | posset] potest Ed | 85 divina] omitted
CD (-La)E (-Pa) | 86 aliquid] omitted CDE | iubere] imperare CDE | 88 Deo] omitted We
| 91 precepta] nec nostre dispositionis ministerium quod nostram sequi oportet caritate sit ergo ruine
sue dolore prostratus quisquis apostolicis voluerit verbis contraire decretis added Fr (from *Nulli*)
| 92 Preceptis] primo CaE | ait] omitted E | ait Preceptis] omitted CD (-LaFr) | dura] omitted
CDE, added Pab | 94 impleantur] hec ibi added A (-We) | hiis] verbis added FrE

Capitulum 4.87 Actuum] 5:29 90 Nulli] D.19 c.5, vol.1 col. 107 92 Preceptis] D.12 c.2, vol.1 col.
55

Octavo sic. Si papa posset hereticari, posset ab homine iudicari. Sed papa non potest ab homine iudicari, sicut sacri canones attestantur.¹⁰² Ergo papa hereticari non potest.

Capitulum 5

Discipulus: Quamvis iste rationes videantur michi difficiles, tamen conclusioni nequeo assentire. Unde qualiter ad eas respondetur enarra.

Magister: Ad primam earum respondetur quod in illa communitate que non est sibi ipsi relicta sed est preservata ab illo qui errare non potest, potest esse iudicium certum de dubiis licet quilibet de illa communitate sigillatim possit errare, et hoc quia nullus eorum specialiter preservatur quin possit errare sicut communitas preservatur. Sic est de ecclesia militante, quia quilibet in ecclesia militante in manu consilii sui relinquitur, ut secundum sue voluntatis arbitrium manere possit in fide, gratia assistente divina, vel a fide catholica deviare. Communitas autem Christianorum sic preservatur a Deo quod si unus a fide exorbitaverit, alius firmus in fide divino munere permanebit. Unde si papa contra fidem erraverit, alius Christianus, vir vel mulier, minime a fide recedet.

Discipulus: Nonne talis modus arguendi valet: “Quilibet Christianus potest errare contra fidem, ergo tota Christianorum communitas potest errare contra fidem”?

Magister: Talis modus arguendi, ut multi dicunt, non valet sed est fallacia figure dictionis,¹⁰³ quia sepe a nomine quod non est collectivum ad nomen collectivum est fallacia figure dictionis, sicut hic: “Quilibet de populo potest sustentari uno pane in die, ergo populus potest sustentari uno pane in die,” et sicut hic: “Utraque pars contradictionis potest esse vera, ergo contradictio potest esse vera.”

Discipulus: Non placet michi quod circa rationalem scientiam te diffundas. Ideo refer quomodo ad rationes alias respondetur.

Capitulum 4.96 posset] potest FrEd | 5.3 nequeo] nescio A (-We)Vd | respondetur] respondeatur BD (-LcFr)Ed | enarra] declara CDE | 4 earum] omitted C (-Bb) | 8 in] de CD (-Fr) | 10 assistente] affinitate Ed | 20 sustentari] de added CD (-CaLc)E | sustentari] de added CD (-Lc)E (-Pa) | 21 contradictio] contradictoria E | potest] possunt Ed | 23 scientiam] omitted C (-Bb)

Capitulum 5.4 primam] Above, 4.9, p.219

---

102. E.g. D.40. c.6, vol.1 col. 259; C.9 q.3 c.10ff, vol.1 col.1158. **103.** SL 3.4 c.10, OPh vol.1 p.791ff/868.

Magister: Ad secundam rationem respondetur quod quamvis cause fidei ad 25
hereticum sint minime deferende, ad illum tamen qui potest hereticus effici
antequam efficiatur hereticus sunt cause fidei deferende. Et ideo licet papa
possit in pravitatem labi hereticam, antequam tamen labatur sunt cause fidei
deferende ad ipsum. Sed si hereticam incurrerit pravitatem, ex tunc non est ad
ipsum questio fidei deferenda. Non ergo ad illum qui errat, sed qui potest errare 30
contra fidem est causa fidei deferenda.

Ad tertiam rationem dicitur quod ille scripture et decretales pape inter scripturas
canonicas, hoc est autenticas et veneratione dignas, sunt recipiende que scripture
divine et sacris dogmatibus sanctorum patrum non inveniuntur adverse, et de
huiusmodi sanctionibus, scripturis et epistolis pape loquuntur Augustinus et 35
Agatho papa ac alii sancti patres. Scripture autem et epistole pape que sacre
pagine aut sanis dogmatibus contradicunt sunt a cunctis fidelibus respuende,
teste Gratiano qui, dist. 19^a, § *Hoc autem*, ait, “Hoc autem”, scilicet quod
decretales sunt paris auctoritatis cum canonibus, “intelligendum est de illis
sanctionibus vel decretalibus epistolis in quibus nec precedentium patrum 40
decretis nec evangelicis preceptis aliquid contrarium invenitur.” Et idem, § *Quia
ergo*, ait, “Quia ergo illicite et non canonice sed contra decreta predecessorum et
successorum suorum hec rescripta dedit”, scilicet Anastasius 2us, “ut probat
Felix et Gelasius, qui Acacium ante Anastasium excommunicaverunt, et Hor- 45
misdas, qui ab ipso Anastasio tertius eundem Acacium postea dampnavit, ideo a
Romana ecclesia repudiatur et a Deo percussus fuisse legitur.” Ex hiis verbis
colligitur quod papa potest scribere decretales que non sunt a catholicis
recipiende. Quod quidam exemplo probare conantur. Nam decretales seu
rescripta Iohannis 22ⁱ decretalibus et rescriptis Gregorii 9ⁱⁱ, Innocentii 4ⁱⁱ,
Alexandri 4ⁱⁱ, Nicolai 3ⁱⁱ et Clementis 5ⁱⁱ ac quorundam aliorum summorum 50
pontificum, quantum ad ea que ad dogmata fidei spectant, obviant et

Capitulum 5.25 fidei] VfVcD (-CaLa): *omitted* Ww | 26 effici] fieri VcCDE | 27 papa] *omitted*
CDE | 28 tamen] *omitted* A | 29 incurrerit] incurreret B | ex] *omitted* Ed | 30 Non... 31 deferenda]
omitted VcCDE. See Omissions-Additions.html, passage 29. | ergo] enim We | 34 et¹] de E (- Ed),
aut Ed | dogmatibus] auctoritatibus E | 35 loquuntur] loquitur C (-Bb)D (-VdLc)E (- Va) | 37 sanis]
sacris VcCDE | 39 sunt] sint Ed, habet Va; *omitted* CD (-Fr)PaVg; sunt *added* Pab | 41 nec] aut B
| idem] ibidem CDE | 42 decreta] FrEd: *omitted* Ww | et successorum] *omitted* A (-We)Fr
| 43 rescripta] responsionem CD (-Fr)PaVg | scilicet] sed CCaLa | scilicet...2] *omitted* Ed
| 45 tertius] tertio OxAvBDiFrE (-Ed)Lb | dampnavit] dampnaverit CD (-CaFr) | 46 fuisse] esse
CD (-Fr)E | 48 recipiende] We: accipiende OxCVd, acceptande Ww | seu] etiam *added* CDE
| 49 rescripta] scripta CLcFrE | 51 quantum] et E (-PaVa); et Pa *deleted*, quantum Pab; *omitted*
CD (-Fr) | dogmata] dogma B

Capitulum 5.25 secundam] Above, 4.19, p.219 32 tertiam] Above, 4.25, p.219 38 Hoc autem¹]
D.19 d.p.c.7, vol.1 col. 109 41 Quia ergo] D.19 d.p.c.8, vol.1 col. 111

repugnant.¹⁰⁴ Contraria autem non sunt a catholicis recipienda. Ergo vel scripta Iohannis 22ⁱ vel predecessorum suorum pontificum sunt a catholicis respuenda.

Ad quartam rationem respondetur quod summo sacerdoti in veteri lege et iudici
 55 oportebat omnes in causis difficilibus et ambiguis obedire quando iuxta legem
 divinam veritatem iudicii indicabant. Si autem contra legem divinam aliquid
 precepissent non fuisset obediendum eisdem, sicut ex libro Deuteronomii c. 13°
 et 17° colligitur evidenter. Quod autem sacerdotes summi veteris legis et etiam
 60 iudices principales poterant contra legem Dei iubere et contra fidei veritatem
 errare constat ex hoc quod plures eorum a veritate iudicii et fidei deviarunt, sicut
 per plura exempla posset ostendi. Quia plures summi sacerdotes circa tempora
 Machabeorum legem Domini reliquerunt. Urias etiam sacerdos obediens regi
 Achax contra legem extruxit altare, sicut habetur 4° Regum 16° c. Summi etiam
 65 sacerdotes tempore Christi in multis contra legem erraverunt. Iudices etiam
 Hebreorum nonnulli post Iosue contra legem egerunt, et omnes reges preter
 David, Ezechiam et Iosiam idolatriam commiserunt. Quare et summi sacerdotes
 et iudices supremi in veteri lege contra legem potuerunt iubere. In quo casu non
 erat obediendum eisdem. Et consimiliter est de summo pontifice sentiendum
 quod errare potest contra legem divinam. Si tamen non erraverit eius est
 70 standum sententie.

Ad quintam rationem respondetur quod papatus officium non necessario confert
 suscipienti innocentie sanctitatem. Plures enim summi pontifices in officio
 existentes flagitia enormia commiserunt. Beatus enim Marcellinus idolatrat.¹⁰⁵
 Anastasius 2us heresim et fautoriam hereticorum incurrit.¹⁰⁶ Stephanus 6us
 75 Formosum papam defunctum persequabatur inique omnes ordinationes eius
 irritas decernendo, qui etiam corpus Formosi in concilio positum et papali veste

Capitulum 5.53 predecessorum] We: predecessorum dictorum Ba, predictorum Ww | suorum]
 We: summorum Ww | 54 sacerdoti] pontifici CDE | 55 causis] talibus CDE | difficilibus]
 diffinitionibus BaD (-Fr), difficultatibus FrEd | 56 divinam] et added Ly | iudicii] iudicis BbCaLc,
 iudices C (-Bb)LaVdE (-Pa) | indicabant] WeFrPaLbm: iudicabant Ww | 60 deviarunt] erraverunt
 We; errarunt added Bam | 61 summi] pontifices added FrE | 62 etiam] enim EsCaE | 64 tempore...
 multis] omitted C (-Bb) | 65 et] sed B | preter] post We | 66 et] etiam CLcPa | 67 supremi] omitted
 FrE | casu] etiam CD (-Fr)E | 68 sentiendum] tenendum EsFrE (-Va) | 71 rationem] omitted Ly
 respondetur] omitted Pz, dicitur Ly | 72 innocentie] omitted CDE | enim] etiam E (-Ed)
 | 74 Stephanus] papa added CD (-Fr)E | 76 decernendo] discernendo CaE (-PaVa) | qui] quod
 C (-Bb)D (-Fr)E (-Ed), quia Ed | qui... 78 precepit] omitted Bb; quod etiam corpus formosi in
 concilio in tiberim amputari precepit added and deleted Bb

Capitulum 5.54 quartam] Above, 4.39, p.220 57 Deuteronomii] 13:8, 17:2-5 63 Regum] 4 Kings
 16 71 quintam] Above, 4.72, p.221

104. Cf. OND 123.429-488. 105. Above, p.201. With the rest of this paragraph compare "Quoniam
 omnis" in NM, p.953-4. 106. Above, p.203.

exutum laicali indui et, duobus digitis dextere eius abscisis, manus eius in Tiberim iactari precepit.¹⁰⁷ Sergius 4us Formosum papam de sepulchro extractum et in sede pontificali sacerdotaliter indutum impie decollari precepit et in Tiberim iactari, et omnes per Formosum papam ordinatos deordinavit inique.¹⁰⁸ Iohannes 12us venator et lubricus feminas publice tenuit. Iohanni diacono cardinali nasum et cuidam subdiacono manum amputari precepit, qui tandem extitit papatu privatus.¹⁰⁹ Benedictus 7us, depredata primum ecclesia sancti Petri, Iohanni diacono cardinali oculos eruit.¹¹⁰ Silvester 2us demones in papatu consuluit.¹¹¹ Liquet igitur quod papatus non confert innocentie sanctitatem. 80 85

Ad decretum autem Symmachi respondetur quod nequaquam Symmachus papa intendit astruere quod nemo potest esse papa nisi sanctus, cum constet multos sceleratissimos viros fuisse in summo pontificio residentes; sed vult asserere Symmachus papa quod ad papatus officium sublimatus presumendus est esse sanctus, etiam licet prius fuisset malus, nisi contrarium evidenter appareat. Et ideo non dicit ipsum esse sanctum sed “Quis sanctum esse dubitet?”, quasi diceret nemo debet dubitare male suspicando sed presumere quod assumptus ad papatum sit sanctus, nisi contrarium constiterit evidenter. Et sic exponit glossa ibidem dicens, “Et si quandoque forte apostolici non essent boni, semper presumuntur esse boni”; et obiciens in contrarium ait, “Sed nonne contrarium est 19^a dist. *Anastasius* et 26^a dist. *Nunc autem?*”, ad quam obiectionem respondens ait, “Sed non dicitur hic quod sint sancti, sed quod sancti presumuntur donec contrarium constet.” Et infra: “Quod hic dicitur ‘semper 90 95

Capitulum 5.77 laicali] habitu *added* VcEsmDE, laicalem habitum C (-Bb) | indui] induit D (-LcFr) | duobus] in *added* C (-Bb) | 78 iactari] amputari C (-Bb)LaE (-PaVa) | precepit... 80 iactari] *omitted* To | 79 pontificali] habitu *added* CDE | sacerdotaliter] sacerdotio CLc, sacerdotali D (-LaLc)E | impie] ipse CLaLc, ipsum D (-LaLc)E | 82 qui] *omitted* A (-We) | 83 primum] prius VcC (-Bb) | 87 potest] possit CD (-CaVd)E, posset CaVd | papa] *omitted* C (-Bb) | 88 sceleratissimos] scelestos C (-Bb), celerimos Bb | 89 papa] *omitted* D (-LcFr) | quod] *omitted* E (-Ly), *added* Pam | 90 etiam] et BbD (-CaFr)VgVa; *omitted* Fr | 91 Quis] qui CD (-Fr)Vg dubitet] dubitat BaC (-Bb)LaLc | 92 diceret] dicat BbDE, dicens C (-Bb) | 93 constiterit] consistit C | 94 ibidem] idem LcE (-Pa), ibi Pa | dicens] *omitted* C (-Bb) | forte] *omitted* C (-Bb)LcFr apostolici] apostoli Ed | 95 nonne] in *added* CD (-Fr)E | 98 dicitur] quod presumuntur *added* Ed

Capitulum 5.86 Symmachi] Above, 4.74, p.221 93 glossa] D.40 c.1, s.v. quis enim, vol.1 col. 258

107. Martini *Chronicon*, p.430. 108. Martini *Chronicon*, p.430 (of Sergius III, not Sergius IV). Formosus was not dug up twice. Luidprand (Luidprandi Cremonensis *Antapodosis*, ed. P. Chiesa, CCCM vol.156, (Turnholt: Brepols, 1998), p.23) seems to have attributed actions of Stephen VI to Sergius III, and later writers attached similar stories to both popes. 109. Martini *Chronicon*, p.431. Cf. “Quoniam omnis”, in NM, p.949. 110. Martini *Chronicon*, p.431 (of Bonifacius VII). 111. Above, p.204.

- benefacere' intelligitur de hiis que possunt eque retorqueri ad bonum et ad
 100 malum; quia semper in dubio pro ipsius facto presumitur. Sed certe hoc idem est
 in quolibet sacerdote, ut 11^a, q. 3^a, *Absit*, et 41^a dist., c. 1°, et 16^a, q. 1^a, *Si clerici-
 catus*. Respondeo: Hoc verum est, sed tamen magis hoc presumitur pro papa, ut
 93^a dist., c. 1°. Unde sacrilegii instar esset disputare de facto suo, ut 17^a, q. 4^a, §
Qui autem.”
- 105 Ad sextam rationem respondetur sicut ad primam quod non est universaliter
 verum quod si quilibet de collegio potest errare totum collegium potest errare,
 quia quandoque collegium specialiter preservatur, et tamen nulla singularis
 persona tali modo specialiter preservatur. Sic etiam dominus aliquis temporalis
 posset aliquod monasterium conservare impediendo omnes simul occidi,
 110 quamvis nullam unam singularem personam, quamdiu essent multi, vellet defen-
 dere; sed si contingeret omnes occidi preter unum, illum defenderet quousque
 alius sibi in eodem monasterio iungeretur, et ex tunc illum sibiipsi relinqueret.
 Talis dominus monasterium conservaret, et tamen nullum de monasterio conser-
 varet nisi in casu ad tempus.
- 115 Ad rationem septimam respondetur quod non est obediendum pape si aliquid
 precipit contra legem Dei vel bonos mores. Si enim preciperet fornicari aut
 idolis immolare vel demones invocare aut fidem Christi negare vel aliquid de se
 malum, non esset sibi obediendum. Sacri autem canones loquuntur in casu in
 quo papa precipit aliquid licitum ad suum spectans officium.
- 120 Ad ultimam respondetur quod in casu potest papa iudicari ab homine.

Capitulum 5.99 eque] bene BbD (-LaFr)E; *omitted* C (-Bb)LaFr | retorqueri] tollerari A (-We),
 aliter retorqueri Vcm | **100** hoc idem] homicidium CLaLc | **101** clericatus] clericatus C, clarificatus
 D (-CaFr), clericus Ca; et *added* We | **102** verum] verbum LcEd | **103** 1] S: 2 Ww | 17] S: 19
 WeVcEsFr, 18 A (-WeVc)CD (-Fr)E | **106** errare] quod *added* CD (-VdFr)E | **107** quia] sed
 C (-Bb)E (-PaVa) | **108** preservatur] et *added* We | Sic] si E (-PaVa) | **109** occidi] preter unum
added A (-We) | **110** unam] *omitted* C (-Bb)Ca | vellet] nollet A (-We)VgVa | **111** omnes] simul
added A (-We) | **113** nullum] nulli We | **114** in casu] tantum Ed | **116** precipit] precipiat A (-We)
 | **117** immolare] immolari CD (-Fr) | aut] ac BbD (-CaFr) | **118** in³] *omitted* B | **119** spectans]
 papale CD (-CaFr) | **120** ultimam] ultimum A (-We) | casu] tali casu immo in pluribus secundum
 canones Fr | homine] ut patet 9 q 3 aliorum in glossa *added* Fr

---

Capitulum 5.105 sextam] Above, 4.80, p.222 **115** septimam] Above, 4.85, p.222 **120** ultimam]
 Above, 4.96, p.223

Capitulum 6

Discipulus: Post predicta de papa cupio scire quid de collegio cardinalium sentiant literati, an scilicet omnes existiment quod collegium cardinalium possit heretica pravitate respergi.

Magister: De hoc sunt opiniones contrarie. Nam aliqui arbitrantur quod totum collegium cardinalium hereticari non potest, et istius opinionis videtur esse frater G, qui (ut a quibusdam de ordine Fratrum Minorum audivi) hoc in quodam processu facto Perpeniani contra fratrem M asserit manifeste. Pro hac autem assertionem multis modis arguitur. 5

Primo sic. Ecclesia Romana hereticari non potest, 24^a, q. 1^a, c. *Pudenda* et c. *A recta* et c. *Memor*, ubi dicit Sixtus papa, “Memor sum me sub illius nomine presidere ecclesie cuius confessio a Domino Iesu glorificata est et cuius fides nullam heresim unquam fovet, sed omnes quidem hereses destruit.” Ista autem ecclesia cui prefuit Sixtus fuit Romana ecclesia; ergo Romana ecclesia hereticari non potest. Sed ista Romana ecclesia non est papa, quia papa preest Romane ecclesie; nullus autem sibiipsi preesse potest. Ergo papa non est Romana ecclesia que hereticari non potest. Nec universalis ecclesia est Romana ecclesia quia Romana ecclesia est mater aliarum ecclesiarum et caput; universalis autem ecclesia non est caput aliarum ecclesiarum sed est totum corpus. Nec potest dici quod Romana ecclesia est populus Romanus, vel clerus cum populo, vel totus clerus comprehendens collegium cardinalium tanquam partem; nam ad Romanam ecclesiam spectat de aliis ecclesiis ordinare, sicut ex sacris canonibus colligitur evidenter;¹¹² hoc autem non pertinet ad populum Romanum, nec ad clerum et populum, nec ad totum clerum Romanum qui comprehendit collegium cardinalium tanquam partem. Ergo per ecclesiam Romanam solummodo collegium cardinalium debet intelligi, et per consequens idem collegium hereticari non potest. 10 15 20 25

Capitulum 6.3 existiment] extiment A (-We) | possit] posset D (-CaLc) | 7 G] geraldus WeBa de ordine] omitted A (-We)B, added Esm | 8 fratrem] fidem CVdLc | M] minores EsFr, magister Ed | 9 autem] etiam B | 11 me] omitted FrEd | sub illius] superius CD (-Fr)Vg | 13 destruit] hec ibi added A (-We) | 18 mater] omnium added B, magistra C (-Bb)CaE (-Va). ?mas D (-CaFr) | 20 populus] papa ABaVa, aliter populus Vcm | 21 comprehendens] totum added EsbVdFrE (-Va) | 23 populum] papam A (-WeAv)Va, aliter populum added Vcm | 25 cardinalium] omitted CD (-LaFr) | 26 idem] illud BaC (-Bb)D (-CaFr); omitted Ca

---

Capitulum 6.10 Pudenda] C.24 q.1 c.33, vol.1 col. 1851 | A... 11 recta] C.24 q.1 c.9, vol.1 col. 1833 11 Memor] C.24 q.1 c.10, vol.1 col. 1835

---

112. Cf. D. 22 c.2 *Sacrosancta*, col.129.

Secundo sic. Sedes Apostolica hereticari non potest, teste Eusebio papa qui, ut
 30 habetur 24^a, q. 1^a, c. *In sede*, ait, “In Sede Apostolica extra maculam semper est
 catholica servata religio.” Sedes autem Apostolica non est papa, qui presidet
 Apostolice Sedi, nec est populus Romanus, nec clerus cum populo, nec totus
 clerus. Ergo est collegium cardinalium, et per consequens collegium cardina-
 lium hereticari non potest.

Tertio sic. Illud collegium quod solummodo et non aliud habet potestatem
 35 eligendi summum pontificem, qui est caput ecclesie, hereticari non potest. Quia
 si illud collegium esset hereticum, esset privatum potestate eligendi summum
 pontificem, quia heretici summum pontificem non debent eligere, et per conse-
 quens tota ecclesia careret potestate eligendi summum pontificem, quod est
 inconueniens reputandum. Sed ad solum collegium cardinalium spectat potestas
 40 eligendi summum pontificem, ut ex decreto Nicolai pape quod ponitur dist. 79^a
 colligitur. Ergo collegium cardinalium hereticari non potest.

Quarto sic. Illud collegium ad quod spectat papam, si exorbitaverit a fide,
 corrigere et iudicare non potest contra fidem errare. Quia si posset contra fidem
 errare non esset papa eorum subiectus iudicio — immo etiam alii Christiani non
 45 essent necessario eorum subiecti iudicio in causa fidei, quia possent ab eis si
 errarent appellare; ergo multo fortius papa non esset eorum subiectus iudicio.
 Sed collegium cardinalium potest de papa heretico iudicare. Quod probatur
 exemplo eorum qui Anastasium 2um, ut habetur dist. 19^a, repudiaverunt propter
 hereticam pravitatem. Illi autem fuerunt cardinales. Ergo ad cardinales spectat
 50 papam de pravitate heretica iudicare, et per consequens collegium cardinalium
 hereticari non potest.

Quinto sic. Illud collegium hereticari non potest quo hereticato tota multitudo
 Christianorum hereticaretur. Sed hereticato collegio cardinalium tota multitudo
 christianorum hereticaretur, quia, ut habetur 6^a, q. 1^a, § *Verum*, “Capite
 55 languescente facile reliqua corporis membra inficiuntur.” Collegium autem
 cardinalium est caput Christianitatis. Ergo hereticato collegio cardinalium facile

---

Capitulum 6.29 sede] fide C (-Bb) | maculam] materiam CD (-Fr)PaVg | 32 et per consequens]
 ergo Ed | 39 potestas] potentia Ed | 43 posset] potest Ed | 44 non¹] nec C (-Bb) | esset] est E
 | 45 possent] posset CCaE | 46 errarent] erraverint A (-WeOx), erraverit Ox | 48 qui] quia Ed
 | 52 sic] omitted Ed | hereticato] collegio added E (-Va) | 53 Sed... 54 hereticaretur] omitted
 BBbLaEdVb. (ToDi do not omit.) | tota] tunc C (-Bb)D (-LaFr) languente FrE | 55 languescente]
 languente FrE | facile] faciliter CDE | 56 facile] faciliter CD (-Fr)E

Capitulum 6.29 In sede] C.24 q.1 c.11, vol.1 col. 1835 40 dist 79] D.79 c.9, vol.1 col. 503 48 dist
 19] D.19 c.9, vol.1 col. 111 54 Verum] C.6 q.1 d.p.c.11, vol.1 col. 1057

hereticaretur tota Christianitas. Sed tota Christianitas hereticari non potest. Ergo nec collegium cardinalium hereticari potest.

Sexto sic. Si collegium cardinalium posset hereticari, multo magis quodlibet aliud collegium posset hereticari, et ita nullum esset collegium Christianorum quod non posset hereticam incurere pravitatem; quare tota Christianitas posset heretica pravitate respergi, quod est minime concedendum. Ergo collegium cardinalium hereticari non potest. 60

Septimo sic. Illud collegium hereticari non potest cui nullus Christianus in hiis que fidei sunt auderet resistere nec contra ipsum fidem catholicam defensare, quia tali collegio hereticato tota fides periclitaretur. Sed collegio cardinalium nullus audet in hiis que fidei sunt resistere Christianus nec contra idem collegium aliquid tangens fidem defendere. Ergo collegium cardinalium hereticari non potest. 65

Octavo sic. Collegium cardinalium est dignius et nobilius collegio episcoporum, nam cardinales in Romana curia episcopis preferuntur. Sed collegium episcoporum hereticari non potest, quia collegium episcoporum succedit collegio apostolorum, quod hereticari non potuit; ergo nec collegium episcoporum hereticari potest, et per consequens multo fortius collegium cardinalium hereticari non potest. 70

Nono sic. Illud collegium quod de heresi accusari non potest nullatenus hereticari potest. Sed collegium cardinalium accusari non potest de heresi, quia non posset accusari de heresi nisi ab inferioribus; inferiores autem superiores accusare non possunt secundum canonicas sanctiones.¹¹³ Ergo collegium cardinalium de heresi accusari non potest, et per consequens hereticari nequit. 75

Decimo sic. Illud collegium in cuius fide salvantur simplices hereticari non potest, quia illo collegio hereticato simplices salvari nequirent. Sed simplices salvantur in fide maiorum.¹¹⁴ Inter maiores autem maximi sunt cardinales. Ergo

Capitulum 6.58 nec] omitted CDE | hereticari] non added A (-WeVf)CDE | 60 posset] potest Ed | 61 quare] quia CLcVgVa, ergo Ed | posset] potest Ly | 64 cui] cuius CD (-VdFr)E (-Ed), cui Lcm | 65 auderet] audet VfVcDE, audent C | 66 fides] christianitas D (-LcFr) | 68 aliquid] aut C (-Bb)D (-CaFr) | 71 curia] ecclesia BFr | episcopis] ipsis EsCD (-Fr)E (-Va) | collegium] ipsorum added Ed | 72 collegium] ipsorum added Ed | 74 potest] poterit A (-We) | collegium... 75 potest] nec collegium cardinalium CDE | 76 non potest nullatenus] nullatenus potest non CD (-VdFr)E (-Va) | 79 canonicas] canonistas E (-Ed), canonicas Vab | 83 maiores] maximos E

113. Cf. C.2 q.7, vol.1 col.903ff. **114.** We have not found the source of the expression “in fide maiorum”. It occurs in Thomas Aquinas, e.g. ST 2-2 q.2. a.6, where Cajetan glosses “maiores”: “puta episcoporum vel doctorum Ecclesiae” (<https://archive.org/stream/operaomniaiussui08thom/page/32/mode/2up>).

simplices salvantur in fide cardinalium, et per consequens collegium cardinalium hereticari non potest.

Capitulum 7

Discipulus: Narra assertionem contrariam cum motivis suis.

Magister: Quidam indubitanter tenent quod collegium cardinalium in fide est nullatenus confirmatum, sicut nec collegia monachorum et aliorum clericorum, et ideo hereticari potest; nec est certum quod nunquam contra fidem errabit, sicut nec est certum quod errabit contra fidem. Isti assertores hanc assertionem multis rationibus fulcire nituntur, quarum prima est hec.

Nulli particulari collegio per summum pontificem voluntarie et ad placitum instituto debet attribui quod contra fidem errare non possit, quia aliquod collegium contra fidem errare non posse aliter probari non potest nisi quia Christus promisit fidelibus fidem catholicam usque ad finem seculi duraturam; verba autem Christi promittentis fidem usque ad finem seculi permansuram de nullo collegio particulari a summo pontifice instituto debent intelligi, quia Christus promissionem suam in ordinatione summi pontificis nequaquam instituit.

Collegium autem cardinalium est collegium particulare a summo pontifice voluntarie et ad placitum institutum, quia nec a Christo nec ab apostolis legitur institutum, eo quod nec in scriptura sacra nec in gestis apostolorum de cardinalibus aliqua mentio reperitur. Ergo temerarium est dicere quod collegium cardinalium nunquam contra fidem errabit.

Secundo sic.¹¹⁵ Illud collegium quod potest summus pontifex destruere vel cassare non est illa ecclesia que errare non potest, quia illa ecclesia que errare non potest non potest esse nulla, 24^a, q. 1^a, c. *Pudenda*, et per consequens non potest a summo pontifice destitui et cassari. Summus autem pontifex, sicut collegium cardinalium instituit, ita posset idem collegium destruere vel cassare, quia posset cardinalibus morientibus alios minime subrogare. Nec in hoc dicere-

Capitulum 6.84 et per consequens] ergo **Ed** | et... 85 potest] *omitted* OxVd; igitur et cetera **CD** (-VdFr)NaKoUnAx, et per consequens ipsi cardinales hereticari non possunt Fr, ergo collegium cardinalium hereticari non potest **Ed**, igitur et ego **E** (-**Ed**)PcArPbVbLbSa (igitur et ego *deleted* PaLb, ego *deleted* VgSa); et per consequens collegium cardinalium hereticari non potest *added* PamLbb | 7.4 collegia] collegium Fr**E** | 6 errabit] erravit Es**D** (-VdLc)PaPz | 8 et] *omitted* We placitum] beneplacitum A (-We)LcVa | 9 possit] posset **E** (-**Ed**), potest **Ed** | quia] quod *added* **E** | 10 posse] posset **E** | 13 debent] debet CLcFrVgVa | 20 sic] *omitted* **Ed** | 22 Pudenda] putanda **Ed** | non potest] *omitted* CPa, nec **D** (-Lc) | 23 et] nec **B** | 24 idem] illud **E**

Capitulum 7.22 Pudenda] C.24 q.1 c.33, vol.1 col. 1851

¹¹⁵. Cf. "Quoniam omnis" in NM, pp. 954, primo.

tur precepti Domini transgressor, eo quod de cardinalibus creandis nullum inveniatur preceptum divinum. Ergo collegium cardinalium non est illa ecclesia que contra fidem errare non potest.

Tertio sic.¹¹⁶ Illa ecclesia que contra fidem errare non potest nequaquam post tempora apostolorum incepit, quia ecclesie que erat temporibus apostolorum promisit Christus se cum ea usque ad finem seculi permansurum, cum dixit Matthei ultimo, “Vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi.” In quibus verbis Christus innuit manifeste quod ab illo tempore usque ad finem seculi nunquam ecclesia a fide catholica esset recessura, et ita illa ecclesia que errare non potest post tempora apostolorum nequaquam incepit. Collegium autem cardinalium post tempora apostolorum incepit. Ergo collegium cardinalium non est illa ecclesia que contra fidem errare non potest.

Quarto sic. Illud collegium quod est inferius papa non est illa ecclesia que contra fidem errare non potest, quia sicut papa potest contra fidem errare ita omne collegium inferius ipso potest contra fidem errare. Collegium autem cardinalium est inferius papa. Ergo potest contra fidem errare.

Discipulus: Per hanc rationem probaretur quod tota congregatio fidelium posset contra fidem errare, quia tota est inferior papa.

Magister: Respondetur quod non procedit ratio de tota congregatione fidelium, quia quando Sedes Apostolica non vacat, tota congregatio fidelium non est inferior Papa, quia comprehendit papam. Sed tota multitudo fidelium preter papam est inferior papa, et de illa multitudine conceditur quod potest errare contra fidem, quia secundum eos fides posset in solo summo pontifice remanere.

Discipulus: Compleas alias rationes.

Magister: Quinta ratio est hec.¹¹⁷ De illa sola ecclesia firmiter est tenendum quod non potest contra fidem errare de qua firmiter est credendum quod extra ipsam non est salus. Sed extra collegium cardinalium potest esse salus. Multi

---

Capitulum 7.26 Domini] divini BCDE | 27 inveniatur] invenitur EsEd | 29 Tertio sic] tertia ratio We | nequaquam] nunquam CD (-Fr)E (-Ed); omitted Ed | 30 apostolorum] non added Ly | erat] erant VcBCe | 31 dixit] dicit CD, dicitur E | 34 nunquam] nequaquam A (-We) | esset] est CD (-Fr)Va | recessura] recedenda E (-Ed) | ita] omitted CD (-Fr)E, added Pab | 37 contra fidem] omitted A (-We) | 38 collegium] omitted LaE (-Va) | illa] omitted E (-PaVa) | 39 quia] omitted We | 42 probaretur] probatur B | posset] potest Ed | 45 tota] omitted We | 47 papam] ipsum C (-Bb) multitudine] A (-We): omitted Ww | 48 posset] potest LcEd | remanere] permanere CDE

Capitulum 7.32 Matthei] 28:20

---

116. Cf. NM p.954, secundo. 117. Cf. NM, pp.954, tercio.

enim salvantur qui cardinales non sunt. Ergo collegium cardinalium non est illa ecclesia que errare non potest.

- 55 Sexto sic. Sicut omnis persona que potest errare in moribus potest etiam errare contra fidem, ita omne collegium quod potest errare contra bonos mores potest errare contra fidem. Collegium autem cardinalium potest errare contra bonos mores. Si enim essent duo vel tres cardinales tantummodo, non esset necesse quod aliquis eorum esset in caritate — immo posset quilibet eorum esse in
60 peccato mortali, cum constet quod nonnunquam viri sceleratissimi ad cardinalatus officium assumuntur. Ergo idem collegium cardinalium contra fidem potest errare.

- Septimo sic. Illud collegium quod potest errare circa minora et faciliora potest etiam errare circa maiora et difficiliora. Minus autem et facilius est eligere
65 summum pontificem quam causas fidei diffinire. Collegium vero cardinalium potest errare circa electionem summi pontificis; manifeste enim erravit quando mulierem¹¹⁸ in papam elegit. Posset etiam papam per simoniam eligere, sicut aperte insinuat glossa, 79^a dist., c. *Si quis pecunia*. Ergo etiam collegium cardinalium in diffiniendo causas fidei posset errare.

- 70 Octavo sic.¹¹⁹ Collegium cardinalium nec sanctitate nec fidei firmitate collegium apostolorum excedit; hec considerantibus vitam et mores eorum est tam nota quod probatione non eget. Sed collegium apostolorum potuit errare et erravit; tempore enim passionis Christi nullus eorum fixus in fide remansit. Ergo multo fortius collegium cardinalium potest errare contra fidem.

- 75 **Discipulus:** Ista ratio non videtur concludere, quia collegium apostolorum, licet ante missionem Spiritus Sancti erraverit, tamen post dictam missionem non erravit.

Capitulum 7.55 in... 57 errare³] *omitted* ArPbVbLbSa, *added* Lbm | 56 ita] etiam *added* CD (-Fr)E | errare] peccare C (-Fi)D (-LaFr)E | 57 errare³] peccare C (-Bb)FrE | Collegium... 58 mores] *omitted* CDE. See Omissions-Additions.html, passage 30. | 58 mores] potest etiam errare contra fidem et ita omne collegium quod potest errare contra bonos mores potest errare contra fidem *added* Ar (correction out of place) | 59 esset] esse B | posset] potest Ed | 60 cum constet] constat autem Ed | 61 idem] illud C (-Bb)CaPa | cardinalium] *omitted* CDE | 63 circa] contra CDE | 64 circa] contra CD (-Fr)E | maiora] maiore We | et²] *omitted* We | 66 circa] contra C (-Bb)CaLaEd | 67 Posset] potest LcLy | 68 etiam] *omitted* LaEd | 69 posset] potest A (-We)LaEd | 70 sic] *omitted* Ed | 71 excedit] excellit A (-We)B | hec] sed CcAlcVg | 72 eget] indiget VcC (-Bb)LaEd | 73 fixus] firmus VcC (-Bb) | multo... 74 fortius] *omitted* Ed | 75 non] *omitted* E (-VaLy) | 76 erraverit] *omitted* E (-Ed), *added* Pab

---

Capitulum 7.68 glossa] D.79 c.9, s.v. non apostolicus, vol.1 col. 504

---

118. Martini *Chronicon*, p.428. Cf. 1 Dial.6.70.301. 119. Cf.NM, p.955, quarto.

Magister: Non videtur istis quod hoc impediatur argumentum. Quia collegium apostolorum non solum post missionem Spiritus Sancti sed etiam ante passionem Christi uberiori gratia sanctitatis et veritatis illuminatione maiori fulgebat quam collegium cardinalium. Ipsos enim ante passionem Christus multipliciter commendavit, dicens Matthei 5°, “Vos estis lux mundi, vos estis sal terre”, et Iohannis 15° c., “Iam non dicam vos servos, quia servus nescit quid faciat dominus eius; vos autem dixi amicos, quia omnia quecumque audivi a patre meo nota feci vobis.” Et de firmitate eos commendat, Luce 22°, “Vos estis qui permansistis mecum in temptationibus meis.” Si igitur apostoli, qui comparantur cedris secundum beatum Gregorium,¹²⁰ a fide poterant deviare, temerarie cardinales, qui omni vento doctrine tanquam arundines agitantur, dicuntur non posse a veritatis catholice tramite aberrare.

Nono sic. Nulla dignitas ecclesiastica viatorem sanctificat nec inobliquabilem a fide constituit. Hoc ex auctoritatibus superius allegatis probatur aperte, quod etiam ex verbis Chrisostomi, que ponuntur dist. 40^a, c. *Multi*, colligitur. Ait enim, “Non locus sanctificat hominem.” Et infra: “Qui bene sederit super cathedram honorem cathedre accipit, qui male sederit iniuriam cathedre facit.” Ex quibus verbis datur intelligi quod dignitas ecclesiastica non tribuit sanctitatem et per consequens non confert impossibilitatem errandi contra fidem. Sed tota multitudo cardinalium ante dignitatem cardinalatus adeptam potuit errare contra fidem. Ergo eadem multitudo post dignitatem cardinalatus adeptam potest contra fidem errare.

Decimo sic. Collegium eminentius et superius collegio cardinalium, scilicet collegium archiepiscoporum et episcoporum, potest errare contra fidem; ergo multo magis collegium cardinalium potest errare contra fidem. Hic essent duo probanda, primum scilicet quod collegium archiepiscoporum et episcoporum est eminentius collegio cardinalium. Quod ex hoc ostenditur, quod olim cardinales Romane ecclesie ad archiepiscopatus electi et assumpti fuerunt, secundum quod

---

Capitulum 7.80 fulgebat] fulgebant WeLc | 81 passionem] omitted FrE (-Va) | Christus] christi BCCaLa | 82 Vos] vox CLc | 85 commendat] commendavit Ed | 22] dicens added BC (-Fi)DE | 88 qui] in added FrE, deleted Pa | 89 catholice] omitted C (-Bb)CeEd | aberrare] errare B, oberrare D (-LcFr) | 91 probatur] approbatur CD (-Fr)E | quod] que BCVdLc | 94 qui] autem added C (-Bb)E (-Va) | 95 tribuit] WeB: attribuit Ww | 103 probanda] prenotanda E | primum] omitted ABLc

---

Capitulum 7.82 Matthei] 5:13, 14 83 Iohannis] 15:15 85 Luce] 22:28 87 Gregorium] Not found. 91 superius] Above, 3.41, p.209 92 Multi] D.40 c.12, vol.1 col. 263

---

120. Source not found.

ex Registro Innocentii et gestis Romanorum pontificum habetur;¹²¹ non autem debet aliquis eligi de statu maiori ad minorem, sed econverso; ergo status archiepiscoporum est eminentior statu cardinalium. Secundum probandum est quod collegium seu communitas archiepiscoporum et episcoporum potest contra fidem errare, quod patet ex hoc quod Christus non promisit quod fides catholica esset in episcopis usque ad finem seculi permansura.

Undecimo sic. De una sola ecclesia militante dicitur quod non potest errare contra fidem. Collegium autem cardinalium non est illa ecclesia (licet sit pars illius ecclesie, sicut et ecclesia Parisiensis est pars illius ecclesie): quia congregatio fidelium est illa ecclesia que non potest errare; congregatio autem cardinalium non est congregatio fidelium, licet sit pars eius. Ergo congregatio cardinalium potest errare contra fidem.

Confirmatur hec ratio. Quia quod competit toti ecclesie non est attribuendum parti ecclesie etiam principali, nisi hoc possit per rationem necessariam vel auctoritatem apertam ostendi. Collegium autem cardinalium est pars ecclesie que errare non potest contra fidem. Ergo non posse errare contra fidem non debet attribui collegio cardinalium, cum hoc nec per rationem necessariam nec per auctoritatem apertam possit ostendi.

Duodecimo sic. Illud collegium quod contra fidem errare non potest non indiget aliorum consilio pro questionibus fidei terminandis. Collegium autem cardinalium sepe pro questionibus fidei terminandis indiget aliorum consilio orthodoxorum; aliter enim pro questionibus huiusmodi superfluum esset generalia concilia celebrare. Ergo collegium cardinalium potest contra fidem errare.

Capitulum 8

Discipulus: Durum michi videtur asserere collegium cardinalium posse contra fidem errare, et tamen rationes ad hoc inducte apparent difficiles. Quamobrem

---

Capitulum 7.107 sed] licet **E** (-Pa) | **108** archiepiscoporum] episcoporum **D** (-LcFr) | eminentior] maior **CDE** (-PaVa), minor PaVa | probandum] prenotandum **E** | **114** et] etiam **E**, *omitted* **CD** (-LaFr) | quia... eius] **ABVaLbm**: *omitted* Ww. On the authenticity of this passage see Scott, Omissions-Additions.html, passage 31. | **119** possit] posset **WeD** (-LcFr) | **122** hoc] *omitted* **E** (-PaVa) | **125** questionibus] conclusionibus **E** | **126** questionibus] conclusionibus **E** | **127** questionibus] conclusionibus **E** | **128** collegium] concilium **Ed** | **8.3** et] *omitted* **A** (-We)

Capitulum 7.118 quod] Above, 6.64, p.230

---

121. Possibly a reference to the promotion of Cardinal Hugolino to be Bishop of Ostia. (He was later protector of the Franciscan Order, later Pope Gregory IX). See *Gesta Innocentii III Papae*, CXLVII, PL vol.214, col.212.

qualiter ad rationes utriusque partis respondetur ostende, et primo quomodo respondetur ad rationes pro prima assertione. 5

Magister: Ad primam illarum respondetur quod “Romana ecclesia” multipliciter accipitur. Aliquando accipitur pro universali ecclesia, aliquando pro papa, aliquando pro clero et populo Romano, aliquando pro collegio cardinalium. Illa autem ecclesia Romana que errare non potest est ecclesia universalis et non collegium cardinalium. 10

Discipulus: Circa istam materiam non dicas hic amplius, quia de ea te postea interrogabo. Sed dic quomodo respondetur ad secundam rationem.

Magister: Ad secundam dicunt quidam quod per “sedem Apostolicam” aliquando intelligitur papa, aliquando diocesis sua, aliquando papa cum collegio cardinalium, aliquando ecclesia universalis. Illa autem Sedes Apostolica que errare non potest contra fidem secundum aliquos est universalis ecclesia, secundum quosdam vero est Romana diocesis. 15

Discipulus: De hoc etiam ad presens supersedeas, et dic ad tertiam rationem.

Magister: Ad tertiam rationem respondetur quod, sicut imperator, qui aliquando habuit potestatem eligendi summum pontificem, ut habetur in decretis, dist. 63^a, c. *Adrianus* et c. *In synodo*, potuit hereticam incurrere pravitatem, ita etiam illud collegium quod nunc habet potestatem eligendi summum pontificem potest pravitate heretica maculari. 20

Discipulus: Si illud collegium hereticaretur, nullus in ecclesia Dei haberet potestatem eligendi summum pontificem, et ita ecclesie Dei de eligendo summum pontificem non esset sufficienter provisum. 25

Magister: Respondetur quod sufficienter provisum est, quia si collegium cardinalium hereticaretur electio devolveretur ad Romanos. Si autem, sicut dicunt aliqui, esset possibile quod omnes Romani hereticarentur, potestas eligendi summum pontificem devolveretur ad alios orthodoxos. 30

Capitulum 8.7 Aliquando] enim *added* CDE | 9 Illa... 10 cardinalium] *omitted* A (-We) | 14 collegio] collectione VfVc | 19 Ad...rationem] *omitted* B | 24 in ecclesia dei] *omitted* CDE (-Va) | 25 ecclesie] in ecclesia VeCDE | summum pontificem] summo pontifice EsCD (-CaFr)E | 28 devolveretur] devolvitur We, devolvitur C (-Bb)Ce | 29 esset] esse EsC (-Fi)LaVgb | quod] *omitted* WeCLaPaVg, *added* FibPab

---

Capitulum 8.6 primam] Above, 6.10, p.228 13 secundam] Above, 6.28, p.229 19 tertiam] Above, 6.34, p.229 21 Adrianus] D.63 c.22, vol.1 col. 429 | In synodo] D.63 c.23, vol.1 col. 429

Discipulus: De hoc alias tecum collationem habebo. Ideo narra quomodo respondetur ad quartam rationem.

Magister: Respondetur ad illam rationem distinguendo. Quia aut papa publice et notorie incidit in heresim manifestam explicite iam dampnatam, et in isto casu
35 non solum collegium cardinalium, si in fide permanserit, sed etiam diocesanus loci in quo moraretur papa haberet papam effectum hereticum iudicare. Et tunc negatur maior illius rationis: quia sicut papa effectus hereticus est subiectus iudicio diocesani fidelis, qui tamen potest errare, ita etiam papa effectus hereticus est subiectus iudicio collegii cardinalium in fide manentium, quod tamen
40 potest hereticari (quo hereticato non haberet de papa heretico iudicare). Aut papa incideret in heresim dampnatam solummodo implicite, et tunc non collegium cardinalium sed concilium generale haberet iudicare de ipso.

Discipulus: Quomodo potest aliquis qui potest errare de papa heretico iudicare.

Magister: Respondetur quod sicut episcopi et inquisitores heretice pravitatis, de
45 quibus non est dubium quin possint errare contra fidem, antequam in hereticam inciderint pravitatem valent de hereticis iudicare, ita etiam collegium cardinalium, licet possit errare contra fidem, si tamen non erraverit sed in fide permanserit orthodoxa, potest de papa effecto heretico iudicare.

Discipulus: Dic ad alias rationes.

Magister: Ad quintam respondetur quod hereticato collegio cardinalium non
50 propter hoc hereticaretur tota multitudo Christianorum. Quod autem dicitur “capite languescente” et cetera, respondetur quod de multis membris continet veritatem. Non tamen semper de omnibus membris verificatur; tempore enim Anastasii 2ⁱ caput, scilicet Anastasius, qui fuerat papa, languebat heretica pravitate,¹²² et tamen multa membra integra et sana remanebant.
55

Capitulum 8.31 alias] autem VfVc | Ideo] *omitted* E | 34 in] *omitted* B | 36 moraretur] moratur WeBaFrE | 37 negatur] negaretur VcC (-Bb)Ca | 38 errare] contra fidem *added* BFr | 39 est subiectus] *omitted* We | quod] qui CLaLc | 40 heretico] *omitted* CDE | 41 incideret] incidit E | 42 concilium] collegium FiEd | haberet] habet E | 44 Respondetur...46 iudicare] See Comments.html | heretice] *omitted* C (-Bb) | 45 antequam...47 fidem] ABVaPamLbm: si tamen non erraverint sed in fide permanserint orthodoxa possunt effectos hereticos iudicare Ita etiam collegium cardinalium licet possit errare contra fidem Fr; *omitted* Ww. See Omissions-Additions.html, passage 32. | 46 etiam] et A (-We)Va | 49 ad] *omitted* OxAvFiLaLcUnVg, *added* LcmVgb | 51 hereticaretur] hereticatur BbEd | dicitur] de *added* A (-We) | 52 languescente] languente FrE | respondetur] dicitur Ca; *omitted* CD (-Ca)E (-Va), *added* Pab | quod] hoc LaFrEd | 54 qui] quod CD (-LaFr), qui Lcm | 55 remanebant] permanebant BbD (-Lc)E, erant Fi; *omitted* AnCe

Capitulum 8.32 quartam] Above, 6.42, p.229 50 quintam] Above, 6.52, p.229

122. Cf. above, p. 203.

Ad sextam respondetur dupliciter, uno modo concedendo quod nullum est collegium speciale, neque prelatorum neque religiosorum neque clericorum neque laicorum neque virorum neque mulierum, quod non possit errare contra fidem; collegium tamen universale Christianorum, quod de facto comprehendit viros et mulieres, Deus nunquam permittet contra fidem errare. Aliter dicitur quod, preter collegium universale, collegium Romane diocesis non potest errare contra fidem. Neque valet: “Collegium cardinalium potest errare contra fidem, ergo quodlibet aliud collegium particulare potest errare contra fidem.” Interdum enim aliqua prerogativa competit toti que non est attribuenda parti. Et ideo, licet secundum istos tota Romana diocesis non possit errare contra fidem, tamen collegium cardinalium, quod est pars dicte diocesis, poterit errare contra fidem.

Ad septimam respondetur quod si collegium cardinalium contra fidem erraret, invenirentur alii Christiani qui eis auderent resistere. Quia timor mortis eos nequaquam retraheret a confessione et defensione catholice veritatis, sicut temporibus imperatorum, qui erant domini mundi et multo maioris potentie temporalis quam sint cardinales, multi sancti martyres fidem catholicam confitebantur et pro viribus defendebant.

Discipulus: Nunc non invenirentur tales.

Magister: Dicitur quod sic. Si enim nunc quamplurimi seculares se pro defensione temporalium contra totum collegium cardinalium opponunt, non est incredibile reputandum quin aliqui se exponerent pro defensione fidei si collegium cardinalium fidem catholicam impugnaret.

Discipulus: Dic quomodo respondetur ad octavam rationem.

Magister: Ad octavam rationem dicitur quod collegium episcoporum posset errare contra fidem, nec est certum, nec per scripturam divinam nec per doctrinam universalis ecclesie nec per doctrinam sanctorum, quod omnes episcopi tempore Antichristi vel in alio tempore a fide catholica minime aberrabunt —

Capitulum 8.56 sextam] rationem *added* VcCDE | 57 speciale] *omitted* E (-Va), *added* Pab | 59 universale] universaliter CD (-LaFr)E (-PaVa) | comprehendit] apprehendit C | 61 preter] totum Ed | universale collegium] *omitted* LaE (-Va) | 62 valet] consequentia *added* LaFrE (-Va) | 63 particulare] particulariter B | 64 enim] est E (-Va); *omitted* Va | prerogativa] que *added* E (-Va) | toti] *omitted* C (-Bb) | que] quod A (-WeVc) | attribuenda] attributa Ed | 65 tamen... 66 fidem] *omitted* ToEsDiVg, *added* EsmVgm | 66 dicte] *omitted* E | 74 Dicitur] dicitur We | 76 exponerent] opponerent WeBa, exponent Av | 77 impugnaret] expugnaret Ed | 78 Dic... rationem] quicquid sit de hoc novit deus et quia probare non possumus dicas ad octavam rationem Fr | 79 posset] potest LaEd | 82 in] etiam B, aliquo Ed | aberrabunt] errabunt E

Capitulum 8.56 sextam] Above, 6.59, p.230 67 septimam] Above, 6.64, p.230 79 octavam] Above, 6.70, p.230

immo estimant aliqui, quamvis ad hoc fundamentum solidum habere non possint, quod sicut pontifices et Pharisei crucifixerunt Christum, ita episcopi et
85 religiosi ac clerici erunt principales sectatores Antichristi, nec aliquis clericus vel religiosus se sibi opponet.

Discipulus: Hoc est temerarie dictum, etiam esto quod non sit certum an aliqui clerici Antichristo resistent. Ideo transi et indica quomodo respondetur ad nonam rationem.

90 **Magister:** Ad nonam dicitur quod collegium cardinalium posset accusari de heresi, et cum dicitur quod inferiores superiores accusare non possunt hoc negatur in multis casibus.

Ad decimam respondetur quod simplices non salvarentur in fide cardinalium, si hereticarentur, sed salvarentur in fide apostolorum et aliorum sanctorum qui
95 credebant explicite illud quod simplices credunt implicite. Unde quod dicitur quod simplices salvantur in fide maiorum vel in fide ecclesie, debet intelligi quod salvantur in illa fide que fuit in apostolis explicite et adhuc est in maioribus, si maiores non sunt simplices in lege divina et sunt catholici et fideles. Si enim soli illiterati vel parvam habentes notitiam legis divine essent
100 catholici, et omnes episcopi et religiosi ac clerici essent heretici, quamvis illiterati non crederent explicite multa que spectant ad fidem, credentes tamen illam esse veram fidem quam predicaverunt apostoli et pro qua sancti martyres sunt occisi salvarentur in fide maiorum, scilicet apostolorum et aliorum sanctorum qui credebant explicite illa que isti credunt implicite.

Capitulum 9

Discipulus: Audivi qualiter tenentes secundam assertionem respondent ad rationes pro prima assertionem. Nunc affecto scire quomodo primi assertores nituntur dissolvere rationes inductas pro assertionem secunda.

Capitulum 8.83 estimant] existimant CDE | habere] haberi CDE | 84 possint] possit CDE | 86 religiosus] sacerdos B | se] omitted CD (-LcFr)E, added Pab | opponet] opponeret We | 88 resistant] resistent A (-We)BLaPa | 90 nonam] rationem added A (- We)C | 91 quod] omitted CDE | superiores] superiorem Ed | 92 negatur] negant BFr | 93 decimam] rationem added B salvarentur] salvantur A (-We)VgVa | 94 et] vel CDE | 99 legis divine] in lege divina CDE | 104 illa que] quod CD (-Fr)E, illud quod Fr | 9.2 qualiter] quomodo CDE | secundam] aliam FrE (-Va) respondent] respondeant CLaLcE, responderent D (-LaLc) | 4 dissolvere] solvere CDE | inductas] indiscretas We

---

Capitulum 8.90 nonam] Above, 6.76, p.230 93 decimam] Above, 6.81, p.230

Magister: Ad primam dicitur quod, sicut secundum sanctos patres Christus 5
immediate dedit primatum Romane ecclesie et tamen de hoc nulla mentio in
scriptura divina habetur, ita Christus promisit quod Romana ecclesia esset usque
ad finem seculi duratura. Romana autem ecclesia est collegium cardinalium.
Cum vero dicitur quod collegium cardinalium est institutum a summo pontifice,
respondetur quod, quamvis sit institutum a summo pontifice, tamen succedit 10
priori collegio quod errare non potuit, et ideo nec ipsum potest errare contra
fidem.

Ad secundam dicitur quod summus pontifex non potest collegium cardinalium
destruere vel cassare, sicut nec potest statum ecclesie immutare, 25^a, q. 1^a, c.
Que ad perpetuam.¹²³ 15

Ad tertiam dicitur quod collegium cardinalium succedit illi ecclesie que
temporibus apostolorum errare non potuit, et ideo non potest errare.

Ad quartam conceditur quod aliqua ecclesia inferior papa non potest errare
contra fidem, sicut ecclesia Romana cui presidet papa est inferior papa et tamen 20
non potest contra fidem errare.

Ad quintam dicitur quod nullus qui est sic extra collegium cardinalium quod in
hiis que credit collegium cardinalium adversatur eidem potest salvari, quamvis
salvari possit licet non fuerit cardinalis.

Ad sextam dicitur quod collegium cardinalium totum, etiam si non essent nisi
duo, non posset errare contra bonos mores, quia preservaretur a Deo. 25

Ad septimam dicitur quod sicut aliquando ecclesia preservatur circa maiora et
non circa minora — congregatio enim fidelium preservatur a Deo ne fidei

---

Capitulum 9.5 secundum] per **B** | **6** primatum] papatum **CDE** | hoc] huiusmodi **B** | **9** quod]
omitted E (-PaVa) | institutum] constitutum **CDE** | **10** quamvis] ita *added EsmCDE*
institutum... pontifice] *omitted CDE* | **14** statum] statutum **E** (-PaVa). See above, p.199 5.1.73,
“statum”. | **15** perpetuam] penitentiam **CD** (-Fr)**E** (-PaVa) | **16** tertiam] autem *added*
BbD (-Fr)**E** (-Va) | **17** non... 18 errare] [m] non potuit [m] errare contra fidem [m] Ad 4am
conceditur quod aliqua inferior ecclesia papa non potest errare [m] Es; *omitted ToDi*. See
Comments.html. | **18** quartam] dicitur quod *added A* (-We)Va | **19** sicut] sed BaToDi | **20** contra
fidem] in fide **CDE** | **22** credit] concedit **CD** (-Fr)**E** (-Va) | **23** fuerit] sit **Ed** | **24** sextam] rationem
sextam We | **25** posset] possent **C** (-Bb)**D** (-LaLc)**E** | preservaretur] preservarentur **E** | **27** minora]
ita *added Ed* | enim fidelium] *omitted E* (-PaVa)

Capitulum 9.5 primam] Above, 7.8, p.231 **13** secundam] Above, 7.20, p.231 **15** Que ad perpetuam]
C.25 q.1 c.3, vol.1 col. 1897; cf. gloss, s.v. nulla commutatione, vol.1 col. 1897 **16** tertiam] Above,
7.29, p.232 **18** quartam] Above, 7.38, p.232 **21** quintam] Above, 7.50, p.232 **24** sextam] Above,
7.55, p.233 **26** septimam] Above, 7.63, p.233

catholice iacturam sustineat, quam tamen Deus patitur multis pressuris et angustiis corporalibus tribulari — ita collegium cardinalium preservatur ne erret in fide; non tamen preservatur ne erret in electione summi pontificis.

Ad octavam dicitur quod nec ex sanctitate nec ex fidei firmitate cardinalium maiori quam habuerunt apostoli est quod collegium cardinalium errare non potest, sed ex promissione Christi. Unde illud argumentum, si valeret, concluderet quod omni tempore post apostolos potuit congregatio fidelium errare contra fidem, quia in congregatione fidelium post tempora apostolorum nec maior sanctitas nec maior fidei firmitas quam in apostolis fuit inventa.

Ad nonam dicitur quod dignitas ecclesiastica nec sanctificat nec inobliquabilem in fide constituit aliquam personam, tamen Christus preservat ab errore contra fidem aliquod collegium habens aliquam spiritualem dignitatem — quemadmodum religio Christiana nec sanctificat nec inobliquabilem constituit aliquam personam, Christus tamen preservat collegium suscipientium religionem Christianam ne erret contra fidem.

Ad decimam dicitur dupliciter, uno modo quod collegium archiepiscoporum et episcoporum non potest contra fidem errare; et isti concedunt quod preter congregationem fidelium sunt plura collegia particularia que contra fidem errare non possunt, scilicet collegium cardinalium et collegium episcoporum. Aliter dicitur quod collegium cardinalium quantum ad aliqua est eminentius collegio episcoporum, licet quantum ad aliqua sit inferius ipso; et ideo, licet cardinales valeant eligi ad episcopatus, poterit tamen collegium ipsorum cardinalium esse confirmatum in fide.

Ad undecimam dicitur quod de una sola ecclesia generali militante asseritur quod non potest contra fidem errare. Cum hoc tamen stat quod sit aliqua ecclesia particularis que non possit errare contra fidem, sicut conceditur quod congregatio fidelium errare non potest, et tamen simul cum hoc conceditur quod concilium generale contra fidem errare non potest.

Capitulum 9.28 sustineat] suscipiat **CD** (-LaFr) | patitur] in *added* **E** (-PaVa) | **29** ne erret] *omitted* WeBa | in...30 erret] *omitted* VcFr**E** | **32** habuerunt] habuerint **D** (-LcFr) | **38** constituit] instituit **CD** (-LaFr)**E**, statuit Fr | **39** spiritualem] Vc: specialem AvBb**Ed**; *ambiguous* Ww | **40** constituit] reddit/reddat **CDE** | **41** preservat] aliquod *added* **C** (-Bb)**D** (-LaFr)PaVa; totum *added* Fr | **42** contra] circa **A** (-We) | **49** collegium] episcoporum vel *added* **E** | **51** generali militante] militante in generali **Ed** | **52** aliqua] alia **D** (-Fr)

Capitulum 9.31 octavam] Above, 7.70, p.233 **37** nonam] Above, 7.90, p.234 **43** decimam] Above, 7.100, p.234 **51** undecimam] Above, 7.112, p.235

Ad ultimam dicitur quod collegium cardinalium in questionibus fidei terminandis requirit aliorum consilium ut magis autentificetur per consensum plurium determinatio eorundem.

Capitulum 10

Discipulus: Exiguitati mee videtur quod ad rationes septimam, octavam et nonam sufficienter responsum existit, sed ad rationes alias responsiones nequaquam intelligo, quarum tamen discussionem maiorem usque ad aliud tempus volo differri. Nunc autem occasione predictorum scire desidero quid sentiunt scolastici de collegio cardinalium una cum papa, an scilicet papa et omnes cardinales simul possint pravitate heretica irretiri. 5

Magister: Circa hoc sunt diverse opiniones. Qui enim dicunt quod papa non potest errare contra fidem, et etiam illi qui asserunt quod collegium cardinalium non potest contra fidem errare, habent dicere consequenter quod papa una cum collegio cardinalium non potest errare contra fidem. Quorum ratio videtur esse precipua quod Romana ecclesia non potest errare contra fidem; ecclesia autem Romana est papa una cum collegio cardinalium; ergo et cetera. Item, Sedes Apostolica errare non potest contra fidem; Sedes autem Apostolica papam et collegium cardinalium tantummodo comprehendit; ergo et cetera. 10 15

Alii asserunt manifeste quod papa una cum toto collegio cardinalium potest errare contra fidem. Quorum rationes fundamentales tacte sunt prius: tum quia si papa cum cardinalibus non posset contra fidem errare, frustra ad questiones fidei terminandas generalia concilia congregarent; tum quia de una sola ecclesia habetur ex scripturis divinis quod errare non potest; tum quia extra papam et cardinales est salus; tum quia omnes possunt simul crimine irretiri, ergo etiam omnes simul possunt contra fidem errare. 20

Capitulum 10.2 rationes] rationem **Ed** | 3 existit] extitit **CCaVdE** | 4 aliud] *omitted* **E** | 6 collegio] collectione **A** (-WeAv), collatione Av | omnes] hii **FrE** (-Va) | 7 possint] possunt **B** | 8 Qui] quidam **ABD** (-CaLc)**E** (-Ed) | 9 et] *omitted* **Ed** | 11 Quorum] **A** (-OxAv), cuius Ww | 16 toto] *omitted* **EsD** (-CaLc)**Ed** | 18 posset] potest **LcFrE** (- PaVa) | contra fidem] *omitted* **A** (-We) | 19 congregarent] congregarentur **LaLcE** | 20 ex scripturis divinis] **WeB**: *omitted* **A** (-We), ex scriptura divina Ww | 21 possunt] possent **LaE** (-Va) | 22 possunt] possent **Ed**

Capitulum 9.56 ultimam] Above, 7.124, p.235 **10.17** prius] See above, 3.164, p.214; 7.112, p.235; 7.50, p.232; 7.55, p.233

Capitulum 11

Discipulus: Ut cerno, preposita interrogatio mea dependet ex alia, an scilicet ecclesia Romana seu Sedes Apostolica valeat heretica infici pravitate. Ideo de ista disserere non postponas.

- 5 **Magister:** Ex predictis potes evidenter elicere quod circa istam interrogationem tuam non omnes consentiunt. Unde quidam dicunt absque distinctione quod nec ecclesia Romana nec Sedes Apostolica potest errare contra fidem, intelligentes per “Romanam ecclesiam” et “Sedem Apostolicam” papam tantum, vel collegium cardinalium tantummodo, vel simul papam et cardinales. Alii autem
10 dicunt quod ecclesia Romana contra fidem errare non potest, intelligentes per “Romanam ecclesiam” clerum Romanum, qui papam et cardinales et alios clericos comprehendit. Alii dicunt quod ecclesia Romana que comprehendit omnes clericos in quibuscunque mundi partibus constitutos errare non potest; et
15 tamen maior pars nunquam contra fidem errabit; alii vero dicunt quod multitudo clericorum potest contra fidem errare, semper tamen aliqui clerici in fide manebunt.

Alii autem de ecclesia Romana distinguunt, dicentes quod aliquando papa, quandoque collegium cardinalium, aliquotiens papa cum cardinalibus,
20 quandoque totus clerus Romanus, interdum tota Romana diocesis, nonnunquam vero tota congregatio fidelium nomine “Romane ecclesie” importatur. Et de ecclesia Romana isto ultimo modo dicta dicunt quod non potest errare; de papa autem, et de cardinalibus, et de tota Romana diocesi que est distincta ab aliis diocesis in provinciis aliis constitutis, concedunt quod potest errare contra
25 fidem, nec est certum, neque per scripturam neque per doctrinam universalis ecclesie, quod civitas Romana cum tota regione que spectat ad episcopatum Romanum cum venerit Antichristus sibi minime adherebit, nec etiam ante tempora Antichristi tota discedet a fide.

Capitulum 11.2 preposita] proposita BAnD (-La)E (-Vg) | mea] omitted BCa | 9 autem] omitted Ed | 13 quibuscunque] quibusdam Ly | 14 possint] possent Ed, possunt E (-Ed) | 15 vero] omitted C (-Bb)Pa, autem BbD (-Fr) | 16 potest] tamen added CPaVg; bene added D (-LcFr) | contra fidem] omitted CDE (-Va) | semper tamen] sed semper FrE (-Va) | 17 manebunt] remanebunt A (-WeVc)Va | 18 autem] dicunt added CcFrE (-Ed) | Romana] et added C (-Bb) | 21 vero] omitted FrE | 26 ad] totum added D (-LcFr) | 27 an] omitted D (-Lc)E (-Pa) | 28 fide] catholica added Ed

Capitulum 12

Discipulus: Miror quod isti dicunt Romanam ecclesiam aliquando congregationem fidelium importare. Unde si possunt trahere hoc ex scripturis authenticis, aperire digneris.

Magister: Quod per Romanam ecclesiam congregatio fidelium valeat importari ex scripturis nituntur ostendere, primo sic. Omnis ecclesia Romanorum potest ecclesia Romana appellari. Sed omnes fideles possunt appellari Romani. Unde et beatus Paulus extra totam Italiam natus antequam Romam venisset se esse civem Romanum asseruit, Actuum 16 c. Ergo tota congregatio fidelium potest Romana ecclesia appellari. 5 10

Secundo sic arguunt. Illa ecclesia que non habet maculam neque rugam nec aliquid huiusmodi potest Romana ecclesia appellari, teste Pelagio papa, qui, ut habetur dist. 21^a, c. *Quamvis*, loquens de Romana ecclesia, ait, “Est ergo prima apostoli Petri sedes Romana ecclesia, non habens maculam neque rugam neque aliquid huiusmodi.” Ubi dicit glossa, “Argumentum quod ubicunque sunt boni, ibi est Romana ecclesia.” Ex quibus verbis datur intelligi quod tota congregatio bonorum, ubicunque sint, potest Romana ecclesia appellari, et per consequens tota congregatio fidelium potest ecclesia Romana appellari. 15

Capitulum 13

Discipulus: Circa interrogationem propositam considero sententias hominum multipliciter variari, de quibus duas tantummodo pertractes ad presens. Primo enim allega pro illa sententia qua asseritur quod Romana ecclesia que distinguitur a congregatione fidelium sicut pars a suo toto non potest contra fidem errare, postea pro assertione contraria allegare coneris. 5

Magister: Quod ecclesia Romana que distinguitur a tota congregatione fidelium sicut pars a suo toto contra fidem errare non possit multis modis ostenditur, primo sic. Illa ecclesia que voce evangelica Domini et Salvatoris nostri ceteris ecclesiis est prelata contra fidem errare non potest, quia, ut habetur Actuum 5° c., “Opus Dei dissolui non potest ab hominibus.” Si autem illa ecclesia que voce 10

Capitulum 12.2 dicunt] totam *added* CD (-LaFr)E | 5 valeat] valet Ed | 6 scripturis] scriptura E (-PaVa) | 11 arguunt] arguit We, arguitur B | 15 huiusmodi] potest romana ecclesia appellari *added* C (-Bb)D (-CaFr). (Presumably picked up from line 12.) | Argumentum] ordinaria Ed | 16 ibi] *omitted* CD (-LcFr)E (- Va) | 17 sint] sunt A (-We)CD (-Fr) | potest...18 fidelium] *omitted* Lc (Na does not omit) | 13.2 propositam] prepositam Ed | 4 enim] et CLc | pro] quod A (-We) | illa] prima Ed | 8 ostenditur] arguitur C (-Bb)D (-LcFr) | 9 nostri] *omitted* A (-We)

Capitulum 12.9 Actuum] 16:37 13 *Quamvis*] D.21 c.3, vol.1 col. 223. Not Pelagius but Gelasius. 15 glossa] D.21 c.3, s.v. nec aliquid, vol.1 col. 223 13.10 Actuum] 5:39

divina ceteris ecclesiis est prelata contra fidem erraret, desineret esse caput
 aliarum ecclesiarum, et ita opus Dei dissolveretur. Sed Romana ecclesia que
 distincta est contra alias ecclesias, et per consequens contra totam congregatio-
 15 nem fidelium sicut pars contra suum totum, voce Domini ecclesiis ceteris est
 prelata, teste Pelagio papa, qui, ut habetur dist. 21^a, c. *Quamvis*, ait, “Quamvis
 universe per orbem ecclesie catholice institute unus thalamus Christi sit, tamen
 sancta Romana ecclesia catholica et apostolica, nullis synodicis institutis ceteris
 ecclesiis prelata sed evangelica voce Domini et Salvatoris nostri, primatum
 20 obtinuit.” Ergo hec ecclesia Romana errare non potest.

Secundo sic. Illa ecclesia contra fidem errare non potest que privilegium super
 alias ecclesias non potest amittere, quia eo ipso quod quecunque ecclesia
 hereticaretur omne privilegium super quoscunque orthodoxos amitteret, cum
 omnes heretici quibuscunque catholicis sint minores, 24^a, q. 1^a, § *Si autem*.
 25 Ecclesia autem Romana privilegium super alias ecclesias non potest amittere,
 quia si posset privilegium amittere, non esset hereticus reputandus qui auferre
 sibi privilegium conaretur, cum pro assertionem illius quod potest veritatem
 habere non sit quis inter hereticos numerandus. Sed qui privilegium Romane
 ecclesie auferre conatur in hereticam labitur pravitate, teste Nicolao papa, qui,
 30 ut habetur 22^a dist., c. 1^a, loquens de Romana ecclesia que est distincta contra
 alias ecclesias, ait: “Non dubium est quia quisquis cuiuslibet ecclesie ius suum
 detrahit iniustitiam facit. Qui autem Romane ecclesie privilegium ab ipso
 summo omnium ecclesiarum capite traditum auferre conatur, hic proculdubio in
 heresim labitur, et cum ille vocetur iniustus hic est dicendus hereticus.” Ex
 35 quibus verbis habetur quod qui conatur auferre privilegium Romane ecclesie
 hereticus est dicendus, et per consequens tale privilegium a Romana ecclesia
 auferri non potest. Et per consequens ipsa hereticari non potest quia eo ipso
 quod hereticaretur omne privilegium perderet.

Capitulum 13.16 papa] *omitted* CD (-Fr)E | 17 institute] constitute LcFrEd | sit] sint E (-VgVa)
 | 18 institutis] constitutis FrEd | 19 prelata] est *added* FrEd | et] *omitted* B | nostri] nisi
 A (-WeVc) | primatum] papatum CD (-CaFr), principatum CaE (-Va), principatum Vdm, primatum
 Lcm | 20 obtinuit] hec ibi *added* A (-We) | 22 quod] aliqua *added* Ed | 23 hereticaretur] hereticetur
 E (-PaVa) | 26 quia... amittere] *omitted* CDE | non] sed D (-LcFr), immo FrE | 28 quis] *omitted*
 CDE | 30 1] omnes Ed | 31 ius... 32 ecclesie] *omitted* Es | 32 iniustitiam] iustitiam Ly | 33 capite]
 pontifice C (-Bb)CaE; *omitted* BbD (-CaFr) | 34 et] etiam CD (-LaFr) | vocetur] notetur WeFr
 | 36 dicendus] censendus CDE | 37 ipsa] *omitted* A (-We) | hereticari] hereticare E (-Ed) | 38 quod]
 quo CVdLc

Capitulum 13.16 *Quamvis*¹] D.21 c.3, vol.1 col. 223 24 *Si autem*] C.24 q.1 d.p.c.4, vol.1 col.
 1829 30 dist.22 c.1] vol.1 col. 129

Tertio sic. Illa ecclesia contra fidem errare non potest sine qua nulla ecclesia catholica valet regi, quia Deus ecclesiam universalem non rectam nunquam usque ad finem seculi derelinquet; ergo nec usque ad finem seculi derelinquet illam ecclesiam sine qua nulla ecclesia regitur. Sed sine ecclesia Romana nulla ecclesia catholica valet rite disponi, teste Anacleto papa, qui, ut habetur dist. 22^a, c. *Sacrosancta*, ait, “Hec vero Apostolica Sedes caput et cardo, ut prefatum est, a Domino et non ab alio constituta est, et sicut cardine ostium regitur sic huius sancte Apostolice sedis auctoritate omnes ecclesie domino disponente reguntur.” Ergo hec Sedes Apostolica que est Romana ecclesia contra fidem errare non potest.

Quarto sic. Illa ecclesia contra fidem errare non potest a qua quicumque dissentit non est inter episcopos catholicos computandus; quia propter dissensionem ab hereticis nemo est a catholicorum numero excludendus. Sed quicumque ab ecclesia Romana dissentit non est de catholicis episcopis reputandus, teste beato Ambrosio, qui, ut habetur 24^a, q. 1^a, c. *Advocavit*, ait: “Advocavit ad se Cyprianus episcopum Satirum; nec ullam putavit veram nisi vere fidei gratiam, percunctatusque est ex eo utrumnam de catholicis episcopis esset, hoc est si cum Romana ecclesia conveniret.” Ex quibus verbis datur intelligi quod nemo potest esse de catholicis episcopis nisi cum ecclesia Romana conveniat. Ergo Romana ecclesia contra fidem errare non potest.

Quinto sic. Illa ecclesia contra fidem errare non potest extra quam nemo salvatur. Sed extra Romanam ecclesiam nemo salvari potest, teste beato Ieronimo, qui, ut habetur 24^a, q. 1^a, c. *Quoniam vetus*, loquens de Romana ecclesia, ait: “Ego nullum premium nisi Christum sequens beatitudini tue, id est cathedre Petri, communionem Christi consortior. Super illam petram fundatam ecclesiam scio. Quicumque extra hanc domum agnum comederit prophanus est. Si quis in archa Noe non fuerit peribit regnante diluvio.” Et infra: “Quicumque tecum non

Capitulum 13.40 universalem] universaliter **Ed** | 41 ad¹] in **CD** (-Fr)**E** | seculi¹] non added **A** (-We) | derelinquet¹] derelinquit **CaLcPz**, dereliquit **Ly** | ad²] in **CD** (-Fr)**E** (-PaVg)**PamVgm** derelinquet²] delinquet **EdPamVgm** | 42 nulla²] esset **Pz**, non esset **Ly** | 43 valet rite disponi] rite disposita **Ed** | 44 Hec] habetur **C** (-Bb)**CaVd** | cardo] ordo **CD** (-Fr)**PaVg** | 45 alio] aliquo **E** (-Ed) | est²] omitted **CD** (-Fr)**PaVg** | 50 dissensionem] defensionem **A** (-We) | 53 qui] omitted **B** | 54 ullam] nullam **E** (-Ed) | nisi] omitted **CD** (-Fr)**PaVg** | vere] fere **OxC** (-Bb)**Va**, fore **AvD** (-LcFr), facere **PaVg** | 55 ex eo] eo **Pz**, eum **Ly** | 56 conveniret] communicaret **CD** (-VdFr)**E** (-Va), communicaretur **Vd** | 57 de] ex **E** | conveniat] communicat/communicet **VfVcCCaE** (-Va), conveniret **Fr** | 58 contra fidem] omitted **E** (-Va) | 59 sic... fidem] illa ecclesia **Ed** | 63 consortior] consortio **A** (-We)**LaEd** | 65 non fuerit] **FrEd**: non introierit **Vd**; omitted **Ww**, added **Esm** | regnante] regnare **CD** (-LaFr) | diluvio] omitted **CD** (-Fr)**PaVg** | tecum] mecum **Ed**

Capitulum 13.44 Sacrosancta] D.22 c.2, vol.1 col. 129 **53** Advocavit¹] C.24 q.1 c.23, vol.1 col. 1843 **61** Quoniam vetus] C.24 q.1 c.25, vol.1 col. 1845

colligit, spargit.” Ex quibus verbis datur intelligi quod quicumque non fuerit per conformitatem et unitatem fidei intra Romanam ecclesiam de qua loquitur Ieronimus salvari nequit. Ergo Romana ecclesia contra fidem errare non potest, quia si erraret qui esset intra eam minime salvaretur.

- 70 Sexto sic. Illa ecclesia non potest contra fidem errare a qua omnis Christianus discedens est inter scismaticos computandus. Sed quicumque a Romana discedit ecclesia inter scismaticos numeratur, quia extra ecclesiam reputatur, teste Cypriano qui, ut legitur dist. 93^a, c. *Qui cathedram*, ait, “Qui cathedram Petri super quam fundata est ecclesia deserit, in ecclesia se esse non confidat.” Et
- 75 Innocentius 3us, ut recitatur Extra, De maiortate et obedientia, omnes ab ovili Christi asserit alienos et per consequens scismaticos, “qui Petrum et successores magistros non cognoscerent et pastores.” Ergo Romana ecclesia contra fidem errare non potest.

- 80 Septimo sic. Corpus sine membris non potest consistere. Ecclesia autem fidelium est corpus Christi mysticum; ergo ecclesia sine membris esse non potest. Membrum autem principale noscitur esse caput. Ecclesia vero Romana est caput totius ecclesie Dei; ergo ecclesia Dei sine ecclesia Romana esse non potest. Illa autem ecclesia sine qua ecclesia Dei nequit consistere non potest errare contra fidem. Ergo ecclesia Romana contra fidem errare non potest.

- 85 Octavo sic. Illa ecclesia non potest contra fidem errare quam nulla malitia valet extinguere. Sed Romanam ecclesiam nulla malitia valet extinguere, teste Pelagio papa, qui, ut habetur 24^a, q. 1^a, c. *Pudenda*, ait, “Cum ecclesia una sit, nullam

Capitulum 13.66 spargit] dispergit VcCD (-Fr)E | non] omitted A (-We) | 68 nequit] potest A (-WeVf)Vfm | ecclesia] de qua loquitur ieronimus added CD (-LcFr)E | contra fidem] omitted D (-VdLc) | 70 sic] omitted BaE | 72 ecclesia] est added CD (-Fr)E | numeratur] computandus seu reputatur Fi, computandus seu computatur C (-Fi)D (-Fr)E | reputatur] computatur BFr | 75 obedientia ... 77 pastores] obediencia e solite confirmaret idem dicens: Nobis autem in beato Petro sunt oves Christi commisse a Domino dicente, Pasce oves meas, non distinguens in (inter?) has oves et alias ut alienum a suo demonstraret ovili qui Petrum et successores illius magistros non recognoscerent et pastores. (End of quotation from *Solite*.) Quicumque ergo non recognosceret Petrum et successores eius in magistros eius alienus est ab ovili suo, i.e. ab ecclesia Petro commissa. Hec autem fuit ecclesia Romana Fr | 76 Petrum et] potiuntur CLcPa petri LaEd | successores] et added CD (-LcFr)E | 77 cognoscerent] ignoscerent CVg, ignoscent CaVd, cognoscunt Ed | 80 Christi] omitted CD (-Fr)E (-Va) | 83 nequit consistere] esse non potest CDE | 87 ait ... 89 subiungit] sic dicente etenim sicut diximus cum una ecclesia sit cui in canticis canticorum dicitur una est columba mea nullam aliam esse constat nisi que in apostolica radice est fundata a quibus ipsam fidem universo orbe propagatam non potest dubitari quod nobis licet notissimum omnino sit beati tamen augustini testimonio comprobemus audite quid in quodam suo opere preclarissimus doctor dicat eccleie ait enim quod Fr (from *Pudenda*)

Capitulum 13.73 Qui cathedram¹] D.93 c.3, vol.1 col. 585 75 De maiortate et obedientia] c. *Solite*, X 1.33.6, vol.2 col. 424 87 Pudenda] C.24 q.1 c.33, vol.1 col. 1851

aliam esse constat nisi que est in apostolica radice fundata.” Et infra, recitans
 verba Augustini, subiungit, “Si nullo modo recte potest dici ecclesia in qua
 scisma est, restat ut, quoniam ecclesia nulla esse non potest, ea sit quam in 90
 Apostolice sedis per successiones episcoporum radice constitutam nulla homi-
 num malitia (etiam si nota et excludi non possit, sed pro temporis ratione
 tolleranda iudicetur) ullo modo valeat extinguere.” Ex quibus verbis datur
 intelligi quod ecclesiam in radice Apostolice sedis per successiones
 episcoporum constitutam, que est Romana ecclesia, nulla malitia hominum valet 95
 extinguere. Ergo ipsa contra fidem errare non potest.

Conclusionem predictam, quod ecclesia Romana contra fidem errare non potest,
 auctoritatibus fulcire nituntur. Ait enim Ieronimus, ut legitur 24^a, q. 1^a, c. *A*
recta, “Hec sancta et apostolica mater omnium Christi ecclesiarum ecclesia,
 que, per Dei omnipotentis gratiam, a tramite apostolice traditionis nunquam 100
 errasse probatur, nec hereticis novitatibus depravanda succubuit, sed ut in
 exordio normam fidei christiane suscepit ab auctoritatibus apostolorum Christi
 principibus, illibata fide tenus manet.” Et idem Ieronimus, ut habetur 24^a, q. 1^a,
 c. *Hec est fides*, ait, “Sancta Romana ecclesia, que semper immaculata perman-
 sit, Domino providente et beato Petro opem ferente, in futuro seculo permanebit, 105
 sine ulla hereticorum insultatione firma, et immobilis omni tempore persistit.”
 Ex hiis videtur quod Romana ecclesia nunquam contra fidem erravit nec errabit.

Capitulum 14

Discipulus: Si non fallor, ad sciendum an ecclesia Romana possit contra fidem
 errare confert non modicum indagare a quo Romana ecclesia super omnes alias
 obtinuit principatum. Quia si habuit primatum a Deo, non videtur quod possit

Capitulum 13.90 nulla] **Ed:** *omitted* Ww, *added* FrmPab | quam] que **CD** (-Fr)VgVa
 | 91 successiones] successores **A** (-We)**CD** (-Fr)VgVa | episcoporum] eorum **Ed** | radice] *omitted*
Ed | nulla] nullorum WeBFrPa | 92 etiam] et **CD** (-LcFr)**E** (-**Ed**); *omitted* Lc | et] Friedberg:
omitted Ww | 93 iudicetur] iudicatur **E** (-Va) | ullo] VcFr: nullo Ww | valeat] valet Lc**Ed**
 | 94 successiones] successores **A** (-We)**CD** (-LaFr), successionem La**E** | 95 hominum] *omitted*
A (-We) | 96 ipsa] papa **CD** (-LaFr)**E**, romana ecclesia LaLcm, ista ecclesia romana Fr | 97 quod]
 scilicet *added* C (-Bb)FrPaVa | contra fidem] *omitted* **CD** (-Fr)**E** (-Va) | 98 ut legitur] *omitted* **CDE**
 | 101 nec] inter **CD** (-Fr)Vg | depravanda] WePa: dampnanda **A** (-WeVf)**CD** (-LaFr)VgVa,
 dampnata VfLa**Ed**, depravanda vel dampnanda Fr, dampnandam **B** | succubuit] succumbit **E** (-Pa)
 | in] ab **Ed**; *omitted* **E** (-**Ed**), *added* Pab | 102 christiane] *omitted* **CD** (-Fr)**E**, *added* Pam
 auctoritatibus] auctoribus **E** (-VgVa) | 103 illibata] *omitted* **CD** (-Fr)**E** (-**Ed**) | tenus] hactenus **Ed**
 | idem] ibidem WeEsBb**D** (-VdLc)**E** | habetur] legitur **A** (-We) | 106 persistit] existit **E** (-**Ed**),
 persistet **Ed** | 14.3 confert] cum sunt AnCe, [d] cum sunt [d] confert Fi, constat **D** (-Fr) | alias]
 ecclesias *added* **A** (-We) | 4 habuit] habuerit prius **E** | primatum] principatum **A** (-We)**E**

Capitulum 13.98 A...99 recta] C.24 q.1 c.9, vol.1 col. 1833 **104** Hec est fides] C.24 q.1 c.14, vol.1
 col. 1835

5 illo primatu privari nisi a solo Deo, et ita usque ad finem seculi est habitura
 primatum et per consequens nunquam contra fidem errabit. Si autem habuit
 primatum ab homine, non video quare ipsa non possit errare contra fidem sicut
 alie particulares ecclesie. Unde peto ut, aliquo modo a principali proposito disgre-
 diendo, de hac re cures disserere, quid scolastici sentiant indicando. Bene enim
 10 postea ad propositum principale faciam te reverti.

Magister: De principatu sive primatu Romane ecclesie diversi diversas et
 adversas affirmant sententias, quibusdam dicentibus quod nec beatus Petrus, nec
 aliquis successor eius, nec Romana ecclesia, super alias ecclesias habuit a Deo
 seu a Christo primatum; immo dicunt quod nec beatus Petrus ex ordinatione
 15 Christi superior fuit apostolis aliis nec aliquis episcopus ex ordinatione Christi
 est superior alio. Unde sex assertiones circa hanc materiam probare nituntur.
 Prima est quod beatus Petrus ex ordinatione Christi non habuit super alios
 apostolos principatum. Secunda est quod beatus Petrus non fuit Romanus
 Episcopus. Tertia est quod beatus Petrus ex ordinatione apostolorum super alios
 20 apostolos primatum obtinuit. Quarta est quod ex ordinatione Christi nullus
 sacerdos super alios habet aliquam potestatem. Quinta est quod Romana ecclesia
 ante tempora Constantini super alias ecclesias nullum habuit principatum. Sexta
 est quod Romana ecclesia ab ipso Constantino imperatore super alias ecclesias
 primatum accepit.¹²⁴

Capitulum 15

Discipulus: De istis conclusionibus valde miror quod eas aliquis literatus tenere
 presumit. Verumptamen ob exercitanda ingenia motiva eorum audire desidero,
 quia ex ipsis forsitan veritas clarius elucescet.¹²⁵

Capitulum 14.5 primatu] principatu A (-We)E, papatu CCaLa | ita] nisi added C (-Fi) | ad]
 WeB: in Ww | 6 primatum] principatum VcE | habuit] habuerit FrE (-PaVa) | 7 primatum]
 WeBLaFr: principatum A (-We)E, papatum CD (-LaFr) | ipsa] papa C (-Bb)Lc | 8 Unde] nunc
 C (-Bb)FrE (-Va); omitted D (-LcFr); igitur added FrEd | 9 cures] recurres D (-CaFr) | 10 postea]
 omitted A (-WeVc) | 11 sive primatu] omitted E, added Pam | 13 aliquis] omitted BaDiC (-Bb)
 ecclesias] omitted LcFrE | 14 primatum] papatum CCaLcVg, principatum E (-VgVa), papatum seu
 principatum Fr | 15 Christi²] omitted CD (-CaFr) | 16 sex] ABFrVa: quinque Ww | 20 primatum]
 papatum CCaLcE (-PaVa), principatum LaFrPa | 21 aliquam] maiorem FrE (-Va), aliqualem Va
 est... 22 Sexta] ABFrVa: omitted Ww. See Omissions-Additions.html, passage 33 | 15.2 eas]
 omitted CD (-LaFr)E (-Va) | 3 ob] ad CDE | exercitanda] excitanda Ed

¹²⁴. These theses echo Marsilius of Padua, *Defensor pacis*, II.xvi, xviii.7, xxii.10, xxii.19.
 (According to Marsilius the bishop of Rome had gradually acquired a consensual leadership before
 Constantine conferred a legal authority; DP II.xviii.5-6 and xxii.16-18.) While he was writing 1
 Dial. Ockham may not have had access to the text of *Defensor Pacis*; see above, p.33, note 16. See
 “Endnote 4: Ockham and Marsilius”, OP vol.8 pp.360-71. ¹²⁵. See above, p.219, note 97.

Magister: Primam assertionem, quod videlicet beatus Petrus super alios apostolos ex ordinatione Christi non habuit principatum, auctoritatibus scripture divine et sanctorum probare nituntur. Talem autem possunt facere rationem. Beatus Petrus super illos a Christo nullum habuit principatum qui equalem potestatem seu principatum aut primatum potestati beati Petri seu primatui receperunt a Christo, quia par super parem nullum noscitur primatum habere.¹²⁶ Apostoli autem potestatem equalem potestati beati Petri receperunt a Christo. Hanc auctoritatibus scripture divine et sanctorum moliuntur ostendere. Primo autem hanc declarare conantur auctoritate Christi dicentis cunctis apostolis, Matthei 18° c., “Amen, dico vobis, quecunque alligaveritis super terram erunt ligata et in celo.” Ex quibus verbis dicunt manifeste patere quod potestas ligandi et solvendi equalis potestati beati Petri fuit data apostolis a Christo. Beatus autem Petrus non aliam potestatem in qua dicatur excellere alios recepit a Christo nisi potestatem ligandi et solvendi. Ergo beatus Petrus et omnes alii apostoli equalem potestatem habuerunt a Christo. Et hoc etiam Iohannes evangelista, recitans verba Salvatoris, videtur asserere, 20° c. dicens: “Dixit ergo eis iterum, ‘Pax vobis. Sicut misit me pater, et ego mitto vos.’ Hec cum dixisset insufflavit et dixit eis, ‘Accipite Spiritum Sanctum. Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis, et quorum retinueritis, retenta sunt.’” Ex quibus verbis datur intelligi quod Christus claves regni celorum quas promiserat Petro, tunc dedit omnibus apostolis; et ita in persona beati Petri, cum dixit “Tibi dabo claves regni celorum”, omnibus apostolis promisit claves regni celorum. Quare, cum claves promissae et postea date beato Petro eius potestatem designent, sequitur quod alii apostoli equalem potestatem cum beato Petro receperunt a Christo. Et ita Petrus potestatem seu principatum aut primatum super alios apostolos a Christo non habuit.

Amplius. Recipere potestatem super alios quam non debet in eos exercere recipiens est superfluum, vanum et inutile reputandum; in operibus autem Christi nichil superfluum, vanum vel inutile potest reperiri. Christus autem non

Capitulum 15.8 illos] alios AvD (-LcFr) | nullum] non FrE | 9 aut primatum] omitted CDE | 10 primatum] principatum CD (-Ca)E, potestatem seu principatum Ca | 13 hanc] omitted E (-Ed) | conantur] nituntur A (-We) | 17 non aliam] nullam E (-Va) | 19 Et] We: omitted Ww | 20 ergo eis] omitted CaFrE (-Va) | eis] omitted CD (-CaFr) | 22 eis] omitted A (-We)CD (-La)E | remittuntur eis] remissa sunt FrE (-Ed) | 23 et...sunt] omitted Ed | 24 regni celorum] omitted FrE (-Va) promiserat] promisit BCa | 25 ita...cum] cum beato petro Ed | 26 apostolis] in persona petri added Ed | 27 date] tradite CD (-Fr) | 28 receperunt] acceperunt EsmCCaLcE | 31 eos] eis OxB exercere] excedere C | 33 vel] et EsmCDE | potest] A (-OxAv): poterit Ww

Capitulum 15.13 Matthei] 18:18 19 Iohannes] 20:21-3 25 dixit] Matt. 16:19

126. Cf. Brian Tierney, *Origins of Papal Infallibility* (Leiden: Brill, 1972), pp.29-30.

35 dedit beato Petro aliquam potestatem super alios apostolos quam in eos debuit
exercere. Immo talem potestatem beato Petro et omnibus aliis apostolis super
apostolos interdixit, dicens, Matthei 20°: “Scitis quia principes gentium domi-
nantur eorum et qui maiores sunt potestatem exercent in eos; non ita erit inter
vos.” Et Marci 10° sic legitur: “Iesus autem, vocans eos, ait illis, ‘Scitis quod hii
40 qui videntur principari gentibus dominantur eis et principes eorum potestatem
habent ipsorum; non ita est autem in vobis.’” Et Luce 22um capitulum refert verba
Christi, dicens: “Reges gentium dominantur eorum et qui potestatem habent
super eos benefici vocantur; vos autem non sic.” Ex quibus verbis datur intelligi
quod nullus apostolus debuit potestatem in alios exercere. Ergo nec beatus
Petrus habuit a Christo potestatem super alios apostolos seu primatum.

45 **Discipulus:** Iste auctoritates non videntur facere ad propositum. Nam verba
Christi predicta intelligi debent de potestate temporali. Beatus autem Petrus non
habuit a Christo super alios apostolos potestatem temporalem, sed spiritualem.
Quare per auctoritates premissas probari non potest nisi quod beatus Petrus non
habuit potestatem temporalem super alios apostolos qualem reges et principes
50 gentium noscuntur habere.

Magister: Hanc responsionem conantur excludere ostendentes quod Christus
cuilibet apostolo super alios apostolos potestatem omnem, temporalem et
spiritualem, interdixit. Nam teste Hilario, ut legitur Extra, De verborum signifi-
catione, c. *Intelligentia*, “Intelligentia dictorum ex causis est assumenda dicen-
55 di.” Verba ergo Christi premissa ex causa dicendi debent intelligi. Christus
autem dixit verba predicta occasione accepta ex contentione apostolorum quis
eorum videretur esse maior. Ita enim legitur Luce 22^a: “Facta est contentio inter
eos quis eorum videretur esse maior. Dixit autem eis, ‘Reges gentium’” et
cetera. Inter ipsos autem non fuit contentio de maioriata temporali, sed spiritua-
60 li. Ergo Christus potestatem interdicens eisdem sub potestate non solum
temporalem sed spiritualem etiam comprehendit. Ergo beatus Petrus potestatem
super alios apostolos nec temporalem nec spiritualem accepit a Christo.

Capitulum 15.34 aliquam] aliam D (-Fr)E | eos] non added A (-We)Fr | 35 super] alios added
CD (-LaFr)E | 38 Marci] matthei BLaFrE (-Ly) | sic] ubi sic Ba, ubi Es | 40 refert] recitat LcE,
sunt C (-Bb) | 41 dicens] dicentis A (-We)FiUnVg | 45 Iste] due added Ly | 51 responsionem]
rationem FrE | conantur] nituntur CDE | 52 omnem] omitted CDE | 53 legitur] habetur
D (-LcFr)Ed | 54 c Intelligentia] omitted EsCDE (-Va) | 55 ergo] autem B, enim C (-Bb) | 57 est]
autem added VfVcBCD (-LaFr) | 58 Reges gentium] omitted CDE | gentium] omitted We
| 62 apostolos] omitted ABa | nec'... 64 alios] omitted Ba (Not omitted EsDiTo.)

Capitulum 15.36 Matthei] 20:25-6 38 Marci] 10:42-3 40 Luce] 22:25-6 54 Intelligentia¹] X 5.40.6,
vol.1 col. 1933 57 Luce] 22:24-5

Rursus, si aliqua potestas vel primatus spiritualis fuit data beato Petro a Christo super alios apostolos, data fuit sibi per illa verba Iohannis ultimo, “Pasce oves meas.” Sed per illa verba nulla fuit data potestas spiritualis vel primatus super alios apostolos. Ergo primatum super alios apostolos non accepit a Christo. Maior istius rationis conceditur ab aliis. Minor probatur. Quia spiritualiter pascere oves non contingit nisi tripliciter, scilicet salutari doctrina, et vita exemplari, et disciplina seu correctione. Sed quilibet istorum modorum pascendi oves Christi communis fuit omnibus apostolis. Universi enim apostoli omnes oves Christi doctrina pascere debuerunt, ipsa veritate testante, que omnibus precepit apostolis, Matthei ultimo, dicens, “Euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, docentes eos servare omnia quecunque mandavi vobis.” Omnes etiam debuerunt pascere vita exemplari, ipsis Christo dicente, Matthei 5° c., “Vos estis lux mundi.” Et sequitur, “Sic luceat lux vestra coram hominibus ut videant opera vestra bona et glorificent patrem vestrum qui in celis est.” De modo pascendi correctione et disciplina habetur Iohannis 20° c., ubi dixit Christus omnibus apostolis: “Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis; et quorum retinueritis, retenta sunt,” ubi videtur Christus omnibus apostolis potestatem corripiendi alios commisisse.

Discipulus: Ista ratio non concludit, quia beato Petro collata fuit potestas corrigendi cunctos Christianos non solum in foro conscientie sed etiam in foro ecclesie; aliis autem apostolis cum Christus dixit eis, “Quorum remiseritis peccata” et cetera, potestas corrigendi in foro conscientie tantum fuit commissa.

Magister: Hanc responsionem isti improbare nituntur hoc modo. Ubi Christus ordinavit modum corrigendi in foro ecclesie, nichil speciale beato Petro commisit; sed potestatem corrigendi in foro ecclesie commisit solummodo communitati ecclesie, dicens, Matthei 18°: “Si peccaverit in te frater tuus, vade et corripe eum inter te et ipsum solum. Si te audierit, lucratus eris fratrem tuum. Si autem te non audierit, adhibe tecum adhuc unum vel duos, ut in ore duorum vel trium testium stet omne verbum. Quod si non audierit eos, dic ecclesie; si autem ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus.” Ex quibus verbis

Capitulum 15.63 primatus] principatus E | spiritualis] spiritualis *deleted* Ox, specialis OxAv, *ambiguous* A (-OxAv); *omitted* FrE | 65 spiritualis] specialis A (-We)B, spiritualis *deleted* Ox primatus] principatus E (-PaVg) | 66 primatum] principatum Ed | 67 ab aliis] *omitted* E (-Va) | 69 seu] et A (-We) | correctione] regulari *added* CDE | 73 Sancti] amen *added* C (-Bb)Lc | 74 mandavi] manifestavi Ed | 77 disciplina] regulari *added* FrE | 87 solummodo] non solum Pz, non solum beato petro sed Ly | 89 eris] es VfVcC (-Bb) | 90 adhuc] *omitted* VcBCDE | 91 testium] *omitted* BE

Capitulum 15.64 Iohannis] 21:17 72 Matthei] 28:19-20 75 Matthei] 5:14, 16 78 Iohannis] 20:23 88 Matthei] 18:15-18

datur intelligi quod Christus dedit ecclesie potestatem corripiendi in foro ecclesie, et non alicui apostolo in speciali.

95 **Discipulus:** In istis verbis agitur de correctione fraterna et non correctione iudiciali in foro ecclesie.

Magister: Respondent isti quod in principio auctoritatis agit Christus de correctione fraterna que debet precedere, saltem sepe, correctionem iudicialem; in fine autem loquitur de correctione iudiciali in foro ecclesie, cum dicit: “Quod si non audierit eos, dic ecclesie; si autem ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus.”

Discipulus: Quomodo potest hoc stare quod Christus potestatem corrigendi in foro ecclesie solummodo commiserit ecclesie, cum tamen Apostolus Paulus Corinthium excommunicaverit, et 1 ad Timotheum 1° asserit se quosdam Sathane tradidisse?

Magister: Ad hoc respondetur quod ex commissione Christi sola communitas fidelium habuit potestatem corrigendi in foro ecclesie. Christus tamen non artavit communitatem fidelium ad certum modum corrigendi, quin scilicet posset per se totam quando esset expediens, vel per aliquam singularem personam que gereret vicem communitatis corrigere delinquentes. Et ideo communitas poterat potestatem corrigendi committere determinate persone, et ita dicunt beatum Paulum potestatem corrigendi accepisse a communitate fidelium unius provincie vel diversarum provinciarum.

Discipulus: Secundum hoc sequitur quod Christus non reliquit aliquod caput ecclesie.

Magister: Concedunt isti quod Christus non reliquit caput ecclesie quod ex ordinatione Christi haberet potestatem coercendi delinquentes in foro ecclesie. Nec tamen insufficienter providit ecclesie, quia ordinando quod ecclesia haberet potestatem corrigendi disposuit quod ecclesia sibi unum caput vel plura secundum diversitatem provinciarum eligeret. Immo dicunt quod pro bono est communitatis ecclesie quod in potestate sit ecclesie sibi unum caput vel plura eligere, quod etiam (vel que) quando expediens videretur ecclesie posset

Capitulum 15.97 auctoritatis] allegationis CDE (-Va) | agit] ait A (-We)Ed | 98 fraterna] omitted C (-Bb) | sepe] omitted EsEd | 99 dicit] dixit D (-CaFr)Ed | Quod] et FrE | 102 potest] poterit C (-Bb)D (-Fr) | hoc] omitted FrE | 103 commiserit] commisit VcD (-LcFr) | tamen] omitted FrE | 104 excommunicaverit] excommunicavit CaVdE | 106 hoc] hanc We | 109 vel] omitted We | 110 Et... 111 persone] ABaDiTo: omitted Ww. See Omissions-Additions.html, passage 34. | 121 ecclesie³] quod added B | 122 etiam] et BbVg; omitted FiD (-LcFr); deleted An

Capitulum 15.104 1 ad Timotheum] 1:20

deponere. Cum ergo Christus optime providerit ecclesie, in potestate posuit ecclesie sibi unum caput vel plura eligere. Sicut enim sepe expedit communitati unum caput habere, ita interdum posset esse expediens communitati regi a pluribus. Sicut etiam nonnunquam expedit rectorem habere perpetuum, ita aliquando expedit non rectorem perpetuum sed ad tempus habere, et ideo in quibusdam communitatibus secularibus non improvide ordinatur quod rectores annis singulis, vel post tres menses, vel post alium numerum mensium vel annorum aut dierum, suum resignent officium vel penitus deponantur; in quibusdam etiam communitatibus non unus solus sed plures preficiuntur regentes. Ratio autem predictorum assignatur, quia in providendo regimini alicuius communitatis non solum conditionem et mores subditorum sed etiam mores et conditiones preficiendorum oportet attendere. Et ideo, quia potest contingere quod in communitate non inveniatur aliquis idoneus et sufficiens ut solus regimen super communitatem accipiat, in tali casu non unus sed plures communitatem utiliter gubernabunt; quando autem in communitate invenitur idoneus ut solus regat et subditi sponte unius regimen patiuntur, tunc melius est unum quam plures communitati preesse. Igitur propter multiplicem varietatem personarum, locorum et temporum non potest in huiusmodi regula certa dari. Cum ergo Christus ubi certa regula convenienter dari non potest nequaquam ecclesie regulam certam tradiderit, relinquitur quod Christus minime ordinavit semper unum caput ecclesie preficiendum, cum hoc sepe possit in perniciem ecclesie redundare.¹²⁷

Discipulus: Isti omnino nituntur potestatem summi pontificis annullare.¹²⁸ Sed de hoc transeamus ad presens. Et si aliter assertores prefati suam opinionem, quod beatus Petrus non accepit a Christo super alios apostolos potestatem seu primatum, fulcire nituntur, enarra.

Magister: Eandem assertionem auctoritatibus sanctorum patrum munire conantur, et primo auctoritate beati Anacleti, qui fuit vicinus temporibus apostolorum et ideo gesta apostolica sibi magis nota fuerunt. Ait enim idem Anacletus, ut

---

Capitulum 15.123 deponere] deponi A (-We)Va | providerit] providit D (-CaFr), providet Ca | 125 posset] potest E | 126 etiam] enim CD (-Fr)E | 127 rectorem] habere added E (-Pa) | ad tempus] adeptum D (-CaFr), ad tempus Vdm | 128 rectores] rector C (-Bb) | 130 resignent] resignet BaC (-Bb) | deponantur] deponatur C (-Bb), deponentur D (-LcFr) | 131 etiam] autem FrE (-Ed); omitted Ed | 135 et sufficiens] omitted CDE | 138 regimen] regnum E (-Va) | 140 huiusmodi] hiis E | dari] tradi D (-LcFr) | 142 tradiderit] dedit VfVc, tradidit OxAvCaVd | 143 perniciem] preiudicium FrE | 149 patrum] omitted CDE | 151 magis nota] cognita FrE

---

127. Cf 3.1 Dial. 2.20ff, OP vol.8 p.203ff. 128. Cf. 3.1 Dial. 4.3.20-2, OP vol.8 p.306.

recitatur dist. 21^a, c. *In novo*: “In novo testamento post Christum Dominum a Petro cepit sacerdotalis ordo, quia ipsi primo pontificatus in ecclesia Christi datus est, dicente Domino ad eum: ‘Tu es Petrus, et super hanc Petram edificabo ecclesiam meam, et porte inferi non prevalebunt adversus eam. Et tibi dabo claves regni celorum.’ Hic ergo ligandi solvendique potestatem primus accepit a Domino primumque ad fidem populum virtute sue predicationis adduxit. Ceteri vero apostoli cum eodem pari consortio honorem et potestatem acceperunt.” Ex quibus verbis colligunt isti quod beatus Petrus nullam super alios apostolos ex ordinatione Christi habuit potestatem, tum quia asserit Anacletus ipsos pares in potestate et honore fuisse, tum quia asserit pontificatum datum beato Petro in potestate ligandi et solvendi consistere; omnes autem apostoli in hac potestate pares fuerunt. Ergo quantum ad pontificatum fuerunt pares.

Discipulus: Ista auctoritas non facit pro eis quia, ut dicit ibidem glossa: “Omnis episcopus est par Apostolico quantum ad ordinem et rationem consecrationis; Petrus tamen maior fuit aliis in administratione.”

Magister: Nonnulli predictorum assertorum dicunt hic glossam errare quia textum aperte corrumpit, cum textus affirmet omnes apostolos cum beato Petro pares in potestate fuisse. Administratio autem est potestas quedam vel actus potestatis. Ergo Petrus in administratione alios apostolos nullatenus precellebat.

Item, predictam assertionem, quod beatus Petrus alios apostolos minime precedebat, probant auctoritate beati Cypriani, qui, ut habetur 24^a, q. 1^a, c. *Loquitur*, ait: “Loquitur Dominus ad Petrum, ‘Ego dico tibi quia tu es Petrus, et super hanc Petram edificabo ecclesiam meam.’ Super unum edificat ecclesiam. Et quamvis apostolis omnibus post resurrectionem suam parem potestatem tribuat et dicat, ‘Sicut misit me pater, et ego mitto vos; accipite Spiritum Sanctum,’ tamen, ut unitatem manifestaret, unitatis eiusdem originem ab uno incipientem sua auctoritate disposuit. Hoc erant utique ceteri apostoli quod Petrus fuerit, pari consortio prediti et honoris et potestatis.” Ex quibus verbis datur intelligi quod, licet Petrus prius habuerit potestatem a Christo, postea tamen

---

Capitulum 15.152 Dominum] dominium Ly | 153 Christi] dei VcC (-Bb) | 154 ad eum] omitted E (-Va) | 156 Hic] hinc CLaVdE (-Va) | 161 et honore] omitted CDE (-Va) | pontificatum] ecclesie added EsmCaFrE | 163 fuerunt] erant CD (-Lc)E | 164 ibidem] ibi BaE | glossa] cum added Ed | 168 cum] quia E, quia cum Ba | affirmet] affirmat FrE | 170 alios] omnes C (-Bb) | 172 precedebat] WeEsBb: precellebat Ww | 177 tamen] omitted CE (-Ed) | 179 fuerit] WeB: fuit CDE (-Va), fuerunt A (-We)Va | et] omitted A (-We)E | 180 prius] tempore added Ly | habuerit] habuit OxAvCaLcE (-Ed) | a...181 potestatem] omitted Bb

---

Capitulum 15.152 In novo¹] D.21 c.2, vol.1 col. 121. (Pseudo-Isidorian). 154 dicente] Matt. 16:18-19 164 glossa] D.21 c.2, gloss s.v. pari, vol.1 col. 223 173 Loquitur¹] C.24 q.1 c.18, vol.1 col. 1837

apostoli parem potestatem acceperunt, et ita Petrus ex tunc eos ex ordinatione Christi in potestate, et per consequens in administratione, nullatenus precebat.

Item, hoc auctoritate beati Augustini, que ponitur 2^a, q. 7^a, c. *Paulus*, ostendunt. Ait enim, “Paulus Petrum reprehendit, quod non auderet nisi se non imparem sciret.”

185

Discipulus: Ad hoc respondet glossa ibidem dicens quod scivit se non imparem “meritis, non tamen administratione”.

Magister: Hanc responsionem putant falsam et frivolam. Falsa enim est, ut dicunt, quia, licet Paulus scivisset se esse in caritate et multa merita habuisse, non tamen scivit se esse parem beato Petro in meritis; immo probabile est quod tanquam vere humilis reputaverit beatum Petrum se precellere sanctitate. Nec aliquo modo nisi per revelationem potuit scire se non imparem meritis beato Petro; non autem legitur quod Deus revelaverit beato Paulo quod meritis fuerit par beato Petro. Ergo temerarium est dicere quod beatus Paulus scivit se parem meritis beato Petro, quia quod de scripturis autenticis non profertur temere affirmatur. Est etiam frivola, quia ad hoc quod aliquis reprehendat alium non requiritur paritas meritorum; tunc enim nunquam minus bonus posset licite reprehendere meliorem. Intelligit ergo Augustinus quod Paulus par fuit beato Petro potestate, et quod ei non erat subiectus nec in administratione nec in aliis quibuscunque que ad superioritatem et potestatem spectant.

190

195

200

Capitulum 16

Discipulus: Non putabam quod pro ista opinione heretica tot auctoritates vocales sonarent. Pro ipsa tamen nolo nunc plures allegationes audire quamvis velim eam alias magis diligenter discutere. Sed ut contrariam veritatem catholicam melius intelligam, quomodo eadem veritas maiorum auctoritatibus munia-

5

Capitulum 15.181 apostoli] *omitted* C | 182 consequens] nec *added* A (-We)CD (-Lc)E | 183 hoc] probant *added* VcEsmCDE | ostendunt] *omitted* VcCDE | 184 imparem] esse *added* EsmE | 186 ibidem] ibi E (-Pa) | 188 responsionem] rationem E | 191 reputaverit] reputavit BD (-Vd)E | Nec aliquo modo] alioquo modo non PaVg, etiam non Ed | 192 potuit] voluit PaVg, valuit FrEd non] esse *added* D (-LaVd) | 193 revelaverit] revelavit A (-WeVc)VdLc | fuerit] fuit C (-Bb)Ca | 194 Ergo... 195 Petro] *omitted* OxAvCDE (-Va) | 195 meritis] WeBDi: *omitted* Ww | 196 alium] alterum Ed | 197 minus] unus D (-Fr) | minus bonus] unus homo E | posset] potest Ed | licite] *omitted* A (-We) | 198 Intelligit] intendit E (-PaVa) | ergo] enim E | 199 quod] *omitted* E (-Va) | 16.2 opinione] assertione A (-We) | 3 allegationes] *omitted* B | 4 alias... diligenter] magis diligenter et melius [et melius: meliusque Lc] alias D (-LaFr)NaUnAx (not Ko), alias audire velim diligenter et magis Fr | 5 maiorum] maiori D (-LcFr)Ed | auctoritatibus] auctoritate CD (-Fr)E

Capitulum 15.183 Paulus] C.2 q.7 c.33, vol.1 col. 923 186 glossa] C.2 q.7 c.33, s.v. imparem, vol.1 col. 923

tur ostende michi. Tamen nullatenus manifestes quam assertionem reputas verio-rem.

Magister: Quod beatus Petrus super alios apostolos habuerit potestatem et primatum a Christo multis modis ostenditur, primo sic. Ille cuius cure et regimini tempore apostolorum fuit totus grex Dominicus commissus a Christo etiam super apostolos, qui tunc erant de grege Dominico, curam et regimen accepit a Christo. Sed cure et regimini beati Petri totus grex Dominicus commissus fuit a Christo, ipso dicente eidem, Iohannis ultimo, “Pasce oves meas”, inter has oves et illas non distinguens. Ergo et apostoli, qui extra numerum ovium nequaquam censendi fuerunt, cure et regimini beati Petri commissi fuerunt.

Secundo sic. Illi cui terreni simul et celestis imperii iura commissa fuerunt tempore apostolorum ipsi apostoli subiecti fuerunt. Sed beato Petro tempore apostolorum predicta iura commissa fuerunt, teste Nicolao papa, qui, ut habetur 22^a dist., c. 1^a, ait, “Super petram fidei mox nascentis erexit, qui beato Petro eterne vite clavigero terreni simul et celestis imperii iura commisit.” Ergo apostoli qui tunc fuerunt beati Petri subditi extiterunt.

Tertio sic. Caput super alia membra principatum habere dinoscitur. Beatus autem Petrus caput fuit apostolorum, teste Leone papa, qui, ut habetur dist. 19^a, c. *Ita Dominus*, ait: “Ita Dominus noster Iesus Christus, humani generis salvator, instituit ut veritas, que antea legis et prophetarum preconio continebatur, per apostolicam tubam in salutem universitatis exiret, sicut scriptum est, ‘In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terre verba eorum.’ Sed huius muneris sacramentum ita Dominus ad omnium apostolorum officium pertinere voluit ut in beatissimo Petro apostolorum omnium summo principaliter collocaret, ut ab ipso quasi quodam capite dona sua velut in corpus omne diffunderet.” Ex quibus verbis patenter habetur quod beatus Petrus institutus fuit caput apostolorum a Christo. Ergo super ipsos habuit primatum a Christo.

Quarto sic. Ille qui tempore apostolorum omnium ecclesiarum constituit sacerdotes super ipsos apostolos habuit principatum. Sed temporibus apostolorum beatus Petrus omnium ecclesiarum constituit sacerdotes, iuxta sententiam

Capitulum 16.6 Tamen] *omitted* E (-Va), et *added* Pam | manifestes] manifestans **Ed** | reputas] **WeD** (-Fr): reputes Ww | **8** alios] *omitted* A (-VfVc)BbVdLcE | apostolos] *omitted* VfVcD (-VdLc) | habuerit] **A** (-OxVf)C (-Fi)LcFr: habuit Ww | **9** Ille] *omitted* **B** | **11** super] alios *added* **B** | **19** ait] omnes **Ed**, *omitted* **E** (-**Ed**) | **21** beati Petri] beato petro Es**CDE** | subditi] subiecti **Ed** | **29** ut] et **B**, nisi CCaVdPaVg | **30** dona sua] *omitted* A (-We) | diffunderet] hec ibi *added* A (-We) | **32** Ergo] et **E** | **35** sententiam] **WeB**: tenorem Ww

Capitulum 16.13 Iohannis] 21:17 **19** dist.22 c.1] vol.1 col. 129 **24** Ita Dominus¹] D.19 c.7, vol.1 col. 109 **26** scriptum] Romans 10:18

Innocentii pape, qui, ut legitur dist. 11^a, c. *Quis nesciat*, ait, “Cum sit manifestum in omnem Italiam et Gallias et Hispanias et Africam atque Siciliam et insulas interiacentes nullum instituisse ecclesias, nisi eos quos venerabilis apostolus Petrus aut successores eius constituerunt sacerdotes.” Ergo beatus Petrus super alios apostolos habuit principatum. 40

Quinto sic. Beatus Petrus acceperat potestatem regendi omnes apostolos, teste Gregorio, qui, ut recitatur 2^a, q. 7^a, c. *Petrus*, ait, “Petrus potestatem regendi acceperat, et tamen idem apostolorum primus querimonie contra eum” et cetera. Ergo beatus Petrus super apostolos habuit principatum.

Discipulus: Non curo quod pro veritate predicta multas rationes adducas, cum auctoritas ecclesie debeat ad eam tenendam sufficere. Canit enim ecclesia universalis de beato Petro, “Tu es pastor ovium, princeps apostolorum.” Ideo ad alias quatuor assertiones de quibus fecisti mentionem procede, et motiva eorum compendiose declara. 45

Capitulum 17

Magister: Secunda assertio predictorum est quod beatus Petrus non fuit Romanus episcopus. Ad quod ponendum moventur ex hoc quod in tota scriptura divina actus apostolicos describente minime reperitur quod beatus Petrus fuerit Rome, et non videtur eis verisimile quod beatus Petrus Romanam rexisset ecclesiam et tamen beatus Lucas de ipso nullam omnino fecisset mentionem. 5

Tertia assertio eorum est quod beatus Petrus ex ordinatione apostolorum super ipsos habuit principatum. Quod auctoritate beati Anacleti, que ponitur dist. 21^a, c. *In novo*, ostendunt. Ait enim loquens de beato Petro, “Ceteri vero apostoli cum eodem pari consortio honorem et potestatem acceperunt, ipsumque principem eorum esse voluerunt.” Ergo ex electione apostolorum beatus Petrus factus fuit princeps eorum. 10

Capitulum 16.36 manifestum] malum CPaVg, manifestatum Ed | 37 in] omitted CD (-Fr)E
 Gallias] galliam LaEd | Hispanias] hispaniam LaE | 38 nullum] nullas D (-LcFr) | instituisse]
 super added EdPab | eos quos] eas quas D (-LcFr) | 41 acceperat] accepit C (-Bb)Fr | 43 idem]
 apostolus added E | 44 super] alios added BaD | habuit] potestatem et added E | 46 ecclesie]
 omitted C (-Fi)DE (-Va), added Anb | eam] eandem A (-We) | 48 eorum] earum BCaEd | 17.2 est]
 que supra scilicet c 14 fuit proposita Fr, est propositio supra scilicet c 14 Pa, est proposita scilicet
 supra c 14 E (-PaVa) | 5 eis] esse CcAVd; omitted D (-CaVd)E | 7 eorum] omitted CDE | 8 ipsos]
 eos E | Quod] et CaE, primo Vd | 9 ostendunt] ostenditur AvPaLy, ostendit LaE (-PaLy) | 11 ex]
 omitted A (-We) | 12 fuit] est Ed

Capitulum 16.36 Quis nesciat] D.11 c.11, vol.1 col. 51 42 Petrus¹] C.2 q.7 c.40, vol.1 col. 927 48 alias quatuor] See above, 14.16, p.249, below 19.3, p.261 (AB witnesses say six altogether, the others say five.) 17.9 In novo] D.21 c.2, vol.1 col. 121

Capitulum 18

Quarta assertio eorum est quod ex ordinatione Christi nullus sacerdos super alios habet aliquam potestatem, nec unus habet maiorem potestatem super gregem sibi commissum quam alius ex institutione Christi, sed omnis superioritas unius sacerdotis super alium in remedium scismatis et propter bonum commune ab ipsis est sacerdotibus instituta. Hoc autem auctoritate Ieronimi, que ponitur dist. 93^a, c. *Legimus*, probare nituntur. Ait enim, “Cum Apostolus perspicue doceat eosdem esse episcopos quos presbyteros, quid patitur mensarum et viduarum minister?” et cetera. Et infra: “Audi aliud testimonium in quo manifestissime declaratur vel comprobatur eundem esse episcopum atque presbyterum: ‘Propter hoc reliqui te Crete, ut que deerant corrigeres et constitueres presbyteros per civitates sicut ego tibi mandavi, si quis est sine crimine, unius uxoris vir, filios habens fideles, non in accusatione luxurie aut non subditos. Oportet enim episcopum esse sine crimine, quasi Dei dispensatorem.’ Et ad Timotheum, ‘Noli negligere gratiam que tibi data est per prophetiam et per impositionem manus presbyterii.’ Sed et Petrus in prima epistola, ‘presbyteros qui in vobis sunt precor compresbyter.’” Et infra: “Parva tibi videntur tantorum virorum testimonia? Clangat tuba evangelica filius tonitru, quem Iesus amavit plurimum, qui de pectore salvatoris doctrinarum fluente potavit: ‘presbyter electe Domine et filiis eius quos ego diligo in veritate’. Et in alia epistola: ‘presbyter Gaio carissimo quem ego in veritate diligo’. Quod autem postea unus electus est qui ceteris preponeretur in remedium scismatis factum est, ne unusquisque ad se trahens ecclesiam Christi rumperet. Nam et Alexandrie a Marco evangelista usque ad Bedam et Dionysium episcopos presbyteri semper ex se unum eligebant et in excelsiori gradu collocabant quem episcopum nominabant, quomodo si exercitus sibi

Capitulum 18.2 Quarta] Chapter division WeBaDi, none Ww | est] hec *added* **D** (-LcFr) | **4** institutione] constitutione **A** (-We)FiFr**E** | **5** et] est **E**; *omitted* **D** (-LcFr) | **6** est] etiam **E** | **9** infra] ita **D** (-CaFr)Va | Audi] audiivi **A** (-We) | quo] enim *added* **E** (-PaVa) | **10** declaratur] divulgatur **E** (-Ed) | comprobatur] approbatur **D** (-LcFr), comprobavit Lc | **11** ut] ea *added* **C** (-Bb)**D** (-Fr)**E** (-Va), eam *added* Bb | **12** si quis] sicut **CD** (-VdFr)Vg | **13** vir] *omitted* **C** (-Bb) fideles] et *added* **E** | **16** manus] mei *added* **Ed** | **17** vobis] nobis OxAvCaLa**E** | precor] ego *added* Es**Ed** | **19** Iesus] deus **E** (-PaVa) | **22** qui] ut Es**CD** (-Fr)**E** | **23** ad se trahens] attrahens **CD** (-Fr), trahens **E** (-Ed) | **24** et] *omitted* **CD** (-Fr)**E** (-Ed) | Alexandrie] ab exordio OxAv, ab exandrino VfVc, aliter alexandrie Vcm | Bedam] esdam Es, esdram Pa, hesdram **Ed**, eraclam Friedberg col.328 (with Esdram and Bedam among variants); Richard Scholz (ed.), Marsilius von Padua, *Defensor Pacis* (Hannover: Hahn, 1933), p.333, has Hereidam. Jerome’s text has “Heraclas”. | **26** sibi] *omitted* **E** (-PaVa), sibi Vgm

Capitulum 18.7 Legimus] D.93 c.24, vol.1 col. 595. See Jerome, *Epistola 146*, CSEL vol. 56 p.308ff; or PL vol. 22 col.1192ff. **11** Propter hoc] Titus 1:5-7 **15** 1 ad Timotheum] 4:14 **16** prima epistola] 1 Pet. 5:1 **20** presbyter] 2 John 1 **21** epistola] 3 John 1

imperatorem faciat.” Ex hiis verbis colligunt isti quod inter presbyteros de quibus exemplificat beatus Ieronimus nulla erat superioritas ex ordinatione Christi, cum post exempla omnia supradicta dicat Ieronimus, “Quod autem postea unus electus est qui ceteris preponeretur in scismatis remedium factum est.” Ex quibus verbis datur intelligi quod prelatio unius presbyteri super alios post ordinationem Christi ab ipsis presbyteris extitit instituta. Beatus autem Ieronimus exemplificat de beato Petro et beato Iohanne evangelista et de aliis presbyteris per Timotheum constituendis. Ergo beatus Petrus super alios presbyteros qualescunque ex ordinatione Christi nullam habuit superioritatem. Ex quo concludunt quod nullus presbyter ex ordinatione Christi est superior alio sed ex ordinatione humana solummodo.

Item, specialiter quod episcopi super presbyteros superioritatem non habeant ex institutione Christi auctoritate beati Ieronimi super epistolam ad Titum, que ponitur dist. 95^a, c. *Olim*, ostendunt. Ait enim: “Olim idem erat presbyter qui et episcopus et, antequam diaboli instinctu studia in religione fierent et diceretur in populis ‘Ego sum Pauli’, ‘Ego Apollo’, ‘Ego Cephe’, communi presbyterorum concilio ecclesie gubernabantur. Postquam autem unusquisque eos quos baptizaverat suos esse putabat non Christi, in toto orbe decretum est ut unus de presbyteris superponeretur et scismatum semina tollerentur. (Et paulo post:) Sicut ergo presbyteri sciunt se ex ecclesie consuetudine ei qui sibi prepositus fuerit esse subiectos, ita episcopi noverint se magis consuetudine quam dispensationis Dominice veritate presbyteris esse maiores et in communi debere ecclesiam regere.” Hiis verbis, ut videtur, apertissime affirmatur quod ex institutione Domini inter episcopos et presbyteros nulla est distinctio. Unde dicunt isti quod olim quilibet episcopus erat presbyter et quilibet presbyter erat episcopus, et ideo tota distinctio inter papam et patriarchas et archiepiscopos et inter episcopos et presbyteros solummodo est ex ordinatione humana et non ex ordinatione Christi.

Capitulum 18.27 faciat] hec ibi *added* A (-We) | 30 postea] *omitted* CDE (-Va) | 31 verbis] *omitted* Ed | 32 extitit] existit E | 39 institutione] ordinatione CDE | Titum] Timotheum CD (-Fr)E | 40 ostendunt] *omitted* A (-We) | qui] *omitted* E | 41 religione] vel scismata *added* Ly | diceretur] apostolis *added* VcC (-Bb)LaVd | 42 communi] qui LcE (-PaLy) | presbyterorum] presbytero/io CD (-VdFr) | 43 ecclesie] *omitted* Ed | autem] *omitted* E (-PaVa), *added* Pab | 45 superponeretur] supponeretur BaD (-Lc)E (-PaVa) | scismatum] scismatis CD (-Fr)E | 46 Sicut] si A (-We) | 47 fuerit] fuerat C (-Bb)DE | episcopi] ipsi OxAvCD (-LcFr)VgVa, ipsa Lc; ipsi *added* Ed noverint] noverunt AvBaVdLcE (-PaVa) | 48 veritate] *omitted* A (-We)Va | 49 regere] hec ibi *added* A (-We), hoc ibi *added* Va | 50 Domini] divina E (-Va) | 52 patriarchas] patriarcham Ed

---

Capitulum 18.40 Olim^l] D. 95 c.5, vol.1 col. 607

Capitulum 19

Quinta assertio predictorum est quod ecclesia Romana ante tempora Constantini super alias ecclesias non habuit principatum. Sexta vero assertio eorum est quod Romana ecclesia a Constantino imperatore super alias ecclesias primatum seu principatum accepit. Istas autem duas assertiones simul quidam sic nituntur probare. Constantinus imperator constituit ut Romanus pontifex esset caput omnium ecclesiarum; ergo Romana ecclesia a Constantino et non ante super alias ecclesias habuit principatum. Antecedens probatur per illud quod legitur in decretis, dist. 96^a, et accipitur ex gestis beati Silvestri, ubi sic habetur: “Constantinus imperator quarto die sui baptismatis privilegium Romane ecclesie pontifici contulit, ut in toto orbe Romano pontifices vel sacerdotes ita hunc caput habeant sicut iudices regem.” Et infra: “Et sicut nostra est terrena imperialis potentia, ita eius sacrosanctam Romanam ecclesiam decrevimus veneranter honorari, et amplius quam nostrum imperium terrenumque tronum, sedem sacratissimam beati Petri gloriose exaltari, tribuentes ei potestatem et gloriam et dignitatem atque vigorem et honorificentiam imperialem. Atque decernentes sancimus ut principatum teneat tam super quatuor sedes, Alexandrinam, Anthiochenam, Ierosolimitanam et Constantinopolitanam, quam etiam super omnes in universo orbe terrarum Dei ecclesias, et pontifex qui pro tempore ipsius sacrosancte Romane ecclesie extiterit celsior et princeps cunctis sacerdotibus et totius mundi existat. Et eius iudicio que ad cultum Dei vel fidem Christianorum et stabilitatem procuranda fuerint disponantur”. Ex hiis verbis datur intelligi, ut videtur, quod Romana ecclesia non nisi a Constantino super alias ecclesias obtinuit principatum.

Capitulum 20

Discipulus: Ista assertio de primatu Romane ecclesie michi non placet. Ideo assertionem contrariam allegationibus fulcire conare.

Capitulum 19.1] No chapter division OxAvEsVd | 2 Quinta] discipulus quinta **BE**d | 3 assertio] omitted CLa | 4 a] cum C (-Bb)VdLc | seu] et **CDE** | 7 ante] aliter E (-Va) | 8 quod legitur] omitted CD (-Fr)E | 9 ex] de **CDE** | 11 Romano] rome Ly | hunc caput] caput suum **Ed**Pab | 13 decrevimus] A (-WeOx)EsD (-LcFr)VgVa: decernimus Ww | veneranter] venerantes Ca**Ed** honorari] La Friedberg: honorare Ww | 14 sacratissimam] sacrosanctam E (-PaVa), sacram PaVa | 16 sancimus] sanximus **B** | 19 pro] omitted E (-Ed) | 20 extiterit] ei constiterit C (-Bb) | 21 que] qui C (-Bb) | Dei] omitted E | 22 procuranda] procurandam VfVcBa, procreanda OxAvEs**CE**d fuerint] firmiter VfVc; firmiter *added* **Ed** | disponantur] hec ibi *added* A (-We) | 20.2 primatu] papatu C (-Bb), principatu Fr**E** | 3 fulcire] fulciri We | conare] coneris E (-Vg)

Capitulum 19.9 dist 96] D.96 c.14, vol.1 col. 623

Magister: Tribus modis ponitur quod Romana ecclesia ante tempora Constantini super omnes ecclesias alias habuit principatum. Primus modus est quod habuit principatum auctoritate conciliorum generalium. Unde in decretis sic legitur, dist. 17^a, § *Hinc etiam*: “Scientes quia eius sedi primum beati Petri apostoli meritum, deinde secuta iussione Domini conciliorum venerandorum auctoritas, singularem in ecclesiis tradidit potestatem.” Ex quibus verbis habetur quod veneranda concilia tradiderunt sedi beati Petri singularem super ecclesias potestatem. 5 10

Capitulum 21

Aliter dicitur quod Romana ecclesia a Christo immediate quando ordinavit beatum Petrum in summum pontificem dicens, “Tu es Petrus” et cetera, super omnes ecclesias primatum ac principatum accepit.

Hoc Pelagius papa, ut habetur in decretis, dist. 21^a, c. *Quamvis*, aperte sentire videtur, cum dicit: “Sancta Romana ecclesia catholica et apostolica nullis synodicis constitutis ceteris ecclesiis prelata est, sed evangelica voce Domini et Salvatoris nostri primatum obtinuit: ‘Tu es’ inquit dominus ‘Petrus, et super hanc petram edificabo ecclesiam meam.’” 5 10

Hoc etiam Nicolaus papa videtur asserere, qui, ut legitur dist. 22^a, c. 1°, ait: “Omnes, sive patriarche in cuiuslibet apicem, sive metropoleon primatus, aut episcopatus cathedras, vel ecclesiarum cuiuscunque ordinis dignitatem, instituit Romana ecclesia. Illam vero solus ipse fundavit et supra petram fidei mox nascentis erexit.” Et parum post: “Non ergo quelibet terrena sententia sed illud verbum quo constitutum est celum et terra, per quod denique omnia condita sunt elementa, Romanam fundavit ecclesiam.” 15

Capitulum 20.4 Tribus] pluribus Ly | 5 principatum] primatum CD (-LeFr) | Primus] sed unus Ly | 7 legitur] id est *added* E (-Va) | primum] primam Ed | 8 meritum] meritis E (-PaVa) | iussione] missione B | 9 potestatem] hec ibi *added* A (-We)Va | 11 potestatem] Et hoc idem confirmatur auctoritate Symachi pape 9 q 3 c aliorum sic dicentis: et rursus sanctorum voce pontificum dignitatem sedis eius factam toto orbe venerabilem dum illum quicquid fidelium est ubique submittitur dum totius corporis caput esse designatur. Idem 3 q 6 capitulo dudum *added* Fr | 21.1] No chapter division OxAvEsVd | 2 Aliter] magister aliter VfVcBaVdFrEd, discipulus aliter FiCe | 5 ut habetur] *omitted* CDE (-Va) | 6 nullis] universalis OxAvD (-LaFr)Vg | 8 inquit] inquiring Ed dominus] deus E (-PaVa) | 11 primatus] principatus CD (-Fr)E (-Ed) | aut] ac CD (-Fr)E, ad We | 12 episcopatus] episcopatum A (-Vc)B | dignitatem] *omitted* Ed | 13 mox] vox BbD (-CaFr), mos E (-PaLy) | 15 quo] per quod CD (-Fr)E | denique] dicitur quod/quia E (-Va)

Capitulum 20.7 Hinc etiam] D.17 d.p.c.6, vol.1 col. 91 21.3 dicens] Matt. 16:18 5 Quamvis] D.21 c.3, vol.1 col. 223. 10 dist. 22 c.1] vol.1 col. 129

Hiis etiam beatus Anacletus consentire videtur, qui, ut habetur eadem distinctione, c. *Sacrosancta*, ait: “Sacrosancta Romana et apostolica ecclesia non ab apostolis sed ab ipso Domino nostro salvatore primatum obtinuit, sicut
20 beato Petro apostolo dixit, ‘Tu es Petrus, et super hanc petram edificabo ecclesiam meam.’”

Hoc etiam Gelasius papa, ut legitur 9^a, q. 3^a, c. *Cuncta*, approbare videtur. Ait enim: “Apostolica Sedes sine ulla synodo precedente et solvendi quod synodus inique dampnaverit, et dampnandi nulla existente synodo quos oportuit, habuit
25 facultatem, et hoc nimirum pro suo principatu quem beatus Petrus apostolus Domini voce et tenuit semper et tenebit.”

Item, Leo papa, ut habetur 24^a, q. 1^a, c. *Cum beatissimus*, ait, “Cum beatissimus Petrus apostolus a Domino acceperit principatum, et Romana ecclesia in eius remaneat institutis...”.

30 Ex hiis omnibus datur intelligi quod Romana ecclesia ab ipso Christo ante ascensionem eius in celum recepit et habuit super omnes ecclesias alias principatum.

Capitulum 22

Tertius modus dicendi est quod Romana ecclesia non habuit immediate a Christo super alias ecclesias principatum — immo per plures annos post ascensionem Domini alii ecclesie fuit subiecta — nec etiam habuit primo principatum a
5 conciliis vel etiam a collegio apostolorum, sed primo et immediate habuit principatum a beato Petro transferente sedem suam in Romam et Romanam ecclesiam omnibus aliis ecclesiis preferente; et ideo a Christo habuit mediate principatum. Beatus enim Petrus electus in papam et prelatum totius ecclesie a salvatore ante ascensionem pro se et suis successoribus ac etiam pro ecclesia ubi

---

Capitulum 21.17 etiam] verbis *added* CDE | 19 apostolis] ipsis CD (-Fr)VgVa | 20 apostolo] *omitted* A (-We) | 22 Gelasius] pelagius A (-We) | approbare] comprobare E | 24 et dampnandi] *omitted* BbE (-Va), *added* Pab | dampnandi] dampnaverit C (-Bb)CaLc | habuit] simul *added* VfVc | 25 nimirum] mirum A (-WeVc) | apostolus] *omitted* E, *added* Pab | 28 acceperit] accepit BCaPa | 29 institutis] hec ibi *added* A (-We); constitutis. Nefas est credere quod factus episcopus discipulus ipsius marcus, qui alexandriam prius gubernavit ecclesiam, aliis regulis et traditionum sua decreta firmaverit, cum sine dubio de eodem fonte gratie unius spiritus et discipuli fuerint et magistri, nec aliud ordinatus tradere potuit quam quod ab ordinatore suscepit Fr (from *Cum beatissimus*) | 22.1] No chapter division OxAv | 5 et] *omitted* E | 6 Romam et] *omitted* BFrE | 7 mediate] immediate OxAvE, non... immediate BaCa, immediate non Vd, principaliter non tamen immediate Fr

---

Capitulum 21.18 Sacrosancta¹] D.22 c.2, vol.1 col. 129. (Pseudo-Isidorian). 22 Cuncta] C.9 q.3 c.17, vol.1 col. 1159 27 Cum beatissimus¹] C.24 q.1 c. 16, vol.1 col. 271837

sedem suam disponderet collocare primatum accepit. Et ideo quia transtulit 10
sedem suam de Anthiochia usque Romam nec unquam postea ad aliam eccle-
siam transtulit sedem suam, ex tunc Romana ecclesia super alias ecclesias
obtinuit principatum.

Hoc Marcellus scribens omnibus episcopis per Anthiochiam constitutis, ut 15
habetur 24^a, q. 1^a, c. *Rogamus*, affirmare videtur. Ait enim: “Rogamus vos,
fratres dilectissimi, ut non aliud doceatis neque sentiatis quam quod a beato
Petro apostolo et reliquis apostolis et patribus accepistis. Ipse est enim caput
totius ecclesie, cui Dominus ait, ‘Tu es Petrus, et super hanc petram edificabo
ecclesiam meam.’ Eius enim sedes primitus fuit apud vos, que postea iubente
Domino Romam translata est, cui adminiculante gratia divina hodierna die 20
presidemus. Si vero vestra Anthiochena, que olim prima erat, Romane cessit
sedi, nulla est que non sit eius subiecta ditioni.”

Ex hiis plures assertiones ad suum propositum pertinentes isti nituntur colligere,
quarum prima est quod Dominus ante ascensionem suam beatum Petrum caput 25
constituit totius ecclesie. Et hoc etiam Anacletus papa, ut habetur dist. 22^a, c.
Sacrosancta, asserit manifeste, dicens, “Inter beatos apostolos quedam fuit
discretio, et, licet omnes apostoli essent, Petro tamen a Domino concessum est,
et ipsi inter se idipsum voluerunt, ut reliquis omnibus preesset apostolis et
Cephas, id est caput, et principium teneret apostolatus,” quod Christus sibi
promisit dicens Iohannis 1°, “Tu vocaberis Cephas.” 30

Secunda assertio quam colligunt ex predictis est quod ecclesia Anthiochena
super alias ecclesias habuit principatum. Quia sicut beatus Petrus primus fuit et
princeps omnium Christianorum, ita eius sedes prima fuit inter omnes ecclesias.
Beatus autem Petrus priusquam Rome habuit sedem Anthiochie, sicut hic dici-

---

Capitulum 22.10 accepit] habuit E (-Va), accepit Pab | 11 de... 12 suam] romam Fr, de anthiochia
Ed; omitted PaVg | 14 Hoc] et hoc We | 15 affirmare videtur] omitted E | 16 quod] WeBfr: omitted
Ww | 21 vestra] omitted A (-We)Va | 22 ditioni] ditioni A (-Vc); hec ibi added A (-WeVc)Va. nec
ab eius dispositione nos deviare oportet ad quam cuncta maiora ecclesiastica negotia divina
disponente gratia iussa sunt referri ac ut per eam disponantur assumpsere principia added Fr (from
Rogamus, out of place: it belongs after “presidemus” just above). | 27 discretio] dissensio
C (-Bb)E (-Pa) | essent] subiecti added A (-We)Va; cum added CaPaVg; cum beato added Ed
| 29 principium] principatum LcFrE, primatum LaVd | 32 primus] prelatu C (-Bb)E (-Va); omitted
BbD

Capitulum 22.15 Rogamus¹] C.24 q.1 c.15, vol.1 col. 1835 (Pseudo-Isidorian). 26 Sacrosancta]
D.22 c.2, vol.1 col. 129. (Pseudo-Isidorian) 30 Iohannis] 1:42 34 hic] Above, 19, p.264.

35 tur.¹²⁹ Quod etiam asserit Anacletus, dicens ubi prius, “Tertia vero sedes apud
 Anthiochiam eiusdem beati Petri apostoli habetur honorabilis, quam illic prius-
 quam Romam veniret habuit.” Et hiis concordat Anterius papa, ut scribitur 7^a, q.
 1^a, c. *Mutationes*, dicens, “Petrus factus magister noster et princeps apostolorum
 40 proficere posset.” Ex hiis habetur quod sedes beati Petri primo fuit Anthiochie
 ubi, sicut in cronicis reperitur, sedit annis septem. Et ita ecclesia Anthiochena
 septem annis super omnes ecclesias, et super Romanam si tunc aliqui Romani
 conversi fuerunt, obtinuit principatum.

Tertia assertio quam colligunt ex predictis est quod Romana ecclesia post
 45 Anthiochenam obtinuit principatum. Et ita post passionem Domini fluxerunt
 undecim anni antequam ecclesia Romana haberet super alias ecclesias principa-
 tum. Ex quo concludunt quod ante ascensionem Domini nequaquam habuit
 principatum.

Discipulus: Si predicta vera essent, ecclesia Ierosolimitana quatuor annis
 50 habuisset super omnes ecclesias principatum quia, sicut habetur in cronicis,
 beatus Petrus post passionem Domini antequam Anthiochie sibi sedem eligeret
 cathedram quatuor annis tenuit, nec legitur ubi sederit nisi Ierosolimis. Ergo
 Ierosolimitana ecclesia tunc super omnes alias ecclesias tenuit principatum,
 quod tamen non videtur veritatem habere.

55 **Magister:** Ad hoc dicitur uno modo quod beatus Petrus quatuor annis tenuit
 cathedram nullam sibi ecclesiam eligendo, sed tanquam prelatus et princeps
 omnium sedebat ubicunque volebat. Sed post quatuor annos sibi in Anthiochia
 sedem elegit, nolens alium dum esset ibidem proficere in episcopum. Et ideo
 non Ierosolimitana ecclesia fuit prima quia, sicut legitur in legenda beati Iacobi,

Capitulum 22.35 apud Anthiochiam] anthiochie CD (-Fr)E (-Va) | 38 factus] sanctus D | noster et]
 meus tibi E (-PaVa) | princeps] omnium added C (-Bb) | 41 ita] ista Ed | 42 et] etiam BCD (-LcFr)
 | si tunc] sedem antequam FrE (-Va) | 43 fuerunt] fuissent CDE | 45 passionem] ascensionem
 A (-We) | 47 concludunt] concedunt C | 50 habuisset] haberet E (-Va) | super... ecclesias] omitted
 CDE | omnes] WeB: alias added A (-We) | 51 passionem] ascensionem B | 52 sederit] sederet B
 | 53 tenuit] obtinuit CDE | 55 dicitur uno modo] respondetur Ed | 58 nolens] volens CaLcE (-PaVa),
 nolens Lcm | in] omitted CDE | 59 non] omitted A (-We)Va

Capitulum 22.35 ubi prius] D.22 c.2, vol.1 col. 129 38 Mutationes] C.7 q.1 c.34, vol.1 col. 1101
 (Pseudo-Isidorian). 41 cronicis] Martini *Chronicon*, p.409 50 cronicis] Martini *Chronicon*,
 p.408 59 legenda] Iacobus de Voragine, *Legenda aurea*, ed. Giovanni Paolo Maggioni (Firenze:
 SISMELE 2007), p.502

129. See Paul Parvis, “When Did Peter Become Bishop of Antioch?” in *Peter in Early Christianity*,
 ed. Helen K. Bond, Larry W. Hurtado (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing, 2015),
 pp.263-72.

idem Iacobus post passionem Domini statim ab apostolis Ierosolimitanorum fuit episcopus ordinatus; et ita Petrus illam ecclesiam sibi non appropriavit, sed illi sicut ceteris omnibus prefuit, et preter Petrum episcopum habuit specialem. Aliter fuit de ecclesia Anthiochena. 60

Discipulus: Adhuc cupio scire an secundum istos papa posset transferre sedem papalem de Roma in aliam civitatem. 65

Magister: Ad hoc quidam eorum dicunt quod bene posset fieri auctoritate summi pontificis, quorum ratio est quia papa respectu Apostolice Sedis est tante potestatis quante fuit beatus Petrus; sicut ergo beatus Petrus utilitatis causa transtulit sedem suam de una civitate ad aliam, ita posset papa sedem papalem de Roma transferre ad aliam civitatem. 70

Discipulus: Nunquid secundum istos esset concedendum, si papa transferret sedem Parisius, quod ecclesia Parisiensis “voce evangelica Domini” obtinuit principatum?

Magister: Dicerent quod sic, quia sicut modo dicunt de Romana ecclesia quod voce evangelica Domini obtinuit principatum propter hoc quod Dominus ante ascensionem suam, secundum quod evangelista testatur, beato Petro contulit principatum, cui etiam dedit potestatem preficiendi quamcunque ecclesiam in qua sibi sedem eligeret ecclesiis universis, ita ecclesia Parisiensis diceretur obtinuisse super alias ecclesias voce evangelica Domini principatum quia Dominus ante ascensionem suam cuilibet successori beati Petri in ipso Petro dedit potestatem quamcunque ecclesiam preficiendi ecclesiis aliis universis. 75 80

Discipulus: Tenent omnes isti quod papa posset transferre sedem de Roma?

Magister: Multi eorum affirmant quod papa non posset, quia Petrus non auctoritate propria, sed iubente Domino, sedem de Anthiochia transtulit Romam, et ideo papa non posset transferre eandem sedem de Roma nisi Dominus ipse iuberet. 85

Discipulus: Dic aliam responsionem ad obiectionem qua ostenditur quod ecclesia Ierosolimitana super omnes ecclesias alias quatuor annis habuit principatum.

Capitulum 22.62 omnibus] *omitted* A (-We) | preter] ita VdE (-VaLy), ita preter BCD (-VdFr), ita non VdmFrLyPab | 63 fuit] fuisset E (-Va) | 64 posset] potest FrE | 66 posset] potest FrE | 69 posset] potest E | 74 Dicerent] diceretur CDE | sicut] isto Fr, illo E | 75 Dominus] deus E (-PaVa) | 76 secundum quod] ut Ed | evangelista testatur] evangelia testantur Ed | 77 etiam] *omitted* E (-PaVa) | 78 eligeret] in *added* E (-PaVa) | 79 obtinuisse] obtinere FrE | 83 posset] potest Ed | 84 propria] papali D (-Fr) | 85 papa] *omitted* FrE | 87 responsionem] rationem VdFrEd; rationem *deleted*, responsionem *added* Frm | ad obiectionem] *omitted* CDE | 88 omnes] *omitted* D (-Lc)

90 **Magister:** Alia responsio est quod verum est ecclesiam Ierosolimitanam tanto tempore habuisse super omnes alias ecclesias principatum eo quod tot annis ibidem sedit beatus Petrus.

Capitulum 23

Discipulus: Omissa ista materia de principatu Romane ecclesie, ad propositum principale revertere, et motiva tenentium quod Romana ecclesia que est distincta a congregatione fidelium sicut caput a corpore possit contra fidem errare adducas in medium.

Magister: Ad probandum ecclesiam Romanam posse contra fidem errare nonnulli plures rationes adducunt. Quorundam autem ratio fundamentalis est quedam ratio sepe tacta superius ad assertiones alias ostendendas, que talis est. Illud quod promittitur toti et nulli parti non debet alicui parti attribui etiam principaliori. Sed nunquam errare contra fidem toti congregationi fidelium promissum fuit a Christo, et nulli parti fuit hoc promissum; ergo non debet hoc alicui particulari ecclesie catholicorum attribui. Cum ergo Romana ecclesia sit pars ecclesie et non sit tota ecclesia, non posse errare contra fidem non est attribuendum Romane ecclesie.

15 **Discipulus:** Nonne quando Christus dixit Petro, “Ego pro te rogavi, Petre, ut non deficiat fides tua,” promisit ecclesie cuius Petrus futurus fuit caput quod nunquam fides sua deficeret?

Magister: Dicunt quod hoc dixit Christus Petro non in persona alicuius ecclesie particularis sed pro universali ecclesia. Cuius rationem assignant, dicentes quod quando Christus dixit verba predicta Petro, Petrus non magis fuit caput ecclesie Romane quam ecclesie Anthiochene, sed tunc habiturus erat primo sedem in Anthiochia et postea in Roma. Cum ergo in verbis predictis non plus fiat mentio de Roma quam de Anthiochia, non plus intelligi debent de Roma quam de Anthiochia, quia verba generalia ad omnia particularia eque se habent. Sed

---

Capitulum 22.90 responsio] ratio C(-Bb)Ed | est²] quod *added* B, etiam *added* E | 92 ibidem] ibi CDE | 23.6 contra fidem] *omitted* A(-We) | 7 Quorundam] quorum A(-WeVc) | 9 parti¹] attribuitur *added* E(-Ed) | debet] debuit Ed | 11 promissum²] a christo *added* Ed | 12 particulari] parti VfC(-Bb)CaLa | 16 futurus] factus C(-Bb)CaLc, factum LaVd; *omitted* FrE(-Ed) | futurus fuit] erat futurum Ed | 20 Christus] *omitted* VcC(-Bb) | 21 sed] quia Ed | 23 debent] deberet B, debet VdE(-Pa)

Capitulum 23.8 superius] The premise “not to any part” has been used twice: 5.7.118, p.235; 5.8.63 ff, p.238. The premise that there is only one Church that cannot err has been used at: 7.112 ff, p.235; 10.19 ff, p.242, and is used below at: 26.11 ff, p.283; 30.5 ff, p.295; 33.11 ff, p.308. 15 dixit] Luke 22:32

verba predicta non debent intelligi de Anthiochia, quia fides illius ecclesie iam defecit, ergo nec de Romana ecclesia debent intelligi. 25

Discipulus: Quomodo dicunt quod fides Anthiochene ecclesie defecit, cum adhuc sit patriarcha Anthiochenus qui potest vocari ecclesia Anthiochena?

Magister: Quod sit aliquis patriarcha Anthiochenus non est ex promissione Christi sed ex voluntaria ordinatione summi pontificis, qui creat patriarcham talem licet ecclesia Anthiochena defecerit; et sepe accidit quod nullus est patriarcha Anthiochenus. 30

Discipulus: Licet moriatur patriarcha Anthiochenus, non tamen moritur ecclesia Anthiochena, quia adhuc remanet aliquis qui potest creari in patriarcham Anthiochenum 35

Magister: Per talem modum posset dici quod nunquam potest deficere fides ecclesie Massiliensis, quia semper erit aliquis qui poterit creari in episcopum Massiliensem, etiam si omnes de Massilia converterentur ad Machometum, vel semper erunt aliqui qui poterunt eligere illum qui poterit creari in episcopum Massiliensem. Dicunt igitur isti quod, cum ex solis scripturis divinis teneatur quod ecclesia nunquam errabit contra fidem, quia semper erunt aliqui in ecclesia Christi fideles, et verba scripture divine ex quibus colligitur quod ecclesia nunquam errabit contra fidem nullam de Romana ecclesia faciant penitus mentionem, non plus quam de ecclesia Anthiochena, sicut temerarium fuit asserere quod ecclesia Anthiochena non errabit contra fidem, ita nunc temerarium est asserere quod Romana ecclesia nunquam errabit contra fidem. 40 45

Discipulus: Licet scriptura divina, cum insinuat quod ecclesia nunquam errabit contra fidem, de Romana ecclesia vocalem non faciat mentionem, tamen de Romana ecclesia verba illa scripture debent intelligi, quia scriptura divina intelligenda est sicut a sanctis patribus est exposita; sancti autem intelligunt verba scripture de Romana ecclesia. Unde et asserunt quod Romana ecclesia nunquam contra fidem errabit. 50

Capitulum 23.26 defecit] deficit LcE (-Ed) | debent] deberet Ba, debet EsFrE (-Ed) | 27 defecit] deficit CaE (-Ed), defecit seu deficit Fr | 36 posset] potest LcFrE | potest] posset BD (-LcFr) | 37 erit] est C (-Bb)DE | poterit] posset CFrE, potest D (-LcFr) | 38 etiam... 40 Massiliensem] omitted CDE. On the authenticity of this passage see Scott, Omissions-Additions.html, passage 35. | 40 quod] omitted E (-Va) | 41 ecclesia] divina added E (-VaLy), christiana added Ly | aliqui] omitted Ed | 42 divine] intelligentes added E (-PaVa) | quibus] hiis E | 43 fidem] et cum added Ed, et added E (-Ed), cum added Vgb | faciant] faciat C (-Bb)LcVa | 45 ita] et added E | 47 cum] que Ed | 49 illa] illius D (-Fr) | 51 scripture] omitted CD (-LaFr)E

Magister: Ad hoc tibi respondetur quod sancti non exponunt verba illa scripture de Romana ecclesia prout Romana ecclesia est pars distincta contra alias ecclesias, sed exponunt verba scripture de materia illa loquentia de ecclesia catholica et apostolica que comprehendit omnem ecclesiam tenentem fidem apostolorum, sive Rome sive Eugubii sive in Hispania sive in Gallia.¹³⁰ Nec dicunt quod Romana ecclesia que est Rome, vel de facto se gerit pro Romana ecclesia, non possit errare vel nunquam errabit contra fidem, licet aliquando affirmant quod non inveniatur errasse secundum se totam, quamvis aliquando pro maiori parte erraverit: tempore enim Liberii postquam consensit perfidie Ariane maior pars Christianorum Rome consensit heretice pravitati; tunc enim pauci Romani imperatori et Liberio resistebant, et illi pauci clerici qui erant contrarii Liberio occidebantur.¹³¹ Licet autem sancti asseruerint quod ecclesia Romana secundum se totam in tempore preterito non erraverit contra fidem, nunquam tamen affirmant quod non errabit in futuro.

Discipulus: Hic errant aperte quia, sicut allegasti prius, beatus Ieronimus loquitur de futuro, dicens beato Petro opem ferente in futuro seculo permanebit sine ulla hereticorum insultatione.

Magister: Dicunt te decipi per sermonem ambiguum, cuius sensus nescis distinguere. Verba enim beati Ieronimi secundum unum sensum equivalent conditionali tali, “Si beatus Petrus opem feret, in futuro seculo permanebit” et cetera. Et iste sensus est verus, licet temerarium sit asserere quod beatus Petrus opem feret, quia nescitur an Deus et similiter beatus Petrus deseret Romanam ecclesiam, quemadmodum iam a multis temporibus deseruit ecclesiam Anthio-

---

Capitulum 23.53 Ad hoc] adhuc WeOx | tibi] tripliciter Ed | 54 alias] omitted Ly | 57 sive Eugubii] sive in francia Es, sive parisius Fr; omitted A (-We)E; deleted Vb | sive³...Gallia] sive in germania added A (-We); sive in almania/alemania added CD (-VdLc)E; sive in lombardia added Vd | Hispania] sive in anglia added E | Gallia] almania Ba | 59 possit] posset Ed | errare] BLy: omitted Ww | 61 Liberii] pape added A (-We)VdFr | perfidie] fidei CDE | 64 autem] etiam FrE asseruerint] asseruerunt BaE (-Ed) | 67 Hic] hii VfVcBaE (-Va) | 68 dicens] de VdLc | ferente] ferenti E (-Va) | 71 enim] omitted Ed | equivalent] equipollent LcEd | 72 feret] ferret B, fert CD (-Fr), tulit FrVa, tulerit E (-Va) | 75 iam] omitted A (-We) | a] omitted B

Capitulum 23.67 prius] 13.105, p.248

---

130. Cf. Jerome’s examples of parts of the one Church: “Nec altera Romanae urbis ecclesia, altera totius orbis existimanda est. Et Galliae, et Britanniae, et Africa, et Persis, et Oriens, et India, et omnes barbarae nationes unum Christum adorant, unam observant regulam veritatis. Si auctoritas quaeritur, orbis major est urbe. Ubi quique fuerit episcopus, sive Romae, sive Eugubii, sive Constantinopoli, sive Rhēgii, sive Alexandriae, sive Tanis, eiusdem meriti, eiusdem est et Sacerdotii.” D.93 c.24, vol.1 col.597-600 (*Epistola 146*, CSEL vol. 56, p.310; or PL vol.22, col.1192). See below, 5.25.162(p.282). **131.** Martini *Chronicon*, p.416.

chenam. Alius sensus equivalet causali tali, “Quia beatus Petrus opem feret, in futuro seculo permanebit” et cetera. Et sic non intellexit Ieronimus. Tertius sensus est temporalis talis, “Dum beatus Petrus opem feret” et cetera, et iste sensus est etiam verus. Sed nescitur quanto tempore beatus Petrus opem feret Romane ecclesie contra insultationem hereticorum. Et ideo temerarium est asserere quod usque ad finem seculi opem feret ecclesie Romane que est pars ecclesie universalis contra hereticos. 80

Capitulum 24

Discipulus: Vellem scire an isti aliis rationibus satagant se munire.

Magister: Pluribus aliis rationibus suam assertionem fulcire nituntur. Unde secunda ratio eorum talis est. Omnis ecclesia que incepit post ascensionem Christi potest contra fidem errare. Quia illa ecclesia quam predixit Christus in fide usque ad finem seculi permansuram fuit, etiam pro sui parte, ante ascensionem Christi; Christus enim predicans ecclesiam suam usque ad finem seculi mansuram in fide, cum dixit Matthei ultimo, “Vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi”, non solum intelligebat de ecclesia futura post suam ascensionem, sed intelligebat quod nullo tempore, nec ante ascensionem nec post, erat tota ecclesia Christianorum a fide catholica recessura; non ergo intellexit de ecclesia que incepit post ascensionem. Sed ecclesia Romana incepit post ascensionem Domini, quia apostoli et alii discipuli Christi post ascensionem prius predicaverunt in aliis locis quam Rome. Ergo verba Christi de ecclesia in fide usque ad finem seculi permansura non debent de ecclesia 15

Capitulum 23.76 equivalet] uni *added* C (-Bb), equipollet LaLcEd | 77 intellexit] intelligit CDE | 24.2 satagant] satagunt CD (-LcFr)E | se munire] munire suam assertionem Ed | 3 Unde] una E (-Ed) | 4 secunda] *omitted* E (-Va) | ascensionem] passionem CDE | 5 ecclesia] secundum *added* B | predixit] dixit FrE | 6 pro] in FrE | 7 enim] autem D (-LcFr) | 8 dixit] dicit CD (-LaFr) | 9 consummationem] finem B | 10 sed] etiam *added* C (-Bb)E | quod] pro Pz, pro *added* Ly | 12 incepit] incipit Ed | 13 post² ... 18 alia] nondum erant divisi nec usquam aliqui eorum processerant ad gentium conversionem et per consequens Rome nulla erat ecclesia; ergo incepit post ascensionem Domini; ergo ipsa non est quam predixit Christus non (sic) esse duraturam; ergo potest errare contra fidem. Secunda ratio erit hec quandocunque sub aliquo communi sine distributione plura comprehenduntur quorum quodlibet sufficit ad eius verificationem, pro nullo eorum determinate necesse est eum verificari si non in eius expressione de eo facta fuerit mentio specialis; sed verba promissionis Christi de ecclesia permansura in fide usque in finem seculi sunt generalia et indeterminata nec ullam specialem respiciunt ecclesiam; ergo indistincte et in communi debent intelligi de Romana et aliis ecclesiis; et ita sicut in ecclesia Romana sic in Parisiense vel Pysana vel alia quacumque fides permanere potest, immo permanebit Fr | 14 ascensionem] christi *added* C (-Bb)E | 15 ad] in CD (-LaFr)E

Capitulum 24.8 Matthei] 28:20

Romana determinate intelligi, sed sub disiunctione et in communi de Romana ecclesia et aliis debent intelligi. Quia fides catholica in ecclesia Romana, vel in ecclesia Pisana, vel in alia, usque ad finem seculi permanebit; semper enim erit aliquis catholicus et fidelis.

- 20 Tertia ratio eorum est hec. Ecclesia Romana postquam inchoata fuit potuit contra fidem errare; ergo adhuc potest errare contra fidem. Antecedens patet, quia ante adventum beati Petri Romam, ecclesia inchoata ibidem errare potuit contra fidem; non enim tunc magis erat confirmata in fide quam alie ecclesie. Consequentia patet, quia non legitur quod in fide postea fuerit confirmata. Ergo
25 temerarium est asserere quod errare non poterit.

Discipulus: Videtur quod ex quo apostoli Petrus et Paulus consecraverunt et fundaverunt Romanam ecclesiam errare non potuit.

- Magister:** Hoc non videtur secundum istos veritatem habere, quia apostoli Petrus et Paulus non aliter fundaverunt Romanam ecclesiam nisi Romanos in
30 fide sollicite instruendo, et eos ad fidem et bona opera doctrina et exemplis hortando, doctrinamque suam miraculis confirmando, et tandem civitatem Romanam suo martyrio consecrando. Sed predicta omnia fecit Christus Ierosolimitane ecclesie; quia ipsam in fide diligenter instruxit, ipsamque ad fidem et bona opera doctrina, exemplis et miraculis hortabatur, pro qua etiam sicut et pro
35 ceteris mortem accepit, et sic Ierosolimam sua passione et morte consecravit. Et tamen per omnia ista ecclesia Ierosolimitana in fide minime extitit confirmata, cum tamen opera, doctrina, vita et mors Christi multo maioris efficacie fuerint quam opera, doctrina, vita et martyrium apostolorum Petri et Pauli. Petrus etiam et alii apostoli fundaverunt ecclesiam Anthiochenam, beatus etiam Paulus plures
40 fundavit ecclesias, alii etiam apostoli alias ecclesias suo martyrio consecraverunt, et tamen nulla earum in fide extitit confirmata. Ergo consimiliter nichil apparet fuisse factum in Romana ecclesia unde in fide reputari debeat confir-

---

Capitulum 24.16 disiunctione] distinctione **BE (-Ed)** | Romana ecclesia] roma **E (-Va)**
 | 17 ecclesia] omitted **CD (-Fr)** | 18 in] aliqua added **EsmE (-Va)** | ad] in **CaEd** | semper... 19
 fidelis] omitted **C (-Bb)** | 20 hec] omitted **AvC (-Bb)D (-CaFr)** | 21 ergo... fidem] omitted
 A (-WeVc); gap Vf | 22 quia] quod **WeBa** | Romam] romana **OxVfBaEsmDE (-Va)** | 23 erat]
 ecclesia added **PaVg**; ecclesia romana added **Ed** | 25 poterit] potuerit **ABAn** | 26 et... 27
 fundaverunt] omitted **C (-Bb)** | 27 Romanam ecclesiam] omitted **A (-We)** | potuit] potuerit **B**
 | 29 Romanam ecclesiam] omitted **D (-LcFr)** | 30 exemplis] exemplo **CDE** | 31 doctrinamque]
 doctrinam **CDE (-Va)** | suam] omitted **FrE (-Va)** | 34 et] omitted **CDE** | 35 Ierosolimam]
 ierosolima **E (-PaVa)** | consecravit] consecrata fuit **Ed** | 37 fuerint] fuerunt **BCaVdE (-Ed)**
 | 38 Petrus etiam et] etiam **E (-Va)** | 39 etiam] autem **BFr**, enim **E** | 40 fundavit] fundaverunt
E (-VaLy), fundaverat **Ly** | etiam] autem **E (-Ed)** | 41 extitit] erat **FrE** | nichil] non **E** | 42 apparet]
 aliud added **Ed**

mata. Multa enim maiora ad stabilimentum fidei facta fuerunt Ierosolimis et in Iudea quam in Roma. Si ergo nec Ierosolima nec Iudea confirmata fuit in fide, temerarium est dicere quod ecclesia Romana confirmata sit in fide. 45

Unde et ex hoc quarta ratio sic formatur. Non magis fuit electa a Deo ecclesia Romana quam ecclesia Ierosolimitana. Sed Deus permisit ecclesiam Ierosolimitanam totam a fide recedere. Ergo temerarium est dicere quod Deus nunquam permittet omnes Romanos a fide recedere. Et ita ecclesia Romana errare poterit contra fidem. 50

Discipulus: Quamvis omnes Romani qui conversantur Rome contra fidem errarent, Romana tamen ecclesia non erraret quia tunc Romana ecclesia non esset Rome sed alibi, sicut modo Romana ecclesia est apud Avinionem.

Magister: Dicunt isti quod in hoc cavilliose per equivocationem conaris procedere, quia, querunt, quam ecclesiam vocas Romanam ecclesiam? Aut enim vocas Romanam ecclesiam populum seu multitudinem Romanorum, sive clericorum sive laicorum, in partibus Romanis degentium vel domicilia ibidem habentium. Aut vocas ecclesiam Romanam clericos titulos habentes in Roma. Aut vocas ecclesiam Romanam papam cum cardinalibus, vel papam solum, vel solum collegium cardinalium. Aut vocas ecclesiam Romanam illos qui tenent fidem quam apostoli fundaverunt et predicaverunt Rome. Si primo modo vocas ecclesiam Romanam, stat argumentum, quia omnes Romani habentes domicilia Rome possent contra fidem errare, sicut et omnes Ierosolimitani aliquando erraverunt. Si secundo modo, adhuc stat argumentum, quia non magis sunt electi a Deo clerici habentes titulos in Roma quam fuerint clerici habentes titulos in Ierosolimis; illi autem omnes erraverunt, ergo et omnes habentes titulos in Roma possent errare. Item, temerarium est dicere quod non possent omnes habentes titulos in Roma a paganis vel aliis malis occidi; ergo tunc non esset fides in clericis titulos Rome habentibus, et tamen non deficeret fides; ergo de illis non sunt intelligenda verba Christi quibus promisit fidem usque ad finem seculi duraturam. Si vocas Romanam ecclesiam papam cum cardinalibus, vel papam solum, vel collegium cardinalium solum, adhuc potest errare, quia teme- 55 60 65 70

Capitulum 24.43 Multa] multo WeCCaLcPaVa | stabilimentum] stabilitatem VdFrE | fuerunt] fuerant E (-Ed) | 44 Roma] romana ecclesia C (-Bb)E (-Pa), tota ecclesia Pa | 46 et] etiam FrE | 53 modo] omitted OxE | 55 Aut... 56 ecclesiam] omitted VcVg, added Vgm | 56 populum] papam CFrE (-Va) | Romanorum] omitted CDE (-Va) | 57 laicorum] aliorum FrE (-Va) | 60 solum] omitted Ed | 65 fuerint] fuerunt OxBCD (-Fr)E | 66 omnes erraverunt] sunt errantes E (-Va) | 67 possent¹] possunt CD (-Fr)FrmE | possent²] possunt E (-Pa) | 69 tamen] cum Ed | non] tunc Ly | ergo] omitted Ed | 70 ad] in CaFrmE | 71 Si] vero added A (-We)Va | cardinalibus] solum added A (-We) | 72 papam solum vel] omitted A (-We) | solum²] omitted C (-Bb)Lc

rarium est dicere papam cum duobus cardinalibus, si non essent plures, non posse contra fidem errare. Si autem vocas Romanam ecclesiam illam ecclesiam
 75 que tenet fidem quam apostoli predicaverunt et fundaverunt Rome, sic concedunt quod Romana ecclesia errare non potest. Sed illa Romana ecclesia est universalis ecclesia, ubicunque fuerint catholici et fideles, et hec ecclesia que vocatur catholica et apostolica que errare non potest ita comprehendit Pisanos et Lumbardos et Ispanos sicut Romanos, et de ista sola concedunt isti quod errare
 80 non potest.

Quinta ratio eorum est hec. Ecclesia Romana que est una ecclesia particularis, sive comprehendat omnes Romanos, sive clerum Romanum tantummodo, sive papam cum cardinalibus, non est magis electa a Deo quam fuerit gens Iudeorum, de qua Christus fuit carnem suscepturus humanam, quos principaliter
 85 salvare venerat, ipso dicente, Matthei 15°, “Non sum missus nisi ad oves que perierunt domus Israel.” Sed gens illa non fuit confirmata in fide quin potuerit errare. Ergo nec ecclesia Romana est confirmata in fide quin possit errare.

Discipulus: Per istam rationem probaretur quod tota multitudo Christianorum posset contra fidem errare, sicut et tota multitudo gentis Iudeorum potuit contra
 90 fidem errare.

Magister: Respondetur quod argumentum non procedit de tota multitudine Christianorum sicut de Romana ecclesia, quia extra universalem ecclesiam non potest esse salus, eo quod Christus nunquam aliam legem preter Christianam est daturus quemadmodum daturus fuit aliam legem preter legem Iudeorum. Extra
 95 ecclesiam autem Romanam que est ecclesia particularis potest esse salus; multi enim preter Romanos salvantur. Et ideo licet argumentum predictum concludat de ecclesia Romana, que potest errare sicut potuit errare multitudo Iudeorum, non tamen concludit de ecclesia universali.

Capitulum 24.73 papam] quod papa WeB, quod papam C (-Bb) | duobus] *omitted* CDE (-Va), *added* Frm | 74 posse] posset WeEs, possent Ba | illam ecclesiam] *omitted* E (-Va) | 77 ecclesia] *omitted* BbE (-Va) | fuerint] fuerunt E (-Ed) | ecclesia³ est *added* Ly | 78 vocatur] ecclesia *added* E (-Va) | 79 Lumbardos] *omitted* Vf; gallicos *added* A (-WeVf), gallos *added* Fr | Ispanos] alamanos Ba, marchianos et germanos Vf; marchianos et germanos *added* A (-WeVf); anglicos et almanos *added* Fr | ista] ecclesia *added* A (-We)Va | sola] solum A (-We)VdVa | 82 omnes] *omitted* C (-Bb) | 83 gens] genus A (-VfVc)EsBbDE (-Ed) | 84 qua] quo OxEsCDE (-Ed) principaliter] ipse *added* CLcFrE | 86 perierunt] perierant Ed | potuerit] potuit A (-We)BaVd, posset C (-Bb)La | 87 Ergo ... errare³ sicut tota multitudo gentis iudeorum potuit Vd; *omitted* La | 88 probaretur] probatur C (-Bb) | 89 et] WeB: *omitted* Ww | 93 potest esse] est CDE (-Va) | 95 potest] posset B | 98 ecclesia] *omitted* C (-Bb)

Capitulum 24.85 Matthei] 15:24

Sexta eorum ratio accipitur ex predictis, quia omnis ecclesia extra quam potest esse salus potest contra fidem errare. Extra ecclesiam autem Romanam potest esse salus, quemadmodum post ascensionem Christi fuit salus antequam Romana fuit ecclesia. Ergo ecclesia Romana potest contra fidem errare. 100

Septima eorum ratio hec est. Illa ecclesia que contra fidem errare non potest non indiget aliorum consilio pro questionibus fidei terminandis. Ecclesia autem Romana indiget aliorum consilio pro questionibus fidei terminandis. Aliter enim ad terminandas et diffiniendas questiones motas de fide congregarentur inutiliter generalia concilia. Ergo ecclesia Romana potest contra fidem errare. 105

Octava ratio eorum hec est. Illa ecclesia que potest fieri auctoritate pape inferior aliis ecclesiis potest contra fidem errare; illa enim ecclesia que non potest contra fidem errare non habet aliam ecclesiam particularem superiorem. Ecclesia autem Romana auctoritate pape potest fieri inferior aliis ecclesiis. Posset enim papa transferre sedem papalem de Roma ad aliam civitatem; quo facto Romana ecclesia alteri esset subiecta. Ergo Romana ecclesia potest contra fidem errare. 110

Nona ratio eorum hec est. Temerarium est dicere illam gentem non posse contra fidem errare que est ante diem iudicii peritura. Sed gens Romanorum ante diem extremam peribit. Sic enim legitur Numerorum 24°: “Venient in trieribus de Italia, superabunt Assirios, vastabuntque Hebreos; et ad extremum etiam ipsi peribunt.” Ista verba de solis Romanis possunt intelligi. Ergo Romani peribunt, et per consequens temerarium est dicere quod inter Romanos fides usque ad finem seculi remanebit. 115 120

Discipulus: Verba predicta possunt intelligi de Romanorum imperio temporali, quia illud peribit, sed non oportet quod intelligantur de ecclesia Romanorum.

Magister: Isti non intelligunt verba predicta de ecclesia Romana, quia sicut reputant temerarium dicere quod ecclesia Romana nunquam contra fidem errabit, ita reputant temerarium dicere quod ecclesia Romana errabit contra fidem, 125

Capitulum 24.102 fuit] WeBLc: fuerit A (-We)CLaVdVa, inchoaretur CaFrE (-Va) | potest] poterit CD (-Vd)E, potuit Vd | 103 contra... 108 que] omitted ToEsDi, added Esm (misplaced). See Comments.html. | 105 pro] in CaFrE | 106 terminandas] determinandas CD (-Fr)E (-Pa) | 108 inferior] omitted C (-Bb) | 110 aliam] aliquam BaD (-Fr) | particularem] omitted E | 113 subiecta] quamvis modo non habeat aliam ecclesiam superiorem added Fr | 116 Sic] sicut VcLaE | legitur] loquitur B | in trieribus] viri CaLa | 117 ipsi] omitted A (-We) | 120 remanebit] permanebit C (-Bb)Vd | 122 oportet] dicere added E (-PaVa) | intelligantur] intelligatur VfVdE (-Ly) | 123 Romana] quod added Vgm; nunquam errabit contra fidem added PaVg; quod nunquam errabit contra fidem added Ed | 124 nunquam] omitted EsFrE (-Va)PcVbLbSa | contra... 125 Romana] omitted Ed | 125 Romana] non added FrVgm

---

Capitulum 24.116 Numerorum] 24:24

quia neutra pars istius contradictionis ex scripturis authenticis potest inferri. Et ideo verba predicta Numerorum 24° de potentia temporali Romanorum intelligunt, ex hoc arguentes quod temerarium est asserere ecclesiam in Roma nullatenus desituram; quia licet Deus possit sola sua potentia loca fidelium contra infidelium potentiam conservare, tamen temerarium est dicere quod Deus de facto aliquem locum vel civitatem fidelium miraculose contra irruentes potentias infidelium conservabit — maxime tempore Antichristi, quando pseudochristi et pseudoprophete Antichristi dabunt signa magna et prodigia, et electi non habebunt gratiam faciendi miracula, sicut habuerunt apostoli et martyres Christi; temerarium igitur est asserere quod Deus civitatem Romanam miraculose a iugo infidelium preservabit; quare cum potentia temporalis Romanorum inceperit dudum deficere et continue magis ac magis deficiat et potentia infidelium et malorum prevaleat, non apparet quin civitas Romana possit infidelibus subiugari quemadmodum antiquitus Romana civitas sibi alias provincias subiugavit; quare sicut sine temeritate nequaquam asseritur quod civitas Romana ad dominium veniet paganorum, ita temerarie divinando de futuris nobis incognitis affirmatur quod nunquam infideles sunt civitatem occupaturi Romanam et cunctos de eadem civitate expulsuri fideles, et ita temerarium est dicere quod nunquam de Roma omnes catholici expellentur. Et sicut temerarium est dicere quod nunquam omnes Christiani expellentur de civitate Romana nequaquam amplius reversuri, ita temerarium est dicere quod, si per potentiam infidelium omnes Christiani Romani preter decem vel duodecim essent expulsi de Roma nunquam in perpetuum reversuri, quod illi decem vel duodecim remanentes non possent contra fidem errare nec ad sectam occupantium Romam converti.

Discipulus: Si omnes modo Christiani de civitate Romana per potentiam infidelium expellerentur, non propter hoc ecclesia Romana desineret, sicut nec expulsi desinerent esse Romani.

Magister: Concedunt quod propter hoc non desineret Romana ecclesia. Expulsis tamen mortuis sine prole, quod non esset impossibile, et desineret Romana ecclesia, et amplius non essent Romani aliqui Christiani.

Capitulum 24.127 ideo] *omitted* A (-We) | Numerorum 24] *omitted* CD (-Fr)E | 128 hoc] hiis FrE | in] de A (-We)VdVa | 129 desituram] defuturam CcAvd, defecturam LaLcE (-Va), defectiva Va | 130 Deus] dominus Ed | 131 locum] *omitted* Ed | 132 quando] quia FrE (-PaVa), quia quando Va, *omitted* OxAvPa | 134 miracula] mirabilia E | et] alii *added* Ly | 135 miraculose] *omitted* CDE (-Va) | 136 inceperit] incepit OxAvBb | 138 possit] ab *added* FrEd | 139 quare] quia EdVgm | 141 veniet] veniat WeLc | affirmatur] asseritur E (-PaVa) | 145 expellentur] expellerentur E | 146 per potentiam] potentia E (-Va) | infidelium] fidelium A (-WeVc)PaVa, infidelium Pab | 148 possent] possunt E (-Va) | 149 nec...converti] ABVa: *omitted* Ww. See Omissions-Additions.html, passage 36. | 150 infidelium] fidelium OxC (-Bb) | 153 Concedunt] isti *added* B | 154 esset] est CE | et] *omitted* FrEd

Discipulus: Mortuis omnibus illis sine prole, adhuc possent alii ordinari clerici loco priorum, et illud collegium clericorum posset vocari Romana ecclesia.

Magister: Hoc impugnatur dupliciter, primo quia per talem modum posset dici quod ecclesia Pisana non posset contra fidem errare. Quia sive Pisani omnes expellerentur de Pisis, sive omnes fierent heretici, sive omnes morerentur, possent clerici ordinari et vocaliter tituli priorum Pisanorum deputari eisdem. Secundo quia dicunt nonnulli quod fides ecclesie posset remanere in puris laicis, immo dicunt quidam quod posset salvari in mulieribus, quemadmodum tempore passionis Christi salvata fuit in sola matre Christi. 160

Discipulus: Dic aliam rationem istorum, si quam habent, pro assertione sua principali. 165

Magister: Decima ratio eorum est hec. Ecclesia militans non est magis accepta a Deo quam fuerit tota multitudo angelorum ante confirmationem bonorum et casum malorum. Sed nulla pars totius multitudinis angelorum ante confirmationem bonorum et casum malorum sic a Deo extitit preservata quin quecumque pars illius totius multitudinis labi potuerit in peccatum et eternaliter condemnari, licet Deus ordinaverit quod tota multitudo angelorum nullatenus laberetur. Ergo, consimiliter, nulla pars militantis ecclesie sic preservatur a Deo quin possit contra fidem errare, licet Deus nunquam permittet totam militantem ecclesiam contra fidem errare. Romana autem ecclesia est pars militantis ecclesie. Ergo Romana ecclesia que est pars ecclesie potest contra fidem errare. 170 175

Capitulum 25

Discipulus: Licet firmiter teneam quod ecclesia Romana contra fidem errare non possit secundum quod rationes et auctoritates prius inducte probant aperte, tamen quomodo asserentes Romanam ecclesiam posse contra fidem errare respondent ad eas velis exponere. Cum enim responsiones eorum ad ipsas irrationabiles esse cognovero, magis virtutem earum intelligam. 5

Capitulum 24.156 possent] possunt FrE | alii] aliqui A (-We)Va; omitted FrE (-Va) | 159 Pisana] firmana A (-WeVc) | Pisani] firmani A (-WeVc) | 160 Pisis] firmo A (-WeVc) | 161 tituli] titulis EsD (-VdLc)E (-VaLy), titulus Ly | Pisanorum] firmanorum A (-WeVc) | eisdem] eidem C (-Bb), omitted Ed | 163 quod posset] posse FrE | 164 sola] virgine maria added C (-Bb) | 165 aliam] omitted E (-Va) | si] decimam Ed | 168 a] omitted VfVcCDE | 170 preservata] accepta E (-Va) | quecumque] omitted Ed | 173 militantis] multitudinis EsCDE (-Va) | 174 licet... 175 errare] ABVa: omitted Ww. See Omissions-Additions.html, passage 37. | 175 militantis] multitudinis CD (-Fr)E (-Va), multitudinis militantis Fr | 25.2 teneam] teneatur E (-Va) | 5 enim] omitted A (-We); omnes added Ed | 6 virtutem] veritatem BCDE

Magister: Ad primam earum respondent dicentes istam esse falsam: Illa ecclesia que voce evangelica Domini et salvatoris nostri ceteris ecclesiis est prelata contra fidem errare non potest. Nam ecclesia Anthiochena ita fuit ecclesiis aliis
 10 voce evangelica Domini et salvatoris nostri prelata sicut ecclesia Romana. Quia non invenitur quod aliter Romana ecclesia voce Salvatoris fuerit prelata aliis ecclesiis nisi quia beatus Petrus a Domino nostro cunctis prelatus fidelibus sedem tenebat in Roma; sed beatus Petrus primo sedem habebat Anthiochie et postea Rome; ergo pro illo tempore quo Petrus sedit Anthiochie ecclesia Anthiochena voce evangelica Domini et Salvatoris nostri fuit cunctis prelata ecclesiis,
 15 sicut postea Romana fuit cunctis prelata ecclesiis. Sed ecclesia Anthiochena non fuit confirmata in fide sed errare potuit contra fidem. Ergo non obstante quod ecclesia Romana voce evangelica Domini et salvatoris sit prelata ecclesiis universis, ipsa tamen non est confirmata in fide sed contra fidem posset errare.
 20 Et ideo dicunt quod temerarium est dicere quod nunquam errabit contra fidem, et etiam temerarium est dicere quod errabit, quia utrunque est nobis ignotum, quia nec alterum eorum est revelatum a Deo.

Cum vero dicitur quod opus Dei ab hominibus dissolvi non potest, respondent quod multa opera Dei ab hominibus possunt dissolvi. Caritas enim et alie
 25 virtutes infuse viatori sunt opera Dei, et tamen per liberum arbitrium dissolvi possunt, quia habens primo caritatem et virtutes potest peccare mortaliter; per peccatum autem mortale caritas expellitur. Sic dicunt de Romana ecclesia quod, licet in beato Petro receperit principatum, tota tamen Roma potest ab infidelibus usque ad finem seculi occupari. Nec scitur an infideles totam Romam unquam
 30 sint capturi et usque ad finem seculi retenturi. Posset etiam tota Roma et omnes Christiani in ipsa ad aliam sectam converti. Nec scit aliquis nisi cui Deus revelasset an Roma tota tempore Antichristi convertetur ad ipsum. Immo nescitur an aliquando tota et omnes habitantes in ipsa convertentur ad sectam Machometi vel ad aliquam aliam hereticam pravitatem.

Capitulum 25.9 aliis] a E | 10 Domini] dei Ed | 12 quia] omitted We | Domino] deo E (- Va) | 13 habebat] habuit B, tenebat CDE | et postea Rome] omitted CDE | 16 sicut] sed C (-Bb)E (-Ed) | Romana] Roma WeCD (-Fr) | 18 Domini] nostri added E (-PaVa) | salvatoris] nostri added A (-We)BC (-Bb)D (-LcFr) | 19 errare] omitted C (-Bb) | 21 ignotum] incognitum A (-We) | 22 quia] omitted WeBLc; nec unum added Ed | 24 alie] anime FrE (-Ed) | 28 Roma] romana ecclesia Ed | 29 seculi] omitted C (-Bb) | unquam] nunquam B | 30 ad] in CD (-Fr)E | seculi] omitted BC (-Bb)D (-Fr), added Esb | Roma] romana ecclesia Ed | 31 cui] omitted WeBaPa | cui Deus] deus vel cui ipse Vd, deus aut cui deus Fr, deus cui Vg, cui dominus Va, deus aut cui Ed | 32 Roma] romana ecclesia E (-PaVa) | convertetur] converteretur B | an³] utrum CD (-Fr)E | 33 tota] roma PaVa, tota roma FrEd | 34 aliam hereticam] omitted Ed

Capitulum 25.7 primam] Above, 13.9, p.244

Cum autem in eadem ratione accipitur quod si illa ecclesia que voce divina ceteris ecclesiis est prelata contra fidem erraret, desineret esse caput aliarum ecclesiarum, responderent quod si tota Roma converteretur ad sectam Saracenorum vel ad aliam hereticam pravitatem, et papa et omnes cardinales ac omnes clerici Rome titulos habentes in pravitatem hereticam laberentur, adhuc posset dici quod Romana ecclesia aliquo modo non desineret esse caput aliarum ecclesiarum — non quod tunc de facto esset aliquis papa vel aliquod collegium aut aliqua persona extra omnem aliam ecclesiam particularem qui (vel quod vel que) esset caput aliarum ecclesiarum, sed quia eligendus esset summus pontifex per catholicos quando possent convenienter, qui pater esset omnium catholicorum et de iure, licet non de facto, sedem Rome tenere deberet, quemadmodum nunc creantur patriarche Alexandrinus, Anthiochenus et Ierosolimitanus qui de iure in predictis civitatibus sedere deberent. Et ideo, quemadmodum nunc dicitur quod ecclesia Constantinopolitana est secunda ecclesia post Romanam et Alexandrina tertia et Anthiochena quarta et Ierosolimitana quinta, quia si civitates predictae essent a fidelibus occupate prefate ecclesie ordinem talem haberent, et de facto patriarche a predictis civitatibus appellati quando creantur ordinem talem retinent inter se, ita si omnes Romani essent aversi a fide, adhuc summus pontifex esset caput fidelium, et si Roma converteretur ad fidem deberet primitatem respectu aliarum ecclesiarum habere.

Discipulus: Si tota Roma esset ab infidelibus occupata vel ad aliam sectam conversa, nunquid secundum istos oporteret creare clericos loco priorum qui fuerunt Rome, sicut oporteret creare summum pontificem qui de iure deberet Rome sedem habere?

Magister: Respondent quod sufficeret solum summum pontificem eligere, quia alii tituli Rome preter papatum possunt variari, augeri et minui. Unde et modo sunt plures quam fuerunt temporibus apostolorum, nec forte aliquis istorum fuit tempore beati Petri. Et ideo si tota Roma esset aversa a fide, sufficeret catholicis eligere papam Romanum quemadmodum nunc creatur patriarcha Anthiochenus,

---

Capitulum 25.35 si] *omitted* A (-We)CD (-CaFr) | 36 esse] prelata et *added* EsmCDE | 37 converteretur] *omitted* FrE | 38 ad] aliquam *added* EsC (-Bb)FrE | 39 in] *omitted* A (-WeVc) | 42 omnem] romam vel Ed | 43 esset] est Ed | 44 possent] posset C (-Bb)D (-Vd)E | pater] caput Ed | 49 ecclesia] *omitted* FrE | 50 si] *omitted* We | 51 ecclesie] *omitted* A (-WeVc) | 52 retinent] tenent CD (-CaVd)E (-PaVa), continent Ca, habent tunc Vd, tenerent PaVa | 53 omnes] *omitted* C (-Bb)D (-Fr) | 54 Roma] romana OxVgPz, iterum roma Fr, romana civitas iterum Ly primitatem] preminentiam B | 58 sicut] sed C (-Bb) | 61 variari] et voluntarie *added* EdPam | 62 fuerunt] fuerint A (-We) | 63 tota Roma] romana ecclesia Ed

65 nec titulos alios Rome oporteret aliis clericis assignare, sicut nec modo clerici
titulis qui quondam fuerunt in civitatibus patriarchalibus deputantur.

Concedunt igitur isti quod verba Pelagii continent veritatem quod “sancta
Romana ecclesia catholica et apostolica nullis synodicis constitutis” principali-
ter “sed evangelica voce Domini et salvatoris nostri primatum obtinuit” in Petro,
70 quando Dominus prefecit beatum Petrum fidelibus universis. Nec per alium
modum obtinuit principatum super alias ecclesias nisi quia Dominus beatum
Petrum pretulit omnibus, nullam tunc de Romana ecclesia faciens mentionem;
sed beatus Petrus postea ibi sedem elegit, et ideo ex tunc auctoritate Dei, qui
voluit illam sedem quam Petrus eligeret esse primam, Romana ecclesia pri-
75 matum obtinuit.

Ad secundam rationem multipliciter respondetur. Uno modo dicitur quod
Romana ecclesia privilegium super alias ecclesias posset amittere, quia posset
papa transferre sedem papalem de Roma ad aliam civitatem, sicut beatus Petrus
transtulit de Anthiochia sedem in Romam. Aliter dicitur quod licet Romana
80 ecclesia possit ad tempus et de facto amittere privilegium super alias ecclesias,
non tamen simpliciter, quia si Romana ecclesia rediret ad fidem ipsa recuperaret
idem privilegium quod habuit ante. Tertio dicitur quod Romana ecclesia,
distinguendo ipsam contra papam qui gubernat ipsam, potest simpliciter amit-
tere privilegium absque translatione sedis. Quia illud privilegium consistit
85 principaliter in potestate eligendi summum pontificem et ordinandi Apostolicam
Sedem; sed hoc privilegium potest amittere absque translatione sedis, sicut
amisit quondam, nam sicut habetur dist. 63^a, c. *Adrianus*, hoc ius habuit Carolus
Magnus et postea obtinuit Otto primus rex Theutonicorum, sicut legitur eadem
dist c. *In Synodo*. Ergo ecclesia Romana privilegium suum potest amittere.

90 Ad auctoritatem autem Nicolai pape dicitur quod Nicolaus loquitur de ecclesia
Romana que est papa, quia illi soli ecclesie Romane que est papa in beato Petro
immediate a Christo fuit traditum privilegium. Illa autem ecclesia Romana que
est subiecta pape nullum privilegium habet nisi a papa, quod potest papa quando

Capitulum 25.65 alios] aliquos EsE | aliis] aliquibus EsFrE | clericis] ecclesiis A (-We)
clerici titulis] clericis Ed | 66 quondam] quodammodo A (-WeVc) | fuerunt] fuerint B
| 67 sancta... 68 apostolica] romana ecclesia et apostolica ecclesia Ly | 68 constitutis] subicitur
added Ly | 71 principatum] primatum BDE | ecclesias] omitted C (-Bb) | 73 ibi] ibidem BEd
| 76 dicitur] omitted C (-Bb)CaVd | 77 posset] potest Ly | 79 Romam] roma A (-WeVc)EsE (-Ed)
| 80 possit] posset BaD (-LaLc) | 81 ipsa] papa Vd; omitted Ed | 82 quod] si added Ly | ecclesia]
rediret ad fidem added E | 88 legitur] in added BFr | 90 autem] omitted B | 91 in] in B | 92 a
Christo] omitted E (-PaVa)

Capitulum 25.67 verba] Above, 13.16, p.245 76 secundam] Above, 13.21, p.245 87 Adrianus] D.43
c.22, vol.1 col. 429 89 In Synodo] D.43 c.23, vol.1 col. 429 90 Nicolai] Above, 13.29, p.245

sibi placet auferre. Vult ergo Nicolaus papa asserere quod qui Romane ecclesie que est papa privilegium conatur auferre, asserendo videlicet ipsum non esse prelatum omnium Christianorum, hereticus est, quia incidit in assertionem erroneam que sapit heresim manifestam, quia ex ipsa et quibusdam veris que nulla possunt tergiversatione negari sequitur heresis manifesta, quod beatus Petrus videlicet non fuit a Christo omnibus prelati fidelibus. Et ideo illi qui dicunt quod papa non potest transferre sedem papalem de Roma dicunt quod talis sic nitens auferre privilegium Romane ecclesie que est papa est hereticus stricte sumpto heretico. Qui autem dicunt quod papa potest transferre sedem dicunt quod est hereticus large sumpto heretico, secundum quod aliquis dicitur hereticus qui pertinaciter tenet assertionem que non est heresis stricte sumpta heresi, sed est heresis secundum quod omnis assertio sapiens heresim manifestam heresis appellatur. Qualiter autem tales assertiones distinguantur ex superioribus ubi actum est de heresibus patere potest.

Ad rationem tertiam respondetur quod sine Romana ecclesia que est subiecta pape, et que non est papa, posset regi universalis ecclesia. Ad auctoritatem autem beati Anacleti respondetur quod “Apostolicam Sedem” vocat summum pontificem quia summus pontifex, sive sit Rome sive Eugubii, est caput et cardo quo omnes ecclesie Domino disponente reguntur, quando est verus papa. Hec tamen ecclesia contra fidem errare potest, quia papa potest hereticam incurrere pravitatem; sed tunc ei substituendus est alius a catholicis qui ecclesiam regat catholicam, sive fuerit in Italia sive in Hispania.

Ad quartam rationem dicitur quod hec est falsa: “Illa ecclesia errare non potest contra fidem a qua quicumque dissentit non est inter catholicos episcopos computandus.” Sed ista de inesse¹³² est vera: “Illa ecclesia non errat contra fidem a qua quicumque dissentit,” et cetera. Et ideo quamdiu Romana ecclesia

Capitulum 25.94 Vult] unde E (-PaVa) | papa] vult added EdVgm | 99 videlicet] omitted A (-We) | 102 transferre] auferre E (-PaVa) | 106 heresis] omitted E (-Ed) | 107 actum] tactum A (-We) | 108 rationem] omitted E | 110 autem] omitted OxAvFiLcEd | 111 quia] qui B, et FrE | sive' ... Eugubii] sive sit rome papatus sive sit alibi Ed | Eugubii] Esculi A (-We) | cardo] ordo E (-Ed) | 114 substituendus ... 115 Hispania] See Comments.html | alius a catholicis] WeBaBbD: alius catholicus A (-We)C (-Bb)Va, alius catholicis Es, alius a catholicis catholicus E (-Va) | 115 Italia] sive gallia added A (-We) | Hispania] sive germania added A (-We); almania Ba | 117 catholicos] aliquos E (-Ed) | 118 computandus] numerandus A (-We) | 119 dissentit] ab ea added E

Capitulum 25.106 superioribus] Above, 2.17.5, p.67 107 actum est] Above, 2.17.19, p.68 108 tertiam] Above, 13.39, p.246 110 Anacleti] Above, 13.43, p.246 116 quartam] Above, 13.49, p.246

132. *De inesse*: a statement that something is or is not the case, in contrast with a modal statement that something must necessarily or may possibly etc. be the case. SL 2 c.1, OPh vol.1 pp.242-3/320.

120 non errat contra fidem, quicumque dissentit ab ea in fide non est inter catholicos computandus; sed si erraret contra fidem non haberet veritatem. Beatus autem Ambrosius loquebatur pro tempore suo quando ecclesia Romana firma mansit in fide. Si autem erraret contra fidem, dissentientes ab ea essent inter catholicos numerandi.

125 Ad quintam dicitur quod aliquem esse extra Romanam ecclesiam dupliciter potest intelligi, vel quia est contrarius pertinaciter quantum ad ea que fidei sunt, vel quia non est Romanus sed est de alia ecclesia particulari. Qui primo modo est extra Romanam ecclesiam quamdiu ecclesia Romana non errat salvari non potest nisi reddierit, et sic loquitur Ieronimus. Qui secundo modo est extra
130 Romanam ecclesiam salvari potest. Ieronimus autem principaliter loquitur de papa successore beati Petri catholico, et de illo habet veritatem, quia quicumque est sibi contrarius pertinaciter in hiis que fidei sunt salvari non potest.

Ad sextam dicitur quod beatus Cyprianus loquitur de cathedra Petri que est summus pontifex catholicus tenens fidem beati Petri, sive fuerit Rome sive
135 Lugduni. Innocentius autem 3us, ut de se patet, loquitur de successoribus beati Petri catholicis.

Ad septimam dicitur quod, licet quantum ad multa sit similitudo inter corpus Christi mysticum quod est ecclesia et corpus materiale hominis, non tamen est quantum ad omnia simile. Corpus enim hominis nec ad tempus manet vivum
140 sine capite. Corpus autem Christi mysticum absque capite in terris ad tempus vivum manere potest. Sepe enim caret capite in terris, quamvis tunc habeat caput in celis, scilicet Christum, qui est caput ecclesie, ut habetur ad Ephesios 1°. Crebro enim caret summo pontifice, qui est caput ecclesie; nec tamen tunc desinit esse spiritualiter viva, immo vivit vita gratie. Debet tamen quando
145 convenienter poterit sibi constituere caput. Corpus igitur Christi mysticum potest esse sine multis membris; quelibet enim ecclesia particularis est membrum ecclesie. Unde ecclesie Parisiensis, Lugdunensis, Lucensis, Ianuensis sunt

---

Capitulum 25.122 Ambrosius] hieronimus Ed | 123 ea] in fide added CDE | 125 quintam] rationem added AvVcCD (-Fr)E | 127 alia] aliqua E | 131 catholico] omitted CDE | quia] omitted E | 133 que] qui EsC (-Bb)DE | 134 fidem] sedem EsCD (-La)E | 135 Lugduni] ancone A (-WeVc), antiochie Vc | autem] enim E (-PaVa) | 139 simile] omitted C (-Bb) | enim] ergo Ed | 140 in terris] omitted E | 141 enim] omitted CD (-LaFr)E | 144 gratie] ergo E (-Ed) | 145 igitur] enim BFr | 147 Lugdunensis] lignonensis FrPa, lingoniensis added Ed ; omitted Ca | Lugdunensis Lucensis Ianuensis] durationensis, trecensis, remensis et cetera Vd | Lucensis] turonensis C (-Bb)Ce Ianuensis] avinionensis carnontensis et aliis Fr; nanetensis et cetera added C (-Bb)Ce; constanciensis et cetera added BbLaLcE

Capitulum 25.125 quintam] Above, 13.59, p.246 133 sextam] Above, 13.70, p.247 137 septimam] Above, 13.79, p.247 142 ad Ephesios] 1:22

membra ecclesie, et tamen sine istis posset esse corpus Christi mysticum. Quamvis enim predictae ecclesie a fide discederent, non propter hoc corpus Christi mysticum deperiret. Et ideo quamvis Romana ecclesia post papam sit membrum principale ecclesie, tamen sine ipsa posset esse ecclesia. 150

Ad octavam dicitur quod Romanam ecclesiam malitia posset extinguere. Cum vero dicit Pelagius papa quod nulla alia est ecclesia nisi que in apostolica est radice fundata, hanc concedunt, quia omnis ecclesia catholica, sive sit Romana sive Pisana sive Neapolitana, in apostolica radice est fundata, quia in doctrina apostolorum. 155

Cum vero allegat Augustinum, respondetur per idem quod ecclesiam constitutam in radice Apostolice Sedis per successiones episcoporum, hoc est ecclesiam tenentem doctrinam apostolicam quam rexerunt succedentes episcopi, quamvis aliquando tale regimen fuerit interruptum, et regent in futurum, licet forte cum magna interruptione regiminis, nulla malitia hominum valebit extinguere. Et illa ecclesia, sive fuerit Rome sive Eugubii sive in Hispania sive in Britannia, non poterit esse nulla, quamvis omnes Romani et tota Italia ac Francia et Hispania ac Alania a catholica fide recederent; quia si non fuerit in regionibus supradictis, erit in Siria vel in Egipto vel in Ethiopia vel in India vel alibi, ubi Deo placuerit. 160 165

Ad auctoritatem primam Ieronimi respondetur quod beatus Ieronimus loquitur pro tempore preterito ante tempora sua, et non loquitur pro futuris temporibus. Et si loqueretur pro temporibus futuris, posset intelligi sane quod loqueretur de ecclesia apostolica que fidem sequitur apostolorum. 170

Ad aliam auctoritatem beati Ieronimi responsum est supra, quia verba Ieronimi intelligenda sunt sub conditione, "Si beatus Petrus opem feret" et cetera.

Capitulum 25.152 posset] potest Ed | 153 dicit] dixit Ed | est] omitted A (-We)CDE | 154 fundata] est catholica added EsmCDE | ecclesia] omitted E (-PaVa) | Romana... 155 sive] omitted FrE | 155 Pisana] parisiensis C (-Bb)Ce, ravenensis Vd | 158 successiones] successores A (-We)D (-Fr)E | 159 succedentes] successores FrE | 160 futurum] sacramentum C (-Bb)CeVdLc | 161 interruptione] interemptione B | hominum] hominis CDE | 162 Eugubii] florentie A (-We), parisiensis C (-Bb)Ce | in Britannia] alibi A (-We) | 163 Britannia] alania Ba, francia Vd, normannia Lb | et] in D (-LcFr) | 164 ac Alania] omitted BCaVd | 165 supradictis] omnibus added FrE | India] alania Ba | 171 quia] que A (-WeOx)CVdLc; quod OxCaLaE | 172 feret] fert CD (-Fr)E

Capitulum 25.152 octavam] Above, 13.85, p.247 **153** Pelagius] Above, 13.86, p.247 **157** Augustinum] Above, 13.89, p.248 **167** Ieronimi] Above, 13.98, p.248 **171** aliam] Above, 13.103, p.248 | supra] Above, 23.70, p.269

Capitulum 26

Discipulus: Satis quantum desidero pro opere isto disseruimus de Romana ecclesia an valeat hereticari. Ideo nunc de generali concilio conferamus, an queat labi in hereticam pravitatem.

- 5 **Magister:** De generali concilio sunt assertiones contrarie. Una est quod hereticari non potest, alia est quod heretica potest labe respergi.

Discipulus: Quamvis firmissime putem quod concilium generale hereticari non potest, tamen rationes pro assertionem contraria libenti animo auscultabo.

- 10 **Magister:** Quod concilium generale possit errare contra fidem rationibus et exemplis videtur posse probari. Prima autem ratio, que etiam ad alias assertiones superius est inducta, talis est. Una sola ecclesia militans est que contra fidem errare non potest, quia de sola universali ecclesia militante invenitur in scripturis authenticis quod errare non potest. Concilium autem generale, licet sit pars ecclesie universalis, non tamen est ecclesia universalis. Ergo temerarium est
15 dicere quod concilium generale contra fidem errare non potest.

Discipulus: Licet concilium generale non sit ecclesia universalis, tamen representat ecclesiam universalem et eius vices gerit, et ideo sicut ecclesia universalis contra fidem errare non potest ita etiam concilium generale contra fidem errare non potest.

- 20 **Magister:** Hec responsio impugnatur. Primo quia, sicut concilium generale representat ecclesiam universalem et eius vices gerit, ita etiam papa representat ecclesiam universalem et eius vices gerit, quia est persona publica totius communitatis gerens vices et curam. Sed papa, hoc non obstante, potest contra fidem errare. Ergo et generale concilium, hoc non obstante, poterit contra fidem errare.
25 Secundo quia non omni prerogativa gaudet persona vel collegium que vel quod gerit vices alterius qua gaudet communitas cuius vices gerit. Ergo ex hoc quod ecclesia universalis non potest contra fidem errare inferri non potest quod concilium generale non potest contra fidem errare licet gerat vices universalis ecclesie.
30 Secunda ratio est hec. Illa congregatio que potest voluntate humana dissolvi potest contra fidem errare, quia illa ecclesia que contra fidem errare non potest

---

Capitulum 26.2 pro] ex FrE | 10 posse] omitted B | 12 non] omitted B | 14 ecclesie] militantis added CDE | 27 inferri...28 errare] omitted Es, added Esm | quod...28 potest] omitted Ba

---

Capitulum 26.11 superius] Above, 23.7, p.235

usque ad finem seculi permanebit, iuxta promissionem Christi, Matthei ultimo; sed concilium generale potest humana voluntate dissolvi, sicut et dissolvitur. Ergo generale concilium potest contra fidem errare.

Tertia ratio est hec. Ille persone que in diversis locis existentes possunt contra fidem errare, etiam si ad eundem locum convenerint, poterunt contra fidem errare, quia concursus ad eundem locum non reddit aliquos inobliquabiles a fide; quia sicut locus non sanctificat homines, ita locus nullos confirmat in fide. Sed omnes ad generale concilium convenientes antequam convenirent poterant contra fidem errare, quia si conveniunt centum vel ducenti episcopi constat quod omnes ex arbitrio voluntatis poterant in hereticam incidere pravitatem. Ergo et postquam convenerint poterunt labi in hereticam pravitatem. 35 40

Discipulus: Ista ratio non procedit, quia Deus specialiter congregatis in unum assistit, ipsa veritate testante, que ait, Matthei 18° c., “Ubi sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum ego in medio eorum.” Et ideo, licet convenientes ad concilium generale ante potuerint contra fidem errare, postquam tamen convenerint et simul remanserint in nomine Christi errare non poterunt. 45

Magister: Ista responsio impugnatur, quia licet Deus assistat specialiter congregatis in unum in nomine Christi, ipsi tamen in gratia et fide minime confirmantur, etiam dum simul remanserint, quin possint per liberum voluntatis arbitrium, etiam dum simul localiter manserint, a gratia Dei et fide recedere. Et ideo quamvis Deus specialiter assistat ad generale concilium congregatis in nomine Christi, tamen per talem assistentiam divinam in fide nullatenus confirmantur quin possint labi in errorem. Unde per istam responsionem haberetur quod nullum provinciale concilium posset errare contra fidem, quia si in unum convenerint in nomine Christi in provinciali concilio congregati, Deus specialiter assistit eisdem. Sequeretur etiam per idem medium quod nullum generale aut provinciale capitulum monachorum vel religiosorum mendicantium posset contra fidem errare, quia nonnunquam in Christi nomine congregantur. 50 55

Capitulum 26.32 ultimo] vobiscum sum omnibus diebus et cetera *added* B | 35 ratio] eorum *added* D (-LcFr) | possunt] possent E (-Ed) | 36 convenerint] pervenerint FiPam, conveniunt EsEdVgm | convenerint...37 locum] *omitted* Vg, *added* Vgm | 38 quia...39 convenirent] venirent Bb | ita] et *added* Ed | 40 conveniunt] convenient CD (-Fr)E | 41 in] *omitted* A (-We)Lc | et] etiam BbFrE | 42 convenerint] conveniunt E | 43 non] *omitted* VcB | 46 potuerint] poterunt OxEd | 47 convenerint] conveniunt OxE | 48 responsio] ratio C (-Bb) | 50 simul] localiter *added* Ed | 51 manserint] remanserint CDE (-Ed) | 52 congregatis] congregatum E (-PaVa) | 57 idem] illud C (-Bb)Ed | aut] ac E | 58 monachorum] clericorum FrE | mendicantium] non *added* VfVc; puta predicatorum vel minorum *added* BToDi

---

Capitulum 26.32 Matthei] 28:28 44 Matthei] 18:20

60 Quarta ratio eorum hec est. Nulla vocatio humana certarum personarum, nec
 etiam aliqua humana commissio facta specialibus personis, potest eas in fide
 confirmare vel etiam ab errore preservare, quia sola potentia Dei ecclesia
 catholica ab erroribus preservatur. Sed certe persone in generali concilio con-
 65 gregate non vocantur nisi vocatione humana, nec aliquam auctoritatem vel
 potestatem recipiunt nisi ex commissione humana. Ergo per hoc quod in genera-
 li concilio conveniunt nec confirmantur in fide nec necessario ab erroribus
 preservantur. Ergo ita poterunt postquam ad generale concilium fuerint congregati incidere in hereticam pravitatem sicut antea potuerunt.

Quinta ratio est hec. Si in generali concilio congregati contra fidem errare non
 70 possunt, aut hoc est ratione sapientie qua prefulgent, aut ratione sanctitatis qua
 pollent, aut ratione auctoritatis seu potestatis quam habent, aut ratione
 promissionis Christi qua promisit apostolis fidem usque ad finem seculi duraturam.
 Non propter primum: tum quia sepe multi sapientes catholici inveniuntur
 75 extra concilium generale, qui possunt defendere fidem licet omnes errarent in
 generali concilio congregati; tum quia sepe Deus revelat parvulis que a sapienti-
 bus et prudentibus absconduntur. Licet ergo omnes in generali concilio errarent
 et soli parvuli et illiterati ad concilium minime convenirent, non esset aliqua-
 tenus desperandum quin Deus veritatem catholicam parvulis revelaret vel
 eisdem veritatem notam defendere inspiraret. Hoc enim esset ad gloriam Dei,
 80 qui in hoc ostenderet fidem nostram non esse in sapientia ad generale concilium
 vocatorum sed in virtute Dei, qui nonnunquam que stulta sunt mundi eligit ut
 confundat sapientes. Nec propter sanctitatem ad concilium generale vocatorum
 est dicendum quod non possunt contra fidem errare: tum quia interdum ad
 generale concilium sanctiores nequaquam conveniunt, tum quia sanctitas in
 85 ecclesia militante nullos confirmat in fide. Nec propter tertium est dicendum
 quod non possunt errare contra fidem, quia auctoritas vel potestas in hac vita
 nullos confirmat in fide, sicut per auctoritates inductas superius ubi inquisitum
 est an papa possit contra fidem errare sufficienter videtur ostensum. Nec propter

---

Capitulum 26.62 etiam] *omitted* D (-Lc)E | 64 vel] nec CD (-Fr)E | 65 recipiunt] accipiunt CDE
 quod] *omitted* E (-Ed) | 66 conveniunt] convenerunt A (-We) | nec¹] non FrE | 67 poterunt]
 potuerunt Ed | fuerint] fuerunt OxE | 68 antea] ante CEd | potuerunt] poterant OxAvE | 69 ratio]
 eorum *added* A (-We)BVd | 72 ad] in E (-Va) | 74 possunt] possent BLcFr | 77 aliquatenus]
 aliquatiter CDVgVa, adhuc E (-VgVa) | 78 vel] et C (-Bb) | 80 sapientia] hominum *added* VdEd;
 humana *added* Pab | 81 qui] que E; non est *added* Pab | nonnunquam] nunquam EsE (-VgPz),
 nonnunquam Esb, unquam Vg | eligit] elegit VfCD | 86 possunt] potest D (-LcFr) | 88 est] fuit FrE
 | an] si A (-We) | possit] potest A (-We)

Capitulum 26.80 fidem... ad] Cf. 1 Corinthians 2:5 81 que... 82 sapientes] Cf. 1 Corinthians
 1:27 87 superius] Above, c. 3, p.207

quartum, quia Christus promittendo apostolis fidem usque ad finem seculi duraturam de generali concilio nullam facit penitus mentionem. 90

Capitulum 27

Magister: Secundo ostendunt exemplis quod generale concilium potest contra fidem errare. Primum exemplum est de synodo Stephani pape 7ⁱ, que erronee omnes ordinationes factas per Formosum papam irritas esse decrevit.¹³³ Unde et postea synodo celebrata Ravenne per Iohannem papam 9um extitit reprobata.¹³⁴ Ergo concilium generale potest errare, quia constat quod altera illarum synodorum, quarum una alteram reprobavit, erravit. 5

Discipulus: Altera illarum Synodorum erravit sed non contra fidem, quia erravit tantummodo circa ordinationes Formosi pape.

Magister: Hec responsio impugnatur, quia omnis congregatio que potest errare contra bonos mores potest errare contra fidem; quia mali mores excecant intellectum, et ita qui potest peccare potest incidere in errorem etiam contra fidem. Si ergo altera illarum synodorum contra mores erravit, impie et inique approbando vel reprobando ordinationes factas per Formosum papam, sequitur quod etiam poterat contra fidem errare. 10 15

Discipulus: Aliter potest responderi ad exemplum premissum quod synodus celebrata per Stephanum 7um non fuit concilium generale, sed fuit quedam synodus particularis quorundam episcoporum ad synodum particularem per eundem Stephanum vocatorum.

Magister: Hoc ut videtur aliis stare non potest quia omnis synodus auctoritate pape congregata concilium generale vocatur. Unde notat glossa, dist. 17^a, § 1°, quod “conciliorum quedam sunt generalia, quedam particularia sive provincialia, quedam episcopalia. Universale est quod a papa vel eius legato cum omnibus episcopis” (scilicet presentibus) “statuitur”. (Nunquam enim legitur ad aliquod concilium generale omnes episcopos convenisse.) Cum ergo 20 25

Capitulum 26.90 facit] fecit BCDE | 27.2 ostendunt] ostenditur FrE | 3 que] WeOxBaVa: qui Ww | erronee] erroneas Ed | 4 decrevit] determinavit D (-LcFr) | 5 postea] in added C (-Bb)Vdb | 6 potest] poterit CDE | 7 alteram] aliam A (-OxVc)B, alia Ox | 9 tantummodo] tantum E (-PaVa) circa] contra BaC (-Bb)D (-Fr)Ed | 13 erravit] errat E | 20 ut... potest] non videtur aliis stare posse Ed | 21 Unde] ut BaE | 23 Universale] autem added C (-Bb) | 24 scilicet] omitted WeFrE, added Web | 25 convenisse] venisse A (-We)

Capitulum 27.21 glossa] D.17 d.a.c.1, s.v. generalia quoque concilia, vol.1 col. 87

---

133. Martini *Chronicon*, p.430 (Stephanus VI). 134. Martini *Chronicon*, p.430.

synodus Stephani auctoritate pape fuerit celebrata, sequitur quod generale concilium debuit appellari.

Discipulus: Adducuntne plura exempla quod concilium generale potest errare?

Magister: Adducunt etiam in exemplum synodum Ephesinam secundam, que
30 erravit, et ideo reprobata fuit, secundum quod notat glossa, dist. 15^a, c. 1°.

Tertium exemplum eorum est de generali concilio Lugdunensi sub Gregorio 10°
celebrato, quod contra bonos mores erravit, ordines Predicatorum et Minorum,
ut habetur Extra, De regularibus, c. *Religionum*, approbando. Quod enim erravit
probant ex hoc, quod status fratrum eorundum est illicitus, secundum quod ex
35 constitutionibus Iohannis 22ⁱ *Ad conditorem* et *Quia quorundam* et *Quia vir*
reprobus constat aperte.¹³⁵

Quartum exemplum est de concilio Viennensi, quod erravit constitutionem
Nicolai 3ⁱⁱ que incipit *Exiit qui seminat* approbando, quod etiam per constitutio-
nes domini Iohannis 22ⁱ probare nituntur.

Capitulum 28

Discipulus: De istis duobus ultimis exemplis, que tangunt constitutiones domini
nostri pape, tecum quando te interrogabo de tota doctrina eiusdem domini nostri
pape collationem habebō. Ideo de istis ad presens supersedeas et pro assertione
5 contraria, quod concilium scilicet generale contra fidem errare non possit,
allegare nitaris.

Magister: Quod concilium generale contra fidem errare non possit multis
rationibus videtur posse probari, quarum prima est hec. Illa congregatio cuius
iudicio in causa fidei Romanus pontifex est subiectus contra fidem errare non

Capitulum 27.32 celebrato] celebrata E | 34 fratrum] omitted A (-We) | eorundum] eorum
CD (-CaFr), minorum A (-We)CaFrE | 35 constitutionibus] domini added A (-We) | vir...36
reprobus] ubi reprobatur B | 37 erravit] contra added BaVdLcVa | 38 etiam] omitted CaE | per]
omitted VcCD (-CaFr) | 39 domini] omitted BCDE | 28.2 constitutiones] constitutionem VdFrE
| 3 nostri] iohannis VaLy | nostri pape] iohannis A (-We) | domini nostri ... 4 pape] iohannis
A (-We) | 4 habebō] et added CDE | 8 rationibus] modis E (-Ed), modis et rationibus Fr, viis Ed
hec] omitted Ed

Capitulum 27.30 glossa] D.15 c.1, s.v. Ephesina, vol.1 col. 70 33 Religionum] X.3.35, vol.2
col.90ff. Wrong reference. Perhaps X. 3.17.1 li.6, vol.3 col. 560. 35 Ad conditorem] Extravagantes
Ioannis 22ⁱ, 14.3, vol.3 col. 124. | Quia quorundam] Extravagantes Ioannis 22ⁱ, 14.5, vol.3 col.
153 38 Exiit qui seminat] X 5.12.3 lib. vi, vol.3 col. 759

¹³⁵ See the words of *Quia vir* and Ockham's interpretation of them in OND c.8. (John XXII did not say that the Franciscan Order is illicit but rejected the doctrine that the Brothers live without property of any sort, a doctrine Ockham regarded as essential to the Order.)

potest. Quia papa non tenetur parere mandatis alicuius congregationis que potest 10
 contra fidem errare; si enim posset errare contra fidem, posset papa illius iudi-
 cium merito recusare. Sed papa in causa fidei iudicio generalis concilii est
 subiectus, cum, ut notatur dist. 19^a, c. *Anastasius*, synodus in causa fidei maior
 sit papa. Ergo synodus generalis contra fidem errare non potest.

Secunda ratio est hec. In ecclesia militante est certum iudicium de difficilibus et 15
 obscuris que circa fidem emergunt; aliter enim tota ecclesia militans posset
 contra fidem errare. Sed ultimum iudicium circa difficilia et obscura circa fidem
 emergentia penes concilium residet generale. Ergo concilium generale contra
 fidem errare non potest.

Tertia ratio est hec. Illa congregatio a qua in causa fidei non est licitum 20
 appellare contra fidem errare non potest. Omnis enim causa vitata est per
 appellationis remedium sublevanda, 2^a, q. 6^a, c. *Liceat*. Causa autem fidei
 tractata coram illa congregatione que contra fidem valet errare potest vitari;
 ergo licet causam fidei tractatam coram tali congregatione, si fuerit vitata, per
 appellationis remedium sublevare, et ita licet ab ea appellare. Sed a concilio 25
 generali in causa fidei appellare non licet. Si enim appellare liceret, aut
 appellandum esset ad aliud concilium generale aut ad papam aut ad universalem
 ecclesiam. Non ad aliud concilium generale, quia eadem ratione ab illo concilio
 generali appellare liceret, et ita finis tali cause imponi non posset. Nec esset
 appellandum ad papam, quia papa in causa fidei est inferior concilio generali; 30
 ergo a generali concilio ad ipsum appellare non licet. Nec esset appellandum ad
 ecclesiam universalem, quia frustra esset talis appellatio, cum universalis eccle-
 sia simul in unum convenire non possit.

Quarta ratio est hec. Congregatio que non potest de heresi accusari non potest 35
 contra fidem errare. Concilium autem generale non potest de heresi accusari;
 non enim invenitur persona vel collegium cui in causa fidei generale concilium
 sit subiectum. Ergo concilium generale contra fidem errare non potest.

Quinta ratio est hec. Illa congregatio cuius opera omni manent stabilita vigore
 contra fidem errare non potest, quia error contra fidem nullo potest stabilitatis

Capitulum 28.10 tenetur] teneretur We | 11 illius] illud E, propter illud Ca, propter illud illius Vd,
 illud illius Lc | 13 cum] omitted E (-PaVg) | Anastasius] quod added Ed | 16 posset] potest Ly
 | 20 hec] omitted Ed | 21 enim] omitted A (-We), vero CD (-LaFr)E | 25 ita] omitted C (-Bb) | ea]
 eis E (-PaVa) | 27 generale] omitted CDE | 28 illo] alio added CDE | 30 causa] facto
 C (-Fi)FimD (-Fr)E, foro Fr | 31 esset] est Ed | 32 appellatio] omitted CD (-Fr) | 34 ratio] eorum
 added B

Capitulum 28.13 Anastasius] D.19 c.9. See gloss, s.v. concilio, vol.1 col. 111 22 Liceat] C.2 q.6
 c.20, vol.1 col. 875

40 manere vigore. Sed opera generalis concilii omni manent stabilita vigore, teste Isidoro qui, ut recitatur dist. 15^a, c. 1°, ait: “Hee sunt quatuor synodi principales fidem nostram plenissime continentis. Sed si qua sunt alia concilia que sancti patres spiritu Dei pleni sanxerunt, omni manent stabilita vigore.” Ergo concilium generale contra fidem errare non potest.

45 Sexta ratio est hec. Illa congregatio contra fidem errare non potest cuius diffinitiones et determinationes tanquam universali consensu constitute sunt censende. Talis autem congregatio est concilium generale, teste Gregorio, qui, ut habetur dist. 15^a, c. *Sicut*, ait: “Cunctas vero quas prefata veneranda concilia
50 personas respuunt respuo, que venerantur amplector; quia dum universali sunt consensu constituta, se et non illa destruit quisquis presumpserit absolvere quos ligant, aut ligare quos absolvunt.” Ergo concilium generale contra fidem errare non potest.

Discipulus: Ista auctoritas Gregorii non videtur ad propositum, quia beatus Gregorius loquitur ibi solummodo de quatuor conciliis principalibus non de
55 omnibus.

Magister: Ad hoc respondetur quod licet Gregorius loquatur ibidem de quatuor principalibus conciliis, tamen assignat rationem quare sunt recipienda, quia scilicet sunt universali consensu constituta; sed unum concilium generale non est magis universali consensu constitutum quam aliud, quia si sic, unum esset
60 magis generale quam aliud, immo unum non esset generale. Eadem autem causa et ratio habet eundem effectum. Si ergo quatuor principalia concilia sunt recipienda omnino quia sunt universali consensu constituta, ergo et omnia generalia concilia sunt recipienda quia sunt universali consensu constituta. Sed illa quatuor fuerunt universali consensu constituta. Concilium autem quod est
65 omnino recipiendum et amplectendum contra fidem errare non potest. Ergo nullum concilium generale potest contra fidem errare.

Septima ratio est hec. Illa congregatio cuius institutiones et opera observanda et custodienda decernuntur non potest contra fidem errare. Opera autem et

---

Capitulum 28.40 stabilita] stabilitatis C (-Bb)PaVa | 42 concilia] similia E | 47 Talis] universalis A (-We)CD (-Fr)E | 49 respuunt] respiciunt B | dum] cum Ed; omitted OxAvCD (-Fr)E (-Ed), added Pab | 51 aut] ac We | absolvunt] solvunt A (-We)Bb | 54 Gregorius] omitted C (-Bb) | 56 ibidem] ibi CD (-Fr); omitted FrE | 61 ergo] autem FrE | sunt] sint Ed | 62 et] omitted Ed | 63 constituta] instituta E | Sed] B: si ACLaLeE; omitted CaVdFr | 64 constituta] instituta Ed | 67 institutiones] constitutiones VfBCa | observanda] conservanda Ed | 68 custodienda] constituenda CD (-Fr)E | decernuntur] discernuntur Ed

---

Capitulum 28.41 Isidoro] D.15 c.1, vol.1 col. 69 48 Sicut] D.15 c.2, vol.1 col. 71

institutiones omnium generalium conciliorum observanda et custodienda
decernuntur, teste Gelasio, qui, ut habetur dist. 15^a, c. *Sancta Romana*, ait: “Si
qua sunt concilia a sanctis patribus hactenus instituta post istorum quatuor
auctoritates, et observanda et custodienda decernimus.” Ergo concilium generale
contra fidem errare non potest. 70

Octava ratio est hec. Illa congregatio contra fidem errare non potest qua errante
universalis erraret ecclesia. Sed errante generali concilio universalis erraret
ecclesia, quia illo errante nullus inveniretur qui auderet vel posset fidem
defendere orthodoxam. Ergo generale concilium contra fidem errare non potest. 75

Capitulum 29

Discipulus: Quamvis indubitanter existimem concilium generale contra fidem
errare non posse, qualiter tamen tenentes assertionem contrariam ad rationes
inductas pro veritate respondeant non differas propalare.

Magister: Ad primam rationem respondetur quod hec est falsa: “Illa congrega- 5
tio cuius iudicio in causa fidei Romanus pontifex est subiectus contra fidem
errare non potest.” Quia licet papa non sit subiectus alicuius congregationis
iudicio que errat contra fidem (quia eo ipso quod contra fidem pertinaciter
erraret nullus catholicus in causa fidei eius esset subiectus iudicio), papa tamen
alicuius congregationis recto iudicio (non falso) parere tenetur que potest errare 10
contra fidem, licet non erret, quemadmodum quilibet Christianus in causa fidei
subiectus est pape quando non errat contra fidem, licet possit contra fidem
errare. Sic etiam subditi episcoporum, quantum ad ea que certa sunt esse fidei
contraria orthodoxe, subsunt episcopis, qui tamen episcopi, etiam quantum ad 15
illa de quibus certum est quod sunt hereses dampnate explicate, possunt contra
fidem errare.

Cum vero accipitur quod papa non tenetur stare mandatis alicuius congrega-
tionis que potest contra fidem errare, hoc negatur, licet non debeat parere
mandatis alicuius congregationis que errat contra fidem, sicut nec aliquis alius
Christianus. Nec papa potest recusare iudicium illius congregationis que potest 20
errare contra fidem, licet possit recusare illius iudicium que errat contra fidem.

Capitulum 28.69 institutiones] WeEs: constitutiones Ww | custodienda] constituenda
C (-Bb)D (-Fr)E | 70 decernuntur] discernuntur CD (-Fr)E (-Pa) | 71 concilia] consimilia Ed
| 29.9 fidei] omitted A (-We) | papa tamen alicuius] illius tamen Ed | tamen] autem
C (-Bb)E (-Ed) | 13 Sic] sicut BCa | esse] non esse A (-We) | 14 contraria] ABa: consona Ww
etiam] et EsPa, omitted E (-PaVa) | 17 stare] parere B | 21 possit] posset CD (-VdFr)E

Capitulum 28.70 Sancta Romana] D.15 c.3, vol.1 col. 71 29.5 primam] Above, 28.8, p.287

Discipulus: Quid si de facto concilium generale erraverit condemnando papam de heretica pravitate inique et false?

Magister: Dicunt quod in tali casu nichil restaret pape nisi vel aliud concilium generale convocare si posset, vel per potentiam se tueri, vel, omni humano deficiente consilio et auxilio, se gratie divine committere et patienter illatam iniuriam tollerare.

Ad secundam rationem dicitur quod licet “iudicium” multis modis accipiatur, ad presens tamen sufficiat duos modos exponere. Est itaque iudicium certe et veridice cognitionis quo unusquisque bene iudicat de illo quod noscit, et istud iudicium pertinet ad quemlibet in quacunquē arte peritum. Est aliud iudicium auctoritatis sive iudicialis sententiae. Primo modo loquendo de iudicio in ecclesia militante est certum iudicium quantum ad ea que necesse est credere explicite ad salutem consequendam eternam, quia semper usque ad finem mundi erunt aliqui catholici qui circa talia in vera fide explicita permanebunt. Sed circa illa que non est necesse explicite credere non est necessarium quod semper in ecclesia militante sit tale iudicium, quia multa sunt de quibus melius est pie dubitare quam unam partem contradictionis vel aliam temere diffinire; nunquam tamen circa quecunque talia omnes Christiani neque pertinaciter errabunt neque pertinaciter dubitabunt, sed semper erunt aliqui in ecclesia qui circa huiusmodi loco et tempore oportunis querent cauta sollicitudine veritatem, parati tenere etiam explicite, si eam invenerint, sive per propriam meditationem, sive per occasionem acceptam a scripturis, sive aliis hominibus quibuscunque, sive per divinam revelationem. Et ideo nunquam omnes in hereticam incident pravitatem. Iudicium vero auctoritatis sive iudicialis sententiae non oportet quod semper sit certum in ecclesia militante; immo potest aliquando deficere et, ut videtur, aliquando defecit. Tempore enim Liberii pape, qui postquam consenserat perfidie Ariane tenuit papatum sex annis,¹³⁶ verum iudicium auctoritatis et iudicialis sententiae nullum fuit de hiis que pertinebant ad fidem. Ante etiam tempora

Capitulum 29.22 erraverit] erravit CVd | 24 pape] eidem CDE (-Va) | vel] omitted FrE, added Pab | 25 convocare si posset] vocare CDE (-Va), convocare Va | 26 illatam] illam/istam CDE | 29 sufficiat] sufficit LcFrEd | exponere] exprimere D (-LcFr) | 30 cognitionis] congregationis BVgPz; congregationis deleted Pa, cognitionis Pab | illo quod] quo quis E (-Va) | 31 peritum] omitted C (-Bb)D (-CaFr) | 35 circa talia] tali modo Ed | explicite] explicite EsLcE (-Pa); omitted FrPa, explicita added Pab | 36 est] sunt EsE (-Va) | necesse] necessaria E (-VgVa) necessarium] necesse Ed | 38 diffinire] affirmare Ed | 39 talia] catholica added Ed | 42 invenerint] inveniunt E (-VgVa) | 47 defecit] deficit A (-We)CCaPa | 48 sex] septem A (-WeVc), quinque Vc

Capitulum 29.28 secundam] Above, 28.15, p.288 37 pie dubitare] Cf. 2.30.9, p.95

136. Martini *Chronicon*, p.416.

Constantini tale iudicium de hiis que fidei sunt defecisse videtur, quia, teste 50
Isidoro, ut habetur dist. 15^a, c. 1°, illis temporibus Christianitas in diversas
hereses scissa fuit, quia non erat catholicis facultas conveniendi in unum.

Discipulus: Isidorus dicit ibi quod episcopis non erat facultas conveniendi in
unum et ideo Christianitas in diversas hereses scissa est. Ex quo datur intelligi 55
quod, si tunc fuisset facultas conveniendi ad concilium generale, Christianitas in
diversas hereses scissa non fuisset, et ita videtur quod concilium generale contra
fidem errare non posset.

Magister: Ad hoc respondent quod Isidorus loquitur pro illo tempore quo
episcopi fuerunt catholici, et verum est quod concilium generale episcoporum
catholicorum, quamdiu permanserint in catholica veritate, errare non potest. 60
Omnes tamen illi episcopi possent contra fidem errare etiam cum omnibus
clericis suis.

Discipulus: Dic quomodo respondent ad tertiam rationem.

Magister: Ad tertiam rationem respondent isti quod si concilium generale
contra fidem erraret, ab ipso appellare liceret. Et cum dicitur quod non ad aliud 65
concilium generale, dicunt quod ad aliud concilium generale, si daretur facultas,
aliud concilium congregandi appellare liceret. Et si iterum illud concilium
erraret liceret ad aliud appellare, et sic semper quousque catholici convenirent.
Iterum, si papa non esset presens in concilio generali, si concilium erraret contra 70
fidem, ad ipsum papam appellare liceret, vel ad papam cum alio concilio con-
gregando. Ad ecclesiam etiam universalem, si convenire posset, esset principaliter
appellandum. Si vero Christianitas in tantum esset pravitate infecta heretica
quod papa et cardinales et prelati ac clerici et principes ac potentes essent hereti-
ci, et soli pauci simplices et pauperes in fide manerent catholici, et concilium
reputatum generale contra fidem erraret, aliud non restaret fidelibus quam dolor 75

Capitulum 29.50 tale] tute **Ed** | **51** illis temporibus] canones generalium conciliorum a temporibus
Constantini inceperunt. In precedentibus namque annis persecutione fervente docendarum plebium
facultas minime dabatur. Inde Fr (from D.15 c.1) | **52** unum] nisi tempore supradicti. Imperatoris
ipse enim dedit facultatem Christianis libere congregari *added* Fr (from D.15 c.1) | **54** est] fuit LaFr**E**
| est...56 scissa] *omitted* Ox**C** (-An) | **57** posset] potest Es**D** (-CaLa)**E** | **58** respondent] respondetur
CaFr**Ed** | pro] de **B** | tempore] pro *added* **E** | **60** permanserint] permanserit
A (-WeOx)**D** (-CaFr)Pa | **61** possent] possunt **E** | **63** respondent] respondetur **CDE** | **65** cum] quod
A (-We) | non... 66 generale] ad aliud concilium generale appellare non liceret **Ed** | **67** aliud]
omitted **CDE** | **72** in] *omitted* **Ed** | tantum] tanta **E** (-**Ed**) | **73** potentes] potestates **A** (-WeOx)EsFr
| **75** reputatum] reputant **C**, *omitted* We, *added* Wem, quod reputatur Fr, representant VdLc, reputat
La | erraret] errare WeLaVd | restaret] restat **C** (-Bb)

Capitulum 29.51 Isidoro] D.15 c.1, vol.1 col. 69 **63** tertiam] Above, 28.20, p.288 **65** dicitur] Above,
28.28, p.288

et gemitus consiliumque tenere beati Ieronimi quod dat viro ecclesiastico et prudenti quando in ea que vocatur domus Dei invalescit iniquitas et iustitia omnino deprimitur, qui, ut recitatur 11^a, q. 3^a, c. *Quando ergo*, ait: “Quando ergo vir ecclesiasticus et prudens atque intelligens multas impietates in ea que vocatur domus Dei esse cognoverit, et non solum multas sed etiam fortes et que opprimere possunt iustitiam, et in tantum doctorum rabiem processisse ut accipiant pretium in iudicio et omnia pro muneribus faciant, pauperes devitent in portis et audire contempnant, taceat in illo tempore,¹³⁷ ne det sanctum canibus et mittat margaritas ante porcos qui conversi conculcent eas,¹³⁸ et imitetur Ieremiam dicentem, ‘Solus sedebam’, ‘quia amaritudine repletus eram.’”¹³⁹ Sic vir catholicus et fidelis quando multas hereses esse in Christianitate cognoverit et corrumpisse veritatem catholicam in plateis, et in tantum prelatorum, doctorum, clericorum, potentum et principum rabiem processisse ut fidem conentur destruere orthodoxam, doctrinam patrum sanctorum audire contempnant, veritatis catholice defensores occidant, tribulent, persequantur et infestent: taceat in illo tempore, nec publice coram eis appellet, “ne det sanctum canibus et mittat margaritas ante porcos, qui conversi conculcent eas,” scripturas sacras perperam exponendo et¹⁴⁰ ipsas repugnantes ad falsitatem hereticam distorquendo, “et imitetur Ieremiam dicentem, ‘Solus sedebam, quia amaritudine repletus eram.’”

Ad quartam rationem respondetur quod concilium generale de iure potest de heresi accusari. Si enim concilium generale convocatum, primo fidele, ante corporalem dissolutionem eiusdem in heresim laberetur, posset de iure coram

Capitulum 29.77 ea] ecclesia **Ed** | et] *omitted* **Ed** | iustitia] iniustitia **E (-Ed)**; et iustitia *added* **Va** | **78** omnino] omnis **C (-Bb)D (-LcFr)** | ergo] vir **PaVg**; vir *added* **E (-PaVg)** | **81** tantum] tantam **CD (-LcFr)E (-Ed)** | **83** contempnant] contempnunt **CaE (-Ed)**, contempnent **C (-Bb)** | taceat] taceant **A (-We)C (-Bb)D (-La)E (-Ed)** | det] dent **A (-We)D (-LaVd)VgVa** | **84** mittat] mittant **A (-We)D (-LaVd)** | ante] inter **A (-We)LaEd** | imitetur] imitentur **A (-We)CaLcPa** | **85** repletus] plenus **A (-We)B** | eram] sum **CD (-LaFr)VgVa**; *omitted* **Pa**, sum *added* **LaPab**; hec ibi *added* **A (-We)** | **86** catholicus] ecclesiasticus **WeToBa** | cognoverit] cognovit **E (-Va)** | **87** plateis] prelatis **WeBa** | in tantum] iterum **E** | **89** contempnant] contempnent **Ed** | **90** defensores] doctores **CDE (-Va)** | occidant] occidunt **D (-LcFr)** | tribulent] tribulant **D (-LcFr)E (-Ed)** | persequantur] persequuntur **BbD (-Lc)Vg** | infestent] infestant **D (-LcFr)** | **91** nec] ne **B** | det] dent **WeLc** | **92** ante] inter **A (-We)** | sacras] sanctas **FrE** | **93** repugnantes] reputantes **E (-Ed)**, interpretantes **Ed** | **94** imitetur] imitentur **A (-We)Lc** | **96** respondetur] respondent **BFr**

Capitulum 29.78 Quando ergo¹] C.11 q.3 c.23, vol.1 col. 1229 **83** det... 84 eas] Cf. Matt. 7:6 **85** Ieremiam] Jeremias 15:17, Lamentations 1:20 **96** quartam] Above, 28.34, p.288

137. Cf. Amos 5:12-13. **138.** Matthew 7:6 **139.** Jeremias 15:17, Lamentations 1:20 **140.** Cf. above, p. 298.

papa catholico, si non esset presens, de heresi accusari et iuxta sanctiones
 canonicas iudicari. Si vero papa tali concilio interesset et una cum illa congrega- 100
 tione in hereticam incideret pravitatem, potestas iudicandi omnes esset ad
 catholicos devoluta, sicut si omnes prelati et clerici mundi pravitate inficerentur
 heretica, potestas iudicandi omnes devolveretur ad laicos catholicos et fideles.
 Generale igitur concilium dum manet fidele nulli persone vel particulari collegio
 in causa fidei est subiectum, licet ipsum manens fidele universali ecclesie sit 105
 subiectum; sed si ante recessum convenientium ab invicem corporalem talis
 congregatio in heresim laberetur, statim tota illa congregatio ipso iure esset alii
 persone vel collegio aut congregationi subiecta.

Ad quintam rationem respondetur quod Isidorus loquitur de conciliis genera- 110
 libus rite congregatis et rite celebratis absque omni errore in moribus bonis vel
 in catholica veritate.

Ad sextam respondetur similiter quod Gregorius loquitur de conciliis genera-
 libus rite a catholicis celebratis.

Ad septimam dicitur eodem modo quod Gelasius loquitur de conciliis rite a
 sanctis patribus celebratis, qui si fuissent heretici nequaquam sancti fuissent. 115

Ad octavam respondetur quod si concilium generale in heresim laberetur,
 remanerent alii catholici qui occulte et publice, prout expediret, auderent fidem
 defendere orthodoxam. Ille enim qui reprobatis filiis carnalibus Abrahe potens
 est de lapidibus suscitare filios Abrahe spirituales, iuxta Baptiste sententiam,
 potens est etiam, omnibus ad generale concilium convenientibus in heresim 120
 lapsis — immo, omnibus clericis mundi et potestatibus secularibus falsitate
 dampnatis heretica — de lapidibus, id est de laicis rudibus et abiectis pauperibus
 et despectis, catholicos Dei filios suscitare. Sicut enim in idiotis et laicis,
 sacerdotibus et religiosis ac magistratibus repudiatis, fidem primitus fundavit
 catholicam, ita, omnibus literatis et potentibus datis in reprobum sensum, potest 125

Capitulum 29.99 heresi] posset *added* D (-Lc) | 100 tali] cum C (-Bb); *omitted* A (-We) | 105 fidele] infidele CD (-Fr)E | 106 ab] ad CDE | corporalem] corporaliter CDE (-PaVa), corporali PaVa | 110 rite³] *omitted* A (-We) | absque] enim *added* D (-CaFr) | moribus bonis vel] bonis et Ed | 112 sextam] rationem *added* VfVcC (-Bb)E (-VgVa) | respondetur] dicitur C (-Bb) | 114 dicitur] respondetur A (-We) | 116 respondetur] dicitur C (-Bb) | generale] *omitted* E | 117 et] vel E (-PaVa) | 118 enim] autem Ed | 120 etiam] et CDE (-Va) | 121 potestatibus] potentibus CDE | 122 dampnatis] depravatis BVdLc, de pravitate *added* CaLa | rudibus] *omitted* A (-We) | 123 catholicos] catholicis LaEd | laicis] *omitted* Ed | 124 repudiatis] repudiaverit C (-Bb)

Capitulum 29.109 quintam] Above, 28.38, p.288 112 sextam] Above, 28.45, p.289 114 septimam] Above, 28.67, p.289 116 octavam] Above, 28.74, p.290 119 Baptiste] Matt. 3:9

dare pauperes, simplices, illiteratos et rusticos in edificatione ecclesie orthodoxe.

Capitulum 30

Discipulus: Admiracione promoveor quod isti presumunt asserere totum clerum posse falsitate heretica irretiri. Et quia vix unquam aliquis absque motivo assentit errori, aperias unde isti moventur pro opinione predicta.

- 5 **Magister:** Principale motivum eorum est hoc quod sepe pro multis assertionibus est inductum, quod una sola videlicet est ecclesia militans que contra fidem errare non potest. Constat autem quod congregatio fidelium, que clericos et laicos comprehendit de facto vel comprehendere potest, nequit contra fidem errare. Multitudo autem tota clericorum non est illa congregatio, licet sit pars
10 eius, quemadmodum et multitudo laicorum est pars eius. Ergo tota multitudo clericorum potest contra fidem errare.

Discipulus: Habentne alia fundamenta minus principalia pro assertionem predicta?

- Magister:** Aliis rationibus pluribus se fundare nituntur. Unde secundum moti-
15 vum eorum est hoc. Tota illa particularis multitudo Christianorum qui in omnibus locis ponunt scandalum fidei orthodoxe, et qui soli scindunt ecclesiam et populos de domo Dei seducunt, potest contra fidem errare. Huiusmodi est multitudo clericorum, teste beato Ieronimo, qui, ut recitatur 24^a, q. 3^a, c. *Transferunt*, ait: “Veteres scrutans historias invenire non possum scidisse ecclesiam et de
20 domo Domini populos seduxisse preter eos qui sacerdotes a Deo positi fuerant, et prophete, id est speculatores. Isti ergo recurrunt in laqueum tortuosum, in omnibus locis ponentes scandalum.” Ex quibus verbis datur intelligi quod sacerdotes et speculatores, id est doctores, consueverunt ecclesiam Dei scindere et populos de domo Dei seducere, scandalum fidei catholice ubique ponendo.
25 Ergo omnes sacerdotes possunt contra fidem errare. Nomine autem “sacerdotis” intelliguntur inferiores clerici, secundum quod notat glossa, Extra, De cohabita-

---

Capitulum 29.126 edificationem BFr | **30.2** promoveor] permoveor BaCLcFrE (-Pa) | **3** unquam D (-VdLc)E (-Ed) | **4** aperias] aperias FrE (-Ed) | **9** Multitudo... 11 errare] See Comments.html | **10** tota] omitted A (-We) | **11** clericorum] quemadmodum et tota multitudo laicorum added Ba | **14** pluribus] omitted Ed | fundare] munire E (-PaVa) | **18** beato] dicto B recitatur] habetur C (-Bb) | **20** Domini] WeBFr: dei Ww | **21** ergo] autem Ed | **22** scandalum] hec ibi added A (-We) | **24** catholice] orthodoxe FrE | **26** secundum] omitted FrE

Capitulum 30.6 inductum] See above, 23.7, p.267 **18** Transferunt] C.24 q.3 c.33, vol.1 col. 1887 **26** glossa] X 3.2.2, s.v. Sacerdotum, vol.2 col. 1002

tione clericorum et mulierum, c. *Si quisquam sacerdotum*. Ergo tota multitudo clericorum potest contra fidem errare.

Tertium motivum eorum est tale. Tota multitudo illorum qui sunt deteriores laicis potest contra fidem errare, quia nulla apparet ratio quare Deus talem multitudinem ab errore contra fidem specialiter preservaret. Sed clerici sunt deteriores laicis, secundum quod notat glossa, De penitentia, dist. 1^a, c. *Quis aliquando*, dicens, “Habes ex hoc capitulo quod clerici deteriores sunt laicis, et supra 24^a, q. 3^a, *Transferunt*.” Ergo tota multitudo clericorum potest contra fidem errare, sicut et tota multitudo laicorum posset contra fidem errare.

Quartum motivum eorum est hoc. Tota multitudo illorum a quibus omnia mala procedunt potest contra fidem errare, quia ab illis precipue heretica pravitas noscitur provenire. Sed “omnia mala a sacerdotibus processerunt”, ut notat glossa, dist. 50^a, c. *Et purgabit*. Ergo tota multitudo clericorum potest contra fidem errare.

Quintum motivum est hoc. Tota multitudo illorum potest contra fidem errare quos valent laici iudicare. Sed malos clericos valent laici iudicare, teste Ieronimo, qui, ut habetur 8^a, q. 1^a, c. *Vereor*, ait: “Vereor quomodo Regina Austri, veniens a finibus terre audire sapientiam Salomonis, iudicatura est homines temporis sui; et viri Ninivite, acta penitentia ad predicationem Ione, condemnabunt eos qui maiorem etiam Iona salvatorem contempserunt. Sic plurimi in populis episcopos iudicent.” Ex quibus verbis datur intelligi quod temerarium est asserere quod nunquam laici episcopos comparatione vite iudicabunt. Sicut ergo laici possunt in moribus et fide errare, ita etiam episcopi, et eadem ratione alii clerici, contra bonos mores et fidem possunt errare. Ergo temerarium est asserere quod nunquam tota multitudo clericorum contra fidem errabit.

Sextum motivum est hoc. Multitudo illorum potest contra fidem errare quibus laici possunt esse meliores. Sed laici possunt esse meliores clericis, teste beato

---

Capitulum 30.29 eorum] *omitted* FrE | tale] hoc B | 33 Habes] habens B | et supra] *omitted* E | 35 sicut...errare²] *omitted* VcCDE. See Omissions-Additions.html, passage 38. | 36 hoc] *omitted* Ed | 39 Et] *omitted* CaFrE (-PaVa) | 41 motivum] eorum *added* A (-We)C (-Bb)FrEd | 43 habetur] dist. *added* E (-PaVa) | 45 acta] accepta A (-We)Va | 46 plurimi] plurimum B | 47 iudicent] iudicabunt LcEd; hec ibi *added* A (-We)Va | 48 episcopos] in *added* EsbCDE | 49 et²] etiam *added* Ed | 51 clericorum... 52 Multitudo] *omitted* La | contra fidem] similiter Fr; *omitted* CD (-Fr)E | 52 motivum] eorum *added* A (-We)Ed | illorum] *omitted* C (-Bb)

Capitulum 30.32 glossa] De Pen. D.1 c.87, s.v. gloriam, vol.1 col. 2243 39 glossa] D.50 c.15, s.v. a domo, vol.1 col. 326 43 Vereor¹] C.8 q.1 c.22, vol.1 col. 1133

55 Ieronimo, qui, ut legitur 8^a, q. 1^a, c. *Qualis*, ait, “Qualis erit edificatio discipuli, si intelligat magistro se esse maiorem?” Et infra: “Vehementer ecclesiam Dei destruit”, hoc scilicet, “meliores esse laicos quam clericos”. Ex quibus verbis insinuatur aperte quod laici possunt esse clericis meliores. Sicut ergo tota multitudo laicorum potest contra fidem errare, ita tota multitudo clericorum poterit contra fidem errare.

60 Septimum motivum est tale. Multitudo illorum potest contra fidem errare qui possunt peccare et de quibus vix aliquis invenitur vere penitens post peccatum, quia peccatum execat intellectum, et ita tandem poterit, si per penitentiam minime deleatur, ad errorem contra fidem deducere. Sed clerici omnes possunt peccare, et de clericis vix aliquis invenitur vere penitens post peccatum, teste
65 Iohanne Chrisostomo, qui, ut habetur De penitentia, dist. 1^a, c. *Quis aliquando*, ait: “Quis aliquando vidit clericum cito penitentiam agentem? Et si deprehensus humiliaverit se, non ideo dolet quia peccavit, sed confunditur quia perdit gloriam suam.” Ex quibus verbis datur intelligi quod clerici raro inveniuntur vere penitentes. Ergo temerarium est asserere quod tota multitudo clericorum nunquam contra fidem errabit.
70

Octavum motivum est tale. Multitudo illorum potest contra fidem errare qui sola dignitate ecclesiastica virtutes et gratiam minime necessario conferente nec augente alios catholicos et fideles noscuntur precellere, quia ex quo per talem dignitatem gratia et virtutes neque conferuntur neque augentur necessario, nichil
75 habent quare non possint sicut prius contra fidem errare. Sed clerici ultra laicos catholicos et fideles nichil necessario obtinent nisi clericatum, qui potest dignitas ecclesiastica appellari. Nulla autem dignitas ecclesiastica in ecclesia militante confert necessario gratiam et virtutes neque necessario auget, sicut in superioribus per auctoritates plurimas est ostensum. Ergo tota multitudo clericorum potest contra fidem errare, sicut poterant omnes errare contra fidem quando
80 laici extiterunt.

Capitulum 30.54 legitur] habetur EsE | erit] erat B | 55 intelligat] intelliget B | maiorem] meliorem A (-We)CD (-Fr)E (-Ed) | Et infra] Unde non solum presbyteri episcopi et diaconi debent magno opere providere ut cunctum populum cui president conversacione et sermone preeant verum eciam inferiores gradus lectores custodes edium exorciste et acoliti et omnes omnino qui domui dei deserviunt quia Fr (from *Qualis*) | 59 poterit] potest CD (-Fr)E | 60 motivum] eorum added A (-We) | 66 ait] omitted E | Quis aliquando] omitted E (-Pa) | 67 sed] quia added B perdit] perdidit BCDE | 71 motivum] eorum added A (-We)C (-Bb) | qui] que D (-LcFr) | 72 necessario] omitted LaFrEd | 73 augente] agente E (-Ed), agente Pab | alios] aliquos E (-Ed) | 75 habent] habet C (-Bb)VgVa | possint] possunt OxBE | 76 qui] que Ed | potest] omitted Ed | 77 appellari] appellatur Ed

Capitulum 30.54 *Qualis*¹] C.8 q.1 c.21, vol.1 col. 1133 65 *Quis aliquando*] De Pen. D.1 c.87, vol.1 col. 2243 79 superioribus] Above, 3.26, p.208

Nonum eorum motivum est tale. Si multitudo tota clericorum non potest contra fidem errare sicut tota multitudo laicorum potest contra fidem errare, aut hoc est ratione regiminis et auctoritatis quam habent clerici super laicos, aut ratione maioris sanctitatis qua clerici pollent, aut ratione maioris sapientie et literature 85 quam habent clerici ultra laicos, aut quia tota multitudine clericorum errante tota fides periclitaretur catholica. Non propter primum. Tum quia, sicut dictum est, dignitas aut regimen ecclesiasticum non necessario confert habenti neque necessario auget in eo gratiam et virtutes. Tum quia summus pontifex quantum ad regimen et potestatem ecclesiasticam plenitudinem obtinet potestatis, et 90 tamen papa potest heretica pravitate fedari; ergo et tota multitudo clericorum non obstante tali regimine pravitate poterit heretica maculari. Secundum etiam non obstat, quia multi inveniuntur laici clericis sanctiores et in fide stabiliores, teste beato Ambrosio, qui, ut habetur 8^a, q. 1^a, c. *Quid autem*, ait: “Quid autem ego vos arguo, cum possitis me uno sermone convincere? Convincor enim cum 95 in hac parte clericos vobis magis video negligentes. Quomodo enim possum corrigere filios cum fratres emendare non possim? aut qua fiducia succenseam laicis cum a consortibus pudoris verecundia conticescam?” Ex quibus verbis datur intelligi quod laici possunt esse clericis sanctiores. Ergo propter maiorem sanctitatem non debet dici quod tota multitudo clericorum non potest contra 100 fidem errare. Nec propter maiorem sapientiam seu literaturam qua clerici pollent debet dici quod tota multitudo clericorum errare non potest, quia sicut sapientia seu literatura est sepe occasio stabilitionis in fide, ita est frequenter occasio heretice pravitatis. Unde et communiter heresum inventores sunt viri literati scripturarum notitiam divinarum habentes suos errores ex ipsis sacris literis 105 assumentes, ipsosque errores per sacras scripturas fulcire conantes, secundum quod testatur beatus Clemens, et legitur dist. 28^a, c. *Relatum*, et beatus Ieronimus insinuat in prologo Bible, asserens nonnullos ad voluntatem suam

---

Capitulum 30.89 virtutes] virtutem E | 95 convincere] EsVdFrEdPab: convenire ABaCLaLcVgVa, contraire Ca; omitted Pa | cum²] omitted E (-Ed) | 97 possim] possum D (-CaFr) | succenseam ... 98 verecundia] omitted Lc (Na does not omit) | 98 conticescam] hec ibi added A (-We); ego autem fratres non de omnibus loquor sunt autem certe quidam devoti sunt sed et alii negligentes ego autem neminem nomino conscientia sua unumquemque conveniat added Fr (from *Quid autem*) | 100 debet dici] dicitur E | 102 potest] contra fidem added BLaFrE | 103 seu] et A (-We)Lc | stabilitionis] stabilitionis VfCD (-VdFr), stabilitatis VdFrE | frequenter] sepe Ed | 104 et] omitted CDE

Capitulum 30.87 dictum] Above, 3.26, p.208 94 Quid autem¹] C.8 q.1 c.23, vol.1 col. 1133 107 dist. 28 c. Relatum] Rather, D.37 c.14 Relatum, vol.1 col. 247

sacram scripturam trahere repugnantem.¹⁴¹ Propter maiorem ergo notitiam
 110 scripturarum non est dicendum quod tota multitudo clericorum non potest contra
 fidem errare. Nec est dicendum quod non potest contra fidem errare quia tota
 multitudo clericorum errante periclitaretur fides, quia sicut testatur beatus
 Paulus, 1^a ad Corinthios, 2° c., “Fides nostra non est in sapientia hominum, sed
 115 est in virtute Dei.” Sed virtute Dei ita potest fides catholica sustentari in laicis
 sicut in literatis et clericis, presertim cum sepe simplices laici et pauperes
 stabiliores in fide inveniuntur quam clerici, maxime cum Christus fidem per
 idiotas et illiteratos fundaverit. Ergo quamvis omnes clerici deviant a fide non
 periclitaretur fides.

Decimum eorum motivum est tale. Tota multitudo clericorum non est sanctorum
 120 nec in fide stabilior quam fuit collegium apostolorum. Collegium autem
 apostolorum tempore passionis Christi erravit in fide. Ergo et multitudo clericorum
 potest contra fidem errare. Dicunt igitur isti quod sicut temerarium est
 dicere quod tota multitudo clericorum errabit contra fidem, ita temerarium est
 125 dicere quod tota multitudo clericorum, nec tempore Antichristi nec alio tempore,
 contra fidem errabit. De nulla enim congregatione, multitudo vel collegio
 firmiter est tenendum quod nunquam contra fidem errabit nisi in quantum hoc
 potest colligi ex verbis Christi promittentis apostolis quod fides catholica est
 usque ad finem seculi permansura. In promissione autem illa, licet Christus
 locutus fuerit apostolis qui erant episcopi, non tamen loquebatur precise pro
 130 ipsis, sed locutus est pro futuris. Inter illos autem futuros nullam de clericis
 specialem fecit penitus mentionem. Nec verba sua intelligenda sunt de aliqua
 multitudo speciali Christianorum sed de tota multitudo, quia hec nunquam
 erit vera: “Tota multitudo Christianorum errat in fide”. Sed an hec erit vera:
 “Tota multitudo clericorum errat in fide” nescitur a nobis, sed a Deo qui omnia
 135 futura novit. Predictae assertioni concordat glossa 24^a, q. 1^a, c. *A recta*, dicens,
 “Quero de qua ecclesia intelligis quod dicitur quod non possit errare?”, et

Capitulum 30.110 quod] si *added* E | non² ... 112 errante] erraret KoEPcArPbVbLbSa
 | 112 testatur] testificatur CD (-Vd)E | 114 ita] *omitted* Ed | 120 in] *omitted* E (-PaVa) | 121 et] tota
added D (-Lc) | 122 contra fidem] in fide Ed | 123 clericorum] non *added* Ed | temerarium est
 dicere] temerarie dicitur BCD (-LcFr)E | 124 tota] *omitted* E | 125 multitudo] multitudinis Ed
 | 128 illa] *omitted* Ed | 131 fecit] facit We | penitus] *omitted* EsE | 134 in] a We | 135 dicens]
omitted FrE | 136 intelligis] intelligitur FrE | et] *omitted* A (-We)

Capitulum 30.113 1 ad Corinthios] 2:5 135 glossa] C.24 q.1 c.9, s.v. novitatibus, vol.1 col. 1835

141. The prologue to *Synopsis Divinae Bibliothecae*, PL, vol.28 col.174ff, is based on Jerome's *Epistola 53*, but it does not contain the words Ockham uses. *Epistola 53* has: “et ad voluntatem suam scripturam trahere repugnantem”, Jerome, *Epistola 53 ad Paulinum* c.7, CSEL vol.54, pp.453-4; or PL vol.22 col.544.

respondens ait: “Respondeo quod ipsa congregatio fidelium hic dicitur ecclesia.” Ex quibus verbis colligitur quod congregatio fidelium est illa ecclesia de qua dicitur quod errare non potest. Ad congregationem autem fidelium ita pertinent laici fideles sicut clerici. Ergo de multitudine clericorum non debet intelligi quod errare non possit. 140

Capitulum 31

Discipulus: Pro ista assertionem, quam estimo falsam, satis allegasti. Ideo queso ut pro assertionem contraria aliquas allegationes adducas.

Magister: Duo sunt fundamenta principalia assertionis contrarie, ex quibus sequitur quod multitudo clericorum contra fidem errare non potest. Primum est quod ecclesia errare non potest. Secundum est quod sola multitudo clericorum est ecclesia. 5

Discipulus: Quod ecclesia non possit errare concedunt adversarii. Ideo solummodo proba quod soli clerici sunt ecclesia.

Magister: Quod soli clerici sint ecclesia ex verbis sanctorum patrum colligitur manifeste. Ait enim Adrianus papa, ut legitur dist. 63^a, c. 1°, “Quisquis secularium principum vel potentum vel alterius dignitatis laicus adversus communem ac consonantem atque canonicam electionem ecclesiastici ordinis agere temptaverit, anathema sit, donec obediat et consentiat quicquid ecclesia de ordinatione aut electione proprii presulis se velle monstraverit.” Ex quibus patet quod ecclesia contra laicos est distincta. Ergo soli clerici sunt ecclesia. 15

Item, Innocentius 3us, ut habetur Extra, De constitutionibus, c. *Ecclesia*, ait, “Nos attendentes quod laicis super ecclesiis et personis ecclesiasticis nulla sit attributa facultas,” et cetera. Ex quibus verbis datur intelligi quod laici super ecclesiam vel personas ecclesiasticas nullam habent penitus facultatem. Constat 20

Capitulum 30.139 potest] contra fidem *added B* | **141** possit] contra fidem *added A* (-We)La | **31.2** estimo] extimo *A* (-We)Bb, scio *C* (-Bb)Ce, existimo *D* (-Ca)E | Ideo queso] nunc quero *D* (-LcFr), non quero *Lc* | **3** aliquas] alias *CE* (-Va) | **5** potest] possit *CDE* (-Ed) | **6** ecclesia] contra fidem *added VfVcCDE* | ecclesia... potest] soli clerici sunt ecclesia *OxAv* | sola] *omitted E* | **8** possit] contra fidem *added VfVcC* (-Bb)FrE | **10** sint] sunt *BVdEd* | **13** ac] *WeBFR*: vel *Ww* canonicam] catholicam *E* | electionem] electionis *We* | **15** aut] ac *B* | proprii] *omitted E* monstraverit] iuraverit *OxAv*, modo statuerit *C* (-Bb)VgVa; hec ibi *added A* (-WeVc) | **17** ait] *omitted D* (-LcFr) | **18** Nos] non *OxE* (-Va) | attendentes] attemptantes *E* (-Pa) | ecclesiis] ecclesias *CE*, ecclesia *D* (-Fr) | et personis ecclesiasticis] *omitted B* | **19** et cetera] apud quos obsequendi manet necessitas non auctoritas imperandi a quibus si quid motu proprio statutum fuerit quod ecclesiarum respiciat commodum et favorem nullius firmitatis extiterit nisi ab ecclesia id fuerit approbatum *Fr* (from *Ecclesia*)

Capitulum 31.11 Adrianus] D.63 c.1, vol.1 col. 417 **17** Ecclesia] X 1.2.10, vol.2 col. 25

autem quod nonnulli laici super alios laicos obtinent potestatem. Ergo laici non sunt persone ecclesiastice nec sunt de ecclesia, et ita soli clerici dicuntur ecclesia.

Discipulus: Notum est quod soli clerici vocantur ecclesia et ecclesiastici viri. 25 Quare, cum constet quod ecclesia non potest contra fidem errare, sequitur quod tota multitudo clericorum nunquam deviabit a fide. Ideo circa istud medium amplius non insistas, sed alia media coneris adducere.

Magister: Secundum medium pro assertionem predicta est tale. Tota multitudo illorum non potest contra fidem errare ad quos, et non ad alios, spectat questiones fidei terminare et contra fidem errantes corrigere, quia multitudine tota tali errante fides tota periret. Sed ad solos clericos et non ad laicos spectat questiones fidei terminare et errantes contra fidem corrigere. Ergo tota multitudo clericorum nequit contra fidem errare, cum fides perire non possit. Maior videtur certa, quia nunquam erit ecclesia Dei usque ad finem seculi absque auctoritate questiones fidei terminandi et hereticos corrigendi. Minor quoad utramque partem probatur. Quod enim ad solos clericos spectet questiones fidei terminare patet, quia ad solam Sedem Apostolicam, cui soli clerici president, spectat questiones fidei terminare, 24^a, q. 1^a, c. *Quotiens*, et Extra, De baptismo et eius effectu, c. *Maiores*. Secunda etiam pars probatur, quia heresis est crimen ecclesiasticum; ergo ad solos clericos spectat de crimine illo cognoscere. 30 35 40

Discipulus: De hac materia queram postea multa. Ideo de ipsa pertranseas et aliud motivum ad assertionem predictam inducas.

Magister: Tertium motivum eorum est tale. Tota multitudo illorum non potest contra fidem errare qui nullius iudicio extra illam multitudinem sunt subiecti, 45 quia si tota illa multitudo contra fidem erraret, nullus esset qui hereticos punire valeret. Sed clerici nullius alterius quam clerici sunt subiecti iudicio, ut sacri canones attestantur.¹⁴² Ergo tota multitudo clericorum contra fidem errare non potest.

Capitulum 31.21 nonnulli] nulli E (-Ed); non added Pab | 24 vocantur] dicuntur A (-We) ecclesia] omitted C (-Bb) | 26 tota] omitted A (-We) | Ideo] omitted D (-LcFr) | 27 media] melius CVgVa | 28 tale] omitted C (-Bb)LcE | 30 terminare] determinare B | quia] qua CE | tota tali] totaliter VfVc, certa tali Ox, totali FrE (-VgVa) | 31 laicos] alios C (-Bb) | 33 Maior] magister We | 35 fidei] omitted E | 36 spectet] spectat BbE | 40 ecclesiasticum] hereticum C (-Bb)E (-PaVa); omitted Pa, hereticum added Pab | 41 pertranseas] transeas B | 42 ad assertionem predictam] pro assertionem predicta CDE | 46 clerici] clericorum Ed

Capitulum 31.38 Quotiens] C.24 q.1 c.12, vol.1 col. 1835 39 Maiores] X 3.42.3, vol.2 col. 1382

¹⁴²Cf. C.11 q.1 col.1187ff.

Quartum medium eorum est tale. Tota multitudo illorum non potest contra fidem errare qui soli, et non alii, potestatem caput ecclesie eligendi noscuntur 50 habere, quia nunquam ecclesia ad statum illum perveniet quin poterit sibi caput eligere, cum etiam omnis congregatio possit sibi constituere caput. Sed soli clerici et non laici habent potestatem eligendi caput ecclesie, scilicet summum pontificem, iuxta canonicas sanctiones.¹⁴³ Ergo tota multitudo clericorum nunquam contra fidem errabit. 55

Quintum motivum eorum est tale. Domus Dei que est ecclesia militans non potest esse nulla, sicut nec ecclesia potest esse nulla, 24^a, q. 1^a, c. *Pudenda*. Sed domus Dei que est ecclesia militans necessario sacerdotes includit, quia necessario habet potestatem ligandi atque solvendi, teste Ieronimo, qui, ut legitur 24^a, q. 1^a, c. *Omnibus*, ait, “Omnibus consideratis, puto me non temere dicere alios 60 ita esse in domo Dei ut ipsi sint etiam eadem domus Dei que dicitur edificari super petram, que unica columba appellatur.” Et parum post: “Que etiam domus claves accepit ac potestatem ligandi atque solvendi.” Ex quibus verbis colligitur quod domus Dei, que unica columba vocatur, quam constat esse ecclesiam catholicam, claves habet ac potestatem ligandi et solvendi. Claves autem et 65 predicta potestas in solis sacerdotibus inveniuntur. Ergo usque ad finem seculi erunt in ecclesia catholica aliqui sacerdotes, et per consequens tota multitudo clericorum nunquam contra fidem errabit.

Sextum motivum est tale. Christus usque ad finem seculi cum militante ecclesia permanebit non solum per fidem et dilectionem sed etiam per suam presentiam 70 sacramentalem; ergo semper erunt in ecclesia aliqui sacerdotes qui potestatem habebunt conficiendi corpus Christi. Sed si tota multitudo clericorum hereticaretur, nullus esset in ecclesia qui potestatem haberet conficiendi corpus Christi, quod nunquam accidit. Ergo nunquam tota multitudo clericorum exorbitabit a fide. 75

Capitulum 31.49 medium] motivum A (-We)DPa | 50 eligendi noscuntur habere] habent eligendi Ed | 51 perveniet] perveniret E, perveniet Pab | poterit] possit CDE | 52 etiam] enim E (-Ed); omitted Ed | omnis] aliqua E (-Ed), quelibet Ed | constituere] statuere Ed | 57 Pudenda] petenda E (-Pa) | Sed...59 solvendi] WeBFR: omitted Ww. See Omissions-Additions.html, passage 39. | 58 militans] BFR: omitted Ww | 60 Omnibus¹ qui added C (-Bb)E | 61 ita esse] tacere We | etiam] omitted CE | 62 unica] et added Ed | Et parum post] que sponsa pulchra sine macula et ruga et ortus conclusus et fons signatus et puteus aque vive et paradusis cum fructum pomorum Fr (from *Omnibus*) | Que] qui A (-We) | 63 accepit] accipit A (-WeVe) | 66 solis] presbyteris et in solis added BD (-Fr) | 69 cum] in FrE | 73 nullus] non Ed | ecclesia] ecclesiis Ed

---

Capitulum 31.57 Pudenda] C.24 q.1 c.33, vol.1 col. 1851 60 Omnibus¹] C.24 q.1 c.20, vol.1 col. 1841

---

143. D.63 c.1, vol.1 col.417.

Septimum eorum motivum est tale. Ecclesiastica ierarchia usque ad finem seculi permanebit. Sed in solis prelati et sacerdotibus et ceteris clericis consistit ecclesiastica ierarchia. Ergo semper usque ad finem seculi aliqui prelati, sacerdotes et alii clerici fideles et catholici permanebunt.

- 80 Tria ultima media confirmantur una ratione tali. Si tota multitudo clericorum posset hereticari, eadem ratione tota multitudo clericorum posset per mortem extingui, immo occidi. Sed nunquam ante finem mundi tota multitudo clericorum erit extincta; quia si tota multitudo clericorum esset extincta, non solum ecclesia esset actu privata clavibus regni celorum et potestate ligandi et solvendi
 85 ac etiam sacramento corporis Christi et ecclesiastica ierarchia, sed etiam privata esset potestate habendi predicta. Quamvis enim, si tota multitudo clericorum hereticaretur, ecclesia careret predictis de facto, tamen si remanerent alii clerici heretici, possent aliqui catholici ordinari ab eis, quod (ut videtur aliquibus) esset licitum in illo casu, sicut in articulo necessitatis licet ab hereticis baptismi
 90 recipere sacramentum; quibus ordinatis possent predicta omnia reparari. Sed si nulli clerici, neque catholici neque heretici, remanerent, nunquam posset aliquis in ecclesia habere claves neque potestatem ligandi et solvendi nec conficere corpus Christi, neque unquam posset esse ecclesiastica ierarchia. Et ita incon-
 95 veniens est dicere quod tota multitudo clericorum potest per mortem extingui. Quare inconveniens est asserere totam multitudinem clericorum posse in hereticam incidere pravitatem.

Octavum motivum eorum est tale. Tota multitudo eorum nequit contra fidem errare a qua quicumque separatur cum ecclesia Dei pacem habere non potest. Sed quicumque separatur a tota multitudine clericorum pacem cum ecclesia Dei
 100 habere non potest, teste Cypriano, qui, ut recitatur 7^a, q. 1^a, c. *Novatianus*, ait, “Qui ergo nec coniunctionem pacis nec unitatem spiritus observat et se ab ecclesie vinculo atque a sacerdotum collegio separat, episcopi nec potestatem potest habere nec honorem, qui episcopatus nec unitatem voluit habere nec

---

Capitulum 31.76 ad] in E (-PaVa) | 77 ceteris] aliis B | 78 semper] omitted Ed | prelati] et added E | 80 media] motiva Ed | 81 posset] omitted We | 83 clericorum] omitted C (-Bb) | 84 actu] omitted A (-We)EsD (-Fr), added Esm | potestate] potentia C (-Bb)LcFrE | 86 enim] etiam C (-Bb)E (-Va); etiam added Bb | 87 hereticaretur] vel added E (-Va) | careret] ABa: careat Ww | remanerent] remaneant C (-Bb)PaVg, remanserint Ed | alii] aliqui A (-We)BD (-Lc) | 88 esset] esse BVdVa | 89 baptismi recipere sacramentum] A (-Av)Ba: baptismum accipere Ww | 90 possent] possunt LcEd | 91 remanerent] remaneant C (-Bb)E | 93 neque...esse] et cessaret omnis Ed | 97 eorum] omitted CD (-LcFr)E | 98 quicumque] quodcumque C (-Bb) | 99 quicumque] qui Ed | 100 Novatianus] nunciamus Ed | 101 unitatem] utilitatem CD (-Fr)Vg

---

Capitulum 31.100 Novatianus] C.7 q.1 c.6, vol.1 col. 1081

pacem.” Ex quibus verbis datur intelligi quod qui separat se a collegio sacerdotum nec honorem nec pacem nec unitatem cum ecclesia Dei potest habere. Ergo tota multitudo clericorum que intelligitur nomine sacerdotum contra fidem errare non potest. 105

Capitulum 32

Discipulus: Ista media pro assertionem quam arbitror esse veram michi sufficiunt, nec puto quod adversarii ad ipsa responsiones invenire poterunt apparentes. Et tamen, ut melius virtutem eorum intelligam, dic quomodo ad ipsa adversarii respondere nituntur. 5

Magister: Primum omnino frivolum arbitrantur, quia per equivocationem procedit. Nam hoc nomen “ecclesia” habet varias significationes. Quandoque enim accipitur pro domo materiali, et sic accipitur 1^a ad Corinthios 11°, cum dicit Apostolus, “Nunquid domos non habetis ad manducandum et bibendum? Aut ecclesiam Dei contempnitis?” Secundo accipitur hoc nomen “ecclesia” pro congregatione Christianorum fidelium, generali vel particulari, que tam viros quam mulieres comprehendere potest; et sic accipitur ecclesia Actuum 20°, cum dicit Apostolus maioribus natu, “Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus Sanctus posuit episcopos regere ecclesiam Dei,” ubi nomen “ecclesie” comprehendit tam viros quam mulieres, quia ad episcopos non solum spectat regere viros sed etiam mulieres. Sic etiam accipit Apostolus nomen “ecclesie” in epistola ad Philemonem, cum dicit, “Ecclesie que in domo tua est”, quia in domo Philemonis erant tam viri quam mulieres, et forte nullus clericus erat in ea nisi Archippus fortassis, quia nec ipse Philemon preditus erat ecclesiastica dignitate. Sic etiam semper accipit Apostolus in aliis epistolis suis “ecclesiam”. Et isto modo accipitur “ecclesia” Proverbiorum 5°, cum dicitur, “Pene fui in omni malo in medio ecclesie et synagoge.” Sic etiam accipitur “ecclesia”, De 10 15 20

Capitulum 31.104 se] *omitted* C (-Bb)PaVg, se *added* Pab | **32.2** arbitror] reputo BCDE | **3** ipsa] papam We, ipsam A (-WeVc), ipsas CD (-VdLc)E | poterunt] poterint Ed | Et] *omitted* C (-Bb)E | **4** virtutem] veritatem BCDE | eorum] earum A (-WeVc)La | ipsa] ipsam A (-Vc), ipsas Ed | **6** equivocationem] equivocationes BD (-LcFr), equivocationem Bab | **7** procedit] procedere videtur Ed | **8** accipitur] ecclesia *added* E (-PaVa) | **9** non] *omitted* VfVcB, *added* Esb | **10** Aut] ac etiam CE (-Ed), aut etiam FrEd | Secundo] modo *added* D (-LcFr) | **14** posuit] profuit C (-Bb) | nomen] nomine Ed | **15** quia... 16 mulieres] A: *omitted* Ww. See Omissions-Additions.html, passage 40. | **17** Ecclesie] ecclesia OxC (-Bb)E (-Ed) | **18** in... 19 erat] *omitted* La | **19** Archippus] archiepiscopus C (-Bb), episcopus EsD (-LaLc)E; episcopo Lc | **20** semper] ipse Ed | **22** malo] et *added* BD (-LcFr) | Sic] sicut Ed | etiam] enim B; in canone *added* Ed

---

Capitulum 32.6 Primum] Above, 31.5, p.300 **8** 1 ad Corinthios] 11:22 **12** Actuum] 20:28 **17** Philemonem] Philemon verse 2 **21** Proverbiorum] 5:14

consecratione, dist. 1^a, c. *Ecclesia*, ubi dicit Nicolaus papa, “Ecclesia, id est catholicorum collectio, quomodo sine Apostolice Sedis institueretur nutu
 25 quando iuxta sacra decreta nec ipsa debet absque preceptione pape basilica
 noviter construi, que ipsam catholicorum intra semet amplecti catervam
 dinoscitur?” ubi “ecclesia” accipitur pro collectione catholicorum que mulieres
 et laicos nequaquam excludit. In duabus significationibus predictis dicunt isti
 nomen “ecclesie” solummodo accipi in scriptura divina. Et ideo dicunt quod ad
 30 ecclesiam secundum quod in scriptura divina, que est totius fidei catholice
 fundamentum, accipitur ita laici et mulieres pertinent, et sunt persone
 ecclesiastice sicut clerici.

In iure autem canonico hoc nomen “ecclesia” significationes habet alias a
 predictis, quia clerici nomen “ecclesie” ad clericos restrinxerunt, clericos solum-
 35 modo vocantes ecclesiam (cum tamen, sicut dictum est, secundum quod
 scriptura divina utitur nomine “ecclesie”, ita sint persone ecclesiastice laici et
 mulieres sicut clerici, quia ita sunt de ecclesia sicut clerici). Et sic accipiendo
 ecclesiam solummodo pro clericis, adhuc plures habet significationes, secundum
 quod notat glossa Extra, De verborum significatione c. *Cum Clerici*, quia
 40 “quandoque designat tantum episcopum (7^a, q. 1^a, c. *Scire*), quandoque ponitur
 pro maiori parte capituli (56^a dist., c. *Apostolica*), quandoque restringitur ad
 canonicos matricis ecclesie (63^a dist., § ultimo, et 10^a, q. 1^a, c. *Antiquos*),
 quandoque designat quamlibet ecclesiam provincie (Extra, De usu pallii, c. *Cum
 super*).”

45 Per hoc respondent isti ad rationem primam, dicentes quod aliqua ecclesia potest
 contra fidem errare et aliqua ecclesia non potest contra fidem errare. Clerici
 autem sunt illa ecclesia que potest errare, sed non sunt illa ecclesia que non
 potest errare, licet si sint catholici sint pars illius ecclesie que non potest errare.
 Quod vero sit aliqua ecclesia que potest hereticari auctoritate beati Ambrosii
 50 probare nituntur. Ait enim Ambrosius, ut recitatur 24^a, q. 1^a, c. *Que dignior*: “Si

Capitulum 32.24 institueretur] intituletur **Ed** | nutu] *omitted* **ACLeE** (-**Ed**) | 25 ipsa] ipsam **E** (-**Ed**) | 26 que] et *added* **C** (-**Bb**)**E** (-**Pa**) | intra] inter **CCaFrVg** | 27 dinoscitur] hec ibi *added* **A** (-**We**) | 29 solummodo] *omitted* **Ed** | 31 mulieres] fideles **Ba**; fideles *added* **EsCD** (-**Fr**)**E** | 35 vocantes] vocando **BD** (-**LcFr**) | 36 nomine] nomen **C** | sint] sunt **BD** (-**Lc**)**Ed** | 39 notat] notatur **BC** (-**Bb**)**D** (-**Vd**)**E** (-**Va**) | glossa] *omitted* **BCD** (-**Vd**)**E** | 40 designat] significat **Ed** | 41 Apostolica] apostata **Ed** | Apostolica...42 §] *omitted* **Lc** (**Na** does not omit) | 42 matricis] matris **EsE** (-**PaVg**) | Antiquos] quandoque etiam significat omnes viros ecclesiasticos 63 dist c 1 et *added* **Fr** | 43 Extra] **BaEd**: scilicet **WeAv**, supra **Ww** | 44 super] sunt **A** (-**We**) | 45 primam] *omitted* **EsD** (-**LcFr**) | 47 potest] contra fidem *added* **VdFrE** | sed...48 errare] *omitted* **BbLb** | 48 si...sint] sint catholici sicut **E** | sint] sunt **C**

Capitulum 32.23 Ecclesia¹] De Consecratione, D.1 c.8, vol.1 col. 2475 **39** glossa] X 5.40.19, s.v. ecclesie Placentine vocabulum, vol.2 col. 1942 **50** Que dignior] C.24 q.1 c.26, vol.1 col. 1845

qua est ecclesia que fidem respuat nec apostolice predicationis fundamenta possideat, ne quam labem perfidie possit aspergere deserenda est. Quod Apostolus quoque evidenter asseruit dicens, ‘Hereticum hominem post unam et alteram correctionem devita.’” Ex quibus verbis evidenter apparet quod aliqua ecclesia potest heretica infici pravitate, et illam dicunt esse ecclesiam clericorum, que tunc non esset vera ecclesia sed foret ecclesia malignantium nuncupanda. Cum vero dixisti notum esse quod soli clerici vocantur ecclesia et ecclesiastici viri, dicunt quod contrarium per scripturam divinam et etiam per decreta sanctorum patrum est notum, sicut ostensum est. 55

Discipulus: Ista ratio non est ita fortis sicut videbatur, quia clare probatum est quod sepe vocabulum “ecclesie” laicos et mulieres etiam comprehendit. Ideo indica qualiter ad secundum medium respondetur. 60

Magister: Ad secundum respondent negando maiorem, dicentes quod quamvis quando clerici sunt catholici et in sacra pagina periti, et laici sunt illiterati divinarum scripturarum ignari, laici de questionibus fidei non debeant se principaliter intromittere sed a clero addiscere que fidei sunt nec debeant errantes contra fidem principaliter corrigere sed exequi ea que ad correctionem hereticorum ordinantur provide a prelati; tamen si clerici omnes in hereticam inciderint pravitatem, omnia predicta quantum suppetit notitia laicorum pertinent ad eosdem. 65 70

Discipulus: De ista materia interrogabo postea plura. Ideo transi ad rationem tertiam.

Magister: Ad tertiam rationem respondetur quod clerici non sunt exempti a iudicio laicorum nisi ex voluntate laicorum. Et ideo si omnes clerici essent effecti heretici, omnes essent iudicio laicorum subiecti, quia nunquam fuit 75

Capitulum 32.51 apostolice] sedis *added* **D** (-LcFr) | **52** ne quam] SPaVa: ne quem **A** (-OxAv)CVdLc, nequaquam **B**, nec/neque OxAvCaLa, nec quam Vg, ne quemquam Pz, neque quemquam Ly, ne quando Fr | labem] SEs: labe Ww | possit] *omitted* **BD** (-LcFr), *added* Esm deserenda] disserenda **E** (- **Ed**) | **53** quoque] *omitted* **BCaVd** | evidenter] apparenter sive evidenter **Ed** | asseruit] asserit **BVd** | alteram] aliam **E**, secundam SEs | **54** devita] hec ibi *added* **A** (-We) | **56** foret] esset **Ed** | **57** quod] *omitted* **C** (-Bb) | ecclesia et] *omitted* **Ed** | **58** dicunt] isti *added* **BD** (-LcFr) | **61** vocabulum] vocatione WeBa | **62** qualiter] quomodo **BD** (-Lc)**E** | **63** secundum] medium *added* **BD** (-LaFr) | respondent] respondetur **CLcE** (-**Ed**) | **64** quando] *omitted* **EsD** (-LcFr) | **65** debeant] debent **BD** (-Fr) | **66** debeant] debent **BD** (-LaVd) | **69** inciderint] incidunt **BLaVd**, incident **C**, inciderent We**D** (-LaVd)**E** | **71** interrogabo] te *added* **C** (-Bb) | **74** nisi] nec **B** Et... 75 laicorum] *omitted* La

---

Capitulum 32.53 dicens] Titus 3:10 **57** dixisti] Above, 31.24, p.301 **63** secundum] Above, 31.28, p.301 **73** tertiam] Above, 31.43, p.301

intentio laicorum concedere clericis immunitatem quando omnes fidem catholicam impugnarent.

Discipulus: De hoc etiam conferam postea tecum. Ideo dic quomodo respondent ad quartum motivum.

80 **Magister:** Ad quartum respondetur quod si omnes clerici hereticarentur, potestas eligendi summum pontificem devoluta esset ad laicos, sicut etiam aliquando laici habuerunt potestatem summum pontificem eligendi.

Discipulus: De hoc quoque alias specialiter indagabo. Ideo qualiter respondent ad quintum motivum expone.

85 **Magister:** Tria motiva sequentia eandem difficultatem continere videntur. Propter quam dicunt nonnulli quod, quamvis maior pars, immo fere tota multitudo, clericorum possit contra fidem errare et fidem catholicam pertinaciter impugnare, tamen semper remanebit saltem unus episcopus sacerdos catholicus qui illa que ordinis sunt licite valeat exercere. Et ideo concedunt illi quod omnes
90 magistri theologie et inferiores clerici episcopo sacerdote possunt contra fidem errare. Deus tamen semper conservabit aliquem sacerdotem episcopum orthodoxum, ne ecclesia potestatem habendi claves regni celorum et auctoritatem ligandi et solvendi ac potestatem conficiendi corpus Christi et habendi ecclesiasticam hierarchiam amittat. Sed tenentes quod tota multitudo clericorum
95 potest hereticari dicunt quod, quamvis omnes clerici hereticarentur, propter hoc ecclesia potestatem habendi predicta nequaquam amitteret, licet illa nunquam posset habere per humanam potentiam sed per miraculosam operationem divinam. Deus enim posset, si omnes clerici essent facti heretici, diversis modis de aliquibus laicis catholicis sacerdotes et episcopos ordinare. Sola enim voluntate
100 posset hoc facere, quod etiam posset sue ecclesie revelare. Qua revelatione facta et per miraculum confirmata, omnes catholici deberent taliter ordinatos a Deo sicut veros episcopos et sacerdotes habere.

Capitulum 32.76 immunitatem] emunitatem ACFr, communitatem D (-CaFr) | 78 etiam] omitted Ed | 80 Ad quartum] omitted E (-PaVa); motivum added BaD | 81 aliquando] omitted E (-PaVa) | 83 quoque] etiam CD (-CaVd)E | alias] omitted FrE | specialiter] omitted C (-Bb) | indagabo] interrogabo BCCa | respondent] respondetur BD (-LcFr)Ed, respondeatur LcFr | 84 quintum motivum] quintam rationem B | expone] responde C (-Bb)E | 86 quam] quod BLaVd | 88 remanebit] permanebit E | 89 concedunt] concludunt Ed | 91 semper] omitted B | 93 ecclesiasticam] ecclesiam CVgVa | 97 potentiam] potestatem EsD (-Fr) | 99 catholicis] orthodoxis C (-Bb) | 101 deberent] debent E (-Ed) | 102 episcopos] omitted C (-Bb)

Capitulum 32.80 quartum] Above, 31.49, p.302 85 sequentia] Above, 31.56, p.302; 31.69, p.302; 31.76, p.303

Discipulus: Istud non est probabile quod Deus taliter sacerdotes et episcopos ordinaret.

Magister: Dicunt isti quod sicut temerarium est asserere quod Deus taliter episcopos et sacerdotes ordinabit, ita etiam temerarium est hoc negare, quia hoc esset de futuris temere divinare. Dicere vero quod Deus non possit hoc facere reputant heresim manifestam, quia in articulum fidei de omnipotentia Dei impudenter impingit. 105

Discipulus: Dic responsionem istorum ad ultimum medium. 110

Magister: Ad ultimum respondetur quod qui separat se a tota multitudine clericorum quando sunt catholici non potest cum ecclesia Dei pacem habere, et in hoc casu debent intelligi verba Cypriani. Quando autem omnes clerici essent heretici, qui non separaret se ab eorum collegio saltem spiritualiter et ignorantia probabili¹⁴⁴ minime laboraret cum ecclesia Dei pacem nequaquam haberet. 115

Capitulum 33

Discipulus: Licet teneam quod tota multitudo clericorum non possit contra fidem errare, nolo te tamen ad rationes in contrarium respondere, quia conabor per meditationem propriam responsiones ad ipsas rationabiles invenire, de quibus post presentis operis completionem intendo tecum collationem habere. Nunc autem, quia in superioribus videbaris innuere aliquos affirmare quod tota multitudo virorum et clericorum et laicorum potest contra fidem errare, peto ut aliqua motiva pro dicta assertione invenire nitaris. 5

Magister: Verum est quosdam tenere quod tota multitudo virorum potest contra fidem errare et quod fides catholica posset in mulieribus catholicis conservari. Pro quibus principale motivum est in promptu, quod est tale, sicut sepe tactum est prius. Unica est ecclesia militans que contra fidem errare non potest, quia 10

Capitulum 32.105 Magister... 106 ordinabit] *omitted* Fi | 106 ordinabit] ordinaret E (-PaVg) | 107 temere] temerarie BD (-LcFr) | vero] enim BD (-LcFr) | 108 in] *omitted* Ed | 109 impudenter] imprudenter BVd | impingit] impugnat Ed | 110 medium] A: motivum Ww | 111 ultimum] motivum *added* EsLaFrE (-VgVa) | 113 Quando] cum E | 114 separaret] separarent BaE (-Ed) | 115 laboraret] laborante E (- Ed) | 33.3 nolo] volo BDPz, volo Frb | te] tecum D (-Ca) | 4 responsiones] rationes A (-WeVc) | 5 collationem] colloctionem Ed | 6 in superioribus] *omitted* A (-We) | affirmare] affirmantes Ed | 8 dicta] predicta Ed | nitaris] niteris D (-LcFr) | 11 tale] et *added* We

Capitulum 32.111 ultimum] Above, 31.97, p.303 33.12 prius] See above, 23.7, p.267

¹⁴⁴ Acting under probable ignorance seems to mean acting, after genuine investigation, on an opinion that is mistaken but supportable by arguments. On kinds of ignorance see above, p.169, note 67.

nusquam invenitur quod sint plures ecclesie militantes que contra fidem errare non possint. Multitudo autem virorum non est illa ecclesia unica que contra
 15 fidem errare non potest, sed est solummodo pars illius ecclesie (quando viri sunt catholici). Si enim viri non essent pars illius ecclesie sed tota illa unica ecclesia que errare non potest, nulla mulier salvaretur, quia nulla persona viatrix salvatur nisi sit de illa ecclesia militante que errare non potest. Si autem multitudo
 20 virorum non est illa unica ecclesia que errare non potest, sequitur quod tota multitudo virorum potest contra fidem errare.

Secundum motivum eorum est tale. Tota multitudo clericorum potest contra fidem errare; ergo tota multitudo virorum potest contra fidem errare. Consequentia probatur, quia tota multitudo virorum et tota multitudo clericorum non differunt nisi sicut due partes ecclesie militantis quarum una est maior et altera
 25 minor. Sed non apparet ratio quare non ita possit pars maior errare sicut minor, quia quod tota multitudo virorum non possit errare non potest aliqua ratio cogitari nisi propter maiorem sapientiam virorum quam mulierum, vel propter maiorem sanctitatem, vel propter maiorem capacitatem ecclesiastice potestatis, scilicet ordinum et clavium ecclesie et potestatis conficiendi corpus Christi et
 30 dispensandi ecclesiastica sacramenta. Sed ex omnibus istis potest eque concludi quod tota multitudo clericorum non potest contra fidem errare sicut quod tota multitudo virorum non potest contra fidem errare, sicut ex precedentibus patere videtur. Si igitur tota multitudo clericorum potest contra fidem errare, etiam tota multitudo virorum poterit hereticari. Sed tota multitudo clericorum potest hereticari, sicut dicunt superius esse probatum. Ergo, et cetera.
 35

Tertium motivum est tale. Illud quod semel accidit, et non est revelatum a Deo quod nunquam de cetero eveniet, nec per rationem naturalem potest probari quod non sit venturum, temerarium est asserere quod nunquam eveniet. Sed aliquando tota multitudo virorum contra fidem erravit, scilicet tempore passionis
 40 Christi. Tunc enim tota fides ecclesie Christiane in matre Christi remansit. Non est autem revelatum a Deo quod hoc postea nunquam fiet, et constat quod per rationem naturalem probari non potest. Ergo absque temeritate minime affirmatur quod nunquam tota multitudo virorum contra fidem errabit.

Capitulum 33.13 nusquam] A: nunquam Ww | 14 possint] possunt LcEd | 17 mulier] melior We | 22 ergo] et added A (-We) | 24 altera] alia E | 25 errare] contra fidem added BD (-Lc) | 26 aliqua] aliquid B, alia E | 27 nisi] non C, quia nec Lc; vel quia/ quia vel added BD (-CaLc); vel added Ca | 28 capacitatem] capacitatis We | 30 istis] non added Ed | eque] omitted E | 32 non...errare] omitted EsCDE | precedentibus] predictis B | 37 eveniet] eveniat CLaLcE | 41 autem] iam added Ed | fiet] fiet BC (-Bb)D (-Ca), fiat Ed

---

Capitulum 33.32 precedentibus] Above, 30.82, p.298 35 superius] Above, c. 30, p.295ff

Discipulus: Christus revelavit apostolis quod nunquam tota multitudo virorum errabit, cum dixit, Matthei ultimo, “Ecce, vobiscum sum omnibus diebus, usque ad consummationem seculi.” Non enim dixit hoc eis pro ipsis apostolis, quia ipsi erant ante finem seculi morituri. Ergo dixit eis pro successoribus eorundem. 45

Magister: Hoc non reputant isti concludere, quia Christus verba predicta dixit apostolis pro fidelibus credentibus et credituris in eum. Ita autem erant mulieres crediture in ipsum sicut viri. Quare verba Christi ad viros restringi non debent. Propter idem dicunt quod verba Christi cum dixit Petro “Ego pro te rogavi, Petre, ut non deficiat fides tua” ad viros sunt minime coartanda. 50

Capitulum 34

Discipulus: Non est aliquo modo credendum quod tota multitudo virorum contra fidem errabit, sicut nec est credendum quod infideles unquam totam Christianitatem occupabunt. Hoc enim scripture divine et verbis Christi videtur apertissime obviare. Christus enim, ut legitur Matthei 24°, predicens destructionem Templi et Iudaici populi que facta fuit postea per Titum et Vespasianum, dixit: “Erit enim tunc tribulatio magna, qualis nunquam fuit ab initio mundi usque modo, nec fiet; et nisi breviati fuissent dies illi, non fieret salva omnis caro.” Ex quibus verbis colligitur quod nunquam futura est tanta tribulatio quanta fuit facta per Romanos. Si autem tota Christianitas quantum ad viros destrueretur, multo maior esset tribulatio Christianorum quam illa quam fecerunt Romani. Ergo nunquam tota multitudo virorum Christianorum destruetur et per consequens nunquam errabit contra fidem. 5

Item, maxima futura aversio Christianorum a fide erit tempore Antichristi. Sed tempore eius remanebunt plures viri Christiani fideles, ipsa veritate testante, que, ut habetur Matthei 24° c., loquens de persecutione futura tempore Antichristi, ait: “Surgent pseudo Christi et pseudo prophete, et dabunt signa magna et prodigia, ita ut in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi.” Ex quibus verbis colligitur quod tempore Antichristi aliqui erunt sancti viri electi qui in 15

Capitulum 33.45 dixit] We: dicit Ww | omnibus] cunctis E | 46 enim] omitted A (-We) | 47 successoribus] succedentibus E (-PaVa) | 48 Christus] cum added Ed | 49 autem] enim E (-PaVa) | 50 Quare] quia VfVcVdE (-PaVa) | 34.2 aliquo] autem E (-PaVa) | 3 nec] non BCDE unquam] nunquam BC (-Bb)LaVdE (-Ly); omitted A (-We) | 4 videtur] videntur BD (-LcFr) | 5 enim] omitted CD (-CaVd)E (-Ed) | predicens] predicans EsD (-CaLc)E, predictas Ca | 6 Templi] omitted Ed | et¹] omitted Ly | 8 illi] illius CaE | 9 verbis] omitted EsD (-Lc) | 10 quantum] quo BCaVd | 12 virorum] scilicet added B | 17 Surgent] surget LaE (-Ly) | 18 inducantur] ducantur EsE, conducantur D (-LaVd)

Capitulum 33.45 Matthei] 28:20 51 dixit] Luke 22:32 34.5 Matthei] 24:21-2 16 Matthei] 24:24

20 errorem minime inducentur, quod beatus Iohannes in Apocalypsi in diversis locis testari videtur.¹⁴⁵

Hec sunt inter alia que assertionem prefatam de improbabilitate convincunt aperte, et licet de conclusione non dubitem, tamen quomodo potest ad ista responderi, ut clarius veritatem intelligam ac de multis que ad istam spectant materiam occasionem habeam cogitandi, pandere velis.

Capitulum 35

Magister: Vis ut tibi quid sentiam de predictis aperiatur?

Discipulus: Nolo ut quid tenes in mente reveles, sed responsiones aliquas que cogitari et teneri poterunt a quocunque non differas recitare.

5 **Magister:** Hoc pacto, ut omnia que narrabo non aliter accipiantur nisi quod aliquis questionum difficilium indagator potest dicenda putare consona veritati, quomodo ad predictas instantias respondere contingat ostendam.

Discipulus: Hoc pactum feci tecum pro toto opere isto, quod volo servare, et ut tu serves exoro.

10 **Magister:** Volo etiam quod dicenda fratri M et eius sequacibus nequaquam imponas. Sicut enim in precedentibus multas recitavi sententias que assertionibus domini Iohannis et suorum sequacium obviant manifeste, quas tamen frater M et sui minime opinantur — immo, nonnullas impugnare nituntur — ita in parte futura operis huius, nisi tu nolueris, plura referam que predicti frater M et
15 sui sequaces satagunt improbare.

Discipulus: Quod istum modum teneas a principio affectavi, quia sententias contrarias quorumcunque catholicorum, et etiam interdum illas que a nullo

Capitulum 34.21 testari videtur] testatur veritatis **D** (-CaFr), testatur veritatem habere Fr | **23** et] discipulus Esm**E** (-Va) | **35.3** Nolo] volo **BCa** | quid] quod **BCD** (-Fr)**E** (-Va) | **4** et] **A**: vel **Ww** poterunt] possunt **BLaFr**, potuerint **Ed** | **6** dicenda] dicendo **E** (-Va) | putare] computare **E** | **7** contingat] contingit **BD** (-LcFr) | **8** Discipulus...9 exoro] **ABaVa**: *omitted* **Ww**. See Omissions-Additions.html, passage 41. | **10** Magister] **ABaBbCaLcUnE** (-**Ed**)**PcVbLb**: Discipulus **NaPbSa**; *omitted* **ToEsDiC** (-**Bb**)**CeD** (-**CaLc**)**KoEdAr**. See Comments.html | **M**] michaeli **B** | **11** enim] etiam **EsCaFr**, etiam enim **La**, etiam cum **Vd**; *omitted* **E** (-Va) | in precedentibus] superius **EsD** (-Lc) | multas] multa **EsD** (-**VdLc**) | sententias] sententialiter **EsD** (-**VdLc**) | **13** **M**] michael **BCaVd** | sui] sequaces *added* **EsC** (-**Bb**)**D** (-Lc)**E** | **14** nisi] si **EsmE**, ubi **D** (-LaFr) | nolueris] volueris **AvEsmC** (-**Bb**)**DE** | predicti] predictus **EsmD** (-LaLc)**E** (-**Ed**); *omitted* **Ed** | **16** Discipulus] magister written over discipulus **La** | affectavi] acceptavi **EsCDE** (-Va) | **17** et] hereticorum et *added* **BCDE** | etiam] *omitted* **BE** | illas] alia **E** (-PaVa)

Capitulum 35.16 principio] Cf. 1.3.11, p.10.

145. Perhaps Apoc. 3:10, 13:8.

Christiano tenentur (licet possint habere catholicos vel hereticos defensores), te desidero recitare. Sic enim multiplicius et efficacius exercitabimus studiosorum ingenia.

20

Magister: Pactis suppositis memoratis, quomodo ad instantias allegatas poterit responderi tue curiositati satagam explanare. Ad primam itaque dupliciter potest dici. Primo quod verba Christi prefata, “Erit enim tunc tribulatio magna” et cetera, ad literam intellecta de persecutione facta per Titum et Vespasianum non debent intelligi; quod manifeste videtur posse probari, primo quia tribulatio facta per diluvium, quando in universo mundo octo anime tantummodo salvabantur, erat multo maior tribulatione que facta est per Titum et Vespasianum, eo quod multe anime tunc salvate fuerunt.

25

Discipulus: Verba Christi predicta non intelliguntur de tribulatione generali universorum mortalium, qualis fuit illa que facta fuit per diluvium, sed de tribulatione particulari et speciali Iudeorum, quorum non fuit maior quam illa que fuit facta per Romanos.

30

Magister: Hec responsio potest taliter impugnari. Christus enim ibidem non loquitur de tribulatione speciali Iudeorum tantummodo, sed loquitur etiam de tribulatione aliarum gentium et regnorum, cum premittat ibidem dicens, “Consurget enim gens in gentem et regnum in regnum” et cetera, que verba de Iudea tantummodo, que fuit unicum regnum, non possunt intelligi. Verba ergo Christi cum dicit, “Erit enim tunc tribulatio magna” et cetera, de tribulatione Iudeorum quam intulerunt Romani non debent intelligi. Intelliguntur ergo vel de tribulatione generali cunctorum viventium vel de tribulatione speciali alicuius gentis vel aliquarum gentium determinatarum. Non possunt intelligi de tribulatione generali, quia illa que facta fuit per diluvium maior fuit quam illa quam fecere Romani. Nec possunt intelligi de tribulatione speciali gentis vel gentium facta

35

40

Capitulum 35.18 possint] possit LcE (-PaLy) | vel] et Ed | 19 recitare] recitari D (-LcFr) | 21 Magister] discipulus La | Pactis] peractis BCE (-Va) | 22 dupliciter] dicitur vel added VfE (-Va) | 23 enim] omitted VfVcE | 25 debent] debet BFr | quod] omitted E | 26 octo] scilicet OxVcBLcPaVg; scilicet added Ed; octo added OxbVgm | 27 tribulatione...est] quam facta E (-Va), quam que facta est Va | 29 Discipulus] magister La | 30 universorum] in universo B | 33 Magister] discipulus La | taliter] dupliciter Ed | enim] omitted BD | 34 speciali Iudeorum] iudeorum temporali We | 35 gentium] gentibus We | cum] et E (-PaVa); videlicet added B | premittat] premitit CaVdE (-Va) | 36 enim gens in] gens contra C (-Bb)E | et'...regnum?] omitted Ed | in?] adversus C (-Bb)Lc, contra CaE (-Ed) | in regnum] omitted BVd | 37 Verba ergo Christi] ergo/igitur christus E (-Va); omitted BVa | ergo] autem A (-We) | 38 tunc] omitted B | 39 debent] debet BPz | 40 speciali] specialiter Bb, specialis EsC (-Bb)D (-LaLc)E | 41 aliquarum] aliqua Bb, aliarum E

Capitulum 35.22 primam] Above, 34.5, p.310 35 dicens] Matt. 24:7

per Romanos, quia tribulatio Sodomorum in qua omnes perierunt maior fuit
 45 quam tribulatio per Romanos illata. Ergo verba Christi predicta de tribulatione
 que facta est per Romanos non debent intelligi.

Discipulus: Potestne probari aliter quod verba Christi prefata non debent intel-
 ligi de tribulatione facta per Romanos tempore Titi et Vespasiani?

Magister: Aliter ostenditur sic. Tribulatio que erit tempore Antichristi maior
 50 erit quam tribulatio que fuerit facta per Romanos. Ergo de tribulatione facta per
 Romanos non debent illa verba intelligi.

Discipulus: De qua ergo tribulatione debent intelligi?

Magister: Potest dici quod verba illa debent intelligi specialiter de tribulatione
 fidelium, qui scilicet rectam fidem tenent de Deo, inter quos quidam sunt electi
 55 et alii ad penam eternam sunt presciti. Et non de quacunque tribulatione, sed de
 tribulatione que erit sub Antichristo, quando tantam habebunt tribulationem
 quantam fidem rectam tenentes nunquam habuerunt, licet sepe infideles maio-
 rem tribulationem habuerint et sint forsitan habituri. Tribulatio enim facta per
 diluvium respectu infidelium erat maior quam erit tribulatio tempore Antichristi
 60 respectu fidelium, quia tunc omnes infideles pariter perierunt, sed respectu
 fidelium non erit tanta tempore Antichristi, quia non omnes fideles tunc
 peribunt. Maior etiam fuit tribulatio Sodomorum, quando quinque civitates
 subverse fuerunt, quam erit tribulatio fidelium tempore Antichristi. Et ita sepe
 fuit maior tribulatio infidelium quam erit tribulatio illa quam Christus predixit
 65 futuram, que tamen forsitan erit tanta quod fideles paucissimi remanebunt firmi
 in fide. Et an illi fideles erunt viri vel mulieres solus Deus novit, et illi quibus
 Deus specialiter revelavit.

Ad secundam instantiam potest dici quod electi comprehendunt viros et
 mulieres, et ideo per hoc quod iuxta promissionem Christi tempore Antichristi
 70 remanebunt electi non potest concludi quod illi electi erunt viri. Mulieres enim
 poterunt esse tunc electe.

Capitulum 35.46 est] fuit A (-We)Fr | 47 Discipulus... 51 intelligi] ABaVa: *omitted* Ww. See
 Omissions-Additions.html, passage 42. | 50 erit] Vc: est Ww | que] *omitted* WeAvBa
 | 52 Discipulus] magister La | 53 Magister] discipulus La | Potest] debet E (-Va) | 55 ad] per Ed
 | 56 habebunt] *omitted* E (-Ed) | 57 rectam] certam VgPz, certe Ly | 58 habuerint] habuerunt
 BaC (-Bb)VdFrE (-Ed) | sint] sicut OxBbE | forsitan] sunt *added* E | enim] autem Ed
 | 59 respectu infidelium] *omitted* C (-Bb) | tempore] *omitted* E | 61 tunc] *omitted* A (-We)
 | 62 tribulatio] tempore *added* BD (-Lc) | 63 tempore...64 infidelium] *omitted* Vg, *added* Vgm
 | 65 paucissimi] pauci EdVgb, pacifici E (-Ed) | 66 quibus] solus *added* B | 67 Deus] hoc *added*
 BD (-Lc) | 68 instantiam] rationem Ly | 70 viri] quia *added* Ed | enim] *omitted* CaE (-Va)

Capitulum 35.68 secundam] Above, 34.14, p.310

Discipulus: Videtur quod illi qui tenent predictam assertionem non multum reputarent de stabilitate et constantia Christianorum.

Magister: Est quedam assertio qua affirmatur aperte quod temerarium est asserere omni tempore futuros Christianos qui erunt constantiores in fide quam fuerint Iudei. Quamvis enim fuerint Christiani in fide constantissimi, et aliqui firmi in fide sint futuri, tamen nescitur ab aliquo viatore, nisi alicui Deus revelaverit, an multitudo catholicorum ad illam paucitatem deveniet in qua fuit tempore Noe et temporibus Patriarcharum et in veteri lege, et an Saraceni vel alii infideles omnes regiones Christianorum et fidelium occupabunt. In talibus enim aliquid diffinire est de futuris temere divinare. Poterit enim Deus, exigentibus Christianorum demeritis, permittere omnes ab infidelibus subiugari et paucis exceptis ad sectam ipsorum converti; qui postea poterit, si voluerit, sua pietate totum mundum ad fidem convertere, quemadmodum per paucos discipulos magnam partem mundi fidei subiugavit. Et ideo sunt quidam dicentes quod si Saraceni vel alii infideles Christianitatem invaserint, temere Christiani presumunt se per divinam potentiam protegendos, si terras suas — disseminatis iam ubique terrarum heresibus, simoniis, persecutionibus, diffamationibus et calumpniis innocentium, violentis iudiciis, guerris, dissensionibus et discordiis rerum et dominiorum ac iurium, occupationibus et invasionibus alienorum, ambitionibus, acceptionibus personarum, distributionibus impiis et iniquis honorum, iracundia, invidia, et iniustitiis ac aliis vitiis spiritualibus et carnalibus innumerabilibus, quibus tota vel fere tota Christianitas videtur infecta — neglexerint expurgare. Omnibus enim hereticis et fautoribus eorum ac nequitiiis aliis involutis extinctis, terrisque omnium Christianorum ab infidelibus occupatis, poterit Deus etiam, per duos vel tres aut duodecim vel viginti seu plures quos elegerit orthodoxos, multiplicare plusquam unquam fuerint Christianos, ac

---

Capitulum 35.72 Discipulus] magister La | tenent] tenerent A (-WeVc) | 73 reputarent] reputent FrVgVa, reputant CaE (-VgVa) | de stabilitate] stabilitatem EsFrE; ecclesie added Ly constantia] constantiam EsFrE | 74 Magister] discipulus La | qua] que BaLaFrE (-Va) | 76 fuerint] fuerunt OxAvBCD (-LaFr)E (-PaVg), erant Fr | enim] etiam BD | fuerint] fuerunt BD (-LaFr)Ed | Christiani] omitted E (-Va) | 77 sint] sicut CD (-LcFr)Va | 78 tempore] temporibus BD (-LcFr) | 79 vel] et LcFrE (-PaVg) | 80 occupabunt] ideo added Ed | enim] A (-OxAv)BaFrPab: autem Ca; omitted Ww | 81 est] et E (-Va); est added Pab | futuris] aliquid added E (-Pa); aliud added Pa divinare] vanum est added Ed | 83 qui] cui E (-Ed) | 84 paucos] apostolos sive added Ed | 86 vel] et FrEd | presumunt] presumant E (-PaVa) | 87 divinam] dimidiam Ed | protegendos] protegentes Ed | disseminatis] disseminatas Ed | 88 ubique] undique VcC (-Bb) | 89 violentis] violentiis WeBa | guerris] gravaminibus B; gap C (-Bb) | 90 iurium] virium D (-LcFr)PaVg | invasionibus] invasoribus PzVgm; aliquorum added D (-La) | 92 honorum] bonorum EsE | 93 innumerabilibus] gap C (-Bb) | tota vel] omitted BFr | neglexerint] neglexerit VcC, neglexerunt Ed; omitted A (-WeVc) | 94 expurgare] omitted A (-WeVc) | 95 terrisque omnium] terris omniumque BLaLc

100 terram sanctam et maiores quam unquam habuerint regiones, infidelibus
 exstirpatis, eorum subdere ditioni. Quid tamen de predictis eveniet nolunt, cum
 se spiritum prophetie habere non reputent, divinare. Et ideo concedunt,
 quemadmodum predixisti, quod non est credendum quod infideles unquam
 totam Christianitatem occupabunt; nec etiam est credendum quod totam
 Christianitatem nullatenus occupabunt; neutrum enim est certum nisi Deo et cui
 105 Deus revelavit. Quamvis dicant nonnulli quod tempore Antichristi tanta erit
 persecutio et extinctio catholicorum quod omnis regio in universo orbe erit per
 infideles vel apostatas occupata, et an simile quid eveniet, vel non eveniet, ante
 tempora Antichristi dicunt quod per scripturam divinam vel doctrinam
 universalis ecclesie sciri non potest.

Discipulus: Certum est quod fides Christi usque ad finem seculi permanebit.
 110 Ergo certum est quod nunquam infideles totam Christianitatem occupabunt.

Magister: Respondent dicentes quod male arguis, quia fides Christi poterit
 remanere in catholicis dispersis et latitantibus in terris ab infidelibus occupatis,
 quemadmodum nunc Iudei aliqui et Saraceni (etiam publice) in terris
 Christianorum manent.

Capitulum 36

Discipulus: Istam assertionem tam absurdam existimo quod ipsam dignam
 reprobatione maiori non censeo. Ideo ipsa dimissa ad complendam materiam
 quam incepi volo te aliam magis rationabilem breviter pertractare. Queso enim
 5 ut michi reveles an aliqui sentiant quod tota multitudo Christianorum valeat
 heretica pravitate fedari.

Magister: Iudei et Saraceni et pagani firmissime tenent fidem Christianorum
 esse erroneam.

Discipulus: Non intendo querere de illis sed de Christianis, sub Christianis
 10 etiam hereticos comprehendo.

Magister: Nescio aliquem Christianum qui hoc teneat.

Capitulum 35.98 habuerint] habuerunt BC (-Bb)CaFr | regiones] religiones E (-Ed) | 99 tamen] autem EsCDE | cum] dicere Ed | 100 non] nec E, non Pab | reputent] reputant A (-We)CaE (-Va) | 101 quemadmodum] etiam added E (-Va) | unquam] nunquam EsFiLaE (-Vg) | 104 revelavit] revelaverit BFr, revelabit Ed | 107 tempora] tempus Ed | 109 Discipulus] magister La | 111 Magister] discipulus La | quod] omitted Ed | fides] catholica added E | 113 etiam] Ed: licet Ww | 36.2 Discipulus] magister La, omitted CaLc | existimo] We: extimo A (-We), estimo Ww | 4 breviter] omitted LcE | 7 Christianorum] christianam OxE | 10 comprehendo] comprehendendo VfVcEd

Discipulus: Licet nescias Christianum aliquem hoc tenere, tamen pro hoc aliquas rationes excogitare nitaris.

Magister: Ad conclusionem falsam nulla ratio nisi sophistica potest adduci.

Discipulus: Consentio quod pro assertione predicta nulla valet ratio nisi sophistica allegari. Tamen sepe rationes apparentes et difficiles ad solvendum pro falsis inducuntur; unde qualescunque invenire coneris. 15

Magister: Quod tota multitudo Christianorum usum rationis habentium possit contra fidem errare tali ratione probatur. Quantum ad possibilitatem errandi et peccandi idem iudicium est habendum de multis et de paucis arbitrii libertatem et peccabilitatem habentibus. Sed parva multitudo Christianorum, propter libertatem arbitrii et peccabilitatem, potest contra fidem errare. Ergo et propter eandem causam tota multitudo Christianorum potest contra fidem errare. Confirmatur hec ratio, quia ubi est eadem causa debet esse idem effectus. Causa autem quare Christianus potest contra fidem errare est quia nemo credit nisi volens,¹⁴⁶ eo quod articuli fidei non sunt de se evidentes. Sed ista causa reperitur in tota multitudo Christianorum, quia articuli fidei non sunt evidentes toti multitudini, et ideo ipsa non credit nisi volens. Ergo ita poterit tota multitudo Christianorum errare sicut unus solus. 20 25

Secunda ratio talis est. Illa multitudo que non est confirmata in fide potest contra fidem errare, sicut illa multitudo usum rationis habentium que non est confirmata in gratia potest peccare. Tota autem multitudo Christianorum non est confirmata in fide, quia nullus Christianus in hac vita est confirmatus in fide. Ergo, multo fortius, tota multitudo non est confirmata in fide. Ergo tota potest contra fidem errare. 30 35

Tertia ratio est hec. Illa multitudo quando est sola potest contra fidem errare que valet errare contra fidem postquam sibi alii sunt adiuncti per quos nichil necessario bonitatis aut virtutis sibi diminuitur sed magis accrescit, quia eadem multitudo est fortior cum aliis sibi conferentibus quam sola. Sed tota multitudo Christianorum que nunc est, si ipsa manente integra nullo ex ea penitus pereun- 40

Capitulum 36.14 conclusionem] questionem CaFrEd | 15 Consentio] concedo Ed | valet] valeat B | 17 falsis] falso B | 20 habendum] omitted D (-Lc) | 23 causam] rationem C (-Bb) | 25 autem] omitted E (-PaVa) | 27 quia] et E | non] omitted EsC | non...evidentes] semper inevidentes sunt Pa, non sunt inevidentes Va, sunt inevidentes LaVdE (-PaVa) | 31 sicut] sed D (-Lc) | 36 Tertia... errare] omitted Lc (Na does not omit) | 37 adiuncti] coadiuncti BD (-VdLc) | 38 bonitatis] veritatis Ed | sibi] omitted Ed | eadem] illa BD (-CaLc) | 40 si] omitted CaEd | nullo] nec uno Ed | ea] eo EsCD (-CaVd)Vg

146. Cf. Augustine, *In Iohannis evangelium* tr. 26, 2, CCSL vol.36 p.260; or PL vol.35 col. 1607.

te, postquam multi alii effecti fuerint Christiani ac sacerdotes et episcopi, poterit contra fidem errare. Ergo eadem multitudo, si sola remanserit (nullo alio effecto Christiano, antequam aliquis alius fidem susceperit), poterit contra fidem errare. Et ita hec est possibilis: “Tota multitudo Christianorum errat contra fidem”.

- 45 Quarta ratio est hec. Nulla auctoritate videtur posse probari quin possibile sit omnes Christianos preter duos episcopos contra fidem errare, quia omnes promissiones Christi de fide usque ad finem seculi duratura salvari possunt si omni tempore ad minus duo episcopi catholici fuerint et fideles. Ponatur ergo quod omnes Christiani efficiantur heretici preter duos episcopos. Quo posito, probatur
50 quod illi episcopi duo, antequam aliquis alius efficiatur catholicus, possunt contra fidem errare, quod ostenditur primo sic. Neuter illorum est tunc confirmatus in fide; ergo uterque illorum potest contra fidem errare. Secundo sic. Non maior cura esset Deo de illis duobus episcopis eo quod essent soli fideles quam fuit de primis duobus parentibus quando erant soli fideles. Sed
55 primi parentes quando erant soli potuissent contra fidem errare. Ergo et illi episcopi possent contra fidem errare.

- Quinta ratio probat specialiter quod tota multitudo christianorum virorum et mulierum usum rationis habentium potest contra fidem errare. Quia tota illa multitudo potest contra fidem errare qua errante salvantur omnes promissiones
60 Christi de fide usque ad consummationem seculi permansura. Sed errante tota multitudine Christianorum virorum et mulierum usum rationis habentium, possunt salvari promissiones Christi de fide mansura. Nam Christus est vere spiritualiter cum parvulis baptizatis per gratiam et virtutes. Fides etiam beati Petri pro qua Christus rogavit nequaquam deficeret, quia reperiretur in parvulis;
65 parvuli enim habent habitum fidei. Ergo errante tota multitudine Christianorum habentium usum rationis, possunt salvari promissiones Christi per parvulos

---

Capitulum 36.41 effecti] *omitted* Ed | fuerint] fuerunt FiVdFrE | poterit] potest B
| 42 remanserit] manserit EsCD (-Fr)E, permanserit Fr | 44 errat] errabit CCaVdE | 48 et fideles] in
fide Ed | 50 episcopi] *omitted* B | 51 quod... 52 Secundo] ABaVa: *omitted* Ww | primo] *omitted*
WeBa | 54 quam ... fideles] *omitted* WeEs, *added* Esm | fuit] fuerit Ed | soli fideles] *omitted* Ed
| 55 soli] fideles *added* EsCDE (-Pa)Pam | 57 ratio] est talis et *added* BD (-LcFr), est que Lc, est hec
et Fr | christianorum] *omitted* C (-Bb)E | 60 consummationem] finem FiVdFrE | 61 et] *omitted* We
| 62 fide] christi *added* Ly | mansura] usque ad finem et cetera *added* B | 64 reperiretur] reputaretur
EsCDVa (PaVg altered to “reperiretur” from “reputaretur”) | 66 Christi] de fide mansura *added* BD

baptizatos. Ergo temerarium est asserere quod nunquam tota multitudo Christianorum usum rationis habentium contra fidem errabit.

Capitulum 36.68 errabit] Confirmatur, quia si ponatur quod credenda fidei necessaria ad salutem, que sunt finita, sint duodecim articuli fidei tantum, et sint duodecim homines tantum, quorum quilibet credat unum articulum tantum et omnes alios credat esse falsos: omnes tunc simul credent fidem petri, et sic promissio christi manet salva; et tamen sunt heretici. Ergo et cetera *added* Fr

Manuscripts and early editions¹⁴⁷

An: Padua, Biblioteca Antoniana, ms 197

Contents: 1 Dial. (fols 1r-155r). 1 Dial. books 2-7 begin at 5r, 16v, 20v, 29v, 47r, 103r.

Published Information: Guiseppe Abate and Giovanni Luisetto, *Codici e manoscritti della Biblioteca Antoniana* (Vicenza: Neri Pozza Editore), 1975, pp. 219-220. Dates manuscript to fourteenth century. Quotes note in the bottom margin of fol. 1: "Magister Laurentius conduxit in Paduam 2 Aprilis 1409 m. sua." See Gargan, L., "Le note 'conduxit'. Libri di maestri e studenti nelle Università italiane del Tre e Quattrocento", in Jacqueline Hamesse (ed.), *Manuels, programmes de cours et techniques d'enseignement dans les Universités médiévales* (Louvain-la-Neuve 1994), pp. 385-400.

Ar: Paris, Bibliothèque de L'Arsenal, Lat. 517

Contents: Petrus de Alliaco (d'Ailly), *Abbreviatio* (fols. 1-15), 1 Dial., (fols. 17r-238r), 2 Dial. (fols. 238r-257r), 3.2 Dial. (fols. 257r-303v). 1 Dial. books 2-7 begin at 25v, 46v, 54r, 71r, 96v, 172v.

Published Information: *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque de l'Arsenal*, t. I (Paris: Plon, 1885), p. 366. Dates manuscript to the 15th century.

According to Murdoch, *Abbreviatio*, p. xlvi, the watermarks suggest that **Ar** was written "probably not before about 1430 and possibly not for thirty years or so later".

One scribe wrote fols. 17r to 69v (col. a, line 10), another took over briefly to 73r (col. a, line 9), the first scribe then resumed to 75v (col. b, line 8, corresponding to 1 Dial.5.3.184), and a third scribe finished the *Dialogus* and copied the *Abbreviatio*, which is bound at the front of the volume. 1 Dial. ends and 2 Dial. begins on the same page (238r), 2 Dial. ends and 3.2 Dial. begins on the same page (257r); the three parts always made one MS.

The third scribe seems to have used a different exemplar. Up to that point **Ar** is close to **Pb**, afterwards it is close to **Ca**.

Ar ends part way through 3.2 Dial. 3.17, at "hoc multis rationibus improbatur primo" (= **Ly** fol. 271v a53)

---

¹⁴⁷ Many manuscripts have now been digitised and posted online and so have many catalogues. See sigla.html for more complete and up-to-date information about the manuscripts and links to materials online.

Au: Auxerre, Bibliothèque municipale, MS. Lat. 252 (213)

Contents: 3.2 Dial. (fols. 88-140). Manuscript also contains *Tractatus de ecclesiastica potestate*, by Alexander de Sancto Elpidio, *Determinacio compendiosa de jurisdictione imperii et auctoritate summi pontificis*, by Tolomeo of Lucca, and *Tractatus de potestate regia et papali*, by John of Paris.

Published Information: *Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques publiques de France: Départements*, t. VI: Auxerre (Paris: Plon, 1887), pp. 87-8. Dates manuscript to the 14th century. Seventeenth century note: “Monastarii S. Germani Autissiodorensis”.

3.2 Dial. ends with the word “antistitem” (=Ly fol. 270v a23).

Av: Bibliothèque municipale, Avignon, ms 324

Contents: Tabula (fol. 1r-12v); 1 Dial. (fol. 13r-311v). 1 Dial. books 2-7 begin at 21v, 43r, 51r, 69r, 105v, 218r.

Published Information: *Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques publiques de France: Départements*, t. XXVII: Avignon, t. I (Paris: Plon, 1894), pp. 235-6. Dates manuscript to the first part of the 15th century. Quotes note on fol. 312v: “Frater Matheus Chenzeti, ordinis fratrum Predicatorum, conventus Avenionis”. About Chenzeti nothing seems to be known.

Contains the same tabula as **Vc**. At the beginning of each chapter there is a summary, the same as in **Ox**, to the end of 1 Dial. 1-3 (50r); from the beginning of 1 Dial. 4 (51r) at the top of each chapter a space is left for a summary to be added later.

Ax: Bibliothèque Méjanes, Aix-en-Provence, ms Lat. 1463 (1329)

Contents: 1 Dial. (fol. 1-175), 2 Dial. (fol. 176-191r). 1 Dial. books 2-7 begin at 6r, 18v, 23v, 33v.

Published Information: *Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques publiques de France: Départements*, t. XLV: Paris-Besançon-Aix, 2e Supplément, (Paris: Plon, 1915), p.478. Dates manuscript to 14th century. (Knysh: The possibility that this is a 15th century manuscript cannot be excluded.)

Gift of Auguste Pécoul, 1906. According to biographical information available in the Bibliothèque Méjanes, A. Pécoul spent time in the diplomatic service and had connections throughout Europe. See also H. Lemonnier, “Auguste Pécoul”,

Bibliothèque de l'École des chartes, Année 1916, Volume 77 n. 77, pp. 388-390. We do not know where he acquired the MS or where it was written.

Ba: Universitätsbibliothek Basel, A.VI.5

Contents: 1 Dial. (fols. 2r-349v), 2 Dial. (fols. 350r-379v), 3.2 Dial. (fols. 380r-427v). 1 Dial. books 2-7 begin at 11v, 35r, 43r, 62r, 102v, 230r.

“Iste liber est fratrum predicatorum domus Basiliensis” (fol. 1r). Handwriting changes at 350r, 360r, 380r. The library’s handwritten description dates this manuscript to the 15th century.

3.2 Dial. ends at “antistitem” (=Ly fol. 270v a23).

Bb: Universitätsbibliothek Basel, B.VI.2

Contents: 1 Dial. (fols. 2r-225r). 1 Dial. books 2-7 begin at 7r, 21v, 27r, 40r, 66v, 154r.

Published Information: Gustav Meyer, Max Burckhardt and Martin Steinmann, *Die Mittelalterlichen Handschriften der Universitätsbibliothek Basel, Abteilung B: Theologische Pergamenthandschriften*, Band I (Basel, 1960), pp. 569-571. Dates manuscript to mid-14th century. A note at 225v says: “Iste liber est fratrum predicatorum domus Basiliensis et est de libris Magistri Iohannis de Effringen”. We do not know when this note was written. If the information is correct, Bb is an early MS. (Ioh. de Effringen died in 1375). See also Miethke, “Marsilius und Ockham: Publikum und Leser ihre Politischen Schriften im Späteren Mittelalter”, *Medioevo* 6 (1980), p.551.

In the margins there are argument summaries in boxes (e.g. 10r, 28v, 29r). There is a critical comment at 3v.

Br: Stadtbibliothek Braunschweig, MS cxlviii

Contents: 1 Dial., books 1 and 2 only (fol. 96a-119b).

Published Information: Heinrich Nentwig, *Die Mittelalterlichen Handschriften in der Stadtbibliothek zu Braunschweig* (Wolfenbüttel, 1893), p.132.

The codex, like many others described in Nentwig’s Catalog that came from the Franciscan convent of Braunschweig, is a collection of short pieces or extracts (often incomplete) on miscellaneous topics written by various hands — as if some librarian gathered up loose pieces and bound them into a volume.

Bi: Bischöflichen Zentralbibliothek Regensburg, Fragment I.3.16

This is a fragment containing 1 Dial. 2 part-way through c. 4 to the end of c. 7.

Benedikt Konrad Vollmann, *Fragmente der Bischöflichen Zentralbibliothek Regensburg: Nichtliturgische Fragmente — Theologische Abhandlungen und Varia* (Regensburg: Schnell & Steiner, 2009).

Ca: Bibliothèque Municipale Classée, Cambrai, ms Lat. 286 (271)

Contents: 1 Dial. (fols. 1-163r), 2 Dial. (fols. 163r-179r), 3.2 Dial. (fols. 179r-217v), and a list of chapters of 3.2 Dial. (fols. 218r-221r). 1 Dial. books 2-7 begin at 5v, 16v, 21r, 31r, 50v, 109v.

Published Information: *Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques publiques de France: Départements*, t. XVII: Cambrai (Paris: Plon, 1891), p.109. Dates manuscript to 14th century. On fol 163r: “Explicit liber septimus prime partis Dyalogorum... J. Maurroy”.

Unpublished letter from Gilbert Ouy to Ian Murdoch: **Ca** “est écrit vers la fin du X^{IV}e siècle”; Maurroy “devait travailler pour Pierre d’Ailly”. Murdoch (*Abbreviatio*, p. xxxiv) suggests that this manuscript belonged to d’Ailly but was not the copy from which he made the *Abbreviatio*.

All three parts are written in same hand. There is some difference in the rubrication of 3.2 Dial. compared with first two parts.

3.2 Dial. ends at “antistitem” (=Ly fol. 270v a23).

Ce: Biblioteca Comunale Malatestiana, Cesena, Codice Malatestiano D. XIX 2

Online: <http://catalogoaperto.malatestiana.it/elenco-libri/libro/?saggioid=DX.19.02>

Contents: 1 Dial. (fols. 1r-188v); from fol. 189r Michael of Cesena, *Dilucidatio super Psalmum Miserere*. 1 Dial. books 2-7 begin at 6v, 20v, 26r, 38r, 61r, 133r.

Published Information: Library’s description http://catalogoaperto.malatestiana.it/ricerca/?oldform=mostra_codice_completo.jsp?CODICE_ID=94. R. Zazzeri, *Sui codici e libri a stampa della Biblioteca Malatestiana di Cesena* (Cesena 1887), pp. 160-1. Albinia C. De La Mare, “Lo scriptorium di Malatesta Novello”, in Fabrizio Lollini and Piero Lucchi (eds.), *Libreria Domini: I manoscritti della Biblioteca Malatestiana: testi e decorazioni* (Bologna, 1995), pp. 34- 93, esp. pp. 60 and 92. According to De La Mare, this

manuscript was written for the noble patron Malatesta Novello by two unnamed scribes (handwriting changes from 146v to 147r) sometime between 1452 and 1465.

Di: Bibliothèque Municipale, Dijon, ms 340 (249)

Contents: 1 Dial. (fols. 1-274v), 2 Dial. (fols. 274v-299v), 3.2 Dial (fols. 299v-377v). 1 Dial. books 2-7 begin at 9r, 27v, 33v, 52r, 91v, 189v.

Published Information: *Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques publiques de France: Départements*, t. V: Dijon (Paris: Plon, 1889), pp. 92. Dates manuscript to 15th century.

Ballweg has drawn attention to the changes of handwriting in this manuscript. It consists of gatherings (beginning 2r, 22r, 40r, 64r, 88r, 108r, 126r, 146r, 166r, 184r, 200r, 220r, 245r, 265r, 285r, 303r, 323r, 345r, 365v) each written by a different hand. This suggests that the manuscript was produced quickly by taking its exemplar to pieces for simultaneous copying (cf. **We**).

What was apparently originally the last gathering ended (fol. 365v) at the equivalent of **Ly**, fol. 270 a23 (at the word “antistitem”, the point at which a number of other MSS also end). Just before the end two passages were omitted (= **Ly** fol. 269v b2-40, fol. 270r b17-55). The first of these omitted passages is not supplied. However, some time later the passage on 365v following the point at which the second omission (= **Ly** fol. 270r b56-270v a23) had been made was crossed out and text equivalent to **Ly** fol. 270r b17 to the end of **Ly** was copied in a new hand, continuing into what is now the last gathering (which begins on 366r). Before this change of handwriting, the chapter numbering in **Di** was one ahead of **Ly**, i.e. the chapter including the material deleted was ch. 17, whereas in **Ly** it is ch. 16. After the new copyist takes over, the chapter numbering is the same as in **Ly**, and each chapter has a content summary identical with the summaries found in **Ly** and (as far as we know) in no earlier witness. The last sentence, “Et hec de tertia parte dialogorum pro nunc tibi sufficiant”, is found otherwise only in **Ly** (not in **Pz**). These facts suggest that the last gathering of **Di** was copied from **Ly** (published 1494). Since the last gathering is integral to the manuscript as at present bound, the manuscript must have been bound after the publication of **Ly**, though presumably the bulk of the volume had been copied some (undetermined) time earlier. Only the binding establishes any relationship between this manuscript and the Cistercian order and there is otherwise no indication of ownership. Since it was in their possession, it may well have been copied by or for a member of the order, but we cannot be sure.

Es: Escorial, Biblioteca privada de los padres Agustinos de El Escorial

Contents: 1 Dial. (fol. 1-175r), 2 Dial. (175r-192v), 3.2 Dial. (192v-232r). 1 Dial. books 2-7 begin at 5v, 17r, 21v, 32r, 52r, 114v.

Published Information: Jose Maria Ozaeta O.S.A., “Codice de los ‘Dialogos’ de Ockham en la biblioteca privada de los PP. Agustinos del Escorial”, *Ciudad de Dios* 189 (1976), pp. 493-512. Dates manuscript to the late 14th or early 15th century.

Contains emendations throughout, some in the margins, some between lines, some written into gaps in the text or over erasures, also notes (“Nota...”) and other comments. These emendations were apparently not made by the original scribe. Some decoration of initial capitals, sometimes with vertical lines and two circles making a strange face. On the page on which 1 Dial. ends 2 Dial. begins (175r), on the page 2 Dial. ends 3.2 Dial. begins (192v): the three parts always made one MS.

Some material is out of place. On fol.33ra at 5.2.84 the passage 5.3.115-5.3.226 is inserted, running to fol.33vb. It should have begun on fol.35rb. Marginal notes draw attention to the displacement.

A comment at the end of the main text (232r) after the word “antistitem”: “hic est finis istius doctoris quia non reperitur plus parisius Deo laus et virgini intemerate”. This suggests either that **Es** was copied at least partly in Paris (a note preceding fol. 1r suggests it was copied in Toulouse) or that the copyist had made inquiries in Paris or, more likely, that **Es** had a Parisian exemplar. If “doctoris” is an error for “dialogi” the comment may have been copied from the exemplar.

Fi: Biblioteca Medicea-Laurenziana, Florence, ex. Biblioteca S. Crocis, Plut. XXXVI, dext., cod. 11

<http://teca.bmlonline.it/ImageViewer/servlet/ImageViewer?idr=TECA0001425031&keywords=Plut.36dex.11#page/1/mode/1up>

Contents: 1 Dial. (fols. 1-126v), 2 Dial. (fols. 127r-141v). 1 Dial. books 2-7 begin at 4v, 13r, 16r, 23r, 38r, 86r.

Published Information: A.M. Bandini, *Catalogus codicum latinorum bibliothecae Mediceae Laurentianae*, t. IV (Florence), cols. 716-7. “Saec. partim XIII. et partim XIV. [i.e. 14th and 15th] binis columnis, duplici manu”. On preliminary page (preceding 1r): “Iste liber est ad usum fratris Ludovici de Nerlis, quem emit parisius dum ibidem studens existerit anno domini

mccclxxii.” According to Bandini, 2 Dial may have been written by Thedaldus da Casa.

1 Dial. is in two hands (Ballweg has drawn attention to a change at fol. 72va line 6, in 1 Dial.6.83) and 2 Dial. in another hand. It seems likely that 1 Dial. and 2 Dial. were written separately and later bound into one volume. We do not know when the note referring to Ludovico de Nerli was written. If the information is correct, the copy of 1 Dial. must have been made before 1372. If Bandini’s identification of the scribe is correct, the copy of 2 Dial. must have been written in the late 14th or early 15th century (Thedaldus gave his books to S. Croce in 1406, and seems to have died a few years later: F. Mattesini “La biblioteca francescana di S Croce e Fr. Tedaldo dell Casa” in *Studi Francescani* 57 (1960) pp.254-316, at p.269.)

Fr: Frankfurt-am-Main, Stadt- und Universitätsbibliothek, Lat. quart. 4

Contents: List of chapters of the *Dialogus* (fols. 1v-8v; fols 9-12r blank); Prologue otherwise found only in **We** (fol. 12v); 1 Dial. (fols. 13r-238r); 2 Dial. (fols. 238v-258v); *Compendium errorum Johannis XXII* (fols. 258v-272v); 3.1 and 3.2 Dial. (fols. 272v-396v); *Octo questiones* (fols. 397r-450v). 1 Dial. books 2-7 begin at 19v, 35v, 42r, 56v, 84r, 168v.

Published Information: Karin Bredehorn and Gerhardt Powitz, *Die mittelalterlichen Handschriften der Gruppe Manuscripta Latina in Kataloge der Stadt- und Universitäts-bibliothek Frankfurt-am-Main* (Frankfurt-am-Main, 1979), pp. 7-9. Dates the manuscript to about 1460. See also Ockham, *Opera Politica*, ed. H.S. Offler, vol. 1 (edn. 2), p.5 (F), and vol. 4, p.8 (F), and G. Knysh, *Ockham Perspectives* (Winnipeg, 1994) pp. 15-17, 37.

Text written in the same hand throughout, marginalia in a number of different hands. There are some corrections or additions to the text, some of which seem to be in the hand that wrote the text. **Fr** includes a “prologue” otherwise found only in **We** (written in **Fr** on the second column of the back of a folio (12v) preceded by several blank folios, facing the first page of the text — possibly a later addition). **Fr** also contains a number of passages not found in other MSS, apparently composed by the scribe or by someone earlier; see for example 1 Dial. 4.30.

In 3.2 Dial. 3.15 a passage is omitted (=Ly fol. 269v b2-40); this omission is not supplied. Another passage is omitted in 3.2 Dial. 3.16. After “antistitem” (=Ly fol. 270v a23), which is the end of many manuscripts of 3.2 Dial., there is a gap of about 10 lines and the text continues (389r) with the second omitted passage

(=Ly fol. 270r b17-56). At the end of this passage, after a small indent, the text continues (389va line 26) with the rest of the sentence following “antistitem” and goes on to the end of the text as found in **Mz**, **Pz** and **Ly**. Thus the text of chapter 16 is out of order, with only some white space to warn the reader. The text continues but (unlike **Di**) without the chapter summaries found in **Ly** and without the last sentence found in **Di** and **Ly**. It appears that the text originally ended at “antistitem” (or rather, since **Fr** continues with *Octo questiones*, the exemplar from which **Fr** got 3.2 Dial. originally ended “antistitem”) and that more material has been added, possibly from **Mz** or **Pz** or some kindred manuscript.

Gs: Goldast, Melchior: Monarchia Sancti Romani Imperii (Frankfurt/Main, 1614; repr. Graz, 1960), vol. 2, pp. 398-957

A reprint of **Ly**.

Ko: Köln, Stadtarchiv, GB fol. 76

Contents: 1 Dial. (fols. 1-275r), 2 Dial. (fols. 275v-297v); Petrus de Alliaco (d’Ailly), *Abbreuiatio* (fols. 298r-313v). 1 Dial. books 2-7 begin at 9r, 28r, 35v, 52v, 84r, 182r.

Published Information: Joachim Vannebusch, *Die Theologischen Handschriften des Stadtarchivs Köln* (Köln, 1976), Teil 1, p.59-61. Dates **Ko** to about 1470.

The text is written in the same hand throughout. Marginalia are in various hands. Some corrections seem to be in the same hand as wrote the text, some in other hands.

La: London, British Museum [The British Library], Additional manuscript 33,243

Contents: 1 Dial. (fols. 1-259r) and 2 Dial. (fols. 259v-282v). 1 Dial. books 2-7 begin at 9v, 26v, 33v, 48v, 79v, 174v.

Published Information: British Library *Catalogue of Additions to the Manuscripts in the British Museum in the years 1882-1887* (London, 1889), p.281-2. Written in Italy in the latter half of the 15th century. According to fol. 282v, this manuscript belonged to François de Ranchicort (cf. bottom margin, 1r), Canon of Arras, who presented it to the Celestines of Amiens in 1507.

Lb: London, British Museum [The British Library], Harleian manuscript 33

Contents: 1 Dial. (fols. 1r-168v), 2 Dial. (fols. 168v-185v), tabula (fols. 186r-188v). 1 Dial. 2 begins at 7v, book 5 at 20r, 6 at 41r, 7 at 109r.

Published Information: British Library, *Catalogue of Illuminated Manuscripts*, <https://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=4224&CollID=8&NStart=33>. Also Alfonso Sammut, *Unfredo Duca di Gloucester e gli Umanisti Italiani* (Padova, 1980), pp. 102-3. Sammut dates the manuscript to the 15th century. “Scrittura gotica corsiva inglese”. Donated to Oxford university library by Humphrey Duke of Gloucester in 1443/4. The following references are from S. McKendrick per Ian Murdoch: A.C. de la Mare, “Manuscripts given to the University of Oxford by Humfrey, Duke of Gloucester”, *Bodleian Library Record* 13 (1988), pp. 30-51, 112-121, at pp. 40-2; C.E. Wright, *Fontes Harleiani. A study of the Sources of the Harleian Collection of Manuscripts Preserved in the Department of Manuscripts in the British Museum* (London, 1972), pp. 131, 200, 263. Murdoch, *Abbreviatio*, pp. xxxiv-xxxv, reports that Gilbert Ouy believed that **Lb** may have been copied for Pierre d’Ailly.

Part 1, book 2, chapter 30 up to book 4, chapter 27 is missing (the missing material, probably one gathering, would have gone between 18v and 19r). In the margins and between the lines there are many corrections. Fol. 135r-135v (1 Dial. 7.32.141ff) is an insertion in another hand.

Lc: London, British Museum [The British Library], Royal 7F.XII

Contents: 1 Dial. (fols. 2r-237v), 2 Dial. (238r-262v). 1 Dial. books 2-7 begin at 8r, 22v, 28r, 40v, 66v, 158r.

Published Information: G. Warner and J. Gilson, *Catalogue of Western Manuscripts in the Old Royal and Kings Collection*, vol. 1 (London, 1921), p.205. Fifteenth century. Owned by William Grey (Bishop of Ely, 1454-1478), presented by him to Balliol College, Oxford (1v).

There are many apparent errors, but corrections have often been supplied in the margin in another hand. At fol.20 va line 18 a long passage is omitted without comment, from 2.29.47 “secundo” to 2.31.15 “Catholice”; this may have been missing in the exemplar.

Ly: Guillelmus de Occam, Opera Plurima, vol. 1 (Lyons, 1494; repr. London, 1962)

Contents: 1 Dial., 2 Dial., 3.1 Dial., 3.2 Dial. **Ly** gives a longer text for 3.2 Dial. than the MSS that end with “antistitem”, but a shorter text than is found in **Na** and **Ve**.

Observations: According to the dedicatory letter by Iodocus Badius Ascensius that serves as preface, the printer (Treschel) had the work “faithfully corrected by diligent and clever men of Paris University”. The basis of the editor’s work was the previous printed edition, **Pz**, with some use of a manuscript like **Fr**.

Ly includes a number of helps to the reader: every chapter is headed by a summary, there is a table of questions discussed, there is an excellent “Tabula alphabetica” (index); this material seems independent of similar material found in some other witnesses and of d’Ailly’s *Abbreviatio*. There is a transcription of the chapter summaries on the project website, LyCapitula.html. The “Tabula alphabetica” has not been transcribed.

Knysh: Philippe Renouard, *Bibliographie des impressions et des oeuvres de Josse Badius Ascensius*, t. II, Paris 1908, pp. 55, 493, cites two letters of 1497 by Ascensius which identify Brother Augustine of Regensburg (OESA) as the scholar responsible for preparing **Ly** for printing. It would thus appear that Br. Augustine was the author of the additions at 3.1 Dial. 2.10-11 and 3.2 Dial. 1.6 found only in this edition. Br. Augustine was a *bacularius formatus* of the University of Paris. It is unclear whether he had anything to do with the earlier edition of the *Dialogus* (**Pz**) printed in that city.

Mw, Mz: Paris, Bibliothèque Mazarine, ms 3522 (478)

Contents: *Somnium Viridarii* (fols. 1-95v); Table of contents of *Somnium Viridarii* (fols. 96r-103v); Ockham, *Octo questiones* (fols. 104r-148v); Ockham, 3.2 Dial. (ending with 3.16) (=Mw) (fols. 149r-199r); fols. 200r-297r: Ockham, 3.1 Dial. (ends at 246), 3.2 Dial. (=Mz); Ockham, *Compendium erroris* (fols. 298r-310r); List of contents of the volume (fol. 310r).

Published Information: *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque Mazarine*, t. III (Paris: Plon, 1890), p.120. In the top margin of fol. 298r: “Olkam [perhaps “Okham”], ordinis fratrum Minorum, scriptus a fratre R. Stopford”. The Catalogue dates the manuscript to 14th century. Items 5 and 6 in the same hand, different from the others. The manuscript was held formerly in the library of Saint Victor. See also Ockham, *Opera Politica*, ed. H.S. Offler, vol. 1 (ed. 2),

p.5 (M), and vol. 4, p.7 (M). See also L. Baudry, *Guillaume d'Occam* (Paris, 1949), pp. 257-9.

Unpublished notes by Elizabeth Pellegrin and Françoise Hudry, "Renseignements généraux concernant le MS. Paris, Bibl. Mazarine 3522(478)", available at l'Insitut de recherche et d'histoire des textes, Paris, give a full description. Date manuscript to late 14th century. Draw attention to the comment on 199v (see below).

Comment on the bottom of fol. 199v ("Usque hic habetur in alio volumine... que secuntur non habetur") suggests that the present contents of this codex were already bound together when that comment was made. Otherwise it seems possible that items 5 and 6 were originally a separate codex. The absence of annotations by Simon de Plumetot in 5 and 6 is consistent with the hypothesis that when he used it the codex did not contain 5 and 6. **Mw** (but not **Mz**) contains annotations in the hand of Simon de Plumetot.

Knysch: C. Samaran, R. Marichal, *Catalogue des manuscrits en écriture latine, portant des indications de lieu ou de copiste*, t. I, Paris: Centre National de Recherche Scientifique, 1959, p.422, note that two distinct complexes were bound together: (1) fols. 1-199 (including **Mw**), of the 14th century, and (2) fols. 200-310 (including **Mz**), of the 15th century. The author of the comment on the bottom of fol. 199v was Claude de Grandrue, librarian at St. Victor from 1502 to 1520: see L. Delisle, *Le cabinet des manuscrits de la bibliothèque nationale*, t. II, Paris 1874, p.229. On the career of Grandrue, see A. Franklin, *Histoire de la bibliothèque de l'abbaye de Saint-Victor à Paris, d'après des documents inédits*, Paris 1865, pp. 29-30; F. Bonnard, *Histoire de l'abbaye royale et de l'ordre des chanoines réguliers de St Victor de Paris*, t. I, Paris 1904, pp. 466-468. Comments similar to that of fol. 199v were composed by Grandrue during his preliminary inventory (1502-1508) of the abbey's manuscripts. My studies of the evidence, including careful comparisons of many extant St Victor manuscripts, indicate that it is Grandrue who supervised the blending of the two components into a single volume (the final page number sequences of today's Ms. 3522 are in his hand, as is the intermediate numbering of Mz [a1 a2 etc.: cf. Mz fol. 200, 201 etc.] much of which was cut in the binding process.) See also remarks concerning **Pe** below.

Na: Biblioteca Nazionale Vittorio Emanuele III, Naples, ms Nat. VII.C.31

Contents: 1 Dial. (fols. 1-129r), 2 Dial. (fols. 129v-139v), 3.2 Dial. (fols. 141r-187v). 1 Dial. books 2-7 begin at 5r, 14r, 18r, 26r, 41v, 90v.

Published Information: Cesare Cenci OFM, *Manoscritti francescani della Biblioteca Nazionale di Napoli*, vol. 1, Quaracchi: Typographia collegii S. Bonaventurae, 1971, p.406. Two hands, not Italian, 14th century.

1 Dial. is water damaged and in some places illegible. 1 Dial. ends on 129r and 2 Dial. begins on 129v, with no blank space separating the two parts, in the middle of a gathering (121r-132v); thus 1 Dial. and 2 Dial. were never separate manuscripts. 2 Dial. ends part way through 139v, fol. 140rv is blank, 141r begins 3.2 Dial. and a new gathering, in different handwriting. It is possible that the codex binds a copy of 1 and 2 Dial. with an originally separate copy of 3.2 Dial.

Na and **Ve** have the most complete and most persuasive text of 3.2 Dial.

Ox: Oxford, St John's College Library, ms LXIX

Contents: Chapter list (fols. 1r-7v), 1 Dial. (fols. 8r-293r), Tabula (fols. 293v - 303). 1 Dial. books 2-7 begin at 16v, 37r, 44v, 62r, 94r, 200v.

Published Information: O. Coxe, *Catalogus Codicum MSS qui in collegiis aulisque Oxoniensibus hodie adservantur*, Pars II, 1852. Coxe dates this manuscript to the fifteenth century. According to note on fol. 293r, the manuscript was bought from Eli the Jew by Cardinal de Varambone in 1444. According to note on fol. 2r, it was given to St John's College by John Fisher, bishop of Rochester (d. 1535).

There are summaries at the beginning of each chapter, and there is a table of these at the beginning of the manuscript; there is a transcription on the project website, OxCapitula.html. The summaries show no particular resemblance to d'Ailly's *Abbreviatio* or to the chapter summaries of **Ly**. There are some lengthy marginal annotations; some supply omissions, some give additional references or quotations from authorities, and some are criticisms of the argument (e.g. 17r, 31v, 32r, 34v, 35r, 37r, 42r, 45v, 54v); cropping of the edges of pages makes some of these difficult to follow. **Ox** also includes the alphabetic tabula found also in **Av**, **Vf** and **Vc**, beginning at 293v, possibly in different writing.

Pa: Paris, Bibliothèque nationale de France, manuscrit Lat. 14313

Online: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b100383834>

Contents: 1 Dial. (fols. 1-156r), 2 Dial. (fols. 156v-170v). 1 Dial. books 2-7 begin at 5v, 16v, 21r, 30v, 49v, 108r.

Published Information: [http:// archivesetmanuscripts. bnf.fr/ ead.html ?id=FRBNFEAD000075081](http://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ead.html?id=FRBNFEAD000075081)

The whole codex was written by the same scribe throughout, S. de Portis, who signs, 11 May 1389 (170v). Extensive corrections of 1 Dial. were made in the hand of Simon de Plumetot. The corrections seem to be drawn from some manuscript akin to **Es** and **To**. Compare **Lb**, another manuscript extensively corrected from a similar source.

Pb: Paris, Bibliothèque nationale de France, msLat. 15881

Online: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10034511q>

Contents: 1 Dial. (fols. 1-163v), 2 Dial. (fols. 163v-184r), 3.2 Dial. (fol. 185r-229r). 1 Dial. books 2-7 begin at 4v, 15r, 19r, 28v, 48v, 110r.

Published Information: See [http:// archivesetmanuscripts.bnf.fr/ ead.html ?id=FRBNFEAD000076394](http://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ead.html?id=FRBNFEAD000076394)

According to an unpublished letter from Gilbert Ouy to Ian Murdoch, **Pb** was written at about the same time as **Ca** (toward the end of the 14th century). “Il est écrit... par plusieurs mains dont deux au moins me paraissent familières: il s’agit presque certainement de copistes qui travaillaient pour Pierre d’Ailly”.

1 Dial. may have been written by several hands (there seem to be changes at fols. 30rb, 156v-157r); 2 Dial. continues on the same page (163v) without a change of copyist. These two parts were never separate manuscripts. 2 Dial. ends on 184r, 184v is blank, 3.2 Dial. begins a new gathering on 185r in another hand. It seems possible that 3.2 Dial. was originally a separate manuscript. Ownership stamp Bibliothèque de la Sorbonne.

In 3.2 Dial. **Pb** ends with “antistitem” (=Ly fol. 270v a23).

Pc: Paris, Bibliothèque Nationale de France, ms Lat. 3657

Online: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10038343g>

Contents: 1 Dial. (fols. 1-208r), 3.2 Dial (fols. 210r-287r), and 2 Dial. (fols. 289r-321r) (3.2 before 2). Material missing at beginning (begins part way through 1 Dial., 1.2). 1 Dial. books 2-7 begin at 4v, 17r, 21v, 31r, 50v, 126r.

Published Information: *Catalogue général des Manuscrits Latins*, t. VI (Paris: Bibliothèque Nationale, 1975), pp. 468-9. The Catalogue dates the manuscript to the end of 14th century; several hands, some marginal corrections. Pc apparently belonged to Cardinal Pierre de Luna before his election in 1394,

during the great schism, as Benedict XIII in the Avignon line; passed by means of Cardinal Pierre de Foix to the College de Foix at Toulouse.

Part of page used for text on fols. 234-270 is shorter. There is a gap (but no loss of text) between 95v and 97r (=Ly 94rb 17).

The three parts could originally have been separate manuscripts. 1 Dial. ends on 208r, which is the fifth folio of a 6-folio gathering; 208v is blank, and so is the sixth folio (209rv), except for probationes pennae. 3.2 Dial. begins on 210r, the first folio of a new gathering. 3.2 Dial. ends on 287r, which is the fifth folio of a 6-folio gathering; 287v is blank, and so is the sixth folio (288rv). 2 Dial. begins on fol. 289r, the first folio of a new gathering. 3.2 Dial. is written in a new hand (210r); 2 Dial. may be in a new hand (289r). The three parts are out of order, with 3.2 Dial. before 2 Dial.

Pe ends at “antistitem” (=Ly fol. 270v a23).

Pe: Paris, Bibliothèque nationale de France, ms Lat. 14619

Contents: 3.2 Dial. (fols. 122r-159v). The manuscript also contains Marsilius of Padua, *Defensor Pacis*, and a list of the errors of J. Wyclif. It includes a catalog of Ockham’s works, fol 121v, which mentions 3.1 Dial. and gives the incipit (“3a pars incipit Salomonis utcumque sequendo vestigia et dividitur in 9 tractatus primus tractatus est de potestate pape et cleri et habet 4 libros”).

Published Information: [http:// archivesetmanuscripts. bnf. fr/ ead. html ?id=FRBNFEAD000075370](http://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ead.html?id=FRBNFEAD000075370). Written and annotated by Simon de Plumetot. See R. Scholz, Marsilius von Padua *Defensor Pacis*, “Einleitung”, pp. xv-xvi.

Pe ends with “antistitem” (=Ly fol. 270v a23).

Knysh: The original volume was given by Plumetot to the library of St Victor at Paris sometime between 1428 and 1436, since Simon is described as “domini nostri Regis in sua camera pallamenti consiliarius” (fol. 169r), a title which, according to Ouy, Plumetot received in 1428 from Henry VI of England, whose occupation of Paris ended in 1436. The note on fol. 121v is in a different, and later, script. It is not by Claude de Grandrue (who composed the “Que secuntur hic habentur” note on fol. 199v of **Mw**), and is therefore prior to 1502. It is posterior to the annotations in St. Victor volumes left by scribes working under prior (then abbot) Jean Lamasse, who died in 1458. The same scribe who penned the notice on fo. 121v also added the list of Wycliffe’s “errors” on fol. 167-168. His mention of 3.1 Dial. and *Compendium errorum* strongly suggests that **Mz** was available at St. Victor by his time. This anonymous scribe (who,

unlike Grandrue, attributed the *Defensor Pacis* to Ockham) correctly believed that 3.1 Dial. and *Compendium errorum* were distinct works. Grandrue on the other hand (in his “Catalogus Typographicus” of 1514, preserved in Ms. Lat. 14767 of the Bibliothèque Nationale in Paris) considered *Compendium errorum* to be a part of the otherwise lost segments of 3 Dialogus [“tocius tercie partis desunt septem alii tractatus... de horum habetur solummodo ab eodem Okam compendium errorum papae Johannis XXII...”, MS. cit., fol. 125r]

Pz: Paris, 1476 edition

Contents: 1 Dial., 2 Dial., 3.1 Dial., 3.2 Dial; *Compendium errorum*.

Published Information: Ockham, *Opera Politica*, ed. H.S. Offler, vol. 4, p.8. According to Offler, in some copies the elements are bound in the order 1 Dial., 2 Dial., *Compendium errorum*, 3.1 Dial, 3.2 Dial.

Murdoch, *Abbreviatio*, p.xl, notes that the *Tabula aurea* contained in **Pz**, though not attributed to him, is for the most part d’Ailly’s *Abbreviatio* expanded to cover 3.1 Dial and 3.2 Dial. 3.17-23, which were not known to d’Ailly.

Sa: Biblioteca universitaria Salamanca, ms 1971

Contents: 1 Dial. (fols. 3r-276r), 2 Dial. (fols. 276r-299r). 1 Dial. books 2-7 begin at 12r, 37v, 46r, 66r, 104v, 200v.

Published Information: The library has supplied a description. It dates the manuscript to 15th Century. It notes a change of hands from fol. 124v to 125r.

To: Bibliothèque Municipale, Toulouse, ms 221

Online: https://bvmm.irht.cnrs.fr/consult/consult.php?mode=ecran&reproductionId=1567&VUE_ID=458625&panier=false&carouselThere=false&nbVignettes=4x3&page=1&angle=0&zoom=&tailleReelle=

Contents: 1 Dial. (1r-218v), 2 Dial. (218v-238v), 3.2 Dial. (238v-289v). 1 Dial. books 2-7 begin at 7v, 25v, 32r, 47r, 74r, 153r.

Published Information: *Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques publiques des Départements* [quarto series], t. VII, Toulouse-Nîmes (Paris: Imprimerie Nationale, 1885), Bibliothèque de Toulouse, pp. 140-1. End of 14th century. Belonged to the Dominicans.

There is unexpected blank space on 224v. **To** is in the same handwriting throughout; it was always one MS.

To ends 3.2 Dial. at “antistitem” (=Ly fol. 270v a23).

Knysh: The possibility that this is a 15th century ms. cannot be excluded.

Un: Bibliothèque de la Sorbonne, Paris, ms Univ. 226

Contents: 1 Dial., (fols. 1-168v), 2 Dial. (fols. 169r-187v), 3.2 Dial. (fols. 189r-212v). 1 Dial. books 3-7 begin at 5v, 10v, 22v, 42v, 110r.

Published Information: *Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques publiques de France: Université de Paris* (Paris: Plon, 1918), pp. 68-9. Dates manuscript to 15th century. On fol. 187v [in reference to 2 Dial.]: “Per manum Yvonis de Vico Croceo, dyocesis Leonensis oriundi”. [On spine] Collegium Trecorense, [fol. 35r] Collegium Ludovici Magni.

1 Dial. and 2 Dial. are in one hand, 3.2 Dial. in another. Material was missing before the manuscript was foliated. The text begins part way through 1 Dial. 2.22, it ends part way through 3.2 Dial., 2.18; the last verso (212v) has a catchword (“absque iudicio”), suggesting that the exemplar had not run out. Between 29v and 30r about two folios worth of text is missing.

1 Dial. ends on 168v and 2 Dial. begins on 169r, with no blank space separating the two parts, part way through a gathering (166r-177v); 1 Dial. and 2 Dial. were never separate manuscripts. 2 Dial. ends at 187v, after which there is the stump of a half-sheet — this folio would have completed the gathering that began at 178r. Fol. 188rv is blank, 189r begins 3.2 Dial. and a new gathering, in different handwriting. It is possible that the codex binds a copy of 1 and 2 Dial. with an originally separate copy of 3.2 Dial.

Va: Rome, Biblioteca Apostolica Vaticana, ms Vat. Lat., 4001

Online: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.lat.4001

Contents: 1 Dial. (1r-172r), 2 Dial. (172r-187v). 1 Dial. books 2-7 begin at 6r, 18r, 23r, 33r, 53v, 121r.

Published Information: R. Scholz, *Unbekannte Kirchenpolitische Streitschriften aus der Zeit Ludwigs des Bayern (1327-1354)* (Rome, 1911), p.143.

1 Dial. 6 begins at 53v and ends at 116v, with fols. 117, 118, 119, 120 left blank; 1 Dial. 7 begins at 121r, which begins a new gathering. The incipit for 1 Dial. 6 was written in afterwards, there is no incipit for book 7.

Knysh: Same hand throughout, except for some very minor textual adjustments by a verifier. 1 Dial.7 and the two treatises of *De dogmatibus* (“Dial.2”) were completed by 5 June 1437 (fol. 187v). The twelve gatherings (fol.1-120), which contain the first six books of 1 Dial., were filled through fol. 116v, with the final

4 folios of the last gathering left blank. There is a verification date of 14 September 1437 on fol. 116v. For the text of 1 Dial., **Va** is basically a manuscript of the same large family which evolved into the printed editions of 1476 and 1494, but it has been frequently corrected (and the corrected readings fully incorporated into its basic text rather than left as marginalia) by reference to textual traditions akin to **Ba** and **Vc** (see introduction to 1 Dial. 6.1-15).

Vb: Rome, Biblioteca Apostolica Vaticana, ms Vat. Lat., 4096

Contents: 1 Dial. (fols. 1-171v), 2 Dial. (fols. 171v-188v); Conclusions of J. Wyclif (fol. 189r); Tabula of 1 Dial., 1-5 (fols. 189v-190v). 1 Dial. books 2-7 begin at 5v, 17v, 22v, 33r, 51r, 117r.

A note on fol. 191r states that the codex was lent to Master Bernard Boerius (?), Ord. Carm., in June 1413, who returned it to the author of the note on 26 Jan, 1414.

Published Information: Scholz *Unbekannte*, p.143; G.J. Etzkorn, *Iter Vaticanum Franciscanum* (Leiden-New York-Köln, 1996), pp. 87-8. Etzkorn dates this manuscript to the 14th century. He notes a change of handwriting from 50v to 51r. He quotes a scribe's note to the reader, fol. 47r, on the disorganisation of the text: "Nota lector hic magnum scriptoris defectum. Nam ab ista clausula in ista linea ultima scripta [fol.47ra last line], scilicet 'qualis numquam fuit ab initio' [below, 5.34.7] totum vacat et superfluit usque infra, fol. 3 columna 2 [fol. 49vb], linea 14, ubi habetur 'mundi usque modo' et totum residuum iterum habetur infra libro sequenti sexto [fols. 51r-54v] et transposite valde. Et quia credo ibi bene esse de hoc non curo, vel si vis aliter: emenda 'vacat' ab isto capitulo ab ista clausula, videlicet 'ordinarius' quod est capitulum 33 [our chapter 34] usque ad medium capituli et ultra, scilicet 41, quia totum illud habetur magis ordinate libro sexto plenarie. Ideo non computetur inter capitula, scilicet 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41 [these are the chapter numbers in the MS], et sic totus iste tractatus non habebit nisi 35 capitula quoniam alia superfluunt." That is, in 1 Dial. 5.34 there is an intrusion of text from 1 Dial. 6. The passages intruded are:¹⁴⁸ 6.6.4-6.9.28 (at fol. 45ra line 16), 6.3.98-6.6.4 (fol. 48vb 12 lines from bottom), 6.1.7-6.3.98 (fol. 49vb line 14).

Each of 1 Dial. 6 and 1 Dial. 7 begin new gatherings, but 2 Dial. does not. 1 Dial. 1-5 inclusive were written by one scribe, 1 Dial. 6 and 7 and 2 Dial. by another (the change is from 50v to 51r). **Vb** may have been originally two manuscripts that have been bound together, or it may have been planned as a

¹⁴⁸ References are to Knysh's intermediate edition, <https://www.britac.ac.uk/pubs/dialogus/Intermediate%20text%20of%201%20Dial.%206.1-15.pdf>.

single manuscript written by two copyists. Since material from 1 Dial. 6 has intruded into 1 Dial. 5, the exemplar used by the first copyist must have included 1 Dial. 6.

Beside the beginning of 2.1 Dial. (fol. 183r) a marginal comment reads, “Forte tractatus tercius”, but in the bottom margin there is a comment “Tractatus iste non est tractatus tercius”; this does not imply that the author of the latter comment had seen 3 Dial., since he could have known from the preface to 1 Dial. that there would be a Part 3 and that it would be about the rights of the Empire.

In 2 Dial. there is a displacement of material. The word “intellexerunt” is divided, the “in” at the end of 174v and “tellexerunt” at the beginning of 176r, with fol. 175rv intruding. (See William of Ockham, OP vol.8, 2.1 Dial. 4.45 “intellexerunt” (p. 34). The intruded passage begins at 5.86 “posset per eas probari” (p. 40) and ends at 7.12 “in regnum dei intrabunt” (p. 45).) The same text displacement (but with the marooned “in” omitted and “tellexerunt” changed to “intellexerunt”), unrelated to the physical structure of the MS, occurs in the manuscripts that Ballweg classes as “Group B”, i.e. **Ax, Ba, Es, Fi, Kg, La, Lb, Lc, Na, To, Un** and **Va**. These facts suggest that for 2 Dial. **Vb** is an ancestor of all the other members of Group B. (It may also perhaps be an ancestor of **Di** and **Fr**, which do not have the displacement but otherwise have a similar text — possibly they had an intermediate ancestor in which the displacement was noticed and corrected).

Vc: Rome, Biblioteca Apostolica Vaticana, ms Vat. Lat., 4097

Online https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.lat.4097

Contents: 1 Dial. (fols. 1-152v). Alphabetic Tabula of 1 Dial. (fols. 153r-160v). 1 Dial. books 2-7 begin at 5r, 16r, 20r, 30r, 47v, 103v.

Published Information: See Scholz, *Unbekannte*, p.143; Etkorn, *Iter*, pp. 88-9. Scholz dates **Vc** to the 15th century, Etkorn to the 14th. According to Jürgen Miethke, “Marsilius und Ockham: Publikum und Leser ihre Politischen Schriften im Späteren Mittelalter”, *Medioevo* 6 (1980), pp. 534-558, at p.559, note 54, the illuminations in this volume are the work of either Antonio Maria Sforza or Martino da Medina, who were active from the 1470s; the border of fol. 1r includes in the bottom margin the della Rovere coat of arms, and the initial letter shows a Franciscan handing a book, i.e. this volume, to a pope — the donor has been identified (Miethke, *loc. cit.*) as Bartolomeo della Rovere OFM, bishop of Ferrara 1474-1494, and the recipient as his uncle, Pope Sixtus IV,

Francesco della Rovere OFM, pope 1471-1484. (The fact that a Franciscan bishop made a gift of Ockham's book to a Franciscan pope suggests that Ockham's "recitative" strategy had some success.) Thus **Vc** was probably produced in the 1470s.

The first page of the work and the first page of each other Book (e.g. 1r, 5r, 16r, 20v, 30r) are elaborately decorated. **Vc** and **Vf** appear to be written by the same scribe (see **Vf** below). **Vc** resembles **Vf** in the treatment of catchwords and beginnings of gatherings.

The "Tabula" contained in this manuscript is also contained in **Vf**, **Ox** and **Av**. There is a transcription of this tabula on the project website, *VcTabula.pdf*.

Vd: Rome, Biblioteca Apostolica Vaticana, manuscript Vat. Lat., 4098

Online: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.lat.4098

Contents: 1 Dial. (fols. 1-102v), 2 Dial. (fols. 102v-111r), 3.2 Dial. (fols. 111v-132r). 1 Dial. books 2-7 begin at 4r, 11v, 14v, 21v, 34v, 73r.

Published Information: Scholz *Unbekannte*, p.144; Etzkorn, *Iter*, p.89. Both date **Vd** to the 15th century.

Observations: Text in same hand throughout. Copyist has made some marginal corrections. Other marginalia in the one hand (different from text hand) throughout; they include some corrections but are mostly chapter numbers, statements of questions under discussion and indications of stages of argument ("Contra secundum" etc.). Some material is out of order. On fol. 110v the copyist writes: "Adverte hic diligenter quia columpne tres immediate sequentes spectant ad tractatum precedentem. Nescio enim in quo loco seu qua carta locari debeant. Relinquo quoque illud domino et preceptori meo". The three columns (110vb line 1 to last line 111rb) correspond with **Ly** 168vb40-170ra45. This text should follow the last line of 104vb. At that point someone has written: "Require in ultimo col. huius quinternii qui incipit 'promittitur anime'". The annotator who numbered the chapters of 2 Dial. has supplied chapter numbers for the displaced text. The gathering that begins on 111r, which contains 3.2 Dial. 1, is also disordered. Its folios have been renumbered after binding as follows: 115, 113, 114, 112, 119, 117, 118, 116, 120. If the folios are read in numerical order the text will be in the correct sequence.

3.2 Dial. 2 ends earlier than "antistitem", at a point corresponding to **Ly** fol. 270v a6, in the middle of a word, only part-way through a page — evidently its exemplar had lost the text following.

Ve: Rome, Biblioteca Apostolica Vaticana, manuscript Vat. Lat., 4115

Online: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.lat.4115

Contents: (1) Opicini de Canistris *De preheminentia spiritualis imperii* (fols. 1r-25v); (2) 3.2 Dial. (fols. 27r-133r); (3) *An princeps* (fols. 135r-156v); (4) “Sermo pro defunctis” (fols. 159r-227); (5) “Contra Michaelistas” (fols. 231r-265v); (6) John XXII, *Quia vir reprobus* (fols. 267r-300v); (7) Boniface VIII, *Unam sanctam* (fols. 301rv); (8) John XXII, *Quorundam exigit* (fols. 303r-305v); (9) John XXII, *Cum inter nonnullos* (fols. 306r).

Published Information: Ockham, *Opera Politica*, ed. H.S. Offler, vol. 1 (edn. 2), p.223 (he uses the siglum V). Scholz, *Unbekannte*, p.144.

Items 2-6 inclusive of the contents (not the others) are in the one hand. This copyist has apparently identified himself on fols. 265v and 300v as Alphonsus Petri of Compostella and gives dates of completion — 1410 for item 6, 1411 for item 5. Someone with bold handwriting has annotated all items except 4. The copyist has made some corrections to the text of the *Dialogus*, the bold annotator and at least two other readers have written corrections and other marginalia.

Ve and **Na** have the most complete text of 3.2 Dial.

Vf: Rome, Biblioteca Apostolica Vaticana, manuscript Vat. Lat., 7196

Online: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.lat.7196

Contents: 1 Dial. (fols. 2-162r); Alphabetic tabula (fols. 162v-168v).

Published Information: See Scholz, *Unbekannte*, p.144; Etzkorn, *Iter*, p.211. Both date the manuscript to the fourteenth century, but this appears to be a mistake (see below).

Observations: **Vf** includes the tabula also found in **Vc**, **Ox** and **Av**. The first folio of each Book is missing (i.e. fols. 1, 5, 17, 22, 32, 57, 111), and also fol. 65. Corresponding folios of **Vc** are elaborately decorated, so it is possible that the missing folios of **Vf** were so too and were removed (stolen?) because of their value as artwork. **Vc** and **Vf** appear to be the work of the same copyist or the same scriptorium — the handwriting and text are similar; in both MSS “Jesus” is written at the beginning of each gathering; there is a similar treatment of catchwords and of the numbering of sheets within the gathering. **Vf** must be almost contemporary with **Vc** and must therefore date from the 1470s.

Vg: Rome, Vat., Regin., Lat. 370

Online: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Reg.lat.370

Contents: 1 Dial. (fols. 1r-188r). 1 Dial. books 2-7 begin at 5v, 17v, 22r, 33r, 57r, 127r. The manuscript also contains works by Ioannis de Hanvilla (beginning on 189r) and Bernard Silvestris.

Published Information: Andreas Wilmart, *Codices Reginenses Latini* (Vatican City: Bibliotheca Vaticana, 1945), t. 2 p.358-61. Owned in the 14th century by St Denys in France. A 15th century hand made many corrections and additions. Also see Scholz, *Unbekannte*, p.144.

The text is in the one hand throughout. There are corrections in various hands. There are long marginal additions (e.g. 84r, 95r). The catchwords (e.g. 16v, 24v, 40v) are decorated distinctively, often with a fish. The top line of a column is often decorated with a head (e.g. 16v). The codex consists of gatherings of 8 folios (6 from 121r to 126v, then 8 again from 127r). 1 Dial. 5 ends at 56ra; 56rb and 56v are blank. 1 Dial. 6 begins with a new gathering at 57r and ends at 126v with “explicit secunda pars istius libri / incipit tertia”, followed by a blank page. (Someone has crossed out the references to the second and third parts.) 1 Dial. 7 begins with a new gathering on fol. 127r.

We: Weimar, Herzogin Anna Amalia Bibliothek Q23

Contents: 1 Dial. (fols. 2r-214v). 1 Dial. books 2-7 begin at 9r, 23v, 30r, 43v, 63r

Published Information: Matthias Eifler, *Katalog der lateinischen mittelalterlichen Handschriften der Herzogin Anna Amalia Bibliothek*. Eifler dates the manuscript to about 1340-45, making it the earliest of the extant *Dialogus* manuscripts, made while Ockham was still alive. According to Knysh, this date is not conclusively established: cf. “Preliminary comment” to 1 Dial. 6. 1- 15 ([http://www.britac.ac.uk/pubs/dialogus/Preliminary%20comment1%20\(3\).pdf](http://www.britac.ac.uk/pubs/dialogus/Preliminary%20comment1%20(3).pdf)).

Jürgen Miethke, *De potestate papae* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2000), p.278 note 870.

Every gathering is written in a new hand (the third by several hands). Presumably the exemplar was in pieces and the gatherings were copied simultaneously by a team of writers (cf. **Di**). The paper used for the first two gatherings is smaller than the rest. The codex begins with the same “preface” as is found in **Fr**. Previous ownership: Collegium universitatis Erfordiae.

Knysh: P. Lehmann, *Mittelalterliche Bibliothekskataloge* (München, 1928), Bd.2, p.148, noted that the manuscript had been given to the Faculty of Arts at Erfurt University by “Dominus Doctor Wilhelmus de Aquisgrano”; G. Knysh, *Fragments of Ockham hermeneutics* (Winnipeg: WCU Council of Learned Societies, 1997), pp. 155-156.

Publications referred to

Abate, Giuseppe, and Giovanni Luisetto, *Codici e manoscritti della Biblioteca Antoniana* (Vicenza: Neri Pozza Editore), 1975. <http://www.nuovabiblioteca-manoscritta.it/Generale/BibliotecaDigitale/mostraImmagini.html?pagCorrente=283.0&totElementi=423&codice=4&volume=1>

Amorós, Leo, “Series condemnationum et processuum contra doctrinam et sequaces Petri Ioannis Olivi”, *Archivum franciscanum historicum*, 24 1931, pp. 399-45.

Anselm, *Opera omnia* (Edinburgh: Thomas Nelson, 1940-61).

AP: William of Ockham, *An princeps*, OP vol.1 pp.228-67.

Aristoteles Latinus: VII 1-2 (2 ed. Alt.) *Physica*. Translatio Vetus, edd. F. Bossier et J. Brams; Translatio Vaticana, ed. A. Mansion (Leiden-New York: E.J. Brill, 1990).

Aristoteles Latinus XXV 3 *Metaphysica*, lib. I-XIV. Recensio et Translatio Guillelmi de Moerbeka, ed. Gudrun Vuillemin-Diem (Leiden-New York-Köln: E.J. Brill, 1995).

Augustine, *Contra epistolam Manichaei*, ed. Joseph Zycha, CSEL vol. 25/1 1891

Augustine, *Contra Faustum Manichaeum*, ed. J. Zycha, CSEL vol. 25/1 1891.

Augustine, *De baptismo contra Donatistas*, ed. M. Petschenig, CSEL vol. 51 1908.

Augustine, *De doctrina christiana*, ed. K.D. Daur, J. Martin, CCSL vol. 32 1962.

Augustine, *De mendacio*, ed. Joseph Zycha, CSEL vol. 41 1900.

Augustine, *Enchiridion ad Laurentium de fide et spe et caritate*, ed. E. Evans, CCSL vol. 46 1966.

Augustine, *In Iohannis Evangelium*, ed. Radbodus Willems, CCSL vol. 36 1954.

Bandini, A.M., *Catalogus codicum latinorum bibliothecae Mediceae Laurentianae*, t. IV (Florence), cols. 716-7. <http://teca.bmlonline.it/ImageViewer/servlet/ImageViewer?idr=TECA0000002517#page/421/mode/lup>

Baudry, Léon, *Guillaume d'Occam: Sa vie, ses œuvres, ses idées sociales et politiques*, t. I: *L'homme et les œuvres* (Paris: J. Vrin, 1949).

Bernard of Clairvaux, *Opera*, ed. Jean Leclercq et al. (Rome: Editiones Cistercienses, 1957-77).

Bévenot, Maurice, *The Tradition of Manuscripts: A Study in the Transmission of St. Cyprian's Treatises* (Oxford: Oxford University Press, 1961).

BF: *Bullarium Franciscanum*, eds. J. Sbaralea and K. Eubel, 7 vols. (Rome: 1759-1904).

Bible with gloss: *Bibliorum Sacrorum cum Glossa Ordinaria...* tomus sextus, at <https://archive.org/details/bibliorumsacroru06strauoft>

Bonnard, F., *Histoire de l'abbaye royale et de l'ordre des chanoines réguliers de St Victor de Paris*, t. I (Paris, 1904).

Bredenhorn, Karin, and Gerhardt Powitz, *Die mittelalterlichen Handschriften der Gruppe Manuscripta Latina in Kataloge der Stadt- und Universitätsbibliothek Frankfurt-am-Main* (Frankfurt-am-Main, 1979), pp. 7-9. <http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/download/pdf/1927931?name=Die%20mittelalterlichen%20Handschriften%20der%20Gruppe%20Manuscripta%20Latina>

Brev.: William of Ockham, *Breviloquium de principatu tyrannico*, OP vol.4 pp.97-260. Translation: *A Short Discourse on Tyrannical Government*, ed. A.S. McGrade, tr. John Kilcullen (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).

Burr, David, *The spiritual Franciscans: from protest to persecution in the century after Saint Francis* (University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press, 2003).

C: References of the form "C.1 q.2 c.3" are to Gratian's Decretum. See *Corpus iuris canonici*, vol. 1.

Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France, <http://www.musmed.fr/CMN/cgm.htm>. References have been made to the following:

Ar: Henry Martin, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque de l'Arsenal*, t. I (Paris: Plon, 1885). <http://www.archive.org/stream/cataloguedesman00bregoog#page/n379/mode/2up>

Au: Henri Omont, *Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques publiques de France: Départements*, t. VI: Auxerre (Paris: Plon, 1887). <http://www.archive.org/stream/cataloguegnr06fran#page/88/mode/2up>

Av: M. L.-H. Labande, *Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques publiques de France: Départements*, t. XXVII: Avignon, t. I (Paris: Plon, 1894). <http://www.archive.org/stream/cataloguegnr271894fran#page/234/mode/2up>

Ax: *Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques publiques de France: Départements*, t. XLV: Paris-Besançon-Aix, 2e Supplément, (Paris: Plon, 1915). <http://www.archive.org/stream/cataloguegn45fran#page/478/mode/2up>

Ca: Auguste Molinier, *Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques publiques de France: Départements*, t. XVII: Cambrai (Paris: Plon, 1891). <http://www.archive.org/stream/cataloguegnr17fran#page/108/mode/2up>

Di: Auguste Molinier, Henri Auguste Omont, Etienne Bougenot and Philippe Guignard, *Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques publiques de France: Départements*, t. V: Dijon (Paris: Plon, 1889). <http://archive.org/stream/cataloguegnr14livrgoog#page/n120/mode/2up/search/92>

Mz: Auguste Molinier, *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque Mazarine*, t. III (Paris: Plon, 1890). <http://www.archive.org/stream/cataloguedesmanu03pari#page/120/mode/2up>

Pc: Denise Bloch-Cornet et al., *Catalogue général des Manuscrits Latins*, t. VI (Paris: Bibliothèque Nationale, 1975). <http://visualiseur.bnf.fr/CadresFenetre?O=NUMM-209155&M=pagination>

To: Auguste Molinier, *Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques publiques des Départements* [quarto series], t. VII, Toulouse-Nîmes (Paris: Imprimerie Nationale, 1885). <https://archive.org/details/cataloguegnr07franuft/page/140>

Un: *Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques publiques de France: Université de Paris* (Paris: Plon, 1918). <http://www.archive.org/stream/cataloguegnru00fran#page/68/mode/2up>

CB: William of Ockham, *Contra Benedictum*, OP vol.3 pp.165-322.

CCCM: *Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis* (Turnhout: Brepols).

CCSL: *Corpus Christianorum, Series Latina* (Turnhout: Brepols).

CE: William of Ockham, *Compendium errorum Ioannis Papae XXII*, OP vol.4 pp.14-77.

Cenci, OFM, *Manoscritti francescani della Biblioteca Nazionale di Napoli*, vol. 1 (Quaracchi: Typographia collegii S. Bonaventurae, 1971).

CI: William of Ockham, *Contra Ioannem*, OP vol.3 pp.29-156.

Corpus iuris canonici (1582), <http://digital.library.ucla.edu/canonlaw/index.html>

Coxe, O., *Catalogus Codicum MSS qui in collegiis aulisque Oxoniensibus hodie adservantur*, Pars II, 1852. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.c3083856;view=1up;seq=466>

CSEL: *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, Universität Salzburg.

CUP: Denifle, H. and E. Châtelain (eds.), *Chartularium Universitatis Parisiensis* (Paris: Delalain Frères, 1889). <https://archive.org/details/chartulariumuni01mogoog/page/n5>

D.: References of the form “D.1 c.2” are to Gratian’s Decretum. See *Corpus iuris canonici*, vol. 1.

De La Mare, Albinia C., “Manuscripts given to the University of Oxford by Humfrey, Duke of Gloucester”, *Bodleian Library Record* 13 (1988), pp. 30-51, 112-121

De La Mare, Albinia C., “Lo scriptorium di Malatesta Novello”, in Fabrizio Lollini and Piero Lucchi (eds.), *Libreria Domini: I manoscritti della Biblioteca Malatestiana: testi e decorazioni* (Bologna, 1995), pp. 34- 93.

Delisle, L., *Le cabinet des manuscrits de la bibliothèque nationale*, t. II (Paris, 1874)

De Pen.: References of the form “De Pen. D.1 c.87” are to Gratian’s Decretum. See *Corpus iuris canonici*, vol. 1.

Dial.: William of Ockham, *Dialogus*: 2 Dial. OP vol.8 pp.17-102; 3.1 Dial. OP vol.8 pp.115-353. Partial translation: *A Letter to the Friars Minor and Other Writings*, ed. A.S. McGrade and John Kilcullen (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), pp.118-298. Edition and translation of other components at <https://www.britac.ac.uk/pubs/dialogus/wtc.html>.

Duchesne, Léo, *Le Liber pontificalis*, texte, introduction et commentaire (Paris: Thorin, 1886, 1892).

Dykmans, M. (ed.), *Les sermons de Jean XXII sur la vision béatifique* (Rome: Presses de l'Université Grégorienne, 1973).

EFM: William of Ockham, *Epistola ad Fratres Minores*, vol.3 pp.6-17. Translation: *A Letter to the Friars Minor and Other Writings*, ed. A.S. McGrade and John Kilcullen (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), pp.3-15.

Ehrle, Franz, "Der Augustinismus und der Aristotelismus in der Scholastik gegen Ende des 13. Jahrhunderts", *Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters* 5 (1889) pp.603–635.

Eifler, Matthias, *Katalog der lateinischen mittelalterlichen Handschriften der Herzogin Anna Amalia Bibliothek*, <http://bilder.manuscripta-mediaevalia.de/hs/projekt-Weimar-pdfs/Q-23.pdf>.

Etzkorn, Girard J., *Iter Vaticanum Franciscanum* (Leiden-New York-Köln: Brill, 1996).

Etzkorn, Girard J., "The Codex Paris Nat.Lat. 15805", *Archivum Franciscanum Historicum*, 80 (1987), pp.321-333

Extravagantes: See *Corpus iuris canonici*, vol.3.

Franklin, Alfred, *Histoire de la bibliothèque de l'abbaye de Saint-Victor à Paris, d'après des documents inédits* (Paris, 1865).

Friedberg, Emil Albert, *Corpus iuris canonici* (Graz: Akademische Druck-u. Verlagsanstalt, 1959). <http://geschichte.digitale-sammlungen.de/decretum-gratiani/>

Gargan, L., "Le note 'conduxit'. Libri di maestri e studenti nelle Università italiane del Tre e Quattrocento", in Jacqueline Hamesse (ed.), *Manuels, programmes de cours et techniques d'enseignement dans les Universités médiévales* (Louvain-la-Neuve 1994), pp. 385-400.

Gilson, Étienne, *History of Christian philosophy in the Middle Ages* (London: Sheed and Ward, [1955]).

Godfrey of Fontaines, *Les Quatres Premiers Quodlibets*, ed. M. De Wulf and A. Pelzer, vol. 2 (Louvain: Institut Supérieur de Philosophie de l'Université, 1904).

Greetham, David C., *Textual Scholarship: An Introduction* (New York: Garland, 1992).

Gregory: Gregorii Magni, *Dialogi*, ed. U.Moricca (Rome: Istituto storico italiano per il Medio Evo, 1924).

Gregory, *Homiliae in Evangelia*, ed. Raymond Étaix, CCSL vol. 141 1999.

Hageneder, Othmar, “Der Häresiebegriff bei den Juristen des 12. und 13. Jahrhunderts”, in W. Lourdaux and D. Verhelst (eds.), *The Concept of Heresy in the Middle Ages (11th-13th C.): Proceedings of the International Conference, Louvain May 13-16, 1973* (Leuven : University Press, 1976).

Hamesse, Jacqueline (ed.), *Les Auctoritates Aristotelis. Un florilège médiéval. Étude historique et édition critique*. Philosophes médiévaux, tome XVII. (Louvain: Publications universitaires, 1974)

Hieronymus, *Commentariorum in evangelium Matthaei*, ed. Marcus Adriaen and David Hurst, CCSL vol.77 1969

Hieronymus, *Epistulae 1-70*, ed. Isidorus Hilberg, CSEL vol.54 1910.

Hieronymus, *Epistulae 121-154*, ed. Isidorus Hilberg, CSEL vol.56 1918.

Hieronymus, *In epistolam beati Pauli ad Titum*, ed. Federica Bucchi, CCSL vol.77C 2003

Hinschius, Paulus (ed.), *Decretales Pseudo-Isidorianae* (Aalen: Scientia Verlag, 1963).

Hocedez, E, “La condamnation de Gilles de Rome”, *Recherches de théologie ancienne et médiévale* 4 (1932), pp.34-58.

Iacobus de Voragine: Iacopo da Varazze, *Legenda aurea*, ed. Giovanni Paolo Maggioni (Firenze: SISMEL 2007).

IPP: William of Ockham, *De imperatorum et pontificum potestate*, OP vol.4 pp.279-355. Translation: Annabel S. Brett, *On the Power of Emperors and Popes* (Bristol: Thoemmes Press, 1998).

Jerome: see Hieronymus

Kelly, J.N.D, and Michael J. Walsh (eds.) *A Dictionary of Popes*, 2nd edition, Oxford 2014. online <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199295814.001.0001/acref-9780199295814>

Kilcullen, John, “Heresy”, in *Encyclopedia of Medieval Philosophy*, ed. Henrik Lagerlund (Springer, 2011), pp. 466-470. (Online at <https://webarchive.nla.gov>).

au/wayback/20120503141644/http://pandora.nla.gov.au/pan/98441/20120504-0000/www.humanities.mq.edu.au/Ockham/heresy.html.)

Knysh, George D., *Fragments of Ockham hermeneutics* (Winnipeg: WCU Council of Learned Societies, 1997).

Knysh, George D., *Ockham Perspectives* (Winnipeg: The Ukrainian Academy of Arts and Sciences in Canada, 1994).

Lehmann, P., *Mittelalterliche Bibliothekskataloge* (München: 1928)

Lemonnier, H., “Auguste Pécoul”, *Bibliothèque de l'École des chartes*, Année 1916, Volume 77 n. 77, pp. 388-390.

Lib. vi: Liber Sextus, *Corpus iuris canonici*, vol.3.

Livesey, Steven J. “William of Ockham, the Subalternate Sciences and Aristotle's theory of metabasis”, *British Journal for the History of Science*, 18 1985, pp. 127-45.

Luidprandi Cremonensis *Antapodosis*, ed. P. Chiesa, CCCM vol.156, (Turnholt: Brepols, 1998).

Luscombe, David, “William of Ockham and the Michaelists on Robert Grosseteste and Denis the Areopagite”, in *The Medieval Church: Universities, Heresy and the Religious Life*, ed. P. Biller and B. Dobson (Woodbridge: Boydell Press, 1999).

Marsilius: see Scholz.

Martini *Chronicon*: Martini Oppaviensis *Chronicon pontificum et imperatorum*, ed. L. Weiland, Monumenta Germaniae historica, Scriptorum, t.22 (Hannover: Hahn 1872), pp.377-475. <http://www.dmgh.de/de/fs1/object/goToPage/bsb00000867.html?pageNo=377>

Mattesini, F., “La biblioteca francescana di S Croce e Fr. Tedaldo dell Casa” in *Studi Francescani* 57 (1960) pp.254-316.

Meyer, Gustav, Max Burekhardt and Martin Steinmann, *Die Mittelalterlichen Handschriften der Universitätsbibliothek Basel, Abteilung B: Theologische Pergamenthandschriften*, Band I (Basel, 1960). http://bilder.manuscripta-mediaevalia.de/hs//katalogseiten/HSK0503a_b0569_jpg.htm

Miethke, Jürgen, *De potestate papae: Die päpstliche Amtskompetenz im Widerstreit der politischen Theorie von Thomas von Aquin bis Wilhelm von Ockham* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2000).

Miethke, Jürgen, “Der ‘Dialogus’ Ockhams als Fiktion eines Lehrgesprächs zwischen Lehrer und Schüler”, in *Schüler und Meister*, ed. Andreas Speer and Thomas Jeschke (Berlin: De Gruyter, 2016), pp.705-20.

Miethke, Jürgen, “Ein neues Selbstzeugnis Ockhams zu seinem *Dialogus*” in Anne Hudson and Michael Wilks (eds.), *From Ockham to Wyclif* (Oxford: Blackwell, 1987), pp. 19-30.

Miethke, Jürgen, “Marsilius und Ockham: Publikum und Leser ihre Politischen Schriften im Späteren Mittelalter”, *Medioevo* 6 (1980), pp. 534-558.

Miethke, Jürgen, *Ockhams Weg zur Sozialphilosophie* (Berlin: De Gruyter, 1969).

Miethke, Jürgen, *Studieren an mittelalterlichen Universitäten Chancen und Risiken: Gesammelte Aufsätze*. (Leiden: Brill, 2004).

Moorman, John Richard Humpidge, *A History of the Franciscan Order From Its Origins to the Year 1517* (Chicago: Franciscan Herald Press, 1988).

Murdoch, Ian, *Critical Edition of Pierre d’Ailly’s Abbreviatio dyalogi Okan*, thesis Monash University, 1981. <https://ethos.bl.uk/OrderDetails.do?uin=uk.bl.ethos.575758>

Nentwig, Heinrich, *Die Mittelalterlichen Handschriften in der Stadtbibliothek zu Braunschweig* (Wolfenbüttel, 1893), p. 132. <https://archive.org/stream/diemittelalterl00nentgoog#page/n147/mode/1up>

Nielsen, Lauge Olaf, “Logic and the Hypostatic Union: Two Late Twelfth-Century Responses to the Papal Condemnation of 1177”, in Sten Ebbesen and Russell L. Friedman (eds.), *Medieval Analyses in Language and Cognition. Acts of the symposium “The Copenhagen School of Medieval Philosophy”* (Copenhagen, 1999)

NM: Nicolaus Minorita, *Chronica*, ed. Gedeon Gál and David Flood (St Bonaventure: Franciscan Institute, 1996).

Ockham: See William.

OND: William of Ockham, *Opus nonaginta dierum*, OP vol.1 (c.1-6) pp. 292-368, vol.2 (c.7-124). Translation: *Work of Ninety Days*, translated John Kilcullen and John Scott (Lewiston: Edwin Mellen Press, 2001).

Oph: William of Ockham, *Opera Philosophica et Theologica*.

OP: William of Ockham, *Opera Politica*.

OQ: William of Ockham, *Octo questiones*, OP vol.1 pp.15-217.

OTH: William of Ockham, *Opera Philosophica et Theologica*.

Ozaeta O.S.A., Jose Maria, “Codice de los ‘Dialogos’ de Ockham en la biblioteca privada de los PP. Agustinos del Escorial”, *Ciudad de Dios* 189 (1976), pp. 493-512.

Parvis, Paul, “When Did Peter Become Bishop of Antioch?” in *Peter in Early Christianity*, ed. Helen K. Bond, Larry W. Hurtado (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing, 2015), pp.263-72.

Pasnau, Robert, *Thomas Aquinas on Human Nature* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).

Piron, Sylvain, “Censures et condamnation de Pierre de Jean Olivi: enquête dans les marges du Vatican, *Mélanges de l’école française de Rome*, vol. 118-2 (2006), pp.313-73.

PL: J.-P Migne (ed.), *Patrologiae cursus completus, series Latina* (Paris, 1852ff). References are to the version online at http://www.documentacatholicaomnia.eu/1815-1875,_Migne,_Patrologia_Latina_01._Rerum_Conspectus_Pro_Tomis_Ordinatus,_MLT.html

Post, Gaines, “Copyists errors and the problem of papal dispensations ‘Contra statutum generale ecclesiae’ or ‘Contra statum generale ecclesiae’ according to the decretists and decretalists circa 1150-1234” in *Studia Gratiana* (1966) pp.357-405.

Pseudo-Isidorian: See Hinschius.

Renouard, Philippe, *Bibliographie des impressions et des oeuvres de Josse Badius Ascensius*, t. II (Paris, 1908).

Rouse, Mary A., and Richard H. Rouse, *Authentic Witnesses* (Notre Dame, 1991).

s.v.: References of the form “s.v. heresim” are to the gloss on *Corpus iuris canonici*.

Salerno, Alessandro, Guglielmo di Ockham *Dialogo sul Papa Eretico*, Saggio introduttivo, traduzione, note e apparati di Alessandro Salerno, Bompiani, Milano 2015.

Samaran, C., R. Marichal, *Catalogue des manuscrits en écriture latine, portant des indications de lieu ou de copiste*, t. I (Paris: Centre National de Recherche Scientifique, 1959).

Sammut, Alfonso, *Unfredo Duca di Gloucester e gli Umanisti Italiani* (Padova, 1980), pp. 102-3.

Scholz, Richard (ed.), Marsilius von Padua: *Defensor Pacis* (Hannover: Hahn, 1933). MGH https://www.dmgh.de/de/fs1/object/display/bsb00000662_00002.html?sortIndex=020%3A080%3A0007%3A010%3A00%3A00

Scholz, Richard, *Unbekannte Kirchenpolitische Streitschriften aus der Zeit Ludwigs des Bayern (1327-1354)* (Rome: Loescher, 1911). <https://archive.org/details/unbekanntekirche02scho/page/n6>

Scott, John, "Omissions or Additions? Some passages found in MSS of the A and B groups and not in E", <http://www.britac.ac.uk/pubs/dialogus/Omissions-Additions.html>

Scott, John, "Theologians vs Canonists on Heresy", <https://www.britac.ac.uk/pubs/dialogus/frmIntro1d1.html>

Scotus, Iohannes Duns, *Opera omnia*, ed. C. Balic et al. (Rome, 1950-).

Spade, P.V. (ed.), *The Cambridge Companion to Ockham* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).

Spade, Paul V. (tr.), *Five Texts on the Mediaeval Problem of Universals: Porphyry, Boethius, Abelard, Duns Scotus, Ockham* (Indianapolis: Hackett, 1994).

ST: Thomas Aquinas, *Summa theologiae*. (Various editions).

Thomas Aquinas, *In Aristotelis librum De Anima commentarium* (edn.3, ed. Angelo Pirota, Turin: Marietti 1948).

Tierney, Brian, *Foundations of the Conciliar Theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 1955).

Tierney, Brian, *Origins of Papal Infallibility 1150-1350* (Leiden: Brill, 1972).

Torrell, Jean-Pierre, *Saint Thomas Aquinas: vol. 1 The Person and his Work*, tr. R. Royal (Washington: Catholic University of America Press, 1996).

Vannebusch, Joachim, *Die Theologischen Handschriften des Stadtarchivs Köln* (Köln, 1976), Teil 1, p. 59-61. http://bilder.manuscripta-mediaevalia.de/bilder/hs-bilder/k/HSK0037_b059.jpg

Vollmann, Benedikt Konrad, *Fragmente der Bischöflichen Zentralbibliothek Regensburg: Nichtliturgische Fragmente — Theologische Abhandlungen und Varia* (Regensburg: Schnell & Steiner, 2009).

Warner, G. and J. Gilson, *Catalogue of Western Manuscripts in the Old Royal and Kings Collection*, vol. 1 (London, 1921).

Weisheipl, J.A., “Classification of the Sciences in Medieval Thought”, *Medieval Studies*, 27 1965, pp. 54-90.

William of Ockham, *Letter*: see EFM, Dial.

William of Ockham, OPh, OTh: *Opera Philosophica et Theologica*, ed. Gedeon Gál et al. (St Bonaventure: The Franciscan Institute, 1967-88). Republished in electronic form: Intelex, Charlottesville, Virginia, 2011. References are by volume and page (sometimes by line, e.g. “p.306.138” means “p.306 line 138”). The numeral after “/” is the opening in the electronic edition. Titles of Ockham’s works are abbreviated as in Spade, *Cambridge Companion*, p. xv. Translations in footnotes are mine.

William of Ockham, OP: *Opera Politica*:

Vol. 1, ed. J.G. Sikes, B.L. Manning, H.S. Offler, R.F. Bennett and R.H. Snape (Manchester: Manchester University Press, 1940); vol. 1 second edn., ed. H.S. Offler, (Manchester: Manchester University Press, 1974).

Vol. 2, ed. H.S. Offler (Manchester: Manchester University Press, 1963).

Vol. 3, ed. H.S. Offler (Manchester: Manchester University Press, 1956).

Vol. 4, ed. H.S. Offler (Oxford: Oxford University Press for the British Academy, 1997).

Vol. 8, ed. R.J. Kilcullen, J.R. Scott, J. Ballweg and V. Leppin (Oxford: Oxford University Press for the British Academy, 2011).

Vol. 9, ed. Semih Heinen and Karl Ubl (Oxford: Oxford University Press for the British Academy, 2019).

William of Ockham, *Short Discourse*: See Brev.

Andreas Wilmart, *Codices Reginenses Latini t.2* (Vatican City: Bibliotheca Vaticana, 1945).

Wright, C.E., *Fontes Harleiani. A study of the Sources of the Harleian Collection of Manuscripts Preserved in the Department of Manuscripts in the British Museum* (London, 1972).

X: References of the form “X 1.2.3” are to the Decretals. See *Corpus iuris canonici*, vol. 2.

Zazzeri, Raimondo, *Sui codici e libri a stampa della Biblioteca Malatestiana di Cesena* (Cesena: Vignuzzi, 1887).

